

దొడ్డ రామాయణము

ద్వితీయ భాగము

గ్రంథకర్త:

దొడ్ల వేంకట రామరెడ్డి

ప్రకాశకులు:

ప్రబోధ పుస్తక నిలయము

గూడూరు

1958

మూల్యము:
రు. 10-0-0

పునర్ముద్రణము

విషయసూచిక

కిష్కింధాకాండము :

సుందరకాండము :

యుద్ధకాండము :

ఉత్తర కాండము :

శ్రీసీతారామాంజనేయార్పణమస్తు

శ్రీ దొడ్డరామాయణము

కిష్కింధాకాండము

ఉ॥ ఎంచఁగ నాత్మశక్తి నలువేర్పడ ముత్తెఱఁగై క్రమించి ప్రా
పంచికనాటకంబు బహుభంగులఁ జిత్రవిచిత్రలీల నా
డించుచు నుండఁ దన్నటనరీతిని నేఘనుఁ డోరఁగంట వీ
క్షించుచునుండు నప్పరముఁ జిన్మయు శాశ్వతు నాశ్రయించెదన్॥

పంపాసరోవరాదికవర్ణనము

రాముఁడట్లు పంపాసరోవరంబుఁ జేరి యచటి ప్రకృతిసౌభాగ్యగరిమంబున కెంతయు నాశ్చర్యపడి తమ్మునిఁ జూచి, 'సౌమిత్రీ! ఉన్నతాగ్రద్రుమమై వనేందిరమహాశుభప్రదర్శనోత్కంఠమై పాపటఁ దాల్చినట్టి వజ్రాలపదకమో యన నొప్పుచున్న పంపాసరోవరంబు వైడూర్యవిమలోదకములతో నిండి నీడలువాఱుచు బహుక్లేశసంతప్తుని నన్నునయితము రంజింపుచున్నది. ఇది దుష్టసర్పకలితమైనను గమలోత్పలరమణీయము గావునఁ గచ్చిద్దోషగుణావిలంబమయ్యును జ్ఞానప్రకాశమానంబుగానుండు సత్పురుషుని హృదయంబువోలె శోభిల్లెడు. ఇందలి పచ్చికబయళ్ళు నానావర్ణసూనసమాకీర్ణములై కాననలక్ష్మికిఁగాఁ బఱచిన రత్నకంబళంబులుగాఁ దోఁచుచున్నవి. తరువులామూలాగ్రము పుష్పితలతావృతంబులై నిరవధికబోధాకుసుమిత భక్తాగ్రేసరులను దలపించుచున్నవి. లక్ష్మణా! వసంతలక్ష్మి పుష్పవతియు ఫలసమృద్ధయునై కమ్మని లేఁదెమ్మెరలను సుఖకరంబుగా వీచుచుఁ గలిమికి జ్ఞానసంగతి యత్యావశ్యకంబని తెలుపుటకో యన మాధవుని పొందును బాయదు సుమా. జలదంబులు తోయంబులనట్లివ్వనంబు పూరాసులను గురియుచుండుటఁ జూడఁగా 'పరోపకారమిదంశరీర' మ్మను ధర్మంబును స్వానుష్ఠానపూర్వకంబుగా నిది లోకప్రచారం బొనర్చుచున్నదో యను తలంపు గలుగుచున్నది. ఇందలి శిలాతలంబులు నిజహృదయభాగంబుల పయిఁ బెనుమ్రాఁకులను బెంచి వాని విరులతోడ భూదేవికిఁ బూజలొన

ర్చుచుఁ గఠినాత్ములుగూడ జ్ఞానవశంబున దయార్ద్రమతులై లోకారాధన పరులగుటఁ జాటుచున్నవి. తమ్ముఁడా! ఏకరాశిగా వాయువు వీచుచున్నను బుష్పంబులు కొన్నిమాత్రమే రాలెను; కొన్ని రాలనున్నవి; మఱికొన్ని పాదువదలవు. ఈ వింత పరికింపుము. సర్వసముండైన పరమేశ్వరుని లీలావైచిత్రినిఁ దెలుపుటకు నింతకన్న వేఱు నిదర్శనంబు వలయునా? మధుపంబులు పేరాసతోఁ బూఁదేనెల దవిలియున్నవి. ఆ యవినీతి నోర్వకయోయన గాలి వీచి వానిని దవ్వుఁ జోపుచున్నది; వాయువెంత వీచినను భంభరంబులు మధులాలసం జేసి తావువదలక యందే పరిభ్రమించుచు ఝుంకారధ్వనులతో మారుతుని గీర్తించుచున్నవి. భక్తిరసోన్మత్తులు స్థానచలనంబులవలనఁగాని భగవత్పరాఙ్ముఖులు గారనుటకీ దృష్టాంతము చాలదా? భగవంతుఁడు వైకుంఠమునుండి యవతరించి వచ్చి యామ్నాయంబులను ద్విజోత్తములముఖంబున వెల్లడించి భక్తిరసంబును వెదచల్లి లోకకల్యాణ మొనర్చునట్లుగాఁ బవననటగ్రామణి కంధరనేపథ్యంబును వెడలివచ్చి మత్తకోకిలకలకలనాద మధుకరీగీతాలాపంబులను సాగించి లతానటీలలితాంగనల నాడించుచు జగత్సభారంజన మొనర్చుచున్నాఁడు. పాదపంబులు మధుకరోత్తంసంబులైన శాఖాగ్రములందుఁ బుష్పదామంబులనుగూర్చి వాయువశంబునఁ దలలూచుటలు చూడఁగా భాగవతులు నీలశిఖాగ్రంబులందుఁ గుసుమమాలలుగట్టి భక్తిపారవశ్యంబునఁ దలలూచుచు నర్తించు నటనలు స్మరణకు వచ్చుచున్నవి. లక్ష్మణా!

చ॥ సురుచిరపుష్పితాగ్రములు శుభ్రపలాశపరిచ్ఛదైక సుం
దరములు కర్ణికారములు దర్శనయోగ్యములై కడుంగడున్
స్మరణకుఁ దెచ్చుఁ బచ్చనిరుమాలలుగట్టి శిఖాగ్రమందుఁ బూ
సరములుచుట్టి సాంపొలయుజాణుల మన్మథరమ్యమూర్తులన్॥

రామ విరహ వేదన

అని కొంతవడి నవ్వనసౌభాగ్యంబును వర్ణించెను. ఆ కాసారమండలి కమలేందీవరమత్స్యంబులు నిజప్రేయసీవదననేత్రదృగ్విలాసంబులను దలంపుకుఁ గొనిరాఁగా వ్యాకులేంద్రియుఁడై, 'ఆమనికాఁడా! విరహశోకసందీప్తుని నన్నుఁ దాఱుమాఱుచేయుదువా? కటా! మదనా! నన్నుఁ గలఁచుచున్నావు. నీకు దయాదాక్షిణ్యంబులు గలుగవా? ఆహా! పికములారా! జ్ఞానైకవత్సలుని గేవలకర్మఠుఁడట్లు నన్ను

మీరు జయార్భటులఁ గేళిసేయుచున్నారు. ఇది తగునా? అకటా! సీతాద్వితీయుండనై యాశ్రమంబుల నుండుతఱి నే సెలయేటినీరుకోళ్లు మాకు వివిధరసానుభవంబులకుఁ దార్కాణములుగా నుండెనో యవే యిప్పుడు నన్ను మన్మథావిష్టుని జూచి సంతోషాడంబరములు గావించుచున్నవి. ఇంతకన్న దుఃఖముగలదా? వీని చదురులు చూడఁగాఁ బూర్వాశ్రమమిత్రు లాశ్రమాంతరగ్రాహిని జెలికానిని జపతపోనిష్ఠుని నిరసనబుద్ధిఁ గలఁచునట్లున్నదిగదా. ద్విజోత్తములారా! మీమీ జాతి స్త్రీపురుషవిహంగంబుల నూతనసమాశ్లేషంబులను జూచి మీ యెదఁ బొడముచున్న నిరతిశయానందంబునుఁ గోలాహలధ్వనుల రూపంబున వెలిపుచ్చుచున్నారుగాని మీ యాకార్యంబు ప్రియావిరహునకు నాకెంత దుస్సహంబగునో తలపోయరుగదా. నన్నిట్లు గాఢహింస చేయఁగా నేను మీకేమి యపకారంబొనర్చితిని? అనంగా! కోకిల కాహళార్భటులను రేపి మత్తమధుకరీఝంకారతూర్యంబులు ప్రోయుచు సమరసన్నాహుఁడవై నాపయి దాఁడివెడలుచున్నావు. ఇంతపగయేల? నా చెలి చెంతనున్నచో నీవ్యూహము సాగునా? ఒంటరిపై నెత్తివచ్చుట మగతనమా? అహో! వసంతుఁడను వీతిహోత్రుఁడు నన్ను దహించుటకై యశోకస్తబకంబులనెడి నిప్పుకలం బేర్చి చిగురుటాకుమంటలను రేపఁగాఁ దజ్జ్వాలలు భ్రమరస్వన భగభగ ధ్వనులతోఁ బ్రజ్వరిల్లుచు నాపయింబడనున్నవి. జానకీ! నన్నుద్ధరింపవా? కటా! నేను సీతాసమేతుండనై యున్నప్పు డెవఁడు నాకు స్వేదసంసర్గశామకుఁడై ప్రియముఁ గూర్చుచుండెనో యా వసంతుఁడే నేఁడు వైపరీత్యమును వహించెను. నిమిత్తమాత్రమిత్రుల మైత్ర్యాదు లెల్ల నిట్టివేగదా. మలయమారుతమా! ఎల్లరకు హాయిఁగూర్తువు; నా యెడమాత్రము వేఱుభావంబును వహింపనేల? భార్యావిరహచింతా శోకబలాత్కృతుండను గావున నీకింత చుల్కనైతినా? కలిమిలేములు శాశ్వతములుగావు. గడచి బ్రదికినవారెవ్వరును లేరనుమాట మఱువవలదు. మయూరములారా! స్ఫటికగవాక్షములఁబోని బర్హంబులను గాలికివిచ్చి ప్రియలప్రోల మీరాడునట్టి యాటలు భార్యావియోగవిరసుని నన్నుల్లసించుటలుగదా. నా జానకినట్లు మీసతులనుగూడ రక్కసులపహరించియుండు రేని మీరిట్లు సయ్యాటలాడుదురా? నీలకంఠములారా! మీచదురులట్లుండనిమ్ము. భర్తలను భార్య లనువర్తించుట లోకసహజము; మీరో సతులకు దాసానుదాసులు. ఇందులకు

మిమ్ము నవ్వవలదా? తప్పులెంచువారు తమతప్పెఱుంగరు. సరి సరి; నిజము గ్రహించితిని. ఇది మీదోషముగాదు; మిమ్ము పైకొన్న రాగోద్ధతిదోషము. రాగంబునకు మానాభిమానంబులు లేవుగదా. మాయురే! పాదపములారా! ఈ దౌర్భాగ్యుఁడు మీకుఁగూడ వింత యయ్యెనా? కానిచో మీరిట్లు నిలువెల్లఁ బుప్పొత్తులుదాల్చి తెప్ప వ్రాల్పక నన్నుఁజూతురా? పరదుఃఖంబులకు వింత సేయరాదు. వింత సేసినచో సద్యోవ్యసనము తప్పదు. కావుననేగదా మీ ప్రసవంబులు మీ యవినయఫలంబుగా మధుకరకరోత్కరములై రాలుచున్నవి. శకునములారా! కలస్వనములతోఁ గామోచ్చాటనమంత్రంబులను నాపయిఁ బ్రయోగింతురేల? నేను మీకేమి కొఱగాము లొనర్చితిని? కటా! గంధవహా! సర్వాంతర్యామివి; నీకుఁ బక్షపాతములు తగవు. ఎల్లరకు శీతసుఖస్పర్శమూర్తివై నాకు మాత్రము పావకప్రతిమానుఁడ వగుచున్నావు. ఇది సౌజన్యమా? వాయసమా! నాఁడు పంచవటి యందు నింగి నిలిచి పరుసంబుగాఁ గూసి నాకు నాసఖీవిశ్లేషంబును గావించితివి. ఆదోషపరిహారార్థమా యిప్పుడు పాదపమెక్కి ప్రహృష్ట నాదంబునఁ బ్రియాపునస్సమాగమ సూచకంబుగాఁ గూయుచున్నావు? నీ పశ్చాత్తాపబుద్ధి నిక్కమేని నాచెలికడకు నన్నుఁజేర్చి సుకృతివగుము. మధుపా! పవనప్రకంపమానమై మోమియ్యక త్రిప్పుచున్న తిలక మంజరిని గవయం దమకింతువు. ఒల్లనివారిని వలచుట సరసమా? ఉన్మత్తులకుఁ దగవుతగము లేర్పడవనుమాట నేఁడు స్పష్టమగుచున్నది. అశోకమా! విరహులకు నీవు సహజవైరివనుట లోకవిదితము. అట్టి నీకిప్పు డనిలుఁడు తోడయ్యెను. వానిమాట విని కోరకశరంబులను బల్లవార్చులందుఁ గాల్చి నాపయి రువ్వనున్నావు. పరులనువిన్నఁ బాడగుదువుసుమా. చూతమా! పరాగగంధంబును నిలువెల్ల నలఁది విలాసగర్వితుఁడైన సరాగివలెఁ గాన్పింతువు. నిన్నుఁజూడ భయమగు చున్నది. ఈ వేసమేల? సరోవరమా! రక్తోత్పలంబులనెడి తరుణార్క బింబంబులను వేనవేలు దాల్చినంతనే నీకు విశ్వరూపత్వంబు వచ్చునా? అందనిమ్రానిపండ్లకు నఱ్ఱుచాచి పరిహాసభాజనంబు కావలదు. జడనిధు లకుఁ దలవంపులు తప్పునా? పుష్కరిణీ! తీరవనంబనెడి పచ్చపట్టు చీరెనుగట్టి కులుకురథాంగపయోధరంబులపయికిఁ దీవెజొంపపుఁ బైఁటాణి సవరించుచున్న నీహొయలు నేపథ్యరచనావిధానంబున నవలా మిన్నలకుఁ బాఠమగును సుమా. బాపురే! ఈ కాసారమునందలి

చిఱుతఱగల జననలయంబులు విరహిజనభావనాశతజననలయంబులఁ బోలెడు. భళీ! కర్ణికారవల్లీ! సీతాతనూలతాసాదృశ్యంబును గోరి పుష్పవిరాజితవైతివిగాని నీ రజోవృత్తి నెందు దాఁచెదవు? అహో! శైలరాజా! నానాధాతువిభూషితుండవై నీకలిమికి విఱ్ఱవీఁగుచున్నావు. అంతమాత్రాననే లోకము మోసపోవదు. నీ యంతస్సారము రజోమయంబగుట యెల్లరకుఁ దెల్లము. ఈ నీగుట్టును నీ పరాగమే రట్టు చేయుచున్నదిసుమా. రజోవంతులకు శాశ్వతకీర్తి యబ్బునా? దక్షిణ గంధవహా! ఒకచోట నిలువవు; వనవనాంతరంబులును శైలశైలాంతరంబులును గ్రుమ్మరుదువు. నీ దక్షిణనాయకత్వము లోకవిదితము. ఈ త్రిప్పుట లిఁకనేని మానరాదా? భ్రమరా! ఒకపువ్వందలి తేనెతోఁ దనియక పుష్పాంతరంబులకుఁ బరుగెత్తుదువేల? సరిసరి; మధువ్రతులకుఁ మదినిలుకడ వచ్చునా? మదనమండలేశ్వరా! ప్రకృతి ప్రియురాలు నీవిశ్రమార్థం బందందుఁ దరుచ్ఛాయలందు నాత్మీయానురాగావస్థాప్రతిభాసములైన నానాసూనతల్పంబులను రచించి నీరాక వేచి యున్నది; జాగు సేయకు. లతాంగనలారా! ఒండొరుల నీసడించుచు బ్రసూనభూషణసమలంకృతలై లజ్జమాని పైపయింబడి యామనికానికి మీమీరూపలావణ్యాతిశయంబులను మధుకరీఝంకారంబులచేతఁ దెలుపుకొనుచున్నారు. సాధ్వీమణు లిట్లొనర్తురా? ఈర్ష్యాగుణము మీకెంతసహజమైనను మానాభిమానమును విడువవచ్చునా? కారండమా! నీ ప్రియురాలితోడ నీవొనర్చు సలిలశుభావగాహము జానకితోడి నా జలక్రీడలను జ్ఞప్తి చేయుచున్నది. హా! జానకీ! నీసమావేశభాగ్యంబు నోఁచుదునేని యయోధ్యను మఱచి యీరమణీయశాద్వల ప్రదేశంబులందును ఋష్కరిణీతీర్థంబులందును గిరికందరములందును నినుఁగూడి యావజ్జీవంబు సుఖముందు సుమా. ప్రేయసీ! స్మితపూర్వంబులును సుధాప్రాయంబులును నైన నీ మృదుమధురోక్తులను మఱల వినుకల్మి నాకుఁగలదా? తల్లీ! కౌసల్యా! నీముద్దుకోడలిని బరమపతివ్రతామణిని నాకుఁ దోడుగాఁ బంపితివి. ఆ మానవతిని మరల నీకు నప్పగించు భాగ్యంబు తీఱెను. సీతావిరహితంబుగా నిన్ను సందర్శింపఁ జాలను. నామాట మరచిపొమ్ము' అని తన వియోగవ్యసనంబును బహుభంగుల వెల్లడించి తమ్మునిఁజూచి, 'లక్ష్మణా! విరహవేదనాభరంబు నా యంతస్సారంబునెల్ల హరించెను? నేనింక బ్రతుకుట కల్ల; నీవు చని భ్రాతృవత్సలుని భరతునిఁగూడి సుఖముండు' మని పలికి దుఃఖపీడితుఁడై సొమ్మసిల్లెను.

లక్ష్మణుఁడు రామునకు ధైర్యోక్తులు పలుకుట

లక్ష్మణుఁడు వానిని సేదఁదేర్చి, 'అన్నా ! నీయట్టి ధీరులచిత్తంబులు కలుషాస్పదంబులు గానగునా ? అతిస్నేహము తడివత్తినిఁగూడ దహించును. కావుననే 'అతి సర్వత్రవర్జయే' త్తని చెప్పిరి. అతిదుఃఖంబు వలదు. ఎంతవిపత్తు వచ్చినను ధైర్యంబు వహింపనగునేగాని డీలుపడఁ దగదు. రావణుఁడనఁగా మనకేపాటియగు ? ఆ ఖలాధముని సాధించి సీతాదేవిని బరిగ్రహింపఁ జాలమా ? అన్నా ! ఆ రాజపుత్రి నెందు దాఁచినను సాధించి దెత్తును. అధైర్యంబువలదు. ధైర్యహీనులు ప్రయత్నభీరువులగుదురు; వారికెట్టి యర్థంబులును సిద్ధింపవు. ఉత్సాహమునకు సాటియైన బలము గలుగదు; ఉత్సాహికి దుర్లభము గలదా ? దుర్ఘటంబులుగూడ నుత్సాహిని మఱలింపనోపవు. ఉత్సాహంబు నాశ్రయింతుమేని సీతాదేవి దొరకినట్లే యగును. కృతాత్ములెక్కడ ? శోక మోహంబు లెక్కడ ?' అని ధైర్యోక్తులాడెను. రాముఁడు దుఃఖమోహంబులను గొంతవదలి పంపాపరిసర వనప్రదేశంబులెల్ల జూచుచుఁ బోయి ఋశ్యమూకంబును సమీపించెను.

ఋశ్యమూకంబున సుగ్రీవుఁడు మునివేషధారులఁజూచి వితర్కించుట

అచ్చట సుగ్రీవుండను వానరోత్తముఁడు నిజమంత్రులఁగూడి సంచరించుచుండి, తటాలున నమ్మునివేషధారులను ధనుష్పాణులను జూచి తత్తరపాటుచెంది, యేమియుఁదోఁపక క్షణముసేపు ఱిచ్చపడి నిలిచి తెలివిగాంచి కుప్పించి యెగసి గిరితటంబులు దాఁటి రివ్వునఁబఱచి తన్నగాగ్రమం దొకచోటఁజేరి, 'వీరెవరో ? ఏలవచ్చిరో ? వేషంబును బట్టి మునులుగాఁ దోఁతురు. హస్తములందు శరచాపంబులున్నవి' అని వారిఁగూర్చి పలువిధముల నూహింపసాగెను. వాని మంత్రులును దల కొక మాటగాఁ బల్కిరి.

సుగ్రీవుఁడు రామలక్ష్మణులయొద్దకు హనుమంతునిఁ బంపుట

హనుమంతుఁడు వారినెల్లవిని, 'వాలిభయంబు మీకిట్టి తలంపులఁ గలిగించుచున్నది. ఆ వానరరాజు మతంగమహర్షి శాపభయంబున నిక్కొండకు రానోపఁడు. ఈ సంగతి స్పష్టముగా నెఱింగియు నతఁడు వచ్చుచున్నాఁడనియు మన యిక్కవలను గనిపెట్టుటకుగా నియ్యారువు

రను ముందుఁ బంపెననియు దలంచి నిష్కారణభయంబునకుఁ జిక్కి వెతలుగుందుచున్నాము. కోఁతిచేష్టలిట్టివేగదా. బుద్ధివిజ్ఞానసంపన్నులు పరేంగితాభిజ్ఞులై తమకార్యంబులను సాధింతురుగాని యిట్లుసేయ' రనెను. నావుడు 'వాయుసుతా! వాలి యిందువచ్చునని శంకించి భయం పడుటగాదు. అతఁడు బహూపాయజ్ఞుఁడు; కార్యసాధనార్థమై యెంతకును దెగించును. రాజులకు మిత్రబలము మెండు; తేడులు నమ్మించి ప్రహరిం తురు. వాలిపంపున నతని మిత్రులు వీరెవరో యీ వేసంబులవచ్చిరని తలంతును. సామీరీ! వీరిపుట్టుపూర్వంబులును వీరి రాకకుఁ గారణంబు నెఱుంగనగును. పరేంగితంబులు దీనులమ్రోల బయల్పడునట్లు సామా న్యుల మ్రోలఁగావు. కావున నీవు దీనవేషముఁదాల్చి వారికడకుఁబోయి యవసరంబును గలిగించుకొని వారితోసంభాషించి తల్లక్షణంబులను బరి కించి వారెవరో యెందునిమిత్తము వచ్చిరో నిజమెఱింగిరమ్ము. వైరి ప్రేరితులై వారు మనకుఁ గీడు రోయుచు నిందువచ్చిరేని శ్లాఘావచనం బులచేత వారి నుబ్బించి యభిముఖులనుగాఁ జేసికొని సంగతి యరయ నగును. పరిశుద్ధాత్ములగుదురేని యమ్మహాత్ములతోఁ బ్రసంగించు విధంబు నీకుఁజెప్ప నక్కఱలేదు. మాటలవలన మనస్సును గ్రహింప వచ్చును. హనుమంతా! జాగరూకుండవై మెలంగు'మని సుగ్రీవుఁడు వచించి వానిని బంపెను.

హనుమంతుని దూత్యము

హనుమంతుఁడు వటురూపముఁదాల్చి చని యామునివేషధారు లకుమ్రొక్కి, 'ఆర్యులారా, మీరూపంబులు దేవతలందుఁగూడఁ గాన రావు; మీవిక్రమంబులు కొదమసింగములను దలపించును. కవలవలె జోడయి త్రిపురాంతకుని చాపంబునుబోని కోదండములనుబట్టి వల్క ములుగట్టియున్న రాజర్షులు మీరెవరో యూహింపరాకున్నది. దివి నుండి యవతరించిన నిర్జరులో యంతరిక్షము నెడసివచ్చిన రవిచంద్రులో భూలోకసంచారార్థం బేగుదెంచిన ధర్మదేవతలో గానోపు. మీ ముఖ మండలంబులు వడఁదాకి బహుదేశపర్యటన క్లేశంబును బ్రకటించు చున్నవి. పంపాసరోవరము మీకు సకలేంద్రియ సంతర్పణమొనర్చు పుణ్యము నోఁచెనా? ఇచటి వనలక్ష్మి యనర్ఘపదార్థపారితోషికంబుల మిమ్మారాధించ సుకృతియయ్యెనా? మహాత్ములారా! మీరాకవలన ఋశ్యమూకచిరతపంబు ఫలించెను. మండలేశ్వరులుగాఁ దోఁతురు. నార

చీరెలు మీకు నపూర్వశోభను గూర్చుచున్నవి. క్రోధనిశ్వాసపన్నగంబులోయన దోఁచు శరంబులతో నిండి మీమూఁపుల వ్రేలాడుచున్న తూణీరంబులు మీవిక్రమోన్నతుల నడుగకయే తెలుపుచున్నవి. ఎందుండి యిందువచ్చిరో యేలవచ్చిరో తెలియదు. సుగ్రీవుండను వానర రాజు భ్రాతృనికృతుఁడై వలసవచ్చి యిందున్నాఁడు. ఆయన మీ నెయ్యముఁగోరి పంపఁగా నిందు వచ్చితిని. నాతండ్రి వాయుదేవుఁడు; నన్ను హనుమంతుఁడందురు. ధర్మాత్ముఁడైన సుగ్రీవునకు సచివుండనై యుందును. కామరూప కామగమనంబులు మాకుఁ బుట్టువిద్యలు; రాజాజ్ఞంజేసి నేనీరూపంబుదాల్చి వచ్చితి'నని యర్థవంతములును మధుర మధురంబులునైన వచనంబులు పలికెను.

హనుమంతుని పాండిత్యాదుల రాముఁడు శ్లాఘించుట

రాముఁడామాటలువిని, 'లక్ష్మణా! వెదకఁ బోయిన తీవె పదములు దగిలినట్లాయెను. ఈ సుగ్రీవసచివునకు మనసంగతి యెఱింగింపుము. ఇతని సంభాషణము నిర్దుష్టంబును నాతివిస్తరంబును విస్పష్టంబును భావానుమేయమునై యున్నది. వేదంబులమూఁటి నధ్యయనించిన వైయ్యాకరణిమైన దండిపండితునకుఁగాక యొరుల కిట్టి శక్తి లభింపదు. వీని యుచ్చారణమన్ననో నాతిద్రుతంబు నాతి విలంబితంబు నగుటయేగాక యురస్థానంబుననుండి కంఠనాళద్వారంబున మధ్యమ స్వనమనోహరమై వెల్విడఁకుచున్నది. ఇతఁడు పండితుఁడేగాక మహా వక్తయునని దీనివలన స్పష్టము. మఱియొక విశేషము. ఇతని పలుకు విచిత్రార్థంబును త్రిస్థానవ్యంజనస్థంబునై చంపవచ్చిన పగతునిఁగూడ సన్యస్తశస్త్రునిగా నొనర్చును. ఇంతసమర్థులు దూతలుగాఁగల రాజునకుఁ బడయరాని కార్యసిద్ధు లుండునా? ఇట్టి కార్యసాధకులు గల ఱేనిని విజయలక్ష్మి తనకుఁదాన వలచివచ్చి వరించు టబ్బురమా' యని తన మెప్పును దెలుపుచుఁ బలికెను.

లక్ష్మణ హనుమంతుల సమావేశాదికము

లక్ష్మణుఁడు హనుమంతు నామంత్రించి, 'మారుతీ! నీవలన నందినట్టి సుగ్రీవునియోగంబొనర్తు' మని సూచ్యార్థసూచనంబుగాఁ బలికెను. మారుతి దానిభావంబును గ్రహించి వాలికిఁ బరాజయంబును సుగ్రీవునకు వానరరాజ్యాభిషేకమును స్వతస్సిద్ధములుగా నిశ్చయించి

రామునివంక మరలి, 'ఆర్యపుత్త్రా! దండకారణ్యము నానామృగవ్యాళ దుర్గమమై యుండును. అట్టి కాననసీమకు రానేలనో యూహింపఁ జాలకున్నా'ననెను. లక్ష్మణుఁ డామాట నందికొని, 'పావనీ, మాకత వినఁ గోరుదువు; చెప్పెద వినుము. దశరథుండను మహారాజు కోశలేశ్వరుఁడు గలఁడు. ఆమహాత్ముఁడు చాతుర్వర్ణ్యంబును ధర్మనిరతిఁ బెద్దయుంగాలము పాలించి దిగంతవిశ్రుతకీర్తిఁ గాంచెను. వానికిఁ జిరతపఃఫలముగా నాయన్న యిమ్మహానీయుఁడు పట్టమహిషియైన కౌసల్యాదేవియొక్క గర్భంబున జనించెను. వీనిని రాముఁడందురు. రెండవభార్యయగు సుమిత్రాదేవికి నేనును నాతమ్ముఁడు శత్రుఘ్నుండును బుట్టితిమి. తృతీయపత్ని కైకేయీదేవి భరతుని గాంచెను. ఈసత్యవ్రతుఁడు పితృవాక్యపరిపాలనార్థము రాజ్యంబును తృణప్రాయముగాఁ ద్యజించి దినాంతంబున దివాకరునిఁ దత్ప్రభవోలె నర్ధాంగి వెంటరా నిందువచ్చెను. నాయన్న సర్వసంపదల నిరసించి నిజుపేదయైనను వానిగుణంబులకుఁ గట్టువడి దాసుఁడనై నేను వాని ననుగమించితిని. అట్లుమేము ముప్వురముఁ దండకారణ్యముఁజొచ్చి పంచవటియందు నివసించుచుండఁగాఁ గొంతకాలము నేనును నాయన్నయు నాశ్రమంబున లేనితఱిజూచి కామరూపుఁడు రాక్షసాధముఁ డెవఁడో నాయన్నభార్యను సీతాదేవి నపహరించెను. మేమంతట సీతాదేవిని వెదకుటకు బయలుదేఱితిమి; మార్గమధ్యంబునఁ గబంధుఁడు మమ్ముసంధించి, 'మీయుద్యమంబునకు సుగ్రీవుఁడెంతయు నుపకరించు' నని చెప్పి వానియునికిఁ దెలిపెను. సుగ్రీవుని వెదకుచు నిందువచ్చితిమి. వానరాగ్రణీ! ఎవని కోశంబెల్ల నర్థిజాలంబునకు వ్యయమయ్యెనో, ఎవని కీర్తిచంద్రికలు నిరంతము సర్వలోకము వ్యాపించి వెలుంగుచుండునో, ఎవఁడు దశరథనరేంద్రతపఃఫలముగా లోకకల్యాణార్థమై యవతరించెనో, ఎవని యనుగ్రహంబు లవమాత్రము లభించినను నఖిలదుర్విపాకంబులు మూలముట్ట నశించి శాశ్వతాభ్యుదయంబు చేకూరునో, ఎవని చరణాంభోరుహంబులకు నిఖిలరాజన్యకిరీటరత్నకాంతులు నీరాజనంబులగునో యట్టి వదాన్యోత్తముఁడు కీర్తిమూర్తి ధర్మావతారుఁడు దయాస్వరూపుఁడు పురుషోత్తముఁడు రాముఁడు కారణాంతరంబున వానరరాజానుగ్రహంబును వలచుచున్నాఁడ'ని దుఃఖకలుష స్వరంబున నుడివెను.

రామసుగ్రీవ సమావేశము

లక్ష్మణుఁడట్లు పలుకఁగా హనుమంతుఁడువిని కేలుమోడ్చి 'మహాత్ములారా! వానరేంద్రుఁడే మీదర్శనార్థియై రానుండఁగా మీరే వాని ననుగ్రహించి యిందువచ్చితిరి. మాఱేఁడుగూడ నిట్టియాపదకే చిక్కెను. సంగతి వివరింతు. సుగ్రీవునకు వాలియను పేరి జ్యేష్ఠభ్రాతగలఁడు. అన్నదమ్ములకు వైరము పొడమెను. అంతట వాలి విజృంభించి తమ్ముని భార్య నపహరించి నతనిని గుట్టలకుఁ దఱిమెను. సుగ్రీవుఁడన్నకు వెఱచి యీపర్వతంబునకు వలసవచ్చెను. సుగ్రీవుఁడు సూర్యతనయుఁడు. ఆయన మీకు తోడ్పడ నెంతయు సమర్థుఁడు. అనుజ్ఞయేని మిమ్ము వాని కడకుఁ గొనిపోయెద' ననెను. రామలక్ష్మణులు సమ్మతించిరి. హనుమంతుఁ డంతట క్షణములో యథారూపముదాల్చి వారినిద్దఱను దన మూపున నెక్కించుకొనిపోయి సుగ్రీవుండున్న బిలద్వారమున వారిని డించి తాను లోనికిఁజని వృత్తాంతంబెల్ల వానరేంద్రునకు విన్నవించెను. సుగ్రీవుఁడు సమాహితచిత్తుఁడై విని సంతసించి దివ్యమంగళమర్త్య రూపంబును వహించి రామలక్ష్మణులయొద్దకు వచ్చి వారికి యథాశాస్త్రము సర్వసత్కారంబు లొనర్చి, 'మహాత్ములారా! వానరమాత్రుండనైన నాచెలిమిని మీరు గోరుట నాకు సత్కారలాభంబు ననుగ్రహించుటయేగాని వేఱుగాదు. రామా! మైత్రి నిక్కముగావుట వలతువేని యిదిగో నాయీహస్తంబునుబట్టి నెయ్యంబును మర్యాదానిబద్ధమొనర్పు'మని చేయి చాచెను. రాముఁడు సుగ్రీవుని హస్తంబును నిజకరంబున గ్రహించి యతని గవుంగిటఁ గూర్చెను. అంతలోన హనుమంతుఁడు వీతిహోత్రంబును గొనివచ్చి యాయిరువురమధ్య నుంచెను. రామసుగ్రీవు లాయగ్నికిఁ బ్రదక్షిణమొనర్చి యన్యోన్యసఖ్యంబు నగ్నిసాక్షికముగా ముడివైచిరి. సుగ్రీవుఁడంత రాముని సంబోధించి, 'రాజశేఖరా! ఇదిసుత నీసుఖంబు నాసుఖంబుగా నీదుఃఖంబు నాదుఃఖంబుగా భావింతును. నాయన్న వాలి యక్రమవర్తియై నన్నువంచించి నాభార్య నపహరించెను. అతఁడు మహాబలశాలియగుట వానికినోడి ప్రాణరక్షణార్థం బీ దుర్గమప్రదేశంబు నాశ్రయించితిని. అభయప్రదానంబు నాకు ననుగ్రహింపు'మని ప్రార్థించెను. కౌసల్యానందనుఁడు దరహాసకందళిత ముఖారవిందుఁడై, 'సుగ్రీవా, మైత్రికిఁ బరస్పరోపకృతులు ఫలమండ్రు. వాలి దుష్టవర్తనుండగుట వానిని వధించి సీతలంపు సేయుదు'నని వానికి నమ్మబలికెను. అయ్యిరువురు నట్లు చెలిమిసేయు సమయంబున సీతా

వామనయనాంబుజంబును సుగ్రీవుని దక్షిణభుజమును రావణుని యెడమ నేత్రంబును నేకకాలంబున నదరుపాటు గాంచెను.

సుగ్రీవుఁ డాభరణముల మూటఁ దెచ్చి రామున కిచ్చుట

సుగ్రీవుఁడు పరమసంతోషమంది 'రఘునందనా, నీవచ్చిన కార్యంబును నామంత్రిసత్తముఁడు హనుమంతుఁడు తెలిపెను. నీ యీ భార్యావియోగరూపదుఃఖం బచిరకాలముననే సమసిపోవును. వేద శ్రుతిని శ్రీమహావిష్ణువట్లు సీతాదేవిని నేను దెచ్చియిత్తును. ఇది సత్యము; నామాట కల్లగాదు. ఏపాపాత్ముఁడు సీతాదేవిని హరించెనో యాకూళ విషమిశ్రిత భక్ష్యభోజియట్లు నశింపకమానఁడు—ఆ! జ్ఞప్తికి వచ్చుచున్నది. ఒకనాఁడు నేను నాసచివులనుగూడి యీ పర్వతంబున నుండఁగా మామధ్యఁ దటాలున మూటయొకటి పడెను. మేము పరమాశ్చర్యకలితులమై నింగివంకఁ జూచితిమి. 'హా! రామా! హా! లక్ష్మణా!' యను దీనరోదనము వినవచ్చెను. ఎవరోయని నింపాదిగాఁ జూచితిమి. ఎవఁడో కూళయొకండు నాగేంద్రమణిఁబోని కాంతామణి నొకర్తుకను నిజాంకమునఁ జేర్చి పఱచుచుండెను. ఆమె యల్లాడుచు దూషించుచు నుండెను. దవ్వగుటవలన మాటలు సరిగా వినరావు. ఆమె సీతాదేవి గానుండునని యిప్పుడు నిశ్చయమయ్యెను. ఆమూటను బరికించితిమి. అందు దివ్యరత్నాభరణములుండెను. దానిని దాఁచి యుంచితి. ఆభూషణంబులనుబట్టి యామెయెవరో తెలియనగు' ననెను. రాముఁడది విని మహాతురమంది, 'ఏదీ! ఏదీ! మూట తెప్పింపు' మని వేగిరించెను. సుగ్రీవుఁడు గుహాంతరమునకుఁబోయి యామూటను దెచ్చి రామునిమ్రోల నుంచెను. రాముఁడామూటఁగట్టియున్న చేలాంచలంబును గాంచినంతనే చంద్రబింబంబును దుషారమట్లు వానినయనంబులను గన్నీరు గప్పెను. ఆ ధీరుఁడు, 'హా! ప్రియా!' యని విలపించుచు నేలఁబడి యామూఁటను నిజవక్షోభాగంబుననుంచి బహువిధంబుల లాలించి ముడివిచ్చి యందలి రత్నాభరణంబులను గాంచి మహావ్యాకులమంది, 'లక్ష్మణా! నా ప్రియురాలి భూషణంబులను గుర్తింతువా?' యనెను. 'అన్నా! నాదృష్టి నిరంతరము దేవీచరణకమలంబులను దవిలియుండెను. ఆమె నూపురంబులను మాత్రము గుర్తింతును.' అని సౌమిత్రి చెప్పెను. లక్ష్మణుని శుద్ధస్వభావంబును గురుపత్నీభక్తియు వానరులకు మహాశ్చర్యప్రమోదంబు లొదవించెను.

సుగ్రీవుఁడు రాము నాశ్వాసించుట

రాముఁడంత సుగ్రీవుని జూచి, 'మిత్రమా! రావణుఁడపహరించిన యాకాంతారత్నము నాప్రాణాధికమైన సీతగాని వేఱుకాదు. ఈ యాభరణములే యందులకుఁ దార్కాణము. ఆకూళ నాదయితామణి నేవంకఁ గొనిపోయెనో, ఎవనినిమిత్తమున సర్వరాక్షసలోకంబు వినాశం బొందనున్నదో, ఏబుద్ధిహీనుఁడు సీతాపహరణరూపమైన స్వమరణంబును వరించి మృత్యువునకు వాకిలి తెఱచెనో, యాదుష్టాత్ము నెఱుంగుదువా?' యని డగ్గుత్తుకతో నడిగెను. సుగ్రీవుఁడు ప్రాంజలియై, 'మహాత్మా! ఆపాపాత్ముని కులగోత్రంబులుగాని శక్తిసామర్థ్యములుగాని యునికిపట్టు గాని స్పష్టముగాఁ దెలియవు. అయినను సీతాదేవిని వెదకి తెచ్చుటకు వలయుప్రయత్నంబులెల్ల నొనర్తు; బాసచేసి చెప్పుచున్నాను; వగపు మానుము. ఆర్యవతంసమా! నీయట్టిశూరులెక్కడ? నీచపురుషాశ్రయ ణీయంబైన లాఘవంబెక్కడ? వ్యసనమందువా? నీయట్లు నేనుఁ గూడ వ్యసనినేగాని యొండుగాదు. అట్లని ధైర్యంబును వదలినచో ఫలమేమి? శోకము జవసత్త్వంబులను హరించునేగాని కార్యమును సాధింపఁగాదు. వానరుండనఁగా నల్పమతిమాత్రుఁడు; అట్టి నేనే యిట్టి దుఃఖంబును సహించియుండఁగా మహాత్ముండవును వినీతుండవును ధృతిమంతుండవును నైన క్షత్రియాగ్రణివి నీవెట్లుండవలయును? ధైర్యంబువలన బాష్ప ధారాప్రవాహము నరికట్టుము. ధృతిగదా సత్త్వవంతుల లక్షణము. మిన్నులు మీఁదబడినను జీవితాంతభయము సంభవించినను ధృతి మంతులు నిబ్బరముగానుందురుగాని బేలతనంబునకు సందియ్యరు. దైన్యహతుఁడు భారాక్రాంతమైన పడవవలె శోకసాగరమున మునుఁ గును. రామా! తలతో మ్రొక్కి వేడుదును; నామాట విని దుఃఖంబును దిగవైచి ధైర్యకవచంబును దొడుగుము. దుఃఖభాగులకు సుఖము చిక్కదు. మీఁదుమిక్కిలి వారికిఁ దేజోవినాశప్రాణసంశయంబులు సంప్రాప్తములగును. మహాత్మా! ఇది యుపదేశించుటగాదు; హితముఁ దెలిపితిని. నామైత్రిని గౌరవింతువేని నాప్రణయం బంగీకరించి యేడుపు మాను'మని వ్యసనాత్మకస్వనంబునఁ జెప్పెను.

రాముఁడు సుగ్రీవునకు వాలివధ వాగ్దానముచేయుట

రాముఁడా యాశ్వాసోక్తులు విని బాష్పధారాపరిప్లుతమైన నిజవదన మండలంబును వస్త్రాంచలమునఁ దుడిచియొత్తి సుగ్రీవుని సందిటఁ

గూర్చి, 'మిత్రమా! నీయూరాళ్పులవలన నాకు ధైర్యము మరలెను. నీవంటిబంధు వాపత్కాలమున దొరకుట మిక్కిలి యరుదు. సీతాన్వేషణంబునకు యత్నింపుము; ఈవిషయంబున నాపనియేమో వచింపుము; కార్యసామర్థ్యంబును నాయెడ సంశయింపవలదు. వర్షకాలంబున సుక్షేత్రమందు బీజావాపమువలె నాయందు సమస్తకార్యములు ఫలించును. వాలిని వధింతునంటిని. ఆమాట యభిమానసమీరితమైనను సత్యమేగాని వేఱుగాదు. అనృతమునకు నాయెడఁ దావుగలుగదు; నా జిహ్వ కల్లవచింపదు. నీకొఱకును ధర్మముకొఱకును వాలిని సంహరింతును. సత్యముతోడఁ బ్రమాణముచేసి చెప్పుచున్నా'ననెను. సుగ్రీవుఁడు కృతార్థుఁడట్లు సంతసించి, 'అనఘాత్మా! దేవతానుగ్రహ ఫలముగా నీచెలిమి నాకు లభించెను. నీవు సహాయుండవై నిల్తువేని సుర రాజ్యముగూడఁ గరస్థమగును; వానరరాజ్యము సంగతి చెప్పవలయునా? నీమైత్రిం జేసి నిఖిలబంధుమిత్ర సత్కృతుండ నైతిని. నీకు సుగ్రీవుం డనురూపమిత్రుఁడగుట కాలక్రమంబున విదితమగును. ఆత్మవంతులకు ధైర్యమట్లు కృతాత్ములకుఁ బ్రేమ నైజము. ఏకక్రియాభవేన్మిత్రమనుట వినమా! మిత్రులకు శరీరములే వేఱుగాని యాత్మయొక్కటగును. మైత్రికి ధనదారిద్ర్యాది వ్యవస్థగలుగదు; సమయము వచ్చినప్పుడు ప్రాణములుగూడ దానికిఁ దీపుగావు. రామా! ఎద యిచ్చి నాగుట్టు తెలుపుదు వినుము. వాలి నన్ను యావరాజ్యమునుండి తొలగించెను; చెప్పరాని నీచములాడెను. అతఁ డంతతోఁ దనియఁడు; నా భార్యను హరించెను; నామిత్రులను బంధించెను. అతఁడిప్పుడు నా ప్రాణంబుల నెమకుచున్నాఁడు. వాని పంపున మారీవేషంబులతో వచ్చిరని శంకించి భయపడి పరుగెత్తితిని. భయమెట్టివారినైనను వెఱపించును. హనుమంతుఁడు మున్నగు నివ్వానరులు నాకుఁ దోడునీడలైరి. వారివలన నాకష్టంబులెల్లఁ బ్రమింగి ప్రాణములు చేతఁబట్టుకొని యున్నాను. వేయేల? నాపగచావువిన్నఁగాని నాదుఃఖము శమింపదు. దుఃఖము మాట యటుండనిమ్ము. నాసౌఖ్యమును నాబ్రదుకును వాలిమరణంబును బట్టి యుండును. అన్నిఁటికి మిత్రుఁడేగతి'యని జాలివొడమఁ బలికెను.

వాలిసుగ్రీవుల వైరవృత్తాంతము

రాముఁడాదీనాలాపంబులు విని, 'మిత్రమా, మీపగకు నిజమైన కారణమేమి? వాలిగావించినయకార్యంబు నానిలువెల్లఁ దహించుచున్నది.

అయినను వైరమూలం బెఱిఁగి బలాబలంబుల విమర్శించి మేలుసేయు టొప్పును. నాశరం బప్రతిహత'మనెను. 'రామా! నాతండ్రి చన్నంతట జ్యేష్ఠపుత్త్రుఁడగు వాలికిఁ బట్టముఁగట్టిరి. వానిని సేవకుఁడట్లు నేను సర్వ కాలములందుఁ గొలుచుచుంటిని. దుందుభి యనుపేరి రక్కసుని విని యుందువు. వానికి మాయావియను పెద్దకొడుకుండెను. వానికిని వాలికిని నొకానొక స్త్రీనిమిత్తము కరిమకరులపోరు గలిగెను. ఒకనాఁటిరేయి మేమెల్లరము మైమఱచి నిద్రించుచుండఁగా నిశీథిసమయంబున నమ్మా యావి కిష్కింధా ద్వారము నొద్దకువచ్చి మేఘగర్జనలు గావించి వాలిని సమరమునకుఁ బిలిచెను. వానరేంద్రుఁడు పరగర్వంబును సుంతయు నోర్చువాఁడుగాఁడు. అతఁడు కయ్యమునకుఁ దరలెను. మేమెంతో వారించి విరమించితిమి. అన్న యొంటిగాఁబోవుచున్నాఁడని తలంచి వానిని నేను వెంబడించితిని. మేము వచ్చుట వెన్నెట మాయావిచూచి చేరువనున్న మహాబిలము దూఱెను. వాలి క్షుభితేంద్రియుఁడై కన లుచు, 'సుగ్రీవా! శత్రువు బిలము సొచ్చెను; వానిని వధించి వత్తును. అందాఁక బిలద్వారమున మెలకువతో నుండు' మని చెప్పెను. వెంట వత్తునని యెంతో ప్రార్థించితిని. వాలి నామాట వినక తనపాదముల మీఁద నాచేత శపథంబును జేయించి నన్నందే యుంచి గుహ సొచ్చెను. ఆబిలద్వారమును గాచి యొక్క సంవత్సర ముంటిని. ఎన్నాళ్ళకు వారిరువురలో నెవ్వరును బయటరారైరి. నాహృదయము తహతహపడసాగెను. ఇట్లుండఁగాఁ గొండొకనాఁడు బిలాంతరమునుండి ఫేనరుధిరంబులు వెలికి నుఱికెను. వెనువెంటనే యాసురగర్జనంబులును వాలియఱపులును వినవచ్చెను. నాయన్న హతుఁడయ్యెనని నిశ్చయించి భయచకితుండనై పెనుబండ నొకటితెచ్చి బిలద్వారము మూసివైచి యగ్రజునకు జలతర్పణంబులిచ్చి కిష్కింధకు వచ్చితిని. వాలినిగూర్చి మంత్రులెంతో యొరసియడిగిరి. ఎవరికిని నేను దెలుపనైతిని. ఎట్టకేలకు వారె గుట్టుగ్రహించి కిష్కింధానగరం బరాజకముగా నుండరాదని చెప్పి బలవంతముగా నాకుఁ బట్టముఁగట్టిరి. కొన్నాళ్ళు చన్నతర్వాత కొండొకనాఁడు వాలి తటాలున నగరమునకు వచ్చెను. అప్పుడు నేను పేరోలగముదీఱి యుంటిని. వాలి నన్నుఁజూచి కన్నులెఱ్ఱచేసి తూల నాడి మంత్రులను జెఱనుంచెను. వాలిని నిగ్రహింప సమర్థుఁడనయ్యు భ్రాతృగౌరవంబునను నాప్రమాదలజ్జాభరణంబునను దన్నిందావచనంబు లను సహించి నాయన్నను యథాశాస్త్రము గౌరవించి నాతలనున్న

కిరీటంబును వానిపాదముల మ్రోలనుంచి నమస్కరించితిని. ఎందునను వానికోపము చల్లారకుండెను. 'అన్నా! నాభాగ్యవశంబున సుఖముగా వచ్చితివి. ఇదిగో శ్వేతచ్ఛత్రమును బట్టుదును; ఇదిగో వీచోపులు వీతును. అనుగ్రహింపుము. నీయానతిమేరకు సంవత్సరపర్యంతము బిల ద్వారము కాచియుంటిని. ఒకనాఁ డందుండి రుధిరము వెడలెను; మాయావి మేఘగర్జనలు వినవచ్చెను. అంతట నేను భయభ్రాంతుఁ డనై గుహాద్వారమును బెనుబండతోడఁ గప్పివచ్చితిని. పౌరులు బల వంతముగా నాకుఁ బట్టముఁగట్టిరి. మే మెల్లరముఁ బ్రమాదపడితిమి. బుద్ధిపూర్వకం బిం దావంత యైనను లేదు. నాతప్పు మన్నింపవేడుదు; ఇదిగో నీరాజ్యము. దీనిని గ్రహించి యథావిధి మమ్మెల్లఁ బాలింపుము. తొల్లియట్ల నీపాదసేవయే నాకుఁజాలును. ఇందాఁక నీరాజ్యంబును నా యొద్ద యిల్లడయుంచినట్లుగా భావింపుము. నీసొమ్మును గాపాడి నీకు నప్పగించుచున్నాను. అన్నా! ఇదంతయు నక్షరాక్షరముల సత్యము. తలతో మ్రొక్కి నీయనుగ్రహంబును యాచింతు'నని సాష్టాంగ మొనర్చి తిని. వాలి పెడచెవియిడి నన్ను ధిఃకరించి తనయిష్టులైన పౌరులను మంత్రులను రప్పించి, 'మాయావిని వధింప నేను చనుట మీ రెఱుంగు దురుగదా. వలదన్నను నితఁడు నావెంట వచ్చెను. వైరి మమ్ముఁజూచి గుహఁజొచ్చెను. ఇతనిని ద్వారమునఁగాపుపెట్టి నేను బిలము దూఱితిని. మాయావి యెటదాగినది వెదకుటకు సంవత్సరము పట్టెను. ఎట్టకేలకు వానిని జిక్కించుకొంటిని. మాకు హోరాహోరి పోరయ్యెను. నావ్రేటు నకు వాఁడు గుండెలవిసి నెత్తురు గ్రక్కెను. ఆరక్తము బిలమునిండి యిమ్ము చాలక వెలికి నుఱికెను. వానిని గడతేర్చి బయటికి రాయత్నించి తిని. ఎంత వెదకినను ద్వారము గాన్పింపదయ్యెను. సుగ్రీవా! యని యఱచి యఱచి సొమ్మసిల్లితిని. తుదకెట్లో ద్వారప్రదేశమును గుఱు తించి దానిమూఁత బండ నొక్కతన్నుతన్ని పగిల్చి యిట్లు వచ్చితిని. ఇతని రాజ్యకాంక్ష నన్ను బిలాంతరమున సప్రాణముగాఁ బూడ్చెను. ఈదుర్మార్గు నిందుండనీయరా'దని పలికి కట్టుబట్టతోడ నన్ను గెంటించి నాభార్య నపహరించెను. వాలిభయప్రేషితుండనై భూమండలమెల్లఁ గ్రుమ్మరి పల్లటిల్లితిని. ఎందును నిలువ నీడఁ గానరాకుండెను. అట్లు తిరుగాడుచుండఁగా ఋశ్యమూకపర్వతము వాలికి దురాధర్షమగుట యొకనాఁడు జ్ఞప్తికి వచ్చెను. అంతట మేమిట్లువచ్చి యీనగము నాశ్రయించితిమి. అనఘా! నాకథ సవిస్తరముగాఁ దెలిపితిని. ఏయపరాధ

మెఱుంగను; నాయెడ నెట్టి చెడుతలంపును జనింపదు. ఇట్టి యిడుమల పాలైతిని. వీరాగ్రణీ! ఏనీహస్తము సర్వలోకములకు నభయప్రదాన మిచ్చునో యానీహస్తమును సుగ్రీవుఁడు నేఁడు శరణుజొచ్చి కృతకృత్యుఁ డయ్యె'నని పలికెను. ధర్మసంహితుండును ధర్మజ్ఞుఁడును మహాతేజస్వియు నైన రాముఁడాకత సవిస్తరముగావిని యెలనగవుతో 'మిత్రమా, భార్యావియోగదుఃఖ మెట్టిదో నాకుఁ జెప్పనక్కఱలేదు. నీభార్యాపహరణదూషకుఁ డెందాఁక నాశరంబులకు గుఱికాకుండునో యందాఁక మాత్రమే జీవించును. నిన్ను శోకసాగరమునుండి తప్పక యుద్ధరింతు' ననెను.

వాలి బలప్రశంస

సుగ్రీవుఁడు రామునభినందించి, 'మహాత్మా! నీకోపంబునకు ముల్లోకంబులును నిలుగుట నిస్సంశయము. వాలివధ నీకొక లెక్క గాదు. అయినను వాని బలపరాక్రమశౌర్యాదులను బ్రస్తావవశంబున వినిపింతును. వాలి ప్రతిదినంబును బ్రహ్మముహూర్తంబున నిద్రలేచి చతుస్సముద్రజలంబులందు వార్చి సూర్యోదయపూర్వమే యిల్లుచేరును. ఆ వానరేంద్రుఁడు పర్వతములతో బంతులాడును; అతఁడవలీలగా విఱిచిన మహావృక్షంబులను జూతు వేని వాని భుజాసారంబు తెల్లమగును. దుందుభియను రాక్షసుఁడు సహస్రనాగబలుఁ డొకడుండెను. వాఁడు గర్వోద్ధతిఁజెంది యుద్ధభిక్షయిమ్మని రత్నాలయునిఁ గోరెను. సముద్రుఁడు మర్త్యరూపంబున వచ్చి, 'దుందుభీ! నీకోర్కెఁ జేయ నాకుఁ గాదు. తగువీరుని జెప్పెద వినుము. శంకరునిమామ హిమవంతుఁడను శైలేంద్రుఁడు గలఁడు. అతఁడు నీయిచ్ఛఁదీర్పనోపు' నని చెప్పెను. దుందుభి యంత మున్నిటికి నగి యచ్చోటు వాసి చాపవిముక్తశరవేగంబున హిమవత్పర్వతవనప్రాంతంబునకుఁ జని యందున్న తెల్లబండలను బెనుగజంబులంతటి వానిని దన గొమ్ములతోఁ గోరాడుచు మేఘగర్జన లొనర్చెను. హిమవంతుఁడు నరరూపమువహించి శిఖరాగ్రమునందుండి, 'దుందుభీ! నేనంత యుద్ధప్రవీణుండనుగాదు. అదియునుంగాక నాయందు మునులు వసింతురు; వారికిఁ దపోభంగముగలిగింపరాదు. అందుచేత నేనట్టిపనిని దలపెట్టఁగాదు. నన్ను వృథా గాసింపవల' దనెను. ఆ రక్కసి రోషసంరక్తలోచనుఁడై 'లావుచాలమినో భయంబుననో వెను చూపితివి. నాకుఁబోలు వీరుఁ డెవఁడో చెప్పు'మనెను. వాని గర్వోక్తులు

విని కొండలరాయుఁడాగ్రహమొంది 'దుందుభీ! కిష్కింధయందు వాలి గలఁడు. ఇంద్రుఁడు నముచికివలె నతఁడు నీకు ద్వంద్వయుద్ధ మొసంగ నోఁపు' ననెను. దుందుభి యందుండి తోడ్తోడఁ గిష్కింధానగర ద్వారముచేరి మహాభయంకరముగా గర్జించెను. ఆ ధ్వనికి అంతఃపుర స్త్రీజనమెల్లఁ దల్లడిల్లెను. చంద్రుఁడు నక్షత్రంబులనుబోలె వాలి శుద్ధాంతస్త్రీలను వెంటఁగొని బహిర్ద్వారమునకు వచ్చి, మదగజంబు వలె వృక్షంబులను విఱచుచుఁ నాఁబోతువలె బుడమిని గిట్టలతో నగల్చుచు నెనుబోతువలె శృంగంబులతో ద్వారంబును రాయుచు మహిషాకారముననున్న దుందుభిని జూచి, 'అసురాధమా! నీవు నాకుఁ గ్రొత్త కాదు. ప్రాణములు తీపగునేని నీగర్వముడిగి చను' మనెను. దుందుభి కన్నులెఱ్ఱచేసి 'ఇంతులమ్రోల వీరాలాపములు చాలును; మగఁటిమి గలదేని పోరొసఁగు' మని గద్దించిపలికి, 'ఇప్పుడు సమయము గాదందు వేని ప్రొద్దుటివఱకు నా భుజకండూతిని సహింతును. ఈరేయి నీకోరిక తీఱ స్వైరకామభోగంబులఁ గొల్లలాడి నీయంతవానిని రాజుగా వానర రాజ్యంబునకు నియమించి రేపకడరమ్ము. మధువివశునిఁ బ్రమత్తుని నిద్రితుని నిరాయుధుని నీయట్టి మదమోహితుని వధించిన భ్రూణహత్యా దోషంబగుఁ గావున రేపటివఱకు గడువిచ్చితి' ననెను. వాలి యంతటఁ తారాప్రభృతుల నంతఃపురంబునకుఁ బంపి తనతండ్రి మహేంద్రుఁడిచ్చిన కాంచనమాలను గంఠమునఁ దాల్చి యుద్ధసన్నద్ధుఁడై వచ్చి దుందుభిని గొమ్ములు పట్టి దిర్దిరత్రిప్పి పడవైచి మోకాళ్ళఁ జదిపి నుఱిమి యెత్తి నేల మోదెను. ఆ ప్రేటునకు దుందుభి యెమ్ములు విఱిగి ముద్దయి ప్రాణములు విడిచెను. అంత వాలి వానికళేబరంబునెత్తి యూటాడించి విసరివైచెను. అది యామడ దవ్వునఁ బడెను. ఆవిసరువడికి దానినోటి రక్తబిందువు లీయాశ్రమమునఁ జిందెను. మతంగమహర్షి యిందు వసించు చుండి యానెత్తురుబొట్లను బరికించి యాదుండగ మొనర్చిన మొఱ కెవ్వఁడోయని కోపించి వెలువడివచ్చి దుందుభికళేబరంబును జూచి తపో దృష్టిచేత సమస్తము గ్రహించి, 'వాలీ! ఆశ్రమంబని వెఱువక యీ యకార్యంబొనర్చితివి గావున దీనిచుట్టు యోజనములోపల నీవు కాలిడుదువేని నీతల వ్రక్కలై నశింతువు. నాయాశ్రమంబుననున్న నీవారు తత్క్షణమ యిందుండి వెడలుదురుగాక. ఒక్కరోజు గడువిత్తును. అనంతర మెవ్వఁడేని వానరుఁడు నీవాఁడిందుండునేని యతఁడు పర్వతాకారుఁడై బహువర్షసహస్రంబులు పడియుండు' నని శపించెను. ఆ

యాశ్రమంబుననున్న వానరులు తోడ్తోడ నందుండి పఱచి వాలికి నవ్వివరముఁ దెలిపిరి. అతఁడు నిజాపరాధంబునకు ఖిన్నుఁడై మహర్షికి మ్రొక్కి శాపప్రతిగ్రహముఁ బ్రార్థించెనుగాని యా మునీంద్రుఁడు కరుణింపఁడయ్యెను. నాఁటనుండి వాలి యిటు తలఁగూడ త్రిప్పఁడు. మేము వానరులమైనను వాలికిఁ బగతుఱముగావున శాపభయము మాకుఁగలుగదు. ఈ రెండుకారణములఁజేసి మేమిందు సుఖముందుము. రామా! వాలిబలంబును తెలియుటకిది యొక్కటేగాదు; ఇట్టివి పెక్కులుగలవు. నిర్జరులకుఁగూడ దుష్కరములైన పనులతఁ డెన్నోగావించెను. అతని బలవిశేషము నాకు స్వానుభవసిద్ధము. నీపరాక్రమము విన్నది కన్నది గాదు. వాలిభయమిట్లు పలికించుచున్నది; నిన్నుఁ గ్రిందుసేయుటకుఁ గాని నెఱపించుటకుఁగాని యిట్లు చెప్పుటగాదు. నీతేజము నీఱుగప్పిన నిప్పువలె నున్నది. సమయమువచ్చినఁగాని యదిప్రకాశింప'దనెను.

రాముఁడు తన బలమును సుంత చూపుట

రాముఁడు చిఱునవ్వు దాల్చి, 'మిత్రమా! మావిక్రమంబును గూడఁజూడు'మని దుందుభికళేబరంబును బాదాంగుష్ఠంబున నెగఁ జిమ్మెను. అది పదియోజనంబులదవ్వునఁ బడెను. సుగ్రీవుఁడది గాంచి, 'రామా! ఈకళేబరం బిప్పుడెండి తేలికగానున్నది. నాఁడు వాలి దీనిని విసరివైచినప్పుడిది రక్తమాంస భూయిష్ఠమై మహాభారముగానుండెను. మఱియు నతఁడు సమరపరిశ్రాంతుఁడై నాఁడు దీనిని జిమ్మెను. ఇంత మాత్రాననే మీయిరువురబలాబలములు నిర్ణయింపరాదు. అదిగో సాలవృక్షము; దాని నొక్కబాణంబున వైవఁగోరుదు. ఇట్లు గోరుట నిన్నుఁ బరీక్షించుటకుఁ గాదు. నీ భుజాసారంబునకు సంతోషింతు' ననెను. రాముఁడు విల్లెక్కుపెట్టి శరమొండు సంధించి సాలవృక్షంబును గుఱిచేసి వైచెను. ఆబాణము సప్తసాలతరువుల నొక్కట భేదించి యావలి కొండను దూఱి మరలివచ్చి తూణీరముఁ జొచ్చెను. సుగ్రీవుఁ డాశ్చర్యచకితుఁడై రామునకు సాగిలఁబడి మ్రొక్కి, 'మహాత్మా! నాతప్పు క్షమింపనగును. నీవు మర్త్యమాత్రుండవు గావు; ఒక్కకోల చేత సురలోకమునెల్లఁ గూల్పనేర్తువు; వాలి నీకొక లెక్కగాదు. భండనంబున నిన్నెదిర్చి నిలుచు వీరుఁడు గలుగఁడు. నీసఖ్యంబువలన నా దుఃఖంబులెల్ల నంతరించెను. శత్రుశేషముండరాదందురు. ఆనెంజలిని దీర్చి నాకుఁ బ్రియంబొనర్పు'మని ప్రార్థించెను. రాముఁడంత లక్ష్మణుని

జూచెను. సౌమిత్రి నిజాంగీకారంబును సూచించెను. రాముఁడు సుగ్రీవునివంక మరలి, 'అట్లే కానిమ్మ'నెను.

వాలిసుగ్రీవుల ప్రథమ యుద్ధము

అంత వారెల్లరుఁ కిష్కింధకుఁ జనిరి. ఆపురసమీపంబునఁ గీకారణ్యము గలదు. ఆవనమం దొక చెట్టుక్రింద రామలక్ష్మణులుండి సుగ్రీవునిఁ బంపిరి. అతఁడు దట్టిగట్టి పోయి వాలిగుహాద్వారంబున భీకరంబుగా గర్జించెను. వాలి యాగర్జనంబు విని గుహాంతరమునుండి వచ్చి సుగ్రీవునిగాంచి వానిని ధర్షించెను.

"మ॥ తరుసంఘంబులు పూన్చి యొండొరులు సుద్యద్బాహులై వ్రేయ ని
ష్ఠురవక్షస్స్థల పాతవేగ విరళస్తోకంబులై పోయె న
త్తరుసంఘంబులు వెండియుం గడఁగి మాద్యల్లీల నయ్యిద్దఱుం
బరుషానేక శిలాప్రయోగముల నొంపంజొచ్చి రన్యోన్యమున్॥"

"ఉ॥ ఒండొరుఁ బట్టుచుందిగుచు నొండొరుఁబాయుచు వ్రేయుచున్ మహో
ద్దండత నొండొరుం జెరలఁ దాఁకుచు నీఁగుచు లోఁగుచుం జలం
బొండొరుమీఱ నొండొరుల యుద్ధతి సైఁపక వీఁకఁ బోరి రా
ఖండలభానుసూను లవిఖండితచండభుజాప్రకాండతన్॥"

అట్లువారు బుధాంగారక గ్రహంబులవలెఁ దలపడి పరస్పర దంత నఖముఖవిఖండితశరీరులై రుధిరధారలఁదడిసి పుష్పితాశోకంబులవలెఁ దోఁచిరి. రాముఁడు విల్లెక్కుడించియు నొండొరుల గుర్తింపఁజాలక ప్రమాదమగునోయని జడిసి విలక్షహృదయుఁడై యూఱకుండెను. సుగ్రీవుఁడు పెద్దయుండడవు పోరి సోలి పరాజితుఁడై వాలిప్రేటులకు నెత్తు రోలుకుచుఁ బఱుగెత్తి మతంగాశ్రమముఁ జొచ్చెను. వాలియు నతనిఁ గతిపయపదములు తఱిమి 'తప్పించుకొంటివి పో' యని చీ కొట్టుచు మరలెను.

రాముఁడు సుగ్రీవునోదార్చుట

రాముఁడంత లక్ష్మణునితోడ మతంగవనంబునకుఁ బోయెను. సుగ్రీవుఁడు వారిని జూచి సిగ్గునఁ దలవంచి నేలఁజూచుచు, 'నిన్ను నమ్మి యిట్లయితి. వాలిని వధింపఁ జాలనని నిజంబు తెలిపియున్న నాకీ దురవస్థ గలుగదుగదా' అని దీనాస్యుఁడై పలికెను. రాముఁడాపలుకులు విని, 'సుగ్రీవా! కోపము వలదు; రూపాలంకారవేషంబుల మీయిరువుర

నేర్పు బుపరాకుండెను. మీయుభయుల కంఠధ్వనిగూడ నొక్కటిగా విని పించెను. మీతనుచ్ఛాయయు మీవిక్రమాలాపములు నేకరూపమున నుండెను. ఈపోలికలు నాకుఁ భ్రాంతిఁగలిగించెను. ప్రమాదంబున మీాల ఘాత మొనర్తునో యను శంక మెండయ్యెను. ఏమియుఁదోఁపక విడువ నున్న శరంబు నుపసంహరించితిని. ఇది నిజము. మఱియు నాయజ్ఞాన లాఘవంబుల కారణంబున వీరుఁడవైన నీవు ఆపద నొందినచో రాముని బాల్యమాధ్యంబు లెంతకీడు దెచ్చెననుమాట లోకములో నాటుకొని పోవునని జంకితిని. నేను బాణము వదలమికి నిదియునొక కారణంబగును. సుగ్రీవా! అభయమిచ్చి నమ్మించితిమి; నమ్మించి చంపుటకన్నఁ బాత కము గలదా? అంతటి దురితంబు నొడికట్టుదుమా? మఱియు మేమిట నీ యధీనులమై యున్నాము; నీవే మాకీవనమున శరణ్యము; ఎట్లు విచా రించినను నీమేలు మామేలగును. ప్రమాదవశంబునఁగూడ నీకెట్టి యెగ్గును గలుగరాదు. నీయెగ్గు మాయెగ్గగుఁగదా. మిత్రమా! నన్నెంత మాత్రము శంకింపవలదు. ఈసారి మరలఁజనుము. రణాంగమున నిన్ను గుర్తించుటకుగా నేదేని ధరింపుము' అని వానికిచెప్పి 'లక్ష్మణా! అదిగో గజపుష్పిని పూచియున్నది; అది మహాశుభప్రతిపాదిని; దానిని బెఱికి సుగ్రీవుని కంఠంబున నడియాలముగా నుంచు' మనెను. లక్ష్మణుఁ డట్లొన ర్చెను. సుగ్రీవుఁడు బలాకామాలికనుదాల్చి సంధ్యారాగతోయదంబు వలె నొప్పెను.

సప్తర్షి వనవృత్తాంతము

అంత రామలక్ష్మణసుగ్రీవులును నలనీలతారహనుమంతులును గిష్కింధామార్గముఁ ద్రొక్కిరి. మార్గమధ్యంబున మహారణ్యం బొండు గలదు. రాముఁ డాకాననంబును జూచి, 'సుగ్రీవా, ఈవనము మేఘము వలె విస్తరించియున్నది. దీని నలుకేవలఁ గదళీవృక్షములు విరాజిల్లు చున్నవి. దీనిసంగతి యేమ' నెను. నావుడు, 'రామా, తొల్లి యిది యొక ఋష్యాశ్రమము; ఇందు సప్తజనులనెడి మునీంద్రు లేడుగురు కఠినవ్రతులై జలాంతరంబునఁ దలక్రిందుగా మహోగ్రతపంబొనర్చు చుండిరి; సురాసురులకు సైతమిది దురాధర్షము; పక్షులుగూడ నిందు రావు; ఏదేనిఁ బరాకున నిందుఁ జొచ్చినను మరల నది వెలువడదు. దివ్యగంధంబులెప్పుడు నిందు గుబాలించుచుండును; సురకలావతుల గీతికామధురరుతంబు లేప్రొద్దు నిచటఁ జెవుల పండువు సేయుచుండును.

ఇందుఁ ద్రేతాగ్నులు చల్లారవు. అవిగో కపోతాంగారుణంబులఁబోని వృక్షాగ్రధూపంబులే యందులకు నిదర్శనము. ఇందుఁ దరువు లవిగో ధూమాచ్ఛాదిత శిఖరంబులై వైడూర్యరత్నాల చెఱుఁగొండలవలె తనరారుచున్నవి చూడుము. భావితాత్ములైన యాఋషులకు సప్తకంబు సకును నమస్కరించువారికి శరీరవ్యాధులెట్టివియుఁ గలుగ' వనెను. రామలక్ష్మణులా మునులకు నెఱఁగి హృష్టచిత్తులై చని కిష్కింధా పురముఁ జేరి యథాపూర్వము వృక్షంబుచాటున నుండిరి.

సుగ్రీవుఁడు వాలిని రెండవసారి యుద్ధమునకుఁ బిలుచుట

సుగ్రీవుఁడు రామునకుఁ దదీయ ప్రతిజ్ఞను జ్ఞప్తిచేసి వాలియున్న బిలద్వారము డాసి నింగిపగులునట్లు గర్జించెను. ఆధ్వనికి గోవులెల్ల రాజదోషపరామృష్టకులాంగనలవోలె వెలవెలఁబోయెను. రణాంత రంబున నంగంబులు తెగిన హయంబులువలె మృగంబులు ద్రూస్పడి నిలిచెను; సుకృత ఫలంబుగా నక్షత్రాకారమున గగనవీధి నుండి పుణ్య పురుషు లాత్మీయపుణ్యక్షయానంతరము నేలరాలు పగిది వియచ్చరము లైన విహంగమంబులు గూలెను. జీమూతగణ ప్రణాదసన్నిభంబును సర్వభూతప్రకంపనంబునైన యాగర్జన వాలి నిజాంతఃపురము నందుండి విని నష్టకామవికారుఁడును సంజాతమహాగ్రహోదగ్రుఁడునై సంధ్యా రాగమువలెఁ దేజరిల్లుచుఁ గమలంబులూడ్చి కలంచిన హ్రదంబురీతి నాపాదమస్తము కంపమొందుచుఁ బాదఘట్టనంబున భూతలంబును వ్రక్కలించి సమరోన్ముఖుఁ డయ్యెను.

తార వాలికి హితము చెప్పుట

వాలిభార్య తార యదిగాంచి తత్తరిల్లి పతిని గవుంగలించుకొని, 'నాథా! పడుకనుండి కోపంబుతో లేచి చనుట శుభముగాదు. భుక్త మైన పూదండనట్లు మీయాగ్రహంబును బరిత్యజింపుము. నామాట వినుము. పోరువలదు. అది తప్పదేని రేపు చననగు. వైరికి నీవు తీయు వాఁడవుగాదు; వైరి నీకన్న బలాఢ్యుఁడుగాఁడు. త్వరయేల? నామాట ద్రోచిపుచ్చవలదు. ఇట్లేలఁ జెప్పుదునందువా? శత్రువు నీకునోడి ప్రాణార్థము మొన్నపఱచెను. అట్టివాఁడింతలోన మరల దాఁడివచ్చెను. ఏదో యపూర్వసహాయసంపత్తియున్నఁ గాని యతఁడింత తెంపు సేయఁడు. వాని నేటి గర్జావైఖరివలననే యిది యూహింపవచ్చును.

దుర్జయునకు నాకు భయమేల యందువా? నీకుమించిన బలమేదో సుగ్రీవునకు నాశ్రయమై యుండవలయు. వీరాగ్రణీ! ఇది వట్టి యూహా మాత్రముగాదు; నీతనయుఁ డంగదుఁడు విహారార్థము వనమునకుఁ బోయెనఁట. అచ్చట 'అయోధ్యాధీశునిపుత్త్రులు సమరదుర్జయులు రామలక్ష్మణులనువారు సుగ్రీవుని ప్రియంబొనర్చుటకై ఋశ్యమూకమునకు వచ్చిరని చారులు వానికిఁ దెలిపిరఁట. ఆ సంగతి యంగదుఁడు నాకుఁజెప్పెను. రాముఁడు విరాధుని విఱిచి ఖరుని ఖండించి దూషణుని ద్రుంచి కబంధుని గడతేర్చెనని విందుము. యుగాంతకాలాగ్నినిభోని యాజగదేకవీరునకు నెదురు లేరందురు. రాముఁడు సాధుజనమందారమనియు నాపన్నజనపరాగతియనియు నార్తశరణ్యంబనియు వానిని వేవిధంబులఁ గీర్తింతురు. జ్ఞానవిజ్ఞానసంపన్నుండును బితృవాక్యనిరతుండును ధాతువర్గంబునకు హిమవంతుఁడువోలె సమస్తకళ్యాణగుణంబులకు నిధానంబునగు రామునితో నీకుఁ బగ మేలుగాదు. శూరాగ్రణీ! ఇట్లనుట దోషారోపంబుగా నెంచవలదు. నామాటఁ బాటింపుము. బలీయునితోఁ బగఁబెంచుటకన్న నీతమ్మునకు యౌవరాజ్యముఁగట్టి రామునితో మైత్రిసేయుట సర్వథాశ్రేయస్కరంబని పరిస్థితులు తోఁపించుచున్నవి. సుగ్రీవుఁడు నీకుఁ దమ్ముఁడుగాని వేఱుగాదు. అతఁడు నీప్రీతికెంతయుఁ బాత్రుఁడు. అతఁడెందున్నను నీవాఁడేగదా! తమ్మునకన్న మిగులు బంధువుండునా? దానమానసత్కారంబున నతనిని నీ వెనుకవానినిగా నొనర్చుము. మీపగలు సమసిపోవును; అతఁడు నీనీడనుండును. భ్రాతృస్నేహము తక్క యొండుగతి నీకిప్పుడు గలుగదు. నాథా! నీమేలుగోరుదాననుగా నన్ను భావింతువేని నాప్రియంబుసేయు తలంపు నీకు గలదేని చెవినిల్లుగట్టి నావచించు సాధువచనంబును బరిపాలింపుము. నాపలుకునది జల్పితమైనను బథ్యముగా గ్రహింపుము; నాయెడఁ బ్రసన్నుండవగుము. కోపరోషంబులకు వశముగావలదు. శాంతివహింపుము; కోసలేంద్రునిసూనునితో విగ్రహింపవల'దని విన్నవించెను.

వాలి తారావచనమును దిరస్కరించి యుద్ధమునకుఁ బోవుట

వాలి యాపల్కులు విని, 'చంద్రముఖి! తమ్ముఁడు తమ్ముఁడందువు. తమ్ముఁడే శత్రువై గర్జించి కయ్యమునకు గాలుద్రవ్వెను. సహించు టెట్లు? స్త్రీలకు భయము నైజము. శూరులు వెఱపెట్టిదో

మెఱుంగరు. వీరుఁడు మరణంబునైనను సైచును. గాని శత్రుతిరస్కారంబు నెంతమాత్ర మోర్వఁడు. సుగ్రీవుఁడు నన్నుఁ జెనకలేఁడంటివి. ఇఁక భయమేల? రామునకు వెఱతువా? అతఁడు ధర్మజ్ఞుఁడును కృతజ్ఞుఁడు నని చెప్పితివి. అట్టివాఁడు పాపమొనర్చునా? నీభయవ్యసనంబులు నిరాధారములు. తారా! నీభక్తి సౌహార్ద్రంబులకు మెచ్చితిని. నీమతము మాత్రము సేయనోప. నన్ను వెంబడింపవలదు; తోడియింతులఁగూడి మరలిపొమ్ము. ప్రేయసీ! సుగ్రీవుఁడు తమ్ముఁడగుట మఱువను; వానికిఁ బ్రాణభయముండదు. అతని దర్పమడంచివత్తును; వెఱవవల'దని దృఢముగాఁ బలికెను. తార బదులాడనోడి భర్తను సందిటఁగూర్చి యంతస్థ దుఃఖంబు నమంగళభయంబున వెలిపుచ్చక పతికిఁ బ్రదక్షిణమొనర్చి జయార్థము సమంత్రకముగా స్వస్త్యయనముఁ గావించి యంతఃపురంబునకుఁ బోయెను. వాలి పరులకుఁ జెప్పనేర్చియు స్వహితంబును గ్రహింపఁడు. 'వినాశకాలే విపరీతబుద్ధిః' అను సామెత తప్పునా?

రాముఁడు వాలినేయుట

వాలి యట్లు భార్యను బంపివైచి సర్పమువలె నిశ్వసించుచు గుహవెడలివచ్చి సుగ్రీవునిఁగాంచి దట్టిగట్టి పిడికిలి ముడిచి లంఘించి, 'పిఱికిపందా? మరలవచ్చితివా? ఇదిగో యీనాపిడికిటిప్రేటు తప్పి మని పొ'మ్మనుచు గద్దించి సత్తువకొలఁది వానిని మోదెను. ఆతాకునకు సుగ్రీవుని నిలువెల్ల నెత్తురులు వర్షించెను. అతఁడంత గోపోద్దీపితుండై చేరువనున్న సాలవృక్షంబును బెకలించి దానితోడ వాలిని దాడించెను. ఆవృక్షహతికి వాలి సాగరాంతరంబున బరువుతోడి పడవవలెఁ జలించెను. అట్లు వారు పరస్పరజయోత్సాహులై గోళ్ళతో అక్కుచుఁ బిడికిళ్ళఁ బొడుచుచు మోఁకాళ్ళఁ గ్రుమ్ముచు హస్తంబులఁ బ్రహరించుచు మేఘగర్జనంబులు గావించుచుఁ బెద్దయుందడవు పోరిరి.

> "శా॥ దేహోత్సేక మెలర్ప నత్తిశమదాంధీభూతులై యాహవో
> త్సాహవ్యగ్రులు విగ్రహంబు మిగులన్ సంరంభకుంభద్గతిన్
> బాహాబాహిని బోరునప్పు డమరెం బ్రౌఢ ద్విపద్వంద్వ హే
> లాహస్త ద్వయగాఢ కర్షణ రణోల్లాసంబు విస్పష్టమై॥"

సుగ్రీవుని బలము క్రమక్రమముగా సన్నగిలసాఁగెను. అతఁడు ప్రాణభయవిహ్వలుఁడై దిక్కులుచూడ నారంభించెను. రాముఁ డది గాంచి దివ్యశర మొండు సంధించి యంతకుఁడు కాలచక్రంబునువలెఁ దన

కోదండంబు నాకర్ణాంతముఁ దివిచి వైచెను. ఆ బాణము నిప్పులుమియుచుఁ జని వాలివక్షోభాగంబునఁ బవిధారవలెఁ గాఢముగా నాటెను. వానరేశ్వరుఁడు శరవిద్ధుఁడై నెత్తుటఁదోఁగుచుఁ బూచిన యశోకంబట్లునేలఁగూలినను వాని మెడనున్న కాంచనమాలికా ప్రభావంబునఁ దదీయ తేజఃకాంతిప్రాణంబులు తొలఁగవయ్యెను.

వాలి రాముని దూషించుట

రాముఁడు లక్ష్మణుని వెంటఁగొని వాలియొద్దకుఁబోయెను. వానరేంద్రుఁడు దాశరథినిగాంచి, 'రామా! మహారాజునకు జనించితివి; ప్రియదర్శనుండవను కీర్తినిగడించితివి; చరితవ్రతుఁడవై కులమునకు వన్నె దెచ్చితివి; నీ తేజస్సత్త్వసంపద లింతనరాదు. అట్టి నీవు పరాఙ్ముఖవధఁ గావింపనగునా? కరుణవేదివనియుఁ బ్రజాహితైకరతుండవనియు దయామయమూర్తివనియు జితోత్సాహివనియు ధర్మమార్గవర్తివనియు సమస్తభూతంబులు నిన్నుఁగొనియాడుచుండును. ఇంద్రియనిగ్రహము, సత్త్వశుద్ధి, సహనము, దయార్ద్రధర్మవ్రతము, సత్యము, ధైర్యపరాక్రమంబులు, అపరాధియథార్హదండనము—ఇవి రాజగుణంబులగును. నీసద్గుణములు విని నీసత్కులాభిజననముఁ దలంచి తారావచనముఁ గూడ లక్ష్యపెట్టక నాపగతుని సుగ్రీవుని దలపడితిని. నేను నీకుఁగాని నీదేశంబునకుఁగాని కీడుసేయలేదు; నీతోడఁగయ్యమునకు రానైతిని; కందమూలంబులు తిని వనాంతరమందు వసింతును. ఏపాప మెఱుంగను. అట్టి నన్ను వధింపనేల? నీనిజస్థితి యిప్పుడు స్పష్టమయ్యెను. లోకవంచనార్థము ధర్మకవచంబును దొడఁగి చరింతువు. నీయట్టి దుర్బుద్ధి యుండఁడు. గడ్డికప్పిన కూపమువలె లోకులను దటాలున ముంతువు. నీయభినయంబులెల్ల నేఁడు వెల్లడియయ్యెను. క్షత్త్రవంశంబున జనించి విద్యాసంపత్తినిఁ బడసినవాఁ డిట్లొనర్పఁడు. నీసౌమ్యరూపంబునకు లోకమెల్ల భ్రాంతినొందుచున్నది. నీయట్టి మాయామహునిఁ జూడఁబోలదు. కామినీ కాంచన కాశ్యపులు వైరంబునకు మూలమగు. అందొక్కటియు మనకుఁ గలుగదు. రాజులు నయవినయంబులను నిగ్రహానుగ్రహంబులను యథావిధి నాచరింతురు; వానికి సంకీర్ణదోషంబును బొరయనీయరు. ఎన్నడును వారు నిరంకుశపథముఁ ద్రొక్కరు. రామా! కేవలకామప్రధానుండవై కోపంబునకు బాసటఁ గాంచి మట్టుమర్యాదలుమీఱి శరాసనపరాయణబుద్ధితో సంకీర్ణవృత్తిఁ

జరించుట నీకుఁ బాడిగాదు. ధర్మమందు లేశమాత్రము గూడ నీకు శ్రద్ధ గలుగదు; అర్థవిషయంబున సుంతయు నీకు వ్యవస్థ గానరాదు; ఇంద్రియ వశుండవైతివి; యుక్తాయుక్తవివేకము నీయెడ శూన్యమనుట యతిశయోక్తిగాదు. ఇట్టివాఁడవు గావుననే యీయకార్యమునకుఁ దెగించితివి. రాజహంతకునకును బ్రహ్మఘ్నునకును గోఘ్నునకును జోరునకును బ్రాణివధారతునకును నాస్తికునకును బరివేత్తకును నరకము తప్పదు. కొండీఁడును లుబ్ధుఁడును మిత్రఘ్నుఁడును గురుతల్పగుఁడును బాపలోకంబులకుఁ జనుదురు. ఈదోషంబులన్నియు నీయందు మూర్తీభవించెను. గౌరవంబుగూడ నీకు వెలుచునేమోగదా. రామా! నన్నుఁ జంపనేల? మృగయావినోదినై చంపితినందువా? ఉపయోగింపని దానిని జంపరాదని శాస్త్రము. నేనెట్లు నీకు నుపయోగింతునని తలంచి యీపని చేసితివి? నాచర్మమునెందు నుపయోగింపరు; నారోమములు పనికిరావు; నా మాంసము తినరు; నా యస్థులను దాఁకరు. 'పంచ పంచనఖా భక్ష్యా' యను శాస్త్రమునుబట్టి నేనుగూడ నైదుగోళ్ళ జంతువనే యందువా? పంచపంచనఖజంతువులలో నేదుపందిని నడవిపందిని నుడుమును గుంటేటిని దాఁబేటిని మాత్రమే గ్రహించిరి. వానరంబుల నభక్ష్యపంచనఖజంతుకోటిలోఁ జేర్చి వర్జించిరి. కావున నట్టిసాకుగూడ నీకు గలుగదు. పాపచింతగలదేని యిట్లొనర్తువా?—అయ్యో! నా తార యెంత సర్వజ్ఞురాలో యిప్పుడు గ్రహించితిని. ఆకాంతామణి నీకపటనాటక మెఱింగియే కాఁబోలు నన్నింతో వారించెను. నా యర్థాంగి వచించిన హితంబును వినని ఫలం బనుభవమయ్యెను. అహో! రామా! ధూర్తపతివలన శీలసంపన్నయగు భార్యకువలె నధర్మిష్ఠుండవైన నీవలన వసుంధరకుఁ గష్టములుగాక మేలుగలుగునా? నీయట్టి శఠుఁడు నైకృతికుఁడు క్షుద్రుఁడు మిథ్యాశాంతమూర్తి మహాపాపాత్ముఁ డాదశరథమహారాజగర్భంబున నెట్లుజనించెనోగదా? కటా! సదాచారపాశంబును ద్రుంచివైచి మర్యాద నతిక్రమించి ధర్మాంకుశంబును లెక్కసేయక రామమత్తేభము నన్ను హింసించెను. కాకుత్స్థా! అయుక్తంబును బుధగర్హితమునైన యీపాపకార్యం బొనర్చిన నీవు పెద్దలమోమెట్లు చూడనోర్తువు? నీవిక్రమము నాబోఁటి యుదాసీనులమీఁద విజృంభించునేగాని యపకారుల్ఁ జెనకనోపదుగదా! రాజసుతా! నాయెదుట నిలిచి నాకంటఁబడుచు యుద్ధమొనర్చియుందువేని నీలావును నాలావును దెలిసియుందును. మధుమత్తుఁడై నిద్రించువానిని సర్పము కఱచిచంపు

నట్లు పరాఙ్ముఖుఁడనై యున్న నన్ను చెట్టుచాటున నక్కి చంపితివి. ఇందులకు లజ్జింపవా? నీభార్యాపహర్తను వధించుటకుగా సుగ్రీవుని చెలిమిఁగోరి యనపరాధుని నన్నుఁ జంపుటకన్న నాసహాయ్యమేకోరి యుండువేని యాదొంగను జెవిఁబట్టితెచ్చి నీస్రోల నిడుదుఁగదా. సీతను వెదకి తెచ్చి యిమ్మని నన్నడిగి యుండిన దినార్ధములో నీసతిని సాధించి తెచ్చియిత్తుఁగదా? సుగ్రీవుఁడు నాయనంతరము వానర రాజ్యాధిపతియగుట యుక్తమేగాని యీవిధమున నన్నుఁజంపి వానికిఁ బట్టము గట్టుట నీకుఁ దగవుగాదు. 'జాతస్యహిధ్రువోమృత్యు' వను సంగతి యెఱుంగుదు. చావునకుఁగా వెఱచుటగాదు; నీ సేత నెట్లు సమర్థింతువో సమాధానము వినఁగోరుదు. నోరెండుచున్నది; ఇఁక మాటాడఁ జాల'నని చెప్పి కాంతి దొఱంగిన సూర్యునిక్రియ వర్షించిన మేఘమట్లు మండిచల్లారిన యగ్నిచందానఁ దేజోహీనుఁడును నిశ్చేష్టుండును నిహతుఁడు నయ్యెను.

రాముఁడు వాలికి సమాధానము చెప్పుట

రాముఁ డానిందావచనంబులనెల్ల శాంతముగా విని, 'వాలీ, నీకును నీయట్టి వారికిని నిట్టి సంశయము గలుగునని యెఱుంగుదు. ఈ సందేహములను దీర్చుటకును నీయవసానంబును బ్రశాంతమయముగా నొనర్చుటకు నిందు వచ్చితిని. అభక్ష్యమృగంబును జంపుట ధర్మమా యంటివి. భక్ష్యాభక్ష్యవిచికిత్స వేఁటగాండ్రకుగాఁ జెప్పఁబడెను. నేను వేఁటాడుటకుఁగా వచ్చి నిన్నుఁ జంపనైతి. ధర్మరక్షణార్థము నిన్నుఁ జంపితిని. కావున నీయీ నింద నిరవకాశము. నిష్కారణముగాఁ జంపితినంటివి. మనకు వైరములేదనుట సత్యము. ఆదృష్టితోఁజూచినచో నీవధ నిష్కారణపూర్వకమే యగును. ధర్మంబునకు శత్రుత్వమిత్రత్వంబులు గలుగవు. దుష్టత్వమెందున్న ధర్మము దానిని వదలదు. దుష్టశిక్షణమే ధర్మరక్షణంబగు. నీయందు దుష్టత్వముగలదు గావున నిన్ను వధించితిని. రాజ్యాధికారము వహించిన నీకింతమాత్రము తెలియదా? చెట్టుమాటుననుండి చంపితినంటివి. నీ వరబలము నాకుఁ గ్రొత్తగాదు. ఎదుట నిలిచినవాని శక్తినెల్ల నీవు గ్రహింతువు. నీయీ వరంబును దేవతాంతరరూపమున నేనిచ్చినదేగదా. నాయిచ్చినదానిని నేనే తప్పనగునా? నిన్ను వధించుట తప్పదగుటవలనను నీవరము వమ్ముగారాదుగావునను నిన్నట్లుపాయాంతరమున వధించితిని. అధర్మమిం

దేమియు లేదు. పరాఙ్ముఖుని వధింపవచ్చునా యంటివి. ఎప్పుడు నీవు ధర్మపరాఙ్ముఖుండవైతివో యప్పుడే నీవు వధ్యుఁడవైతివి. వధ్యుఁ డెందున్న నెట్లున్నను వధింపనగును. అది యధర్మముగాదు, వాలీ! నీగావించిన యధర్మ మేమందువా? ధర్మతత్త్వము పరమదుర్జ్ఞేయము. సమస్తభూతాంతరవర్తి యాపరమాత్మ తప్ప నన్యులు ధర్మముయొక్క కలరూపు నెఱుంగనేరరు. పరమధార్మికులకుఁగూడ ధర్మరహస్యము సంపూర్ణముగా గోచరింపదు. ప్రాయికముగాఁ బ్రాణుల యంతఃకరణము రాగద్వేషమలినావృతమై యుండును. అందువలన ధర్మము వారి చిత్తములందు సమగ్రముగా స్ఫురింపదు. ఒకవేళ స్ఫురించినను దానిని రాగద్వేషములు గప్పిపుచ్చుచుండును. అందువలన వారు విపరీత బుద్ధులై వర్తింతురు. ఎంతపరిశుద్ధముగా హృదయదర్పముండునో యంత స్ఫుటముగా ధర్మవస్తువందు ప్రతిఫలించును. వాలీ, నీయంతఃకరణము రాగద్వేషకలితమై యున్నది. ఇప్పుడేని వాని నవలఁద్రోచి నావచించు సూక్ష్మార్థమును విని నా యొనర్చినది ధర్మమో కాదో నిశ్చయింపుము. అన్నయు గురువును దండ్రికి సాటియగుదురు. తమ్ముఁడును గుణవంతుఁ డగు శిష్యుడును పుత్త్రునకుఁ దుల్యులగుదురు. సుగ్రీవుఁడు నీకుఁ దమ్ముఁడు గావున సుతప్రాయుఁడయ్యెను. వాని భార్య నీకుఁ గోడలగును. కోడ లనఁగాఁ బుత్త్రీసమానురాలు. ఆమెతో నీవు రమించుట పుత్త్రికతో రమించుటయ్యెను. ఇది మహాపాతకమగునో కాదో విచారింపుము. అన్నభార్యను దమ్ముఁడును దమ్మునిభార్య నన్నయుఁ గూడుట మీ కులాచారమందువా? పతి చచ్చినప్పుడా మర్యాదను బాటింపనగునే గాని సభర్తృకయెడ నది పొసఁగదు. ధర్మము నతిక్రమించిననాఁడు రాజు శిక్షింపక తీఱదు. ధర్మాతిక్రమదోషములు సామాన్యములనియు నుత్కటములనియు రెండువిధంబులు. ఉత్కటదోషంబులకు వధయే యనురూపశిక్ష యని మన్వాది మహర్షులు విధించిరి. నీ దోషము రెండవకోటిలోఁ జేరును. ఆ కారణంబున నీకిట్టి శిక్ష విధింపవలసి వచ్చెను.

'శిక్షాధికారము రాజునకుఁ దగుఁగాని నీకుఁదగ దందువా? భరతుఁడు రాజ్యపరిపాలన మొనర్చుచున్నాఁడు. పరిపాలనసౌకర్యార్థము రాజులు తమ ప్రతినిధులను దేశమం దచ్చటచ్చట నియమింతురు. మేము నట్లే నియమితులమై ధర్మరక్షణార్థము సంచరింతుము. రాజు

యొక్క ధర్మము తత్ప్రతినిధులందు స్వతస్సిద్ధము. ఆ కారణంబున నేను నిన్ను శిక్షించుటయ్యెను.

'వాలీ, నీ వధకుఁగల లౌకికధర్మాత్మకంబులైన కారణంబులను దెలిపితిని. పరమార్థకారణంబొండు గలదు. అది మహారహస్యమైనను నీకు మనశ్శాంతిని గూర్చునిమిత్తము తెలిపెద వినుము. నిర్జరాదులు రావణాసురునకు నోర్వలేక బ్రహ్మపురస్సరముగా వచ్చి నన్ను శరణు గోరిరి. మర్త్యావతారమెత్తి వానిని వధింపుమని ప్రార్థించిరి. దేవతల ప్రార్థనము ధర్మయుక్తముగావున నంగీకరించితిని. ఆ కార్యార్థము దేవతలు వారివారి యంశంబుల వానరులుగా జనించి నేనవతరించినప్పుడు నాకుఁ దోడ్పడవలసినదిగా నప్పరమేష్ఠి యాజ్ఞాపించెను. బ్రహ్మకట్టడి మేరకు యింద్రుఁడు తన యంశంబున నిన్నుఁ బుట్టించెను. నీవు నాకు సహాయపడుటకు మాఱుగా సురవైరితో మైత్రియొనర్చితివి. రావణునితో యుద్ధము జరుగనున్నది. నీవు నీ మైత్రికారణంబున వానిపక్షంబున నుండక తీఱదు. ఇది పితృద్రోహమును దేవద్రోహము రెండు నగుఁగదా. ఈ నీపాతకము నిన్నిప్పుడు హరించెను. అజ్ఞానవిమూఢమైన నీయంతరాత్మ కిది యింతకుఁ బూర్వము గోచరింపకున్నను దెలిపి చెప్పితిని గావున నీకనైనను నీ యపరాధంబును గ్రహించి ప్రశాంతి నొందుము. వాలీ, నా కార్యము ధర్మమూలమో కాదో తెలిసెనా?

'మఱియుఁ బాపకర్ములు రాజదండితులగుదురేనిఁ బ్రశాంతపాపులై స్వర్గముఁ బడయుదురనియు దండ్యులను శిక్షింపకున్నచో వారిపాపము రాజులను జెందుననియు మనువు శాసించెను. తొల్లి శ్రవణుండనువాఁడు నీవలెఁ బాపమొనర్పఁగా వానికి మాపూర్వీకుఁడు మాంధాత మహాభయంకరశిక్ష విధించెను. ఇట్టి నిదర్శనము లెన్నో గలవు. పాపులకు శిక్షారూప ప్రాయశ్చిత్తము మేలుసేయునేగాని వేఱుగాదు.

'నిన్నుఁజంపుట హింసగాదాయంటివి. ఆత్మలాభార్థము నిన్నుఁ జంపియుందునేని యది హింసయగును. అట్టిగోరికయే నాకు జనింపదు. ధర్మరక్షణార్థము నీకు వధరూపశిక్షయయ్యెను. ఇది హింసయెట్లగును? సుగ్రీవునిమైత్రిఁగోరి యిట్లొనర్చుట స్వలాభార్థముకాదా యని శంకింతువా? అన్యసాహాయ్యము నాకు వలయునో లేదో నాచరిత్రయే చెప్పును. మాటమాత్రము చెప్పియున్నచో సీతను దినార్ధములోఁ

గొనివచ్చి యిచ్చియుండనాయని వచించితివి. నీవు శిక్షార్హుఁడవు. అట్టి నీవలన నా కార్యంబును సాధింపరాదు. నిన్నందులకు నియోగించుట ధర్మాతిక్రమ మగును. మఱియు నీవలన మేలుపొంది నిన్ను శిక్షించుట కృతఘ్నత యగును. కావున నిన్నుఁ గోరనైతిని. వాలీ, నాతత్త్వంబును నీవొనర్చిన యధర్మంబును రాజవిధిని సమస్తము సమగ్రముగా గ్రహించి ప్రశాంతాత్ముఁడవై పొమ్మనెను.

వాలి తన యపరాధము నంగీకరించుట

వాలి యా మహావాక్యంబు లాకర్ణించి ధర్మస్వరూపంబును నిజాపరాధరహస్యంబును గ్రహించి చేదోయిఁ జేర్చి, 'రామా, నీ వచనంబులు సత్యపూతములు; సర్వజ్ఞునకు నీకుఁ బదులాడఁగలరా? అజ్ఞానవశంబునను శరబాధవలనను మతిచెడి నాపలికిన నిందావచనంబులను సైచి నన్ను మన్నింప వేడుదు. రామా! నీయట్టి దృష్టార్థతత్త్వజ్ఞుండును బ్రజాహితరతుండును గలుగఁడు. కార్యకారణసిద్ధాంతంబులందు నీబుద్ధి యవ్యయంబును మహాప్రసన్నంబునై యొప్పును. ధర్మబాహ్యునిఁ బాపాత్ముని నన్ను క్షమించితినని ధర్మిష్ఠమైన నీవాక్కున నుడివి కాపాడుము. మహాత్మా! ఒక్కటి ప్రార్థింతును. నన్నుఁ గూర్చిగాని తారనుగూర్చిగాని యాత్మబంధువులనుగూర్చిగాని నాకు దుఃఖము గలుగదు. అంగదుఁడను పుత్త్రుఁడు నాకుఁ గలఁడు. ఆకూన నన్నుఁ జూడక నిమిసంబేని నిలువఁడు. వానినెంతో గారాముతోఁ బెంచి లాలించుచుందు. నాకై వాఁడు వాపోయి కృశించును. ఆబుడుతను నీ చేతనుంచి పోవుచున్నాను. సుగ్రీవునట్లు వానిని రక్షించు భారము నీపయినున్నది. భరత లక్ష్మణులవలె సుగ్రీవాంగదులను గూడఁ బ్రేమించి రక్షింప వేడుదు. ఇదే నా చరమప్రార్థనము. నావలన నా పత్ని తార సుగ్రీవునకు నపకారిణియయ్యెను. అతఁడు నామీఁది యీసును నాతారపయిఁ జూపకుండునట్లు చేయుము. రామా! నీచేతి మరణంబును గోరి యుంటిని. నామనోరథము ఫలించెను' అని సామసంపన్నముగా వచించెను. రాముఁడు వాలిపయిఁ బూర్ణకటాక్షవీక్షణంబుఁ బఱపి, 'వానరాగ్రణీ, ప్రారబ్ధము దురతిక్రమణీయము. యథార్హదండన మొనర్చుటవలన రాజును, దండితుఁడై దోషియు సిద్ధార్థులగుదురు. నీపాపంబులెల్ల నశించెను. అంగదుఁడు మావలనఁ బుత్త్రవాత్సల్యంబనుభవించును; సంశయము వలదు,' అని యూనివచించెను. వాలి

యంతటఁ బ్రహ్మాప్తాంతరంగుఁడై 'పాహి పాహి దేవా!' యనుచు జీవితాంత మోహము నొందెను.

తారా విలాపము

వాలి యట్లయినంతట వానిపరివారంబు యూధపంబులుచన్న మృగతండంబుల చందంబున భయాక్రాంతమై హుటాహుటిఁ బరువెత్తి, పతియవస్థకుఁగా శోకకర్శితయై పుత్రునితోడను, సపత్నులతోడను రణభూమికి వచ్చుచున్న తారకు మార్గమధ్యంబున నెదురై, 'తల్లీ! వలదువలదు, పోవలదు; మరలిరమ్ము; బ్రతికియున్న శుభంబులు పడయ వచ్చునండ్రు. ఏకపుత్రకవు; వానిని గాపాడుకొనుము. వాఁడు మనెనేని యదే నీకుఁ బదివేలు. అంతకుఁడు రామరూపంబునవచ్చి వానరేశ్వరుని జంపి కొనిపోవుచున్నాఁడు. వజ్రకల్పమైన రామబాణంబునకు వాలి కూలుటఁగాంచి మాబలగమెల్లఁ జీకాకుపడి పఱచెను. అమ్మా! ద్వారములు మూయింపుము; అంగదునకు రాజ్యముఁగట్టుము; మేమెల్లరము వానిని గొలిచియుందుము; జాగువలదు. శత్రువులు కిష్కింధ నాక్రమింపనున్నారు. నగరము పగతుఱచేతఁబడెనేని మనకు నిలువనీడయైన నుండదు. వాలికి వెఱచి యడవులుపట్టి భార్యావిరహంబునఁ బొగులుచున్న మన జ్ఞాతులు కసితీర్చుకొన వేచియున్నారు' అనిచెప్పెను. తార వారిమాట వినక, 'మహానుభావుఁడు నాభర్త చన్నతర్వాత నాకుఁ గొడుకేల? రాజ్యమేల? జీవమేల? నాపతిచరణంబులే నాకు శరణం' బని పలికి, వాలి యొద్దకుఁ జని వానిని గాంచి తలమోదుకొనుచు ఱొమ్ములు గుద్దుకొనుచు, 'హా! నాథా! ఇఁక నాగతియేమి? అహో! నీశౌర్యమేమయ్యెను? మాయావిని క్షణమాత్రంబున హరించిన నీబల మేమాయెను? పర్వతంబులతో నోమనగాయలాడుచుందువు; సప్త వాయువులకు నందని వేగంబునఁ బఱతువు; అదియేమయ్యె? ప్రళయ జీమూతసంఘాతధ్వనికి మించిన నీగర్జనంబునకు భూతంబులెల్లఁ దల్లడిల్లును; పరాక్రమంబున దేవాధినాథునిగూడ మెప్పించితివి. అట్టి నీకు నేఁడిట్టి గతిగల్గెనా? కటా! జీవితేశ్వరా! వర్షించిన మేఘంబువలె నైతివి. అయ్యో! వలదని యెంతో బతిమాలితిని. నామాటఁ జెవిఁబెట్టవైతివి. భ్రాతృభార్యాపహరణరూప పాతకంబు నీకు మృత్యువయ్యెనా? — హా! రామా! హా! లక్ష్మణా!, ధర్మత్రాణులు మీరుగావించినది యకార్యంబనఁ జాలను. సుగ్రీవా! ఇందు నీతప్పేమియులేదు. నాభర్త

యాత్మదోషంబునకు బలియయ్యెను. — హా! వీరాగ్రణీ! నీసతితోఁ బలుక వేల? అపరాధమే దేనిఁ గావించితినా? కయికూర్తు, మన్నింపుము. వానరేశ్వరా! నాకన్నఁ బుడమియే నీకుఁ బ్రియతరమయ్యెనా! కాకున్న భూకాంతనిట్లు సర్వాంగ పరిష్వంగమొనర్తువా? నాథా! ధర్మబుద్ధి నెడయని నీవు నీస్వర్గారోహణ మార్గంబునఁ గిష్కింధా నగరంబును విశ్రమస్థానంబుగా నిర్మించుకొంటివా? ఒండుచో నిప్పుర వరంబును త్యజించి చనుదువా? హృదయేశ్వరా! మాతోడ నీవు విహరించుచున్న మధుపూర్ణవనంబుల నెవనివశంబొనర్చితివి? — హా! సుఖమా! నేఁటితో మనకు ఋణముతీరెను. సంతోషమా! నీకుఁ బగ యైతిని; దుఃఖమా! నన్ను బలిఁగొనుము; ప్రాణమా! ఇఁక దరలుము— అయ్యో! హృదయమా! ఎవని యుపలాలనంబుల నీవు మైమఱచుచుంటివో యా దయితుఁడు నేలఁగూలుటఁ జూచియు వ్రీలవుగదా! నీ కాఠిన్యమేమనవచ్చును? కటకటా! నాథా! నీవలన వానరాంగనలకుఁ గల్గిన భర్తృవియోగక్లేశంబు నేఁడు రూపుదాల్చి నాకీప్రతీకారం బొనర్చెను. మనోహరా! స్వర్గకాంతాసమాశ్లేషసుఖంబు మించుగాఁదలంచి మమ్మెల్ల వదలితివా? నాథా! దుఃఖముగాని దారిద్ర్యముగాని యెఱుంగని నీతారను వైధవ్యాగ్నికుండంబునఁ బడఁద్రోసి పోనగునా! జీవితేశ్వరా! మమ్మెల్లకున్న మానెఁగాక; నీప్రియసుతు నంగదుని దలంపవా? వానికొఱకేని మరలి రావా? నీకొడుకునకు నిఁక దిక్కెవ్వరు?—హా! పుత్త్రకా! నీతండ్రి మురిపెంబులు నీకుఁ దీఱెను. ఇదే కడసారిచూపు.—నాథా! బహుదూర ప్రయాణంబును సంకల్పించితివి. నీకొడుకు నొక్కసారి శిరము మూర్కొని యాశ్వాసించి సందేశమే దేని వచించి చనుము. సుగ్రీవా! నీకోర్కె కొనసాగె' ననుచు భర్తను గవుంగలించుకొని విలపించుచుఁ బ్రాయోపవేశము నిశ్చయించుకొనెను.

హనుమంతుఁడు తార నూరార్చుట

హనుమంతుఁ డామెను సమీపించి, 'ప్రాణులు స్వకర్మఫల హేతుకంబులైన గుణదోషములయొక్క శుభాశుభంబుల ననుభవింపక తీఱదు. ఒకరి కర్మఫలంబు వేఱొకరికి రాదు. నీకర్మఫలంబునకు నీవు వగచు టగుఁగాని పరులకై విలపింప నగునా? ఇంతకన్న వెఱ్ఱితనము గలదా? సిరిగలవాఁడు పరులలేమికిఁ గరుణింపఁదగుఁగాని దరిద్రుఁడు కరుణించియు ఫలమేమి? దేహములు బుద్బుదప్రాయములు. కర్మాను

భవమునకుగా నవి వచ్చుచుండును. భోక్తవ్యము భుక్తమైనంతనే యవి నశించును. ఎవరును శాశ్వతముగాదు. అస్థిరమునకై దుఃఖించుట వివేకముగాదు. ప్రాయోపవేశము నిశ్చయించితివి. అపుత్రకస్త్రీలకు సహగమనంబు నిచ్చగించిరిగాని పుత్త్రవతికిఁగాదు. నీసంకల్పము ధర్మసంయుతమో కాదో సుంత విచారింపుము. అంగదుఁడు నీకుఁగలఁడు. ఆ పుత్త్రుని జూచుకొనుచుఁ దత్పరమతివై జీవితశేషమును గడపుము. శరీరంబులు పంచభూతాత్మకములు; భూతంబులకు సంయోగవియోగంబులు నైజము. తత్కార్యంబునకుగా దుఃఖింపనేల? నీపతి సకలశాస్త్రకోవిదుఁడు. దానమానరక్షితబహుజీవలోకుఁడు. ఆయన నిజధర్మసాధితపుణ్యలోకంబులకుఁ జనుచున్నాఁడు. వానికై శోకించుట తగదు. సమస్తవానరభల్లూక రాజ్యంబునకు నీవే నాథవై యంగదాదులకుఁ ప్రియముఁ గూర్పుము. నీయండ నంగదుఁడు రాజ్యభారము వహించుఁగాక. వాలికి జరుగవలసిన యౌర్ధ్వదైహిక క్రియలను వాని పుత్త్రునివలన జరిపింపుము. సంతానముఁగన్న ఫలమదేగదా.

ఉ॥ ఎప్పటికేది యేరికగు నెవ్వ రెఱుంగ రెఱింగి యుండియున్
దప్పుకొనంగఁ జాలరిది తథ్యము సర్వశుభాశుభంబులున్
జొప్పడుఁ బూర్వకర్మముల చొప్పునఁ దత్పరిపాకవేళలం
దిప్పగిదౌటఁ బ్రాప్తము సహించుటయొప్పు సమత్వబుద్ధితో॥'

యని యూఱటఁ బలికెను.

తార యామాటలువిని, 'అంగదునివంటి కొడుకులు నూర్గురుండురుగాక; నాకు వారు నాపతికన్న నధికులుగారు. వానరరాజసంస్కారంబుగాని యంగదపట్టాభిషేకంబుగాని నాపనిగాదు. అందులకు సుగ్రీవుఁడే యధికారి. హరిసత్తమా! అంగదుని క్షేమలాభంబుల భారము నాపయినున్నట్లు భావింతువు. అది సరిగాదు. సుతునకుఁ దండ్రియే హితుఁడును బంధువు నగుఁగాని తల్లి కానేరదు. తండ్రివెనుక యంతటి వాఁడు పినతండ్రిగలఁడు. నాపతిసేవయే నాకు నిహపరసాధనము. నా భర్త వీరస్వర్గంబునకుఁ బోవుచున్నాఁడు. వానిని సేవించుటకై నేనును జనుచున్నా'నని తన నిశ్చయమును దెలిపి వాలి శిరమును దొడపై నుంచుకొని, 'నాథా! నీవైరులకు రణరంగంబున నీవు కల్పించుచుండిన శయనమే నీకు నేఁడు సంప్రాప్తమయ్యెనా? అదిగో! నీవీరులు నిన్ను చుట్టియున్నారు. వారికేని పలుకవా? అయ్యో! అనాథనుగా నన్ను గావించి డించిపోయెదవా? కటా! శూరుని వరించినందులకు నాగతి

యిట్లాయెను. తెలివిగలవారు తమకన్యల నెన్నడును శూరుల కీయకుందురుగాక. అయ్యో! నాథా! నిన్నుఁజూచి గర్వపడుచుంటిని. నేటితో నాగర్వము నమసించెను. నీవే శాశ్వతగతివని నిన్ను మనసార శుశ్రూషించుచుంటిని. అదియు నేటితో నంతరించెను. దరిలేని శోకసాగరంబున మ్రుంగితిని. ఎందఱుకొడుకులున్నను ధనధాన్యాదిభాగ్యం బెంతయున్నను భర్తృహీనకు విధవాగర్హణంబు గలుగక మానదు. నాథా! లాక్షారాగపరిస్తోమంబునందట్లు రుధిరమండలంబున శయనించితివా? అయ్యో! ధూళిరక్తంబులఁ గ్రుంగిన నీమేను నా కవుంగిట నిలువదు. నీయెదనున్న బాణము గాఢపరిష్వంగభాగ్యంబునకు నన్ను దూర మొనర్చుచున్నది. హా! ఎంతదౌర్భాగ్యురాలనోకదా' యని విలపింపఁ జొచ్చెను.

వాలి సుగ్రీవునకుఁ గాంచనమాల నిచ్చుట

అంతలోన వాలి సుంత స్మృతిపడసి చెంగటనున్న యంగద సుగ్రీవులను గాంచి యందు సుగ్రీవుని దగ్గఱకుఁ బిలిచి, 'నాయనా! నీకు నేనుజేసిన యెగ్గులను దలంపవలదు. కర్మవశంబున నాబుద్ధి విమోహమొంది నాచేత నట్లుచేయించెను. 'బుద్ధిః కర్మానుసారిణి' యందురుగదా. బుద్ధిని జయింపరాదా యందువుగాఁబోలు. అంత సత్త్వశుద్ధి నాకుఁగలుగదు. ఆకారణంబున దానికి లోనై యీగతిఁ దెచ్చికొంటిని. తమ్ముఁడా! భ్రాతృసౌహార్ద్రసౌఖ్యంబులు మనయిద్దఱకు సమకాలంబునఁ గలుగరాదని దైవసంకల్పముగాఁ దోఁచును. రాజ్యము, లక్ష్మి, జీవితము—మూఁడు నొక్కసారిగా నన్ను వీఁడుచున్నవి. ఇఁక వానర రాజ్యంబును నీవధిష్ఠింపుము. సుగ్రీవా! నాచరమకాలవచనం బొండు గలదు. అది నీకు సమ్మతంబుగాకున్నను నీవు దానినిఁ జేయక తప్పదు. ఈబాలుఁడు నాకుఁ బ్రాణాధికుండగుట నీకు స్పష్టము. ఇతనిని నీగర్భజనితునిగానెంచి తండ్రిలేనికొఱఁతఁ గలుగనీయక కాపాడుము. తారాపుత్త్రుఁడు పరాక్రమంబున నీకు సాటియగును. రణరంగంబున వాఁడు నీముందు నిలువనోపును. ఈతార యర్థసూక్ష్మనిశ్చయంబునను భావికాలోత్పాతంబుల నడిఁగాంచుట యందును మిక్కిలి సమర్థురాలు. ఆయింతి యభిప్రాయంబునకు వ్యతిరేకము గలుగదు. ఆబోఁటి నిశ్చయించి వచించునది సంశయింపక చేయుము. వత్సా! రామకార్యంబునకుఁ బూనితివి; దానిని దలఁదాల్చి నిర్వహింపుము. అదిచేయువేని ధర్మ

దూషితుండవును సత్యదూరుండవు నగుదువు. ఎన్నఁడుగాని రాము నవమానింపవలదు; వానికోపంబునకు గుఱియగుదువేని తప్పక నశింతువు. సుగ్రీవా! దేవేంద్రదత్తమైన యీ కాంచనమాల నామరణానంతరము సహజకాంతిని బాయును. దానినిప్పుడే గ్రహింపు'మని చెప్పెను. సుగ్రీవుఁడు తనయన్న సౌహృదంబున కెంతయు దీనాస్యుఁడై, 'అన్నా! నీమాటఁ దలఁదాల్చి యొనర్తు'నని చెప్పి కాంచనమాలికను బుచ్చుకొనెను. అంత వాలి యంగదుని బిలిచి, 'నాయనా! దేశకాలంబు తెలిసి ప్రియాప్రియంబులకును సుఖదుఃఖములకును వ్యగ్రాంతరంగుండవుగాక సుగ్రీవునకు వశవర్తివై యుండుము. వత్సా! నాయందువలె సుగ్రీవునందును బితృభావంబున వర్తింపుము. సుగ్రీవుని శత్రువులతోఁగాని వాని శత్రుమిత్రులతోఁగాని చేరవలదు. అస్నేహంబుగాని యతిస్నేహంబుగాని తగదు. రాజపరమతివై యింద్రియంబులనెల్ల వశమందుంచుకొని మెలంగుము. ఇంతకన్నఁ జెప్పఁదగిన హితవులే'దని బాణవ్యథావ్యగ్రుఁడై తల్లడిల్లసాగెను. వానియనుచరులు చుట్టి, 'వానరేంద్రా! గోలభుండను గంధర్వపతితోఁ బదునేను వత్సరంబులు దివారాత్రంబులు పోరి వానిని వధించి మాభయంబు లుడిపితివి. వనదుర్గంబులు పరాధీనమగుచున్నవి. ఇఁక మాగతియేమి?' అని వాపోవసాగిరి.

నీలుఁడు మునుపడవచ్చి వాలియురంబునుండి రామబాణంబు నూడఁబెఱికెను. ఆ గాయంబునుండి రక్తధారలు ధరాధరంబునుండి గైరికధాతుమిశ్రజలధారలువోలెఁ బ్రవహించెను. ఆ రుధిరవాహినిని జూచినంతనే తారానయనగోళంబులు బాష్పధారలను బతిదేహధూళిని గడుగుటకోయన వర్షించెను. ఆమె సుతుని జీరి, 'పుత్రా! నీతండ్రి యీ మరణావస్థను జూడు. ఇదియెల్లఁ బాపకర్మభవవైరపరిణామము. నీజనకుఁడు తరుణార్కగాత్రముతోఁ బరలోకమునకుఁ బోవుచున్నాఁడు. వానికి నమస్కరింపు' మనెను. అంగదుఁడు వాలిపాదంబులకు మ్రొక్కెను. అంతటఁ దార పతిపయి వ్రాలి, 'నాథా! సంగ్రామయజ్ఞమొనర్చి రామప్రహరణాంబువులందు నవబృథస్నానము గావించితివి. భార్యావిరహితంబుగా నిట్లుచేయుట తగునా? రాజేంద్రా! మృతుండవైనను రాజ్యలక్ష్మి నిన్ను వదలదు. అయ్యో! నాబేలతనమే యింతకుఁ గారణమయ్యెను. నిన్ను యుద్ధంబునకుఁ బోనీయకున్నచో నాకీగతి గలుగదుగదా' యని యేడువసాగెను.

సుగ్రీవుఁడు వాలికై యనుతాప మొందుట

సుగ్రీవుఁడు తారాదుఃఖంబునకుఁ దాను కారణమగుట కెంతయు వగచుచు రాముని సమీపించి, 'రఘువంశోత్తమా! నీ ప్రతిన చెల్లెను; నాకు రాజ్యము వచ్చెను. కాని, తారకడుపునఁ జిచ్చు రగిల్చి కిష్కింధా నగరంబును శోకసాగరంబున ముంచి యంగదునకుఁ బితృవియోగ దుఃఖంబును గలిగించి యెల్లర నొప్పించి పడసిన యీ రాజ్యమొండె రాజ్యభోగంబులొండె జీవితమొండె నాకు వలదు. నాయన్నకైన నా క్రోధం బిప్పుడు దుఃఖముగా మాఱెను. ఈ నెత్తుటికూడు దినుటకన్నఁ గందమూలంబుల జీవితశేషంబును గడపుదును. 'సుగ్రీవా! నిన్ను జంపుటలేదు పొమ్ము' అని నా యన్న నన్నుఁ బ్రాణముతోఁ బంపిన కృతజ్ఞతనుగూడఁ దలఁపనైతిని. నాయట్టి దురాత్ముఁడును గృతఘ్నుఁడును గలుగఁడు. లోభినై యన్నను జేతులారఁ జంపిన యీ పాపాత్మునకు నిరయము తప్పదు. భ్రాతృభావసౌజన్యధర్మంబులు నాయన్నకే తగుఁగాక నావంటి కామక్రోధవశవర్తికిఁ దగవు. ఇంద్రుఁడు విశ్వరూపవధచేత నెంతపాపంబు నొడిగట్టెనో నేనును నాయన్నను జంపి యంతకు వేయిమడుంగులు పాపంబును సంపాదించితిని. ఇంద్రుఁడు వరదాత గావున వాని కలుషంబులు స్త్రీలును భూమియు వృక్షంబులును జలంబులును వరాభిలాషపెంపునఁ బంచికొనెను; సురరాజట్లు తన పాపంబును బాపికొనెను. నాకట్టి సుకృతము గలుగదు. నాకర్మము కులనాశకరంబును ధర్మబాహ్యంబును గావున బ్రజలు నన్ను నమ్మి సన్మానింపరు. ప్రజానురాగము లేనివాఁ డెట్టియధికారంబునకునుఁ గొఱగాఁడు. భ్రాతృవధారూపమత్తేభము సంతాపదంతంబులను నాయెదఁ గ్రుచ్చి నన్ను హింసించుచున్నది. అలు చన్న మఱియొకతెను బడయవచ్చునుగాని సహోదరుఁడు చన్న మఱియొకనిఁ బడయఁగాదు. అయ్యో! ఈకూన యంగదుఁడు పితృవియోగదుఃఖంబునకు జీవించునా? అంగదునియందుఁ దారాజీవములు లీనమైయున్నవి. ఇందఱకుఁ జేటుతెచ్చి యొండి కట్టెయనై నేను మనుటకన్న నాపాపప్రాయశ్చిత్తంబుగా నగ్నికి సమర్పించుకొని నాయన్నకడ కేగుదును. వీరాగ్రణీ! నేను లేనికొఱంత నీకుఁగలుగదు. ఈ వానర వీరులెల్లరు నీపనుపు చేయుదురు. నా ప్రణయం బంగీకరింపు' మని రోదనమొనర్చెను.

రాముఁడు తారాసుగ్రీవుల నూరార్చుట

రాముఁడు నుంతవడి విచారగ్రస్తుఁడై యుండి తారను డాయఁ బోయెను. రాముఁడు వచ్చుటఁజూచి వానరమంత్రులు తారను బతిపైఁ బడి యేడ్చుచున్నదానిని బలవంతముగా లేవనెత్తి యీవలికిఁ గొని వచ్చిరి. ఆకాంతామణి రాముని జూచి శోకసంభ్రాంతశరీరభావయై, 'మహాత్మా! నీ ప్రభావం బప్రమేయము; నీశక్తి దురాసదము ; నీయట్టి జితేంద్రియుండును ధార్మికోత్తముఁడును గలుగఁడు. దుష్టసంహారార్థము లీలామానుషశరీరంబును గ్రహించితివిగాని నీకు జననమరణంబులు లేవు. మహానుభావా! ఏ బాణంబున నాపతిని వధించితివో యాబాణము చేతనే నన్నుఁగూడ వధింతువేని నేను నా ప్రియునొద్దకుఁ బోయెదను. నీవు లోకాభిరాముఁడవు ; వాలినిగూడ రమింపఁజేయుట నీపని యగుఁ గదా. నేను లేకున్న నాపతి సంతసింపఁడు. వీరాగ్రణికి నాపతికి వీర లోకంబున నానాశృంగారవతులు గలరందువా? వారెందఱున్నను నా పతి నన్నే స్మరించుచుండును. భార్యావిరహదుఃఖ మెట్టిదో నీకుఁ జెప్ప నక్కఱలేదు. జాగువలదు ; నామనవి సేయుము. స్త్రీహత్యయని వెఱతువా ? ఆ భయము వలదు. భార్యాభర్తలకు వేఱుపాటు గలు గదు. సతి తనపతియాత్మయగును. పతివధవలననే సతీవధయు సిద్ధించెను. నన్నిప్పుడు నీవు వేఱుగా జంపుటలేదు. మఱియు దానములలోనెల్ల భార్యాప్రదానం బుత్తమోత్తమ మందురు. నన్ను నా వాలికిచ్చుట వలన నీకిట్టిమహాదాన సుకృతంబుగూడ గలుగును. ఎట్లు విచారించినను నా ప్రార్థనంబొనర్చుట నీకు గుణమగునే గాని దోషముగాదు. మఱి యొక రహస్యముగూడఁ గలదు. వాలిని వధించుటవలన నీకు వీరవధా దోషము కలిగినను కలుగవచ్చును. నా వధము తద్దోషప్రాయశ్చిత్త మగును. రామా! ఆపన్నులను రక్షింతునని దీక్షవహించితివి. ఈ యాపన్నురాలిని రక్షింపవలదా? సమదర్శికి నీకు భేదభావముతగునా ? నీవు చంపనంతమాత్రాననే నేను జీవింతునని తలంపకుము. ఆమాట కల్ల. రేపు కానున్నపని నిప్పుడే చేయఁగోరితిని. అంతమాత్రము నా యందుఁ గనికరింపు'మని దీనాలాపంబు లాడెను.

రాముఁ డామాటలెల్ల విని, 'వీరపత్నీ ! శూరులకుఁ దగని మాటలు నీనోట రానగునా? సుఖదుఃఖంబులు పూర్వకర్మఫలములు. వాని ననుభవింపక తీఱదు. వాని ననుభవించుటకుఁగా జీవులు తత్త

ద్యోగ్య శరీరములతోఁ బుట్టుచు గిట్టుచు నడుతురు. భోక్తవ్యకర్మంబు నశించుదనుక యీ చుట్టగొలుసు తప్పదు. దీనికిఁగాఁ జింతించియు ఫలము లేదు. నీకొడుకు యువరాజు కాఁగలఁడు; నీసౌఖ్యంబునకు గొదువ యుండదు. వాలి మహాశూరుఁడును ధర్మపరుండును గావున వానికి వధాత్మకమరణంబు సంభవించుట తగదని వగతువా? అతఁడెంతవాఁడైనను వాని కర్మపరిసమాప్త మట్లున్నది. దాని నెవరు తప్పింపగలరు? బుద్ధిశాలినివి నీకుఁ జెప్పవలయునా?' యని చెప్పి సుగ్రీవాదులనుజూచి, 'చచ్చినవారికై మీరిట్లు దుఃఖపరితాపంబులువడుట మృతులకు మేలు గాదు. ఇఁక జరుగవలసిన కార్యంబులకు నుపక్రమించుట యుక్తము. జ్ఞానవంతులుగూడ నిట్లే పరిదేవనం బొనర్తురేని మీకును బామరులకును భేదమేమి? సమస్తసృష్టికి నియతి గలదు. నియతిప్రకారము సర్వకార్యంబులు జరుగుచుండును. భూతంబులుగూడ నియతికిలోనై వర్తించుచుండును. నియతిని దాఁటరాదు. ఎవఁడుఁగాని దేనికిని గర్తగాఁడు. ప్రేరకుఁడునుగాఁడు. సమస్తముఁ గాలానువర్తమైయుండును. కాలమునే నియతియని చెప్పుదురు. కాలము సర్వస్వతంత్రమైనది; దానికి మద్భావవికారములుగాని స్వపరతారతమ్యములుగాని దయాదాక్షిణ్యములుగాని బంధుమిత్రాది సంబంధములుగాని గలుగవు. కాలమే యీశ్వరస్వరూపము. కాలరూపుఁడైన యీశ్వరుఁడు సమస్తకారణంబులకును మూలకారణమై యుండియు నిర్లిప్తుఁడుగా సాక్షిమాత్రుఁడుగాఁ దనరారును. సృష్టియెల్ల నీశ్వరునివలనఁ గలుగుచున్నది. అట్లనుటవలన సృష్టికి నీశ్వరుఁడే కారణంబని యూహింపకుము. వాని కారణత్వంబు నిమిత్తమాత్రముగా నుండును; అనఁగా నీశ్వరసంకల్పము సృష్టికిఁ గారణమగుచున్నది. ఈ సంకల్పమన్నో లీలామాత్రమేగాని వేఱు గాదు. ఈలీల యవాఙ్మానసగోచరము. తావన్మాత్రకర్తృత్వముగల యీశ్వరునివలన వాని నైసర్గికశక్తి సృష్టిరూపమునఁ బ్రవర్తిల్లి స్వతంత్రించి వర్తించును. ఆవర్తనం బింద్రియవ్యాపారరూపముగా నుండును. ఈవ్యాపారముయొక్క సదసత్పరిణామంబులుగా సుఖదుఃఖములు గలుగుచుండును. ఇంద్రియములు జడములు గావున వానికిట్టి స్వాతంత్ర్యశక్తి యెట్లువచ్చునని శంకింపవలదు. జడములైనను వానికట్టిశక్తి యీశ్వరసాన్నిధ్యమువలననే గలుగుచున్నది. ఈ పరమరహస్య మెల్లరకు గోచరింపదు. అది గోచరింపకపోవుటయే యజ్ఞానమగును. ఈ యజ్ఞానకారణంబున జనులు తమ సుఖదుఃఖాదులకు నన్యులను గారణభూతు

లుగా వచింతురు. సుగ్రీవా, ప్రస్తావవశంబునఁ దత్త్వార్థమును సుంత సూచించితిని. నీవృథాదుఃఖంబుమాని కర్తవ్యంబు నూహింపు' మనెను.

వాలి దహనసంస్కారములు

రామునిమాటను లక్ష్మణుఁడందుకొని, 'మిత్రమా, సుగ్రీవా, వాలికిఁ బ్రేతకార్యంబులు నిలువరాదు. దహనసంస్కారంబులకు వలయు శుష్కకాష్ఠంబులను దివ్యచందనాదులను సంతరించుటకుఁగాఁ దారునకు నంగదునకు నాజ్ఞాపింపుము. అన్యులకు ధైర్యముచెప్పవలసిన నీవే యిట్లగుదువేని యంగదునిసంగతి యిఁకఁజెప్పవలయునా?' యని, తారునిజూచి, 'నీవు చని శిబికనెత్తించుకొని వేగమ రమ్ము; శిబికా వాహకులను నిశ్చయింపు'మనెను.

తారుఁడు చని శిబికనెత్తించుకొని వచ్చెను. ఆశిబిక పక్షిమృగాది నానాచిత్రచిత్రితమై జాలవాతాయనంబులు గలిగి తరుణాదిత్యబింబములఁ బోని కెందామరలతోను బహువిధ పుష్పమాలికలతోను సమలంకృతమై యుండెను. వానరశూరులు కొందఱు వాలిశవంబును వస్త్రపుష్పాది సమస్తాలంకారశోభితంబుగా నప్పల్లకియందుంచిరి. శవవాహకులు పల్లకినెత్తికొని తరలిరి. వానరసైన్య రోదనంబులును దారాదిశుద్ధాంతకాంతావిలాపంబులును నింగి ముట్టెను. ఆ శిబిక యనురూప విభవంబుతోఁ జితిస్థానము చేరెను. శవమును జితిపై నుంచిరి; అంగదుఁడు కన్నీరునించుచు యథాశాస్త్రము తండ్రికి నగ్నియొసఁగి యప్రదక్షిణము గావించెను. దహనక్రియలు ముగిసెను. అంత సుగ్రీవాదులు నదీతోయంబుల జలతర్పణంబులు గావించి రామునొద్దకువచ్చి కయిమోడ్పులతో నిలిచిరి.

సుగ్రీవపట్టాభిషేకము

హనుమంతుఁడు రామునకు భక్తిపురస్సరంబుగా మ్రొక్కి, 'పితృపైతామహమైన రాజ్యంబును మీయనుగ్రహంబున సుగ్రీవుఁడు పడసెను. అనుజ్ఞయేని వానరరాజు నగరు ప్రవేశించి సుహృజ్జనసమావిష్టుఁడై కార్యము లొనర్పఁజెల్లును. మీరును గిష్కింధానగరంబునకు విజయముచేసి మీ చేతులార సుగ్రీవపట్టాభిషేకకార్యంబొనర్చి మా యర్చన లందవేడుదు'మని వినయమధురంబుగా నుడివెను. రాముఁడది విని, 'సౌమ్యా, నీకోరిక కెంతయు సంతసింతును. పదునాల్గుసంవత్సరం

బులు పురముగాని గ్రామముగాని నేను ద్రొక్కరాదు. మీరు చని యథాశాస్త్రము సుగ్రీవునకుఁ బట్టముఁ గట్టుఁ' డనిచెప్పి, 'సుగ్రీవా, అంగదునకు యౌవరాజ్యాభిషేక మొనర్పుము. శ్రావణమాసము వచ్చెను; వర్షకాలం బాసన్నమైనది. ఇఁక నాలుగుమాసంబులు వార్షికంబులందురు. ఈ నాల్గునెలలు నెట్టి యుద్యోగంబునకును దగవు. అందాఁక నీవు కిష్కింధనుండుము. నేను నాతమ్మునిగూడి యీ పర్వతమందుఁ గాలము గడుపుదును. ఈ గిరికందరము విశాలమును మహారమణీయంబునై యున్నది. అందు గాలి యథాసుఖము ప్రసరించును. దాని సమీపంబునఁ గమలోత్పలసమృద్ధంబులును బరిశుద్ధ బహూదకంబులునైన సరోవరంబులు గలవు. ఆచోటు మాకెంతయు నివాసయోగ్యముగా నున్నది. కార్తికమాసము వచ్చినంత నేమన కార్యంబునకుఁ బ్రయత్నింపుము. ఇదే మనసంకేత'మని చెప్పి వారినెల్లఁ బంపెను.

వానరులు సుగ్రీవునిఁ గిష్కింధకుఁ దోడ్కొనిచనిరి. నగరవాసులు గుంపుగూడి వానికి నతులొనర్చిరి. సుగ్రీవుఁడు వారినెల్ల యథార్హము సంభావించి తారనూఱార్చి పట్టాభిషేకమంగళంబునకు సిద్ధుఁడయ్యెను. సువర్ణ శ్వేతచ్ఛత్రమును గనకదండంబును ధవళచామరయుగళంబును నానారత్నంబులను మహౌషధులను క్షీరవృక్షంబుల ప్రరోహకుసుమంబులను దెల్లవస్త్రంబులను ధవళానులేపంబులను సుగంధిమాల్య గంధద్రవ్యంబులను మెట్టదామరలను బంగరుసేసలను గాశ్మీర పుష్పమధుదధిఘృతంబులను వ్యాఘ్రాజినంబును వారాహిచర్మపాదరక్షలను దదితరంబులను సమకూర్చిరి. కన్యకలు పదునార్గురు మైపూఁతలు మనశ్శిలామయతిలకంబును గోరోచనంబును దెచ్చిరి. బ్రాహ్మణోత్తములు నానాభక్ష్యభోజ్యంబులవలనను మణికనకవస్త్రంబులవలనను యథావిధిగౌరవింపఁబడిరి. మంత్రవిదులు వీతిహోత్రంబును గావించి దానిచుట్టు దర్భలు పఱచి వ్రేల్చి బంగారు సింహాసనంబున సుగ్రీవుని దూర్పుముఖముగా సమంత్రకంబుగాఁ గూర్చుండఁబెట్టిరి. సుముహూర్తంబున గజగవాక్ష గవయ శరభ గంధమాదన మైంద ద్వివిద హనుమజ్జాంబవాదులు నదీనదసాగరతీర్థంబులు కలిపి వృషభ శృంగంబులతోను బంగారు కలశంబులతోను సుగ్రీవు నభిషేకించిరి. వానరవీరుల సంతుష్టనాదంబులు మాఱుమ్రోగెను. అంత సుగ్రీవుఁ డంగదుని సందిటఁగూర్చి రామాజ్ఞానుసారముగ వానికి యౌవరాజ్యాభిషేక మొనర్చి వానర

లోకంబునకు సంతోషముఁగూర్చి రామునొద్దకుఁబోయి సంగతి వానికి విన్నవించి వానియనుజ్ఞ పడసివచ్చి రుమతోడ సుఖముండెను.

రాముఁడు ప్రస్రవణగిరియందు వసించుట

రాముఁడు తమ్మునివెంటఁగొని ప్రస్రవణపర్వతంబెల్లఁ గలయం దిరిగి యందొక శిఖరంబును గాంచి 'లక్ష్మణా! ఈశిఖరము వివిధవర్ణ శిలామయంబును నానాగైరిక ధాతువంతమునై సెలయేళ్ళతోడను జాజిమొల్లమున్నగు పూఁదీవెలతోడను నిండి మహారమణీయముగా నున్నది. ఇందలి పక్షిరుతములు సప్తస్వరంబుల వీనులకు విందుసేయు చున్నవి. అదిగో యటఁ బెద్దగుహగలదు. దానిచెంగట తామరకొల నున్నది. గుహాప్రవేశమార్గం బీశాన్యదిశయందును తద్ద్వారము నిర్మృతి దిక్కున నున్నవి. కావున వానజల్లు తగులదు; మఱియు దానిపశ్చిమ భాగము మహోన్నతమై పెద్దగోడవలెనున్నది. ఆ వలనఁ జలిగాలి రాఁజాలదు. ఆబిలముముంగిట విరివియైన నల్లబండ గలదు ; ఉత్తర భాగంబున విరిసినకాటుకరాశిఁబోని శిఖరమున్నది ; దక్షిణంబున రెండవకైలాసమోయననొప్పు శిఖరంబు నానాగైరికధాతు విరాజితము గలదు. తూర్పున జీవతరంగిణి ప్రవహించుచున్నది. ఈప్రాచీవాహిని తాలతమాల హింతాల కేతక వానీర చంపకాశోక తిలక వకుళాభి రామతీరయై త్రికూటంబున జాహ్నవి వలెఁ జెన్నారెడు. నదీగర్భంబున బురద యింతయుఁ గాన్పింపదు. ఈ ఝరీమతల్లి తీరవృక్షవాటీసమా కలితయై వస్త్రాభరణాలంకృతయగు ప్రమదారత్నంబును దలపించుచు పరస్పరాసక్తచక్రవాకస్తనియుఁ బులిన శ్రోణియు విహగరుతకింకిణీ కలకలనాదయు హంసదరస్మితయునై చూడఁజూడ ముచ్చట గొలుపు చున్నది. ఇందొకచోట నిందీవరంబులు నొకతావున రక్తోత్పలంబులు నొకచాయఁ బుండరీకంబులుఁ బొంపారుచు నదీభావగతులను దెలుపు చున్నవోయన నున్నవి. నదీరమణికి వనలక్ష్మికూర్చిన మాలికయో యనఁ జందనపంక్తులొప్పారు కిష్కింధయు నిటకుఁ జేరువనున్నది. ఇందు వసింత' మనెను. లక్ష్మణుఁ డట్లేయనెను. వారందు నివాసముండిరి.

రాముని విరహవేదన

ప్రస్రవణ పర్వతంబట్లు ప్రకృతిశక్తిసంపదలకు నిలయమై యెంతయు వాసయోగ్యముగానున్నను రామునకు నచ్చట నుంతయు

పోయి గలుగదయ్యెను. అందలి నదీనదంబులును లతాకుటీరంబులును సరోవరంబులును వానికి సుఖప్రతిపాదకంబులగుటకు మాఱుగా విరహోద్దీపకము లయ్యెను. ఆ తాపాగ్ని చాలదోయన్నట్లు చంద్రుఁడు పొడిచి వచ్చి మంటలు రేపి రామునకును నిద్రకునుఁ బగ సేయసాగెను. రాముఁడట్లు దుస్సహ విరహవేదనాధీనుఁడై పరితపించుచుండఁగా వాని దురవస్థను లక్ష్మణుఁడు గాంచి, 'వీరాగ్రణీ! డీలుపడ నీకగునా? వ్యసనికి నెల్లకార్యంబులు విఫలించుట నీకుఁదెలియదా? ఏపనియైనను దైవానుకూల్యంబున సిద్ధించును. దైవపరాయణత్వంబునకు ధర్మనిష్ఠ యెంతయు మూలమగును. ఎల్లధర్మంబులకు నీవు జీవభూతుండవు. ధర్మనిష్ఠయున్నను గార్యసిద్ధికిం బురుషప్రయత్నంబు సాధనంబగు. ఇవన్నియు నీయెడ సంపూర్ణంబులు. ఇన్ని గలిగియు నీవు కార్యసాధనంబునకుఁ బ్రయత్నింపక దైన్యంబునొందనగునా? నీవిక్రమంబునెల్ల మూర్తీభవింపఁజేసి రావణుని సబాంధవవధకు యత్నింపుము. శోకార్తుఁడవైన నిందులకు నోపవు. అన్నా! నీకు రావణుండొక లెక్కగాదు. ఈసంగతి యెఱింగియుఁ జెప్పుటేల యందువా? నివురుఁగప్పిన నిప్పు నాహుతులచేతఁ బ్రజ్వరిలఁజేయునట్లు ప్రసుప్తమైన నీచిత్తంబును బ్రబోధింతు' ననెను.

వర్షర్తువర్ణనము

రాముఁడు తమ్మునివిని, 'సౌమిత్రీ! స్నేహస్నిగ్ధుండగు వీరునకుఁ దగినట్లు వచించితివి. అదనువచ్చినప్పుడు నా తేజము ప్రకాశించును. దానినిగూర్చి సంశయము వలదు. మన యుద్యమంబునకును వర్షకాలంబడ్డువచ్చెను. దానిని జననిమ్ము. అంతలోన సుగ్రీవుండును వాని రాచకార్యమును దిద్దికొని మనకుఁ దోడగును. లక్ష్మణా! అదిగో చూడుము.

"మ॥ ఉరుఘర్మౌఘ విఘాతసంవిహిత విశ్వోల్లాసమై సంచల
త్సరసాంభోద నినాదతూర్యరవమై చంచద్వలాకౌగరు
ద్భరలీలానవచామరస్ఫురణమై పర్జన్య సామ్రాజ్యమొ
ప్పె రమామందిరమై యుదగ్రశిఖినీ పింఛాతపత్రంబులన్॥"

తమ్ముఁడా! గగనకామిని సముద్రజలంబులను రవికిరంబులఁ గ్రోలి కార్తికాద్యాషాఢమాసపర్యంతము నవమాసములు చూలుదాల్చి యదిగో యిప్పుడు రసాయనంబును బ్రసవించుచున్నది. మేఘపఙ్క్తులు సోపానంబులట్లు చదలఁ జెలువాఱెడు. ఆ మెట్లపయిఁ జని

సూర్యభగవానుని గొండమల్లెదండలతోను నేఱుమద్ది పూమాలలతోను బూజింపనగును. నీరదశకలంబులు వర్షించి యల్పజలవంతంబులగుటం జేసి వెల్లపాఱి సాయంసంధ్యారాగ ప్రసారంబున రక్తమధ్యభాగంబులును బాండురాంతరంబులు గగనభాగ వ్రణంబులకుఁ గట్టిన నెత్తురుకట్లో యన నున్నవి. అంబరము సంజకెంజాయ మైపూఁతనలది నునుగాలి నిట్టూర్పులు పుచ్చుచు నాపాండురజలదమై కామాతురునిఁ దలపించుచున్నది. ధాత్రియెల్ల ఘర్మపరిక్లిష్టయు నవవారిపరిప్లుతయునై శోకసంతప్తయైన నాసీతయట్లు బాష్పంబు విడుచుచున్నది. అహో! మేఘోదరనిర్గతంబులై కల్హారశీతల కేతకీ గంధబంధురంబుగా వీచుచున్న యీమందమారుతంబులను దోఁసిళ్లతోఁ ద్రావ నెంతయుఁ దమకమయ్యెడు. ఈ పర్వతరాజు వికచార్జునకుసుమమాలికలను ధరించి మొగలిపూనెత్తావి గుభగుభల సొబగారుచు శాంతారియైన సుగ్రీవుఁడు నిజపట్టాభిషేక సమయంబుఁబోలె ధారాభిషిక్తుఁడగుచున్నాఁడుగదా. గిరివరాధ్యాపకులు మేఘంబులనెడి కృష్ణాజినంబులను ధరించి జలధారలనెడి యజ్ఞోపవీతంబులనుదాల్చి గహ్వరముఖంబులతోఁ బ్రతిధ్వానవేదాధ్యయనంబొనర్చుట వింటివా? లక్ష్మణా! నీలమేఘంబున విడివడక చలించుచున్న యీ మెఱపుఁదీవెనుజూడగా రావణాంకమునఁ జిక్కి తప్పించుకొనుటకుగా నిగ్గులాడు సీత తలంపునకు వచ్చుచున్నది. తారానిశాకరులను గప్పిపుచ్చి దెసలేర్పడనట్లు గ్రమ్మియున్న యీ చిమ్మచీఁకట్లు మన్మథారాధన తత్పరులకుఁ గావించు ప్రియ మింతనవచ్చునా? సౌమిత్రీ! అవిగో కొండమల్లెలు గిరిసానువులందు బుష్పించి బాష్పసంవృతములై వర్షాగమనంబునకు మహాసముత్సుకత్వమొందుచుఁ బ్రియావిరహశోకాభిభూతులకు ననుబోంట్లకుఁ గామసందీపనంబులగుచున్నవి సుమా. తమ్ముఁడా! భూతలంబెల్లఁ బ్రశాంతరజఃపటలమయ్యెను; వాయువు చల్లగా వీచుచున్నది; ఎండవేడిమి చల్లారెను; రాజుల దండయాత్ర లుపశమించెను; ప్రవాసులు స్వస్థానములు చేరుచున్నారు; హంసలు మానససరోవరంబు నభిలషించి పఱచుచున్నవి; చక్రవాకములు ప్రియాపరిష్వంగమునందుఁ జిక్కెను; మార్గములు వర్షోదక ధారావిక్షిప్తములు గావున యానసంచారంబు లుడిగెను; సెలయేళ్ళు సర్జకదంబపుష్ప వ్యామిశ్రితంబులును ధాతుతామ్రంబులునునైన నవోదకంబులతో నిండి మయూరకేకానుప్రయాతములై శీఘ్రతరముగాఁ బ్రవహించుచున్నవి; జంబుఫలంబులు రసాకులములై ప్రజాచిత్తముల నాకర్షించు

చున్నవి; రసాలఫలంబులుపండి గాలివడికి రాలుచున్నవి; మేఘంబులు పరస్పరము కలహించి విద్యుత్పతాకలెత్తి యొండొంటి డీకొని పోరు మత్తగజంబులవలె సముదీర్ణనాదంబులతో గర్జించుచున్నవి; శాద్వల ప్రదేశంబులు వర్షోదకంబుల నాప్యాయంబొందుటం జేసి నెమిళ్ళు పరాహ్ణ సమయంబులం దచ్చటం జేరి నేర్పుమై నృత్తోత్సవముల నొనర్పుటం జూడంగా నెంతయు సంతోషమయ్యెడు. వారిధరంబులు సలిలాతిభారం బునం జేసి బలాకిబృందము నూతగాంగొని మహీధ్రశృంగాగ్రంబులందు నిలిచి బడలికలువాసి చనుచున్నవి. గర్భధారణార్థము బలాకలు శ్రేణులు గట్టి మేఘంబునంటి దిరుగుచు గాలికిం గదులుచున్న గగనకామినీకంఠ పుండరీకమాలవలె దోంచును. భూకాంతామణి శాద్వలంబను పీతాంబ రంబు నారుద్రకీటక లాక్షారసచిత్రితమైనదానిని ధరించి హొయలు గులుకుచున్నది. యోగనిద్ర విష్ణువును పొందుటయ్యెను. శైవలిని సాగ రమునకై పరుగెత్తుచున్నది; కాంతలు ప్రియుల బిగికౌఁగిళ్లం గ్రాల నున్నారు; వనాంతిమెల్ల మయూరనృత్తరంగమయ్యెను; వృషభంబులు గోవులవెంటం దగిలెను; పుడమి సస్యవనాభిరామయయ్యెను; భ్రమ రంబులు కడిమిపూందేనెసోనలుగ్రోలి మత్తిల్లి యాతరుశాఖలం దగిలి వ్రేలాడుచు వర్షధారానిపాతంబునం దడిసి కైపు తెలియుచున్నవి. శైలవనాభిముఖమై చను మత్తగజము మేఘగర్జనంబును బ్రతినాగధ్వనిగా శంకించి యుద్ధాభికామంబున వెనుకకు మరలుచున్నది. వనభూమి కదంబసర్జార్జునకుసుమాలంకృతమై యరంటి పూదొప్పలనెడు పాన పాత్రములలో నవోదకమను మధువునునిలిపి పెనుకల్లు దుఖాణమువలెం గానిపించుచున్నది. సలిలంబులు సురేంద్రప్రసాదంబుగా గగనాంతరము నుండి ముత్తెములవలెం బత్త్రిపుటంబుల రాలుచుం బానాతురములై యున్న చాతకంబులకు మహాప్రమోదంబును గూర్చుచున్నవి. షట్పద ఝంకారమనెడు తంత్రీనినాదంబును బ్లవంగమోదీరిత కంఠనాళంబును మేఘగర్జామృదంగ నాదంబును మేళగింపంగా మయూరంబులుకొన్ని ఫించలువిప్పి నృత్యములొనర్చుచుం గొన్ని కేకారవములు చేయుచుం గొన్ని వృక్షాగ్రముల నధివసించి చూచుచు నుండుటవలన వనాంతరం బెల్ల గొప్ప సంగీతసదనమువలెం దోంచుచున్నది. నానారూపవర్ణ ప్లవంగంబులు నవధారాభిహతింజేసి నిద్రాభంగమొంది మేల్కాంచి గందరగోళముగా నఱచుచున్నవి. నదీబిబ్బోకవతులు తమ చక్ర వాకంపు గబ్బిగుబ్బల యుబ్బులవలన జలమదసమృద్ధంబును దెలుపుచు

హద్దులతిక్రమించి భోగద్రవ్యంబులను గైకొని భర్తృసమాగమోత్సుకలై ద్రుతగమనంబునఁ జనుచున్నవి. జలధరంబులు నవవారిపూర్ణములై యొండొంటినరసి దావాగ్నివలన నల్లవాఱిన బద్ధమూలశైలంబుల కరణినున్నవి. నవాంబుధారాహత కేసరంబులైన సరోరుహంబులను భ్రమరంబులు త్యజించి సద్యోవికచకదంబపుష్పంబులపైఁ దమకంబున వ్రాలుచున్నవి. పర్వతరాజులు నరేంద్రులువోలె ఘనాంబుకుంభాభిషేకంబులంది స్వరూపలక్ష్మితోఁ బ్రకాశించుచు నెంతయు నానందమును గూర్తురు. సెలయేఱు ముక్తాహారంబులు శిఖరస్తనతటంబులంబడి తెగిజాఱి బిలాంతరమునఁ దగిలి నిలుచుచున్నవి. అహో! వర్షకాలము సర్వజనాహ్లాదకరమయ్యు నాకెంతో సంతాపమును గలిగించుచున్నది గదా. కటా! దురంతమైన నాశోకంబును మహాదుర్గమంబైన వర్షర్తువును నసాధ్యుండగు రావణుని నతిక్రమించుట కల్లగాఁదోఁచెడు. సీతాన్వేషణంబును రావణవధమును సుగ్రీవుఁడు ప్రేరేపించెను. వర్షకాలంబగుట యిప్పుడు వలదంటిని. ఆవానరేంద్రుఁడు పడరానికష్టంబు లొంది చెప్పరాని విరహక్లేశం బనుభవించి బహుకాలంబునకు భార్యా సమాగమ సుఖంబును బడసెను. అంతలోన వానికి మరల వియోగవ్యసనంబును గలిగించుట పాఁడిగాదు. అదియునుంగాక నాపని యొకటిరెండు దినాలలో ముగియునదిగాదు. ఎట్లు విచారించినను వాని నిప్పుడే తొందఱించుట సరిగాఁ దోఁపదు. శరత్కాలము వచ్చినంతనే సుగ్రీవుండుపకారకృతజ్ఞుఁడై వర్తించును. లక్ష్మణా! అందాఁక మనము వేచి యుండక తీఱదు. ఉపకారికిఁ బ్రత్యుపకారంబొనర్చుట వీరలోకంబునకు నైజము. అకృతజ్ఞుఁడన్నచో ప్రత్యుపకారంబును దలపెట్టక సాత్త్వికుల మనంబు లెరియించును. సుగ్రీవునకుఁ బ్రత్యుపకారబుద్ధియేగాక సత్పురుషకోప భయంబుగూడఁ గలదు. నోటఁజెప్పినమాట నతఁడు తప్పఁ' డనెను. లక్ష్మణుఁడు కృతాంజలియై 'సుగ్రీవుఁడు మీమమతంబును దప్పక సేయును. నరేంద్రా, ధీరుఁడవై యీవేదనోద్వేగంబును సహించి శరదృతువు నెదురుచూచుట యుక్తము' అని శుభాస్పదముగా నిజాభిప్రాయంబును దెలిపెను. సౌమిత్రి యెంతచెప్పినను రామునకుఁ జిత్తము సంవిత్తముగాదు. అతఁడు లోలోన సీతనుదలంచి

"చ. తలరు నలందురుణ్ణ నవయుఁ దాపభరంబున వెచ్చనూర్చు మే
నలయఁగ నొల్లఁబోవు వెగడందుఁ గలంగుఁ బరిభ్రమించుఁ గొం
దలపడుఁ దల్లడంబడరి ధైర్యము దూలిన బెల్లడిల్లు వి
చ్చలవిడిఁ బేర్చు నెవ్వగల సందడి డెందము గంది చేడ్పడుణ్ణ"

హనుమంతుఁడు సుగ్రీవుని హెచ్చరించుట

రాముఁడట్లు విరహవేదనా దోదూయమానమానసుఁడై దినము లెంచుచుండెను. అంతలోన గగనతలము విద్యుద్వలాకంబులను బాసి చంద్రికానులేపనంబునొందెనో యన రమ్యమైతోఁచెను. సారసరుతం బులు మనోహరములయ్యెను. సుగ్రీవుఁడు నిఖిలమనోరథంబులు దీఱ భార్యయగు రుమను తనయభీష్టయగు తారను గూడి కామవృత్తుఁడై యహోరాత్రంబులు పుచ్చుచు ధర్మార్థసంగ్రహమందు శ్రద్ధ వహింపక రాజ్యభారంబును మంత్రులపయి మోపి నిరంకుశవృత్తిఁ గ్రీడలఁదగిలి యుండెను. అతఁ డర్థతత్త్వజ్ఞుండును గాలధర్మవిశేషవేదియునై యుండియు నట్లగుట హనుమంతుఁడు చూచి చింతపడి కొండొకనాఁడు వానిని సమీపించి, 'వానరరాజ్యలక్ష్మి కులక్రమాగతగా నిన్నుఁ గూడెను. రాజ్యముతోడ యశోరమయు నిన్ను వరించెను. మిత్రకార్య మట్లే శేషించియున్నది. ఎవఁడు సమయంబెఱిఁగి మిత్రులయెడ సాధు వృత్తిఁజూపునో వాని యశోరాజ్యప్రతాపంబులు మూఁడును బెంపొందును. ఏరాజునకుఁ గోశము తఱుగకుండునో యేజేనికి సైన్యము వశమై యుండునో యెవనిని మిత్రవర్గము పాయకుండునో యతఁడు రారాజగును. మిత్రునకుఁగా సమస్తముఁ బరిత్యజించినను నట్టిత్యాగి కెట్టి యనర్థము పొరయదు. సమయము జాఱనిచ్చి చేసినమేలు మేలుగానేరదు. సీతా పరిమార్గణము బాసచేసితివి. గడువు మించెను. రాముఁ డాసంగతి యెఱింగియు భార్యావియోగవ్యథ వానినెంతో త్వరించుచున్నను ప్రాజ్ఞుఁడు గావున నీకు నీప్రతినను మరల జ్ఞప్తిచేయఁడు. రాముఁడు మరల హెచ్చరింపకముန్నే మనము సీతాన్వేషణంబునకు దొరకుందు మేని కాలాతిక్రమణదోషము కొంత తొలఁగును. వానరేంద్రా! అనుపకారికార్యంబునుఁ గూడ సొంతపనిగాభావించి చేయుదువు. నీకు మహోపకారమొనర్చిన వానిని గూర్చి వేఱ చెప్పవలయునా? నీవిట్లు పరాకుచెందుట నాకెంతయు వింతయయ్యెడు. రాముఁడు నీ సహాయార్థము కాచియుండఁడు; వానికి నెందు నెదురుగలుగదు. నీమాటను నీవు దక్కించుకొను టొప్పు. ఆ వీరాగ్రణి నీకుఁగాఁ దనప్రాణంబును గూడఁ దీపిసేయక వాలిని వధించి, నీకు మహాప్రియం బొనర్చెను. అట్టి వాని నొప్పరికింపఁ దగునా? వాని ప్రియురా లెందున్నను వెదకి సాధించి వానికిఁ బ్రతిప్రియం బొనర్పవలదా? కపీశ్వరా! రాముని ప్రభావం

చింతనరాదు. అనన్యసాహాయ్యముగా నమ్మహాత్ముఁడు తలంచిన కార్యంబును సాధింపనోపును. అట్టి శక్తిసంపన్నుఁడు నిన్నిది కోరుటనఁగా నీ కీర్తి ప్రకాశించుటకును నీకృతజ్ఞతాబుద్ధి లోకనిదర్శనమగుటకును బరమావకాశ మిచ్చుటగాని వేఱుగాదు. నీధర్మంబును నీవిఁక నాలసింపక చేయుము. భూనభోభాగంబులను జలజలాంతరలోకంబులను వెదకి రానేర్చిన వానరవీరు లెందఱో గలరు. ఎల్లరు నీయానతికై వేచియున్నా' రనెను.

సుగ్రీవుఁడంతట నీలుని రావించి 'నలుదెసలనుండి సమస్తవానర సైన్యంబును గూర్పుము. నేఁడు మొదలు పదునైదు రాత్రులు గడువిత్తును. ఈ లోపల వారెల్లరు నిటఁ జేరవలయును. గడువుమీఱిన వారికి మరణదండనము తప్పదు. ఈ నా యాజ్ఞను నీవు స్వయముగా నంగద జాంబవదాదులకు నెఱింగింపు' మని చెప్పి వానిని బంపెను.

శరదృతువర్ణనము

'చ. స్ఫురదరుణాంశురాగరుచిఁ బొంపిరివోయి నిరస్తనీరదా
వరణములై దళత్కమలవైభవజృంభణ ముల్లసిల్ల ను
ద్ధురతర హంస సారస మధువ్రత నిస్వనముల్ సెలంగఁగాఁ
గరము వెలింగె వాసరముఖంబులు శారదవేళఁ జూడఁగాన్॥'

'ఉ. శారదరాత్రు లుజ్జ్వలలసత్తరతారకహార పంక్తులం
జారుతరంబులయ్యె వికసన్నవ కైరవగంధ బంధురో
దార సమీరసౌరభము దాల్చి సుధాంశు వికీర్యమాణ క
ర్పూర పరాగ పాండు రుచి పూరములం బరిపూరితంబులై॥'

రాముఁడు నిర్మలంబగు గగనభాగంబును విమలంబగు చంద్రమండలంబును జంద్రికారమణీయమైన శరద్రాత్రిని జూచి సీతాదేవిని స్మరించి శోకవివశుఁడై, 'హా! సారసారవనాదినీ! సారసారవసన్నాదంబుల నాశ్రమములందు రమించు నీవు నేఁడెట్లున్నావో గదా! బాలారత్నమా! సువర్ణసుమంబులను మఱపించు వేఁగిస ప్రసూనంబులను జూచి నేను చెంతలేమి కెంత పరితపింతువో గదా? కలభాషిణీ! కలహంసకలకలరవంబులకు మేలుకొందువు. ఇప్పు డేరవములు నిన్ను మేలుకొలుపుచున్నవో? మృగశాబాక్షీ! నీవు లేనందున సరిత్సరోవర కాననవిహారంబులు నా కెంతయు వెగటయ్యెను. హా! మదనమహామండలేశ్వరా! నీవు శరద్గుణనిరంతరుండవగుట యెఱుంగుదును. నన్నుఁ

బాసియున్న భామినీమణిని సుకుమారాంగిని బాధింపవల' దని విలపింప సాగెను.

లక్ష్మణుఁడు ఫలాహారణార్థము గిరినెత్తంబులకుఁ జనియుండి వచ్చి విజనస్థలంబున నేకాకిగాఁ గూర్చుండి దుస్సహదుఃఖంబునఁ బరితపించుచున్న రామునిజూచి వ్యసనదీనుఁడై, 'ఆర్యా! కామవశంగతమగుటకు నిది తరుణమా? ఇప్పుడు పౌరుషంబును వదలవచ్చునా? ఉత్సాహంబును బాసిన మనోధైర్యముగలదా? క్రియాభియోగమనఃప్రసాదంబులను గలిగి దేశకాలంబు లెఱింగి సహాయసామర్థ్యముఁ బడసి భగవదనుగ్రహంబునకుఁ బాత్రులై జనులు నిజాభిమతంబులను సాధింతురు. అట్లు కానినాఁడు చీమంతపనికిఁ గూడ గొఱగారు. మానవాగ్రణీ! సీతాదేవికై నీవు దుఃఖింపనేల? ఆ మహాభాగధేయ నెవ్వరుఁ జెనకనోపరు. ఆమెను దాఁకుట బడబానలంబు నంటుటగు'నని యోదార్పులు వచించెను.

లక్ష్మణుఁ డట్లు హితంబును బథ్యంబును నయప్రసక్తమును ధర్మార్థ సమాహితంబునుగా వచింప రాముఁ డాకర్ణించి, 'కుమారా! ప్రకృతకార్యంబును మఱవలేదు. సహస్రాక్షుఁడు వసుంధరకు సలిలసంతర్పణంబు గావించి సస్యంబులను బండించి తాను గృతకృత్యుఁడయ్యెను. జలదంబులు స్నిగ్ధగంభీరనిర్ఘోషంబులై గిరితరుశిఖరంబులఁ దారాడి నీరంబులను విసర్జించి పరిశ్రాంతము లయ్యెను. వృష్టివాతంబులు శీతలంబులును గుటజార్జునగంధబంధురంబులునై మహావేగమున వీచి వీచి వేసరి విరమించెను. మేఘగర్జితంబు లుపశమించెను; గజబృంహితములు వినరావు; మయూరధ్వనులు సన్నగిల్లెను; ఝురీనాదంబులు శమించెను; గిరులు మేఘాభివృష్టంబులై నిర్మలత్వ మొంది గైరికధాతుచిత్రదీప్తి ప్రసారంబునఁ గుంకుమానులిప్తములో యన నొప్పుచున్నవి. నవసంగమసంప్రీడయగు యోషిన్మణి నిజజఘనంబునుబోలె శరన్నదులు పులినభాగంబులను మెలమెల్లగా బయలుపఱచుచున్నవి. శరదృతువు తనవిభవంబునెల్ల నేడాకులరఁటిశాఖలందును దారార్కనిశాకరులందును నుత్తమవారణలీలలందును బంచిపెట్టెను. శరల్లక్ష్మి తనచిత్రశోభను రవికరాగ్రప్రతిబోధిత పద్మాకరములందుఁ దాఁచెను. పవనము సప్తచ్ఛదాకుసుమోపగంధబంధురమై షట్పదగీతాలాపంబులఁ దవిలి మైమఱచి వీచి మత్తేభంబులమదంబు నినుమడించుచున్నది.

హంసచక్రవాకమిథునంబులు నదీపులినప్రదేశంబులందుఁ జేరి యొండొంటికి నెదురుగా నిలిచి పద్మరజోవకీర్ణములైన తమపక్షములను విదుల్చుచు విహరించుచున్నవి. నభోభాగంబెల్ల నంబుధరవిముక్తమై త్రుప్పుడుల్చి తోమినకత్తివలె నిర్మలమయ్యెను. మయూరములు ప్రియావిరక్తి నొంది యుత్సవము మాని బర్హాభరణంబులను విసర్జించి సన్యాసంబును గ్రహించి ధ్యానపరంబులయ్యెనో యన నున్నవి. సువర్ణగౌరవంబులును నయనాభిరామంబులును మనోజ్ఞగంధంబులును నైన ప్రియకపుష్పంబులు వనలక్ష్మి గృహదీపికలట్లు ప్రకాశించుచున్నవి. ఏడాకులయరఁటిపూనెత్తావులకు గజంబులు గండభాగంబుల మదము స్రవించుచు విషయాసక్తములై వనవిహారతత్పరత మందమందగతులఁ జరించుచున్నవి. దిక్కులు కప్పువదలి శోభిల్లుచున్నవి; పంకంబులింకెను; భూభాగమెల్ల ధూళిధూసరమయ్యెను; ఆఁబోతులు శరత్కాలగుణాప్యాయితరూపంబుల శోభిల్లుచుఁ బ్రహర్షించి దుమ్మున బ్రుంగి కయ్యమునకుఁ గాలు ద్రవ్వుచు నాలమందలనడుమఁ జేరి అంపిల్లుచున్నవి. కరిణీమండలము పెల్లిదంపుఁ దమికిఁజిక్కి మదమత్తగజంబులను బరివేష్టించెను. మయూరంబు లాత్మపింఛా విభూషణంబులను త్యజించి నదీతీరంబులకుఁ బోవుటయు వానినిఁ గాంచి యందలి శరత్కాలమదోద్ధతహంసంబులు కూయుటయుఁ జూడఁగా దైవోపహతుఁడగు దరిద్రుని జూచి నడుమంత్రపుసిరిగలాఁడు హసించుచందము దోఁచుచున్నది. బురుద లేమింజేసి ప్రసన్నంబులైన తోయంబులు గలిగి పులినప్రదేశశోభావంతములై తీరనిషణ్ణగోగణంబుతో సారసారావంబులతో రమణీయంబులుగా నున్ననదులను హంసములు మహాసంతోషముతోఁ బ్రవేశించుచున్నవి. అంబుధరంబులకు నోడి బిలములుదూఱి క్షుధార్తికిఁజిక్కి కృశించియున్న ఘోరతరాశీవిషంబులు మెల్లమెల్లఁగా వెలికిఁ బ్రాఁకుచున్నవి. సంధ్య శశికరస్పర్శవలన హర్షోన్మీలితతారకయు రాగవతియునై యంబరమును స్వాయముగా డించుటఁ జూడఁగా మహాచిత్రమగు చున్నది. రాత్రిశశాంకవక్త్రయుఁ దారాగణోన్మీలితచారునేత్రయునై జ్యోత్స్నాంశుకమునుగట్టి ధవళాంశుకయగు ముగ్ధవలె నొప్పుచున్నది. అంచలు పండినశాలిప్రసవంబులను మెక్కి సంతుష్టములై జాలుగట్టి నింగికి నెగయుటఁజూడఁగాఁ దెల్లపూమాల గాలికెగయుచున్నదో యనుశంక జనించుచున్నది. సరోవరము సుప్తైకహంసముఁ గుముదోపేతమునై ఘనవిముక్తంబును బూర్ణచంద్రంబును దారాగణాకీర్ణంబునగు నంతరిక్షమువలె నున్నది.

వాపికలు ప్రకీర్ణహంసాకులమేఖలాయతంబులును ప్రబుద్ధపద్మోత్పల మాలికాభిరామంబులునై దివ్యభూషణంబులతోఁ గై చేసికొన్న యుత్తమాంగనల సిరులను దలపించుచున్నవి. గర్గరగోవృషనాదంబులును వేణుస్వనంబులును బ్రత్యూషపవనంబున మేళవించి వ్యాపించుచున్నవి. నదీతీరంబులు తెల్లగాఁ బూచియున్నట్టియు వలిగాలికిఁ గదులుచున్నట్టియు తెల్లుతోనించి వెలిపట్టుచీరెఁగట్టిన పనితొజఘనంబులను స్మరణకుఁ దెచ్చుచున్నవి. చంచరీకంబులు వనాంతరములుచేరి విశృంఖల వృత్తి సంచరించుచుఁ గ్రొందేనెలు గ్రోలి మత్తిల్లి ప్రియలఁగూడివచ్చి పద్మకింజల్క పరాగ మలంది చెలరేఁగి పవనుఁడు సంతరించుకొనిపోవు చున్న సుగంధంబును దెఅవాట్లు గొట్టుటకుఁగా వానిని వెన్నాడి తఱుముచున్నవి. జలము ప్రసన్నంబగుట, కుముదము ప్రభాసంబగుట, క్రౌంచస్వనము మధురంబగుట, శాలివనము విపక్వంబగుట, మారుతము మందమగుట, చంద్రమండలము విమలంబగుట,—ఇవి యెల్ల వర్షకాలముపోవుటను దెలుపుచున్నవి. అవిగో నదులు మీనోప సందర్శితమేఖలలై కాంతోపభుక్తాలసగామినులగు కామినులు ప్రభాతంబునవలె మెలమెల్లఁగాఁ బ్రవహించుచున్నవి. నదీవధూటీముఖంబులు చక్రవాకమకరపత్త్రాలంకృతంబులును శైవలగోరోచనసమంచితంబులును గాశదుకూలావృతంబులునునై నూత్నశోభను వహించెను. ప్రఫుల్లబాణాసనచిత్రితంబులును బ్రహృష్టషట్పదనికూజితంబులు నైన వనంబులందుఁ గాముఁడు ధనుర్బాణములుదాల్చి విరహిజన మృగయావినోదియై విహరించుచున్నాఁడు. తోయధరంబులు నదీతటాకంబులను నించి లోకమునకుఁ బరితోషమొనర్చి నభోభాగమును వీఁగెను. రాజులు పరస్పరవైరామర్షంబులను సాధించుకొనుటకుఁ గాల మనువయ్యెను.''

అని పలికి, ''లక్ష్మణా, సుగ్రీవుఁ డింతదనుక రాఁడు; ప్రతిన మఱచెనా? చక్రవాకమును జక్రవాకివలె నన్నీకాననకు వెంబడించివచ్చిన ప్రియురాలిని గోల్పోయి శోకాభిహతుండనై వార్షికమాసంబులు నాలుగు నూఱేండ్లుగాఁ గడపిననాయెడ సుగ్రీవునకు జాలి గలుగదా? సౌమిత్రీ! 'రాజ్యమును బోఁగొట్టికొనెను; ఇల్లు వెడలింపఁబడెను; అడవుల నాశ్రయించెను; భార్యను రావణునకు నప్పగించెను; దిక్కులేనివాఁడై శరణు జొచ్చెను' అని యతఁడు నన్నుఁదలఁచెఁ గాఁబోలు. నీవు కిష్కింధకుఁ జని గ్రామ్యసుఖంబులఁ దగిలియున్న వానిని జూచి, ప్రతిన హెచ్చరించి,

యుపకారి కాసగలిగించి తప్పుట పురుషాధమత్వంబని తెలిపి, మిత్రుల వలన మేలుపడసి వారికిఁ బ్రత్యుపకారంబొనర్పని కృతఘ్నులు మరణానంతరము క్రవ్యాదులకుఁగూడ వెక్కసంబగుదురని చెప్పి, నేను నా హస్తంబునఁ జాపమును ధరించుట యతఁడు చూడనున్నాఁడేమో యెఱిఁగిరమ్ము. నాపరాక్రమంబు వానికిఁ గ్రొత్తగాదు. అతఁడు మిన్నకుండుటేలనో తెలియరాదు. కామోపభోగంబులవలన నతఁడు మనలను మఱచి యుండును. వాలి చన్నమార్గ మింకను సంకుచితంబుగాదనియు, నద్దారిని గోరవలదనియు, సత్యము దప్పినచో సబాంధవముగాఁ గూలుదువనియు నామాటగా సుగ్రీవునకుఁ జెప్పుము. లక్ష్మణా! వేయేల? కార్యస్థితినిబట్టి చెప్పఁదగినదంతయుఁ జెప్పుము; జాగు వలద''ని సరోషముగా వచించెను.

లక్ష్మణుని సుగ్రీవునొద్దకుఁ బంపుట

కామదీనుఁడై యున్న రాముని కోపము సుగ్రీవుని యుపేక్షాభావంబున భగభగమండెను. ఆవీరాగ్రణి యాగ్రహదుర్నిరీక్షణుఁడుగాఁ గానిపించెను. లక్ష్మణుఁడదియెల్ల గ్రహించి, 'అన్నా! సుగ్రీవుఁడు సాధువృత్తి దలఁగునేని, వానిరాజ్యప్రాప్తి భార్యాపునస్సమాగమంబులు నీ చెలిమిఫలంబులగుట యతఁడు మఱచునేని, వానర రాజ్యశ్రీ వానికిఁ దక్కదు. వానరేశ్వరుఁడు మతిచెడి గ్రామ్యసుఖాసక్తుఁడై నీయొనర్చిన మేలునకు బదులొనర్పకున్నచో నతఁడు వానియగ్రజునిఁ గూడుట సిద్ధము. దుష్టునకు సిరిని గూర్పరాదు. నాకోపము మేరమీఱెను. అసత్యవాది నిప్పుడే మట్టుపెట్టుదును. వాలి సుతుఁడు సీతాన్వేషణకార్యభారము వహించుఁగాక' యని పలికి బాణాసనము నందికొని తరలనుండెను. రాముఁడు వానికెంతయు బెగ్గడిల్లి, 'నాయనా! మిత్రవధరూపపాతకంబెన్నడు వలదు. ఎవఁడు తనపాపబుద్ధిని వివేకమువలన నణచివైచునో యతఁడే పురుషోత్తముఁడు. సుగ్రీవునితో సఖ్యమాచరించితిమి. ఆచెలిమి నిప్పుడు వదలరాదు. అతఁడు గడువుమీఱె నందువా? అది యంతపెద్దతప్పుగా నెంచవలదు. వానితోఁ బరుషములాడక సామోపహితముగా భాషింపు'మని యతనికోపమును జల్లార్చెను.

లక్ష్మణుఁడు కిష్కింధకుఁ బోవుట

లక్ష్మణుఁడు లోలోనఁ గనలుచుఁ గిష్కింధకుఁబోయెను. వానిని జూచి యెవఁడో శత్రువు వచ్చెనని వానరవీరులు భయమంది సుగ్రీవు

నకు సంగతి వినిచిరి. వానరేంద్రుఁడు మన్మథమోహితుఁడై తారతోడిదే లోకంబుగానుండి యీమాటలు చెవినిడకుండెను. కపిమంత్రులు నిక్కమెఱుంగఁగోరి యీవానరవీరులను మరలఁ బంపిరి. వారుచని ప్రాకారపరిఘాంతరము దాఁటి లక్ష్మణదృష్టిపథమున నిలిచిరి. అంగదుఁడు మాత్రము లక్ష్మణుని గుఱితించి వినయనమ్రుఁడై యతని డాయఁబోయెను. సౌమిత్రి వానిఁజూచి, 'వత్సా! అంగదా! అరిందముఁడైన రామానుజుఁడు భ్రాతృవ్యసన సంతప్తుఁడై వాకిటనున్నాఁడనియు వాని వచనము రుచించునేని. తగునట్లు వర్తింపుమనియు సుగ్రీవునకుఁ దెలిపి వెంటనే ర'మ్మనెను.

అంగదుఁడు లక్ష్మణకోపవచనంబులకు శోకావిష్టుఁడై చని సంగతియెల్లఁ బ్లక్షుఁడు ప్రభావుండు ననెడి వానరమంత్రులకు వినిచి వారిని వెంటగొని యంతఃపురమునకుఁ బోయి పినతండ్రికినిఁ దన తల్లికిని నమస్కరించెను. మన్మథమోహంబునకు సారాయికైపు తోడై పయికొనుటవలన సుగ్రీవుఁడు వివశావస్థనుండెను. మంత్రులు వానినిఁ గ్రమక్రమంబుగా సామవచనంబులఁ బ్రసన్నునిఁ గావించి, 'రాజేంద్రా! రామలక్ష్మణులు నీతో సఖ్యంబొనర్చుటయు నీకు రాజ్యం బిచ్చుటయు మఱవవుగదా. వారు సత్యసంధులును మహాభాగులునగుట నీకుఁ దెలిసిన విషయమేగదా. లక్ష్మణుఁడు ధనుర్ధరుఁడై మన ద్వారంబున నున్నాఁడు. వానికి వెఱచి మన వానరులు గావించుచున్న యఱపులు వినరావా? తారాసుతుఁ డంగదుఁడు వాని పంపున నిటు వచ్చెను. నీవు తోడ్తోడఁ బుత్త్రమిత్త్రబంధుసహితంబుగా లక్ష్మణు నొద్దకుఁ జని ప్రణమిల్లి యతని యలుకఁ దీర్పనగును. సౌమిత్రి యేదో రామసందేశమును గొనివచ్చియుండును. అదియేమో యెఱింగి యొనర్చుట మే'లని చెప్పిరి.

లక్ష్మణుఁడు కుపితుఁడై యుండుట సుగ్రీవుఁడు విని, 'పలుకరానిదేమియుఁ బలుకనైతి; తప్పుసేయలేదు. లక్ష్మణుఁడేల నాపయి నలిగెనో యూహింపరాదు. నా ఛిద్రంబులను వెదకు దురాత్ములు మదీయ వైరులు గలరు. వారు కానిమాటలు వానికిఁ జెప్పియుందురని యూహింతును. కారణాంతరమున్నచోఁ దెలుపనగును. రామలక్ష్మణుల సన్నిధానంబున నాకు గోరంతభయముగూడఁ గలుగదు. అయినను మిత్రుఁడు కోపగ్రస్తుఁడగుటకు సంభ్రమం బగుచున్నది. మిత్రులను సుకరముగా

సంపాదింపవచ్చును. వారిని బరిపాలించుట మాత్రము మహాదుష్కరము. చిత్తము చంచలాంచలము; గోరంత యప్రీతి యొదవినను స్నేహము నకు భంగము గలుగును. మహాత్ముఁడు రాముఁడు నాకుఁ జేసిన యుప కారంబునకు విలువయే గలుగదు. వానికిఁ దగు ప్రత్యుపకారంబొనర్ప నాకు శక్యముగాదు. అందుల కెంతయు భయపడుదు' నని పలికెను.

హనుమంతుఁడు సుగ్రీవునకు నుద్యోగకాలమును జ్ఞప్తిచేయుట

హనుమంతుఁ డా వచనంబులు విని, 'వానరేశ్వరా, ఉపకారిని నీయట్టివా రెన్నఁడును మఱవరు. ఇది నిస్సంశయము. రాముఁడు నీకుఁ బ్రియంబొనర్చుటకుఁగా నిజప్రాణంబులనుగూడఁ దలంపక శక్రపరాక్ర ముని వాలిని బరిమార్చెను. అట్టి రామునకు నీయందు గ్రోధముదయిం చునా? లక్ష్మణుఁడేల వచ్చెనందువా? ఏమఱిపాటువలన నీకుఁ గాలము తెలియరాదు. ఏడాకులయరఁట్లు పూచియేచి శ్యామమై యెంత సొంపు నింపుఁ గూర్చుచున్నవో చూడుము. ఆకసము మబ్బులెడసి నిర్మలగ్రహ నక్షత్రమై యలరారుచున్నది. దిశలును నదీసరోవరంబులును బ్రసన్నము లయ్యెను. శరదృతువు వచ్చుటయు నుద్యోగకాల మాసన్నంబగు టయు గ్రహింపవు. నీకు హెచ్చరిక చేయుటకుఁగా రాముఁడు లక్ష్మణుని బంపియుండును. రాముఁడు భార్యావియోగదుఃఖార్తుఁడు; వానిసందేశము పరుషముగా నుండవచ్చును. అంతమాత్రాననే నీవు కినియవలదు. సంకేతకాలమును దాఁటి యపరాధమొనర్చితివి. నీతప్పు నొప్పు కొని లక్ష్మణునిఁ బ్రసన్నునిగాఁ జేయుము. వేఱుమార్గము తోఁపదు. మంత్రులు తమ ఱేనికి హితము వచించుట విధివిధానము. ఆ తలంపుతో భయము దక్కి తోఁచినది పలికితిని; రాముఁడు కోపవివశుఁడై చాపముఁ బూనెనేని మృత్యువుగూడ వెఱచి పాఱును. ఆధీరుఁడు నిసర్గ ప్రసన్నుఁడు; మీఁదుమిక్కిలి మహాబలశాలి. అట్టివానికిఁ గోపముఁ గలిగింపరాదు. అదియునుగాక నీవు వానికెంతయుఁ గృతజ్ఞతాబద్ధుఁడవు; ఆకారణంబునఁగూడ నీవలన వానికి లేశమాత్రముగూడఁ గోపము జనింపరాదు. నీవు నీవారి నెల్లరను వెంటఁగొని చని యెఱిఁగి భార్య భర్తకువలె వానికి వశవర్తివై యుండుము. రామలక్ష్మణుల మాటనుఁ దలంపునఁగూడ దాఁటవలదు. వారి యస్త్రబలమనోబలంబులు నీకు విదితములేగదా?' యని వచించెను.

లక్ష్మణుఁడు సుగ్రీవు నంతఃపురమునకుఁ బోవుట

సుగ్రీవుఁ డా మాటలు విని, 'వత్సా! అంగదా! నీవు చని లక్ష్మణుని దోడ్కొనిరమ్ము' నెను. అతఁడు చని పిలిచినంతనే లక్ష్మణుఁడు బయలుదేఱి నగరుజొచ్చెను. ఆ నగరాంతరమునఁ గాననంబెల్ల పుష్పించి మహామనోహరముగా నుండెను. అందలి హర్మ్యప్రాసాదము లొండొంటితో నొరయుచుండెను; నగరమెల్ల సర్వకామఫలంబులైన వృక్షంబులతో నిండియుండెను. బజారులు విశాలములై చందనాగరుసుగంధంబుల నెత్తావులతో మైరేయమధూవాసనలతో గుబాళించుచుండెను. లక్ష్మణుఁ డట్లానగరముఁ బ్రవేశించి యంగద మైంద ద్వివిద గయ గవాక్ష గజ శరభ విద్యున్మాలి సంపాత సూర్యాక్ష నళ కుముద సుషేణ తార హనుమజ్జాంబవతాదుల లోఁగిళ్లు చూచుచుఁ బోయి పాండురసాలపరిక్షిప్తంబును దురాసదంబును మహేంద్రసదనోపమంబునైన సుగ్రీవుని ప్రాసాదంబును సమీపించి తప్తకాంచనతోరణమును దివ్యమాలావృతమును శస్త్రపాణిసంరక్షితమునైన తద్ద్వారంబును దాఁటి మహేంద్రదత్తనీలజీమూతసన్నిభశీతచ్ఛాయావృక్షంబులతో రమణీయమైయున్న యతని గృహంబును సూర్యుఁడు మేఘంబునట్లు ప్రవేశించి నానాజనసమాకులములైన కక్ష్యలేడు గడచి తదీయాంతఃపురము చొచ్చెను. అందు సువర్ణరజతాసనంబులకు సందులేకుండెను; అడుగుభాగమెల్ల వెలలేని దివ్యాస్తరణములతోఁ గప్పఁబడియుండెను; సమగీతపదాక్షరమధురస్వరంబులు తంత్రీగీతములతో మేళవించి కర్ణరసాయనమొనర్చుచుండెను; రూపయావనగర్వితలైన నారీమణులు వివిధ మాల్యాభరణంబులఁ గైసేసి ఫలములను సంగ్రహించుచుఁ బుష్పదామములను గూర్చుచు నేత్రపర్వమొనర్చుచుండిరి; సేవకులు తమతమ పనులఁ దగిలి యుండిరి. లక్ష్మణుఁ డా కాంతామణుల నూపురకూజితంబులకును గాంచీనినదంబులకును లజ్జించి సుగ్రీవుని స్త్రీలోలత్వంబునకు నెంతయుఁ గోపమొంది జ్యానాదము గావించి కాంతాజనప్రదేశంబునకు దూరముగా నిలిచెను.

తార లక్ష్మణుని కోపము చల్లార్చుట

ఆ ధనుష్టంకారంబునకు సుగ్రీవుఁ డుత్తలపాటునొంది యుత్తమాసనంబునుండి చలించి లక్ష్మణుఁడు వచ్చుట గ్రహించి భయంబున

నోరు తడియారఁగాఁ బ్రియురాలిని దారను జూచి, 'ప్రేయసీ! మృదు మానసుఁడు లక్ష్మణుఁడు రోషగ్రస్తుఁడట్లు తోఁచుచున్నది. కారణ మూహింపనోర్తువా? ఏదేని యప్రియంబును వానికొనర్చితినా? ఏది యెట్లున్నను నీవు స్వయముగాఁ జని వానిని సాంత్వవచనంబులఁ బ్రస న్నుని జేయుటొప్పును. మహాత్ములు స్త్రీయెడల దారుణము వహింపరు. నీవు వానికోపమును జల్లార్చిన తర్వాతి వానిని నేను సందర్శింతు'ననెను.

సీ. మదవిహ్వలంబులై మలయుకన్నవతోడ
రవణిల్లు మణినూపురములతోడ
నొండొంటిఁబెనగొన్న యురుహారములతోడ
ఘలుఘల్లుమనుచున్న కాంచితోడ
నిటలంబుఁగప్పిన నెఱిముంగురులతోడ
స్తనభారనమ్రమౌ తనువుతోడ
స్విన్నమై సొబగాఱుచున్న ముఖముతోడ
మొలకనగవుల కెమ్మోవితోడ

గీ. నడుగడుగునకు నసియాడునడకతోడ
జెదరిజాఱు పయ్యెద చెఱగుతోడ
హారువుగొన్న సంభోగచిహ్నములతోడ
దారయరుదెంచె సౌమిత్రిఁ దారసిల్ల.

అట్లు వచ్చిన తారను మదమద్య వినివృత్తలజ్జయై యున్న దానిని లక్ష్మణుఁడు పరికించి స్త్రీలయెదుటఁ గోపము కారాదని తలంచి తల వంచుకొనెను. ఆయింతి మైత్రీప్రగల్భంబునఁ దెంపుసేసి, 'మనుజేంద్ర పుత్రా! కోపమేల? నీయాజ్ఞ నుల్లంఘింపరుగదా. శుష్కవృక్షవనం బునఁ బ్రజ్వరిల్లు దావాగ్ని నెవఁడుడాయ సాహసించు' ననెను. లక్ష్మణుఁ డా సాంత్వపూర్వకవచనంబులు విని, 'భర్తృహితా! నీపతి సుగ్రీవుఁడు కామవృత్తుఁడై ధర్మార్థసంగ్రహములను మఱచుట నీకుఁ దెలియదా? అతఁడు రాజ్యార్థంబులను దలఁపకున్నాఁడు; శోకపరా యణులమైన మాసంగతి మఱచుట వింతగాదు. వానరేశ్వరుఁడు యుద్ధ సన్నాహమునకుఁగా నాలుగు నెలలు గడవేర్పఱచుకొని వచ్చెను. అవధి మించిపోయెను; అతఁడా మాటయే తలఁపఁడు. మదమోహంబులు వానికి విస్మృతి నొదవించెఁ గాఁబోలు. ధర్మార్థములెక్కడ? మద్యపాన సేవలెక్కడ? పానాతురులకు నర్థధర్మంబులు నశించుటయేగాక కామముగూడఁ బరిహృతమగును. ఉపకారికిఁ బ్రత్యుపకారమొనర్పమి కన్న మహత్తరధర్మలోపము గలుగదు. ఎవఁడిట్టి లోపవశంబున గుణ

వంతుఁడగు తనమిత్రునకుఁ జేటొనరించునో వాని కామార్థములు నిలువవు. అర్థకామములకు సత్యధర్మాత్ముఁడగు మిత్రుఁడే మూలమగును. అట్టి చెలిని నర్థకామములకన్నఁ బెద్దసేయుదురు. కార్యతత్త్వజ్ఞకు నీకుఁ దెలియనిది లేదుగదా. ఇఁక మేమేమి సేయనగునో నీవే వచింపుము' అనెను.

తార యామాటలవలన సంగతియెల్ల గ్రహించి, 'వీరాగ్రణీ! మీ మిత్త్రుఁడు పరాకుచెందడు; మీపనియందే యున్నాఁడు. ఒకవేళ మీ నెయ్యుఁడు కామవశంబున నేదేని రవంత ప్రమాదమొనర్చినను మీరు సహింపవలదా? గుణప్రకృష్టులెన్నఁడేని యలతులపై నాగ్రహింతురా? అదియును గాక మహాపురుషులకుఁ గోపము తగునా! సుగ్రీవుని ప్రాపకరత్నమైన రాముని కోపమన్న నెట్టిదో నాకుఁ గ్రొత్తగాదు. సీతాన్వేషణ కార్యము సుంతయాలస్యమయ్యెనని వానికిఁ గోపమువచ్చియుండును. మీ రొనర్చిన మేలు మఱవము; మీ కార్యము నెఱుంగుదుము. అయినను మన్మథశక్తి మమ్ము క్రొంచె మేమరించెను; కామతంత్రంబునఁ దగులని నీబుద్ధి కది గోచరింపదు. మన్మథవశులు దేశకాలంబులనుగాని ధర్మార్థములనుగాని చూడరు. నీతోఁబుట్టువు సుగ్రీవుఁ డీతప్పుగావించుటకు నేను చెంతనుండుటయే కారణమయ్యెను. కావున దోషమంతయు నాదిగానున్నది. క్షమింప వేడుదును. ధీవరేణ్యా!

సీ. వేయేండ్లనిష్ఠ గాధేయుఁడర్పింపఁడే
మేనకతగులంబు మేలుచేసి?
చిరతపంబును బుశ్యశృంగుఁడు వదలఁడే
కాంతాపరిష్వంగ సౌఖ్యమొలసి?
నాగాభరణుఁ డర్థనారీశ్వరుఁడు గాఁడె
గిరిసుతా సంగమకేళిఁ గోరి?
తనవ్రతంబెల్ల గౌతమబుషి మానఁడే
యాయహాల్యాంకంబు నభిలషించి?

గీ. వాయుపర్ణాంబు శాకనీవారభక్షు
లైన మునులంత వారె జొహారువనఁగ
షడ్రసాన్నపానమదవిస్తారులైన
మాకుఁ గపులకా సాధ్యుండు మన్మథుండు?

ఆర్యవర్యా! ఈమన్మథవ్యాపారము ప్రాణికోటికెల్ల నైజము. దీనికిఁ బ్రవాసము మహోద్దీపకరమగును. పునస్సంధాన మొదవినను

గాలక్రమమునఁ గాని పెల్లిదమైన యాతమి శమింపదు. దురత్యయమైన యాప్రకృతికి వానరమాత్రుఁడు సుగ్రీవుఁడు వశంవదుఁడగుట వింత గాదు. అట్లని యాకపీశ్వరుఁడు మీయెడఁ బరాకు చెందఁడు. సంగతి విచారింపక రోషపడుట ప్రాకృతులకు నగుగాని మీబోంట్లకుఁ దగదు. ధర్మజ్ఞా! ఈ మహాకోపసంభ్రమంబులను వదలి ప్రసన్నుఁడవగుము. రామునికొఱకు సుగ్రీవుఁడు తుదకుఁ బ్రాణములనేని త్యజింపనున్నాఁడు. ఆకీశాధీశుఁడు రావణుని రణరంగంబున నోర్చి రోహిణిచంద్రులకువలె సీతారాములకు సమాగమును జేకూర్చును. లంకానగరమందు రక్షోవీరులు కోట్లకొలఁదిగలరు. వారు మహాబలపరాక్రమవంతులేగాక కామరూపులునై విక్రమోత్సాహంబుల సాటిలేక విఱ్ఱవీఁగుచుందురు. వారిని మట్టుపెట్టక రావణుని జెనకఁ దరముగాదు. ఆ సోఁకుమూఁకను దాఁకుటకు వానరపరివారము తగునంతవలయును. వాలివలననే నీసంగతి విని తెలుపుచున్నాను. వానరయూథపంబులకు నాజ్ఞయయ్యెను. ఎల్లరకుఁ బదునైదుదినములు గడవీయఁబడెను. కొందఱువచ్చిరి; కొందఱు వచ్చుచున్నారు. సుగ్రీవుఁడు వారి రాక నిరీక్షించుచున్నాఁడు. కపిసైన్యము చేరినంతనే వానరేశ్వరుఁడు రామకార్యార్థము తరలును. అరిందమా! ఇది కడపటి దినము. నేఁడు సాయంత్రములోన వేనవేలు వానరభల్లూకగోలాంగూలవీరులు నిన్ను సేవింతురు. అయ్యా! కోపరక్తారుణితంబులైన నీనేత్రంబులును జేవురించియున్న నీముఖమండలంబును వాలివధాభయవిహ్వలమతులైన సుగ్రీవభార్యాజనంబునకు దహాతహాపాటొదవించుచున్నది. ప్రసన్నుఁడవై మాకెల్ల నభయమొసంగు' మని వినయధర్మపురస్సరంబుగా వచించెను.

సుగ్రీవలక్ష్మణుల సంభాషణము

లక్ష్మణుఁడు తారావచనంబులకు సంతసించి ప్రసన్నుఁడయ్యెను. సుగ్రీవుఁడు నిజభయంబును దడివస్త్రమునువలె విడిచి తన మెడనున్న చిత్రవర్ణశోభితసుగంధిబంధురపుష్పమాలికను ద్రెంచివైచి మన్మథమదం బుడిగి లక్ష్మణుని డాయవచ్చి, 'సౌమిత్రీ! ప్రణష్టలైన శ్రీకీర్తులును శాశ్వతమైన వానరరాజ్యంబును నాకు నెవనిప్రసాదంబున సంప్రాప్తములయ్యెనో ఏ దయాశాలియొనర్చిన యీమహోపకారమునకుఁ బ్రత్యుపకారము నొనరింప నాకు జన్మజన్మములకుఁ దరముగాదో యారాముఁడు పరమధర్మాత్ముఁడు కుశలమేగదా? అధనుమ్మంతుఁడు పరసహాయ్యనిర

పేక్షముగా రావణునివధించి సీతను బడయగల్గియు వానరసహాయ్యమును గోరుట నాయందు వానికిఁగల ప్రణయవిశ్వాసంబులను వెల్లడించుట గాని వేఱుగాదు. ఒక్కబాణంబుచేత సప్తమహాద్రుమంబులను శైలంబును భూమిని భేదించిన వీరశిఖామణికి గపులేపాటి తోడ్పాటగుదురో నీవే యూహింపవచ్చును. అయినను వానివెంటవచ్చు మహాభాగ్యము మాకుఁ జేకూఱినందులకెంతయు సంతసించుదుము. మీభృత్యుఁడు నంత కాలాతిక్రమణ రూపమైన యపరాధమొనర్చెను. అది క్షమింపనగును. తప్పుసేయనివాఁడెందుఁ గలుగఁడుగదా?' యని విన్నవించెను.

లక్ష్మణుఁడు పరమసంతోషమంది, 'వానరేశ్వరా! నాథుఁడవును మీఁదుమిక్కిలి వినయసంపన్నుఁడవునునైన నీవలన నాయన్న సనాథుఁడయ్యెను. సుగ్రీవా! నీయట్టి శౌచార్జవప్రభావసంపన్నుఁడు వానరరాజ్యశ్రీ విభుండగుట వింతగాదు. నీసహాయ్యంబున రాముఁడు శత్రువులను నుఱుమాడుట నిక్కము. ధర్మజ్ఞుఁడును గృతజ్ఞుఁడునునైన నీయట్టి యపరాఙ్ముఖసంగ్రామవీరునకు నిట్టివచనంబు లెంతయు నుపపన్నములేగదా? మిత్రమా! ఆత్మాపరాధంబు నొప్పుకొనుట నీయందును నాయన్నయందును మాత్రమే గంటిని. నాయన్నకు సాటియైన బలపరాక్రమశాలివి నీవు మాకు సహాయ్యమగుట దేవతానుగ్రహఫలముగాని వేఱుగాదు. సుగ్రీవా! నీమిత్రుఁడు రాముఁ డిప్పుడెంతయు భార్యాపహరణశోకకర్శితుఁడై వందురుచున్నాఁడు. నీవు వచ్చి వాని నాశ్వాసింపనగు. వానివిలాపంబులు సైరింపనోపక నిన్ను పరుషంబు లాడితిని. ఆమాటలు మదిలోఁ బెట్టవలదు; క్షమింపు' మనెను.

సుగ్రీవుఁడు వానరసైన్యార్థము వీరులఁ బంపుట

సుగ్రీవుఁడంతఁ దన చెంతనున్న హనుమంతునిఁ జూచి 'మహేంద్ర హిమాలయ వింధ్య కైలాస మందర పర్వతంబులందున్న వానరులను బశ్చిమ సముద్రతీర బాలసూర్యవర్ణ పర్వతంబులందును సంధ్యామేఘ శోభాయమానమైన యుదయాద్రియందును వసించు వానరులను రప్పింపుము. మఱియుఁ బద్మతాళవనమందుఁ గొందఱున్నారు. వారికి సంగతి తెలుపుము. కాటుకవర్ణమును నీలమేఘచ్ఛాయను మఱపించు నల్లని మేనులుఁగలిగి గజబలోద్ధతులైనవా రంజనాద్రియందుఁ గలరు. మనశ్శిలాగుహాలయందు సువర్ణచ్ఛాయాదేహులు వానరులు వసించుచున్నారు. వారికిని వివరము నందింపుము. మేరుపార్శ్వమందును,

ధూమ్రగిరియందును మహారుణపర్వతమందును మఱికొందఱు గలరు. వారి కెఱుక సేయుము. వనాంతరములందును ఋష్యాశ్రమములందును గొందఱుందురు. వారువీరన నేల? పృథ్వీమండలమందున్న వానరుల నెల్ల వెంటనే రప్పింపుము. జాగు సేయవలదు. ఇంతకుమున్నే దూతలను బంపి యున్నాను. ఇంతవఱకు సంగతి యేమియుఁ దెలియదు. ముందుచన్నవారు దీర్ఘసూత్రులును వృథాకాలవ్యాపకులుగాఁ దోఁచుచున్నారు. మరలఁ గొందఱను వాయువేగవంతులను బంపుము. పది దినములు గడువిచ్చు చున్నాను. వారికి నాయిచ్చిన పదునైదు దినముల గడువు నేటితో ముగియును. ఆలోనరానివారు రాజశాసనదూషకులుగా గణింపఁబడు దురు. ఆదురాత్ములకు వధారూపశిక్ష తప్పదు' అని యాజ్ఞాపించెను.

వానరవీరులు తోడ్తోడఁ బయనమై వాయుమార్గము మెట్టి వన పర్వతంబులందును సరస్సముద్రాంతములందును రాజాజ్ఞనుఁ జాటిరి. ప్రలయకాలమృత్యువునుబోని సుగ్రీవాజ్ఞను విన్నంతనే వానరులు భయ గ్రస్తులై యంజనాద్రినుండి మూఁడుకోట్లును, అస్తగిరినుండి పదికోట్లును, కైలాస శిఖరములనుండి వేయికోట్లును, హిమవత్పర్వతమునుండి పది లక్షలకోట్లును, వింధ్యాచలమునుండి పెక్కువేలకోట్లును, క్షీరసాగర తీరమునుండియు దమాలవనమునుండియు నసంఖ్యాకములుగాను వెడలిరి.

అంతకుమున్నే నీలుఁడు కొందఱను బంపెను. వారప్పుడువచ్చి సుగ్రీవునకు మ్రొక్కి, 'దేవా! హిమవంతమును దాఁకితిమి. అందుఁ దొల్లి సర్వదేవతాప్రీత్యర్థము మాహేశ్వరయాగ మొనర్చిన పుణ్య క్షేత్రమును జొచ్చితిమి. ఆ క్షేత్రమందు సుప్రసిద్ధమహావృక్షములున్నవి. ఆతరువులందు సుధారుచిరఫలములు గలవు. ఆ ఫలములు మాహేశ్వర యాగహవిర్నిష్యంద ప్రభవంబులనియు వానినిఁ దిన్నవారికి మాసపర్యం తము నాఁకలిదప్పు లుండవనియు వింటిమి. ఆఫలంబులను మఱియు నందలి కొన్నింటి దివ్యౌషధులను సురభివంతపుష్పంబులను దేవరవారి ప్రీత్యర్థము గొనివచ్చితి'మని చెప్పి యవి సమర్పించి తాముపోయివచ్చిన కార్యమును విన్నవించిరి.

సుగ్రీవుఁడు రాముని సందర్శించుట

సుగ్రీవుఁడా కానుకలు గ్రహించి, వారిని మంచిమాటల సంతస పెట్టి పంపివైచి, 'రామకార్యము సిద్ధించెను; కృతార్థుఁడనైతి' నని

భావించి తారాదిస్త్రీజనమును వీడ్కొని మిఱుమిట్లుగొల్పుచున్న పల్లకి పయి లక్ష్మణునితోడ నెక్కి శిరోపరిభాగంబున శ్వేతచ్ఛత్రంబు విరాజిలుచుండఁగా, నలుకెలంకులందు వెలివింజామరలు వీచుచుండఁగా, శంఖారావములును భేరీ భాంకారములును జెలంగఁగా, మంగళస్తుతులును గైవారంబులును నింగిముట్టి మాఱుమ్రోయఁగా వానరవీరులాయుధపాణులై పరివేష్టించినడువగా నఖండరాజ్యశ్రీవిరాజితుఁడై తరలి ప్రస్రవణపర్వతముచేరి సౌమిత్రితోడఁ బల్లకినుండి దిగి కయిమోడ్పుతో రాముని సమీపించి వానికి దండప్రణామం బొనర్చెను. రఘువీరుఁడు సుగ్రీవునిఁ గేలఁబట్టి లేవనెత్తి ప్రీతితో సందిటఁగూర్చి బహూకరించి కూర్చుండు మనెను. వానరేంద్రుఁడు రాముని చెంగట నేలపయిఁ గూర్చుండెను. కపిసైన్యము మోడ్పుఁగేలెత్తి నిలిచి తామర మొగ్గలతోడి తటాకంబువలె నుండెను.

రాముఁడంతట సుగ్రీవునిజూచి, 'హరిసత్తమా, ధర్మార్థకామంబులను విభజించి యేదియెప్పుడు సేవింపనగునో దానినప్పుడు సేవించునతఁడే స్వధర్మమెఱింగిన రాజగును. ధర్మార్థములనువదలి కామమును మాత్రమే యెల్లపుడును సేవించువాఁడు వృక్షాగ్రమున నిద్రించువాఁడువలె నధఃపతితుఁడై మేల్కాంచును. శరదృతువాసన్నమయ్యెను; యుద్ధోద్యోగంబునకు నిది తగినకాలము; కర్తవ్యమును నీమిత్రులతో నాలోచింపు' మనెను. నావుడు, 'శూరాగ్రణీ! ఎడఁబాసినచన్న శ్రీకీర్తులును శాశ్వతకపిరాజ్యంబును నీయనుగ్రహంబు వలనను నీతమ్ముని కృతివలను నాకు మరల దక్కెను. ఉపకారమునకుఁ బ్రత్యుపకారమొనర్పనివాఁడు పురుషాధముఁడగును. శత్రుసూదనా! భూమండలముననున్న భల్లూకగోలాంగూల వీరులకెల్లరకును సంగతి తెలిపితిని. దేవగంధర్వప్రభవులును గామరూపులునైన వానరవీరులు నూర్లుగా వేలుగా లక్షలుగా నర్బుదములుగా ఖర్వములుగా మధ్యంబులుగా నంతంబులుగా సముద్రంబులుగాఁ బరార్థంబులుగాఁ దమతమసేనలతో వచ్చుచున్నారు. వారు రావణుని సబాంధవవధఁగావించి సీతాదేవిని నీకుఁ గూర్ప సమకట్టియున్నా'రని సుగ్రీవుఁడు వచించెను.

రాముఁడు సంతసించి వికచనీలోత్పల శుభదర్శనుఁడై 'ఇంద్రుఁనకు వర్షించుటయు సూర్యునకుఁ దిమిరంబులను జోపుటయు జంద్రునకు జల్లదనంబును గూర్చుటయు నెట్లు సహజధర్మమో యట్లే నీయట్టివారికి

మిత్రోపకారము ధర్మంబగును. ఇది వింతగాదు. నీవు కేవలమిత్రమాత్రుఁడవేగాదు; మిత్రహితోల్లాసివి. నీ సహాయంబున శత్రుమండలహరణంబు నాకు సులభసాధ్యమగును. అనుహ్లాదుఁడు తొల్లి యింద్రుని వంచించి శచీదేవి నపహరించి యాత్మవినాశమొందెను. రావణునకుఁగూడ నట్టి గతి తప్పదనెను.

వానర సైన్యము చేరుట

వారట్లు సంభాషించుచుండఁగా దవ్వునఁ బెంధూళి రేఁగి నింగి యెల్లఁబర్వి సూర్యకాంతిని గ్రహించెను; దిక్కులు తోఁపవయ్యెను; మహీమండలము సశైలవనంబుగాఁ జలించెను; సంగతి యేమోయని చూచుచుండఁగానే కామరూపులైన వానరయూథపులు కోట్లకొలఁది పరివారముతో వచ్చి యాగిరితలమెల్లఁ గప్పిరి. నీలుఁడంతట లేచి యా వచ్చినవారినెల్ల సుగ్రీవునకిట్లు నివేదించెను. 'వానరేశ్వరా! ఇతఁడు శతవలి, మహేంద్రపర్వతమునుండి వచ్చెను. ఇతని బలము పదివేల కోట్లు; అవిగో యందున్న తరుణాదిత్యవర్ణులును శశిగౌరవవర్ణులును బద్మకేసరవర్ణులును ధవళవర్ణులును వీని కోటిలోనివారు. అపరంజిమేని చాయవాఁడీతఁడు సుషేణుఁడు, తారతండ్రి; ఇతఁడు దశసహస్రకోటి పరిమితసైన్యముతో వచ్చెను. అల్లతఁడు తారుఁడు. అతఁడు వేయికోట్ల వానరులతోఁ జేరెను. ఈతఁడు కేసరి. హనుమంతుని తండ్రి, మహాబుద్ధిశాలి; ఇతఁడనేకానీకసమావృతుఁడై వచ్చెను. ఈతఁడు గవాక్షుఁడు, గోలాంగూలరాజు; వీనిని వేయికోట్ల వానరులు వెంబడించిరి. అతఁడు ధూమ్రుఁడు. వీనివెంట రెండువేలకోట్లు భల్లూకవీరులు భీమవేగవంతులున్నారు. అల్లతఁడు పనసుఁడు; పర్వతాకారులును ఘోరులునైన యావానరవీరులు మూఁడుకోట్లు వాని బలము. ఈతఁడు గయుఁడు, పదికోట్లతోఁ జేరెను. మఱియు నశ్వినీసుతులైన మైందద్వివిదులు సహస్రకోటికోట్లతోను, గజుఁడు మూఁడుకోట్లతోను, జాంబవంతుఁడు పదికోట్లతోను, రుమణ్వంతుఁడు నూఱుకోట్లతోను, గంధమాదనుఁడు పదిలక్షలకోట్లతోను, అంగదుఁడు వేయిపద్మములు నూఱు శంఖములతోను, తారుఁడయిదుకోట్లతోను, ఇంద్రజానువు పదునొకండు కోట్లతోను, రంభుఁడు దశసహస్ర సహస్రశతంబులుగాఁ బన్నిన యూథంబులతోను, దుర్ముఖుఁడు రెండుకోట్లతోను వచ్చిరి. హనుమంతునంటి వేయికోట్లు గలరు; నలునిక్రింద నూఱుకోట్లున్నారు; దధిముఖుఁడు పదికోట్లను,

శరభుఁడును గుముదుఁడును వహ్నియు రంహుఁడును లెక్కచేమిాఱిన సైన్యముతోను వచ్చిరి. అప్రాకృతులును బ్రాకృతులునైన వానర వీరులువచ్చి లంఘించుచు గుప్పించుచు గర్జించుచు మహోత్సాహులై రాజాజ్ఞ వేచియున్నా' రనెను.

సుగ్రీవుఁడు వానరసైన్యమును రామునకు నప్పగించుట

యూధపతులెల్లరు మేఘంబులు సూర్యునివలె బరివేష్టించి తమ తమరాక లెఱింగించుకొనిరి. వానరేశ్వరుఁ డాసైన్యము నెల్ల రామునకు సమర్పించి 'వానరేంద్రులారా! మిామిా సేనలను శాస్త్రోక్తవిధి నెలయేళ్ళ తీరమున యథాసుఖము విడియింపనగును. అట్లుగానిచో యూధపతికి సేనావిశేషము లేర్పడ' వని చెప్పి రామునివంక మరలి, 'వీరశిఖామణీ! నారాజ్యమందలి వానరవీరులెల్లరు వచ్చి విడిసిరి. వీరి బలపరాక్రమములు విస్తరించి చెప్పనలవిగాదు. ఇందొక్కొక్కరుఁడే యనన్యసాధ్యము లను సాధింపఁగలఁడు. ఎట్టిశ్రమకు వెనుదీయరు; ఫలోదయమువఱకు వ్యయసాయమును మానరు; ఎన్నో యుద్ధములొనర్చి గడితేఱి యున్నారు; దివి యందును భువి యందును జలాంతరములందును నిరాతంకముగా సంచరింపఁ గలరు; ఎంతయు స్వామిహితులు; యథా మతి వీరినాజ్ఞాపింప నగు' ననెను.

రాముఁడంతట సుగ్రీవుని గవుంగిట గ్రుచ్చి, 'మిత్రమా! నా ప్రియురాలు సీత బ్రతికియున్నదో లేదో, రావణుని నివాసమేదో, యీ రెండు సంగతులు మొట్టమొదటఁ దెలియవలయును. సీత జీవించి యున్నఁగదా యనంతరకార్యమునకు నవకాశముండును? సుగ్రీవా! ఈ విషయమున నేనుగాని లక్ష్మణుఁడుగాని నియామకులము గాము. సర్వము నీయందున్నది. ఏమిచేయవలయునో నీవే యూహించి యాజ్ఞాపింపుము. నీవు పరాక్రమశాలివిగాని వట్టివాఁడవుగావు; మహాప్రాజ్ఞుఁడవు; నీకుఁ దెలియని కాలవిశేషము లేదు; అర్థవిత్తమునందును సుకృతార్థత్వ మందును నీసాటిగలుగరు. నాకు లక్ష్మణుఁడెట్లో నీవు నట్లయితివి. ఇఁక నేమిచెప్పవలయు' నని తనభావంబును బహురమ్యంబుగాఁ దెలిపెను.

సీతాన్వేషణార్థము వానరులను సుగ్రీవుఁడు పంపుట

అంతట సుగ్రీవుఁడు వినతుఁ డను యూధపతిని బిలిచి, 'వానరా గ్రణీ! దేశకాలనయజ్ఞులును గార్యాకార్యవినిశ్చయకుశలులును రవి

చంద్రాత్మజులునునైన వానరులను వెంటఁగొని నీవు తూర్పుదెసగాఁ దరలి గంగాసరయూ కౌశికీ యమునాసరస్వతీనదుల పరిసరప్రదేశంబులను మణిస్వచ్ఛజలసమృద్ధమైన శోణనదముయొక్క ప్రాంతారణ్యంబులను మహీదేశంబును శైలకానన శోభితమైన కాలమహీదేశంబును బ్రహ్మమాల విదేహ మాళవ కాశీ కోసల దేశంబులను మాగధదేశంబును శోకకారుల రాజధానియు రజితఖనిమయ ప్రదేశంబును బరిశోధించి రామునిభార్యయు దశరథుని కోడలునైన సీతాదేవి యెందున్నదో సాధింపుము. కొండఱను మందర శిఖరంబుల వెదకనంపుము; సముద్రాంతరములు సాధింపఁ గొండఱను దరలింపుము; కొండఱు మహాపట్టణము లామూలాగ్రము పరిశోధింపనగును. ఒక్కొక్కచోటఁ జెవులు లేనివారుందురు; ఒక్కొక్కచోటఁ బెదవులందుఁ జెవులుగలవారు కానవత్తురు. లోహముఖు లొకచోట, ఏకపాదులొకచోట, నందందుఁ బురుషాదకులును గర్ణచూడులును హేమాంగులును గలరు. కొన్ని ద్వీపములందు నంతర్జల చరులైన కిరాతులుందురు; కొన్నిటియందు మత్స్యజీవులుగలరు; పులితలయు నరశరీరంబును గలవారు కొన్నిఁటఁ గలరు. వీరినెల్ల మెలఁకువతో దప్పించుకొని దిరుగవలయును. కొన్ని తావుల వాయుమార్గమునఁ జననైయుండును; కొన్నిచోట్లకుఁ దెప్పల మీఁద నీఁదవలసియుండును. మీఁచనుమార్గంబున బంగారుగనులు కానవచ్చును. అదే సువర్ణరూప్యకద్వీపము. రత్నఖనులు గలిగి సప్తఖండములుగా నుండు ద్వీపమొకటిగలదు. దానినే యవద్వీపమందురు. ఆ రెండు ద్వీపములను జక్కగా బరిశోధింపవలయును. శిశిరపర్వతము నింగినొరయు శిఖరములతో నొప్పుచుండును; అందు దేవ దానవులుందురు. ఆ పర్వతరాజము నెక్కుట మహాకష్టతరము. ఎట్లయినను దానిని మానరాదు. లవణసముద్రము యొక్క యావలి దరియందు శోణనద రమ్యతీర్థము లున్నవి. వానిని సిద్ధచారణులు సేవించుచుందురు. వాని పరిసర వనంబులు మహా విచిత్రముగా నుండును. వాని నెల్లఁ గలయ వెదక నగును. ఆవల బ్లక్షద్వీపమునకుఁ బోనగును. ఆ ద్వీపమందు మనోహరములైన యుద్యానవనములు పెక్కుగలవు. మఱియు నచట సెలయేటి చఱియలతో నిండిన కొండలెన్నో యున్నవి. ఆచోటులెల్ల నన్వేషింపవలయును. పిదప నిక్షుసముద్రమునకుఁ బొమ్ము. ఆ సాగరము వాతోద్ధూతతరంగాభీలమై క్రోశించుచుండును. అందలి దీవులందు మహాకాయులైన యసురులు గలరు.

వారు మనుష్యుల నీడలను గబళింతురు. ఆ నీడలతోడ నమ్మనుష్యులు గూడ వారి యుదరకోశముఁ జొత్తురు. అట్లు వారికి బ్రహ్మదేవుఁడు వరమిచ్చెనఁట. వారిబారిఁ బడకుండ తప్పుకొనవలయును. అనంతరము రక్తసముద్రము గలదు. అందెచ్చట కొండబూరుగచెట్లు కానవచ్చునో యా ప్రదేశమే శాల్మలీద్వీపము. అందు వైనతేయ గృహమున్నది. ఆ మందిరము కైలాసధవళచ్ఛాయామనోహరమును నానారత్నవిభూషితమునై యుండును. దానిని విశ్వకర్మ నిర్మించెనఁట. శాల్మలీద్వీప పర్వతశిఖరంబులందు మందేహులను రాక్షసులున్నారు. నానాభయంకరరూపంబుల నుందురు. బ్రాహ్మణుల ప్రాతఃకాల గాయత్రీజపప్రభావంబున మందేహులు దినదినము నిహతులై సముద్రజలంబులఁ బడుదురు. ఆజలంబులు సూర్యరశ్మికిఁ గ్రాగి నిలువరానప్పుడు వారు శైల శృంగములకు నెగయుదురు. ఇది వారికి దినక్రీడగానుండును. ఆసముద్రమునుదాటి ఘృతసముద్రంబును గుశద్వీపంబును దధిసాగరంబును గ్రౌంచద్వీపంబు నొక్కటొక్కటిగాఁ జూచుచు క్షీరాబ్ధిని జేరుము. ఇందుఁ దరంగములు సముద్రుని పేరురంబున దాఁపిన ముత్యాలపేరులోయన నుండును. ఈసముద్రాంతరమున ఋషభమహాపర్వతము గలదు. ఆకొండయందు రజతవృక్షంబులు విదిర్చినెత్తావులు వెదచల్లుచుండును. మఱియు నప్పర్వతంబున సుదర్శనసరోవరముగూడ నున్నది. ఆకొలనిలో బంగారు పుప్పొడిగల వెండికమలంబులును రాజహంసలును నిండియుండును. అవి చూడఁజూడ ముచ్చటగును. అటకు విహారార్థము దేవ కిన్నరయక్షచారణులు సఖీద్వితీయులై వచ్చుచుందురు. క్షీరసముద్రము తర్వాత శుద్ధజలసముద్ర మున్నది. అది మహాభయంకరమై యుండును. దానినిఁ గడలిరాయఁడందురు. దాని జలంబులందు నౌర్వకోపప్రభవమైన యశ్వముఖబడబాగ్ని నిక్షిప్తమై యున్నది. ఆయగ్ని వేడిమికి నందలిభూతంబులు గావించుచుండు మహాక్రోశధ్వనులు మీకు వినవచ్చును. ఆకడలి యావలిదరికిఁ బదుమూఁడు యోజనములదవ్వునఁ గాంచనపర్వతము గలదు. దానిని జాతరూపశిలయందురు. దానిశిఖరంబున సర్వమూర్తి యాదిశేషుఁడుండును. తెల్లనిమేనుతో నల్లనివస్త్రముతో వేయితలలతో భూభారమెల్ల మోయుచున్న యాసర్వభూత నమస్కృతుని సందర్శించు మహాభాగ్యము మీకచటనగును. ఆపర్వత శిఖరంబున మూఁడుతలల బంగారుతాళవృక్షమున్నది. అదే యామహాత్ముని ధ్వజము. ఆతాలధ్వజము ప్రాచీదిశకునెల్లగాఁ ద్రిమూర్తు లేర్పఱ

చిరి. దానితర్వాత యుదయాద్రి యున్నది. దానియగ్రభాగము నూఱు యోజనములయున్నతమై నింగినొఱయుచుండును. ఆనగమందు సాల తాలతమాలవృక్షంబులును బుష్పితకర్ణికారంబులును మెండుగాఁగలవు. ఆశైలాగ్రతలమందు హిరణ్మయశిఖరము పదియోజనములయెత్తు నొక్క యోజనము విరివిగలది యొకటిగలదు. దానిని సౌమనసం బందురు. శ్రీమహావిష్ణువు వామనావతారమెత్తి బలిచక్రవర్తివలన మూఁడడుగుల నేలఁ గైకొనినప్పుడు తొలిపాదము నీశృంగమందును రెండవ పాదము బశ్చిమదిశకు హద్దుగానున్న సౌవర్ణ మేరుశిఖరంబున నుంచెను. సూర్యుఁ డస్తమించి జంబూద్వీపము యొక్క యుత్తరభాగంబునుజుట్టి యీ సౌమనసశిఖరంబునఁ దోఁచునప్పుడు మేరుదక్షిణపార్శ్వంబున నుండు మనకు వానిసందర్శనమగుచుండును. సూర్యరశ్మి యుదయాద్రిహిరణ్మయ తేజముతోఁ గలిసినప్పు డచ్చటఁ బ్రాతిస్సంధ్యారాగము రక్తవర్ణ ముగా నుండును. ఆశిఖరమందు భానుతేజోమూర్తులును మహాతప స్సంపన్నులునైన వైఖానస వాలఖిల్య మహర్షులు గానవత్తురు. ఉద యాద్రికి సమీపంబున సుదర్శనద్వీపము గలదు. భూమికిని సమస్త లోకంబులకును ద్వారముగా లోకబాంధవుని యుదయస్థానముగా బ్రహ్మ దేవుఁడు తూర్పుదెస నేర్పఱచుటవలన దానికిఁ బూర్వదిశయను పేరు గూడ వచ్చెను. అందాకగల ప్రదేశంబులనెల్ల మీరు వెదకనగును. ఆవల సూర్యచంద్రులసంచారము లేదు గావునఁ దద్భాగమంతయుఁ జీఁకటి గప్పియుండును. అది దేవతలకుఁ దక్క యన్యులకుఁ జొఱరాదు. ఆకారణంబున నచ్చట వృత్తాంతము మనకుఁ దెలియదు. మీకొక్క నెల గడవిచ్చుచున్నాను. ఈలోన మీరు నాచెప్పిచోట్లెల్ల వెదకి సీతా దేవి యెందున్నదో రావణుఁడెందున్నాఁడో తెలిసికొనిరండు. గడువు మీఱినచో మరణదండనము తప్పదు. ఎవరు సీతాదేవిని జూచివత్తురో వారు నిరవధికసుఖంబులు చూఱలాడుదురు' అని చెప్పి వారిని దూర్పు దెసకుఁ బుచ్చెను.

అంత నీలుని హనుమంతుని జాంబవంతుని సుహోత్ర శరారి శరగుల్మగజ గవాక్ష గవయ సుషేణ ఋషభ మైంద ద్వివిద విజయ గంధమాదనులను మఱియు నగ్నిసుతులైన యుల్కాముఖాసంగులను నంగదాదులను బిలిచి, 'వానరోత్తములారా! మీరు వెదకనగుతావులు కొన్ని సూచింతువినుఁడు. వింధ్య పర్వతమునకుఁజని తత్పరిసరారణ్యంబు లను వెదకుఁడు. ఆవల నర్మదాప్రాంతభూములను జూడుఁడు. అవి

మహోరగభయంకరములై యుండును గావున నచ్చట మెలఁకువతో వర్తింపనగును. తర్వాత వింధ్యాచలసమీప గోదావరీ ప్రదేశంబులను గృష్ణానదీపరిసర భూములను వరదానదీ కాననంబులను మేఖలానదీ మహారణ్యంబులను నుత్పలాప్రాంతంబులను జూచి దశార్ణదేశనగరములెల్లఁ బరికించి యవంతీపట్టణమును బరిశోధింపుఁడు. సీతాదేవి యందెచ్చటను గానరాదేని విదర్భఋషీక మాహిషిక వంగ కళింగ కౌశిక దేశంబులు చుట్టి నదీనగబహుళంబైన దండకారణ్యమును గాలించి యాంధ్ర పుండ్ర చోళ పాండ్య కేరళ దేశంబులు చూడుఁడు. ఆచోట్లఁ గూడ వైదేహి గానరాదేని ధాతుమండితంబును జందన వనాభిరామంబునైన సహ్యాద్రికిఁజని దానినెల్లఁ గలయఁ దిరుగుఁడు. అచ్చటగూడ మీయత్నము సిద్ధింపదేని కావేరీనదికిఁ జనుఁడు. ఆ నదీమతల్లిని సందర్శించి యందలి నిర్మలతోయము లాడిన వారికి మంగళమగును. దానిప్రక్క భూములు వెదకి మలయపర్వతమునకుఁ బొండు. ఆపర్వతంబున నగస్త్యమహర్షి సూర్యతేజోరాశియై వెలుఁగుచుండును. ఆమహాత్ముని యనుగ్రహంబును బడసి నక్రాభీలయగు తామ్రపర్ణికి నేగుఁడు. అందుండి పోయినచోఁ బాండ్యనగరద్వారకవాటము హేమమయముక్తామణి విరచితమైనది మీకుగానవచ్చును. అటనుండిపోయిన సముద్రతీరము వచ్చును. అదిచేరి తరుణోపాయము నాలోచించుకొనుఁడు. ఆసముద్రజలంబులు మహేంద్రాచల పర్యంతం బానియుండును. ఆపర్వతమందుఁ జిత్రవిచిత్రములైన నానాజాతి తరువులుగలవు. ఆగిరీంద్రుని దేవర్షి యక్షులు నప్సరసలు సేవించుచుందురు. నిర్జరేశ్వరుఁడు ప్రతిపర్వదివసంబున నచ్చటకు సముద్రస్నానార్థము వచ్చుచుండును. ఆకడలి యావలిదరియందు లంకాద్వీపముగలదు. అది నూఱుయోజనముల విస్తీర్ణము గలిగి చొఱరాకుండును. అదే రావణనివాసస్థానము. ఆదీవినెల్లకడలఁ గలయ వెదకుఁడు. ఆదీవికి నుత్తరభాగంబున దక్షిణమహాసముద్ర మధ్యప్రదేశమందు నంగారకయను రక్కసి గలదు. అది జంతువులను నీడనుబట్టి యాకర్షించి మ్రింగుచుండును. ఈ సంగతి మఱువవలదు. లంకకు నవ్వల నూఱుయోజనంబుల దవ్వున సముద్రాంతరమందుఁ బుష్పితకపర్వతమున్నది. ఆకొండయొక్క యొకవైపు శశిధవళంబుగా మఱియొకవైపు సూర్యారుణంబుగా నుండును. దానిశిఖరములలో నొకటి కాంచనమయముగా నింకొకటి రజతాత్మకముగానుండును. దక్షిణాయనంబునఁ గాంచనమయ శిఖరమందు సూర్యుఁ

డును రజతాత్మకశృంగమందుఁ జంద్రుఁడు నుండురు. ఆశైలరాజము కృతఘ్నులకును బరపీడాకరులకును నాస్తికులకును గానరాదు. ఆ పర్వతేంద్రమునకు మీరు తలతో మ్రొక్కి యందు సీతాదేవిని వెదకనగును. ఆగిరిని దాఁటినంతట బదునాల్గుయోజనంబుల దూరమున సూర్యవంతమను పర్వతమున్నది. పుష్పితక సూర్యవంత పర్వతంబుల మధ్యనున్న మార్గము మహాదుర్గమము. సూర్యవంతమునకు నవ్వల వైద్యుతశైలము గలదు. అందు సర్వఋతువులందుఁ గోరినఫలములు పుష్కలముగా దొరకును. ఆఫలములారగించి యచటి తేనియలు గ్రోలి సేదదేఱిచననగును. దానికినవ్వలఁ గుంజర పర్వతముగలదు. అందు నగస్త్యమహర్షికిగా నిర్మించిన గృహమున్నది. ఆ మందిరమును జూచితీరవలయును. అది పదియోజనముల నిడుపు యోజనమువెడల్పునై బంగారముతోఁ గట్టఁబడి యున్నది. దానికి దాపిన రత్నములిన్నియని గాని యింతటివని గాని చెప్పగిప్పరాదు. దానిని దాఁటిపోయిన భోగవతీ నగరము గలదు. తీవ్రదంష్ట్రాఘోరములైన యాశీవిషయములాపురంబును సంరక్షించుచుండును గావున దాని నెవరుఁ జొఱఁజాలరు. సర్పరాజు వాసుకి యందు నివసించుచుండును. ఆనగరంబును గడచినంతట ఋషభమహాపర్వతము వచ్చును. అందు వివిధ చందనవృక్షములు గలవు. వానిలోఁ గొన్ని గోరోచనవర్ణముగాఁ గొన్ని పద్మపత్రవర్ణముగాఁ గొన్ని హరితవర్ణముగాఁ గొన్ని యగ్నివర్ణముగానుండి చూడచూడ వింతసేయుచుండును. ఆవనమును రోహితులను గంధర్వులు కాచియుందురు. ఆ తరువులజోలికే పోవలదు. ఆ ఋషభపర్వతమందు గంధర్వరాజులు శైలూషుఁడు గ్రామణి శిగ్రువు శుభ్రుఁడు బభ్రుఁడునను వారేవురు కాపురముందురు. మఱియు నచటఁ బుణ్యకర్మంబులవలన స్వర్గజితులైన మహాత్ములు సోమసూర్యాగ్నివపుష్మంతులు పరదుర్ధర్షులున్నారు. ఆగిరీంద్రమునకు నవ్వల యమునిరాజధాని పితృలోకము మహాదారుణమైనది యున్నది. ఆప్రదేశము నెప్పుడుఁ గాఱుచీకట్లు గప్పియుండును గావున మీకుఁ జొఱఁగాదు. కపిసత్తములారా! పితృలోకమువఱకు మీరు సీతాదేవిని వెదకవలయును. అనంతరము మీ గమనశక్తులు సాగవు. ఒక్కమాసము వ్యవధి యిచ్చితిని. ఆలోపల నెవఁడువచ్చి, 'కనబడెను సీత' యని చెప్పునో యతఁడు నాతో సమానముగా నిఖిలభోగవిభవంబులను జూఱగొనుచు సుఖముండును. మీరెల్లరు నమితబలపరాక్రమవంతులును నిఖిలసద్గుణ సంపన్నవంశ

సంభవులును గావున మీకు విశేషించి చెప్పనక్కఱలేదు. సీతా సంప్రాప్తికి సర్వయత్నములు గావింపుఁడ'ని చెప్పి వారిని దక్షిణదిశకుఁ దరలించెను.

సుగ్రీవుఁడు వారి నట్లాజ్ఞాపించి తారకుఁ దండ్రియుఁ దనకు మామయు నైన సుషేణుని డాయఁబోయి వానికి నమస్కరించి ముకుళిత హస్తుఁడై తత్సమీపమున నున్న మారీచాది మహాపరాక్రమవంతులను జూచి, 'మీరెల్లరు రెండులక్షలవానరబలముతో సుషేణుని వెంటఁ బశ్చిమదిశకుఁజని సౌరాష్ట్ర బాహ్లిక శూర దేశములందలి నగరగ్రామములనెల్ల శోధించి పున్నాగగహనంబును వకులోద్దాలకాకులంబునైన కుక్షి దేశమందలి మొగలిపొదలు వెదకి శీతజలసుభగంబులైన నదంబులను గాంతార ఋష్యాశ్రమంబులను బరిశోధించి నిర్జలప్రాయభూములను జూచి తిమినక్రభయంకరమైన పశ్చిమసముద్రమునకుఁ జనుఁడు. దాని తీరంబున విహారయోగ్యములైన కేతకీ తమాల నారికేళ వనములు గలవు. వానినెల్లఁ గలయఁదిరిగి మురచీ జటీనగరంబులను అవంతీపురము నంగలోపానగరముఁ బరికించి అలక్షివనము దాఁటి వెదకనగును. సింధుసాగరసంగమంబున నూఱు శృంగముల హేమగిరియున్నది. దాని నెత్తమున ఱెక్కలుగల సింహములు గలవు. అవి సముద్రమందలి తిమిమత్స్యంబులను నీటియేనుంగులను బట్టితెచ్చి తమ గూండ్ల నుంచుచుండును. ఆసింహములగూండ్లచెంత మత్తమాతంగంబులు మేఘగర్జలవోని ఘీంకారములొనర్చుచు తిరుగాడుచుండును. ఆకొండ నెల్లెడల వెదకవలయును. అటనుండి కొంతదవ్వు చన్నంతట పారియాత్ర శిఖరము గానవచ్చును. అది నూఱుయోజనంబుల విఱివి గలిగి బంగారుమయమై మిఱుమిట్లు గొలుపుచుండును. అందు నగ్నితేజోవిలాసులైన గంధర్వులు మహాపరాక్రమవంతు లిరువదినాల్గుకోట్లు వసించియుందురు. వారు దురాసదులుగావున మీరు వారిని సమీపింపవలదు. అందు రుచిరములైన ఫలమూలంబులు గలవు గాని యవియెల్ల వారి కాపుదలలో నుండును; ఫలమును గాని మూలమును గాని ముట్టవలదు. మీపని యేమో యంతతో చనుఁడు. ఆవలఁ గొంతదవ్వు చనినంతట వజ్రగిరి గలదు. అది వైడూర్యవర్ణము గలిగి వజ్రమువలెఁ గఠినమైయుండును గావున దాని నట్లుపిలుతురు. ఆపర్వతము నూఱుయోజనముల యున్నతమై యుండును. ఆగిరిగుహలెల్లఁ బ్రయత్నపూర్వకముగా వెదకవలయును. పశ్చిమసముద్రమును మూఁడు భాగములు దాఁటిన తర్వాత

నాల్గవ భాగములోఁ జక్రవంతపర్వతమున్నది. విశ్వకర్మ తొల్లి సహస్రారచక్రాయుధమును జేసి యందుంచెను. అందే దేవాసుర యుద్ధము జరిగెను. అప్పుడు శ్రీమహావిష్ణువు పురుషోత్తమ రూపంబున నవతరించి సహస్రారచక్రంబునకు రక్షకుఁడుగానుండిన హయగ్రీవుడను దానవుని వధించి యాచక్రంబుతో పంచజనుఁడను దైత్యుని సంహరించి వానియస్థియైన పాంచజన్యంబును గ్రహించెను. ఆపర్వతమునుండి యఱువది యోజనములు చన్నంతట సముద్రము మహాగాధమై యుండును. అచ్చట సువర్ణశృంగమగు వరాహపర్వతము గలదు. దానిశిఖరంబున జాతరూపమయమైన ప్రాగ్జ్యోతిషనగరమున్నది. అందు దురాత్ముఁడు నరకాసురుఁడు వసించుచుండును. ఆగిరి సానువులు చిత్రవిచిత్రములు; అందలి గుహల విరివి యింతనరాదు. వరాహగిరికి నవ్వల మేఘవంత పర్వతము గలదు. దానికందరములు సువర్ణాంతరములై వెలుఁగు చుండును; అందలి సెలయేళ్ళు బంగారముతోఁ బొంగారుచుండును. అచటి గజఘీంకారములును వరాహఘుర్ఘురంబులును సింహగర్జనంబులును శార్దూలంబుల బొబ్బరింతలును గుహలందగిలి ప్రతిధ్వానము లీని వైరిమృగబృంహితఘుర్ఘురాది శంకను గలిగింపఁగా నాసత్వంబులు క్రోధోద్దీపితములై మాఱుపలుకుచుండుటవలన నందుధ్వనులు నిరంతరముగా నుండును. పాకశాసనునకు దేవరాజ్యపట్టాభిషేకము నచ్చట గావించిరి. అదిసుత యాకొండ దేవేంద్రసంరక్షితమై యుండును. దానిని దాఁటిపోఁగా నఱువదివేల పర్వతములున్నవి. అవి బాలసూర్యకాంతిఁ గలిగి పూఁచియున్న పైఁడివృక్షంబులతో శోభిల్లుచుండును. ఆకొండల నడుమ పర్వతరాజు సౌవర్ణిమేరువుగలఁడు. అచటి శిలావృక్షాదులును దేవగంధర్వదానవులును సూర్యభగవానుని యనుగ్రహ ప్రభావంబున బంగారుచాయల నుందురు. అచ్చట సూర్యునకు విశ్వేదేవతలును మరుత్తులును అష్టవసువులును దేవతలును సాయంసంధ్యలందు నుపస్థానము గావింతురు. ఆదిత్యుఁడు వారిపూజలంది యస్తాద్రిఁజేరును. సౌవర్ణిమేరువునకు నస్తగిరికిఁ బదివేలయోజనములదూరము. దానిని సూర్యుడర్ధముహూర్తంబున దాఁటును. ఈరెండుకొండలనడుమ పదితలల బంగారుతాళవృక్షమొకటి గలదు. సౌవర్ణిమేరువునందు బ్రహ్మకల్పుఁడు మేరుసౌవర్ణి వసించియుండును. ఆమహాత్మునకు మీరు సాష్టాంగమొనర్చి వానిని సీతావృత్తాంతం బడుగనగును. ఉదయాద్రి మొదలస్తగిరివఱకుగల భాగమునుమాత్రమే సూర్యుఁడు నిస్తమిర

మొనర్చి వెలిగించును. అస్తగిరివఱకు మీరు పోనగును. ఆవల మహాంధకార బంధురము. దానిసంగతి తెలియరాదు. ఈతావులెల్ల నొక్కమాసములో వెదకిరావలయును. గడువుమించినచో శిక్ష యెఱుంగుదురు గదా. మీరెల్లరు సుషేణునియాజ్ఞ ననువర్తింపవలయును. మీపోవు కార్యము సిద్ధించెనేని మనమెల్లరముఁ గృతకృత్యులమగుదుము. అనుపకారి నుపకరించినను జన్మసాఫల్యమగు నందురు. ఉపకారి విషయమునఁ జెప్పవలయునా? రాముఁడు సర్వభూతమాన్యుఁడు; మనయందు వాని ప్రీతి యింతనరాదు; మీరో నాకుఁ బ్రియాతిప్రియులు. ఇంతకన్న నేమి సెప్పనగు' నని వారిని బంపెను.

అంతట శతవలిని బిలిచి, 'నీవు తగుపరివారముతోడ వెడలి బుద్ధివిక్రమంబులు మెఱయించి మ్లేచ్ఛ పుళింద శూరసేన ప్రస్థల భరత దక్షిణకురు మద్ర కాంభోజ యవన శకారట్టక బాహ్లీక ఋషిక పౌరవ టంకణ చీన పరచీన విహార దరదాది దేశంబులను హిమవంతమును గాలించి వెదుకుము. ఇందెచ్చటను సీతారావణులపొలకువ గానరాదేని దేవగంధర్వ సేవితమైన సోమాశ్రమంబునకు మహాసానుమంతమగు కాళపర్వతంబునకును జని యందలి కోనలు గుహలు చూడుము. అచ్చటను గానరాదేని సుదర్శనపర్వతమునకుఁ బొమ్ము. అందుండి దేవసఖపర్వతము చేరనగును. ఆశైలరాజము వివిధద్రుమములతో నానాపక్షిగణముతో విరాజిలుచుండును. దానియావల నూఱుయోజనములవఱకుఁ గలప్రదేశము కొండలుగాని నదులుగాని ప్రాకులుగాని లేక శూన్యముగానుండును. ఎట్టిప్రాణిని నందు జూడఁబోరు. అందు మీరు తడయవలదు. అది దాఁటినంతట కైలాసపర్వతము మీకుఁ గనుపండు వొనర్చును. ఆపర్వతమందు ధవళచ్ఛాయామేదురంబును గాంచనపరిష్కృతంబునైన కుబేరగృహముగలదు. దానిని విశ్వకర్మ తొల్లి నిర్మించెను. అందు యక్షరాజు సర్వభూతనమస్కృతులందుచు గుహ్యకులఁగూడి విహరించుచుండును. మఱియు నగ్గిరియందుఁ గొలనొకటి యున్నది. ఆసరోవరము కమలోత్పలములతోనిండి హంసకారండవాది పక్షికలకలస్వన మనోహరమై యుండును. అచ్చరలచ్చట యథాసుఖము విహరింపుచుందురు. ఆ కాసారపరిసరప్రదేశమెల్ల వెదకనగును. అందుండి చనినఁ గ్రౌంచపర్వతము వచ్చును. ఆ కొండయందుఁ గుమారస్వామి శక్తిని వైచి మహాబిలమొండు తొలిచెను. ఆ బిలమందు దేవరూపులైన మహర్షులు నిఖిలసురార్చనల నందుచు

వసింతురు. దానిని ప్రవేశించుట కష్టతరముగా నుండును గావున జాగరూకులై వర్తింపుము. క్రౌంచశిఖరంబులు కామపర్వత మానసపర్వతంబులను నవి రెండుగలవు. ఆ భాగమెల్ల సమవిషమముగా నుండును. ఆ చోటెల్ల వెదకనగును. క్రౌంచమునకు నవ్వల మైనాకపర్వత మున్నది. అందు మయుఁడను దానవుఁడు తనయిల్లు నిర్మించుకొని యున్నాఁడు. మఱియు నచ్చటఁ గిన్నరాంగనల నిలయములుగూడఁ గలవు. అవియెల్ల జూచి మైనాకంబును దాఁటితిరేని సిద్ధసేవితమైన యాశ్రమ మొండు గానవచ్చును. అందు నణిమాదిసిద్ధసంపన్నులైన వైఖానస వాలఖిల్య తపోధనులు గలరు. వారిని నమస్కరించి సీతావృత్తాంతంబు నరయగును. ఆయాశ్రమమున వైఖానసమను మహాసరోవరము గలదు. ఆ కొలను నందు బంగారుకమలంబులును బాలసూర్యకాంతిగల హంసలును గలవు. మఱియుఁ గుబేరుని వాహనము సార్వభౌమదిగ్గజము కరేణువులనుగూడి యందు విహరింపుచుండును. దానికి నవ్వల సూర్యచంద్రుల ప్రచారము లేదు; నక్షత్రములుగూడఁ దోఁపవు; మేఘములు సంచరింపవు. ఆతావెల్ల సర్వశూన్యమును నిశ్శబ్దమయమునై యుండును. అందు స్వయంప్రకాశులైన సిద్ధపురుషులు గలరు. వారి దేహకాంతులే రవిచంద్రకాంతులకు మాఱుగా నచ్చోటెల్ల వెలిగించుచుండును. దాని యనంతరము శైలోదమను నది గలదు. ఆయేటి తీరములందు వెదుళ్లు పెరిగి వంగి యిరుదరులకు రాకపోకలకు మార్గమేర్పఱుచుచున్నవోయన నొండొంటిఁ దాఁకుచుండును. సిద్ధులీవలివారావలికి నవ్వెదుళ్ళమీఁదుగా వచ్చుచుఁ బోవుచునుందురు. శైలోదమునకు నవ్వల నుత్తరకురుదేశమున్నది. పుణ్యాత్ములు తమసుకృతము ననుభవించుటకై యట జన్మింతురు. ఆ దేశమందలి లతలెల్ల నీలవైడూర్యవర్ణముగా నుండును; మఱియు నచ్చోటు బంగారుకమలములుగల నదులతో నిండియుండును. అచ్చటి సరోవరములు రక్తోత్పలములతోను సువర్ణకేసరములుగల కమలేందీవరములతోను ముక్తారత్నహిరణ్మయములైన పులినతలంబులతోను మనోహరముగానుండును. అచటి నదులయందు రత్నకాంతులం జేసి నగ్నిరాసులవలె వెలుఁగు చిఱుకొండలు గలవు. అందలి వృక్షంబులు నిరంతరపుష్పఫలవంతములై కల్పతరువులోయన నర్థులకు వస్త్రంబులను మణిమౌక్తికభూషణంబులను సువర్ణశయనంబులను పానద్రవ్యంబులను వివిధ భక్ష్యభోజ్యలేహ్యంబులను వయోరూపవిలాసవతులను కోరిన ట్లిచ్చుచుండును. అచ్చట సిద్ధవిద్యాధరనాగకిన్నరగంధర్వులు

రతితేజోవిభ్రాజితులై తమతమ ప్రియులనుగూడి విహరింపుచుందురు. గీతామాధుర్యమును జవిచూడవలయునన్న నచ్చటనే వినవలయును. వేయేల! అచ్చటనుండు సర్వభూతంబులును గొదువయెఱుంగక దినదిన వర్ధమానశాశ్వతసుఖ సంతోషముల నుండును.

ఉత్తరకురుదేశంబును దాఁటినంతట నుత్తరసముద్రము గలదు. ఆసాగరమధ్యభాగంబున సోమగిరియను కాంచన పర్వతమున్నది. ఆ శైలరాజము స్వర్లోక బ్రహ్మలోక విష్ణులోక వాసులైన దేవతలకుఁదక్క నన్యులకు గానరాకుండును. ఆ ప్రదేశము సూర్యసంచారరహితమైనను దన్నగ తేజోవిశేషంబున సూర్యుఁడున్నట్లే వెలుఁగుచుండును. సోమగిరి యందు విశ్వాత్మకుఁడైన శ్రీమహావిష్ణువును నేకాదశరుద్రాత్మకుఁడైన పరమశివుఁడును నిఖిలదేవాధిపుండైన పరమేష్ఠియు బ్రహ్మర్షి సేవితులై నివసించుచుందురు.

ఉత్తరకురుదేశమును దాఁటి యెంక యడుగైనను మీరు పెట్ట వలదు. ఏలయందురా? మహాశక్తిసంపన్నులైన దైత్యులుకూడ నచటికిఁ బోఁజాలరు. దేవతలు సయితము సోమగిరిని దాఁటరు. ఆగిరివఱకుఁ బోయి దానిని సందర్శించి మరలుఁడు. వానరోత్తములారా! తోఁచిన తావులెల్ల వివరించితిని. మీదారిలో వెదకనైన చోట్లెన్నోయుండును. దేనినిగాని యుపేక్షింపవలదు. ఎట్లేని సీతాదేవినిజూచి రానోర్తురేని రామునకుఁ బ్రియమును నాకు సంతోషంబును గూర్తురు. మీయత్నము నిండారునేని సమస్తకామఫలంబులు మీహస్తములం దుండును. మీరు నిశ్చింతవముగా భూలోకమెల్ల విహరింపనోపుదు' రని చెప్పెను.

రాముఁడు హనుమంతునిచేతిలో తన ముద్దుటుంగరముంచుట

సుగ్రీవుఁడట్లు వారివారి నాయాదిక్కులకు నాజ్ఞాపించి హను మంతుని జూచి, 'వాయుపుత్త్రా! భూనభోంతరాళములందుఁగాని స్వర్గ మందుఁగాని జలములందుఁగాని నీగమనంబునకు నాతంకముగలుగదు. అసుర గంధర్వ నాగ మనుష్య దేవలోకంబులలో నీవు చూడనిది లేదు. సముద్రపర్యంత ప్రదేశములెల్ల నీకుఁ జిరపరిచితములు. గమనవేగ మందును దేజోలాఘవములందును నీవు నీతండ్రికి వాయుదేవునకు సాటి యగుదువు. పరాక్రమంబున నీకు సమానులే గలుగరు. బలపరాక్రమ ములకుఁ దగినబుద్ధియు దేశకాలానువృత్తినీతులును నీయందు సమగ్రములు.

ఈకార్యమును సాధింప నీవే సమర్థుఁడవు. ఇది నానిశ్చయము. ఏమి చేయుదువో' యనెను. సుగ్రీవుఁడట్లు కార్యభారమునెల్లఁ దుట్టతుదకు హనుమంతునిమీఁద మోపుట రాముఁడు విని, 'అహో! సుగ్రీవుఁ డితనినే నమ్మియున్నాఁడు. వీని శక్తిసామర్థ్యంబులెఱుంగనిదే వానరేశ్వరుఁ డట్లుపలుకఁడు. ఎల్లరలో నితనినే వానరరాజు మిక్కిలి మన్నించుచుండును. ఇతనివలన నాయిష్టసిద్ధి యగునని తోఁచుచున్న' దని లోలోన వితర్కించి, హనుమంతుని జేరవకుఁ జీరి, 'మారుతీ! ఇదిగో నాపేరుచెక్కిన ముద్దుటుంగరము. సీతాదేవికి గుఱుతుగా దీనిని గొనిపొమ్ము. ఈయంగుళీయకంబును జూచునేని యమ్మానవతి నీయెడ భయసంశయంబులుమాని నిన్ను నమ్మును. వీరాగ్రణీ! నీబల పరాక్రమోత్సాహంబులను వింటిని. సుగ్రీవుని మాటలనుబట్టి నా కార్యము నీవలన సిద్ధించునని తోఁచుచున్న'దని పలికి యుంగరంబును వానిచేత నుంచెను. హనుమంతుఁ డా యంగుళీయకంబును దల నిడికొని రామచరణాంభోజములకు నన్నెదురుసోక మ్రొక్కి ప్రయాణోత్సుకుఁ డయ్యెను. రాముఁడు వానిని మరలఁ బిలిచి, 'అతిబలా! నీబలంబును నమ్మియున్నాను. సీతాదేవి నాకుఁ బ్రాప్తమగునట్లొనర్పు'మని చెప్పి వానిని బుత్తెంచెను.

శతవలి యుత్తరదిశఁ ద్రొక్కెను; వినతుఁడు తూర్పుదిక్కునకుఁ దరలెను; సుషేణుఁడు పశ్చిమభాగముపట్టెను; హనుమంతుఁడు దక్షిణ దిశాభిముఖుఁడయ్యెను. వానరవీరులు హర్షనాదములు గావించుచు బీరంబులు పలుకుచు లంఘించుచుఁ దరలిరి. 'రావణునకు నేను చాలనా' అని యొకఁడు బలికెను. రక్కసుల నుక్కడగించి దేవి నిప్పుడే తెత్తు నని యింకొకఁడు వచించెను; క్షోణీగర్భము వ్రక్కలించి పాతాళంబును శోధింతునని మఱియొకఁడనెను; పర్వతంబులను ధూళీపాళీకరింతునని వేఱొకఁడు చెప్పెను; సప్తసాగరంబులను బుకిలించివైతునని యొకఁడు నుడివెను. యోజనము దాఁటుదునని యొకఁడు, నూఱుయోజనంబు లెగయుదునని యొకఁడు ననిరి. ఇట్లు వారు ప్రగల్భములాడుచుఁ జనిరి.

సుగ్రీవుఁడు భూమండల పరిజ్ఞానము తనకుఁగలిగిన విధముఁ జెప్పుట

రాముఁడంత సుగ్రీవునిజూచి, 'మిత్రమా, భూమండలంబెల్ల నీకుఁ దెలిసియున్నట్లు తలంతును. ఇంతపరిజ్ఞానము నీకెట్లుగలిగె' ననెను.

'పురుషోత్తమా! నాయన్న వాలి నాపయి దురాగ్రహము వహించి నన్ను వధింపఁ దలపెట్టెను; నేను వానికి వెఱచి పఱచితిని. అతఁడు నన్ను మొదట నుదయాద్రి వఱకు దఱిమెను; అచ్చటనుండి దక్షిణ దిశకు మరలితిని. అక్కడకుఁగూడ వెంబడించెను; అందుండి యస్తాద్రికిఁ బాఱితిని; అచ్చటకుఁ గూడ వెన్నంటివచ్చెను; అందుండి యుత్తరసముద్రము దాఁకితిని. అప్పటికిని నన్నతఁడు వదలఁడయ్యెను. ఎందును నాకు శరణ్యంబు గలుగక దిగులుపడి మరణమే శరణమని నిశ్చయించుకొంటిని. అప్పుడు నావెంటనున్న హనుమంతుఁడు నన్నుఁ జూచి, 'వానరేంద్రా' మతంగమహర్షి శాపకారణంబున వాలి యమ్మహాత్మునాశ్రమంబుఁ జొఱఁజాలఁడు. ఈసంగతి యిప్పుడు జ్ఞప్తికి వచ్చెను. అచ్చట నిర్భయముగా నుండవచ్చు' ననెను. అంతట నేను ఋష్యశృంగము నాశ్రయించి బ్రతికితిని; పైవిధముగా భూమండలమెల్ల నేను సంచరించుటయ్యె'నని సుగ్రీవుఁడు తెలిపెను.

వానరులు మరలివచ్చుట

కపివీరులట్లు తరలి గుంపులు గుంపులుగాఁ జీలి పగలెల్ల నాకాశమునుబట్టి నదీనదసరోవనపర్వతనగరాదులను బరిశోధించుచు రాత్రిపూటఁ బుడమికివచ్చి చేరి కలియఁబలికికొనుచు నొక్కమాసము వెదకి వెదకి వేసారి మరలి తూర్పునుండి వినతుఁడును బశ్చిమమునుండి సుషేణుండు నుత్తరమునుండి శతవలియుఁ దమతమమూఁకతోఁ బ్రస్రవణాద్రిఁ జేరి రామసుగ్రీవులకుమ్రొక్కి, 'పర్వతములెల్ల శోధించితిమి; దుర్గమారణ్యంబులు వెదకితిమి; సముద్రంబులు గాలించితిమి; ఎందును సీతాదేవి గానరాదు. ఆమెను దక్షిణపుదిక్కుగాఁ గొనిపోయెననిరి. ఆవలను మారుతి చనియున్నాఁడు. దేవి కానవచ్చునేని వానికిఁ గానరానగు' ననిరి.

దక్షిణదిశకుఁబోయిన వానరుల చరిత్ర

దక్షిణదిశకుఁ జన్నవా రయ్యాప్రదేశములు వెదకుచు వింధ్యాద్రిని జేరి యందలి నదీనదవనబిలదుర్గమంబులెల్ల నెమకి నెమకి యెందును సీతాదేవిని గానక నవ్వలిమార్గముఁ బట్టిరి. వారుపోవుచున్న దారిలో నొకానొకచోట బ్రోడులతోను నిర్జలవాహినులతోను నిండి ప్రాణిసంచారమింతయు లేక సర్వశూన్యముగానున్న ప్రదేశంబొండు గాన

వచ్చెను. వానరులాచోటుచొచ్చి గిరికందరాదులు వెదకి వాంఛితార్థమును బడయక నటునిటు దిరుగాడుచుండగాఁ గొంతదూరంబున లతాగుల్మభయంకరమైన తావొకటి గానవచ్చెను. వారచ్చోటికిఁబోయి రక్కసునొక్కని నందుఁజూచి వానిని ముట్టగింప సన్నద్ధులైరి. ఆతఁడును వారిని గాంచి 'చావుమూడి వచ్చితిరిగదా' యనుచు బిడికిలి నలవరించి యుఱికెను. అంగదుఁడు వానిని రావణుఁడుగా దలంచి యఱచేతఁజఱచెను. ఆ వ్రేటున కారక్షోవీరుఁడు నెత్తురుగ్రక్కి పర్వతమట్లు కూలెను. రావణుని జంపితిమిగదాయని కపీంద్రులెల్లరు సంతసించిరి. ఆ చేరువను గుహయొకటి యుండెను. లంకేశ్వరుఁడు సీతాదేవినందు దాఁచియుండునని ప్లవంగులు భావించి జయోత్సాహంబులు మెఱయగా నాబిలముదూఱి సీతాదేవిని వెదకి యామె నందెచ్చట గానక దీనమానసులై యలసి సొలసి యందొక చెట్టుక్రిందఁ గూర్చుండిరి.

ఋక్షబిలము

కొంతసేపు చన్నంతట నంగదుఁడు తోడికపులనుగాంచి, 'మిత్రులారా! చూడఁదగిన చోట్లెల్లఁ జూచితిమి; సీతాదేవి యెచ్చటను గానరాదు; కాలమో చాలఁ గడచెను; సుగ్రీవుఁడో చండశాసనుఁడు; ఊరకుండ నిది సమయముగాదు; మఱిమఱి వెదకుఁడు. జనకరాజసుత దొరకునందాక నిద్రాహారంబులు మఱచి శోకతాపంబులకు నెడమీయక మీశక్తియెల్లఁ జూపుఁడు. విసివినచో బనిచెడును. ధైర్యోత్సాహంబులు గలవేని కార్యము సిద్ధించునని యందురు. నామాట యురవగునేని యట్లొనర్పుఁడు. వేఱుమార్గము గలిగినఁ దెలుపనగు' ననెను. గంధమాదనుఁ డామాటలు విని, 'అంగదునిమాట సేయనగును; కార్యం బనుకూలించు' నని దప్పికి నెండియున్న స్వరమున బలికెను. వానరులు లేచి వింధ్యపర్వతారణ్యభూములను మరల వెదకసాగిరి. ఆ పర్వతరాజదక్షిణపార్శ్వము రజతమయమై శరన్మేఘ ధవళకాంతిఁ దేజరిల్లుచుండెను. కొండఱచ్చటకుఁ జని వెదకఁజొచ్చిరి. అచ్చట ఋక్షబిలమను పెనుగుహ యుండెను. ఆబిలమునుండి జలార్ద్రంబులును గమలరాగరక్తపక్షంబులునైన హంససారస చక్రవాకక్రౌంచపక్షులు వెలువడెను; మఱియు నందుండి సుగంధము గుబాళించెను. హనుమదాదు లది చూచి విస్మయమంది బిలాంతరమున జలసమృద్ధమైన కూపమో తటాకమో యుండునని నిశ్చయించి తోడివారిని గూడి

యందుఁ బ్రవేశించిరి. ఆగుహ గాఢాంధకారబంధురమై సింహశార్దూలాది క్రూరమృగములతో నిండియుండెను. వానరుల తేజఃపరాక్రమంబు లచ్చట నుపయోగింపవయ్యెను. దారిడొంక గానరాదు. అట్లుండినను వారు జీవితాశమాని సాహసించి యొకరినొకరు పట్టుకొని తడవులాడుచు మఱికొంతదూరము దిరిగిరి. అచ్చట నొకవిధమైన వెలుతురు గానవచ్చెను. దానింబడి మఱికొంతదవ్వు చనిరి. అట నొక మనోహరమైన తోటయు దానిలోపల నొక కొలను గానవచ్చెను. ఆ వనమునందుఁ బ్రవాళపుష్పమనోజ్ఞలతాతతులతోఁ బెనగొన్న పున్నాగచంపకాది వృక్షంబులును దద్వృక్షవాటిమధ్య వైడూర్యవితర్దికలును శాఖాగ్రంబులందు నానావర్ణపక్షిజాతంబునుండెను. ఆ సరోవరము తరుణార్కసన్నిభకాంచన కమలంబులతోను సువర్ణమత్స్యంబులతోను బంగారు తాఁబేళ్ళతోను గ్రిక్కిరిసి నిర్మలతోయముల దొప్పదోఁగుచుండెను. ఆ కొలనునకుఁ జేరువగా నొకమందిరము కానవచ్చెను. అది బంగారువెండి విమానములు గలిగి పైఁడికిటికీలతో వ్రేలాడుచున్న ముత్యాలజాలరులతో శోభిల్లుచుండెను. ఆ మందిర మధ్యభాగంబున జదుక మొకటిగలదు. దానిని బంగారువెండి యిటికలతోఁగట్టి యందందుఁ నవరత్నములను దాపిరి. అచటి తరువులందు సువర్ణచంచరీకములు రాజిల్లుచుండెను. ఆ మందిరాంతమున నొకచోట మధుపూర్ణపాత్రలు, నొకచోట రత్నాలుదాపిన బంగారుమంచములు, నొక గదియందు లోహపాత్రలు, నొకవంక సుగంధద్రవ్యములు, నొక చాయ ఫలమూలంబుల కుప్పలు, నొకవలన దివ్యాంబరముల పేర్పులు నొకక్రేవఁ జిత్రకంబళములుఁ బడియుండెను. అచ్చటకుఁజేరువగాఁ దాపసియొర్త నారచీరలుగట్టి కృష్ణాజినము ధరించి యాత్మీయ తపఃప్రభావపుంజమోయన వెలుగుచుండెను. వానరులామెను జూచి భయభ్రాంతులై నిలిచిరి.

హనుమంతుఁడు మాత్రము తెంపుచేసి యామెనుడాసి నమస్కరించి, 'అవ్వా! ఎవ్వతెవు? ఈబిలమెవ్వరిది? పిపాసార్తులమై నీరెందుఁ గానక సాహసించి యిందుదూఱివచ్చితిమి. దీనినిఁ జూడఁగా నాసుర మాయగా నున్నది. ఏమియు దోఁపదు. ఈ బిలసమీపంబున శూన్యప్రదేశముగలదు. అది యట్లుగానేలనో తెలియ' దని విన్నవించెను. ఆ వృద్ధతపస్విని తలయూచి, 'వానరోత్తమా! మయుని వినియుందువు గదా. అతఁడు తొల్లి బ్రహ్మనుగూర్చి వేయేండ్లు ఘోరతపంబొనర్చి

తద్వారంబున శుక్రాచార్యప్రణీతశిల్పశాస్త్రజ్ఞానంబును సమగ్రంబుగాఁ బడసి యీ కాంచనవనంబును నిర్మించి యందు వసించు చుండెను. అట్లుండఁగా వానికిని హేమయను నప్సరోంగనకును మైత్రి గలిగెను. ఆసంగతి పురందరుఁడు విని యాగ్రహపడి మయుని వజ్రాయుధంబునఁ బ్రహరించెను. మయుఁడు పాకశాసనునకు వెఱచి కాననాంతరము పట్టెను. అతఁడు చన్నంతట విరించి యీ వనంబు నిండలి వివిధసువర్ణ గృహంబులతోడఁ గమనీయశాశ్వతభోగ్యవస్తువులతోడ హేమకు నొసంగెను. ఆతరుణీమణి నాకుఁ గూర్మిసఖిగావున నామె పంపున నేనిందు వసించి యీ గృహాదులను సంరక్షించుచున్నాను. నాపేరు స్వయంప్రభ; మేరుసావర్ణి నాతండ్రి. మీవచ్చిన కార్యమేమి? ఏదో వెదకుచున్నవారట్లు తోఁచుచున్నది. మీముఖలక్షణంబులనుబట్టి మీరు పరిశ్రాంతులగుట స్పష్టము. ఇందుఁగల దివ్యఫలంబుల నారగించి యమృతోపమయమైన జలంబుఁ గ్రోలి సేదతేఱి మీయుదంతంబును వినఁదగునేని చెప్పవలతు' ననెను.

వానరులెల్ల ఫలమూలంబులు యథాతుష్టి భుజించి జలంబులు ద్రావి బడలికలు వాసిరి. అంత హనుమంతుఁడు స్వయంప్రభను డాయ వచ్చి, 'అమ్మా, మాసంగతి వినుము. సమస్తలోకనాథుండగు దశరథ రాముఁడు తమ్ముఁడైన లక్ష్మణుని భార్యయైన సీతను వెంటఁగొని దండకారణ్యమునకువచ్చి జనస్థానంబున నివసించియుండఁగా వానిసతిని సీతాదేవిని రావణాసురుఁడు బలాత్కారముగా హరించి కొనిపోయెను. ఆమెను వెదకుటకుగా రాముని మిత్రుఁడు వానరరాజు సుగ్రీవుఁడు మమ్ము దక్షిణదిశకుఁ బంపెను. మేమీప్రదేశములెల్ల వెదకి వెదకి వేసారి యాఁకటఁ జిక్కి యపారచింతాసాగరమునఁ గూలి యేమియుఁ దోఁపక దీనులమై యొక చెట్టునీడఁజేరి పరికింప సాగితిమి. ఒకచోట వృక్షములు గుబురుగా నుండెను. సంగతి యేమోయని యటకుఁబోయి యచ్చోట యంధకార బంధురమైన బిలమొందు చూచితిమి. అత్తఱి నందుండి హంసకారండవాది పక్షులు తడిఱెక్కలు విదుర్చుచు వెడలెను. వానినిజూచి బిలాంతరమున జలమున్నదని నిశ్చయించి తెంపుచేసి యీ చీఁకటికోనఁజొచ్చి ప్రాకులాడుచు నెట్టకేల కిట్లువచ్చితిమి. ఆఁకటఁ జావనున్న మమ్మెల్లర రక్షించిన నీకు నాసేయుప్రత్యుపకారము గల దేని తెలుపనగు' నని వచించెను. ఆ వృత్తాంతంబును స్వయంప్రభ విని, 'వానరులారా, మీకెంతయు సంతసింతును. ధర్మవ్రతినై యున్న నాకుఁ

ప్రత్యుపకారముతోఁ బనిలేద' నెను. హనుమంతుఁ డామెకుఁ జేతులు కూర్చి, 'తల్లీ, నిన్ను శరణుసొచ్చితిమి; మారాజు మాకొక్కమాసము గడువిచ్చిపంపెను. ఆకాలము మాకీబిలాంతరముననే గడచెను. ఇందుండి బయటికిఁ బోవు తెన్ను దోఁపదు. నియమితకాల మతిక్రమించెను గావున మాకు మరణదండనము తప్పదు. అయినను రాజుసమీపముఁ జేరి చూపడినపాట్లెల్ల విన్నవించుకొనక తీఱదు. అట్లుచేయక యిందేయుందు మేని రాజాజ్ఞ నుల్లంఘించుటగును. మరణదండనమునైన నోర్తుము గాని యీాపనిచేయ నొల్లము. ఎట్లేని మమ్ము వెలికిఁ జేర్పు' మనెను. నావుడు స్వయంప్రభ వానిరాజభక్తికి మెచ్చి, 'మారుతీ, ఈబిలము సొచ్చి సప్రాణముగా వెడలుట దుష్కరము. అయినను మీారు మహా కార్యతత్పరులై వచ్చితిరి గావున మిమ్ము నాతపఃప్రభావంబున నిందుండి వెలికిఁ జేర్చెదను. ఎల్లరుఁ గన్నులుమూసికొనుఁడు ; కనువిచ్చి యిందుండి వెడల సాధ్యముగాదు' అని చెప్పెను.

వానరులు సంతోష వికసితంబులైన తమ నేత్రంబులను మూసి పైన హస్తంబులను గప్పిరి. స్వయంప్రభ వారిని క్షణములో బిలబహి ర్భాగంబునఁ జేర్చి, 'అదిగో వింధ్యపర్వతము ; ఇదిగో ప్రస్రవణ శైలము ; అల్లదిగో మహాసముద్రము. శుభమగుఁ గాక' యని పలికి బిలము చొచ్చెను.

కర్తవ్యమును గూర్చి వానరులు తర్కించుకొనుట

వానరులు నాటికిఁ బ్రాణంబులు దక్కెనని సంతసించి వింధ్యా చల నైరృతి భాగంబుననున్న యొక తిప్పపయిఁ జేరిరి. అచ్చటి మావి గున్నలు పూచి వసంతము సమీాపగతమనుటను సూచించెను. వారది చూచి తమ రాజాజ్ఞను దలంచి చింతానిమగ్నులైరి. అంగదుఁడు తోడి కపివర్యులను బల్కరించి, 'వానరవీరులారా! సుగ్రీవునిపంపున వచ్చి తిమి. మనకిచ్చిన గడువు బిలాంతరముననే చనెను. ఎట్లందురా? ఆశ్వ యుజమాసంబునఁ దొలిపిలుపు వచ్చెను. మనము కొంతతామసించితిమి. అట్లు పదునైదు దినములు గడచెను. అంత లక్ష్మణుఁడు వచ్చి కోపిం చెను; మరలఁ బదిదినముల గడువుతోఁ బిలుపువచ్చెను. ఎల్లదిక్కుల నుండి వానరులు చేరుటయు వారి నాయాదిక్కులకు నియమించుటయు మున్నగువానితోఁ గార్తికము ముగిసెను. మార్గశీర్ష మెల్ల సీతాదేవిని

వెదకి పుష్యమాసంబున సుగ్రీవునిఁ జేరవలసినట్లు మనకుఁ గట్టడి గావింపఁబడెను. పుష్యమేగాదు మాఘముగూడ దాఁటెను. ఇఁకఁ గర్తవ్యమేమో విచారింపుము. గడువు తప్పినను సీతనుజూచియుందుమేని కొంతయూఱట గలదు. అందులకు నోఁచనైతిమి. సుగ్రీవుఁడు చండశాసనుఁడు, నిసర్గక్రూరుఁడు. అట్టి ఱేనియందు మన్ననకు సందు గలుగదు. మనకుఁ జావుసిద్ధము. రాజశిక్షితులమై యాలుబిడ్డలమ్రోలఁ గ్రూరమరణమును బొందుటకన్న నిచ్చటనే ప్రాయోపవేశమునఁ బ్రాణముఁ దొఱఁగుట మేలని నాకుఁ దోఁచుచున్నది. ఒకవేళ సుగ్రీవుఁడు మిమ్ము మన్నించిన మన్నింపవచ్చుఁగాని నన్నెంతమాత్రము క్షమింపడు. వానికి నాయెడఁ దీఱనివైరము గలదు. నాయందు గోరంత తప్పు నతఁడు కొండంతసేయును. నన్ను యువరాజునుగాఁ జేయఁడా యని యందురు గాఁబోలు. అది రామప్రసాదముగాని సుగ్రీవుని యభిమాన ఫలముగాదు. నేను మాత్రమిందే యుండి నిరశనవ్రతమూని పుణ్యవంతమైన యీసాగరతీరంబునఁ బ్రాణంబులను వదలుదును. మీరన్నచో నీతిమార్గవిశారదులును సర్వకార్యసమర్థులును స్వామిహితైషిణులు నగుటయేగాక ఱేనికి విశ్వాసపాత్రులు నగుదురు. వానరేంద్రుని పంపున నావెంట వచ్చితిరి. నాతలంపు చెప్పితిని. మీకు యుక్తమగునట్లు చేయవచ్చు' ననెను. అదివిని, 'ఔనౌను; సుగ్రీవునకుఁ గార్యము నైజము; రాముఁడన్ననో ప్రియాసక్తుఁడై తపించుచున్నాఁడు. సీతాదేవి యెందును గానరాదు; ఇట్టిసందర్భమున మనము వట్టిచేతులతోఁ బోవుదుమేని రాముని ప్రీత్యర్థము వానరరాజు మనకు వధాశిక్షను విధింపక మానఁడు. అపరాధులు ఱేని నెన్నడును డాయరాదు. సీతాదేవి యెందున్నది తెలిసికొనిపోవుటో యిందే ప్రాణములు విడుచుటో రెంటనొకటి మేలగు' నని వానరులు కొందఱేకగ్రీవమునఁ బలికిరి. తారుఁడను వానరుఁ డామాటలు విని, 'కపివర్యులారా, ఏలయిట్లు భయార్తులై దుఃఖించెదరు? మనము మరలిపోయి యాబిలాంతరమున సుఖముగా వసించుదము రండు; అది మాయానిర్మితము గావునఁ బరులెవ్వరు నందుఁ జొఱరాదు. భోజ్యవస్తువులకును పానద్రవ్యంబులకు నచ్చటఁ గొదువలేదు. అందున్నంతకాలము సుగ్రీవుఁడుగాని రాముఁడుగాని సుత్రాముఁడుగాని మనజోలికి రాఁజాల' డనెను. అందాక నటునిటు నిశ్చయించుకొనలేక యుయ్యెలలూగుచుండిన వానరు లామాటతోడఁ గృతనిశ్చయులై యేది నిర్బాధకమో యట్లొనర్చుద మనిరి.

హనుమంతుఁడు కపీశ్వరుల తలంపు గ్రహించి, 'అహో! అంగదుఁడు వానరరాజ్యముననే యెత్తుపెట్టెను. ఇతఁడు సామాన్యుఁడు గాఁడు. గ్రహణధారణాద్యష్టగుణసంపన్నబుద్ధియును బాహుబల మనోబల యుక్తిబల బంధుబలంబులను చతుర్బలంబులును దేశకాలజ్ఞతాది చతుర్దశగుణంబులు వీనియందు సమగ్రంబులు. ఇతఁడేలనో ప్రమాదపడుచున్నాఁడు. సుగ్రీవునితో వీనికి భేదముతగదు. ఎట్లయినను వీనికిఁబొత్తు గూర్పనగు'నని లోలోన నిశ్చయించి, భేదోపాయం బవలంబించి వానరులకుఁ గల ఋక్షబిల నివాసాశయంబును మొదటమాన్పి వారు తారుని యుపదేశంబును నిరసించునట్లొనర్చి యనంతరము కోపరూపమైన దండోపాయమనుష్ఠించి, 'అంగదా! నీవింత వాఁడవగుట నేరనైతిని. వానరులు చపలచిత్తులగుట యెఱుంగవా? వారికి విపరీతంబులను బోధింప వచ్చునా? కాదని బోధించినను నీబోధనలు సాధ్యములుగా నుండవలదా? ఆలుబిడ్డలను దల్లిదండ్రులను విడిచి నీయాజ్ఞకు లోఁబడి యుండెద రందురు? జాంబవంతుఁడు నీమాట సేయునా? నీలుఁడు నిన్నులక్ష్యపెట్టునా? నామది మరలింప నీకుసాధ్యమా? ఒండుచో నిట్టిదుర్బోధనలను విని సహించి యుండను. మఱియు బలవంతుఁడు దుర్బలుని విరోధింపవచ్చునుగాని తద్విపరీతము నీతిగాదు. తారునినమ్మి ఋక్షబిలము నిన్ను రక్షించు ననుకొంటివి. ఇది నగభేదికిఁ గూడ సాధ్యముగాదనియు వజ్రి వజ్రంబందు ద్వారమాత్రము గలిగింపనోపెననియు దలంచితివా; ఇంతకన్న వెఱ్ఱితనముగలదా? లక్ష్మణ సాయకంబొండు దీనిని దొప్పనట్లు చీల్చివైవదా? అంగదా! నీవు సుగ్రీవుని విరోధించి యిందుండ నిశ్చయింతువేని వానరులెల్ల నిన్ను విడనాడిచనుట నిశ్చయము. వారిభార్యాపుత్త్రులు వారి యెదయందుఁ దోలుకాడుచున్నారు; సకాల భోజనాదికాంక్ష వారి నిందుండి త్వరించుచున్నది. ఈయగచాట్లు వలదని వారియంతరాత్మలు చెవినిల్లుగట్టి చెప్పుచున్నవి. నీవు తుదకు బంధుమిత్రజ్ఞాతులకు దూరమై యొంటిఁజిక్కి దిగులుగుడుచుచు నునుగాలికిదూలు గడ్డిపఱకకన్న హీనుఁడవగుదువు. గడువు మీఱినను రాజునెదుటఁ బడుట యుక్తము. రాజాజ్ఞనుల్లంఘించి యిందుందుమేని రెండు తప్పులగును. మనలను వెదకుచు లక్ష్మణుఁడు రాకమానఁడు; వానిబాణంబులు మనలను బూదిగావింపకమానవు. దుర్మతముమాని వినీతుండవై మాతోడ రమ్ము. నీతండ్రికన్న నీవు గట్టివాఁడవుగాదు. వానిగతి నీకువలదు. సుగ్రీవుని యనంతరము నిన్నుఁ

గూడనున్న వానరరాజ్యశ్రీని ద్రోసిపుచ్చవలదు. సుగ్రీవుఁడు కఠినాత్ముఁడంటివి. ఉండుఁగాక. అతఁడు నీకుఁబినతండ్రిగదా! నీయెడ వానిపితృవాత్సల్యము దఱుగునా? నీతల్లి తారయందుఁగల యతని ప్రీతికి మేర గలదా! వానిప్రాణంబు లాబిడవశమై యుండవా? ఇన్ని తెలిసియు వానికి వెఱతువేల? తారకు సుగ్రీవుఁ డప్రియంబొనర్పఁడు. తారాసుతునకు నతఁడెన్నఁడు నెగ్గుతలంపఁడు. ఇంతటనేని నీప్రమాదబుద్ధిని సవరించుకొను' మని గట్టిగాఁబలికెను.

అంగదుని ప్రాయోపవేశము

అంగదుఁ డామాటలువిని, 'మారుతీ! నీకెదురాడనోడుదు. అయినను నాయభిప్రాయముఁ దెలుపుదు; స్థైర్యము నాత్మశుద్ధియు గృతజ్ఞతయు దయాళుత్వంబును ఋజుభావంబును విక్రమంబును ధైర్యంబును సుగ్రీవునందు వెదకినను గానరావు. తమ్ముఁడని నమ్మి ద్వారమునఁ గాపుంచి బిలము దూఱిన యన్నకతఁ డొనర్చిన మేలువలననే వాని ధర్మబుద్ధి నెఱుంగరాదా? అన్న సజీవుఁడై యుండఁగా వానిపత్నినిఁ దనకు మాతృసదృశురాలిని జేఁబట్టిన వాని కెంత యాత్మశుద్ధిగలదో యూహింపరాదా? తనకు రాజ్యదానమొనర్చిన మహోపకారిని మఱచిన వాని కృతజ్ఞత యెట్టిదో తెలియదా? సుగ్రీవుండు లక్ష్మణునకు వెఱచి సీతాన్వేషణంబునకు మనలఁ బంపెను. దీనివలననే వానిధైర్య స్థైర్యవిక్రమ ఋజుభావంబులు విదితంబులు. అట్టి పాపిష్ఠుని గృతఘ్నుని స్మృతిహీనుని జపలాత్ముని జీవితాశగలవాఁ డెవ్వఁడు విశ్వసించును? వానరరాజ్యమును బ్రస్తావించితివి. సుగ్రీవుఁ డపత్యుఁడు గాని యనపత్యుఁడుగాఁడు. గుణవంతుఁడో గుణహీనుఁడో కొడుకున్నప్పుడు వానికిఁ గాదని రాజ్యము నతఁడు నాకిచ్చునా? ఇంతమాత్రము తలంపవా? పట్టముగట్టుకున్నమానెఁగాక నన్ను మననిచ్చినఁ జాలు. మొదలే నేను మహాపరాధిని; దానికిఁ దోడుగా ఋక్షబిలనివాసం బుపదేశించితిని. నాయీమంత్రము వాని చెవిఁబడకమానదు. కంటబడిన నన్నతఁడు వధింపక మానఁడు. ఈపని నతఁడు బహిరంగముగాఁ జేయకున్నను రహస్యముగానైనఁ జేయించును. ఉరిఁబడి చచ్చుటకన్న నిందే ప్రాయోపవేశమొనర్చుట మేలు. నాకు సెలవిచ్చి మీరెల్లరుఁ జనఁ నగును. నేను కిష్కింధకు రాఁజాలను; బూటకము పలుకుట గాదు;

రామలక్ష్మణులకు నా నమస్కృతులొసంగి వానరేశ్వరునకు నా కయి మోడ్పు లిచ్చి నా పిన్నతల్లియైన రుమకు నా విన్నపములు చెప్పి నా తల్లిని దార నూరార్పుము. అయ్యో! నా తల్లిని దలంచినంతనే నా దుఃఖము పొరలి వచ్చుచున్నది. నా చావు విని యామె జీవింపదు' అని పలికి వృద్ధవానరులకు మ్రొక్కి దుఃఖరోదనమొనర్చి దర్భలు పఱచి యందుఁ బరుండెను.

అంగదుని ప్రాయోపవేశమునకు వానరులు రోదగావించిరి. తారుఁడుగూడ వాని ననుకరింప సంసిద్ధుఁడై స్నానమాడి సముద్రోత్తర తీరంబున దక్షిణాగ్రముగా దర్భలు పఱచికొని పూర్వాభిముఖుఁడై పరుండెను. వానరులు గుంపులుగూడి రామవివాసంబును దశరథనిర్యాణంబును ఖరదూషణాది సంహారణంబును జటాయుమరణంబును సీతాపహారణంబును వాలివధయు సుగ్రీవుఁడు తారసించుట రాముఁడాగ్రహించుట సీతాన్వేషణార్థము తామువచ్చుట మున్నగు సంగతులను గూర్చి పెద్దపెద్దగాఁ బలుకసాగిరి. వారి యఱపులు వింధ్యాగుహాంతరములందు మాఱుమ్రోగెను.

సంపాతి

అందొక గొబయందుండిన గృధ్రరాజు వారియఱపులు విని వెలికిఁ బ్రాకివచ్చి బారులుతీఱి పడియున్న వానరులను జూచి, 'అహో! ప్రాణుల యోగక్షేమంబులు తత్తత్కర్మానుసారము లనుట సత్యము. ఎప్పటికేది సంప్రాప్తమో ముందుగా నెవరికిని తెలియదు. వానర మాంసభోజనంబును బెద్దకాలంబుగాఁ గోరుదు. అది నేఁడు చిక్కెను. ఇందొక్కరుని మెక్కి క్షుదార్తిఁ దీర్చుకొందుఁగాక' యని తలంచెను. అంగదుఁ డాపక్షీంద్రుని జూచి భయపడి, 'హనుమంతా! సీతాపదేశంబున నిందువచ్చిన వానరులను మ్రింగునిమిత్తము యముఁ డీరూపంబున వచ్చుచున్నాఁడు. అయ్యో! అటు రామకార్యమొనర్పనైతిమి; ఇటు రాజాజ్ఞసాగింపమైతిమి; ఇంతలో మన కీవిపత్తు సంభవించెను. జనస్థానంబున జటాయువను గృధ్రరాజు సీతాదేవికిఁగాఁ దనప్రాణంబులను గోల్పోయెను. తిర్యగ్జంతువులుగూడ రామప్రియార్థము ప్రాణంబుల నుంకువపెట్టుచుండఁగా మనమట్లు చేయకుండరాదను నీతి నేఁడు మనకు స్వానుభవసిద్ధము గానున్నది. చావునకు దుఃఖించుటలేదు; ఇన్నాళ్ళు కష్టపడి యెల్లకాంతారములు వెదకి వెదకి తుదకు సీతాదేవినిఁ గన్నారఁ

జూడకయే చచ్చుటకుఁ దుఃఖమయ్యెడు. జటాయువు రామకార్యార్థము రావణునిచేత మరణించినను మహాపుణ్యాత్ముండు గావున సీతాదేవిని సందర్శింప నోఁచెను. జటాయుమరణమే మనకు మృత్యువయ్యెను. అతఁడు జీవించియుండినచో రావణవృత్తాంతము వానివలన విని యా రాక్షసుని సాధించియుందుము. అయ్యో! ఒకరి ననసేల? రామవివాసము సీతాపహరణము జటాయువధ వాలిసంహారము సీతాన్వేషణము మనకీచావు సమస్తము దశరథుఁడు కైకేయి కిచ్చిన వరముల ఫలము గదా' యని పలికెను.

అంగదుని దుఃఖదీనోక్తులను గృధ్రరాజు విని నేలఁబడియున్న వానరులకుఁ గలఁగి చింతాక్రాంతుడై, 'అయ్యో! నాతమ్ముఁడు జటాయువు మడిసెనా? ఈమాట విన్నంతనే నాప్రాణంబు లెగయుచున్నవి. జటాయువునకు రావణునకుఁ బోరేలఁ గలిగెను? గుణజ్ఞుఁడును శ్లాఘనీయుఁడును మహావిక్రమశాలియునైన నాతమ్ముని పేరిన్నాళ్ళకు విన నోచిన సంతసంబు నీదారుణవార్త హరించెను. సంగతి యెరయుదుఁగాక' యని తలపోసి 'కపివర్యులారా! జటాయువు మరణించె నంటిరి. సంగతియేమి? రాముఁడెవఁడు? నారెక్కలు రవిరశ్మిసందగ్ధములు గావున నెగురనోపను. ఇందుండి నన్ను మెల్లగా దింపి వివరము వినిపింపుఁ' డనెను. వానరులా మాటవిని, 'కపులను మెక్కుటకుఁగా నితఁడీయెత్తువైచెను. మరణసంసిద్ధులకిదియు నిష్టసిద్ధికరమే యగును. ఎట్లయినను గృతార్థులమైతి' మని గుసగుసలాడ సాగిరి.

అంగదుఁడు లేచిపోయి గృధ్రరాజును శిఖరాగ్రమునుండి దింపి, 'పక్షీంద్రా! నీయడిగినసంగతి వినుము. ఇక్ష్వాకువంశరాజు దశరథుఁడుండెను. అతని సుతుఁడు రాముఁడు తండ్రిమాటసేయ దండకారణ్యమునకుఁ దరలెను. రాముని వెంట వానిభార్య సీతయు నతని తమ్ముఁడు లక్ష్మణుండును వచ్చిరి. వారు జనస్థానంబున నుండఁగా రావణుఁడు సీతాదేవిని హరించెను. జటాయు వప్పుడచ్చట నుండెనఁట. వానికిని దశరథునకునుఁ బరమమైత్రి గలదఁట. ఆగృధ్రరాజు రాక్షసుని యవినయంబు నోర్వక వాని నెదుర్కొనెనఁట. ఆయిరువురకు గజకచ్ఛపముల పోరయ్యెనఁట. తుదకు రక్కసుఁడు గృధ్రరాజును బొలియించి చనెనఁట. రాముఁడు వచ్చి వానికి దహనసంస్కారములొనర్చి భార్యాన్వేషియై కిష్కింధఁజేరి యట నాపినతండ్రియైన సుగ్రీవునితో సఖ్యము

గావించి నాతండ్రిని వాలిని వధించి వానరరాజ్యమును సుగ్రీవునకుఁ గట్టెను. సుగ్రీవుని పంపున సీతాన్వేషణ పరులమై యిందువచ్చి చోటు రానిచోట్లెల్ల వెదకితిమి. సూర్యప్రభ రాత్రియందువలె సీతాదేవి యెచ్చోటను గానరాదు. మార్గమధ్యంబున ఋక్షబిలము కానవచ్చెను. తెంపుసేసి యా చీఁకటిగొబ్బచొచ్చి సీతను వెదక నారంభించితిమి. సుగ్రీవుఁడొక్కమాసము గడువిచ్చి మమ్ముఁ బంపెను. ఆగడు వా బిలాంతరముననే చనెను. గడువు మీఱివచ్చువారికి మాఱేఁడు మరణము శిక్షగా విధించిపంపెను. అందువలన తేనికి వెఱచి ప్రాయోపవేశము నాశ్రయించితిమి. కాదని కిష్కింధకుఁ జన్నను మాలో నొక్కఁడేనియు బ్రదుకఁబోఁడు' అనెను.

అంగదునకు గృధ్రరాజు మిగుల జాలిదూలి, 'వానరోత్తమా! జటాయువు నాతమ్ముఁడు. నన్ను సంపాతియందురు. రావణుఁడు నా తమ్ముని వధించెనా? అయ్యో! ముదిమియు ఱెక్కలు లేమియు నన్నొక యనదను గావించెను. ఆకారణంబున నీవుచెప్పిన దుర్వార్తను వినియు మిన్నకుండవలసివచ్చెను. తమ్మునిపగఁ దీర్చుకొనుశక్తి నా కిప్పుడు లేమి కెంతయు వగతును. తొల్లి వృత్రాసురవధమప్పుడు నేనును నాతమ్ముఁడును మాపక్షములబలంబుఁ బరీక్షింపఁ గోరి మింటికెగసి యంతరిక్షంబున వేదఘోషలను మంగళధ్వనులను వినుచు రక్తవస్త్రులై గానముచేయుచున్న స్త్రీల నాలకించుచు మండలగతులఁ జనిచని సూర్యుఁడు నభోమధ్యగతుఁ డగునంతకు వానిని డాయఁబోతిమి. అందుండి క్రిందఁజూడఁగా భూమండలంబెల్లఁ బెద్ద బొంగరమువలెఁ దోఁచెను; మహారణ్యములు చిఱుపచ్చికబయళ్ళుగా నుండెను; పర్వతంబు లోమనగాయలవలెఁ గాన్పించెను; నదులు నూలుపోగులవలె నగపడెను; హిమాచల వింధ్యాచలమేరుపర్వతంబులు సరోవర విహార పరాయణములైన గున్న యేనుఁగులుగాఁ జూపట్టెను. అంతలోన మాకు భయభ్రాంతులుపైకొనెను; హృదయము విలోలంబయ్యెను; దృష్టి తప్పెను; నిలువనోపమైతిమి. లోకమెల్లఁ బ్రళయకాలాగ్ని దగ్ధమో యన దోఁచెను. నేను మహాప్రయత్నపూర్వకంబుగా మనశ్చక్షుస్సంధానమొనర్చి సూర్యునివంకఁ జూచితిని. భానుఁడు భూమండలమంత ప్రమాణుఁడుగాఁ గాన్పించెను. అంతలో నాతమ్ముఁడు చండగభస్తి వేడికి సొమ్మసిల్లెను. వానికి విహ్వలుండనై నాఱెక్కలతో నతని గప్పితిని. నాపక్షములు కాలిపోయెను. నేనీ వింధ్యాద్రియందుఁ గూలితిని. నా

తమ్మునిగతి యేమయ్యెనో నేటిదనుక తెలియదు. ఇప్పుడు మీవలన వింటిని' అని చెప్పెను.

అంతలోన వానరులెల్ల నటకువచ్చి, 'రావణుఁడెందుండు' నని యడిగిరి. సంపాతి వారికి సంతసముఁ గూర్చువాఁడై, 'ప్లవంగులారా! వరుణలోకము నాకుఁ గ్రొత్తగాదు; శ్రీమహావిష్ణువు త్రివిక్రమావతారమెత్తి కాలూనినట్టి యూర్ధ్వలోకము నాకు విహారభూమిగా నుండెను. దేవాసురయుద్ధమునాఁడు సుధామథనంబును గన్నారఁ జూచియున్నాను. రామకార్యము మీకన్న నాకుఁ బ్రియతరము. ముదిమి వలనను ఱెక్కలు లేమిని నేనిప్పుడెందులకుఁ దగనైతిని. కార్యరూపమున నోపకున్నను మాటరూపముననేని మీకును మీమూలకంబున రామకార్యమునకును దోడ్పడుదుఁగాక. కొండొకనాఁడు నేను బిలద్వారమున నుండఁగా 'హా! రామా! హా! లక్ష్మణా!' యను మాటలు నింగినుండి వినవచ్చెను. సంగతి యేమోయని తలయెత్తి చూచితిని. రావణుఁ డొక తరుణీరత్నంబును దివ్యాభరణభూషితను రూపసంపన్నయైనదానినిఁ జంక నిఱికించుకొని విహాయసమార్గంబునఁ బోవుచుండెను. ఆమె యాక్రోశించుచుఁ దాను ధరించియున్న సొమ్ములను డుల్చి పాఱవైచుచు విడివడుటకుఁగాఁ బెనఁగులాడుచుండెను. శైలాగ్రంబున సూర్యరశ్మివలె మేఘాంతరంబున మెఱుఁగుచందమున నామెకట్టియున్న పీతాంబరము రక్కసుని మేననొప్పెను. రాముని పేరు కీర్తించుచున్నందున నామెయే సీతగానుండనోపును. రావణుఁడు విశ్రవసుని కొడుకు; కుబేరునకుఁ దమ్ముఁడు; లంకానగరము వాని వాసస్థానము. అది యిటకు నూరుయోజనంబుల దవ్వున సముద్రాంతరమున నున్నది. దానిని తొల్లి విశ్వకర్మ నిర్మించెను. అంత రమణీయమైన నగరము గలుగదు. రవిదీప్తిమంతములైన ప్రాకారములతో హిరణ్మయ ద్వారములతోఁ దేజరిల్లుచున్న యానగరాంతమునందు రావణాంతఃపురమున సీతాదేవి రాక్షసస్త్రీ సంరక్షితయై కట్టుపుట్టంబు తడియునట్లుగా విలపించుచున్నది. అచ్చటకుఁ బోవనేర్తురేని మీకు సీతాదేవి కాన్పించును. నేరుగా లంకాపురికిఁ బొండు; కృతకృత్యులై సుఖముగా మరలివత్తురు. దివ్యజ్ఞానప్రభావంబున నా చూచినది చెప్పితిని. వియన్మార్గంబున నంతరములు గలవు. మొదటి యంతరమందుఁ బిచ్చుకలు మున్నగు పక్షులు సంచరించును. అది భూమికి సమీపముగానుండును. రెండవయంతరము కాకులకును ఫలజీవులైన విహంగమంబులకును బోవనై యుండును.

దానిపయి మూఁడవయంతర ముండును. అది క్రౌంచకారండవాదులకు సంచార యోగ్యమైయుండును. దానిపయి నాల్గవ యంతరముగలదు. అందు డేగలు తిరుగాడుచుండును. దానిపయి నైదవయంతరమున్నది. అందు గ్రద్దలు సంచరించును. దాని యుపరిభాగంబున నాఱవయంతరము గలదు. అది హంససంచారయోగ్యమై యుండును. దానిపయి సప్తమాంతరమున్నది. అందు వైనతేయులు పాఱుదురు. మావంశము వినతాసుతుఁడైన యరుణునివలనఁ గలిగెను గావున మాకు సప్తమాంతరమందు విహరించు యోగ్యతగలదు. గరుడునకువలె నాకును దివ్యదృష్టి గలదు. ఇందుండి లంకానగరాంతమందున్న సీతారావణు లిప్పుడేమిచేయుచున్నది చూచి చెప్పుచున్నాను. మాదృష్టి యాహార బలంబునను నిసర్గశక్తివిశేషంబునను నూఱుయోజనములు పాఱును. కోళ్లు తమపాదమూలమునందలి వస్తువట్లు మేము బహుదూరస్థమైన వస్తువును గ్రహించి భక్షింతుము. ఆపిశితాశనుని నేను స్వయముగా నిప్పుడు మట్టుపెట్టఁజాలకున్నను బరులవలననేనిఁ జంపింతునేని నాతమ్మునకుగాఁ దద్రాత్మసాధముని యెడ నాకుఁ గలపగ కొంతకుఁ గొంత చల్లారును. వానరోత్తములారా! ఈ లవణాబ్ధి నెట్లు దాఁటనగునో విచారింపుఁడు. ఇది సేయుదురేని సీతాదేవి సందర్శనము మీకగును. మీరు నిష్టసిద్ధిని గాంచి సుఖముగాఁ గిష్కింధానగరము చేరుదురు. నాతమ్మునకు స్వర్గతునకు సముద్రనీరంబుల జలతర్పణంబొనర్పవలయును గాన నన్ను మున్నీటి దరికిఁ జేర్చి పుణ్యముఁ గట్టికొనుఁడు' అని చెప్పెను. వానరులంత సంపాతిని సముద్రతీరంబునకు గొనిపోయి జలతర్పణానంతరము వానిని మరల యథాస్థానము చేర్చి సీతాదేవి లంకానగరమునం దున్నదని యెఱుంగనోఁచిన మహాభాగ్యంబున కెంతయు హర్షవివశులైరి.

జాంబవంతుఁడు సంపాతిని సమీపించి, 'సౌమ్యా! ఎంతకాలముగా నిందు వసింతువు? రామబాణాగ్నులను లక్ష్మణపరాక్రమంబును దలంపక యింతయొనర్చిన మూఢుఁ డతఁ డెంతటివాఁడు? వివరంబు వినవలతు' మనెను. నాపుడు సంపాతి వారికి సంతసముఁగూర్చువాఁడై, 'మిత్రమా! నేను ఱెక్కలు కాలిపడి యుఱువదవనాడు సుంత తెలివొందితిని. అప్పుడు నేను పడియున్న చోటిదియనికూడ నాకుఁ దెలియకుండెను. కొన్నాళ్లకు నాయున్నది వింధ్యాద్రియగుట గ్రహించితిని. అప్పుడీపర్వతమునందు నిశాకరుఁడను మహర్షి యుండెను. ఆయననాకుఁ

జిరపరిచితుఁడు గావున నేను మెలమెల్లఁగాఁ బ్రాకులాడి వాని యాశ్రమముచేరి యందొక చెట్టుక్రింద వేచియుంటిని. ఆమహాత్ముఁడు జలములాడి యుత్తరాభిముఖుఁడై వచ్చెను. బ్రహ్మదేవుని సమస్తభూతంబులట్లు వానిని వన్యమృగములెల్లఁ గొలుచుచుండెను. ఆమునీంద్రుఁడాశ్రమము చొచ్చినంతట రాజు నిజాంతఃపురముఁ బ్రవేశించినప్పుడు తదీయబలంబట్లు వన్యమృగంబులెల్ల వానిసెలవొంది తమతమ నెలవులకుఁ జనెను. అంతట నమ్మునివర్యుఁడు డాయవచ్చి నన్నుఁ జూచి, 'సౌమ్యా! నీఱెక్కలు దగ్ధమైయున్నవి; నీచర్మమెల్లఁ బుండువాఱియున్నది; నీరూపమేర్పడదు. సంపాతివని యూహింతును. ఇట్లు కానేల?' యని యడిగెను. నేను వాక్కుతో వానికిమ్రొక్కి నాసంగతియెల్ల వినిచి, 'అయ్యా! ఈదురవస్థకుఁ జిక్కి జీవింపనోపను; మరణము నిచ్చగింతు'నని విన్నవించితిని. నిశాకరమహర్షి ముహూర్తకాలము ధ్యానగతుఁడై, 'సంపాతీ! వగవవలదు. ఇక్ష్వాకువంశ తిలకుఁడును దశరథప్రియాసూనుఁడునునైన రాముఁడు పితృవాక్య పరిపాలనార్థము భార్యాసోదర సహితంబుగా వివాసము వచ్చును. అత్తఱి రావణుండను రాక్షసరాజు రాముభార్యను సీతాదేవి నపహరించికొనిపోయి యామెను వివిధంబులఁ బ్రలోభించును. ఆపతివ్రతామణి రావణుని నిరసించి నిరశన వ్రతము గ్రహించును. ఆమెకు నింద్రుఁడు సురదుర్లభమైన యమృతాన్నముఁ దెచ్చియిచ్చును. ఆమె యాయన్నమం దగ్రభాగంబును వ్రేల ముట్టి, 'నాభర్తయు నామఱందియు జీవించియున్నను దేవత్వమొంది యున్నను వారి కీయన్నముపభోగార్థ మగుఁగాక' అని పలికి దానిని భూమిపై నిడును. అంతతో వారికి క్షుధార్తితీఱును. రాముని పంపున సీతాన్వేషణార్థము వానరులు వత్తురు. వారికి నీవు సీతావృత్తాంతమును దెలుపుదువు. ఇట్లు దివ్యజ్ఞానంబున గ్రహించితిని. ఇందే నీవుండి కాలము నిరీక్షించుచుండుము. అప్పుడు నీకు ఱెక్కలు యథాపూర్వమగును. నీకిప్పుడే పక్షములు మొలచి వచ్చునట్లు చేయనోపుదును గాని యట్టి యుత్సాహము నాకిప్పుడు జనింపదు. నీవలన సర్వలోకహితమైన కార్యము నావచించినది కావలసియున్నది. రాముని సందర్శింపవలయునని యెంతో యాసగలదుగాని యంతవఱకు జీవింపనొల్లను' అని పలికి యామహర్షి నిజాశ్రమముఁ జొచ్చెను. ఇది జరిగి యేండ్లు పూండ్లు గడచెను. నాఁడుసుత నేనిందుండి మీరాక నిరీక్షించుచుంటిని. నేను కదలమెదలఁ జాలను. నాకొడుకు సుపార్శ్వుఁడు నన్నుఁ బోషించు

చున్నాఁడు. గంధర్వులకు గానంబును సర్పంబులకుఁ గోపంబును
మృగంబులకు భయంబునట్లు మాకు క్షుద్వ్యథ మిక్కుటము. ఒకనాఁడు
నాపట్టి యాహారార్థము చని సూర్యాస్తమయముదాక మరలిరాకుం
డెను. ఆఁకలి పెల్లిదమై నాప్రాణములు పురపురఁ బొక్కసాగెను.
ఎట్టకేలకు నాసుతుఁడు వట్టిచేతులతో వచ్చెను. అదిగాంచి యెంతో
విసివితిని. వాఁడు నాకోప మోర్చి, 'నాయనా! నేను యథాప్రకారము
చని మహేంద్రగిరిద్వారము నాశ్రయించి సముద్రాంతర జలజంతువుల
వంక దృష్టినిలిపి కాచియుంటిని. అంతలోఁ గాటుకరాశివంటి మేని
వాఁడు సూర్యోదయ ప్రభాభాసమానమైన వనితారత్నము నొకర్త
కను జంక నిఱికించికొని గగనమార్గంబునఁ బోవుచుండెను. అపూర్వ
మైన యాహారము దైవయోగంబున సిద్ధించెఁగదా యని యువ్విళ్ళూ
రుచు వారిరువురను గ్రహింప నుంకించితిని. ఆపురుషుఁడు నన్నుఁజూచి
'మార్గము వదలు' మని వినయపురస్సరంబుగా సామవచనంబులతో
యాచించెను. సామోపపన్నులను నీచుఁడు గూడఁ బ్రహరింపఁడు
గదా. దారివదలితిని. అతఁడు స్వతేజోవిశేషంబున నింగి నగల్చువాఁడు
వోలె మహావేగమునఁ బోయెను. అంతట గగనచరులైన సిద్ధులు నన్ను
డాయవచ్చి, 'నాయనా! దైవయోగంబున బ్రతికితివి. స్త్రీసహితుఁడు
గావున వాఁడు నిన్నువదలెను. ఇంతకు నీకుఁ గాలము మంచిది. వాఁ
డెవఁడో గ్రహించితివా? రాక్షసరాజు రావణుండు. వాని చంకఁజిక్కి
రాలుచున్న యాభరణములతో జాఱినపుట్టముతో విరిసిన శిరోజము
లతో మూర్తిగొన్న దుఃఖదేవతనుబోలి, 'హా రామా! హా లక్ష్మణా!'
యని యేడ్చుచున్న యాస్త్రీరత్నము రామునిభార్య సీతాదేవి. ఆమె
నతఁ డపహరించుచున్నాఁ' డనిరి. ఇంత ప్రొద్దగుటకును నేను వట్టిచేతు
లతో వచ్చుటకు నిది కారణ' మని పలికెను. నాఁడు నా చూచినదానికి
విన్నదానికి సరిపోయెను. ఆ ఘోరవార్త వినియు ఱెక్కలులేమి మిన్న
కుంటిని. దేహబలంబుడిగినను వాఙ్మనోబలంబులు తఱుగవు. ఆ రెండు
కరణంబు లెంతమాత్రము మీకుఁ దోడ్పడఁగలవో యంతమాత్రము
నావలన మీరు పనిగొననగును. రాముని కార్యమును నాసొంతకార్య
ముగా భావింతును. మీరు పౌరుషంబు నాశ్రయించి ప్రయత్నింపుఁడు.
వానరేంద్రుఁడు కోరియేరి మతిమంతులును బలవంతులును మనస్వినులు
నైన మిమ్ముఁ బంచెను. ఱేని యభిమతంబును వమ్ముగానీయవలదు.
దేవతలకుఁ గూడ మీరు దురాసదులు. రామలక్ష్మణుల బాణంబులు

త్రిలోకరక్షణ శిక్షణంబులకుఁ జాలియున్నవి. రావణుఁడెంత తేజోబల సమన్వితుండైనను మీకు దుష్కరము గలుగదు. జాగుసేయక కర్తవ్యము నూహింపుఁడు. బుద్ధిమంతులు నిశ్చితార్థముపట్లఁ దడవు సేయరని చెప్పెను.

అంతలోన సంపాతికి ఱెక్కలు మొలిచెను. అతఁడు పరమ సంతుష్టాంతరంగుఁడై నిశాకరమహర్షికి నాత్మలో మ్రొక్కి, 'యౌవన ప్రాదుర్భావంబునందట్లు నాకు బలపరాక్రమంబు లుదయించెను. ఋషి వచనము తప్పదు. నాకు ఱెక్కలు మరల వచ్చుటయే యందులకు నిదర్శనము. కార్యసిద్ధియగు; ప్రయత్నింపుఁ' డని పలికి తనపక్షంబుల బలంబుఁ దెలియఁగోరి నింగి కెగసెను.

దక్షిణసముద్రతీరము

వానరు లా వింతఁజూచి తమ ప్రయత్నసిద్ధియందు విశ్వాసము గలవారై యభిజిన్ముహూర్తమువఱకు వేచియుండి దక్షిణదిశాభిముఖులై చని, సర్వలోకాభివ్యక్తి నిమిత్తము తీర్చిన మేటియుద్ధమోయనను దక్షిణమహాసముద్రమును జేరి దాని యుత్తరతీరంబున విడిసిరి. ఆ సముద్రం బొకచోట భయంకర నానాసత్త్వసంకులంబుగా, నొకతావున నుత్తుంగతరంగపరంపరాభీలముగా నొకక్రేవఁ బాతాళవాసి దానవాగ్రణి సందోహసంబాధితంబుగా నొకవలన నిస్తరంగమై నిద్రించుచున్నదో యనునట్లునుండెను. ఇట్లు నానాగతులనున్న పారావారంబును గపిముఖ్యులు చూచి దిగులుపడి యొండొరుల మోములు చూడ సాగిరి.

అంగదుఁడు వారిమనస్తాపంబును గ్రహించి, 'వానరులారా, ఇది మీకుఁ దగునా? మనస్సును దుఃఖవశ మొనర్చినచో శక్తిపరాక్రమంబు లుండునా? పగగొన్న పాము శిశువునట్లు విషాదము ప్రాణులను హరించును. దుఃఖమునకు లోఁబడుట కాపురుష లక్షణము. 'విపది ధైర్య'మని చెప్పరా? దుఃఖదీనులకుఁ బురుషార్థములలో నొక్కటియేని సిద్ధింపదుగదా!' యని పలువిధంబుల వారికి ధైర్యంబు నూలుకొల్పెను. వానరులంత గొంతశాంతము వహించి నాటిరేయి యట్లు పుచ్చి వఱువాత మరలఁ గూడి కర్తవ్యము నాలోచింపసాగిరి.

అంగదుఁడు లేచి, 'ఈసముద్రంబును దాఁటి లంకాపురిఁ జొచ్చి సీతాదేవినిగాంచి సుగ్రీవుని ప్రతినఁగాచి రాజభయంబునుండి వానర వర్గంబును రక్షించి కిష్కింధనున్న మనభార్యాపుత్రులకు సౌఖ్యప్రదాన మొనర్పనోఁచినమేటి మనలో నెవఁడేనిఁ గలఁడా? ఎవఁడు నూఱు యోజనంబులు దాఁట సమర్థుఁడో యతఁడు ముందువచ్చి మాకీ యభయంబిచ్చుఁ గాక' యనెను. ఆమాటలు విని కపివర్యులు చిత్తరు వులవలె నైరి. అంగదుఁ డంతతో విరమింపక, 'ప్లవంగోత్తములారా! మిన్నకుందు రేల? మీబలపరాక్రంబు లేమాయెను? ఉత్తమాంశంబుల జనింపరా? లోకపూజ్యతఁ గాంచరా? మీగమనంబునకు నాతంకము గలదా? వినయము మిమ్ముఁ బలుకనీయదుగాఁబోలు. అట్లయిన నొక్కటి యడిగెదఁగాక. ఎవరెవ రెంతదవ్వు దాఁటనోర్తురో చెప్పుఁ' డనెను.

పదియోజనంబులు దాఁటుదు నని గజుఁడు పలికెను. ఇరువది యోజనంబు లెగయ నోర్తునని గవాక్షుఁడు చెప్పెను. ముప్పదియోజ నంబులు లంఘింతునని గవయుఁడనెను. నలువది యోజనంబులని శర భుఁడు, నేఁబదియోజనంబులని గంధమాదనుఁడు, నఱువది యోజ నంబులని మైందుఁడు, డెబ్బదియని ద్వివిదుఁడు, నెనుఁబది యని సుషే ణుఁడు వచించిరి. జాంబవంతుఁడు లేచి, 'మీమీ లావులు వచించితిరి. నాకుఁగల గతిపరాక్రమము ముదిమివలన సన్నగిల్లెను. అయినను దొంబదియోజనంబులు దాఁటనోర్తును. తొల్లిటి నాశక్తిని దలంచి యిట్లాడ సిగ్గయ్యెడు. శ్రీమహావిష్ణువు త్రివిక్రమావతారమెత్తి ముల్లో కంబుల నాక్రమించినప్పుడు వాని నొక్కగంటున వలగొంటిని. అది యిప్పుడు చెప్పియు ఫలములేదు. నూఱుయోజనంబులు లంఘించినఁ గాని లంకను జేరరాదు. ఏమిసేయుదు' ననెను. అంగదుఁ డామాట నందుకొని, 'నూఱుయోజనములు దాఁటగలనుగాని మరలిరానోర్తునో లేదో చెప్పఁజాల' ననెను. జాంబవంతుఁడు వానిని విని, 'అంగదా! నీ జవసత్త్వములు మాకుఁ గ్రొత్తగావు. వేయియోజనములైనను దాఁటిపోయి రాఁగలవు. నాయనా! మేమింతమందిమి యుండియు యువరాజును నిన్నీకార్యమునకుఁ బంపనగునా? భార్యను భర్తయట్లు రాజును దత్సైన్యము రక్షింపవలయును. ఇది సిద్ధాంతవాక్యము. మఱియు నీవీకార్యమునకు మూలాధారుఁడవు. మూలము సురక్షితమగు

నేని ఫలపుష్పాదులు సిద్ధించును. నీవు కార్యసాధనార్థము లంకకుం బోవుదువేని మాకిట దిక్కెవ్వరు ?' అని పలికెను.

అంగదుం డదివిని, 'తాతా! నేను పోరాదంటివి. మఱియెవ్వరును గానరారైరి. ఏమిచేయవలయును? నాఁడు సీతావృత్తాంతముం దెలియలేక ప్రాయోపవేశము నాశ్రయింపం దలకొంటిమి. నేఁడా వృత్తాంతము తెలిసియు నదేగతి తప్పనిదగుచున్నది. ఇంతటం గిష్కింధకు మరలుదమా? అట్లు చని సుగ్రీవునకు నేమని విన్నవింతము? మన మాట నతఁడు మనస్కరించునా? ఉరిదండనము మనకుం దప్పునా? సర్వజ్ఞునకు నీకుం దెలియనిది లేదు. తగు వెఱ వుపదేశింపు' మనెను. నావుఁడు, 'వత్సా! చింతవలదు. నీపని తప్పక కొనసాగును; సందియము వలదు. అఱచేతం బండిడుకొని యద్దమును వెదకుచున్నాము' అని జాంబవంతుఁడు చెప్పి, యేకాంతముగాం గూర్చుండియున్న హనుమంతు నొద్దకుం బోయి, 'వీరాగ్రణీ! సర్వశాస్త్రవిదాంవరా! మారుతీ! ఒంటరినున్నావు; పలుకవేల? ఎవని బాహుబలము కశ్యపప్రసూతియైన గరుడుని పక్షబలంబును మెచ్చదో, ఎవని వేగపరాక్రమంబులను బక్షీంద్రుఁడు సయితము కీర్తించునో, ఎవని బుద్ధిబలంబులు సర్వభూతవిశిష్టములో యట్టి నీవు నిన్నెఱుంగవు గాంబోలు. హనుమంతా! జగత్ప్రాణునకు జనించితివిగావున నీవు దేవాంశసంభూతుఁడవుగాని యేతన్మాత్రుఁడవుగావు. బాలార్కబింబమును ఫలభ్రాంతితో మ్రింగనుంకించితివి. ఇంద్రుని వజ్రముగూడ నీయందు సమగ్రశక్తిమంతము గాదయ్యెను. కులిశధారాహతిఁబడసి నీవు పర్వతశిఖరంబునం బడితివి. అప్పుడు నీ హనువు మొక్కవోయెను. ఇంద్రుని సేతకు నీతండ్రి ప్రభంజనుండు కినిసి వీచుటమానెను. వాయుస్తంభనంబున ముల్లోకము లల్లాడెను. సురలు సంభ్రాంతులై గుమిగూడివచ్చి నీతండ్రి నాశ్వాసించిరి. అతఁడు ప్రసన్నుండయ్యెను. ఎందును నీకు శస్త్రభయము గలుగదనియు స్వచ్ఛందమరణశీలి వగుదువనియు నాఁడు పరమేష్ఠి నీకు వరములు ప్రసాదించెను. అట్టి మహామహుఁడవు నీవు ప్రాణభయార్తులమై యున్న మమ్ముం రక్షింపం దలంపవా? ఎవఁడు త్రివిక్రమావతారకాలంబున భూమండలమెల్ల నేకవింశతిపర్యాయములు వలగొనెనో, అమృతమథనసమయంబున నెవఁడు సురప్రార్థితుండై తెచ్చియిచ్చిన మూలికల ప్రభావంబున సుధపుట్టెనో, యాజాంబవంతుఁడు నేఁడు ముదిమికిం జిక్కి సత్త్వహీనుఁడయ్యెను. నీవు దక్క యొరు లిందులకుం జాలరు. నీపరాక్రమసందర్శనకాంక్షులై వాన

రులు వేచియున్నారు. లేలెమ్ము; సముద్రోల్లంఘన మొనర్పుము; దీను లకు ముదమొదవింపు' మని ప్రేరణోక్తులు వచించెను.

జాంబవంతుని ప్రణయోత్సాహవచనంబులు మనోగతములై నంతనే హనుమంతుని యెడ లుప్పొంగసాగెను. అతఁడు వాలమల్లార్చుచు లేచి, 'వానరసత్తములారా! ఎదరు మానుఁడు. 'చూచివత్తువు సీత'నని నాయంతరాత్మ పలుకుచున్నది. ఇదిగో నాదక్షిణబాహువదరుచున్నది.

ఉ॥ మీటినరాయికైవడి నమేయ రయంబున గంతువైచి మున్నీటిని దాఁటి యాపరమనీచుని రావణుప్రోలవాలి పెన్నోటలు పేటలుం గడిఁది కోనలు గీనలు రాణివాసముల్ మేటినగళ్ళు బాడువులు మేడలు వాడలు చుట్టి చూచెదన్ ॥

ఉ॥ భూమిజఁ గాంతు నేనియును విభుండటు పంపుటవిన్నవించి చేతోముదమొప్ప నామెఁ గొని తోడనవచ్చి కపీంద్రుమ్రోల శ్రీరామున కప్పగింతుఁ గనరాదగు నేని సమస్తరాక్షస స్తోమముతోడ నప్పురిని దోయిటఁ దెత్తు సురల్ సెబాసనన్ ॥

నేను గుప్పించి యెగయునప్పుడు నాపాదహతికి భూతలంబు క్రుంగుఁగావున బర్వతాగ్రము నెక్కి లంఘింతును. నాలంఘనవేగంబు నకుఁ బుడమి గ్రక్కదలును; నగంబులు దుల్లును; సముద్రంబు లింకును; మేఘంబులు వ్రయ్యును; గగనచరంబులు భ్రమాన్వడును. సురాసురు లడ్డమువత్తురుగాక; మఱియొండగుఁగాక. నా గమనము మరలదు. సీతాదేవినో లంకాపట్టణంబునో రెంట నొకటి చూతురుగాక' అని బింకంబులు వచించెను.

వానరులు ప్రహృష్టాంతరంగులై హనుమంతు నుగ్గడించిరి. జాంబవంతుఁడు లేచి, 'నాయనా! నీవలన మాదుఃఖమిప్పుడు చల్లారెను. సంతోషమును గూర్చితివి. మహర్షుల యనుగ్రహంబునను వానర వృద్ధుల యాశీర్వచనబలంబునను గురుజనప్రసాదంబునను నీవు సుఖముగా వత్తువుగాక. నీవచ్చుదనుక మేమెల్లరము నొంటికాల నిలిచి కార్యసిద్ధ్యర్థము నీకుఁగాఁ బరమేశ్వరుని ధ్యానించుచుందు' మనెను. హనుమంతుఁ డంత విజృంభించి మహేంద్రపర్వతమారోహించి మనస్సుచేత లంకాపురముఁ జొచ్చెను.

కిష్కింధాకాండము సంపూర్ణము

శ్రీ దొడ్డరామాయణము

సుందరకాండము

చ॥ స్థిరమగుభక్తియున్ నిరతచిత్తవిశుద్ధియుఁగల్గి యే జగ
ద్గురుచరణాబ్జముల్ గొలువ ఘోరపయోనిధి పల్వలంబుగాఁ
బరఁగె నభీప్సితార్థములు పాటిలెఁ బావనికందు నా జగ
ద్గురు చరణాబ్జము ల్వావరఁగూర్చుత మాకు సమస్తభద్రముల్॥

హనుమంతుఁడట్లు మహేంద్రగిరి నారోహించి, మరకతంబులు పఱచిరోయననున్న యచ్చటి చల్లని లేఁబచ్చికనేలలఁ గొంతవడి విహరించి, మేనుపెంచి పూర్వాదిశాభిముఖుఁడై తండ్రియగు వాయుదేవునకును సకలకర్మసాక్షియైన సూర్యునకును నిఖిలసురాధిపుఁడగు దేవేంద్రునకును సృష్టికర్తయైన పరమేష్ఠికిని నమస్కరించి, లంకవంక మరలి బాహువు లల్లార్చి బలముకొలంది నప్పర్వతరాజమును మర్దించెను. ఆ తాపునకు నగ్గిరీంద్రము ముహూర్తమాత్రము కంపిల్లెను; అందలి తరువుల పుష్పంబులు జలజల రాలి యన్నగంబునొక పూరాశిగాఁ జేసెను; అచటి కాంచన నీల రజతవర్ణ శిలలు బీఁటలు వాఱి కపివీరుని రేఖా ప్రతిబింబంబులను బహురూపంబుల నభివ్యక్తీకరించెను; ఆ నగాంతరము నుండి మణిశిల లెగసి సప్తజ్వాలలోని నడిమిదైన ధూమజ్వాలతోడి నిప్పునుండి నొడము ధూమరాజిని మఱపించెను; అందలి గుహాంతరస్థ భూతంబుల యార్తారావంబులు రోదసీకుహరంబును దాఁకి మాఱు మ్రోసెను; స్వస్తికలక్షణలక్షితఫణాభరణంబులైన యాశీవిషంబులు రాయిడి చెంది కోపవివశంబులై నిప్పులు గురియుచు శిలాతలంబులను గఱచుటం జేసి యాఱాలు విషఘ్నులైన యోషధులకుఁ గూడ మిక్కుటమై మండుచు మణిదీపంబులకైవడి నప్పర్వతమం దెల్లెడలఁ బ్రజ్వరిల్లెను. పంచభూతాత్మకమైన శైలము తత్తద్భూతవియోగ కారణంబున విడివడి రూపుమాయుచున్నదో యని శంకాకులులై యందలి ఋషులు హుటాహుటి నింగికిఁ బ్రాఁకిరి. రక్తమాల్యానులేపనంబులతో మధుమదారుణితంబులై కెందామరలంబోలిన నేత్రంబులతో నొప్పుచు పానభూములందు వేళాకోలముగానున్న విద్యాధరులు ప్రలయం

బయ్యోనని తలంచి భయవిహ్వాలులై తడఁబడుచు సువర్ణమధు పాత్రంబులను వివిధభక్ష్యలేహ్యమాంసంబులను డాలు పిడికత్తి మున్నగు నాయుధంబులను బాఱవైచి, ప్రాణరక్షణార్థము ప్రియులతోడ గగనంబున కెగసి యుపరిచరసిద్ధచారణ మహర్షులవలన సంగతి యెఱింగి యప్రమేయశరీరంబుతో శిఖాగ్రంబుననున్న హనుమంతుని జూచి లోలోన సిగ్గుపడిరి.

హనుమంతుఁడట్లు విజృంభించి నడుము సాచి ప్రాణంబులు బంధించి యాత్మీయసత్త్వతేజోవీర్యంబులను మూర్తీభవింపఁజేసి యాకసంబువంక దృష్టి సారించి కాళ్ళువంచి పాదంబులూని చెవులు రిక్కించి తోఁక యల్లార్చి జాంబవదాదులను గాంచి, 'శ్రీరామనిర్ముక్తశరవేగంబున రావణపాలితంబైన లంకాపట్టణంబునకుఁ బోయి యందు జనకాత్మజను శోధింతును. ఆమె యందుఁ గానరాదేని యదేవేగంబున సురాలయంబుమెట్టి యాచోటెల్ల గాలింతును. అప్పటికిని నా శ్రమ ఫలింపదేని రాక్షసరాజును రావణాసురుని బట్టి కట్టివైతు; లేదా లంకానగరంబును సరావణంబుగా నుత్పాటించి కొనివత్తు' నని పలికి ఱివ్వున నింగి కెగసెను.

సముద్రోల్లంఘనము

హనుమంతుని వేగోద్ధతికిఁ దన్నగవృక్షంబు లున్మూలితంబులై దూరాధ్వప్రస్థితుని సాగనంపుటకై వెంటఁ జను బంధువులక్రియ నమ్మారుతిని గడుదవ్వు వెంబడించి సముద్రాంతరంబున గూలసాగెను. మారుతి పుష్పావకీర్ణుఁడై మిడుంగుఱులతోడి కొండవలెఁదోఁచెను. సాగరంబు వికీర్ణప్రసూనాకలితమై సనక్షత్రగగనతలంబును బోలెను. పంచాస్యపన్నగంబుల భ్రాంతిని గలిగించు హస్తతలంబులతో నేకకాల సముదిత చంద్రార్కులోయననొప్పు కందోయితో పూజార్థమెత్తిన యింద్రధ్వజమోయననుండు వాలంబుతో నిజవక్షోభాగహతికి జీలి చిదుపలై కక్షాంతరములఁ బఱచుచు వాయువుగావించు మేఘగర్జాధ్వానులతోడఁ జనుచున్న మారుతింగాంచి రావణవినాశసూచ్యమైన తోఁకచుక్క లంకాపురి వ్రాలుచున్నదోయని యంబరచరిష్ణులు తలంప సాగిరి. వాని యూరువేగజనిత ప్రచండవాతోద్ధతికి నుత్తరదిశాగతానిలంబు తోడై పీవఁగా సముద్రుఁడు సుళ్ళుదిరుగుచు నురుగులు

గ్రక్కుచు నింగినొరయుచు భ్రాంతచిత్తునిబోలి మహాభీలస్థితి నొందెను. ఆకపివర్యుఁడు రామకార్యార్థము చనుటకెంతయు సంతసించి దేవదానవ గంధర్వులు వానిపయిఁ బుష్పవృష్టిఁ గురిసిరి; సూర్యుఁడు శీతకరుఁ డయ్యెను. ఋషులును దిక్పాలురును వానిని వేనోళ్ళఁగీర్తించిరి.

సముద్రుఁడు హనుమంతునకు సాచివ్య మొనర్చుట

అట్లు చనుచున్న హనుమంతుని సముద్రుఁడు చూచి, 'అహో! నేఁడెంతయు నాకు సుదినంబు. నేను సగరునివలనఁ బెంపొందితిని. ఆ మహనీయుఁ డిక్ష్వాకుకులప్రసూతుఁడు. వానివంశము నాకెప్పుడును మాన్యమగును. రాముఁ డావంశ్యుఁడు. అతని కార్యార్థము మారుతి చనుచున్నాఁడు. ఇతనికిఁ దోడ్పడుట రామునకుఁ దోడ్పడుటగును. అట్లొనర్చి కృతకృత్యుఁడ నయ్యెదఁ గాక. ఇతఁడు దవ్వుదాఁట సమ కట్టెను గావున మార్గపరిశ్రాంతుఁడగుట చనదు. ఏకముఖంబున నింత దూరము చనుటయుఁ గష్టతరము. ఎందేని సుంత నిలిచి యీయనఘుఁడు బడలికవాసి పోవుటొప్పును' అని యాత్మగతంబునఁ దలపోసి, తనగర్భంబున మునిగియున్న మైనాకపర్వతంబును బిలిచి, 'గిరిసత్తమా! పాతాళవాసులైన యసురులు పైకి రాకుండుటకై నిన్నిట గడియ ప్రమానుగా దేవేంద్రుఁడుంచెను. నీవలన సురవైరుల పరాక్రమప్రయ త్నములెల్లఁ బొల్లుపోయెను. నీశక్తి యింతనరాదు. ఏవలనుగోరిన నా వలను బెంపుగాంతువు. ఇప్పుడు నిన్ను కొండొక యర్థంబు వేడుదును. కపిచంద్రుఁడు హనుమంతుఁడు రామకార్యార్థియై తెంపుచేసి నీపైఁగా వినువీధి నదిగో చనుచున్నాఁడు చూడుము. నేను యథాశక్తి యితనికిఁ దోడ్పడి యీరూపంబున నాకృతజ్ఞతను నిక్ష్వాకువంశంబునకు జూపుదుఁ గాక. మిత్రమా? నావలె నీవును నైక్ష్వాకులకు గృతజ్ఞతాఋణబద్ధుఁ డవుగాని వేఱుగాదు. ఎట్లందువా? నాజన్మము వారివలనఁ గలిగెను. నేనుండుటవలన నీవు నాయందు సుఖముండు టయ్యెను. కావున నీవును వారిని బూజింపక తప్పదు. రాముఁ డైక్ష్వాకువు గావునఁ దత్కార్యా ర్థికిఁ దోడ్పడుట రామునకుఁ దోడ్పడుటే యగును. రాముని సంభావించుట వలనఁ దద్వంశమును బూజించుటగును. ఆమహాత్ములకు నింతకన్న మన మేమియుఁ జేయఁజాలము. చేయఁదలంచినదానిని సకాలమునఁ జేసిన మేలగును. ఏమో కోరుదునని జడియవలదు. నీకుమించిన దానిని కోరుట లేదు; నాకోరునది నీకొకసంగతిగాదు. నీటిలోనుండి పైకిలెమ్ము. నీ

శిఖరాగ్రంబున హనుమంతుఁడు సుంత విశ్రమించి శ్రమవాసి చనుఁగాక. అతిథిసత్కార మింతమాత్రమేని చేయఁజాలని మనజీవితమేల? మిత్రమా! నాసంగతి యటుండనిమ్ము. నీవు సామాన్యుండవుగాదు. హిరణ్మయశిఖరంబులు గలిగి దేవగంధర్వ సేవితుండవై ప్రశస్తిగాంతువు. అట్టి నీవిప్పుడు లోకోత్తరుఁడైన యతిథి వచ్చుచున్నప్పుడు మఱియు మిన్నకుండ నగునా? నావచించినది గావించుటవలన నీ గౌరవంబు పెంపొందును. అంతియగాదు. రాముఁడు శ్రీమహావిష్ణువేగాని యొండు గాదు. అట్టివానిపూజ లన్నప్పుడెల్లఁ గలుగవు. అప్రార్థితముగా మనకు నేఁడిట్టి భాగ్యంబు గల్గుట మనపూర్వసుకృతఫలంబు గాని యన్యంబు గాదు. సీతాదేవియన్నో పరమపతివ్రతారత్నము. అట్టి మహాత్మురాలి కిప్పుడిట్టి యాపదవచ్చెను. సీతారాముల నిమిత్తం బీయనఘుఁ డనన్యసాధ్యకార్యంబునకుఁ దెంపుజేసెను. ఇంతకన్న నాత్మార్పణము గలుగదు. ఇవన్నియుఁ దలపోసి నాప్రణయంబొనర్పు' మనెను.

మైనాకుఁడు

మైనాకుఁ డామాటతోడ నభోవీధికిఁ బెరిగెను. వాని శిఖరకాంతులు నీలమేఘమండలంబును సువర్ణచ్ఛాయాకలిత మొనర్చెను. హనుమంతుఁ డావింతకు నచ్చెరువొంది తనదారికి నడ్డముగానున్న కొండలరాయుని జూచి, 'అకటా! నాపోవుపనికి భంగపాటుగలిగింప నున్నాఁడు కానిమ్ము' అని కృతనిశ్చయుఁడై పవనుఁడు జీమూతంబువలె నతఁ డప్పర్వతేంద్రుని ఱొమ్ముతోఁ ద్రోపాడెను. ఆ త్రోపువడినిబట్టి హనుమంతుని గమనవేగంబును మైనాకుఁడు గ్రహించి ప్రమోదపులకాంకితుఁడై మనుష్యరూపముదాల్చి, 'మిత్రమా! నిన్నడ్డగింపవచ్చిన వాఁడఁ గాదు. నీతలం పెఱుంగుదును. అన్యదుస్తరమైన సముద్రలంఘనంబును సమకట్టితివి. దవ్వుదాఁటుట గొప్పశ్రమయగును. నా శిఖరంబులందు సుంత విశ్రమించి చనుము. ఈపాటి తోడ్పాటు నీ కొనర్పఁగా సాగరప్రేరితుండనై వచ్చితిని. సముద్రుఁడు సగరునివలన వృద్ధిఁ గాంచెను. సగరుఁ డిక్ష్వాకువంశ్యుఁడు. రాముఁడావంశమున జనించెను. నీవు రామకార్యార్థము పోవుచున్నావు. నీకింతమాత్రమేని గావించి నీద్వారా రామునకును వానిద్వారా ఇక్ష్వాకువంశంబునకును దనకృతజ్ఞతనుజూప సముద్రుఁడు సంకల్పించి నన్నిందులకుఁ బ్రేరేచెను. మావేఁడికోలంగీకరింపుము. స్వాదుకందమూలఫలంబులు వలయునన్ని నాయందుఁగలవు.

ఇచ్చవచ్చినవాని నారగించి యలసటలువాసి తరలుము. హరిసత్తమా! నిన్నిట నాపుటకుఁ గారణాంతరముగూడఁ గలదు. తొల్లి కృతయుగంబునఁ బర్వతంబులెల్ల ఱెక్కలుగలిగి గరుడానిలవేగవంతములై యెల్ల దెసలు సంచరించుచుండెను. అవియట్లు విచ్చలవిడిఁ దిరుగుచుఁ దప్పితారి తలమీఁదఁ బడునేమోయని దేవర్షిభూతంబులు బెగ్గడిల్లసాగెను. దేవేంద్రుఁడు వారి భయంబు నుడుపుటకుఁగా వజ్రాయుధంబున వేనవేలపర్వతంబుల పక్షంబులను ఖండించి నాపైకిఁగూడ నుఱికెను. నేను వాయుదేవు నాశ్రయించితిని. ఆ మహాత్ముఁడు నన్ను దవ్వవిసరి సముద్రాంతరమునఁ ద్రోసి నాఱెక్కలు కాపాడెను. నీవో యాయనఘుని సుతుఁడవు; ఆకారణంబున నాకుఁ బరమపూజ్యుండవైతివి. అదియునుంగాక యుత్తము లెందును బూజ్యులగుదురు. దేవాంశసంభూతుండ వగుటవలనను దేవకార్యార్థము ప్రాణంబునుగూడఁ దృణీకరించితివి గావునను నీవెల్లవిధముల నుత్తమోత్తముండ వనక తీఱదు. ప్రాకృతుఁడు సయితమతిథియైనప్పుడు పూజార్హుఁడుకాఁగా నీయట్టివాని సంగతి చెప్పనేల? మారుతీ! నిఖిలధర్మవేత్తకు నీకుఁ దెలియని ధర్మముగలదా? మాయిచ్చు నాతిథ్యంబు నీకు ననవసరము గావచ్చును. అయినను మా ప్రేమను ద్రోయరాదుగదా' యని చెప్పెను.

హనుమంతుఁడు వాని ప్రార్థనము విని, 'నగసత్తమా, నీకెంతయు సంతసించితిని. నీ యాదరణోక్తుల వలననే నీ యిచ్చు సపర్యలెల్ల నాకయ్యెను. కార్యత్వర నిలువనీయదు. ప్రొద్దుగ్రుంకకమున్నే లంకాపురము చేరవలయును. అదియునుంగాక యెందుచోటఁ గాలూనక రామబాణగతిఁ జనుదునని ప్రతినచేసివచ్చితిని. ప్రతిజ్ఞాభంగము గారాదు. నన్నుఁ గోపింపకు' మని పలికి పాణితలంబున వానిని బుడికి తదీయానుమతిని బడసి విఘ్నము తప్పినందులకుగా సంతసిల్లి ప్రయాణము సాగించెను. మైనాకసముద్రులు హనుమంతుని నాశీర్వచనంబుల సత్కరించి యతనిఁ దరలించిరి. దేవర్షి సిద్ధచారణముఖ్యులు వానికార్యపరత్వంబును వేనోళ్ళ నుగ్గడించిరి.

ఇంద్రుఁడు మైనాకునకు మెచ్చి వచ్చి, 'సౌమ్యా! హనుమంతుని తీవ్రసాహసంబును జూచి యతనికేమి మువ్వవచ్చునో యని ప్రాణంబు లఱచేతఁబట్టుకొని తహతహపడుచున్నాము. నీసౌజన్యమిప్పుడు తెలిసెను. నీకెంతయుఁ బ్రీతుండనైతిని; అభయవరమిచ్చితి'

నని పలికి చనెను. అప్రార్థితముగా సిద్ధించిన యీ మహావరంబునకు మైనాకుఁడు పరమ సంతోషమందెను. అనాయాచితోపకారులకు శుభంబులు నిత్యసిద్ధములుగదా.

సురస

మైనాకుఁడట్లు చన్నంతనే దేవగంధర్వ సిద్ధమహర్షులు నింగిఁ గూడి మంతనము సలిపి నాగమాతయైన సురసను రప్పించి, 'కళ్యాణీ! వాయుపుత్త్రుఁడు హనుమంతుఁడు సముద్రోల్లంఘనము దొరకొని యదిగో పోవుచున్నాఁడు. వానిబలపరాక్రమంబులఁ దెలియఁ గోరుదుము. నీవు మహాఘోరరాక్షసివై దంష్ట్రాకరాళాస్యము నప్పళించి వానికి నెదురై యతని ప్రయాణంబును ముహూర్తమాత్రము భంగపఱుపుము. ఉపాయంబున నిన్ను జయించి యతఁడు చనునో యేమిచేయునో చూత' మనిరి. సురస యంతట లోకభయావహ మహావికృతాకారరాక్షసియై హనుమంతు నడ్డగించి, 'వానరసత్తమా! క్షుధార్తనై మాడుచున్న నాకు నాహారంబుగా నిన్ను దేవతలు ప్రసాదించిరి. మాఱాడక నా నోరుచొచ్చు' మనెను. హనుమంతుఁడు చేఁదోయి మొగిడ్చి, 'రాక్షసీ! దశరథాత్మజుఁడు రాముఁడు తండ్రిపంపుసేయ భార్యాసహోదరయుతుఁడై దండకారణ్యమునకు వచ్చెను. అచ్చట వానికి రాక్షసులతోడ బద్ధవైరము సంభవించెను. కొండొకనాఁ డామహాత్ముఁడు కార్యాంతరాసక్తుఁడై చనియుండఁగా వానిభార్యను సీతాదేవిని బరమపునీతురాలిని రావణాసురుఁ డపహరించి తెచ్చెను. ఆమెను వెదకుటకుగా రామునాజ్ఞఁ జనుచున్నాను. నీవును రామరాజ్యవాసివిగాని యొండు గాదు. కావునఁ దోడ్పడుట ప్రజలకెల్ల విధివిహితము. కాకున్న రాజద్రోహమగును. నామాట పాటింపవేని నేను పోయి సీతాదేవిని జూచి యావార్త రామునకుఁ దెలిపి మరలవచ్చి నీయిచ్ఛ చేయుదును. అందాక నిదానింపుము' అని చెప్పెను. సురస కాదనెను. అంత హనుమంతుఁడు తనపొడవుఁ దగ్గించి చిఱుతరూపము దాల్చి యారక్కసి నోరుదూఱి వెలువడివచ్చి, 'దక్షప్రజాపతిసుతా! సురసా! నీమతంబానర్చితిని. నీ కోరినప్రాణి నీవదనంబు దూఱకతీఱదు. అది బ్రహ్మవరము. దానిని సత్యమొనర్చితిని; ఇఁక నన్నువదలు' మనెను. సురస తొల్లిరూపము వహించి, 'సౌమ్యా! యథాసుఖము చనుము; కార్యసిద్ధి యగుఁగాక;

రామునితో సీతనుగూర్పు' మని పలికి చనెను. హనుమంతుని బుద్ధి పరాక్రమంబులకు భూతంబులు వానిని సాధువాక్యంబులఁ బ్రశంసించెను.

సింహిక

పవనాత్మజుఁడట్లు సురసను వీడ్కొని వారిధారాభిషిక్తంబును బతగసేవితంబును దుంబురాది సంచారభావితంబును మహేంద్రధనుర్విరాజితంబును విమానప్రచారరమణీయంబును వజ్రాశనిసమానపావక ప్రభాశోభితంబును నై యెయ్యది గ్రహనక్షత్ర చంద్రార్క తారా గణంబులతో విరాజిలు చుండునో జితస్వర్గులైన మహాభాగులెందు నక్షత్రరూపంబునఁ బ్రకాశించుచుందురో భూలోకంబునుండి దేవతార్థము హవ్యంబును గొనిపోవుటకు నగ్నిహోత్రుఁన కెయ్యది మార్గమో యయ్యాకాశపథంబును ద్రొక్కి గరుత్మంతుఁడు వోలె జివ్వునఁ జన సాగెను. అట్లు పోవుచుండఁగా సింహికయను రాక్షసి కామరూపిణి జూచి క్షుధార్తయై ఛాయాగ్రాహిణి గావున వానినిఁ దదీయఛాయంబట్టి యీడ్చెను. ప్రతివాతంబున నావవలె దాను సమాకర్షింపఁబడుట యప్పావని తెలిసికొని కారణమేమోయని నలువలంకులు పరికించి క్రిందికిఁ జూపుసారించెను. సముద్రాంతరమున నొక మహాజంతువు వికృతమైనదిలేచి నోరప్పవళించి యుండెను. హనుమంతుఁడు దానిని గాంచి దక్షిణసముద్రాంతరమున ఛాయాగ్రాహిణియను మహాజంతువు గలదని నాఁడు సుగ్రీవుఁడన్న భూత మిదిగా నుండనోపునని తలంచి తన శరీరమును బెంచెను. సింహికయుఁ బాతాళాంతరసన్నిభంబుగాఁ దన నోరువిచ్చి ప్రళయమేఘంబు కైవడి గర్జించుచు హనుమంతుని దఱుమఁ జొచ్చెను. మారుతి క్షణములో మహాహ్రస్వరూపుఁడై చంద్రుఁడు రాహువక్త్రంబునుబోలె దాని ముఖబిలముఁజొచ్చి తీక్ష్ణములైన నిజ నఖాగ్రంబులచేత తదీయమర్మంబులు జీల్చి యది నోరుమూయుటకు మున్న మనోవేగంబున వెలువడి వచ్చెను. ఆభూతము తెలివితప్పి నీటఁ బడి సమసెను. ఆకాశచారిణులైన భూతంబులు సింహికపాటుఁగాంచి, 'భళి భళీ! నీయీకార్యము వినువారికిఁ గూడ వెఱపుఁ గలిగించును. ఇట్టి యొక్కవోని ధైర్యంబును దలంపునకుఁ గూడ నందని సూక్ష్మ దృష్టియుఁ దత్త్వనిశ్చయశక్తియుఁ గార్యకౌశలంబును గల మేధావికిఁ బడయరాని యర్థముండునా? శుభమగుఁగాక' అని వానినభినుతించిరి.

ఆలంబన పర్వతము

అంజనీసూనుఁడట్లు సింహికను భర్జించి కొంతదూరము చనఁగా నటకుఁ గొండొకమేర మలయోపవనంబులును లంకాద్వీపంబులును నదీ సాగర సంగమస్థానంబులును గానవచ్చెను. ఆధీరాగ్రణి యంత సుంత యాగి, 'యీరూపంబుతో నింత వేగంబునఁ జనుదునేని రక్కసులాశ్చర్య వశులై హాహాకారము లొనర్తురు. కార్యము చెడు'నని తలపోసి పీత మోహుఁడైన జీవుఁడు శరీరత్యాగ మొనర్చి తొంటిరూపంబును బొంది నట్లు బలిగర్వనిబర్హణార్థము శ్రీమహావిష్ణువు వామనరూపము దాల్చి నట్లు పూర్వాకారము వహించి త్రికూటపర్వతశిఖరాగ్రస్థ లంకానగ రమువంక దృష్టినిలిపి విచిత్రకూటసమన్వితంబును నారికేళకోద్దాలక కేతకీవన సమలంకృతంబునైన యాలంబపర్వతము మీఁద ప్రాలెను.

లంకానగరము

లంకానగరము త్రికూటశిఖరాగ్రతలంబున నిర్మితమై గగన తలంబునఁ గట్టిరోయను భ్రాంతిని గలిగించుచు వివిధరాజోద్యానంబుల తోడను, బుష్పభారవినమ్ర పవమానప్లవమాన వల్లికావేల్లిత లతా గృహంబులతోడను, బూచియేచి సొబగారుచున్న పూపందిరులతోడను, బద్మోత్పల హంసకారండవ సంకులంబులైన నడబావులతోడను వివిధ శిలాసోపానమనోహర సరోవరంబులతోడను మనోజ్ఞమై, సాగరసమాన దీర్ఘపరిఘావృతమై పరదుష్ప్రవేశమగుచు నింగి నొరయు ప్రాకారంబులు గలిగి, గాలికిఁ గదలియాడుచు తేని నిరంకుశత్వంబును జాటుచున్నవో యనను్న పతాకలతో శోభిల్లుచు మిఱుమిట్లుగొల్పుచున్న సువర్ణరత్న ఖచిత బహిఃద్వారబంధురమై యసదృశవిభవాభిరామముగా నుండెను.

లంకానగరోత్తరద్వారము

హనుమంతుఁడు సుంతవడి నాలంబనాద్రియందు నిలిచి యందుండి తరలి లంకా నగరోత్తరద్వారము చేరి, 'అహో! విధివిధాన మెట్లో తెలియరాదు. అంగద నీల సుగ్రీవులు దక్క యన్యు లీసముద్రమును దాఁటనోపరు. లంకయన్ననో సురలకుఁ గూడఁ జొఱరాదు. ఇందు వచ్చుటయు దీనిని జయించుటయు సాధ్యమా? రాముఁడు పరాక్రమ

మూర్తి యగుట సత్యమేగాని యాయనమాత్ర మిం దేమి సేయఁగలఁడు? రాక్షసులు నిసర్గక్రూరులు ; వారియెడ సామోపాయంబులు పొసఁగవు ; ధనసమృద్ధులు గావున దానోపాయము వారియందుఁ జెల్లదు ; బలగర్వితులుగాన భేదోపాయంబునకు లొంగరు ; పోరన్న వారికిఁ జెర్లాటము గావున దండోపాయమునకు నిసుమంతయు నవకాశముగలుగదు' పర్యవసానమెట్లున్నదో గదా ? అకటా ! ఈవిచారము నాకేల ? సీతాన్వేషణార్థినై వచ్చితిని. ఆమె బ్రతికియున్న నిట్టియూహలు సేయనగును. నావచ్చినపనిఁ జూచికొందుఁగాక. పురమెట్లు ప్రవేశింపనగును ? రావణునికంటఁ బడితినా యతఁడు నన్నువదలఁడు ; నావచ్చిన కార్యము చెడును. ఒరుల కంటఁబడక నగరప్రదేశములు వెదకుటెట్లు ? సీతాదేవిని జూచుటెట్లు ? దూతనై యిందు వచ్చితిని. దూతలవైక్లబ్యమునఁ జేసి సిద్ధప్రాయములైన కార్యములుగూడఁ జెడుట గలదు. అట్టినింద నాకు రాకుండు మార్గమేది ? అపరాహ్ణమగుచున్నది. ఇప్పుడే లంకాపురమును బ్రవేశింతునా ? యీరూపము తగునా ? హ్రస్వరూపమును దాల్పవలయునా ? ఎట్లయినను రాక్షసుల కంటఁబడరాదు. నేనుగూడ రాక్షసినై వారి నేమఱింతునా ? మాయావులు వారంతమాత్రాననే మోసపోదురా ? వాయువు నిరాకారుఁడు. అతఁడు గూడ వీరిని గనుబ్రామి యందు విహరింపనోపఁడనఁగా నేనెంత వాఁడను ? చీఁకటిపడుదనుక వేచి యుందునా ? సరిసరి ; రాత్రులందు వారు మధుమదోన్మత్తులై యుందురు ; చీఁకటియు నాకుఁ దోడ్పడును. ఇదే యుక్తోపాయము' అని లోలోన వితర్కించుకొని కర్తవ్యము నిశ్చయించి రవియస్తమించి నంతనే మార్జాలమాత్రాకారుఁడై ప్రదోషంబునఁ గోఁతులట్లు దుముకులాడుచు మెల్లమెల్లగా నాద్వారమెక్కి, లోపల వెండిస్తంభములమీఁదఁ గట్టియున్న యేడెనిమిది యంతస్తులమేడలను సువర్ణగవాక్షములు గల వానిని గాంచి యాశ్చర్యపరవశుఁడై కొంతవడికి నెమ్మది వహించి, 'ఇంతదవ్వుదాఁటి నిరాంతకముగా వచ్చితిని. సీతాదేవిని గాంతు' నని సంతసించి, యంతలోన వేఱొండు తలఁచి, "కటా ! లంకయెక్కడ ? వానరులిందు వచ్చుటెక్కడ ? ' అని విషాదమొందెను.

లంకిణి

అంతలోనఁ జంద్రుఁడు మారుతికి సాచివ్యమొనర్చుటకోయన సరసునుండి యెగయు నంచవలెఁ దోఁచుచుఁ దారాగణమధ్యవర్తియై

శంఖప్రభాక్షీరమృణాళశోభలను బరిహసించుచు విరాజిల్లెను. హను మంతుఁడు ధైర్యమువహించి యాద్వారంబును దాఁటి చనఁదలంచి లోనఁగాలూనెను. తటాలున వాని యెదుట రక్కసి యొకర్తు నిలిచి, 'ఎవఁడవురా నీవు? ఇందేలవచ్చితివి? ఊపిరితీయకమున్న కలరూపు తెలుపుము. కోఁతి యెక్కడ? పరదుష్ప్రాప్యమైన లంకయెక్కడ?' అని గద్దరించి యడిచెను. వికృతాస్యయు భయంకరనేత్రయునైన యారక్కసిని మారుతి చూచి, 'నీయడిగిన యర్థంబును వచింతుఁగాని నీవెవ్వతెవో యీద్వారమందేల నున్నావో నన్ను బెదరించుటేలనో మున్ను నాకుఁజెప్పు' మనెను. నావుడు, 'వానరా! రాక్షసేశ్వరుని బంటురాలను. లంకిణియందురు. పురరక్షణార్థము నన్ను నియమించిరి. నన్నుఁ గాదని చలిచీమయు లోనఁ జొఱఁజాలదు. మాటలు వేయు నేల? నాప్రేటుతిని చావకమున్న నీవృత్తాంతము చెప్పనగు' ననెను. 'లంకిణీ! ఈనగరసౌందర్యంబు నామనంబును హరించుచున్నది. ఇందలి వనారణ్యసౌధవిశేషంబులు గాంచి నావచ్చిన దారిఁజనుదు' నని హను మంతుఁడు బదులాడెను. అంత నయ్యసుర అంపిల్లి యడచేత వానిని జడిచెను. వాయుపుత్త్రుఁడు మహాగ్రహంబొందియు స్త్రీహత్యాదోషంబు నకు వెఱచి యెడమపిడికిటఁ దావన్మాత్రం బారక్కసిని మోఁదెను. ఆమాత్రపుప్రేటునకే యది విలవిలఁ బోయి నేలఁగూలి భయవిహ్వలయై, 'మహాబాహూ! పాహి పాహి ఓడితిని. వానరుండెన్నఁడు వచ్చి నన్ను జయించునో నాఁడు రాక్షసలోకంబునకు భయంబగునని తొల్లి బ్రహ్మ నాకు వరమిచ్చెను. అదినేఁడు సంప్రాప్తమయ్యెను. దురాత్ముఁడు రావణుఁడు సీతారూపమృత్యువును రాక్షసులపాలికిఁ దెచ్చెను. వాన రోత్తమా! ఇఁక నిన్నడ్డగించువారు లేరు. యథామతి లంకాపురంబెల్ల విహరించి వచ్చిన కార్యంబును నెఱవేర్చికొను' మని పలికి యొసరిల్లెను.

లంకానగర పరిశోధనము

హనుమంతుఁ డట్లు లంకారాక్షసిని నిర్జించి, వైరిపురంబును ద్వారముగుండ చొఱరాదను నీతిశాస్త్రంబును స్మరించి, ప్రాకారమెక్కి చననిశ్చయించి, ప్రయాణ గృహప్రవేశ వివాహకాలంబులందుఁ గుడి పాదంబును ముందుపెట్టుట శుభంబును, శత్రుపుర ప్రవేశంబున ముందు వామచరణంబూనుట వైరికి నశుభంబు గావున నెడమకాలు ముందుంచి ప్రాకారముదాఁటి లోపలఁబ్రవేశించి, ముక్తాపుష్ప విరాజితంబును,

శస్త్రపాణిసేవితంబునైన రాజమార్గంబును ద్రొక్కి, నిరంతర తూర్యఘోషలతో హసితధ్వనులతో నొప్పుచున్నవియుఁ బద్మస్వస్తికవర్ధమాననామకసంస్థాభేదంబుల నిర్మితంబులైనవియు నగు రాక్షసగృహంబులను నొండొంటి మించియున్న వానిని వీక్షించుచు, మద్యపాన వివశులై మంద్రమధ్యమతారస్వరంబులఁ బాడుచున్న రాక్షసస్త్రీల మృదుమధురగానంబులు వినుచు, మత్తకాశినులు మందమందగతుల సౌధంబు లారోహించునప్పుడు మ్రోగుచున్న తదీయ కాంచీనూపురకంకణరవంబు లాలకించుచు, భటులసింహనాదంబులను వేదపాఠకులఘోషలను నింపాదిగా నాకర్ణించుచు, దీక్షితులను జటాధారులను బోడులను గోచర్మాంబరులను దిగంబరులను గర్భముష్టిప్రహారులను నభిచారిక్రియావేత్తలను గూటముద్గర ఖడ్గముసలచాపశతఘ్నీహస్తులను ననేకాక్షులను ననేకకర్ణులను లంబోదర పయోధరులను గరాళదేహభుగ్నవక్త్రులను వికటాంగ వామనాంగులను నానాపరిమాణ శరీరులను వివిధవర్ణకవచధారులను జూచుచుఁ జనిచని, శతసాహస్రసంఖ్యాకరక్షోవీరసైన్యంబు నేమరించి మధ్యమగుల్మంబును దాఁటి, పుండరీకాభిరామపరివేష్టితంబును, మహోన్నతప్రాకారావృతంబునునై పర్వతశిఖరాగ్రంబున విరాజిల్లుచున్న రావణగృహంబుఁ జొచ్చి, యందు దివ్యగానంబులను వినుచు, వివిధవర్ణహయంబులను జతుర్దంతదంతావళంబులను, బంజరాంతరస్థ నానారూప విహంగమంబులను దిలకించుచుఁ బోయి, సువర్ణప్రాకారపరివేష్టితమై ముక్తామణిజాలంబులఁ గైసేసియున్న యతని యంతఃపురంబును గృష్ణాగరుగంధంబులను గుబాళించుచున్న దానిని బ్రవేశించెను.

సీ॥ “నలువ చెందొవల ఱేకులకు నన్నువువెట్టఁ
గోరి కావించిన గుళికయనఁగ,
అఖిలద్విజశ్రేష్ఠమగు చకోరచయంబు
తపముసముల్ల సత్ఫలమనంగ,
జిగురుజొంపము నునుజిగియొప్పు నుదయాద్రిఁ
బొలుపారు నవకల్పభూజమనఁగఁ
బూర్వపయోరాశి పొంతఁగెంజాయచె
న్నొందవిన పవడంపుఁ బొదయనంగ

తే॥ నరుణరుచిఁదనమండల మతిశయిల్లఁ
బొడిచి దివిఁబ్రాకి దీధితు లడరఁజేసి
యంతకంతకు నెక్కుచు సంతమసముఁ
గాలుకొననీక చంద్రుండు గ్రాలెనపుడు” ॥

అట్లు రేఱేఁడు చంద్రికావితానమునుబఱచి మెలమెల్లగా గగన మధ్యస్థుఁడై అచ్చతీఱి లోకంబుల మనస్తాపంబులను జల్లార్చుచుఁ గడలి నుప్పొంగించుచు బంచభూతంబులకు నపూర్వశోభను గలిగించుచు మందరాద్రి ప్రభాలక్ష్మిని నగుచుఁ బ్రదోషసాగర కాంతిని బరిహసించుచుఁ గాసారకమలద్యుతిని నిరసించి ప్రకాశించుచు రజతపంజరస్థ హంసవలె మందరకందరస్థ సింహముకై వడి మదపుటేనుంగుమీఁది వీరశిఖామణి చందమున శోభిల్లెను. గబ్బిగొమ్ములకోడెలు తలలతో మన్ను రాసులను నురుమాడుటయు మదగజంబులు తమ శిరంబులందు మన్నిడుకొనుటయు నమ్మిహిరాంశుని శృంగంబులకు నోడియోయన దోఁచెను. వానిదాడికి వెఱచి చీఁకట్లు వలసపోయెను. కామినీకాముకుల ప్రణయకోపంబులు సన్నగిలెను; వీణాగానంబులు శ్రవణసుఖంబుగాఁ జెలరేగెను. పతివ్రతలు భర్తలంగూడి నిదురించిరి. రక్కసులు రౌద్రవృత్తులై యొండొరులనుల్లసమాడుచుఁ గొందఱును, భుజంబులను బెనవైచి జల్పంబులు పలుకుచుఁ గొందఱును మధుపానవివశులై పరస్పరముఁ దూలనాడుచుఁ గొందఱును యథేచ్ఛావిహారంబులకుఁ దొడఁగిరి. రాక్షసాంగనలు వేసరక మైపూఁతలు రాయుచు గొందఱును దమతమ సొబగులకు లోలోన సంతసించుచుఁ గొందఱు నుండిరి. అందందుఁ బ్రోషితాంగనాజన విరహాగ్నినిశ్వాసంబులు కడు దీర్ఘములై దుస్సహముగా నుండెను. బుద్ధిమంతుల మనోహరసంభాషణంబు లొకచోట మతవిచారంబు లొకవంక పౌరముఖ్యుల వ్యవహార తర్కంబు లొకవలను హితాహితాచార పరిశీలనచర్చ లొకచాయను శ్రుతిపథ మగుచుండెను. విశదాంతరంగలగు నారీమణులు కొందఱు యథోచితాలంకార సమంచితలై నిజ శృంగారచేష్టలవలనఁ బతుల మెప్పువడయుచుఁ బానాసక్తలై యుండిరి. సౌందర్యవతులు కొందఱు నిశీథకాలంబునఁ బ్రియులబిగికవుగిళ్ళఁ జిక్కి వ్రీడాభరమును జూపుచుండిరి. మఱికొందఱు కాంతామణులు తమతమ మనోహరుల యంకతలంబు లారోహించి మురిపంబు లందుచుండిరి. ప్రౌఢలు కొందఱు భర్తృసంగమోత్సుక స్రస్తవస్త్రలై సువర్ణరేఖలో యనఁ దోఁచిరి. పాండురాంగకంబులు విరహక్లేశంబును ముఖపద్మంబు లంతర్భావ పర్యటనంబులను స్పష్టీకరించుచుండఁగా వామహస్తతల కీలిత కపోలలై కొందఱు తలోదరులు చింతావతారలోయనఁ గానవచ్చిరి. అభిసారికలు కొందఱు తెల్లముసుఁగులువైచి సంకేతస్థానంబులకు వడివడిఁ జనుచుండిరి.

హనుమంతుఁ డట్లు హావభావవిలాసవివశలైన రాక్షసాంగనలను పెక్కురఁ గాంచి యందొక్కర్తునం దేనిఁ బరమాభిజాతలక్షణంబులొండె రాజకుల యోగవర్తనంబులొండెఁ గ్లేశక్రోధపరితాపధ్యానచిహ్నంబు లొండెఁ గానక, 'అయ్యో! ఎందఱినో చూచితి; ఒక్కతెగూడ సీతా దేవిగాఁ దోఁపదు. సనాతనధర్మంబున నిల్చి రామదర్శనోత్కంఠితయు వియోగభరసాస్రకంఠియునై యిందుఁజిక్కి పంజరస్థనీలకంఠివలె విహ్వ లించుచు మేఘాచ్ఛాదిత చంద్రరేఖవలెను ధూళిధూసర హేమరేఖ క్రియను నిసర్గలావణ్యవిహీనయై చెక్కుగట్టి లోలోన సెలవాఱుచున్న బాణరేఖపగిదిఁ బయికి గాంభీర్యమువహించియు నంతరంగంబునఁ గుములుచు వాతోద్ధూత మేఘరేఖక్రియఁ గృశీభూతయై రామహృదయం బునఁ బ్రతిబింబించుచుండు రామామణి యెందున్నదో' యని చింతించి యచ్చోటువాసి ప్రహస్తమహాపార్శ్వాల గృహంబులు పరిశోధించి యంబరచుంబియైన కుంభకర్ణుని నివేశమును వెదకి విభీషణమందిరంబును గలయఁజూచి మహోదర విరూపాక్ష విద్యుజ్జిహ్వ విద్యున్మాల వజ్రదంష్ట్ర శుకసారణాదుల నిలయంబులు గాలించి యింద్రజిద్భవనంబును బరీక్షించి జంబుమాలి సుమాలి రశ్మికేతు సూర్యకేతు వజ్రకాయ ధూమ్రాక్ష సంపాతి ప్రముఖరాక్షసపుంగవుల నివాసంబు లొక్కొక్కటిగా విలోకించి యెందును సీతాదేవి లక్షణంబులుగల స్త్రీని గానక తుదకు రావణ మందిరము ప్రవేశించెను.

రావణ మందిరము

ఆ మందిరము రజతమయంబును సువర్ణరేఖాసమలంకృతంబును నై పెక్కు తొట్టికట్లు గలిగి వివిధ దేశాగత మాతంగ తురంగములతో నిండిన గజాశ్వశాలలతోను, రజత దంతమయ రథశాలలతోను నిండి యుండెను. ప్రతి కక్ష్యాంతరంబునను లక్షలకొలఁదిభటులు క్రూరాయుధ పాణులై పహరా యిచ్చుచుండిరి. భేరీభాంకారములు నిరంతరముగా నుండెను. హనుమంతుఁడందు మెల్లఁగాఁ బ్రవేశించి లతాగృహంబులను జిత్రశాలా గృహంబులను క్రీడాగృహంబులను దారుపర్వతకంబులను గామగృహంబులను దివాగృహంబులను నొక్కొక్కటిగాఁ బరికించుచుఁ జని యొకచోట మయూరస్థానసంకులంబును, ధ్వజయష్టిసమాకీర్ణంబును, వివిధరత్నమండితంబునగుచు నిర్మాతృకౌశల్యంబునకుఁ బరమావధియో యన నొప్పుచు, మందర పర్వతంబునకు సాటిగా విరాజిల్లుచున్న

యుత్తమ భవనంబు నొక్కటిగాంచి, యది నానారత్నరచిత సువర్ణ వికారద్వారంబులు గలిగి వైడూర్యరచిత విహంగమ మనోహర కనక గవాక్ష సమలంకృతమై విద్యుల్లతాచకోర మనోభిరామ వర్షకాల మేఘము ననుకరించుచు మణిమరీచిరింఛోళి సముద్దీపితమై రశ్మిమాలి పగిదిఁ దేజరిల్లుచు నుండుటఁజూచి రావణుని మహదైశ్వర్యంబునకుఁ బరమాశ్చర్యమొంది లోకపాలుర లక్ష్మి వారిని దిగనాడి యందు నివసించుచున్నదో యని తలంచెను.

హనుమంతుఁ డావింతలు గాంచుచు నెంతదవ్వు చన్నను దన్మందిరము తుది గానరాకుండెను. అతఁడట్లు పోవుచుఁ గొండొకయెడఁ బహురత్నశ్రీప్రకాశమానమైన విమానంబును వివిధకుసుమావకీర్ణమై పుష్పొడిగప్పిన పర్వతంబును బోలి లావణ్యవతీసమన్వితమై మెఱుంగుల తోడి మేఘంబును దలపించుచు బహుధాతుచిత్రనగాగ్రంబువలెను గ్రహచంద్రవిరాజిత నభంబుకై వడి నింద్రధనుస్సమాయుక్త నీరదంబు రీతిని దనరారుచున్న దానినిగాంచి, యందు సపర్వతంబులుగా భూమిని సవృక్షకంబుగాఁ బర్వతంబులను జిత్రించిన వైఖరికిని, మణులతో సదళకింజల్కంబుగా పుష్పంబులను దీర్చిన నేర్పునకును, వైడూర్య ప్రవాళరూప్యంబులతోఁ జిత్రవిచిత్ర విహంగంబులను రచించిన వైదగ్ధ్యంబునకును, వివిధరత్నరచితములై సజీవములుగా నానారూపసర్పంబులను దీర్చిన కౌశల్యంబునకును, మణిమయ పద్మరమణీయములై నిక్కపు గమలాకరములట్లు దోఁచుచున్న కాసారాదులకును, ప్రవాళరజిత పక్షంబులను సుంత జాఱవైచి మన్మథునకుఁ దోడ్పడవచ్చెనో యను భ్రాంతిని గొలిపించుచున్న కృత్రిమపక్షులకును వింతగొని దానిని సమగ్రముగా నవలోకించి, 'అహో! కుబేరునోర్చి దశకంఠుఁడు గైకొన్న విమాన మిదే గాఁబోలు. ఇట్టి దెందును జూచి యెఱుంగనైతి. దీనికి దాపినరత్నంబులకు విలువగలదా ? ఇందు వింతఁగూర్పని వస్తువు సుంతయుఁ గానరాదుగదా? అద్భుతంబులకు నద్భుతమైన దీనిని రచించిన యావిశ్వకర్మ యెంతటివాఁడో? దీనితత్త్వము బుద్ధికిఁగూడ నందకున్నది. ఇది కామచారియఁట. ఆమేధావి జడంబునకుఁ జైతన్యంబును గూర్చెనా?' యని యాశ్చర్యమంది రావణాంతఃపురము దూఱెను.

రావణాంతఃపురము

అయ్యంతఃపురంబును జూచినంతనే, 'ఇంద్రుని శ్రీయుఁ గుబేరుని సంపదయు వలసవచ్చి యందుఁ గాపురము చేరెనా' యను భ్రాంతి

హనుమంతునకు జనించెను. శుద్ధాంత మెల్ల సువర్ణమయముగానుండెను. అందలి సోపానంబు లొక్కొక్కటియు నొక్కొక్క జాతిరత్నముతోఁ దీర్పఁబడి మిఱుమిట్లు గొలుపుచుండెను. కుట్టిమంబులు స్ఫటికమయములై యంతశ్చరుల ప్రతిబింబంబుల నీనుచు వారికి భ్రాంతిఁ గలిగించుచుండెను. దాని యంతరంబెల్లఁ బెక్కురంగుల దంతపుఁబలకలతోఁ దాపఁబడి నునువులువాఱుచుండెను. స్తంభములు ముక్తాప్రవాళముతోఁ గొన్ని, రూప్యహిరణ్యములతోఁగొన్ని, నానారత్నంబులతోఁ జిత్రవిచిత్రంబుగాఁ దీర్పఁబడి మహోన్నతములై యామందిరంబునకుఁ బరమశోభను గూర్చుచుండెను. అందు బఱచిన చిత్రకంబళంబు లిట్టి వనరాదు. పెక్కుజాతుల పెంపుడుపక్షులు నానాలోహమయ పంజరస్థములై తియ్యనిపల్కులఁ జెవికింపు సేయుచుండెను. భుగభుగసువాసనలకుఁ బరిమితియే లేదు. అంతరాళము ప్రకృతిరచించిన పూలయంగడి యోయన నొప్పెను. అందు దీపంబులు జూదంబుననోడినసిగ్గునం జేసి కదలక ధ్యానస్థితినుండు ధూర్తులవలె నిశ్చలత్వమొంది వెలుంగుచు వివిధరత్నంబులను సముద్దీపితంబులు గావింపఁగా నమ్మందిరమెల్ల మండుచున్నదోయన నుండెను. వాయువు సుఖముగా వీచి త్వగింద్రియంబునకును లావణ్యవతీజన దివ్యమంగళవిగ్రహంబులు నయనేంద్రియంబులకును మధురగానంబులు శ్రవణేంద్రియంబులకును వివిధసుగంధంబులు ఘ్రాణేంద్రియంబులకును రుచ్యములైన భక్ష్యంబులు జిహ్వేంద్రియంబులకు నట్లు సకలేంద్రియములకు నందు ననాయాచితముగా సంతుష్టి గలుగుచుండెను.

అట్లు నిసర్గలక్ష్మికిఁ బుట్టిల్లుగా శోభిల్లుచున్న యమ్మందిరాంతరమునందు రావణుని భార్యలొకవంకను దదీయబలపరాక్రమవిజితరాజకన్యకలొకవైపున నుండిరి. అందొక మృగాక్షి నదీమధ్యంబున నలినీపోతంబునట్లు కనకవిపంచిని గవుంగలించుకొని నిద్రించుచుండెను. ఒక యలివేణి బాలపుత్రికనట్లు గుమ్మెటను నక్షతలంబునగూర్చి పరుండియుండెను. ఒక సుందరి చిరాగతప్రియతమునట్లు పటహము నందిటఁ గూర్చి శయినించెను. ఒక కాంతామణి యేకాంతమున వల్లభునట్లు పిల్లంగ్రోవిని నంకమునఁ జేర్చి యుండెను. ఒక యొయ్యారాడి మెలఁ బ్రాయపుఁ బ్రియుని నొకకేలను ముద్దుసుతుని నొకకరమున గూర్చునట్లుగా నిరుకరంబులందు డిండిమంబులు రెండు పొందించి యుండెను. ఎలనాగలుకొందఱు మదిరావివశలై మోహావశంబునఁ దమకన్యాత్వాం

బును రావణునకుఁ గానుక యిడినట్లు మైమఱచి నిద్రించుచుండిరి. కొందఱు నుదుటిబొట్టు మాసియుండెను. కొందఱ నూపురంబులు తావు దప్పియుండెను. కొందఱ హారంబులు జాఱి నేలఁబడి యుండెను. కొందఱు మిటారులు నిజముక్తాహారములుప్రీలి యెడలెల్లఁ బఱచినకతన మిడుంగుఱులతోడి పూఁదీవెలవలెఁ గానిపించిరి. వస్త్రంబులు తొలఁగి కొందఱును బూమాలలు దెగి కొందఱునుఁ దారుమారుగఁ బడియుండిరి. కొందఱు మద్యమదోద్రేకలై సపత్నీజనముఖంబులను భర్తృవదనంబులుగా భ్రమించి సారెసారెకుఁ జవిగొనఁగా వారును నట్టిస్థితియందే యున్నకతన నదంతయు భర్తృకృతంబులుగా నెంచి ప్రత్యాఘ్రాణంబులొనర్చుచుండిరి. ఒకతె వేఱొకతెఱొమ్ము తలగడగాఁ బరుండెను. దానిభుజంబుపై శిరము మోపి యింకొకతె కూర్కెను. దానితొడపయిఁ దలనిడి మఱియొకతె నిద్రించెను. అట్లుమాలకారముగాఁ బడియున్న వారి భూషణవస్త్రమాలికావయవంబు లివి వీరివని విమర్శింపరాకుండెను. మందిరాంతరమున నున్న దీపంబు లక్కాంతామణుల రూపులావణ్యవయోవిలాస వైఖరులను బరికించు కల్మి రావణునిజాగ్రతావస్థయందుఁ దమకు దుర్లభమగుటం జేసి యతడప్పుడు నిద్రావశుఁడై యుండుట యుక్తావసరముగాభావించి తమిదీఱ నిర్నిమేషదృష్టులఁ జూచుచున్నవో యనఁ బ్రకాశిల్లుచుండెను.

హనుమంతుఁడు వారినెల్లఁ బరీక్షించి యందొక్కతెయందేనియు సీతాలక్షణంబులు గానక యేవతోడ నచ్చోటువాసి యవ్వలి గృహము జొచ్చెను. అది స్ఫటికమణులచేతను దంతముచేతను సువర్ణవైడూర్యములచేతను నంతరాంతరములగా నిర్మితమై రత్నకంబళంబుల పఱపులతో నిండి మణిదీపికా కాంతులవలన మిఱుమిట్లు గొలుపుచుండెను. ఒకచోట ముక్తావిభూషితమైన శ్వేతచ్ఛత్రము నిండుచందురుఁడువోలె విరాజిలుచుండెను. తత్సమీపంబున సువర్ణమయశయనంబొండు చిత్రభానుప్రకాశమానమై యుండెను. మదవతులు కొంద ఱశోకపుష్పమాలికలను ధరించి మృదుమృణాళహస్తంబులఁ జామరంబులనుబూని యాపర్యంకమును జుట్టి మెలమెల్లగా వీఁచుచుండిరి. మందిరాంతమెల్ల సుగంధివాసనలఁ జిప్పిలుచుండెను. అపర్యంకముపయి హంసతూలికాతల్పంబున జీమూతంబునుబోని దేహచ్ఛాయవాఁడు బంగరుజరీపుట్టంబు గట్టి సుగంధిబంధుర రక్తచందనమలంది. బాహువు లాజానువులుగాఁ జాచి నిద్రించుచుండెను. వానికర్ణకుండలములు తేజఃపుంజముల గ్రక్కు

చుండెను. వాని నేత్రంబు లర్ధనిమీలితంబులయ్యు రోహితకాంతులీనుచు నతఁడు మద్యముగ్రోలియుఁ గ్రీడాపరిశ్రాంతుఁడయ్యు నుండుటఁ దెలుపుచుండెను. హనుమంతుఁడు వానిని డాయఁబోయి, 'అహో! ఇతఁడే కాఁబోలు రావణుఁడ'ని చెప్పవాల్పక సుంతవడిఁ జూచి, 'కటా! ఏమినాయజ్ఞానము! ఇతఁడు మేల్కొన్న నేమగు'నని తలంచి యోసరిల్లి వేదికాంతరము చేరి,

'సీ॥ ఐరావతముతోడి పోరాటములనాటి
దంతవ్రణములతో దండనిల్లి,
పాకశాసనుతోడి భండనంబులనాటి
వజ్రంపుగీఁటుల వాసిగాంచి,
కైలాసశైలంబుఁ గదలనెత్తిననాటి
శివపాదహతులతోఁ జెన్నుమీఱి,
శ్రీమహావిష్ణుని వీఁకఁబోరిననాటి
చక్రాంకితంబుల జూజువాఱి,

గీ॥ నవ్యకనకరత్నాంగద నద్ధములయి
సమధికబలపరాక్రమసంస్థలనఁగ
దర్పితారిదంభోళికాద్వయమనంగ
రాణమించు నితనిమూపురంబు లలరె!

అహో! కోపసంతప్తంబులై మందరపర్వతాంతరమున నిద్రించు మహాసర్పంబులఁ బోలు నితని భుజంబులు దేవదానవయక్షగంధర్వాదులకు రోదనకరంబులనుట వింతయే? వీని నఖాంగుష్ఠంబులు శుభలక్షణలక్షితంబులై మహైశ్వర్యసంపన్నుఁడని తెలుపక యే తెలుపును సుమా. చూతపున్నాగవకుల మదిరావిశేషంబు లితనికిఁ బ్రియపానీయంబులని వీని నిట్టూర్పువాసనల వలన స్పష్టమగుచున్నది. దశకంధరుఁడనియు వింశతిబాహువనియు నితనిఁ జెప్పిరి. ఏకవక్త్రుఁడును ద్విబాహువుగా నున్నాఁడు. కామరూపి గావున నితఁడు స్త్రీజనసమ్మోహనార్థ మీ రూపంబును ధరించెఁ గాఁబోలు. వీనికిరీటము స్వస్థానమునుండి సుంత తొలఁగి యున్నది; ఇతఁడు నిద్రావశుఁడనుట స్పష్టము' అని తలపోయుచుండఁగా వానిదృష్టిని దస్సమీపంబున నేకాంతవిన్యస్త శుభశయనాంతరస్థ యగు కాంతామణి సర్వమంగళసంపన్న యొకర్తు సమాకర్షించెను. ఆమె ధరించియున్న ముక్తామణిభూషంబులును నామె శరీరకాంతియుఁ బరస్పరజిగీషఁ బ్రకాశించుచు గృహాంతరమెల్ల వెలిగించుచుండఁ దదీయ రూపయౌవనసంపద లొండొరు మత్సరించుచున్నవో

యని దోఁచుచుండ నత్తలోదరి జగదేకసుందరిగా నొప్పారుచుండెను. మారుతి యామెను హఠాత్తుగాఁజూచి సీతాదేవినిగా భావించి పరమానందమునొంది,

'ఉ॥ అక్కజమైనరూప నవయౌవనసంపద లుల్లసిల్లఁ బెం
పెక్కిన పూవుదీవవలె నెంతయుఁ గోమలదివ్యగాత్రయై,
యిక్కడి సుందరీమణులకెల్ల విలక్షణమైన సొంపుతో
నొక్కటనొప్పు నియ్యువిద కుద్ది త్రిజగంబుల గల్గనోపునే?

అహో! ఈభాగ్యదేవతకై రాముఁడల్లాడుట యేమివింత?' అని తలపోయసాగెను. అంతలోన వాని పరామర్శబుద్ధి వికసించెను. మారుతి యంతఁ బర్యాలోచనపరుఁడై,

'చ॥ పతినెడబాసినట్టివ్యథ పాతకిచేఁబడినట్టిదుఃఖమున్,
హ్రాతయను లోకనిందయును నేకముగాగుమిగూడి యేర్చుటన్
మతిచెడి దీనయై యసువు మానఁగనుండెడు సీతయేడ? యా
తతసుఖ నిద్రలేడ? మృదుతల్పశయానములేడ? యక్కటా!

చ॥ జిలుగుబుటాణిచీరెలును జిత్రవిచిత్ర విలేపనంబులున్,
విలసిత తారహారములు వేడ్కలు వింతలు నాటపాటలున్,
పొలుపులు స్వప్నమందయినఁ బ్రోషితభర్తృక యాపతివ్రతా
తిలకము రామభూవిభునిదేవి తలంచునె తద్వియుక్తయై॥

ఇంతేల? ఆమానవతీరత్న మాదమఱచి రావణాంతఃపురమునఁ బరుండునా? అయ్యో! నాబుద్ధిజాడ్యమునకెంతయు సిగ్గయ్యెడు' అని నిశ్చయించి యచ్చోటు వాసి కొండొక స్థలమునకుఁ జనెను.

పానభూమి

ఆచోటు చందనకస్తూరికా పంకిలమై కర్పూరపుఁగలయంపి నెత్తావుల వెదఁజల్లుచు ముక్తాఫలరంగవల్లికా శోభాయమానముగా నుండెను. అందునర్థమాత్ర భక్షితంబులైన మైణేయ మహిష వరాహ మయూర కుక్కుట మాంసంబులను, దధిసౌవర్చల లవణసంస్కృతమైన సూకర ఖడ్గమృగ చకోర మత్స్యమాంసంబులను, వివిధపాయసంబులను, నానామద్య భక్ష్యభోజ్య లేహ్య పేయంబులను గలిగిన సువర్ణ మణి పాత్రలు గుంపులు గుంపుగాఁ బఱచి యుండెను. మఱియు వివిధ ముక్తారత్నంబులు నేలఁబఱచి నక్షత్రరాశి యవతరించెనో యను శంకను

గలిగించెను. హనుమంతుఁ డా చిహ్నములెల్లఁజూచి పానప్రదేశముగా దానిని గ్రహించి యచ్చోట నిలువక చని యావలి గదులెల్లఁ బరికించెను. ఎందును సీతాదేవి గానరాదయ్యెను. 'కటా! పానవివశలై వేళాకోళముగాఁ బడియున్న రావణాంతఃపురస్త్రీలను గాంచు దౌర్భాగ్యంబు నాకు సంప్రాప్తమయ్యెను. ఈ ధర్మలోపమువలని పాపము తీఱుటెట్లు? ఇట్టికామోద్దీపకములు దృష్టిపథమగుచున్నను నాహృదయంబు సుంతయుఁ జలింపకున్నది. సర్వేంద్రియప్రవృత్తికి మనస్సు కారణంబగును. అది నిలుకడచెందు నేని దృష్టిమాత్రంబునఁ బాపంబు బొరయ దందురు. ఇన్నిచూచుచున్నను నామనస్సు చలింపదు. ఇంతియే చాలు' అని తనకుఁ దానే సమాధానము చెప్పుకొని, 'అయ్యో ఈ చింతలతోఁ గాలము గడచుచున్నది. సీతాదేవిని గాననైతిని. ఆమె యెందుండునో?' యని కొంతవడి తలపోసి, 'సరిసరి; చక్కగా నూహించితిని. రాక్షసులమధ్య నామెయుండదు. ఏజాతి యాజాతినే కలసి యుండును. ఇది మఱచి కాలమెల్ల రిత్తపుచ్చితిని. నాశ్రమయు వ్యర్థమయ్యెను. రక్కసులనడుమ నుండదుపో, మఱెందుండును? ఆమెను రావణాసురుఁడు తెచ్చెననిరి. అతనిపురమెల్ల గలయ వెదకితిని; ఎందును ఆమె గానరాదు. అవమానమునకు వెఱచియో రక్కసులబాధలకు నోడియో యామె ప్రాణపరిత్యాగ మొనర్చియుండును. జీవించియున్న నొకచోటఁగాకున్న నొకచోటనేని కానరాకుండునా? మానవతులకు శీలరక్షణమునకన్నఁ బ్రాణములు తీపుగావు. సీతాదేవి మానవతులలోన మానవతి, కావుననే యామె వనవాసక్లేశమునకు వెఱవక పతివెంట వచ్చుటయ్యెను. నేనిందుండి యెంత వెదకినను ఫలముండదు. ఇఁకఁ దడయఁజనదు. సుగ్రీవాదులు నన్ను నిరీక్షించుచుందురు. అయ్యో! వట్టిచేతులతో వారికడకుఁ బోవుటెట్లు? వారికేమని చెప్పుదును? వానరేశ్వరుఁడు చండశాసనుఁడు; అతఁడిచ్చిన గడు వెన్నడో చనెను. శుభవార్తనేని వినిపింపనోపనైతిని. నన్నతఁడు మన్నింపఁడు. నీవే దిక్కని జాంబవదాదులు నన్ను నమ్మి పంపిరి. వారికెంతో యెల్లిదమైతిని. తోడివారు గేలియసేయక మానరు. నేనుగూడ మానరక్షణార్థము సీతాదేవివలె నాత్మహత్య గావించుకొనుట మే'లని కొండొకసేపు చింతించి, యంతలోన ధైర్యము వహించి, 'అహో! ఈ నిర్వేదము తగునా? సమస్తసంపదలకును నిఖిలశుభంబులకును నిర్వేదము లేకుండుటయే మూలమని తెలిసియుఁ బ్రమాదపడుచున్నాను. నావచ్చిన

పని నెంతమాత్రము నుజ్జగింపరాదు. ఇంకను జూడవలసిన చోట్లుండ వచ్చును. ఇంతవఱకు లతాగృహ చిత్రశాల క్రీడామందిరంబులను జూడనైతిని. ఉద్యానవనములవంకఁ జనలేదు; విమానము లట్లే మిగిలి యున్నవి. ఈతావులెల్లఁ జూతుఁగాక. ఇవి యవి యననేల? రావణ దేశమెల్లఁ బరిశోధింతుఁగాక' యని నిశ్చయించుకొని పాతాళగృహ ములు దూఱి చైత్యాలయములు చూచి విమానములు శోధించి సందు గొందులు వెదకి గోష్పాదమంత ప్రదేశమునుగూడ విడువక నగరాంతర మెల్లఁ బరిశీలించి, 'కటా! రావణుఁడు బందిగొన్నవిద్యాధరాంగనలను నాగకన్యలను నిర్జరకాంతలను నందందుఁ గాంచితిని. సీతాదేవి మాత్రము గానరాదు. ఏమిసేయుదు' నని శోకసంవిగ్నమానసుఁడై ప్రాకారము దాఁటి వచ్చి, 'హా! రామా! నీకుఁ బ్రియంబుఁ గూర్తు గాక యని తెంపుసేసి మున్నీటిని బల్వలంబుగా నెగచి దుర్గమంబైన లంకానగరంబుఁ జొచ్చి వాయువునకుఁ గూడఁ జొఱరాని రావణాంతః పురము ప్రవేశించి వెదఁకదగిన చోట్లెల్ల వెదకితిని. సీ దేవి వైదేహి యెందును గానరాదు. ఆమె యీదురాత్ముని మాయలకు లొంగదు. ఇదిసత్యము. అమానుషప్రభవయు నధ్యాత్మవేత్తయగు జనకరాజు నింటఁబెఱిఁగినదియు నిన్నుఁగూడినదియునైన యాపరమకళ్యాణి యీ క్రించును గడగంటనేనిఁ జూచునా? చూడదు. ముమ్మాటికిఁ జూడదు. మఱేమయ్యెను?

సీ॥ నీయస్త్రభీతుఁడై నింగినిబఱతెంచు
  రావణునొడిజాఱి రాలెనొక్కొ?
ఉల్లోలకల్లోలమదధిరాజముఁగాంచి
  యెదప్రీలి ప్రాణంబు లేగనొక్కొ?
పిశితాశనుచంకబిగి యొత్తిడిఁజేసి
  నలిగి యసువులనుఁదొలఁగనొక్కొ?
ఈర్ష్యాభయభ్రాంతు లేఁచి ప్రేరేపింప
  రక్కసియింతులు మ్రెక్కిరొక్కొ?

గీ॥ దిక్కుగానక దీనాతిదీనయగుచు।
నెడరుటగ్గిగుండానఁ దాఁబడియెనొక్కొ?
పంజరాంతరశుకివోలె బందిఁగాంచి।
నుద్విగర్భాన దుఃఖించుచున్నదొక్కొ?

అయ్యో! ఏమిసేయుదు? ఏదియుఁ దోఁపకున్నది. నారాకకు రామభూవిభుఁ డువ్విళ్ళూరుచుండును. ఆశాపాశము వానిని నిలఁబెట్టి

యున్నది. ఆ దారము పట్టుపోగుకన్న సన్నితమై తాకినఁ దెగును. అట్టి దాని యాధారమున సీతాపతి యెన్నాళ్ళురియాడుచుండును! సుగ్రీవుఁడు మాకిచ్చిన గడువువఱకు రాముఁడు వేచి యనంతరము నిరాశాపరుఁడై ప్రాణత్యాగ మొనర్చి యుండునా? ఆయన యెట్లో గుండె రాయిచేసి బ్రతికియుండినను నేను చని చేతులు వెలికిలవైచితినేనిఁ దోడ్తోడ హృదయము వ్రీలిచచ్చును. వానితోడ లక్ష్మణుం డంతరించును; రామలక్ష్మణులగతి విని భరతశత్రుఘ్నులు నిలువునఁ గూలుదురు. తనయులకుఁగా వారితల్లులు క్రుగ్గి మడియుదురు. సుగ్రీవుని కృతజ్ఞతాబుద్ధి యతనిని మననీయదు. అంగదుఁడు పినతండ్రి ననుగమించును. ఆయిరువురకైన దుఃఖంబున వానరలోకమెల్లఁ దలలు బ్రద్దలుచేసికొని సమసిపోవును. నేను చనుట యిరువంశంబుల దుర్మరణాంతంబునకు గారణమగును. ఈ ఘోరపాతకంబు నొడిగట్టుటకన్న నేనిందే తారసింతునేని నన్ను నిరీక్షించుచు రాముఁడును వానిననుసరించి లక్ష్మణాదులును గొంతకాలముండిన నుండనగును. ఇదే యుక్తమార్గముగాఁ దోఁచుచున్నది. ఏవిధముగా నేనిట జీవింపనగు? సరిసరి; వానప్రస్థాశ్రమమును స్వీకరించి నియతిఁబూని వృక్షమూలనివాసినై చేతికిఁ జిక్కిన కాయలో పండ్లో తిని రామస్మరణ మొనర్చుచుందును. చావుగల్గునేనిఁ దలతోడ దానిని గ్రహింతును. ప్రేయసీవిరహాగ్ని రాముని బెద్దకాలము మననీయదు. ఆకఠోరవార్త చెవిఁబడుటకు మున్నే నేను కడతేఱుటమేలు. ఇది యాత్మహత్య యగునా? కాదు కాదు, ఎన్నడును గాదు. అదిగో రాత్రి ముగియనున్నది. జాగువలదు'—అనికొంత తడవు పరితపించి వెండియు ధైర్యముగాంచి, 'ఏమీ! జీవన్ భద్రాణి పశ్యతి' యని నా యంతరాత్మ పలుకుచున్నది. ఇందేమో యర్థము గలదు. శుద్ధాంతఃకరణము సూచించునట్టి యుపదేశంబును ద్రోయరాదు. అట్లని నా తలంపుమాని యెంతకాలమున్నను ఫలమింతేగదా. అయినను జూతుఁగాక. సీతాదేవి గాన్పింపదేని రావణుని లోకవిద్రావణుని వధించి పగదీర్చుకొందును; లేదా వానిని యజ్ఞపశువునువలెఁ బట్టి బంధించి హోమార్థము రామునొద్దకుఁ గొనిపోయెదను' అని తీర్మానించుకొని యుత్సాహియై తలయెత్తి చూచెను. ఎదుట నశోకవనము గానవచ్చెను. ఆవనమునుగాంచి, 'అయ్యో! లంకానగరమెల్ల వెదకితినిగాని యీవనమును మాత్రము చూడనైతిని. దీనిని గన్నంతనే యడియాస లేలనో నాయెడఁ బొడముచున్నవి. దైవయోగ మెట్లున్నదో తెలియదు.

దైవము తోడ్పడునాఁడు దుర్ఘటములు గూడ సులువుగాఁ గొనసాగును. ఇందాఁక పౌరుషంబు నాశ్రయించి పడరాని పాట్లు పడితిని. నాశ్రమ లెల్ల నిరర్థకములయ్యెను. ఇఁక దైవము నాశ్రయింతుఁగాక. అంతకన్న దిక్కుఁగలుగదు' అని కృతనిశ్చయుఁడై,

'నమోఽస్తు రామాయ సలక్ష్మణాయ,
దేవ్యైచ తస్యై జనకాత్మజాయై,
నమోఽస్తు రుద్రేంద్ర యమానిలేభ్యో,
నమోఽస్తు చంద్రార్కమరుద్గణేభ్యః'

అని వారికిమ్రొక్కి సుగ్రీవుని నమస్కరించి, 'మీరెల్లరపయి భారము వైచి మీయాజ్ఞగొని యీయశోకవనముఁ బ్రవేశించుచున్నాను. నాకుఁగార్యసిద్ధి ననుగ్రహింపుము. దృష్టాదృష్టసమస్తభూతములారా! సుమనంబు సేయుఁడు. స్వాయంభువగు బ్రహ్మయుఁ గులిశపాణియైన సురరాజును సర్వవ్యాపి వాయుదేవుండును తపోగరిష్ఠులైన మహర్షులును నాకుఁ బ్రసన్నులగుదురుగాక. ఏయార్యారత్నముయొక్క దంతపఙ్క్తి కుందకుట్మలముల఼ బోలుననియు నాసాగ్రము గంధఫలిని దలపించుననియు చెప్పిరో, యేకళ్యాణి శుచిస్మితయుఁ పద్మపలాశలోచనయునై ప్రసన్న తారాధిప దర్శనానందమును గలిగించునని విందునో, యామంగళదేవత యాలోకపావని నాకు గనుపండువు సేయుఁగాక. పాపియు నీచుండును నైన రావణుఁడు దుర్మతియై ధర్మమేది యేకాకిగానున్న యేయబలా మణిని బలత్కారముగా నపహరించి తెచ్చెనో యాపతివ్రతాతిలకము రాముని దేవి నాకుఁ బ్రసన్నయగుఁగాక!

మ. శరణన్నం బగవానినైనఁ దగఁబజ్జంజేర్చి మన్నించి త
ద్భరణత్రాణపరుండవై పరమవాత్సల్యంబునంబ్రోచు స
త్కరుణామూర్తిని నిన్నునమ్మి కొలఁదిం దర్కింప కత్యంత దు
స్తరకార్యంబును బూనితిన్ దెరవొకింతం జూపవే రాఘవా॥

అశోకవనము

అని ముహూర్తకాలము ధ్యానించి సమాహితచిత్తుఁడై గుప్పున లంఘించి యయ్యశోకవన ప్రాకారంబెక్కి సహజరూపంబును గుది యించి చిఱుతయై వివిధకుసుమాభరణంబుల దొడవి సొబగారుచు నామని రాకకుగానున్న చంపకాశోకాది నానాతరుజాలములతోను వివిధ

లతాతతులతోను జీబువాఱి జొఱరాకున్నదియు భృంగఝంకార మయూరరుత శుకపికారావ కోలాహలమయమై యున్నదియునైన యయ్యారామంబును దూఱి వృక్షంబునుండి వృక్షంబునకు నెగయుచుఁ దీవెనుండి తీవెకుఁ బ్రాకుచు జ్యాముక్తనారాచవేగంబున సీతాదేవిని వెదక నారంభించెను. హనుమంతుని వడికిఁ దరుకోటరనిద్రావివశవిహగంబులు మేల్కాంచి భయభ్రాంతులకుఁ జిక్కి తటతట నెగయఁగా వాని ఱెక్కలగాలికి పూలవానగురిసి వనేందిర యతనికిఁ గుసుమార్చన చేయుటగా నుండెను. ఆకపివర్యులట్లు పూలఁదోగుచున్న యక్కపివర్యునిగాంచి వసంతుఁడు వచ్చెనో యని భూతంబులు భ్రాంతిగొనెను. మారుతివడికి వృక్షంబులు కొన్ని నిర్ధూతపత్ర శిఖరంబులును విశీర్ణఫల పుష్పంబులును నై జూదంబున వస్త్రాభరణంబులను గోల్పోయి దిసమొల నున్న ధూర్తులఁ దలపించెను. కపీంద్రుని లాంగూలహస్తచరణమర్దితమై యాతోట విరిసిన నెరులతో నలిగిన మైపూలతోఁ బ్రచుంబిత బింబాధరముతో నఖదంతక్షతాంకిత తనూలతతో నొప్పు యువతీరత్నమును బోలెను. అందలి నడబావులు సుధాకమనీయ నీరంబులఁ బిక్కటిల్లుచు సువర్ణ సోపానరమ్యములై నీడలువాఱుచు ముక్తా ప్రవాళ స్ఫాటిక మయవితర్దికా కుట్టిమంబులను నలువలంకులఁ గలిగి పూచి సొంపెసలారుచున్న కమలేందీవరంబులతో నిండి చక్రవాక హంససారసారవమనోజ్ఞములై యుండెను. అచ్చటకు సమీపంబునఁ గ్రీడాపర్వత మొకటి యున్నతశిఖరములతో శిలాగృహములతో వివిధవృక్షవాటికలతోఁ జెన్నుమీఱుచుండెను. అందుండి జాఱి ప్రవహించు సెలయేటి జలంబులు మార్గమధ్యంబున వృక్షశాఖానిరుద్ధములై పడి తఱిగి నిలిచి వెనుకకు సుంత మరలుటఁ జూడఁగాఁ, బ్రియుని యంకంబునుండి పొలయల్కమై జాఱి వడివడిఁ జనుచుండఁగా బంధువులడ్డమై చేతులొడ్డుటం జేసి సుంత యాఁగి కోపములుమాని మరలుచున్న కాంతామణులు దలంపునకు వచ్చుచుండిరి. ఆక్రీడాపర్వతము వెంబడి యుపవనంబొకటి యుండెను. అందలి తరువులుపూచి యేచి విదిర్చి విచ్చిన ఛత్రములోయన నొప్పుచుండెను. ఆవిటపంబుల నడుమ శింశుపావృక్ష మొండు తీవజొంపంబులఁ బెనగొని సూర్యరశ్మికిఁగూడ నెడమీయకుండెను. దానికిఁ జేరువగా నశోకవృక్షంబొండు వివిధతరువాటికాసమావృతమై పుష్పభారవినమ్ర లతాతతులు చుట్టి మెలమెల్లగావీచు పూవింజామరు లందుచు రాజభోగంబు లనుభవించుచున్నదో యన నుండెను.

హనుమంతుఁడా యుపవనశోభ కెంతయు వింతగొని మెల్లమెల్ల గాఁజని పుష్పితాగ్రంబును దరుణాంకురపల్లవంబునైన యాశింశుపావృక్షంబునెక్కి దానియాకుజొంపంబులనడుమ డాగి యశోకవృక్షము చాయఁ జూపువారించెను. అంతలోన సూర్యభగవానుని రాక సూచించుచు నరుణుఁ డుదయించెను. అరుణోదయంబునఁ జీకట్లు జ్ఞానోదయంబునఁ దమఃపటలమువోలె మాయసాగెను.

ఆయశోకవృక్షముక్రింద నొకమూల నొకానొకస్త్రీ మలినవస్త్రంబునుధరించి, శుక్లపక్షప్రథమదివసచంద్రరేఖవలెఁ గృశించి, ధూళిధూసరమై ధూమచ్ఛన్నశిఖజ్వాలపగిదిఁ దోఁచుచు, నలంకారంబులుడిగి, తామరలులేని కొలనువలెఁ సొంపెడసి, యంగారకగ్రహపీడితరోహిణికై వడిఁ గష్టావస్థఁజిక్కి నిట్టూర్పులు పుచ్చుచుఁ, గన్నీటిధారలు గురియుచుఁ, బిండుబాసి శునకంబులమధ్యఁ జిక్కినలేడిపిల్లరీతిఁ బ్రియజనంబునుబాసి రాక్షసాంగనల నడుమఁబడి వనరుచు, సంస్కారములేమి నెఱులుజడగట్టి కృష్ణసర్పమువలె జఘనతలంబున వ్రేలాడుచుండగా దుఃఖదీనావతారయోయనఁ దోఁచుచు, నెడసినసిరివోలెఁ దఱిగిన శ్రద్ధకై వడిఁ బ్రతిహతమైన యాసపగిది భిన్నమొందిన సిద్ధికరణి సకలుషమైన బుద్ధిక్రియ దూఱుగాంచిన కీర్తివహి మఱచినవిద్యమాడ్కి చెన్నఱి సన్నగిలిసందిగ్ధస్మృతి యట్లు నిర్ణయింప రాకుండెను. హనుమంతుఁ డామెనుగాంచి,

"సీ॥ పఱమొయిల్ గప్పినఁ బాడఱి నునుఁగాంతి
గదలిన యమృతాంశు కళయుఁబోలెఁ
బెనుమంచు మీఁదబర్విన వికాసముదప్పి
చెలువుగుందిన సరోజిని విధమున
ధూమంబువొదలినఁ దుఱఁగలి మెఱుఁగులు
నలఁగిమాసిన దీపకళికపగిది,
ధూళిపైఁబొఱసిన దొంగలించుటమాని
లావణ్యమెడసిన లతికభంగి,"

గీ॥ సహజలావణ్యమునుబాసి సన్నగిల్లి,
దుఃఖదీనావతారగాఁ దోఁచుచున్న
యీమె యిచ్చోట నిట్లుండ నేలనొక్కొ?
గుట్టు నేర్పడఁగఁదెలియ నెట్టులొక్కొ? ॥

అని కొండొక తడవు విచారగ్రస్తుఁడై, సంస్కారహీనుని వచనంబు సిద్ధాంతంబును బొంది దానిని బండితుండు పూర్వోత్తరసందర్భ

విమర్శబలంబున గ్రహించుపగిది సీతాభిలక్షణంబులను దాను విన్న వానిని స్మరించి, 'ప్రోషితభర్తృకలైన పతివ్రతలు గై సేయరు. ఈమెయం దాలక్షణంబులు గానవచ్చుచున్నవి. అవిగో వృక్షశాఖాగ్రంబున వ్రేలాడుచున్న ఆసొమ్ములీమెవిగాని యొండుగాదు. ఎట్లందువా? ఈమె నెమ్మేను ధూళిఁగ్రుంగియున్నను నందు భూషణాంకములు మాయవు. ఈగుర్తులనుబట్టి యట్లు నిశ్చయింతును. ఈమె గట్టియున్న పుట్టము ప్రకృతము నలిగి మాసియున్నను నాఁడు ఋశ్యమూకపర్వతంబున సొమ్ములనుగట్టి పడవైచిన పీతాంబరము చెఱఁగునకు సరిపోలుచున్నది. అది సీతాచేలాంచలమని రాముఁడే నిశ్చయించెను. సీతారాము లను రూపులనిరి. అంగప్రత్యంగసౌష్ఠవంబును బరిశీలించినచో వీరొండొరులకు నెంతయుఁ దగియున్నారు. సతీవిరహంబున రాముఁడట్లు పతివియోగంబున నీమెయు గ్రుంగియున్నది. ఎన్నివిధముల నాలోచించినను నీమె సీతయనియే దృఢపడుచున్నది' అని నిశ్చయించి, 'హా! రామా! ఈకళ్యాణివియోగము నెట్లు భరించుచున్నావు? దేవీ! నీ రాముని లోకాభిరాముని బాసి యెట్లు జీవించుచున్నావు? అమానుషప్రకృతులు గావున మీరీయెడరు సహింపనోపిరో. యెడఁబాసి దవ్వయియున్నను మీరొండరు మనోనేత్రంబులఁ జూచుచుండుటవలన సైరింపఁ జాలిరో యూహింపరాకున్నది. ఏతన్మాత్రులకిది తరముగాదు. దాశరథీ! ఆపన్నురాలిని రక్షింపఁజాలనైతి నని వగతువు; అర్ధాంగికై యలమటింతువు. నీ పరితాపంబును జూచి సహింపఁజాలమైతిమి. ఈమె సంతాపము మ్రోల నీదొక పాటిగాదు. పురుషసింహుఁడవు గావునను బంధుమిత్రసహితుండవగుటను నీవు కష్టములోర్చుట వింతగాదు. అబలామాత్రురాలీమె యనన్యసహాయయై పొలసుదిండ్ల నడుమఁజిక్కి పడు నిడుమలు మాఁబోంట్లకుఁగూడ దుఃఖంబును గలిగించుచున్నవి. తల్లీ! లోకనాయకుని జీవితేశ్వరికి నీకును నాపదలు తప్పవయ్యెనా? కాలమెవ్వారికిని దురతిక్రమము. అందులకై వగచి ఫలము లేదు. మీ కడగండ్లు లోకకల్యాణార్థం బగును. నీకీదురవస్థ యికఁ బెద్దకాలముండదు. రాముని పరాక్రమంబును లక్ష్మణుని బుద్ధివిశేషంబును నమ్మి యీయాపదలోర్చుచున్నావు. నీవిశ్వాసము నిరర్థకముగాదు. నీకుఁగా నెవఁడు సుగ్రీవుని చెలిమిఁగోరి వానికి వానరరాజ్యాది మహాభ్యుదయంబులు సమకూర్చెనో, ఎవనిపంపున దురంతమైన సాగరంబును దాఁటి నేనిందువచ్చితినో, యామహనీయుఁడు నిన్ననతికాలంబుననే పడయును.

ఏ కోదండపాణికి విరాధవధయు ఖరదూషణసంహారంబును వాలి ఖండనంబును లీలామాత్రములయ్యెనో యాతేజశ్శాలికి రక్కసులు లెక్క గాదు. దాహాదీనుఁడు చలిపందిరికింబోలె రాజ్యభ్రష్టుఁడు తత్పునః ప్రాప్తికివలె రాముఁడు నీకొఱకు సర్వప్రయత్నములు చేయుచున్నాఁడు. తల్లీ! పద్మపరాగంబులంబోని యాగక్షేత్రపరాగంబులు గప్పిన పుణ్యక్షేత్రంబున జన్మించి ధర్మాత్ముఁడగు మిథిలాధినాథునకుఁ బ్రియసుతవై వెలసి బహుయాజియైన దశరథునకుఁ బెద్దకోడలవుగాఁ బరఁగి జగన్నాథునిఁ బతిగా వరించి వానికి సహధర్మచారిణివై యుడివోని పతివ్రతాధర్మంబు నుద్ధరించుచున్న నిన్ను బందిగొన్న కూళ చిరకాలము మనఁడు. నామాట తప్పదు' అని వివిధగతులఁ బరితపింపసాగెను.

సీతాదేవిని బెక్కురూపముల రాక్షసాంగనలు చుట్టియుండిరి. ఒకతె యేకాక్షిగా నుండెను, ఒకతె యేకకర్ణగా నుండెను, చెవులు లేనిది యొకతె, చేటలంత చెవులదియొకతె, వెన్నువంక ముక్కుగలది యొకతె, పెద్దతలది యొకతె, నిడుదమెడది యొకతె, బోడితలది యొకతె, చింపిరితలది యొకతె, వేయేల! వికృతములెల్ల రూపుదాల్చెనో యన వారు వెలసియుండిరి. వారినడుమ నఱమోడ్పుకందోయితో నామెయుండెను. అట్టి దురవస్థలోనుండియు నామె తనపతి ప్రతిబింబము నిజహృదయ దర్పణంబునఁ జూచుచున్న కారణమునకాఁబోలు తదీయ ముఖమండలము మాత్రము శోభాభిరామముగా నుండెను.

సీతాదేవిని గంటినను సంతోషమునకును రామపత్నికి నట్టిదురవస్థ కలిగెనను విషాదంబునకును హనుమంతుఁడు చిక్కి డోలాయహృదయుఁడై లోలోన నేమోతలపోయుచు నిర్నిమేషదృష్టి నుండఁగా వాని వెనుపార్శ్వమునఁ బెనుధ్వని యుత్పన్నమై యతని నాకర్షించెను. సంగతి యేమోయని మారుతి చూపు నావంకకు మఱలించి, వేదాధ్యయనఘోషలును మంగళవాద్యంబులును జెలరేఁగఁగాఁ గాంచనకరదీపికలనుబట్టి రాక్షసాంగనలు కొందఱు ముందునడచుచుండఁగా మఱికొందఱు చంద్రముఖులు సువర్ణదండచామరములను మృణాళనాళంబులంబోని తమహస్తంబుల ధరించి నిజకంకణధ్వని లయవృత్తికి ననువుగా వీచుచుండఁగా హేమజలపాత్రంబులను మద్యమణిపాత్రలను గొందఱు మందగమనలు గైకొని వెంటనంటిరాఁ, జీకాకుగొన్న కేయూరహారములతో విశీర్ణములైన శిరోజములతో వాడిన నెమ్మోముఁ దమ్ములతోఁ జెదరిన నుదుటిబొట్టులతో

నసియాడు నడకలతో గొందఱు మత్తకాశినులు బలిసి కొలుచుచుండఁగాఁ గరణీయూథముమధ్య గజరాజు చందంబున వారినడుమఁ జేరి రావణుఁడు వచ్చుటఁగాంచి యతఁడేమిసేయునో చూతునుగాక యని యవ్వానరేంద్రుఁడు వృక్షాగ్రమునుండి దిగి దాని యాకులలో దాగెను.

రావణుండట్లు వచ్చుట సీతాదేవిచూచి, పెనుగాలికి దూలు కదలివలె వడంకుచు నూరువులతో నుదరంబునుగప్పి బాహువులతో వక్షోభాగంబును మఱుఁగుచేసి తలంపులు క్రేళ్ళుదాఁటి రామసన్నిధానంబునకుఁ బరుగెత్తుచుండఁగా మదగజంబులదండడిఁ గలంగిన తామర కొలనువలె హృదయము దుందుడుకు చెందుచుండఁగాఁ జల్లారిన నిప్పు పగిది శుష్కించినవాహినిమాడ్కి మహాదైన్యము వహించి దశగ్రీవ పరాభవార్థము పతిని ప్రార్థించుచున్నదోయనఁ జేదోయి గీలించి మిణుకరింపసాగెను.

రావణుఁడు సీతాదేవిని ప్రణయించుట

దశకంధరుఁడట్లు తరలివచ్చి దీనయు నిరానందయునైయున్న యా పరమపతివ్రతాతిలకంబును సమీపించి యామెను తెప్పవాల్పక యాశ్చర్యపరవశుఁడై చిత్తంబును సంవిత్తంబుగావించి, 'కాంతామణీ! స్తనోదరంబులను గప్పిపుచ్చి తనూలతను దాచెదవేల? సర్వలోకమనోహారిణీ! నీసౌందర్యలహరింబడి నాహృదయము పోవుచున్నది. ఈశ్వరివై నన్నుద్ధరింపుము. నాప్రణయ మనుగ్రహింపుము. వెఱవవలదు. పరస్త్రీ గమనము దోషమని నీతిశాస్త్రంబులఁ బల్కరింతువా? అదిమాకుఁగుల విద్యగాని వేఱుగాదు. కులధర్మము నాచరించుట యెన్నడును బాపము గాదు. కామినీ! నిన్ను బలాత్కరింతునని తలంతువుగాఁబోలు. అట్టి భయమువలదు. నీవలపునే వలిచి నిన్నుఁ బొందుదును. దేవీ! నా యెడఁ బ్రణయినివగుము. నా పరిచర్యలందుము; నామనంబుసేయుము. కళ్యాణీ! ఏకవేణీవ్రతమేల? ఈ మాసినచీరెను గట్టనేల! కోమలీ! శిరీషకుసుమ కోమలమైన నీతనూలతను గటికతాయినేలఁ బడవైతువు. ఇంత కటికతనమేల? ఉపవాసంబులవలన మనశ్శరీరంబులను రెంటిని వాడించుచున్నావు. యౌవనవతికి నీకిది తగునా?

"సీ॥ గండుమీలకుఁబుట్టి కాముబాణములతోఁ
గలసియాడెడునట్టి కన్నుఁగవయు
బిసకాండములశిక్షఁ బెరిఁగి లేఁదీఁగెల మెచ్చక
యున్నట్టి మృదుకరములుఁ
జిగురులతో సంధిసేసి యంబుజముల
పైనెత్తిచనునట్టి పదతలములుఁ
గలకంఠములచేతఁ గఱచినవిద్య వీ
ణలకిచ్చునట్టి తిన్ననియెలుంగు
తే॥ నత్తెఱంగున రేఖయు నవ్విధంబు
గఱువచందంబు నమ్మొయికలికితనము
నట్టిచెన్నుఁజూడ నీయందకాక
కలవె యొరులకు నెందైన జలజనేత్ర!"

సుందరీలలామా! ఎలప్రాయము భోగార్థమగు. అదియు సతతము గాదు. దానం జేసి బుద్ధిమంతులు తత్కాలోచితార్థంబులకై ప్రాకులాడుదురు. ఎప్పుడేది యనుభవింపనగునో యప్పుడు దాని ననుభవింప వలయును. ఒండుచో జీవితము వ్యర్థము. మఱియు ప్రకృతికి విరుద్ధమైన యాచరణము దుఃఖావహమేగాక ధర్మదూషణము నగును. కోమలీ! అమూల్యంబులైన చీనిచీనాంబరములును, నపూర్వములైన చందనాగరు ద్రవ్యంబులును, ననర్ఘములైన నవరత్నాభరణంబులును, విచిత్రములైన మాల్యంబులును, నీవుకోరునవి గలవు. కాంతామణీ! నన్నుఁగూడి యుత్తమాసనశయనంబుల సుఖింపుము. మత్తకాశినీ! పాఱిననీరు మరల రానట్లు చన్నయౌవనంబు మఱలరాదు. శుభదర్శనా! నలువ నిన్ను సృజించి యుపరతుండయ్యెను. ఆకారణంబున నినుఁబోలు సుందరీమణి మఱియొకతె గలుగదు. వైదేహీ! నీరూపయౌవనంబులు పితామహునకుఁగూడ మరులుగొల్పును. బింబాధరా! ప్రత్యంగమనోహారిణివగు కతన నీయవయవములలో దేనియందు నాదృష్టి వ్రాలునో యందే యది నిలుకడఁగాంచుచు మరలించినను మరలకున్నది.

•

"ఉ॥ ఆలముసేసి నాతగుల మాఱడిఁ బుచ్చఁగనేల చేల! న
న్నేలి యనంతభోగముల నిచ్చమెయిన్ విహరింపు నిత్య ల
క్ష్మీలలితాలవాలమగు జీవనమంతయు నీసొముగంబు కాఁ
బాలనసేయు మిప్పురము భామినులెల్లను నిన్నుఁగొల్వఁగన్॥"

మైథిలీ! పరపురుషుండను సంశయము వలదు. ఉత్తమాంగన లెందఱో నన్నుఁగూడి యున్నారు. అందఱిలో నిన్ను మిన్నఁగా

జూతును. విలాసినీ! నాపరాక్రమం బ్రపతి ద్వంద్వము. సురాసురులు గూడ నాకునోడి దిక్కులుపట్టిరి.

"మ॥ వనితా యేనొకపల్కు(బల్కెద(జతుర్వారాశి మధ్యంబునన్
ఘనబాహాబలమొప్ప నన్ను నెదురంగా నొక్కడున్ లేమి యె
వ్వనికిం జెల్లము, నన్ను(దాకు మగలన్ వజ్రాహతింగూలు శై
లనికాయంబన మద్భుజాసమదలీలన్ గీటడంగించెదన్॥"

శోభనాకారా! నీమోడి వీడి సాలంకృతవై నీమంగళరూప సందర్శనోత్కంఠంబులైన నానయనంబులకు(బ్రీతి(గావింపుము. కాంతామణీ! ఇష్టభోగంబుల(జూఱలాడుచు(గోరిన మద్యంబు లానుచు(గ్రీడింపుము. నీమాట కెదురుగాని నీచేతికి నడ్డముగాని యుండదు. కళ్యాణీ! రాజ్యముతోడ సిరిని బాసి నారచీరలుగట్టి యాకులుసలములు(దినుచు(నడవులందు బ్రాకులాడు రామునివలన నీకేమి సుఖము గలుగును? నామాటవిని నన్ను(గూడి సుఖింతువేని నీజనకుడు సంతోషించును. తండ్రులు తమబిడ్డల సుఖంబును దమసుఖముగా భావింతురు. నీవిట్లు కష్టపడుటవలన నీతండ్రి యెద(జిచ్చురగుల్చుచున్నావు. కళ్యాణీ! రాముడిందాక జీవించియుండునని నమ్ముటెట్లు? అత(డెన్నడో దుఃఖనిహతుడై యుండును. ఒకవేళ మొండియై బ్రతికియున్నను నిన్ను(బడయ(జాల(డు. ఇదినిజము. జయించి గాకున్నను నర్థించియేని పడయరాదాయని తలంతువా? ఆ యడియాస మానుము. ముల్లోకములువచ్చి నాకు(బాధాక్రాంతమైనను నిన్ను వదలను. మంగళరూపిణీ! నీనిసర్గవిలాసములు నాహృదయంబును హరించెను. నిన్ను(గన్న నాకంటికి శుద్ధాంతకాంతామణులలో నొక్కరు నింపితము గారైరి. జానకీ! వారెల్లరు నిన్ను లక్ష్మినిబోలె సేవింతురు. అదిగో. వనేందిర లతాగృహంబుల నలంకరించి మధుకరఝుంకార మంగళవాద్యంబులను బ్రమోయించుచు మన సమాగమశుభంబును నిరీక్షించు చున్నది. మదిరాక్షీ!

"సీ॥ తెలిగన్ను(గవకాంతి పాలుపారనించుక(
గనువిచ్చిచూచిన(గాదె యబల!
చెలువంపునెమ్మోము నెలమిసొం
పినుమడిగా నల్ల నవ్విన(గాదె యింతి!
దంతమౌక్తికరుచి దలకొన మఱుమాట
పలికినగాదె యుత్పలదళాక్షి!
యుల్లంబుసరసత దెల్లంబు గా లీల
గైకొన్నగాదె పంకరుహవదన!

గీ॥ తలలుపడిఁట నీపాదాబ్జములకు మ్రొక్కి
వేడుచున్నాఁడ నలివేణి మోడివీడి
వలపుతో నన్నుఁజేకొని తలఁచినట్లు
కాము నేలఁగాఁగాదె యో కంబుకంఠి!”

అని నిజమనోరథము తేటపడఁ బల్కెను.

సీతాదేవి యాపల్కులు విని వ్యసనవ్యగ్రాంతరంగయయ్యెను.

“ సీ॥ వెఱవక ననుఁజూచె వీఁడని యెదఁ గలు
షించిన నొండొండ చెమట బొడమ
ననుచితకృత్యంబు నాచరించు విధాతృ
బలిమికి నెవ్వెఱపాటు దోఁప
నిచ్చట దిక్కెవ్వరు నా కను
భయమున మేనఁ గంపంబు పుట్టఁ
జేయంగ నేమి యుపాయంబులేమి నా
ననమున వెల్లదనంబు గదుర

గీ॥ వ్యసన మంతంతకును మించి యాపరాక
పొంగి నీరయి ప్రవహించి యంగ మెల్ల
ముంచివైచుచుండఁగ న మ్మింబుబోడి
యిట్లని వచింపగారాని యట్టుదోఁచె॥

సీతాదేవి రావణుని దిరస్కరించుట

సీతాదేవి యట్లు దుఃఖదీనయయ్యుఁ గొండొకవడికి శాంతి వహించి పతివ్రతలకుఁ బరపురుషులతోఁ బ్రత్యక్షసంభాషణంబులు తగవు గావున గడ్డిపఱక నొండు త్రుంచి తనకును రావణునకును మధ్య వైచి, ‘నీ మనస్సును నావంకనుండి స్వజనమువంక మఱలింపుము. పర సతీప్రణయము తగదు. నన్ను నీవు గోరుట పాపి మోక్షలక్ష్మిని గోరు టగును. ఏకపతివ్రతయెడ నకార్యము తలంచిన వానికి నాయురైశ్వర్యం బులు దక్కవు. జాతిరత్నము వన్నెమాయదు’ అని పలికి వెన్ను మర లించి, ‘నిశాచరా! అన్యసతులు నీభార్యలట్టివారు గారా? వారియెడఁ జెడుబుద్ధి తగునా? ఆత్మపత్నులవలనఁ దనివిచెందని చంచలేంద్రియుల కన్న శఠులు గలరా? పెద్దలు బుద్ధిగఱపరా? వారుచెప్పినను వినవా? ఆ పథ్యావచనంబులయెడ మిథ్యాగౌరవంబును బాటింతువా? రాక్షస వినాశకాలము దాపరించి యిట్లు గావించుచున్నదా? రాజు నీతిరహితుం డును నకృతాత్ముఁడు నగునేని వాని రాజ్యము సిరిసంపదలతోఁ దుల

దూఁగుచున్నను జేటొందక మానదు. నీయపరాధఫలంబుగా లంకానగ
రము సమస్తభాగ్యనిధానమైనది యచిరకాలంబున నాశమొందనున్నది.
దీర్ఘదృష్టిహీనులు స్వాపరాధంబుల వలననే నశింతురు. పాపకర్ముల
వినాశనంబునకుఁ బ్రాణిలోకమెల్ల సంతసించును. రావణా! నీయైశ్వర్య
సంపదలు నన్నుఁ బ్రలోభింపఁ జాలవు. ప్రభ యలభాస్కరునట్లు సీత
రాఘవుని విడిచి మనఁజాలదు. లోకనాథుని సత్కృతభుజాశ్లేషంబుల
మన్ననగాంచిన యీతనూలత యలంతులకౌఁగిట నొదవునా? విది
తాత్ముండును వ్రతస్నాతుండును నైన విప్రునకు వేదవిద్యవలె రాము
నకుఁ గూర్చుభార్య యన్యులకు సాధ్యమగునా? ఎడసి యలమటించు
కరేణుకను గజరాజుతోడనువలెఁ బతివిరహాఖిన్నను నన్ను రామునితోఁ
గూర్చుట సాధుకార్యమగునుగాని యిట్లాడుట గాదు. నీకుఁ బ్రాణం
బులు తీపగునేని, లంకాధిపత్యంబు నింకఁ గొన్నాళ్ళు గోరుదువేని
రామునితో మైత్రి యొనర్పుము. ఆ పురుషోత్తముఁడు నీయపరాధశతంబు
లను మన్నించును. ఆయన ధర్మాత్ముండును శరణాగతవత్సలుండు
నగుట లోకవిదితము. వానియనుగ్రహపాత్రతఁ గాంచి సుఖముండుము.
నీకొఱకు నేనుఁగూడ వానిని బ్రార్థింతును. మనఃకాలుష్యలౌల్యంబులు
మాని శుద్ధాంతఃకరణుండవై యనన్యప్రేరితంబుగా నాత్మార్పణముఁ
గావింతువేని నిన్నా యనఘుఁడు రక్షించును. ఒండుచో దుర్మరణంబు
నీకుఁ దప్పదు. దిక్పాలురను జయించితినని విఱ్ఱవీగవలదు. ఆ లోకవీరు
నకు నీవొక లెక్కగాదు. రామలక్ష్మణాంకితబాణంబు లాశీవిషంబులు
వోలె విషాగ్నులను గ్రక్కుచున్నవి. నీ లంకాపురంబును బూదిసేసి
రక్కసుల రక్తము ద్రావనున్నవి. నా భర్త యిందు రాఁజాలఁడంటివి.
ముల్లోకంబులందు వానికిఁ బోరాని తావు గలుగదు. ఇట్టి సముద్రములు
వేనవేలైనను వానికి దుస్తరములుగావు. నన్నుఁ బడయఁడంటివి. ఈ
మౌఢ్యము వలదు. నిన్నుఁ బుట్టించిన దైవముగూడ వానికి నడ్డుపడ
నేరఁడు. నీభుజపరాక్రమంబులను బెద్దసేసి పొగడుకొంటివి. అట్టివాఁడ
వేని నాపతికి వెఱచి దొంగవై పొంచియుండి నన్నుఁ గొనిరానేల?
నాఁడు నీవు వానికంటెఁ బడియుందువేని నీగతి పులినిగన్న కుక్కగతియై
యుండదా? ఈబీరంబులాడ సిగ్గాలయదా? రవికిరణంబులు పడియనీరము
నట్లు రామబాణంబులు నీప్రాణంబులను హరించుట సిద్ధము. కాలహతుం
డవు గావున నన్ను నిర్బంధించితివి. ఎందఱో కాంతారత్నములను
బందిగొంటినందువా? ఆపాపము నేఁడు మూర్తీభవించి నిన్ను మ్రింగ

నున్నది. ఎందుదాగినను దప్పించుకొనఁ జాలవు' అని పరుషంబుగా బలికెను.

ఆ మాటలకు రావణుని ముఖము జేవురించెను; వాని నేత్రము లగ్నిగోళకము లయ్యెను. అతఁడు కోపంబు నడఁచిపెట్టి,

"ఉ॥ బుద్ధులుసెప్పవెల్ల నటు పోవిదు మెమ్మెయినైన సౌఖ్యసం
సిద్ధియొనర్ప నాకు నెడనేసినఁ దాపము రూపుమాపు నా
వృద్ధియు కోరుదేని నవివేకివినీవని నన్నునిట్లసం
బద్ధములైనవాక్యములు పల్కక నామదినేయు మింపుతోన్॥"

కోమలీ! బుజ్జవంబులకుఁ బూఁబోడులు బుజమెక్కుదురు. తిరస్కృతిని వరించి యిందు వచ్చినవాఁడ గాదు. సుందరీ! నీపయిఁగల నెవిరాళి నీవెక్కసపుమాటలనెల్ల సహించి సారథి విపథంబుఁ ద్రొక్కినహయంబు నట్లు నాయాగ్రహంబును లాగిపెట్టుచున్నది. కోపింపఁదగినచోటఁగూడ నది దయాస్నేహంబులను బుట్టించును. ఈమాట లొండు పల్కేనేని తద్రక్తమాంసంబు లెన్నడో కాకఘూకంబులకు బలియై యుండును. మిథ్యావానప్రస్తుని నమ్మి చెడిపోకుము. నామాట వినుమని రాగరస మగ్నుఁడై వచించెను.

నావుడు వైదేహి భ్రుకుటికరాళవదనయై 'అసురాధమా!

సీ॥ ధర్మరహస్యంబుఁ దగవిచ్చి చెప్పిన
సుంతయు నీచెవి సోకదయ్యె
నీతిగాదని కడునిష్ఠురం బాడిన
మనసు గోరంతయు మరలదయ్యె
నిహపరంబులురెండు నెడమాటఁ దెలిపిన
గాసంతయును జంకు కలుగదయ్యె
బెడిదంపుమృత్యువు వడి గావుగొనునన్న
విరసంపుటూహలు వీడవయ్యె

ఆ॥ వె॥ హితము లొక్కటేని నింపుగామియెగాక
వెగటుదోఁచుటయ్యె వింతగాఁగ
జావుమూడియున్నఁ జవియానె బుద్ధులు
పెద్దలాడుమాట సుద్దిగాదు!

'రావణా! కామమోహితుండవై కండ్లు గప్పియున్నావు. నా మాటవినుము. ఇంద్రియంబులకు వశుండవై యధఃపతనముఁ బడయ వలదు. నీవలన నీకులంబెల్ల నాశము గానున్నది. బెదరింపులు గావు. సత్యము పలుకుచున్నాను. నాపతి దయాసముద్రుఁడు. ఆమహానీయునకు

శరణు గావింతువేని నీపాపఫలంబులెల్లఁ దొలఁగును ; మీఁదుమిక్కిలి మహాభ్యుదయంబులు పడయుదువు. పాపమొనర్చితిననిగాని నన్నుఁ బరిభవించితి ననిగాని వెఱవవలదు. ఆ కరుణాత్ముఁడు మహాపకారులను గూడ మన్నించును.

"సీ॥ ఆర్తార్థులకునిచ్చు నపరిమితార్థంబు
మోక్షార్థులకు నిచ్చు మోక్షలక్ష్మి
భోగార్థులకు నిచ్చుఁ బూర్ణభోగంబులు
నాయురర్థులకుఁ జిరాయు విచ్చు
ధర్మార్థులకునిచ్చు ధర్మతత్పరబుద్ధి
జ్ఞానార్థులకు నిచ్చు జ్ఞాననిధి
శరణార్థులకు నిచ్చు సకలార్థసంపద
లార్తార్థులకు నిచ్చు నభయకరము.

గీ॥ అరిజనపారిజాతంబు ననఘమూర్తి
పరమకళ్యాణచరితుండు నిరుపముండు
శిష్టరక్షణ దుష్టసంశిక్షణుండు
వినతపాపౌఘపరిహారి విమతహారి !"

రావణా ! నీవొనర్చిన దుండగంబునుగూడ మఱచి నీయెడఁ గనికరించి యింత చెప్పుచున్నాను. నామాటసేయకున్న నేమగు నందువా ?

శా॥ 'దుర్వారోద్యమ బాహువిక్రమ రసాస్తోక ప్రతాపస్ఫుర
ద్గర్వాంధప్రతివీరనిర్మథన విద్యాపారగుల్ 'రాఘవుల్
దోర్వీర్యంబునుజూపి నీశిరములం దుండించి లంకాపురిన్
సర్వధ్వంసముచేసి కొందురు నమున్ సత్యంబుగా రావణా !'

అని నాటఁబలికెను. రావణుఁడు పటపటఁబండ్లుగీఁటి, 'సీతా ! నీ ప్రల్లదంబు లింకఁ జాలు; రెండునెలలు గడువిచ్చితిని. ఆలోన నీవునన్ను నీభర్తనుగా వరింపవేని నిన్ను సజీవంబుగాఁ దఱిగి రక్కసులు వండి భక్షింతు'రని దారుణంబుగా నుడివెను. వానితర్జనంబులను విని యచ్చటకు వచ్చిన దేవగంధర్వ కన్యకలు వికృతేక్షణలై రక్షోనాథుని వెఱపున నోరెత్తనోపక వక్త్రనేత్రసంజ్ఞలతో నామె నూఱడించిరి. సీతాదేవి వ్యసనరోషంబులను లోలోనఁ గుదియఁబట్టి, 'రావణా ! నీమేలు గోరువా రిందెవ్వరును గానరారు. ఉన్నచో నిన్నీ యకార్యమునుండి మరలింపరా ? రామపత్నిని మోహించువాఁడు జడుఁడు గాని ప్రజ్ఞాశాలి గాఁజాలఁడు. నన్నాడిన నీదుర్భాషల పాపఫలంబు నీకుఁ దప్పదు. ఎందుఁ బోయినను నిన్ను రాముఁడు వదలఁడు. నీవరంబులు నిన్నుఁ గాచు నను

కొంటివిగాఁబోలు. ఆమాట కల్ల. రాము నెదురింతువా? మత్తగజంబును డీకొన్న కుందేలుగతి నీకగును. నేటి నీబింకంబులు నాఁడు నన్ను దొంగిలి తెచ్చునప్పు డేమాయెను? దుష్టా! మోహావీక్షణంబులను నాపయి నెఱపకుము. పతియానతి లేదనియుఁ బాతివ్రత్యరూపతపోబలంబు తఱుగుననియు వెఱచి మిన్నకుందును. ఒండుచో నీనాలుక వ్రీలదా? నీ నయనంబు లురలవా? నీవు నీరుగావా! చావుమూడి నన్నిట్టు తెచ్చితివి. నీజీవితాంతమింకను గొన్నాళ్లు గలదు. అట్లు కానిచో నాఁడు రామలక్ష్మణులు నాచెంతనుందురు; నీవు రూపుమాసి యుందువు. మాయామృగంబును గల్పించి రామలక్ష్మణులను దవ్వుపంపి నన్ను దొంగిలి తెచ్చిన నీదియుఁ బౌరుషమా?' యని నొక్కి వక్కాణించెను.

ధాన్యమాలిని రావణుని కోపముఁ జల్లార్చుట

ఆమాటలతోడ రావణుని కన్నుల నిప్పులురాలెను; వానిమకుటాగ్రము చలించెను; నిలువెల్ల గగుర్పాటుచెందెను. రక్షోనాథుఁడు నిశ్వసించుచు సీతాదేవిని జుఱచుఱఁజూచి 'దరిద్రునకుఁగా నామాటవినవు. సూర్యుఁడు ప్రాతస్సంధ్యనట్లు నిన్నిప్పుడే రూపుమాపుదుఁ జూడు' మని భీషణంబుగాఁ బలికి కాపున్న రాక్షసాంగనలను గాంచి, 'ఈయింతిని నెల్లయినను నాకు వశవర్తినిగాఁ జేయుఁడు. అనులోమప్రతిలోమకృత్యంబులు వలయునేని వెనుఁదీయ వలదు' అని యాజ్ఞాపించి మఱియేమో పలుకనుండెను. అంతలోన వానికనిష్ఠభార్య ధాన్యమాలిని యనునది వానిని గవుంగిటఁగూర్చి, 'నాథా! వివర్ణయు గృపణయు మీఁదు మిక్కిలి మానుషియునైన యీకాంత నీకేల?

"సీ. లలితంబులగు మట్టియల చప్పుడింపార
        నంచకైవడి నడనల్లవచ్చి,
    యెడమేని నెత్తావి సుడియఁగఁబయ్యెద
        సగము దూలించి పైమగుడఁ దిగిచి,
    పోలెడు నెలతీఁగలీలఁ గ్రాలుచు వింత
        చెలువంబు దలకొనఁ జేరినిలిచి,
    తెలిగన్నుఁగవకు నెచ్చెలియైన లేత న
        వ్వొలయంగ సరసంపుఁబలుకు పలికి,

గీ. మెఱయు చెయ్వుల రాగంబు మెయికొనంగ
    నెడఁదసొగయించు మాటల నెలమి మిగుల,
    నిన్ను ననురక్తిఁగొలుచు నన్నెలఁతలుండ,
    నీరసాకార నియ్యింతిఁ గోరనేల?"

'రాక్షసేశ్వరా! నీబహుబలార్జిత దివ్యభోగంబులకు నికాంత నోచదు. ఈదోషము దీనిని పుట్టించిన వానిదిగాని దీనిదిగాదు. మఱియు,

"సీ. పతియెఱింగినఁ దనప్రాణంబుపైవచ్చు
నసుభయంబున నుల్లమదురుచుండ,
జనులుగాంచిన మానుషము దూలుఁ దనకను
పుయిలోటమున మోము పుల్లగిలఁగ
బోటికిఁదోఁచిన బాలియుఁదేకువ యను
వెగడునఁజెయ్యులు వీనుపడఁగ
బంధుల కగపడ్డఁ బాయునన్వయ మను
కలఁక మైఁజెమటలు గ్రమ్మురేఁగ,
గీ. గ్రీడదెసఁ గౌతుకం బురియాడ రతుల
చవులు గొనియాడ నేరని జారహాందు
హృదయమున కింపు సేయమి నెఱుకగలుగు
వారు దీని సుఖంబుగాఁ గోరరెందు."

నాథా! ఈ వృథాయాసము వలదు. రారమ్ము పోవుద'మనెను. దశకంధరుఁడంత నచ్చోటు వదలి మందమందగతులఁ దనయంతఃపురము నకుఁ జనెను.

రాక్షసాంగనలు సీతాదేవిని గాఱించుట

రావణుఁడు చనుటే తడవుగా నందు కాపున్న రాక్షసాంగనలు సీతాదేవిని ముట్టడించిరి. 'సీతా! మరీచ్యాదిప్రజాపతులలో నొకండగు పులస్త్యునకు మానసపుత్త్రుఁడైన విశ్రవసువునకుఁ దనయుండును సత్త్వుల ప్రసూతుండును రాక్షసేశ్వరుండునగు రావణునకు భార్యవగుట నీ పురా కృతఫలంబగు. నామాట విను'మని యేకజట బోధించెను. 'తలోదరీ! ముప్పదిమూఁడుకోట్ల దేవతలవలన నూడిగంబు గొనువాఁడును నిశ్శాత్ర వుండునునైన లంకేశ్వరుఁడు వలచివచ్చిననాఁ పొల్లని నిర్భాగ్యురా లుండునా?' యని హరిజట చెప్పెను. 'సీతా! ఎవనిథాకకు నోడి వేఁడి వెలుంగు చలువలతేఁడయ్యెనో, ఎవని ముంగిట వరుణుఁడు కలయంపిఁ జల్లుచుండునో, ఎవనికిఁ బవనుఁడు బంటయి తేదెమ్మరలు వీచుచుండునో, అగ్ని యెవని బానసపుటిల్లు పాయఁడో, ధనపతి యెవనికిఁ గోశాధి కారియో, జాబిల్లి యెవనికి ఛత్త్రముఁ బట్టుచుండునో, సురపతి యెవనికిఁ దాంబూలపేటికా హారుఁడై యుండునో, యముఁడెవని ద్వారమున నిల్చి కాపుగాయుచుండునో, యట్టి వీరగ్రామణి కోరినప్పుడు వానియెదయెక్కి

సమస్తభోగంబు లనుభవింపనొల్లని వెఱ్ఱిగలదా? జానకీ! నీకుఁగా మండోదరినిగూడ రాక్షసేశ్వరుఁడు త్యజింపనున్నాఁడు. ఇంతకన్న నాఁడుదానికేమి వలయును. ఇంతటనైనను నీమోడి వీడు'మని ప్రఘనస యుపదేశించెను. 'సీతా! నీయట్టి నిర్భాగ్యురాలు గానరాదు. ఇంటికి వచ్చినసిరికి మోకా లడ్డమిడు చున్నావు. నీబేలతనము మాని మామాట సేయు'మని వికట గఱపెను. 'జానకీ! కొందఱు సిరిని కోరుదురు; అభిజాత్యము కొందఱకుఁ బెద్దయగును. మఱికొందఱు రూపును వలతురు; ఈడుజోడును గొందఱు చూతురు; విద్యను గొందఱు భావింతురు. ఇవి యెల్ల నొక్కచోట నుండుట యరుదు. ఇవన్నియుఁ గలవాఁడు భర్త యగుటకన్న స్త్రీకి భాగ్యము వేఱొకటి గలుగదు. రాక్షసేశ్వరునందు నివియెల్ల సుస్థిరములై యున్నవి. అట్టివానిని నీవొల్లకుండుట యెంతో వింతయగుచున్నది. మానుషివి గావున మనుష్యునందే నీమది రమించునా? నీస్వభావనైచ్యము నేమందు? మైథిలీ! రామరామయని కలువరింతువు. ఎక్కడి రాముఁడు? అతఁడిందు రాఁగలఁడా? వచ్చినను నిన్నుఁ బడయఁగలఁడా? ఎట్లో వచ్చునుబో, రాజ్యభ్రష్టుఁడై నిలువనీడలేక గహనాంతరములు దూఱి కందమూలములు దిని పల్లటిల్లునతఁడు నీకెట్టి సౌఖ్యము గూర్పనోపునో విచారింపవా? దిక్కులేని దీనునకుఁగాఁ బనవు టేల?'యని దుర్ముఖ వచించెను. తదితరులు తలకొకమాట నుడివిరి.

సీతాదేవి వారినెల్ల విని, 'రాక్షసాంగనలారా! మీరు నన్నిట్లు గాఱింపవలదు. మీమాటలు విననోపను. రామపత్ని యన్యునిఁ దలంపుననేనిఁ గోరదు. నాదయితుఁడు దీనుఁడనిరి. ఆ మహనీయుఁడు దీనరక్షకుఁడుగాని దీనుఁడు గాఁడు. శచీదేవి శక్రుని, అరుంధతి వసిష్ఠుని, రోహిణి చంద్రుని, లోపాముద్ర యగస్త్యుని, సుకన్య చ్యవనుని, సావిత్రి సత్యవంతుని, శ్రీమతి కపిలుని, మదయంతి సౌదాముని, కేశిని సగరుని, దమయంతి నలుని, సువర్చల సూర్యుని, నెడఁబాయనట్లు సీత రాముని విడనాడదు. నన్ను మీరు ఖండించి భక్షింతురుగాక; మఱి యొకటి చేయుదురుగాక. మీకు లోబడుట కల్ల' యని ఖచితముగాఁ బలికెను. అంత వారు చుట్టుకొని మాతులు పొడుచుచు మెటికలు విఱుచుచు ఖడ్గంబులు ఝుళిపించుచు నోరు లప్పళించుచు వివిధగతుల భయపెట్టఁ దొడఁగిరి. వారివెఱపులకు విసివి యామె యందుండి లేచి శింశుపావృక్షమువంకఁ బోయెను. వినత యనునది యామెను వెంబ

డించి చుఱచుఱఁ జూచుచు, 'సీతా! నీ సతీత్వము చాలు; 'అతి సర్వత్ర వర్జయే' త్తనిరి. ఏదిగాని మితిమీఱరాదు. రక్షోనాయకుఁ డేతన్మాత్రుఁడు గాఁడు. వానికిఁ బ్రతివీరుఁడు గలుగఁడు. అంతటి వానిని భర్తగా వరింపక కేవల కృపణుండును నరమాత్రుండును నైన రాముని యం దింత మమతచేయుట వేల? వైదేహీ! నీ రాముని౦క మఱచి రాక్షసేశ్వరుని యొడిఁ జేరుము. సమస్తసంపదలు నిన్ను సేవించును. ఇది సేయవేని నిన్ను సప్రాణముగాఁ దిగమ్రింగుదు' ననెను. వినత మాట నందుకొని వికటయనునది పిడికిలి ముడిచి గర్జించుచు వచ్చి, 'దుష్టమతీ! ఇందాక నీవదరులు సైచితిమి. కాలపురస్కృతంబును హితంబునైన మాటయొక్కటి చెప్పెద వినుము. నీవు సముద్రమధ్య రక్షోవీర రక్షిత లంకానగరంబున నున్నావనుట మొదట గ్రహింపుము. ఇది దేవతలకుఁగూడ దురాసదమని తెలిసికొనుము. రాముఁ డిందు వచ్చుటగాని నిన్ను వడయుటగాని సాగదని యెఱుంగుము. వెఱ్ఱిదానా! ఎలప్రాయంబును రిత్తపుచ్చకుము. నామాట వినుము. కల్లయేడ్పుల వలన ఫలములేదు. అడియాసలు మాని సంతోషవతివై రాక్షసరాజునకుఁ బ్రీతిఁగూర్చి సుఖముండుము. రాక్షసేశ్వరివై గ్రాలుదువు. అట్లు చేయవేని నీ గుండియ లిప్పుడే పెఱికి భక్షింతు' ననెను. అంతలోనఁ జండోదరియనునది శూలముఁ ద్రిప్పుచు వచ్చి, 'దీనిని జూచినది సుత నానోరు చవులూరుచున్నది. అడ్డము లెమ్ము. దీని నంజుడు తినవలయు' నని పయికి నుఱుక నుంకించెను. నిలువునఁ బ్రాణములు తీయుమని యొకతెయు, ఖండఖండంబులుగా ఛేదించి పంచిపెట్టుమని యింకొకతెయు, దీని చావునఁగాని మనకీ కష్టము తీరదని వేఱొకతెయుఁ, గుంభిలాశక్తికి బలియిమ్మని యింకొకతెయు నోటికివచ్చినట్లాడిరి. అంతలోన రాత్రియయ్యెను. వారు సొమ్మసిలి నిద్రించిరి.

సీతావిలాపము

ఆ బెదరింపులకు వైదేహి జడియక లోలోనఁ గుందుచు శింశుపాశాఖను బుష్పభారమున వంగియున్నదానిని బట్టుకొని యశ్రుధారాపరిక్లిన్ననేత్రయై రాముని గొండొకసేపు ధ్యానించి పెనుగాలికి దూలు కదలివలె నేలపడి తెలివొంది లేచి, 'హా! రామా! హా! లక్ష్మణా! హా! కౌసల్యా! హా! సుమిత్రా! మీ సీతగతి విందురా! రక్కసుల బాధలు దుస్సహములయినను మొండిప్రాణములు దరలకున్నవి. కాలము

తీఱకున్నఁ బ్రాణము పోదనుమాట సత్యముగాఁ దోఁచుచున్నది. హా! నాథా! నీ వియోగదుఃఖ కాలకూటజ్వాలలు నిలువెల్లఁ బ్రాకి నన్ను దహించుచున్నవి. నీ ముఖారవిందముఁ జూచి సంతసించు కలిమియు, నీ మృదుమధురసుధామయోక్తులు విని యానందించు భాగ్యంబును, నీ సేవలొనర్చు సంపదయు సమస్తము నేటితోఁ దీఱెను. నీవచ్చునట్టి యాస సన్నగిల్లెను. ఇఁక జీవింపఁజాలను. నీయాజ్ఞ లేదని ప్రాణపరిత్యాగమునకు వెఱచి యిన్నాళ్ళు జీవించితిని. ఇప్పుడు నా జీవము తనకుఁ దాన సమసిపోనున్నది. హృదయేశ్వరా! జన్మజన్మాంతరములందుఁ గూడ నిన్నే వలతును. నన్ను మఱువవల'దని యున్మత్తవలెఁ బ్రమత్త వైఖరి భ్రాంతాత్మరీతి విలపించుచు, 'ప్రాణేశ్వరా! శరణన్న వైరిని గూడ రక్షింతువు. నాఁడు కాకాసురుని కాచిన నీదయ నేఁడు నీ సీత పయిఁ గలుగదా? కలుగునేని నిందు రావేల? చతుర్దశరక్షోవీరుల నొక్కండ జక్కాడిన నీకు రావణుఁడెంత మాత్రమో యెఱుంగుదును. నాయునికిఁ దెలియక మిన్నకుందువా? నా సంగతి జటాయువు నీకుఁ దెలుపలేదా? అయ్యో! ఆ పుణ్యాత్ముఁడు నీవు వచ్చులోనఁ గడతేరెనా? కానిచో లంకాపుర మెన్నఁడో నామావశిష్టముగాదా? రావణుని పేరు మాసియుండదా? రాక్షసగృహములందు మృతభర్తృకల దీనారావంబులు మాఱుమ్రోయుచుండవా? శ్మశానవాటికలు ధూమదుర్గములై యుండవా? ఇఁక నాగతి నీకుఁ దెలియు టెట్లు? నాథా! రావణుఁడు నిర్ణయించినకాలము సమీపించుచున్నది. రక్కసులకు దయాదాక్షిణ్యములు గలుగవు. అన్నంత నతఁడొనర్చును. ఆలోన రక్షింపవేని నన్ను మఱువవచ్చును.

ఉ॥ రక్కసు లుక్కుమీఱి పడరానివిధంబున గాసిపెట్టగా
దిక్కఱి దీనయై బ్రతుకు తెన్నొక యింతయుఁగానలేక యీ
చక్కని పంతలం జివికి చావగనున్న యసుంగురాలిపై
నక్కటికంబు నీయెద సుమంత జనింపదె జీవితేశ్వరా!

'నాథా! నన్ను విడిచి క్షణమైనను నుండఁజాలవు. ఇన్నాళ్ళు నీసతీవియోగంబు నెట్లోర్చుచున్నావు? అయ్యో! ఈతలంపు నాగుండియల నగల్చుచున్నది. ఈ యమంగళము శాంతించుఁగాక. రాజర్షివి గావున వైరాగ్యమూని నావియోగంబును సహించుచున్నావు. నాథా! ఎవతెకుఁగాఁ బరులకు సాధ్యముగాని ఫాలాక్షధనుర్భంగ కార్యంబును గావించితివో, ఎవతె తోడిదే లోకముగా భావింతువో యట్టి నీసీతకు

నీఁక దిక్కెవ్వరు ? నీచరణంబులు నమ్మితిని ; నీవు వత్తువని రక్కసులిడు బాధలోర్చితిని ; నిన్నుఁ జూతుగదాయని ప్రాణంబుల నిలువఁబెట్టితిని. ఇఁక మనజాలను.

ఉ॥ ఎవ్వరితోడఁజెప్పుదు మఱెవ్వరు నామొఱ యాలకింతు రిం
కెవ్వరు నాకు దిక్కగుదు రీవత లెన్నడు బాయు దక్కటా!
ఇవ్వనరాశివేష్టితమహీవలయైక శరణ్యమూర్తి వీ
విప్పలనన్ దయార్ద్రశుభదృష్టి నొకించుక చూపకుండినన్॥

'నాథా ! నీసతి రక్కసులకు బలియయ్యెనను దుష్కీర్తిని నీకు గలిగింపనోపను. ఆజ్ఞ యిమ్ము. నాథా ! చరితవ్రతుఁడవై యయోధ్యకుఁ జని సుఖముండుము. కౌసల్యా ! ఇదే నీకుఁ గడసారి సాష్టాంగము; సుమిత్రా ! ఇదే నీకు వందనము. లక్ష్మణా ! నాయసభ్యవచనంబులు మఱచి నన్ను మన్నించి నీయన్నను గనుపెప్పవలెఁ గాపాడుము' అని పలికి వేణీవల్లిక నురిత్రాడు గావించి

మ॥ శరణత్రాణపరాయణైకమతియై సాక్షాత్పరంజ్యోతియై
వరదుండై మునిసేవ్యమానపదుఁడై వాత్సల్యపాథోధియై
చిరధర్మవ్రతియై తలిర్చుభువనక్షేమంకరాకారుఁ డీ
తరుణిన్ దీనఁబతివ్రతన్ దనదుసీతం గూర్మి మన్నించుతన్॥

అని నిజపతికి మ్రొక్కి ప్రాణత్యాగంబునకు సాహసించెను. అంతలోన నామె వామనయన భుజోరువు లొక్కసారిగా జలించెను. మఱియు నామె చీఁకె తటాలున జాఱెను. సీతాదేవి యాశుభనిమిత్తములనుగాంచి వాతాతపంబులకు వాడిన తీఁగె వానకువలెఁ గాంతివహించెను. ఆమె ముఖమండలము రాహువిముక్త చంద్రబింబంబు పగిదిఁ దోఁచెను. భూపుత్రి యంతటఁ దన దారుణారంభము నుజ్జగించి యాశుభనిమిత్తముల భావంబేమో యని యాలోచింపసాగెను.

త్రిజటాస్వప్నము

అంతలోనఁ ద్రిజటయనుపేరి రక్కసి మేల్కాంచి తోడికాపుగత్తెలను బల్కరించి, 'వింతస్వప్నమయ్యెను. రాముఁడు శుక్లమాల్యాంబరములు ధరించి లక్ష్మణద్వితీయుఁడై దంతిదంతరచితంబును హంససహస్రయుక్తమునైన శ్వేత శిబికారాజము నధిరోహించి యంతరిక్షమార్గంబునఁ జనుదెంచి లంకలో విడిసి చతుర్దంతమత్తేభంబుమీఁద

నగరమెల్ల సంచరించి సీతాదేవియొద్దకు వచ్చినట్లును, జనకసుత యంత లోన శుక్లాంబరము దాల్చి యాదంతావళముపయినున్న పతియొడిలోఁ జేరినట్లును నగ్గజేంద్రము లంకానగరము మీఁదుగా నింగిఁ జనినట్లును, జానకీదేవి వినువీధిఁబోవుచుఁ గరములుచాచి సూర్య చంద్రబింబంబులను బట్టినట్లును, రాముఁడు సమస్తబ్రహ్మాండంబును సచరాచరంబుగా మ్రింగినట్లును గలగంటిని. మఱియు పాలవెల్లియు దానిమధ్య ప్రదేశం బున శ్వేతపర్వతంబునుఁ దదుపరిభాగంబునఁ జతుర్దంత దంతావళంబును దాని మూపురంబున రామునుడును గానవచ్చిరి. అంతలోన నాచూపు వేఱొకవంక మఱలెను. అచట రాముఁడు ప్రాఙ్ముఖుండై మహోద్భాతాస నంబునఁ గూర్చుండియుండుటయు వాని పాదపద్మంబులకు సురవరకిరీటాగ్ర రత్నంబులు నీరాజనంబులిచ్చుటయు, బరమేష్ఠి మహర్షి పురస్సరుఁడై వచ్చి సర్వతీర్థంబుల వానినభిషేక మొనర్చుటయుఁ గాంచితిని. సీతాదేవి శుక్లమాల్యాంబరానులేపంబులఁ గై సేసికొని రాముని చెంత నుండెను. అంతలో నాదృష్టి మఱియొకవంకకుఁ దిరిగెను. అచట రాముఁడు లీలా మానుషవిగ్రహంబును వదలి శ్రీమహావిష్ణురూపుండై శంఖచక్రాది దివ్యచిహ్నంబులను ధరించి దివ్యాసనంబు నధిష్ఠించి యుండెను. చరా చరభూత వర్గంబును సురగరుడోరగపన్నగ గంధర్వాదులును నలువయు వానికి సాష్టాంగ మొనర్చి, 'జయజయ! దేవా! పరాత్పరా! పరం ధామా! దీనరక్షామణీ! శ్రీవత్సవక్షా! పుండరీకాక్షా! శంఖచక్రగదా ధారా! సర్వలోకేశ్వరా! అవ్యయా! నిత్యనిరంజన నిర్గుణస్వయం ప్రకాశా! శరణు శరణు' అని కైవారంబులు సలిపిరి. అచ్చరలు నేర్పు మెఱయ నర్తించిరి; గంధర్వాదులు పాడిరి. బ్రహ్మాండకటాహవిస్ఫోట నంబుగా వివిధవాద్యంబులు మ్రోసెను. అంతట నమ్మహావిష్ణువు మర్త్య రూపముఁదాల్చి రాముఁడై సీతంగూడి పుష్పక విమానంబునెక్కి యుత్తరదిక్కుగాఁ జనెను. నేను దక్షిణదిశకు మరలితిని. రావణుఁడు తైలములోమునిఁగి గన్నేరుపూసరులు దాల్చి రక్తాంబరములుగట్టి పుష్పకవిమానంబునుండి తటాలున నేలఁగూలినట్లు వానిని నొకానొక స్త్రీ బోడితలతో నున్నది నల్లనిచీరెగట్టి పట్టియీడ్చినట్లు నతఁడు భ్రాంతచిత్తాకులేంద్రియుఁడై నూనెఁ ద్రావి గాడిదలబండి యెక్కి దక్షి ణాభిముఖుఁడై పోవుచు మార్గమధ్యంబున రథంబునుండి ద్రెళ్ళి తల క్రిందుఁగాఁబడి భయమోహితుఁడై లేచి యున్మత్తునివలె దుర్వాక్యం బులు ప్రలపించుచుఁ జనిచని మలదుర్గంధబంధురంబును గాఢతిమిర

మయంబునైన కూపంబునఁ గూలినట్లు నంతలో నచ్చటకు నొకనల్లని వనితవచ్చి వానిమెడకుఁ ద్రాడుదగిల్చి దక్షిణదిశగా నీడ్చినట్లు నుండెను. నేను విభ్రాంతనై తిని. అంతలోన రావణుఁడు వరాహంబును నింద్రజిత్తు మకరంబును గుంభకర్ణుఁడు మహోష్ట్రంబును నెక్కి యమదిశఁ బట్టిరి. రావణునిపుత్త్రులు తైలసముక్షితులై వారి ననుగమించిరి. రాక్షసు లెల్లరు రక్తమాల్యాంబరములు ధరించి నూనెలు గ్రోలుచుఁ బాడుచు నుండిరి. లంకానగరము వానర వాలాగ్నిసందగ్ధమై సగోపుర తోరణం బుగా సవాజిరథకుంజరంబుగా సముద్రమునఁ గూలెను. రాక్షసాంగనలు నూనెద్రావి వేళాకోళముగా నగుచు నఱచుచు భస్మమాత్రావశిష్టయైన లంకాపురిలోఁ దిరుగాడుచుండిరి. విభీషణుఁడు మాత్రము తెల్లవస్త్రం బులు గట్టి మంత్రులనల్వురఁగూడి శైలోత్తుంగ చతుర్దంతమాతంగఁబు నధిష్ఠించి శ్వేతచ్ఛత్రంబునీడ శంఖారావదుందుభి నిర్ఘోషంబులు ప్రతి ధ్వను లీనుచుండగా విరాజిల్లుచుండెను. సఖులారా! ఇట్టి కలఁగంటిని. వఱువాతవచ్చిన కల కల్లగానేరదు. ఇఁక మీరుందుడుకులు విరమించి మీప్రాణంబులను రక్షించుకొనుఁడు. రాముఁడేతన్మాత్రుఁడు గాఁడు. ఆమహనీయుఁడు రావణుని సరాక్షసంబుగా వధించి సీతాదేవిని గొని పోవును. నామాట నిజము. మీరు గన్నుగానక రావణునాజ్ఞకు లోఁబడి పలుకరానిమాటలాడి సీతాదేవిని నొప్పించితిరి. ఆమెనిప్పుడైన నభయ దానముఁ బ్రార్థించి ప్రాణంబులను దక్కించుకొనుఁడు. దుఃఖార్తులం గూర్చి యిట్టికలఁగన్నచో వారిదుఃఖంబులు చల్లారుననియు వారికి నపరి మిత సంతోషమగుననియుఁ జెప్పుదురు. నేటితో సీతామనస్తాపము చల్లారెనని తలంపుము. మనము తెలివిలేక యొనర్చిన దుడుకు లామె మఱచి మనల ననుగ్రహించునాయని శంకింపవలదు. ఆమె నవనీత హృదయ గావున మీయెడఁ గనికరించును. మైథిలి మీ ప్రణిపాతంబు లకుఁ బ్రసన్న కాకున్నచో మీకు ముప్పు దప్పదు. మనకు వేఱొండు శరణము గలుగదు. మఱియొకమాట. జనకపుత్త్రిని జక్కగాఁ జూడుఁడు. అంగవైరూప్యముగాని ఛాయావైగుణ్యముగాని యామెకుఁ గలుగవు. కీడుగాంచనుండు వారికట్టివి జనించును. అదిగో పింగళపక్షి శాఖాగ్ర మెక్కి మధురంబుగాఁ గూయుచు బంధుజనాగమంబును సూచించు చున్నది. అల్లదిగో గరుడపక్షి ఱెక్కలు పఱచి ప్రదక్షిణము గావించి విటపంబునవ్రాలి పలుకుచు నాసన్నబంధుదర్శన శోకవినాశంబులను దెలుపుచున్న'దని వచించెను. రాక్షసాంగనలు దిగాలుపడి యుండిరి.

త్రిజట యట్లు తోడి రాక్షసాంగనలకుఁ బలికి సీతాదేవి యొద్దకు వచ్చి, 'అమ్మా! నీకు శుభస్కరమైన కలఁగంటిని. నేటితో నీవనరెల్లఁ దీఱె నని భావింపుము.

"క. నాకల నిక్కలయయ్యెడు । శోకింపకుమమ్మ నీవు సుందరి! పుణ్య
శ్లోకుఁజితశోకు నతుల వి । వేకుఁ బ్రియునిఁ బొందఁగలుగు వేగమెనీకున్"

అని యూరార్చెను.

సీతాసందర్శనము

హనుమంతుఁడు శింశుపావృక్షాంతరమునందుండి రావణుని తర్జ నంబులను విని రాక్షసస్త్రీల దుండగములనుజూచి సీతాప్రత్యుత్తరం బును త్రిజటాస్వప్నవృత్తాంతంబును సమగ్రముగా నాలకించి, 'ధన్య ధన్యుండనైతిని. నా సందేహంబులెల్ల సమసెను. ఏ శుభదర్శన నిమి త్తము వచ్చితినో యా మంగళకరిని గన్నారఁ జూచితిని. నా కష్టంబు లెల్ల ఫలించెను. ఈమె నిరాశావశయై దారుణంబునకు సాహసించి యున్నది. జాగుసేయరాదు. సర్వభూతహితుండైన రాముని సేమంబు విన్న నీమెకుఁ గొంత యూఱటగల్గును. అట్లుచేయనేని యీ సుకుమారి దుఃఖదగ్ధయై నశించును. అనంతరము రాముఁ డిందువచ్చియు ఫలముం డదు. పతి సంగతిఁ దెలిసినచో వానిరాక తడవైనను ప్రాణంబులీమె బిగియపట్టికొని యుండును. ఈమె సుఖంబున్న వార్తవిని రాముఁడును జీవించును. ఇంతదూరమువచ్చి యీమెతో మాటాడక చనుట యుక్తముగాదు. సీత యేమిచెప్పెనని రాముఁడు నన్నడుగకమానఁడు. 'చూచివచ్చితినే గాని మాట్లాడలే'దన్నచో నామాట నెవ్వరు నమ్మరు; ఒకవేళ నమ్మినను నన్ను నవ్వుదురు; రామునకు నాయెడ విసువును గోపంబును జనించును. ఈమెను బల్కరించి నావచ్చిన సంగతి తెలిపి యేమిచెప్పునో విని పోవుదుఁగాక; రాక్షసులీమెను జుట్టియున్నారు. వారు తొలఁగిచనుటకు నేకాంతసంభాషణంబునకుఁ దడవగుటయుఁ గానరాదు. ఏమిసేయుదు? వైదేహిని జూచియు ఫలము గలుగకున్నది. సూర్యభగవానుఁ డుదయించువేళయు నయ్యెను. అయ్యో! ఈమె నాశ్వాసించి చనుటెట్లు? ఎట్లయినను సాహసించి యీమెను బల్కరింతునా? ఏభాషతో మాట్లాడుదు? వానరభాష యీమెకుఁ దెలియదు. దేశభాషతో మాట్లాడుదునేని మాసంభాషణంబును రాక్షసాంగనలు

విందురు; దానఁ జేటగును. అమరవాణితప్ప యొండుభాష తగునని తోఁపదు. దేవభాష రక్కసులకుఁ దెలియదు. సీతాదేవి రాజస్త్రీగావునను జనకునింటఁ బెఱిఁగెఁగావునను సంస్కృతంబు నేర్చియుండును. అయ్యో! ఈతలంపుగూడఁ గార్యకారిగాఁ దోఁపదు. వానరుఁడు సంస్కృతంబును మాట్లాడుట వింతగానుండును. ఈమె నన్ను నమ్మఁబోదు. రావణుఁడిట్లు మాయపన్నెనని తప్పక యీ పతివ్రతామణి భావించును; నావంక నేనిఁ గన్ను సారింపదు. నావచ్చిన కార్యము చెడును. ఒకవేళ యీమె నన్నుఁజూచి నామాటలువిని భయపడి యఱచునేని రాక్షసస్త్రీలు జాగ్రతపడి నన్ను బంధింప యత్నింతురు. వారికోలాహలంబులను విని రావణుని బలగంబు సాయుధంబుగా నా మీఁదికి వెడలును. వారిని నోర్తునేని నిప్పుడే యుద్ధమగును. ఎట్లో వారు నన్నుఁ జిక్కించుకొందురు. నేనిందే చివికి చావనగుదు. అంతట రామసుఖవార్త నీమెయు నీమె సుఖవార్తను రాముఁడు నెఱుంగనేరక యిరువురుఁ గృశించి తనువులు పాయుదురు. అంతియగాదు. నాకారణంబున రక్కసులీమె నిప్పుడే వధించినను వధింపవచ్చును. ఈమెను జంపుదురేని మాప్రయత్నంబులెల్ల నంతతో నంతరించును. దైవమా! ఏమిసేయుదు? రామసుగ్రీవులు నన్ను నమ్మి పంపిరి. మోయరాని భారము తలఁదాల్చి వచ్చితిని. ఎట్లో సీతాసందర్శనభాగ్యంబు లభించెను. అది లభించియు నాప్రయాసము ఫలకారి కాకున్నది. దేశకాలంబులెఱిఁగి వివేకముతో వర్తింపవలయు ననియు నట్లుచేయని పండితమాని దూతవలనఁ బండనున్న కార్యంబు గూడఁ జెడుననియుఁ బెద్దలు వచింతురు. అట్టినింద నాకు నేఁడు రానున్నది. ఈయాపద తప్పుటెట్లో నా వచ్చినపని కొనసాగుటెట్లో యూహింపరాదని కర్తవ్యతాజడుఁడై కొంతవడి మిన్నకుండి యంతలో నొక యూహ స్ఫురింపఁగా దానిని గూర్చి విమర్శించి కృతనిశ్చయుఁడై, మహాపుణ్యవంతమైన యిక్ష్వాకు వంశంబున దశరథుఁడు పుట్టి రాజ్యంబధిష్ఠించి నిజగుణంబులవలన నరపాలలోకంబును దపోవిశేషంబున మహర్షిప్రపంచంబును బరాక్రమంబువలన సురలోకంబును మెప్పించి చక్రవర్తి పదంబునకు మెఱుఁగులిడి చతురబ్ధిపరీత మేదినీవలయంబులు గనుసన్నలఁ బాలించుచుండుటయు, వానికిఁ బట్టమహిషియైన కౌసల్యాదేవివలన దైవప్రసాదంబుగా ధార్మికోత్తముఁడు రాముఁడనువాఁడు జనించి ధర్మసంస్థాపనదీక్షాపరుఁడై విశ్వామిత్రయాగముఁగాచి యహల్యాశాపవిమోచనంబు గావించి

ముక్కంటివింటిని ద్రుంచి జనకరాజసుతను సీతాదేవిని గ్రహించి పరశురాముగర్వమోడ్చి యయోధ్యానగరము చేరుటయు, నచ్చట వాని పినతల్లి కైకేయి నిజపతిని వంచించి పూర్వదత్తవరంబులను గోరి యా నెపంబున రామ వివాసంబును భరతపట్టాభిషేకంబును వరించుటయు, దశరథుఁడు కైకేయీమనంబు సేయనొల్లకయు సత్యభంగమునకు వెఱచియు దల్లడమందుచుండఁగా రాముఁడాసంగతివిని పితృవచన పరిపాలనార్థము చేతిలోని రాజ్యంబునుగూడ దిగనాడి సీతాలక్ష్మణులతోడ వెడలి వనంబు నాశ్రయించుటయు, రాముఁడట్లు పదిపదు రెండేండ్లుగడపి ఖరదూషణాదులను గెడపి పంచవటియను ఆశ్రమమందు నుండగా మాయామృగము సీతాదేవిహృదయంబు నపహరించుటయు, నక్కురంగంబునకై రామలక్ష్మణులు చనియుండఁగా రాక్షసేశ్వరుఁడు రావణుఁడు బగదీర్చుకొనువాఁడై రామపత్ని నేకతంబయున్న దానిని దొంగిలించుటయు, రాముఁడు మరలివచ్చి సతినిగానక శోకపరీతుఁడై యామెను దురంత కాంతారంబులందును భీకరగిరిగహ్వరంబులందును నెమకుచు ఋశ్యమూక పర్వతంబునకు వచ్చుటయు, నచ్చట దాశరథికి సుగ్రీవునితో మైత్రిగలుగుటయు, వాలిని సంహరించి వానర రాజ్యంబునకు సుగ్రీవు నధిపతినిగాఁ జేయుటయు, సుగ్రీవుఁడు కొండొకనాఁడు హఠాత్తుగాఁ దన యెదుటఁబడిన నగలమూటను రామునకుఁ జూపుటయు, రాముఁడు వాపోవుటయు, నవ్వానరేంద్రుఁడు కృతజ్ఞతాబద్ధుఁడై సీతాన్వేషణార్థము సమస్త దిక్కులకు వానరులను దరలించుచుఁ దమ్మును దక్షిణదిశకుఁ బంపుటయు, వారు మార్గమధ్యంబున జటాయువుయొక్కయన్న సంపాతిని సందర్శించి వానివలన రావణుని దుండగంబు వినుటయు గృధ్రరాజవచన ప్రకారము వానరులపంపున తాను శతయోజనాయత సాగరంబును దాఁటి లంకాపట్టణంబెల్లఁ గలయవెదకి యెట్టకేల కందు వచ్చి యట రామవర్ణిత రూపవర్ణలక్షణాన్వితయైన సీతను జూచుటయు తెలిపి, 'నేను ధన్యధన్యుండనైతిని. రామా! ఇదంతయు నీయనుగ్రహభాగ్యముగాని వేఱుగాదు. నీవు సాక్షాన్మహావిష్ణువవు. శిష్టరక్షణ దుష్టశిక్షణార్థము లీలామానుషవిగ్రహుండవైతి వనుట సత్యము.

"మ. పరుఁడై యీశ్వరుడై మహామహిముఁడై ప్రాదుర్భవస్థానసం
హారణక్రీడనుఁడై త్రిశక్తియుతుఁడై యంతర్గతజ్యోతియై
పరమేష్ఠిప్రముఖామరాధిపులకుం బ్రాపింపరాకుండు దు
స్తరమార్గంబుననుండు నిన్నెఱుఁగఁగా సాధ్యంబె యెవ్వారికిన్"

"మ. అణువో కాక గడున్ మహావిభవుఁడో యచ్ఛిన్నుఁడో ఛిన్నుఁడో
గుణియో నిర్గుణుఁడో యటంచు విబుధుల్ కుంభీభవ తత్త్వమా
ర్గణులై యేవిభుపాదపద్మభజనోత్కర్షంబులం దత్త్వవీ
క్షణముంజేసెద రట్టి విష్ణుని నినున్ సర్వాత్మతం గొల్చెదన్"

అని కీర్తించి మిన్నకుండెను.

సీతాదేవి యదంతయు విని యచ్చెరువంది యావృక్షాగ్రంబున నాకులలో డాగియున్న చిఱుకోతిని జూచి, 'కలలో వానరసందర్శనం బాసన్నదుఃఖసూచక మందురు. నేఁడు కోతిని జూచితిని. ఏమి రానున్న దో'యని వగచుచు సొమ్మసిల్లి కొంతొకవడికిఁ దెలివొంది, 'హా! రామా! హా! లక్ష్మణా' యని విలపింపఁబోయి, రాక్షసస్త్రీలు విందురేమో యను భయంబున దుఃఖంబును లోలోన నడఁచి దురపిల్లి, 'కలలు నిద్రించువారికి గలుగును. నాకును నిద్రకును నెన్నాళ్ళనుండియో పగ యయ్యెను. సుఖమున్నఁగాని నిదురరాదు. రామవిరహ రాక్షస పీడా దుఃఖ కుండంబునఁబడి సుడియుచున్న నాకును సుఖంబును నిద్రయుఁ గలుగవు. కావున నిది స్వప్నముగానేరదు. స్వప్నముగాకున్నను నిరంతరము రామలగ్నచిత్తనై తదేకమతితోఁ దన్నామామృతాక్షరంబులుచ్చరించుచు నద్దివ్య మంగళమూర్తిని ధ్యానించుచు నుందును గావున నాధ్యానావలంబనమూర్తి నాకన్నులకుఁ బొడగట్టుటయు నాస్మరణ వాక్యంబుల ప్రతిధ్వనులిట్లు వినవచ్చుటయు గావచ్చును. భ్రాంతి యిట్లు సేయుట గలదు. ఇది కేవలము భ్రాంతియనియుఁ జెప్పఁదరముగాదు. భ్రాంతి మనోగతమాత్రమై యుండునుగాని స్వరూపముఁదాల్చి ప్రత్యక్ష గోచరముగాదు. అదిగో వానరుఁడు కానవచ్చుచున్నాఁడు; అతఁడు నోరువిచ్చి పలుకుటఁ జూచుచున్నాను. దీనికేమనవలయు? ఇది యేమో యూహింపరాకున్నది. భగవతీ! వాగ్దేవి! ఈ వానరునిమాటలు నిజమగుగాక! ఇది రాక్షసమాయ గాకుండుగాక' యని లోలోనఁ దలపోయసాగెను.

సీతాహనుమంతుల సంభాషణము

హనుమంతుఁ డంత వృక్షంబునుండి దుమికి నమస్కారపూర్వకంబుగా డాయవచ్చి కయిమోడ్చి, 'తల్లీ! మలినాంబరంబును ధరించి యీశాఖాగ్రంబును బట్టి యేమో చింతించుచుదువు. అలలకు నెగచి పడ్డనీరు తమ్మిపూ రేకులనుండి కాఱునట్లుగా శోకబాష్పంబులు నీనేత్ర గోళంబులనుండి స్రవించుచున్నవి. మంగళకరీ! దేవతాంగనవో యసుర

వనితవో నాగకన్యవో గంధర్వకాంతవో యక్షప్రమదవో కిన్నరివో యెఱుంగఁ గోరుదు. కళ్యాణీ! చంద్రునిబాసి పుడమి నవతరించిన రోహిణివా! అలుకనొండెఁ బొలయలుకనొండె వసిష్ఠునెడసి వచ్చిన యరుంధతివా? అమ్మా! నీపేరేమి? నిన్నుఁగన్న పుణ్యాత్మ లెవరు? నిన్నుఁ గైకొన్న భాగ్యశాలియెవఁడు? ఇట్లు వగవనేల? బంధుమరణంబునకు దుఃఖంతువా? దేవతాస్త్రీలకు రోదన దీర్ఘోచ్ఛ్వాసంబు లుండవు; మఱియు నిర్జరులకు భూసంస్పర్శము గలుగదు. నీవు భూమిపైనిలిచి నిట్టూర్చుచు విలపించుటంజేసి నిర్జరాంగనవు కావనుట సత్యము. నీశుభలక్షణాంతరంబులను జూడఁగా రాజస్త్రీవనియు నందును బట్టపురాణివనియు నూహింపనగు. ఏకళ్యాణిని రాక్షసాధముఁడు రావణుఁడు జనస్థానంబునందుండి చెఱగొనివచ్చెనో యాసీతాదేవి వగుదువేని యా సంగతి తెలుపుము; వినఁదమకింతు. శుభంబగుఁగాక! నీ యతిమానుష రూపంబును నీ దైన్యగతిని నీ తాపసవేషంబును జూడఁగా రామమహిషివని నిశ్చయింపనగు' నని వినయమధురంబుగాఁ బలికెను.

సీతాదేవి రామనామశ్రవణమాత్రంబునఁ బ్రహృష్ట చిత్తయై, 'జనకమహారాజునకు సుతయై రామునకు సతియై దశరథునింట ద్వాదశ వర్షంబులు పతితోడ సమస్త మానుష భోగంబులను జూఱలాడి పదుమూఁడవయేటఁ బతికి యువరాజ్యాభిషేకము కానున్న సమయంబున దైవోపహతయై భర్తతోడ వివాసదీక్షవహించి నారచీరలుగట్టి వనము నాశ్రయించి పతివ్రతాధర్మంబును సంరక్షించుకొనుచుండగా నెవతెను రావణుఁడు చెఱగొని వచ్చెనో యాదీనురాలను. రాక్షసాధముఁడు నాకు రెండు మాసములు గడవిచ్చి పోయెను. నా జీవితాంతము దినములలోనున్న' దని వెచ్చనూర్చెను. మారుతి యామెకు మహాదుఃఖమంది, 'దేవీ! రాముఁడు కుశలమున్నాఁడు. ఆసంగతి నీకుఁ దెలుపుటకుఁగా నన్నిందుఁ బంపెను. వానిదూతనై యిటువచ్చితిని. నిగమంబులకు నెవఁడు పుట్టినిల్లగునో ఎవనిని బ్రహ్మాస్త్రాదివివిధాస్త్రంబులు సేవించుచుండునో యాదాశరథి నీ రాముఁడు నీ సేమంబును నాముఖంబున నరయుచున్నాఁడు. మీ వెంటవచ్చిన లక్ష్మణుఁడు తనయభివాదంబులను నా ద్వారా నీ కొనర్చుచున్నాఁ డ' నెను. సీతాదేవి యాశుభవార్తకుఁ బ్రముదితాంతరంగయై 'జీవన్ భద్రాణి పశ్యతి యనుమాట నాయెడ నేఁడు సార్థకమయ్యెను. ఎంతయు సంతసింతు' నని పలికి మిన్నకుండెను. అంత హనుమంతుఁడు మెల్లమెల్లగా నామెను డాయ సాగెను. అందు

లకు నామె సంశయవ్యాకులాత్మయై, 'కటా! రాక్షస మాయలకు మేలు వోయి చెప్పరానిమాటఁ జెప్పితిని. ఇంత యవివేకము తగునా?' యని దుఃఖకృశయై చేతికొమ్మను విడిచి నేలఁ గూలఁబడెను. హనుమంతుఁ డామె తలంపు గ్రహించి నమస్కరించి యేమో పలుక నుండెను. సీతాదేవి వెచ్చనూర్చుచు, 'నాఁడు సన్న్యాసివై జనస్థానంబున నన్ను మోసగించితివి. నేఁడు-వానరుండవై వచ్చితివి. నీమాయలు నాకుఁ గ్రొత్త గావు. నిశాచరా! ఉపవాసకృశయై గోడుఁగుడుచుచున్న యబలామాత్రురాలి నిట్లు గాఱింపఁ జెల్లునా?' యని పలికి యంతలోన మాటలుడిగి, 'కటా! నిష్కారణంబుగా నిన్ను సంశయించుచున్నాను గాఁబోలు. వానరాగ్రణీ! నిన్నుఁ జూచినంతనే నామనస్సునకు నెంతో యూఱట గల్గుచున్నది. కారణంబూహింపఁ జాలను. రామునిదూతవేని నీకు శుభమగుఁగాక. హరిసత్తమా! రామకథలునాకుఁ బరమప్రియంబులు. నా దయితునిగుణంబులను సుంత వివరించి నాకు శ్రవణపేయంబొనర్పుము. సౌమ్యా! రామలక్ష్మణులు కలలోఁ గాన్పించినను జాలునని తల్లడించుచుందును. స్వప్నముగూడ నన్ను మత్సరించెను. నేఁడు నీవు తటాలున వచ్చి వారి కుశలవార్తను వినిచితి' వని పలికి యంతలోన నూహాంతరగ్రస్తయై, 'భ్రాంతాత్మ లెండమావుల వెనువెంటఁ బఱతురు. నాస్థితి యిప్పుడట్టిదిగాదు గదా. భ్రాంతిపైకొన్నప్పుడు స్వప్నజ్ఞానంబులుండవు. స్వప్నజ్ఞానమును నాయెదుటనున్న యీవానరజ్ఞానంబును రెండును నాకుఁ గలవుగావున నిది భ్రాంతికార్యము గాదని వితర్కించుచు మిన్నకుండెను. హనుమంతుఁ డామె మనంబు నూహించి తత్సంశయముఁ బాపసమకట్టి,

మ॥ స్మితపూర్వోక్తియు శాంతియుం గురుకృపాస్నిగ్ధాంతరంగంబు నా
శ్రితవాత్సల్యము నార్తరక్షణము నేత్రశ్రీమంతునిం బాయనో
తతమా నెవ్వని కేలునీడఁ దిరమై ధాత్రీతలంబుండు న
మ్మతిమంతుండిటు పంప దూతనయి యమ్మా! వచ్చితిన్ నీకుఁగాన్॥

తల్లీ! నన్ను హనుమంతుఁ డందురు. నీతోడిదే లోకంబుగా నున్న నీనాథుఁడు లక్ష్మణసుగ్రీవులతోడను వేనవేలు కపివీరులతోడను సముద్రంబును దాఁటి యిందు రానున్నాఁడు. నామాట నమ్ముము. నన్ను సంశయింప వల దనెను.

చిరపరీక్ష

సీతాదేవి యంతతోఁ దనివినొందక యింకను బరీక్షింపఁ దలంచి, 'రామునితో నీకెందుఁ బొందు గలిగెను? నరవానర సమాగమంబె

ట్లాడవెను? లక్ష్మణుని జూచితివా? వారి లక్షణంబులను వినిపింతువా? అట్లేని నాకు నూఱటగలుగుఁగాక' యనెను. నావుడు, 'తల్లీ! రామలక్ష్మణ సంకీర్తన పుణ్యంబును నాకుఁ జేకూర్చితివి. ఇది నాసుకృతపరిపాకంబుగా భావింతును. తొంబదియాఱంగుళంబుల పొడవు గలిగి, నీలనీరదంబు నిగనిగలఁ దేఱు తనూచ్ఛాయతోఁ గమలపత్త్రంబులఁ బోని కందోయితో శ్రీవిలాసంబులగు వీనులతో విపులంబులైన మూఁపులతో నాజానుబాహువులతో రాజిల్లుచుఁ గంబుగ్రీవియు విశాలవక్షుండును సమవిభక్తాంగుడునునై పొచ్చెములేక పొలుపారుచు నేత్రాంచల నఖహస్తపాదతలంబులు బింబారుణ వర్ణస్నిగ్ధంబులై వెలయఁగాఁ గంఠసీమయందు రేఖాత్రయం బలంకరింపఁగా నంగుష్ఠమూల లలాటపాదహస్తతలంబులందు శుభరేఖాచతుష్టయం బొప్పారఁగా శుభలక్షణలక్షితదంష్ట్రానామకదంతంబులు నాలుఁగు గ్రాలఁగా భేరీభాంకారనిస్వనుఁడై వేదవేదాంగంబులును నిఖిల కళలును దన్నుఁ గొలిచి యుండఁగా ధనుర్విద్యాపారంగతుఁ డనుకీర్తిఁ గాంచి యేమహనీయుఁడు వెలయుచుండునో, ఎవనియందు సౌజన్యసదాచారంబు లిరవై యుండునో, ఎవనిని ధర్మావతారంబని యుగ్గడింతురో, బుధసేవాపరోపకారంబు లెవనికి దినకృత్యంబులో, కృతజ్ఞతామతియన్న నెవనిం బేర్కొందురో, కర్మగతిజ్ఞుండన్న నెవనిఁ జెప్పవలయునో, కాలానుసారంబుగా ధర్మార్థకామంబు లనుష్ఠించుచు దేశకాలవిభాగజ్ఞుండును సర్వలోకప్రియంవదుఁడును నియతాత్ముఁడునునై యెవఁడు తేజరిల్లుచుండునో, ద్యుతియు, ధృతియు, బుద్ధియు, నీతియు, వీర్యంబు నెవనియందుఁ దిరములై ప్రకాశించుచుండునో, వశియనియు, వాగ్మియనియు, శ్రీమంతుండనియు, యశస్వియనియు, జ్ఞానసంపన్నుండనియు, శుచియనియు, సమాధిమంతుండనియు, ధర్మపరిరక్షితుం డనియు, సర్వశాస్త్రార్థతత్త్వజ్ఞుం డనియు, స్మృతిమంతుఁ డనియుఁ, బ్రతిభాశాలియనియు, సాధుశిఖామణియనియు, నదీనాత్ముండనియు, విచక్షణుండనియు, సజ్జనాభిగమనపాత్రుండనియు సదైకప్రియ దర్శనుండనియు, నెవనిని బహువిధంబుల వర్ణించి స్మరించి జన్మసాఫల్యంబును గాంతురో, గాంభీర్యంబున సముద్రంబును ధైర్యంబున హిమవన్నగంబును వీర్యంబున విష్ణునిఁ బ్రియదర్శంబున సోమునిఁ గ్రోధంబునఁ గాలాగ్నిని క్షమానంబున భూమినిఁ ద్యాగంబున ధనదుని సత్యంబున ధర్ముని దలపించుచు సమస్తకళ్యాణ గుణాభిరాముఁడై యెవఁడు శోభిల్లుచుండునో యట్టి కౌసల్యానంద వర్ధనుని

నిక్ష్వాకుకుల ప్రదీపకుని రాముని వర్ణింపఁ జాలదనఁగా నేనెంతవాఁడను తల్లీ !

"సీ॥ చలిచీమ నేనియుఁ జాఁగ్రొక్క శంకించు
బలుకఁడెన్నఁడు మృషాభాషణములు
కలుషవర్తనులున్న కడకేనియుఁజనండు
కలిమికుబ్బఁడు లేమికలుగఁడాత్మఁ
దలయెత్తిచూడఁడెవ్వలనఁ బరస్త్రీల
ధైర్యంబువిడఁడెట్టి దద్దఱటుల
నొఁఱులసంపదకునై యుపతపింపఁడు
లోన నిందింపఁడెంతటి నీచునైన

గీ॥ మిన్నకయచూడఁడాకలికన్నకడుపు
సర్వభూత దయోత్సవమొనర్చు
నిగమఘంటాపథైకాధ్వనీనబుద్ధి
బ్రహ్మవిద్యానవద్యుండు రాఘవుండు ॥"

తల్లీ, రాముని వెంట నతని తమ్ముఁడు లక్ష్మణుఁడు గలఁడు.

ఉ॥ శ్యామలకోమలంబు హృదయంగమమూఁ జగదద్భుతంబునై
రాముని దేహకాంతి దనరారును లక్ష్మణుడన్ననో సువ
ర్ణామలరోచియై యలరు నారయఁ దక్కినలక్షణంబులం
దామహనీయుఁజెప్పనగు నన్నకుఁదాఁ బ్రతిబింబమోయనన్.

'తల్లీ ! నరవానరులకు సమాగమంబెట్లయ్యెనంటివి. వాలి యను వానరరాజు గలఁడు. వానికి సుగ్రీవుఁడను తమ్ముఁడుగలఁడు. ఆయిరు వురకు గొండొక కారణంబునఁ బగవచ్చెను. అంత వాలి సుగ్రీవుని బాఱఁ దోలి యతని భార్యను గైకొనెను. సుగ్రీవుఁడు ప్రాణభయార్తుఁడై ఋష్యమూకపర్వతంబునకు వలసవచ్చెను. అతని వెంట మేముంటిమి. కొండొకనాఁడు మేము కొండనెత్తమ్మున నుండఁగా తటాలున మాప్రోల మూఁటయొకటి నింగినుండి పడెను. తలయెత్తి చూచితిమి. ఎవండో యొకఁ డొకానొకస్త్రీని జంకపెట్టుకొని దక్షిణాభిముఖుఁడై చదలఁబఱచుచుండెను. ఆమె దీనారావములు గావించుచుండెను. అప్పటి సందర్భమునుబట్టి మేమాదుండగంబును జూచియు మిన్నకుండవలసి వచ్చెను. ఆమూటను విచ్చి చూచితిమి. అందు దివ్యరత్నహారంబులుండెను. సుగ్రీవుఁడు దానిని దాఁచి యుంచెను. ఇట్లుండ అనంతరము కొండొకనాఁడు పురుషశ్రేష్ఠు లిద్దఱు ధనుష్పాణులై యాకొండకు వచ్చిరి. వారిరాకవిని సుగ్రీవుఁడు భయమోహితుఁడై వాలిపంపున

వారు వచ్చినట్లుగా భావించి గుహాంతరమున డాగి సంగతి విచారించి రమ్మని నన్నుఁ బంపెను. నేను చని వారు రామలక్ష్మణులగుటయు నిన్ను వెదకుచు వచ్చుటయు నెఱింగి సంగతిని సుగ్రీవునకుఁ దెలిపితిని. అంత రామలక్ష్మణులకును సుగ్రీవునకును సమావేశ మయ్యెను. రామసుగ్రీవులు తమమైత్రి నగ్నిసాక్షికముగా దృఢమొనర్చుకొనిరి. సుగ్రీవుఁడు తనకతను రామునకుఁ దెలిపెను. రాముఁడు తన చరిత్రను సుగ్రీవునకు వినిచి వాలిదుండగంబు నోర్వనివాఁడై యతనిని వధింతునని ప్రతిన చేసి యట్లే గావించి వానరరాజ్యంబును సుగ్రీవునకుఁ గట్టెను. వానరేశ్వరుఁడు కృతజ్ఞతాబద్ధుఁడై నిన్ను వెదకింతునని మాఱుప్రతిన చేసి తదర్థము మమ్ముఁ దరలించెను. నరవానరసమావేశం బిట్లయ్యెను. తల్లీ! సుగ్రీవుఁడు తాను దాఁచియుంచిన సొమ్ములమూటను దెచ్చి రామునిమ్రోల నుంచెను. రాఘవుఁడు దానినిజూచి కావించిన రోదనంబులకు మ్రాకులు గూడ విలపించెను. అయ్యో! వాని యనుతాపం బిట్లని చెప్పఁగాదు. ఆధీరుఁ డయ్యాభరణంబుల నెదగూర్చి పరిపరివిధంబుల దురపిల్లి 'హా! ప్రేయసీ!' అని మూర్ఛిల్లెను. ఎట్లో వానిని సేదతేర్చితిమి. అచలంబునకు భూకంపంబట్లు వానికి నీవలనిదుఃఖంబయ్యెను. అగ్నిపర్వతమువలె రాముఁడు నిరంతరము లోలోనఁ గుములుచుండును; నిదుర యెట్టిదో యెఱుఁగఁడు. ఆహారవిహారంబు లింతయు వానికి రుచింపవు. సుగ్రీవునాజ్ఞను దలదాల్చి మేము వింధ్యాద్రికి వచ్చి యట నొక బిలంబునఁ జిక్కుపడి వెలికి రానోపక శోకదీనులమైతిమి. మాకు మాఱేఁడు నెలదినముల గడువిచ్చెను. ఆగడువెల్ల నందే యంతరించెను. గడువు దాటుటయు నిన్ను గానకుండుటయుఁ దలంచి, యింటికిబోయి సుగ్రీవుని మరణదండనంబునకు బలియై బందుగుల మ్రోల మడియుటకన్న నందే జీవితశేషంబును గడుపఁ దీర్మానించుకొంటిమి. కొందఱు మాలోఁ బ్రాయోపవేశమునకు సిద్ధమైరి. అత్తఱి బిలాంతరంబుననున్న యోగిని యొకర్తుక మమ్ముఁ గరుణించి యందుండి వెడలించెను. అచ్చట మాకు సంపాతిసందర్శనం బొదవెను. అతఁడు వానితమ్ముఁడైన జటాయువు యొక్క దుర్మరణంబును మావలన విని పెల్లు దుఃఖించి రావణుని దుండగంబును సహింపనోపక నీయునికిఁ దెలిపి లంకకుఁ బొమ్మని మమ్ముఁ బ్రేరేపించెను. మేమెల్లరము సముద్రతీరమున విడిసితిమి. సాగరము మహోత్తుంగతరంగాభీలమై దరియరాకుండెను. వానరులకుఁ గాలుచేతులు చల్లఁబడెను. నేను తెంపుచేసి శతయోజనవిస్తీర్ణమైన సాగరంబు

దాఁటి రాక్షసాకులమైన లంకానగరంబును రాత్రిపూటఁజొచ్చి చొరరానిచోట్లెల్ల నిన్ను వెదకి వేసారి నిరాశ చెంది తుట్టతుద కివ్వనంబుఁ బ్రవేశించితిని. రావణుఁడిందు వచ్చుటాదిగా నీవు పడు పాట్లెల్లఁ జూచితిని. తల్లీ! నేను రామదూతనై వచ్చితినిగాని వేఱుగాదు. నన్ను వాయుసుతుండనియుఁ బేర్కొందురు. కారణమేమందువా? నా తండ్రి కేసరియనువాఁడు మాల్యవంతమునుండి గోకర్ణపర్వతంబునకుఁ గొండొక కార్యార్థియై చనియుండఁగా నాతల్లిని వాయుదేవుఁడు వరించెను. వానికి నేను బుట్టినకతన నన్నట్లందురు. నన్ను శంకింపవలదు. రాఘవుం డచిరంబ వచ్చి రావణుని సబాంధవంబుగా వధించి నిన్ను గైకొనును. ఈ మాట తప్ప' దని నాఁట బలికెను.

అభిజ్ఞాన ప్రదర్శనము

సీతాదేవీనయనంబులు హర్షాశ్రువులను వర్షించెను. ఆమె ముఖమండలము చారుశుక్లాయతేక్షణమై రాహువిముక్త చంద్రబింబంబు వలెఁ బ్రకాశించెను. హనుమంతుఁ డామె వదనలక్షణంబులను బరికించి తనమాట నామె నమ్ముటను గ్రహించి యంతతోఁ దనియక రాముఁ డానవాలుగాఁ దనచేతికిచ్చి పంపిన ముద్దుటుంగరంబు నోడినుండి తీసి యామె చేతినుంచి, 'తల్లీ! నీకు గుఱుతుగా నీపతి దీనినిచ్చి పంపె'నని వచించెను. వైదేహి యాయంగుళీయకంబు నందికొని రామునిపునస్సమాగమంబట్లు భావించి పరమసంతోషవతియై, 'వానరోత్తమా! శతయోజనవిస్తీర్ణమైన యీ మకరాలయంబును గోష్పదీకృత మొనర్చి దాఁటి రాక్షసవీరప్రధర్షిత లంకాపురంబు నేకాకిగాఁ జొచ్చిన నీప్రజ్ఞాధైర్యపరాక్రమంబులు శ్లాఘాతీతంబులు. రావణుఁడు సర్వభూతభయంకరుఁడు; వానికి వెఱవని ప్రాణి గలుగదు. అంతటివానినిగూడ లెక్కసేయని నిన్ను వానరమాత్రునిగా భావింపనగునా? కపిరాజా! ఎట్టి కార్యంబునకైనను నాభర్త చిరపరీక్షచేసి తగువానిని నియమించును. ఇఁక నాయొద్దకుఁ బంపునపుడు వేఱచెప్పవలయునా? నీశక్తిసంపదలను గ్రహించితిని. రామప్రేషితుండవు గావున నీతో సంభాషించుట నాకుఁ దగును. వానరేశ్వరా! రామలక్ష్మణులు సుఖమంటివి. ఇది నాభాగ్యవిశేషముగాని యొండుగాదు. నాపతి సుఖమున్నచో వానికోప ప్రళయాగ్నిజ్వాలలు రాక్షసరాజ్యంబు నిందాకఁ గాల్పవేల? ఆశక్తిమంతు లింతకాలము తడయనేల? నాదుఃఖావసానకాలం బింకను రానందున

వారికట్టి తలంపు జనింపదా? నాపతి నాకుఁగా డీలుపడఁడుగదా? నన్ను గూర్చి పరితపింపఁడుగదా? నన్నుఁ గైకొనుటకై వలయు ప్రయత్నంబులు మానఁడుగదా? దైన్యసంభ్రాంతులు వానికిఁ గార్యవైమనస్యంబును గలిగింపవుగదా? పురుషకారంబును వదలఁడుగదా? మిత్రులయెడ సామదానంబులను శత్రువులయెడ దానభేదదండనంబులను మఱువఁడుగదా? నూతనమిత్ర సంపాదనంబు వానికిఁ దఱుగదుగదా? ఉన్నతులు నాపతినెయ్యంబు నభిలషింతురా? వానికిఁ బ్రాణస్నేహితులున్నారుగదా? ఆమహానీయుఁడు దేవతానుగ్రహంబును గోరుచుండునా? వాని పురుషకారంబునకు దైవము తోడ్పడుచుండునుగదా? వియోగకారణంబున నాపతికి నాయెడ స్నేహము పాయదుగదా? వానరాగ్రణీ! నన్నీదుఃఖసాగరంబునుండి నాభర్త యుద్ధరించునుగదా? కౌసల్యాసుమిత్రలయు భరతశత్రుఘ్నులయు కుశలవార్త లందవచ్చుచుండును గదా? నన్నుఁగూర్చిన శోకము నాపతికిఁ గార్యాంతరములందు నంతరాయముఁ గలిగింపదుగదా? నావిముక్తికిగా భరతుఁడుభ్రాతృవత్సలుఁడు సేనను బంపునా? సుగ్రీవుఁడు వానరసేనాసమేతంబుగా నిందు వచ్చునా? లక్ష్మణుఁడు రౌద్రాస్త్రంబులను బఱచి రాక్షసకులంబును రూపుమాపునా? ప్లవగశేఖరా! నాహృదయేశ్వరుని మోము సువర్ణరోచులు గాయుచుఁ గమలవాసనలీనుచు నుండునది నావియోగశోకంబునఁ జేసి జలక్షయంబున నిదాఘతప్తతామరసమువలె దైన్యము నొందదుగదా? ఏ ధీరుఁడు ధర్మోపదేశంబున రాజ్యంబును ద్యజించి వృథాభయ చింతలకు సుమంతయు నెడమీయక నిండుమనంబుతో నన్ను వెంటఁగొని కాననసీమలకు వచ్చెనో, యా యుదారమూర్తి నేఁడు ధైర్యవిలోలుఁడు గాఁడుగదా? కన్నవారికన్న మిన్నయైన మక్కువతో నన్ను మన్నించు నాదయితునకు నాయెడ నేఁడు వాత్సల్యం బెంతమాత్రము కలదో చూతమని ప్రాణంబుల బిగియఁబట్టి యున్నదాన'నని మహార్థవంతమైన వచనంబులు వచించి పతినిగూర్చిన ప్రియోక్తులు మరల వినఁ గుతూహలయై యుండెను.

హనుమంతుఁ డామె తలంపును గ్రహించి, 'అమ్మా! నీయునికిఁ దెలియక నీపతి తహతహపడుచున్నాఁడు. నేను చని సంగతి తెలుపుకే తడవుగా నీజీవితేశ్వరుఁడు వానరసేనాసహితుండై యిందు వచ్చును. మున్నీటిని దాఁటనోచ్చునా యని శంకింతువు గాఁబోలు. ఆమహానీయుఁ డొక్కకోలచేత సాగరజలంబులనెల్ల నింకించి దాఁటివచ్చును. రాక్షసు

లోయని యందువా? మృత్యువునకుఁగూడ మృత్యువైనవానికిఁ బిశితాశనులన నెంతమాత్రము? నీబంది తొలఁగునో లేదో యను నెంజలి వలదు. దినములేగాని మాసములుగూడ నక్కఱలేదు. నీకు నేఁడే విముక్తి యైనట్లు భావింపవచ్చును. నీపతిస్థితిని గూర్చియడిగితివి. ఏమని చెప్పుదు? ఆయన మాంసాదులను ముట్టఁడు; ఫలమూలంబులనుమాత్ర మారగించును. అవియుఁ గడుపారఁ దినఁడు; దినమున కొకపూట సాయంకాలమున బహుకష్టముతో నొండు రెండు కేవల శరీరధారణార్థము భుజించును. ఈఁగలు కుట్టుఁగాక, పురుగులు పైనబఱచుఁగాక; కీటకంబులు గఱచుఁగాక; మైమఱచియుండును. శరీరజ్ఞానమే వానికిఁ గలయట్లు దోఁపదు. ఏలయందువా? ఆయన నిన్నే తలంచుచు నీ తోడిదే లోకంబుగ భావించుచు నీయందే లీనుఁడై యుండును. దానం జేసి వానిబుద్ధి బహిర్గతముగాదు. అందువలన వానికి శారీరకజ్ఞానంబు బొత్తిగా గలుగదు. పరాయత్తచిత్తవృత్తులస్థితి యంతేగదా. నీపతి నిదురయెట్టిదో యెఱుఁగడు. అలసిసొలసియేని గన్నుగూర్కఁడా యనిన నదియును గానరాదు. అప్పుడప్పుడు హులిక్కిపడును. హా! సీతాయని కలువరించును. మనోహరమైన ఫలమో పుష్పమో కానవచ్చినప్పుడు 'ప్రేయసీ' అని నిట్టూర్చును. అహర్నిశంబు లిట్లు వానికి గడచుచున్నవి. ఇట్లుండియు నిన్నుఁ బడయుటకుఁగా సమస్త ప్రయత్నములు చేయుచున్నా' డని వచించెను.

సీతాదేవి హనుమంతుని విని వెచ్చనూర్చి, 'వానరాగ్రణీ! నా పతి కుశలంబును దదీయశోకపరాయణత్వంబును దెలుపుచున్న నీపలుకులు విషసంసృష్టామృతంబుగా నయ్యెను. ఐశ్వర్యవ్యసనాదు లతిమాత్రంబైన నాఁడు ప్రాణికి మైమఱపుగలుగును. జీవులు పాశబద్ధులట్లు దైవహృతులగుచుందురు. దైవంబును దాఁటరాదు. ఇది సత్యము. నిదర్శనమువలయునేని మేమే తార్కాణము. మున్నీటి నట్ట నడుమ తటాలున నోడపగిలి నీటఁబడి యీది యీది సొమ్మసిల్లినవాఁడు వోలె నాపతి దుఃఖసాగర నిర్మగ్నుఁడై దొప్పఁదోఁగుచున్నాఁడు. వానియెడ రెప్పుడు తీఱునో, యా వీరాగ్రణి రావణుని సరాక్షసంబుగా వధించి లంకానగరంబు నున్మూలించి నాకన్నుల కఱవెన్నడు తీర్చునో తెలియ రాదు. నాకు రావణుండిచ్చిన గడువు సమీపించుచున్నది. ఆలోన నా దయితుం డిందు రావలయునని తెలుపుము. ఆవలవచ్చియు ఫలము గలుగదనియు విన్నవింపుము. ఆకూళ నన్నుఁ జెఱఁబెట్టి పదిమాసము

లాయెను. నాజీవితావధి యిఁక రెండుమాసములుగా వాఁడు నిర్ణయించెను. అన్నంత వాఁడొనర్చును. మారుతీ! రావణానుజుని విభీషణుని జూచితివా? ఇందఱు రక్కసులలో నతఁడొక్కఁడు మాత్రము నాయెడ జాలిఁగాంచెను. ఆ విభీషణుఁడు రాక్షసేశ్వరుని దుండగంబునకు నసహ్యపడియు నెదురొడ్డి నిలువనోపక, 'అన్నా! సీతాదేవిని గొనిపోయి రామునకు నప్పగింపు'మని సామోపాయంబునఁ జెవినిల్లుగట్టి వానికిఁ జెప్పెను. ఆచెనఁటి యామాట యింపు సేయఁడు. రావణుఁడు కాలవశంగతుఁడు గావున వానిని మృత్యువు వెదకుచున్నది. కపీంద్రా! విభీషణునకు అనలయనుపేరి జ్యేష్ఠపుత్త్రిక గలదు. ఆబిడ తనతల్లిపంపున నాయొద్దకువచ్చి యీవృత్తాంతంబెల్లఁ జెప్పిపోయెను. వింధ్యుఁడను రాక్షసుఁడు వయోవిద్యావృద్ధుఁడును బ్రజ్ఞాశీలవంతుఁడును నైన వాఁడొకఁడు గలఁడు. అతఁడుగూడ రావణునకు హితముఁ బలికెనఁట. ఎవరెంత చెప్పినను దురాత్ముఁడతఁడు సరకుచేయఁడు. మారుతీ! నాపతి నన్నచిరకాలంబున గైకొనును. ఏలయిట్లందు నందువా? నాయంతరాత్మ వినిర్మలమై యున్నది. ఇంతకన్న వేఱు నిదర్శనమేల? నాపతియందుఁ బౌరుషోత్సాహంబులును దయాసత్యంబులును గృతజ్ఞతా విక్రమంబులును మూర్తీభవించి యున్నవి. అనన్యసాహాయ్యుఁడై యర్ధముహూర్తకాలంబునఁ జతుర్దశ సహస్రరాక్షస వీరానీకంబును బరిమార్చిన వీరాగ్రణి నెదిరించి మనువాఁడు గలుగఁడు. వ్యసనంబులు నాదయితుని గలంప నేరవు. శక్రమహిమంబు శచీదేవికివలె రామప్రభావంబు నాకు స్పష్ట'మని పలికి కన్నీరు నించెను.

గమనోపదేశము

హనుమంతుఁ డామె వగపుఁజూచి, 'అమ్మా! కాలహరణంబేల? దయచేసి నావీపు నధిష్ఠింపుము. క్షణములో నిన్ను నీపతియొడి నుంతు. మోయఁగలవాఁడను శంకవలదు. లంకానగరంబును సరావణంబుగా మోయఁగలను. నామాటవిని నాభుజంబు నధిరోహింపుము. వైశ్వానరుఁడు హుతహవ్యంబును గొనిపోయి శక్రునకు నిచ్చుకరణి నేను నిన్నుఁ గొనిపోయి ప్రస్రవణపర్వతంబున నున్న రామునకు నొసంగుదు. రోహిణి చంద్రునట్లు నీవు నీపతిని గూడి సుఖింతువు. రక్కసు లడ్డగింపరా యని యందువా? వాయుసుతుని పరువుఁ జిక్కించుకొనువారు లేరు. సముద్రమో యందువా? అది నాకొక కాల్వపాటియగును.

ఆయాసము నీకు గోరంతయుఁ గలుగ'దని కయిమోడ్చి విన్నవించెను. సీతాదేవి హర్ష విస్మితయై, 'హనుమంతా! నీవు కోఁతివగుట నీమాటలే తెలుపుచున్నవి. గండుపిల్లంత లేవు నన్ను మోచికొని పోదువా? ఈఁగ యేనుంగును మోయుటగాదా?' యనెను. మారుతి యామాటవిని నిజ స్వరూపంబును జూపి, 'తల్లీ! ఆజ్ఞయేని లంకానగరంబును సపర్వత వనంబుగా సాట్టప్రాకారతోరణంబుగాఁ బెకలించి రావణునితోడఁ గొనిపోదును. భయం బుడిగి ప్రసన్నవై రామలక్ష్మణుల శోకంబు నుడిగింపు' మనెను.

ఆత్మనిశ్చయము

మేరుమందర సంకాశంబును దీప్తానల ప్రభాభాసురంబును వజ్ర దంష్ట్ర నఖాభీలంబును నైన యా యాకారంబును సీతాదేవి గాంచి, 'మారుతీ! నీబలసత్త్వంబు లెఱుంగుదు. ప్రాకృతుండవేని శతయోజన విస్తీర్ణ సాగరంబును దాఁటియుందువా? నీపరుగు పుచ్చుకొనువారుగాని నిన్నెదిర్చి జయించువారుగాని గలుగరు. ఒక్కమాట వినుము. రామోద్యోగంబునకు మన కార్యంబులు విఘ్నకారులుగారాదు. నీవే యాలోచింపుము. మఱియు నీవెంట నేను రానొల్లను. ఏలయందువా? నీవేగంబునకు బెగ్గడిల్లి జాఱి సాగరాంతరంబునఁ బడినను బడుదును. మున్నీటిలోఁ బడిన నన్ను జలజంతువులు మ్రింగకమానవు. వెండియు నీవు నన్ను మోసికొనిపోవుట రక్కసులకుఁ దెలియకుండదు. వారు రావణునితోఁ జెప్పక మానరు. వాఁడు ససైన్యంబుగా నిన్ను డీకొనక విడువఁడు. ఒక్కండవేని వారికెల్ల జవాబు చెప్పనోర్తువు. నేను నీమూఁపున నున్నంతకాలము నీవిజృంభణంబునకు నిరోధంబుఁ గలిగించుచుందును. ఒకప్రక్క నన్నుఁగాపాడుటయు నొకవంక వైరులను మార్కొనుటయుఁ గడిఁది కార్యము. నీప్రాణంబులకే ముప్పురావచ్చును. అంతియగాదు. జయాపజయంబులు నిశ్చయింపరాదు. నీవు పరాజితుండవేని నేను రాక్షసహస్తగత నగుదును. ఆకూళలు నిర్దయామతులై నన్నుఁ గసి దీర్చికొందురు. ఇంతదూరము నీవచ్చినకార్యము విషమించును. ఎదిరించిన వారిని మట్టుపెట్టుదునందువా? అంతపని చేయఁగలవుగాని యది రాముని యశస్సునకు మచ్చ తెచ్చుటగును. ఎట్లు విచారించినను నీ మాట ప్రకృతము యుక్తముగాఁ దోఁపదు. నీవు చని నాసంగతి రామునకుఁ దెలిపి వాని నిటకు శీఘ్రముగాఁ గొని వచ్చుట గుణవంతమగును.

రాఘవాదుల ప్రాణంబులు నన్నాశ్రయించి యున్నవి. నాకుఁ గీడు కలుగునేని వారెల్లరు శోకనిహతులై ప్రాణసంగ్రహంబును బరిత్యజింతురు. ఇదియును గాక పరపురుషస్పర్శ నాకుఁ గారాదు. ఇది నా వ్రతము. దీనికి భంగముఁగలిగింప నొల్లను. రావణసంస్పర్శ కాలేదా యని యడుగవచ్చును. అది బలాత్కారకృతముగాని స్వేచ్ఛాకృతము గాదు. నాఁడు తప్పించుకొన శక్తి చాలదయ్యెను; తప్పించు వారును మందల లేరైరి. మారుతీ! నీకుఁదెలియని ధర్మము గలుగదు. ఒక్కటి వినుము. ఇంతి యిల్లుదాఁటెనేని దానినెంతో శంకింతురు. ఇది లోక సహజము. నన్ను రావణుండపహరించి తెచ్చెను. ఈసంగతి దాఁచినను దాఁగదు. వాఁడు క్రూరుఁడును గామవివశుండు నగుట జగద్విదితము. వానిచేతఁబడి యతనియింట నింతకాలముంటిని. ఇప్పుడు నేను స్వతంత్రించి వత్తునేని నాభర్త నన్ను శంకింపక గ్రహించునా? మారుతీ! రావణుఁడు నన్ను బలాత్కారముగాఁ దెచ్చెనని లోకంబు తలంపదు. సీత రావణునివెంటఁ బరారియయ్యెనందురు. ఈనింద పాయకమున్నె నన్ను నాభర్త గ్రహించునేని వానికి మోయరాని తలవంపు మూఁట గట్టుదురు. నాదయితుని తేజోవిక్రమాదులకుఁ గళంకమగును. రాముఁ డంతటివాఁడే పరారియైన భార్యను మరల గ్రహింపలేదా యని జనులు తమ యపమార్గంబునకు మమ్మిరువురను దార్కాణచేయుదురు. చెడు దారికి మేము మార్గప్రదర్శకుల మగుదుము. ఈమచ్చ కలకాలముండును. నాజీవితేశ్వరుఁడు దండెత్తి యిందువచ్చి లోకకంటకుని బరిమార్చి నా పాతివ్రత్యంబును లోకప్రదర్శనంబుగాఁ బరీక్షించి నన్ను గ్రహించునేని యది నాకు మేలగుటయేగాక ధర్మప్రతిపాదనముగూడ నగును. మారుతీ! సకలధర్మశాస్త్రవేత్తవును లోకజ్ఞుఁడవును నైన నీకు నేను చెప్ప వలయునా!' యని తన మతంబును సూచించెను.

ఆ న వా లు

హనుమంతుఁ డావచనంబులు విని, 'తల్లీ! సాధ్వీభావ పాతివ్రత్యధర్మంబులకు ననురూపంబుగా వచించితివి. పరపురుషస్పర్శ తగదనుట రామపత్నికి నుపపన్నమేగదా. ఈపరమధార్మిక వచనంబు లొండుచోట నంతగా వినఁబోలదు. నీక్లేశంబులఁ జూచితిని; రావణ దౌష్ట్యంబును గన్నారఁగాంచితిని; నీవాడిన తిరస్కృతులు వింటిని. ఇవ న్నియు నిరవశేషంబుగా రామునకు విన్నవింతును. మీయిరువుర

సంతాపంబును జూడఁజాలక మీకు శీఘ్రసంయోగంబును గూర్చి మీ యెడరు బాపు తలంపున నట్లంటిని. మీకీర్తికిఁ గళంకముగా రాదు. నీ చెప్పినట్లొనర్తును. నేను వచ్చి నిన్నుఁగాంచి నీభావం బెఱిఁగి నందులకు గుఱుతుగా నే దేని నాకనుగ్రహింపుము. నీవిచ్చుగుఱుతు నామాటలకుఁ బ్రాణముపోసి రాముని నిలువఁబెట్టును' అనెను. సీతాదేవి యదివిని, 'వానరేశ్వరా! ఆనవాలు గోరితివి. చెప్పెద వినుము. నేనును నాపతియుఁ జిత్రకూటంబుననుండగాఁ గొండొకనాఁడు మందాకినీప్రాంత సిద్ధాశ్రమోపవనంబులందు విహరించి బడలికచెంది యొకచోటు చేరితిమి. నాపతి యంకంబున నేనుగూర్చుంటిని. అప్పుడు వాయసమొక్కటి గండు మీఱి మాంసకాంక్షియై తననిశితతుండంబున నావక్షస్థ్సలముఁ జీఱెను. మంటిగడ్డవైచి దాని నదల్చితిని. ఎంతచేసినను దానిమండగము నదివదలదయ్యెను. దానియలజడికిఁ గినిసి జాఱుచున్న మొలనూలు నొకచేత సవరించుచు నక్కాకంబును దఱుమనుంకించితిని. నాచిడిముడిపాటునకును నా యబలత్వంబునకును మన్నాథుఁడు పరిహాసించెను. నేను లజ్జావనతముఖనైతిని. నాపతి నాయలుకఁదీర్చి నన్ను సంతసపెట్టెను. అంత నేను సుంతవడి నాపతితొడ తలగడగాఁ బరుండి సేదదీఱి లేచితిని. నాపతి యంతట నాతొడపయిఁ బరుండి కనుగూర్కెను. ఆకాకి తన దుండగంబును యథాపూర్వ మారంభించెను. నాయురమునుండి రక్తబిందువులు నాపతిపై రాలెను. ఆయన కనువిచ్చిచూచి సంగతిగ్రహించి పాదతాడితాశీవిషంబుపగిది నిశ్వసించుచుఁ దాను గూర్చుండియున్న దర్భాసనమునుండి పుడకయొండు గైకొని దాని నభిమంత్రించి వైచెను. ఆపుడక బ్రహ్మాస్త్రమై ప్రళయాగ్నికరణి మండుచు నవ్వాయసంబును వెన్నంటి దఱిమెను. అది భయార్తయై ప్రాణరక్షణార్థము పరుగిడి దాని తండ్రియైన యింద్రుని శరణుఁజొచ్చెను. ఆ శచీపతి సంగతివిని రామబాణమునుండి రక్షింపఁ దనకుఁ దరముగాదనెను. అంతట నది దేవతల నాశ్రయించెను. వారు నట్లే పలికిరి; మహర్షుల ప్రాపుఁగోరెను. వారును మావలనఁ గాదనిరి. అది యట్లు త్రిజగంబుఁ గ్రుమ్మరి యెందును రక్షకునిగానక కట్టకడకు నాపతి యడుగుఁదమ్ములఁబడి 'పాహి పాహి, దేవా! దీనశరణ్యా!' యని కుయ్యిడెను. నాపతి శరణాగతదీక్షాపరుఁడు గావున నవ్వాయసంబును వధార్హమైనదానిని గనికరించి, 'వాయసమా! నీదుండగము మన్నింపఁ దగినదిగాదు. అయినను శరణుఁజొచ్చితివి గావున నిన్ను రక్షింపక తీఱదు. నేను వైచిన బ్రహ్మాస్త్రము

వ్యర్థముగా మరలదు. నీయంగకములలో నేదేని నొకటి దానికి నర్పించి నీప్రాణములు రక్షించుకొను'మని యుపాయము చెప్పెను. అది తన దక్షిణనేత్రము నయ్యస్త్రరాజమునకు సమర్పించి ప్రాణంబులను దక్కించుకొనెను.

సీ॥ ఆనాఁడు కాకిపై నలిగి బ్రహ్మాస్త్రంబు
నంపిన ప్రేమ యేమాయె ననుము,
గోరంత నొప్పిని గొండంతగా నెంచి
యాదరించువలపేమాయె ననుము,
దయకన్న మించిన ధర్మంబులేదని
యాడినబోధ లేమాయె ననుము,
ప్రాణంపుఁ బ్రాణంబుపగిది నిన్నోమదు
నన్ననాఁటిపలు కేమాయె ననుము,

ఆ॥ వె॥ శివునివిల్లు దునిచి చేకొన్న మోహంబుఁ
బరశురామునివలని భయము లుడిపి
కాచినట్టి కరుణ గలుగదాయె ననుము,
వేఱుగుఱుతులేల ? వీరవర్య ! ॥

చూడామణిదానము

'మారుతీ ! నాపతితో నట్లు విన్నవించి లక్ష్మణునిజూచి, 'నాతప్పు మన్నింపుము ; నన్ను పేక్షింపవలద'ని చెప్పుము. అయ్యో ! పాపఫలం బిట్లు నన్ను వేధించుచుండఁగా నెవ రేమి సేయఁగలరు ?' అని సాశ్రునేత్ర యయ్యెను. జాలిగురియుచున్న యవ్వచనంబులను హనుమంతుఁడు విని శోకవివశుఁడై 'అమ్మా ! నీపతి నీయెడ విముఖుఁడుగాఁడు. సత్యము తోడఁ జెప్పుదు. రామలక్ష్మణులు నీకుఁగా వగచు వగపునకు ఱాలు గూడ నీఱగుచున్నవి. అనతికాలంబున నీదుఃఖంబులెల్ల నమసిపోవును ; నీవు నీపతియొడిఁ జేరుదువు. ఆచింత వదలి రామలక్ష్మణసుగ్రీవాదులకు మఱియేదేనియుఁ జెప్పఁదగినది గలదేని సెలవిమ్మ' అని సాగిలఁబడి మ్రొక్కెను. సీతాదేవి తనదుఃఖంబు నడఁచికొని, 'మిత్రవరేణ్యా ! కౌసల్యానందవర్ధనుండును లోకనాయకుండునునైన నాపతికి నా సాష్టాంగప్రణామంబు లర్పింపుము. తలిదండ్రులనుబాసి నిఖిలైశ్వర్యంబు లను ద్యజించి భ్రాతృవత్సలుఁడై యేపూజ్యుండు తన యన్నవెంటఁ దగిలి కాననాంతరము సొచ్చి వానికిఁ దల్లియుదండ్రియు సర్వముఁదానై సకలోపచారంబు లొనరించుచున్నాఁడో, ఏధర్మమూర్తి యాత్మ

గుణంబులవలన నామామగారిని దశరథమహారాజును దలపించునో, ఎవని నిరంతర సపర్యలు నాపతికిఁ బితృవియోగంబును దోఁపనీయవో, యా సుమిత్రాజీవప్రసవంబును లక్ష్మణునిఁ గుశలం బడిగితినని చెప్పుము. వారిరాకకు నెదురుచూచుచున్నాననుము. మాసమాత్రము సీత యెట్లో బ్రతుకుననియుఁ దర్వాత జీవింపదనియు నాటఁబలికి యీరక్కసుని చెయిదంబులెల్లఁ దెలిపి నెనరుగలదేని నన్నీలోన రక్షించి గైకొనుమని చెప్పుము' అని వచించి కొంగుముడివిచ్చి, 'వానరోత్తమా! ఈచూడామణిని బదిలంబుగాఁగొనిపోయి నాపతి చెంత నుంచుము. దీనితోడ నాప్రాణంబులను నీహస్తమందుంచితి'నని దానిని వాని కరతలంబున నుంచెను. హనుమంతుఁ డాచూడామణిని గ్రహించి యామెకుఁ బ్రదక్షిణనమస్కారంబొనర్చి నిలిచెను. వాని శరీరము సీతాదేవిమ్రోలను తదీయమనస్సు రాముసెదుట నుండుటయ్యెను. జానకి వానిని మరల డాయఁ బిలిచి, 'పావనీ! ఈరత్నంబును నాకు నాతల్లి నావివాహకాలంబున నిచ్చెను. దీనిని జూచినంతనే మేమెల్లరము నాపతితలంపునకు వత్తుము. పెక్కులేల?' యని కన్నీరు నించెను. హనుమంతుఁ డారత్నంబును గన్నులనద్దికొని, 'తల్లీ! ఆజ్ఞ యేని పోయివత్తు' ననెను. ఆమె దుఃఖనిరుద్ధకంఠయై, 'రామ లక్ష్మణుల కుశలంబును సుగ్రీవాదుల క్షేమంబును విచారించితి నని చెప్పుము. నన్నీదుఃఖాబ్ధినుండి నాపతి యుద్ధరించునట్లు చేయుము. ఊపిరితో నున్నప్పుడే నన్నుఁ గొనిపొమ్మని పలుకుము. ఇది సేయుట నీవు పరమధర్మంబొనర్చుటగును. నీయుత్సాహవాక్యంబులెంత పౌరుషంబును బెంచునో యంతవడిగా నాపతి నన్నుఁ బొంద యత్నించును. మారుతీ! సౌజన్యంబు పరోపకారలక్షణలక్షితమందురు' అని వెచ్చనూర్చెను. హనుమంతుఁడు శిరమునఁ జేదోయి చేర్చి, 'తల్లీ! దుఃఖమువలదు. నిన్ను నీపతి జయశ్రీతోడ నుపలాలించును. ఈ మాట తప్ప' దనెను. అంత సీతాదేవి సుంత సమాశ్వసిల్లి, 'మారుతీ! బహుదూరప్రయాణంబున బడలి యుందువు. ఎందేనొక రహస్యస్థానంబున నేఁడు గడపి సేదదేఱి రేపుచనుము. నీవున్నచో నాదుఃఖమునకుఁ గొంత యుపశాంతి గలుగును. నీవు పోవుదువేని నా ప్రాణంబులు మఱల నెరియఁజొచ్చును. సముద్రము దరిగానరాదు. వైనతేయునకును వాయువునకును నీకును దక్క యన్యులకది దాఁటరాదు. రామలక్ష్మణులు దీని దాఁటి రా నుపాయమేమి గలదు? రావణుని బరిమార్చి నన్నుఁ గొనిపోయి నాపతియొడిలో నుంచఁగలవుగాని

యది మాకుఁ గీర్తికరముగాదు. రాముఁడు నిజబలపరాక్రమంబును జూపి దైత్యులను నిర్జించి జయశాలియై నన్నుఁగొని యయోధ్యకుఁ జనుట యశస్కరమగును. అందులకుఁ దగు సన్నాహంబును గూర్పు' మనెను. హనుమంతుఁ డామె తలంపు నెఱిఁగి, 'తల్లీ! వానరరాజు సుగ్రీవుఁడు కృతనిశ్చయుఁడై యున్నాఁడు. నన్నుమించిన వానర యోధులు వేనవేలుగా వాని యాజ్ఞకు వేచి యున్నారు. కార్యార్థము సామాన్యముగా నుత్తములను బంపరు. నాయట్టి యల్పతికే యీసాగరము దాఁటి రానైయుండఁగా వీరాతివీరులకు వానరుల కిది యొక లెక్కయగునా? ఈ చింతాసందేహములు వలదు. రామలక్ష్మణులు దీనిని దాఁటు తెఱవడిగితివి. ఉపాయాంతరమేదియుఁ గలుగదేని వారు నామూపు నధిరోహించి యిందు రాఁగలరు. రాఘవుల బాణార్చుల కీనగర మింధనప్రాయము గానున్నది. రాక్షసులకు దుర్మరణము ప్రత్యాసన్నమయ్యెను. నేను చని రామునకు సంగతియెల్ల విన్నవించుదాఁక యోర్చియుండుము. ఇఁకఁ దడవుగా' దని యూఱట పల్కెను. వైదేహి యాపలుకులు విని, 'వానరోత్తమా! వృష్టివలన వసుంధర యర్ధసంజాతసస్య యట్లు నీప్రియవచనంబుల వలన నే నొకింత యుల్లసిల్లుదును. శోకాభికర్శితములైన నా యీగాత్రములతోఁ బురుషసింహుని నాపతిని సంస్పృశించు మహాభాగ్యంబును నాకుఁ జేకూర్చుము. మారుతీ! కాకవృత్తంబును జెప్పి చూడామణి నానవాలుగా నిచ్చితిని. మఱియు నొకటి వినుము. ఒకనాఁడు నానుదుటి బొట్టు కరఁగి మాసిపోగా నాపతి యది చూచి నాయెదుటనున్నఁ జలువఱాతిపయి మణిశిలతోఁ జుక్కఁ దీర్చెను. ఆచుక్క నా లలాటమందుఁ బ్రతిఫలించి తిలకప్రాయమయ్యెను. ఇది వానికి జ్ఞప్తిసేయుము. మారుతీ! నీచేత నిడిన చూడామణి యిన్నాళ్ళు నాప్రాణంబులను నిలిపెను. దానిని నేఁడు నీహస్తగతమొనర్చితిని. నాపతిని మరలఁ జూతునను పేరాసతో రక్కసులెన్ని బాములు పెట్టినను సహించి యింతకాలముగాఁ బ్రాణంబులు నిలిపితిని. ఈమాట నాపతికి విన్నవింపు' మని వాపోయెను. హనుమంతుఁ డామెకుఁగా మహాశోకదీనుఁడై, 'తల్లీ! వాపోవ వలదు. నీయెడరు తీఱు కాలము వచ్చెను. నీవు రామునకుఁగా నెట్లో రాముఁడును నీకుఁగా నట్లే పరితపించుచున్నాఁడు. నీ యునికి తెలియక యింత యాలస్యమయ్యెను. పేద పెన్నిధానంబును వలె నేను నిన్నెట్టకేలకుఁ గంటిని. అలమట యిఁక వలదు. మఱేదేనిఁ గలదేని సెలవీయ వేడుదు'

ననెను. నావుడు 'మిత్రమా! నాయిచ్చిన చూడామణిని జూచినంతనే నాపతి నీమాటలు నమ్మును. నాపతికి నానమస్కృతు లందించి లక్ష్మణ సుగ్రీవులకు నాసేమము పలికి నాదురవస్థలను వివరింపుము. పోయిరమ్ము; శుభంబగుగాక'యని వానివంకఁ జూచెను. ఆచూపు తదీయమనోగత భావములనెల్ల ననఁగా—రక్కసునకు బందియైన దైన్యంబును, లంకా నగరంబునఁ దానుపడిన వివిధ క్లేశంబులనుఁ, గలకాలము మాయని తల వంపు గలిగెనను దుఃఖంబును, రాముఁడు మరల నిష్కలంకహృదయ ముతో గ్రహించునా యను సంశయంబును, నిఁక బ్రతుకనేల యను నైరాశ్యంబును, సూచింపఁగా—హనుమంతుఁడు పరికించి యెంతయు లోలోన వగచి యెట్టకేలకు నామె యనుమతిని బడసి తరలెను.

ప్రమదావన ధ్వంసము

హనుమంతుఁ డట్లుపోవుచు, 'రామపత్నిని గాంచితిని. నాపని యంతతో ముగియదు. అర్థసాధనంబునకుఁగా వివిధార్థంబులను మున్నుగా నెవఁడెఱుఁగునో యతఁడే సమర్థుఁడు. రావణుని తలంపేమో వాని బలమెంతో తెలియుట ముఖ్యము. ఇది యెట్లు చేకూరు? రక్క సునియెడ సామము ఫలకారి గానేరదు. దానమానంబు లతనియెడఁ బనిసేయవు. బలదర్పితుఁడు గావున నతఁడు భేదంబునకు లొంగఁడు. దండోపాయము తక్క వేఱు మార్గము దోఁపదు. నా పరాక్రమంబు సుంత వానికిఁ జవిచూపి పోదుఁగాక. ఈయశోకవనము నందనోపమమై వానికిఁ బ్రియపదంబుగా నున్నది. దీనిని ధ్వంస మొనర్తునేని వానికిఁ గోపము జనింపక మానదు. ఆకారణంబున నతఁడు నాపయి దాడి పంపును. అది నాబలప్రదర్శనంబునకు నిమిత్తంబగు' నని నిశ్చయించి, మత్తద్విజసమాఘుష్టంబును నానాద్రుమశోభితంబు నైన యాప్రమదా వనంబును జొచ్చి వృక్షంబులను బెకలించి సలిలాశయంబులను గలంచి క్రీడాపర్వతంబులను గూల్చి లతామండపంబుల నున్మూలించి చిత్ర గృహంబులను శిథిలమొనర్చి రణకండూతిని గోరుచున్న నిజభుజంబులను రాయుచు నయ్యారామ ముఖద్వారంబున నిలిచెను.

వృక్షంబుల ఫెళఫెళధ్వనులును బక్షికుల వికృతారావంబులును లంకావాసులకు సంత్రాస సంభ్రాంతము లొదవించెను. సీతారక్షక రాక్ష సాంగనలు నిద్రావశలై యున్నవారు తత్తరపడి లేచి వనమెల్ల నాకస్మి

కంబుగా నట్లగుట చూచి తన్ముఖద్వారంబున నున్న పెనుభూతంబును బోని కపివర్యునిగాంచి భీతచిత్తలై వైదేహిని డాయఁజని 'సీతా! ఇతఁ డెవండు? ఎందుండి వచ్చెను? ఎవరు పంపిరి? ఏలవచ్చెను? సంగతి తెలుపు'మని యొత్తియొత్తి యడిగిరి. సీతాదేవి వారియాగడంబులువిని, 'పాముకాళ్ళు పామునకు దెలియునట్లు రాక్షసమాయలు వారికే తెలియవలయును. రాక్షసులు కామరూపు లందురు. మీవాఁడెవఁడో యీ రూపమునుదాల్చి వచ్చెఁ గాఁబోలు' ననెను. రాక్షసస్త్రీలు భీతలై కొందఱు దిక్కులు పట్టిరి; కొందఱు రావణునొద్దకుఁ బఱచి సంగతియెల్ల వినిచి, 'సీతయున్న వృక్షముదక్క తక్కిన వనమెల్ల నాశనమయ్యెను. జానకీరక్షణార్థము వాఁడు దానిని నిలిపియుండును. ఇందేమో రహస్యము గలదు. ఈమహాపరాధి తీవ్రదండార్హుఁడుగాని యొండుగాదు. వాఁడు సీతతో మాట్లాడినట్లుగూడఁ దోఁచుచున్నది. ప్రాణంబులు తీపియగునేని వాఁడట్లుచేసి యుండఁ'డని చెప్పిరి.

జంబుమాలి

రావణుఁడు కోపసంవర్తితేక్షణుండై హుతాగ్నివలె మండుచు, దీప్తదీపంబునుండి స్రవించు మంటలతోడి తైలబిందువులను బోని యశ్రుబిందువులు నేత్రగోళంబులనుండి రాలఁగాఁ బటపట పండ్లుగీఁటి రాక్షసవీరులవంక జూఁచి, 'ఇంకను గదలరా? ఆకూళను బట్టి కట్టి కొనిరండ' నెను. ఆమాటతోడ నెనిమిదివేలు రక్షోవీరులు కూటముద్గరపాణులై తరలి యశోకవనికా బహిర్ద్వారంబున నున్న హనుమంతుని మీఁదికి మిడుత లగ్నికుండంబు మీఁదికివలె నుఱికి వివిధగతుల వానిని బ్రహరించిరి. మారుతి యావ్రేటులు లెక్కసేయక తోక యల్లార్చి తాడించి యార్చిపేర్చి యొడలు పెంచి భుజాస్ఫాలనము గావించెను. ఆ ధ్వనికి లంకానగరం బుఱ్ఱూతలూఁగి మాఱుమ్రోగెను; గగనంబునుండి పక్షులు పండుటాకులవలె జలజలరాలెను. హనుమంతుఁ డట్లు గావించి, 'జయ జయ రామ; జయజయ లక్ష్మణ; జయజయ సుగ్రీవ! ఇదిగో మీ దాసుఁడు హనుమంతుఁడు తన బలపరాక్రమంబులను రక్కసులకు నించుక చవిచూపు చున్నాఁడు. రావణులు వేయింటికి నేనొక్కండఁ జాలుదు. అనుజ్ఞ యిమ్ము. లంకానగరంబును నేలపాలుచేసి సీతాదేవికి నమస్కరించి వత్తు'నని మేఘగర్జాధ్వని వచించెను. రక్కసులు భయశంకితులయ్యు జేనియాజ్ఞకు వెఱచి ప్రాణంబులకుఁ దెగించి తెంపుమీఱి

మరలఁ దలపడిరి. హనుమంతుఁడు ద్వారస్థమైయున్న పెనుగద నొకటి గైకొని వారినెల్ల నుగ్గునూచ మొనర్చి యార్చి యథాపూర్వము నిలిచెను. హతశేషులు పరుగెత్తి ఱేనికి సంగతిఁ దెలిపిరి. అతఁడు కోపవివశుఁడై యప్రతిమపరాక్రమశాలియును దుర్జయుఁడును నైన జంబుమాలిని రప్పించి వాని నవ్వానరాగ్రణి పయికిఁ బంపెను.

ఆలోన హనుమంతుఁడు మేరుశిఖరోత్తుంగమైన చైత్ర ప్రాసాదము మీఁదికి నెగచి యొక్కతన్ను తన్ని దానిని గూలఁద్రోసి పారియాత్ర పర్వతంబుకరణిఁ దేజరిల్లుచు భుజాస్ఫాలనము గావించి యార్చెను. ఆ ధ్వనికి నందలి రక్షకరక్షోవర్గము చిందఱవందఱపాటు గాంచి తడబడుచు లేచి యీఁటెలుఁ గశలు మున్నగువానిఁ గైకొని మారుతిని దలపడెను. వాయుసుతుఁడు ప్రాసాదస్తంభంబును బెకలించి గిఱగిఱత్రిప్పి విసరి వైచెను. దానితాఁకునకు రక్కసులు తుత్తునియలై మడిసిరి. హనుమంతుఁ డంతట నింగికెగచి, 'సుగ్రీవాజ్ఞావర్తులై సీతాన్వేషణార్థము వానరవీరులు దశశతసహస్రనాగబలులును వాయువేగవంతులును దరలిరి. వానరేశ్వరుఁడు నూర్లుగా వేలుగా లక్షలుగాఁ గోట్లుగాఁ హరిసత్తములను వెంటఁగొని వచ్చుచున్నాఁడు. రాముని విరోధించిన వారికి సర్వనాశంబగు'నని చాటించెను. అంతలోన జంబుమాలి వచ్చి నిలునిలుమని హనుమంతు నదల్చి దిక్కులు వ్రీలునట్లుగా ధనుష్టంకారముఁ గావించి పవనసూనువదనంబు గుఱిచేసి యర్ధచంద్రబాణంబును, వాని శిరంబును గుఱిచేసి కర్ణికాబాణంబును వైచి క్రూరనారాచంబులఁ బదింటి వాని బాహుప్రదేశంబున గ్రుచ్చెను. హనుమంతుని తామ్రవర్ణముఖమండలము శరక్షతరక్తవ్యాప్తమై శరత్కాల సంఫుల్లంబును భాస్కరరశ్మివిద్ధంబునునైన రక్తోత్పలంబును బురుడించెను. కేసరిసుతుఁడు కోపోద్వేగియై సమీపంబుననున్న పెనుబండనెత్తి బలముకొలఁది జంబుమాలిపై విసరెను. రాక్షసవీరుఁడు దానిని మార్గమధ్యంబుననే పది కోలలువైచి తునియలుగావించెను. హనుమంతుఁడు తనప్రయోగంబట్లు వ్యర్థంబగుటకు నెంతయుఁగినిసి మహోన్నతంబైన సాలంబొండు సమూలంబుగాఁ బెఱికిగిఱగిఱ ద్రిప్పివైచెను. దానినిగూడ జంబుమాలి నాల్గు శరంబులచేతఁ దుండించి యైదుసాయకంబులు మారుతిభుజంబులందును నొక్కభల్లంబును వానివక్షోభాగంబునను నాటి యతనిని నొప్పించి యార్చెను. శ్వసనసూనుఁడు మహోగ్రమూర్తియై పరిఘాయుధంబును బాహుబలంబు కొలఁది త్రిప్పి జంబుమాలియురంబున మోఁదెను. ఆ

వ్రేటుపడి యయ్యసురవీరుఁడు మూర్ఛయై కూలెను. రాక్షసభటులు తమ నాయకుని పాటుఁ గాంచి చెల్లాచెదరై పఱచి యీసంగతి లంకేశ్వరు నకుఁ దెలిపిరి. అతఁడు మహాకోప ప్రచండమూర్తియై యమాత్యపుత్రుల నేవురను రప్పించి హనుమంతుని మీఁదికిఁ బంపెను.

మంత్రిపుత్త్రులు

అతివీర్యవిక్రములైనవారు కాలానలజ్వాలలకరణి మండుచు ధనువులు సారించుచు నేను నేనని వంతులాడుచు జననీజనక సుహృద్బాంధవాదులు వారించుచున్నను వినక ధ్వజపతాక సేనాసమేతులై వచ్చి రథధ్వనులు గర్జితంబులుగా మేఘంబులకరణి బాణవర్షముఁ గుఱిపించుచు హనుమంతుని డీకొనిరి. వాయుసుతుం డయ్యంపవానలో మునిఁగి వృష్టిసంవృతశైలరాజువలెఁ దోఁచుచు గగనంబున కెగచి వారిలక్ష్యంబునకుఁ గూడ నందక యందే కొంతవడి నిలిచి వారిని బలువగల నాడించి నేల వ్రాలి ముష్టిఘాతంబులఁ గొందఱను, పాదతాడనంబులఁ గొందఱను, చేతిచఱపులఁ గొందఱను, ఱొమ్ముపోటులఁ గొందఱనుఁ, దొడతాపులఁ గొందఱను, నానావిధంబుల నురుమాడి నఖాగ్రంబులఁ గొందఱఁజీల్చి సింహనాద మొనర్చెను. రక్కసులు కొందఱు కూలిరి; కొందఱుదిక్కులు ప్రాకిరి. గజంబులు వికృతంబుగా ధ్వానంబులు గావించుచు డొల్లెను. వాజులు నిలువున వ్రాలెను; రథంబులు తుత్తునియలై నేలఁబఱచెను; నెత్తురు వాహినులుగట్టి పాఱెను. లంకానగరమందెల్ల హాహాకారారావంబు లెగసెను.

విరూపాక్షాదులు

రావణుఁడు తన మంత్రిపుత్త్రుల మరణంబు విన్నంతనే వానికి లోలోనఁ భయకంపంబు లుద్భవించి ప్రాకనుండెను. అతఁ డవి యడచిపెట్టి విరూపాక్షయూపాక్ష దుర్ధర ప్రఘస భాసకర్ణులనుపేరి సేనానాయకులను రప్పించి, 'మీరు సవాజిరథమాతంగంబుగా వెడలి యా కోఁతిని శిక్షించి రండు. ఏ కార్యముగాని దేశకాలవిరోధిగా నుండరాదు. మీరు జాగరూకులరై వర్తింపనగును. వాఁడు కోఁతిమాత్రుఁడు గాఁడు. వాని సేఁతలు కోఁతిసేఁతలు గావు. అదియొక మహాబలపరిగ్రహ భూతంబుగాఁ దలంతును. రాక్షస వినాశార్థము నిర్జరేశ్వరుఁడు నిజతపోబలంబున దీని సృష్టించి పంపెనో, మనవలనఁ జెప్పరాని కడగండ్లు

గుడిచిన సురాసురయక్ష గంధర్వాదులెల్ల గుమికూడి మనకుఁ బ్రతిక్రియచేయఁగా దీనిని బుట్టించి పంపిరో, యూహింపరాదు. ఏదైననగుఁగాక. ఆభూతంబును బట్టి కట్టి తెండు. వానిసేఁతలంబట్టిచూడఁగా నతఁడు మహాధీపరాక్రమశాలిగాఁ దోఁచును. వానిని నవమానింప మీవలనుగాదు. వాలిని సుగ్రీవుని జాంబవంతుని నీల ద్వివిదాదుల నెల్ల నెఱుంగుదుముగాని వారిలో నెవ్వనియందు నిట్టి తేజఃపరాక్రమంబులును బుద్ధిబలోత్సాహంబులును గానరావు. ఇది యేదో యొక భూతము వానరాకారంబున లంకఁ జొచ్చెను. మీశక్తిసామర్థ్యంబులను జూపి వానిని నిగ్రహింపుఁడు. ముల్లోకంబు లెత్తివచ్చినను మీకు లెక్కగాదు. అయినను జయాపజయంబులను నిశ్చయింపరాదు. కేవల జయాభిలాషావివశులై యాత్మరక్షణంబును మఱచుట గలదు. ప్రజ్ఞావంతు లట్లు సేయ' రని చెప్పిపుచ్చెను.

విరూపాక్షాదులు సమస్తవిధసైన్యసమేతులై చని హనుమంతుని గదిసిరి. అందు దుర్ధర్షుఁడు పావనితల గుఱిచేసి వాడిశరంబులైదు వైచెను. పవనాత్మజుఁడు బాణతాడితుఁడై బిట్టార్చి నింగికి నెగసెను. వాని వెనువెంటనే యారక్షోవీరుఁడు నెగసి మింట నెదిరించెను. వాయుసూతి మహాగ్రహంబొంది మేను పెంచి కడువడి మీఁదికెగచి దంభోళి పర్వతంబుపయినట్లు దుర్ధర్షునిపయి దుమికెను. వాఁడా వ్రేటునకు సరథంబుగాఁ జూర్ణమై నశించెను. వాని దుర్మరణంబునకు విరూపాక్షయూపాక్షులు క్రోధవివశులై గగనతలంబునకు లంఘించి ముద్గరంబులతో హనుమంతుని యురంబును దీవ్రంబుగా మోఁదిరి. కేసరితనయుఁడు నేలకు దుమికి సాలవృక్షంబొండు పెకలించి దానితో వారితలలు వ్రీలనడిచెను. వారిరువురును నెత్తురులు గ్రక్కి ప్రాణంబులఁబాసిరి. అంతఁ బ్రఘసుఁడు పట్టసంబును బూని వానరవీరుని దాఁకెను; భాసకర్ణుఁడు శూలంబును బట్టి డీకొనెను. హనుమంతుఁడు గిరిశిఖరంబు నొండు పెకలించి దానితో వారిని మర్దించెను. వారు నెత్తురుగుజ్జయి నశించిరి. అంత మారుతి చెలరేఁగి హయంబులతో హయంబులను గజంబులతో గజంబులను దాడించి వానిని దలలుపగిల్చి దొర్లించెను. రథంబులపై రథంబులను వేయఁగా నవి చూర్ణమయ్యెను; భటు లెచ్చటివారచ్చటఁ జచ్చి పడిరి. సమరక్షోణియెల్ల హతములైన హయములతోఁ గుజ్జయిన గజంబులతోఁ దుత్తునియలై పఱచియున్న రథంబులతో ద్రొక్కిళ్ళనలిగి వసవల్చుచున్న రక్కసుల శవంబులతో నిరవకాశమై దర్శనభయంకరముగాఁ

దోఁచెను. హనుమంతుఁ డట్లు గావించి ప్రజాక్షయకాలాంతక మహో గ్రాకృతిఁదాల్చి యథాపూర్వము బహిర్ద్వారంబున సంస్థితుఁడై యుండెను.

అక్షకుమారుఁడు

రావణుఁడు దుర్ధర్షాదుల గతికిఁ జూచుచుఁ బొక్కుచుఁ గట్టెదుట నున్న నిజసుతుని నక్షకుమారుఁడను వానిని వీక్షించెను. అతఁడు పితృ భావంబును గ్రహించి కాంచనచిత్రకార్ముకంబు ధరించి హావిరుదీరిత పావకసంరంభియై లేచి, తపస్సంగ్రహ సంచయార్జితంబును బ్రతప్త జాంబూనదజాలశోభితంబును రత్నవిభూషితధ్వజపతాకాభిరామంబును మనోజవతురంగ సప్తైకసంయోజితంబునునై సురాసురులకుఁ గూడ ధృష్యమాణముగాక తూణాసిశక్తితోమరధనుఃకవచాది సమస్తోపకర కరణంబులతో నిండియున్న రథంబును వ్యోమచరమైనదాని నధిరో హించి వెనువెంట నడచుచున్న మత్తమాతంగంబుల బృంహితంబులును తురంగంబుల ఖురధ్వనులును రథాంగనేమిస్వనంబులును రోదసీకుహ రంబు నగలించుచుండఁగా నయ్యశోకవన బహిర్ద్వారంబునుగూర్చి చని యటఁ బ్రలయకాలాగ్నికరణి నిలిచియున్న మహాగంభీరమూర్తిని హను మంతునిగాంచి విస్మయసంభ్రమంబు లంది వానిపరాక్రమంబునకుగాఁ తనయెడ జనించిన మెప్పును బహుమాన దృష్టిరూపంబున సూచించి స్వపరబలంబులను విమర్శించి హిమాంతంబున సూర్యుఁడట్లు వర్ధిల్లి యుద్ధంబున నతని జయించుట కష్టతరమని నిశ్చయించి సమాహితా త్ముఁడై వానిని దాఁకెను. వారిసమాగమంబునకు సురాసురులెల్ల సంభ్రాంతులైరి; ధాత్రీతలము పెనురొదగావించెను; చండభానుం డదరి తాపహీనుఁ డయ్యెను; వాయువు నిశ్చలవృత్తి నాశ్రయించెను; అచలం బులు చలించెను; గగనము ఘోషించెను; సాగరము సంక్షోభించెను. అక్షకుమారుఁడు తనసమాధి సంయోగ విమోక్షణశక్తులేర్పడ నుర గంబులఁబోని విమవిశిఖంబుల మూఁటి హనుమంతుని శిరము గుఱిచేసి వైచెను. మారుతి శరక్షత జలధారలఁ దోఁగుచు బాలభాస్కరుని భంగి భాసిల్లుచు వైరికి మెచ్చి మేనుపెంచి నిజబల పరాక్రమంబులు దీపింపఁగా శత్రుసైన్యంబును జూచుచుఁజూచి సింహనాదంబొనర్చి భుజంబులువిసరి తొడలు జాడించి నింగికెగసెను. అక్షకుమారుఁడు వానిని వెన్నంటి మేఘుఁడు శిలావృష్టిని బర్వతంబుపయివలె నతనిపయి బాణవృష్టిని

గుఱిపించెను. హనుమంతుఁడు తనలాఘవంబును చూపుటకో యన నయ్యంబకంబుల మధ్య వ్రేటుపడక కొండొకతడవు వాయువట్లు సంచరించి, 'అహో! ఇతఁడు బాలుఁడయ్యును వివిధయుద్ధోపాయ పరిజ్ఞాతగాని యేతన్మాత్రుఁడు గాఁడు. వీని పరాక్రమంబునకు దేవాసురులు సయితము భీతిల్లుట వింతగాదు. ఉపేక్షింతునేని నితని పరాక్రమము రాజుచున్నయగ్నివలెఁ పెచ్చుపెఱుగును. తోడ్తోడ వీనిని వధించుట యుక్తముగానున్నది' అని తలపోసి వాని రథాశ్వంబుల నెనిమిదింటి నఱచేతఁ బఱచెను. ఆతాపునకు గుఱ్ఱంబులునీల్గెను;రథము తుత్తునియలై కూలెను. అక్షకుమారుఁడు రథంబునుండి దుమికి ఖడ్గకార్ముకంబులు చేతఁబట్టి, తపోవిశేషంబున దేహత్యాగమొనర్చి దివికేగుఋషీంద్రుని కైవడి నింగి కెగసెను. అట్లువచ్చిన యారక్షోవీరుని పాదంబులను హనుమంతుఁ డొడిసిపట్టి వానిని దిర్దిరత్రిప్పి నేలబాదెను. అక్షకుమారుఁడు బాహువులు విఱిగి తొడలుచీలి కటిభాగము తునిగి శిరస్సు వ్రీలి సంధిబంధంబులుసడలి ముద్దయికూలెను. జ్యోతిశ్చక్రంబున నిలిచి వారికయ్యంబుఁ జూచుచుండిన వ్రతులును మహర్షులును భూతంబులును యక్షపన్నగామరులును మారుతికిఁ బరమాశ్చర్యమొందిరి. హనుమంతుఁడట్లు గావించి యథాపూర్వము నిలిచెను.

హనుమదింద్రజిత్తుల యుద్ధము

రావణుఁడు పుత్త్రమరణంబును విని లోలోన దుఃఖించి వ్యసనరోషకషాయనేత్రుఁడై యింద్రజిత్తును రావించి 'వత్సా! పితామహదత్త దివ్యాస్త్రంబులు నిన్నారాధించుచున్నవి. మఱియుఁ దపోరక్షితుండవును భుజవీర్యాభిగుప్తుండవును దేశకాల విభాగజ్ఞుండవును నుత్తమబుద్ధిశాలివిని గావున నీకు సాటిగలుగరు. నిన్నోర్చుమేటి ముల్లోకంబులందును గానరాఁడు. నీశస్త్రవిద్యానైపుణ్యం బిట్లనరాదు. నీపేరుచెప్పిన సురాసురులు శోకింతురు. నీలావు దేవేంద్రుఁడు పెక్కుసార్లు చవిచూచెను. రణావమర్దంబున నిన్నుఁదలంచి నేను మనశ్శ్రమంబును బాయుచుందును. వత్సా! సంగతి వింటివిగదా? జంబుమాలి చచ్చెను; మంత్రిపుత్త్రులు మడసిరి; నీతమ్ముఁ డక్షకుమారుఁడు హతుఁడయ్యెను. రాక్షసవీరులు వేనవేలు రణజితులై సమసిరి. ఒక్క వానరుఁడింత యొనర్చెనని చెప్పుటకుఁగూడ సిగ్గగుచున్నది. వానిబలపరాక్రమంబులను విమర్శింప నేర్చుమేటి భవదన్యుఁడు గలుఁగఁడు. రాక్షససైన్యంబులను

గుంపులుగుంపులుగా వానిపయికిఁబంపుట మిడుతదండును దావాగ్ని మీఁదికిఁ బంపుటగానున్నది. వజ్రశరీరిగావున వానిపయి వజ్రాయుధమును బ్రయోగించియు ఫలముండదు. అగ్నికల్పుఁడు గావున నతనిని శరఘాతంబు లేమియుఁ జేయఁజాలవు. ఈసంగతులు మదినుంచి దివ్యాస్త్రబలము నాశ్రయించి కార్యవిఘాతము కానట్లు వర్తింపుము. అపాయంబొదవనట్లు చేయుము. నిన్నిప్పుడు వానరుతోడి యుద్ధంబునకుఁ బంపుట యుత్తమకార్యము గాకున్నను రాజధర్మంబును బట్టి యదియవశ్యంబయ్యెను. రణవిజయంబును జేకూర్పు' మని చెప్పెను.

ఇంద్రజిత్తు తండ్రికిఁ బ్రదక్షిణంబు గావించి రణోత్సాహియై రథంబెక్కినంతనే దిక్కులు కలుషవంతము లయ్యెను; మృగంబులు విపరీతారావంబులుగావించెను. మహర్షులును సిద్ధులును యుద్ధవిలోకనోత్సుకులై జ్యోతిశ్చక్రంబున బారులుతీరిరి.

హనుమంతుఁడు బ్రహ్మాస్త్రబద్ధుఁడగుట

ఇంద్రజిత్తు హనుమంతుని సమీపించి ధనుష్టంకారముఁ గావించెను; మారుతి దానికిఁ జవాబుగా సింహనాదం బొనర్చెను. అంత నిరువురుఁ దలపడిరి. రక్షోవీరుఁడు శరవర్షముఁ గురిసెను. అంజనీసుతుఁడా బాణంబులను మెలఁకువతోఁ దప్పించుకొనెను. వారిరువురును రణకర్మవిశారదులు గావున నయ్యుద్ధము సర్వభూతమనోగ్రాహి యయ్యెను. ఒండొరు జయించుట కల్లయని చూచువారు తలంచిరి. ఇంద్రజిత్తు తన బాణంబులెల్ల వ్యర్థమగుటఁ జూచి, 'కటా! ఇతనిని వధింపఁగాదు. బందిగొనుదుఁ గాక' యని నిశ్చయించి స్వాయంభువమంత్రంబు లభిమంత్రించి బ్రహ్మాస్త్రంబును బ్రయోగించెను. హనుమంతుఁడు తనకు బ్రహ్మయిచ్చిన వరంబును దలంచి భయముదక్కి, 'ఈయస్త్రము నన్నేమియుఁ జేయనోపదు. అయినను దీనికిఁ గట్టువడినట్లు నటింతునేని రక్కసులు నన్నుఁబట్టి బంధించి రావణుని మ్రోలకుఁ గొనిపోవుదురు. అప్పుడు రావణునితోడి సంవాదంబునకు ననువగు'నని భావించి, చేష్టలు మాని నేలవ్రాలెను. రక్కసులుమూఁగి వానినిబట్టి నారచీరెలు త్రాళ్ళుగాఁ బెనచి యతని బంధించిరి. త్రాటితోఁ గట్టివైచినచో బ్రహ్మాస్త్రబంధము తనంతట తానే సడలును. ఈరహస్యంబు హనుమంతునకు స్పష్టము గావున నతఁడు రాక్షసబలాత్కారంబులెల్ల సైచి

యుండెను. ఈమర్మ మెఱుంగని రక్కసులసేత నింద్రజిత్తు చూచి, 'అయ్యో! ఈమూఢులు నాశ్రమంబెల్ల వ్యర్థమొనర్చిరిగదా. ఇఁక నెట్టి యస్త్రమును వీనిపయిఁ బాఱదు' అని చింతించి మిన్నకుండెను.

హనుమద్రావణుల సమావేశము

రాక్షసులట్లు హనుమంతుని బంధించి పిడికిళ్ళఁ బొడుచుచు మోఁకాళ్ళఁ గుమ్ముచు నీడ్చుకొనిపోయి రావణు నెదుటనుంచిరి. అంత నింద్రజిత్తు మునుపడవచ్చి 'ఇదిగో కోఁతినిబట్టి తెచ్చితి'ననెను. సభాస్తారులు లేచి 'చంపుఁడు, దహింపుఁడు, భక్షింపుఁడు' అని తలకొక మాటగాఁ బలికిరి. హనుమంతుఁ డామాటలెల్ల జీరికిఁ గొనక, ముక్తాజాల కాంతులు గ్రక్కుచున్న మణికిరీటంబును వజ్రహారంబులను దాల్చి పీతాంబరముఁగట్టి కస్తూరీమిళితరక్తచందన తిలకంబుఁదీర్చి నీలాంజన దేహచ్ఛాయతో నొప్పుచు సబలాకాంబుదంబుక్రియఁ జంద్రాభరణ వక్షోభాగవిరాజితుండై నారీమణు లిరువంకలఁజేరి మృదుమృణాళ హస్తంబుల వింజామరలుపట్టి మెలమెల్ల వీచుచుండఁగా దుర్ధరప్రహస్తాది మంత్రిపుంగవులు నల్వురుఁ జతుస్సముద్రంబులు లోకంబునట్లు నలు పార్శ్వంబులఁ బరివేష్టించి యుండఁగా స్ఫాటిక పీఠంబధిష్ఠించి రాజిల్లుచున్న రాక్షసేశ్వరుని పయిఁ జూపు నిలిపి, 'అహో! ఇతనిరూప ధైర్యాదు లేమనవచ్చు! ఇతఁడు సమస్త శుభలక్షణలక్షితుండుగాని యొండుగాదు. ఈరావణుఁడేదో బలవత్తరమైన యధర్మం బొనర్చి హేయమైన రాక్షసాధిపత్యముఁ బడసెను. కాకున్న నితఁడు సురలోకాధిపత్యమునకుఁ దగునుగదా. క్రూరకర్మఫలం బెవ్వారికిని దప్పదు. ఇతఁ డలిగెనేని జగంబెల్ల నేకార్ణవంబగుట వింతగాదు' అని లోలోనఁ దలపోయ సాగెను. రాక్షసేశ్వరుఁడును తనయెదుటనున్న కపివర్యుని జూచి తదీయ తేజోవిశేషంబునకు భయపడి

మ. అల కైలాసగిరీంద్రముం గడిమిమై యట్టిట్టు లూటాడగాఁ
జలముం బూని శపించినట్టి బలరాజన్మూర్తి నందీశుఁడో?
ఖలుఁడాబాణుఁడొ యిట్లు వింతకపియై కాలూనె లంకాపురిన్;
దలపోయం బెఱలిందు వచ్చినను సంధర్షింపఁగా నోర్తురే?

అని చింతించి ప్రహస్తుని జూచి, 'ఈదురాత్ముఁ డెవఁడో? ఎందుండి వచ్చెనో? యేలవచ్చెనో? అశోకవనంబు నట్లేల భగ్నమొనర్చెనో? రాక్షసాంగనలఁ ధర్షింప నేలకో? విచారింపు' మనెను. ప్రహస్తుఁ

డంత హనుమంతుని చాయ మరలి, 'కపిగ్రామణీ! భయము వలదు; శుభంబగుఁగాక ; ఊఱటనొందుము. ఎవని పంపున నిందు వచ్చితివో? ఇంద్రుఁడు పంపెనా? కుబేరుఁడు పుత్తెంచెనా? యమవరుణులలో నెవ రేనిఁ దరలించిరా? అలవిష్ణువు దూతగా నిన్ను నడపించెనా? యథార్థము చెప్పుము ; నిన్ను విడిచిపుత్తుము. వానరుండవుగాఁ జూపట్టుదువు. నీ తేజమన్ననో పరమాద్భుతంబును గలిగించుచున్నది. అసత్యంబాడి నచోఁ బ్రాణములు దక్కవు. పరుల పంపునఁగాక నీవేవచ్చితివేని నీ వచ్చినకార్యమేమి?' యని యడిగెను. హనుమంతుఁ డాప్రశ్నలువిని, రావణునివంక మరలి, 'పరులు పంపఁగా రాలేదు. నేను నిజముగా వానరుఁడనేగాని మాయావానరుండను గాదు. రాక్షసేశ్వరా! నిన్ను సందర్శించు తలంపుతో వచ్చితిని. నీ సందర్శనంబు దుర్లభముగాఁ దోఁచెను. మార్గాంతరముగానక నీదృష్టి నాకర్షించు నిమిత్తము నీకు మహాప్రియకరమైన యశోకవనంబు నట్లు గావించితిని. నాతలంపు గ్రహింపనేరక రక్షోవీరులు నన్ను దాఁకిరి. ఆత్మరక్షణార్థము వారితోఁ బ్రతియుద్ధంబొనర్చితిని. అస్త్రపాశంబులతో నన్ను బంధింప నెవరికిని సాధ్యముగాదు. పితామహుఁ డట్టి వరంబును నాకుఁ బ్రసాదించెను. ఆ కారణంబున బ్రహ్మాస్త్రముగూడ నాయెడ ఫలకారిగాదు. అయినను నిన్ను సందర్శించు తలంపుతో దానికిఁ గట్టువడి రక్కసులకుఁ జిక్కితిని. నాతలంచినట్లు వారు నన్నిటకుఁ గొనివచ్చిరి. నావచ్చినకార్య మేమంటివి. ఒకానొక రాజకార్యార్థినై వచ్చితిని. లంకేశ్వరా! నీకు నిహపర శ్రేయస్కరమైన మాటయొక్కటి చెప్పెదు వినుము. వానరేశ్వరుఁడు సుగ్రీవుఁడామాట నీకుఁ జెప్పుమనెను. నీకు భ్రాతృసమానుఁడు సుగ్రీవుఁడు తనకుశలంబును దెలిపి ధర్మార్థహితమైన సందేశంబు నందఁజేయుచున్నాఁడు. ఆసందేశము నాలకింపుము. 'సర్వలోకబంధువు దశరథ మహారాజు గలఁడు. వాని జ్యేష్ఠకుమారుఁడు రాముఁడు పితృనిర్దేశంబున స్వదేశంబును బాసి ధర్మరక్షణార్థము భార్యను దమ్ముని వెంటఁ గొని దండకారణ్యముఁ జొచ్చెను. అచ్చట రామునిభార్య విదేహరాజ తనయ సీతాదేవి పతివ్రతాతిలకము కొండొకనాఁడు తటాలున మాయ మయ్యెను. రాముఁడు భార్యాన్వేషణపరుఁడై తమ్మునితోడ ఋశ్య మూక పర్వతంబునకువచ్చి నన్నుఁ జేరెను. నేను సీతాన్వేషణార్థము ప్రతిన యొనర్చితిని. అందులకుఁ బ్రత్యుపకారంబుగా రాముఁడు నాకు వానరరాజ్యాధిపత్యంబును బాసచేసెను. నాయన్న వాలి నీకుఁ గ్రొత్త

గాదు. అతఁడు నిష్కారణంబుగా నన్నుఁదఱిమి నాభార్య నాక్రమించెను. ఆ యధర్మము కారణంబుగా రాముఁడొక్క కోల నతని వధించి తద్రాజ్యంబును నాకుఁ గట్టెను. అంతట సీతాన్వేషణార్థము వానరుల నెల్ల దిక్కులకుఁ బంపితిని. ఆమె లంకాపట్టణంబున నుండుట తెలియవచ్చెను. ఆమెను జూచుటకుగా హనుమంతుఁడు శతయోజనవిస్తీర్ణసాగరంబును దాఁటి లంకకువచ్చి యీ పతివ్రతాతిలకంబును సందర్శించెను. రాక్షసేశ్వరా! నీచూడనిశాస్త్రంబులు గలుగవు; ధర్మస్వరూపంబును జక్కగా నెఱుంగుదువు. మీఁదుమిక్కిలి మహాతపశ్శాలివి. అట్టి నీవు పరదారను నీయింట నిరోధింపనగునా? భవాదృశులు ధర్మవిరుద్ధంబులును నపాయబహుళంబులును మూలఘాతుకంబులునైన కర్మంబులొనర్తురా? రాజనీతినిబట్టి గూడ నీచేత యుక్తముగాదు. ఎట్లందువా? అధికునితోడి పోరుతగదు. రాముఁ డేతన్మాత్రుఁడు గాఁడు. వానికి నపకరించి జీవించుప్రాణి ముల్లోకంబుల గలుగదు. వాని తమ్ముఁడు లక్ష్మణుఁడన్నచో దేవాసురులకుఁగూడ సాధ్యుఁడుగాఁడు. ఆత్మహితంబును మఱచి యుత్పథముఁ ద్రొక్కినవాఁడు ధర్మనిహతుఁడై నశించును.'

లంకేశ్వరా! వానరేంద్రుఁ డీసందేశంబును నీకుఁ బుత్తెంచెను. ఈ త్రికాలహిత వాక్యంబులను మనస్కరించి సీతాదేవిని రామునకిచ్చి సమస్తపురుషార్థంబులను బడయుము. నావచ్చిన కార్యము తీఱెను; శేషము రామాధీనము. దశకంధరా! నీవు పంచశీర్షపన్నగిని గాని వచ్చితివి గాని సీతాదేవిని గాదని యింకను గ్రహింపమికిఁ జింతయయ్యెడు. అత్యర్థంబును విషసంస్పృష్టంబునైన యన్నంబును దిని మనిన మననగుఁ గాని సీతాదేవిని దక్కించుకొని మనఁజాలరు. నీవు కఠోరతపంబొనర్చి దీర్ఘాయువు నార్జించితివి. దానికిఁ జేటు గలిగింప వలదు. వరబలంబున నవధ్యుండనని తలంపకుము. నిర్జరులు నీజోలికి రాలేకుందురుగాక; అసురులు నీవలను జూడ నేరకుందురుగాక; యక్షరాక్షసాదులకెల్ల నీవశేయుండవే యగుదువు గాక. అంతమాత్రాననే విఱ్ఱవీఁగవలదు. నీ వరము పరిచ్ఛిన్నముగాని సర్వామరత్వమైనదిగాదు. సుగ్రీవుఁడు వానరుఁడు; రాముఁడు నరుఁడు; నరవానరులవలనఁ జావు రాకుండునట్లు నీవు వరమును బడయలేవు. ఈ సంగతి మఱవవలదు. ధర్మమెంతయొనర్చినను దానివలన నధర్మంబు పరిహృతంబుగానేరదు. నీధర్మఫలంబులెల్ల భుక్తమై నశించెను. ఇఁక నధర్మఫలంబులు నిన్ను పైకొనను్నవి. అందువలననే నీకిట్టి బుద్ధి జనించెను. బాహుబలంబును నమ్మి

చెడవలదు. నీయట్టి వీరులను పదునాల్గువేలమంది నేకాకిగా నర్థ ముహూర్తమున రూపుమాపిన రామునికడ నీసాములు సాగవు. వాలి శక్తి నెఱుంగుదువు. అట్టివాఁడుగూడ రామునకు నొక్కకోలకుఁ జాలఁ డయ్యెను. రావణా! ఇవియెల్ల బరామర్శించి హితమార్గం బవలంబింపుము. రావణా! నీవనఁగా నీబలమనఁగా నెంతమాత్రమో గ్రహించితివా? మీ యెల్లరకు నే నొక్కరుండఁజాలుదు. రాముఁ డింతదూరము రాఁబనియే లేదు. సీతాపహారిని స్వయముగా వధింతునని యాయన బాసచేసెను. కావునఁ దత్ప్రతిజ్ఞాభంగముగావింప నోడి మిన్నకుందును. రాక్షసేశ్వరా! సీతారూప కాలపాశంబు నఱుతఁ దాల్పవలదు. ఆమె సర్వలంకావినాశిని యైన కాళరాత్రిగా గ్రహింపుము. నీనగరము సీతాతేజోవిదగ్ధంబును రామకోపానలభస్మీభూతంబును గాకమున్నే మేలుకొనుము. సర్వరాక్షస వినాశంబునకుఁ గారకుండవు గావలదు. రామప్రతాపంబు నెఱుంగుదుఁ గావునను దూతనై వచ్చితిని గావునను దెలిసినంత హితంబు గఱపుట నాకుఁ గర్తవ్యమయ్యెను. వానరుండను గావున మీయిరువురకు మధ్యస్థము వహించి నిష్పాక్షికముగాఁ దోఁచినది చెప్పితిని. నామాట వినుము. రాముఁడు పంచభూతాత్మకచరాచర సమస్తలోకసృష్టిస్థితి సంహారకుండనియు విష్ణుపరాక్రమశాలియనియు, వానితో విగ్రహించి బ్రతుకనోర్చు ప్రాణి గరుడోరగసిద్ధవిద్యాధరులందుఁగాని, మఱియే భూతంబులందుఁగాని, నేకాలంబునను గలుగదనియు స్పష్టముగా నెఱుంగుము. అట్టివానికి విప్రియంబొనర్చిన నీకుఁ బ్రాణముదక్కునా? చతురాస్యుండడ్డుపడుఁగాక; ముక్కంటి తోడగుఁగాక; వేయికన్నులవేల్పు వచ్చుఁగాక; ఎవరు వచ్చినను రామవధ్యుని రక్షింపనోప' రని సమీరితంబుగాఁ బలికెను.

విభీషణోపదేశము

సామీరికి రావణుఁడు మండిపడి, 'ఈకోఁతిని రూపుమాపుఁ' డనెను. ఆమాటకు విభీషణుఁడు కడుంగడు నొచ్చి, 'లంకేశ్వరా! కోపము మాని నీతమ్మునిమాట నవధరింపుము. దూతను జంపరాదు. రాజాజ్ఞ ధర్మబాహ్యంబును లోకగర్హితంబునగునేనిఁ జేటుతప్పక వచ్చును. నీవెఱుంగనిధర్మముగలదా? రాజధర్మవిశారదులును బరావరజ్ఞులును బరమార్థవేత్తలునైన పండితులు నీయట్టివారు కోపవశులగుదురేని శాస్త్రాభ్యాసమెల్ల వట్టిశ్రమయగునుగదా. రాక్షసేశ్వరా!

ప్రసన్నుఁడవై యుక్తాయుక్తములు నిశ్చయించి దూత దండ్యుఁడేని యథార్హశిక్షను విధింపు'మనెను. రావణుఁడు తమ్మునిఁజూచి, 'విభీషణా! పాపాత్ములను వధించుట పాపముగాదు. ఈవానరుఁడు పాపిష్ఠుఁడు, వధార్హుఁడ'నెను. బుద్ధిమతాంవరిష్ఠుఁ డవ్విభీషణుఁ డామాట యధర్మ మూలంబును బహుదోషయుక్తము ననార్యజుష్టంబునగుటఁ గాంచి, 'లంకేశ్వరా, ఆగ్రహమువలదు. దూతలెట్టివారైనను వధ్యులుగారని పెద్దలు వచింతురు. అతఁడకార్యంబొనర్చుఁగాక; అప్రియంబాడుఁగాక; ఏమిచేసినను దూతను వధింపరాదు. వానిని శిక్షింపఁ దలంతువేని మార్గాంతరములు గలవు. వానికి నంగవికారమొనర్చుటో, వానినిఁ గొఱడాప్రేటుల పాలుచేసి పురము వెడలగెంటించుటో తగును. అదియుఁ గాదేని తలగొఱిగించియో వెన్నున ముద్రవైచియో వానిని తఱుమ నగును. ఏశాస్త్రముగాని దూతవధ నంగీకరింపదు. ధర్మవాదంబునను లోకవృత్తంబునను శాస్త్రవిచారంబునను బుద్ధిగ్రహణంబునను నద్వితీయుఁడవై సురాసుర పూజలందుచుండు మహామహిమోన్నతుండ వీవే యిట్లాచరింపఁదగునా? శాస్త్రచర్చ యటుండనిమ్ము. ఇతనిఁ జంపిన మనకగు లాభమేమి? చంపఁదలంచినచో నితనిని బంపినవానిని జంప నగును. సాధువో యసాధువో దూత పరప్రేషితుఁడై వచ్చును; చెప్పుమన్నమాటలు పలుకును. అట్లుచేయనినాఁ డతండు దోషియగును. ఈ సంగతి తెలిసియు మనమిట్లు వర్తింపనగునా? నేఁడితని వధింతువేని రేపు మనకు దూతగానెవండు చనును? రణశౌండీరా! నీవైరులు రామలక్ష్మణులుగాని యితఁడు గాఁడు. వారిని దెమల్చినగాని నీభుజకండూతి పాయదు. వారు రావలయునన్న నితఁడుపోయి సంగతియెల్ల వారికిఁ దెలుపవలయును. ఆకారణంబునఁగూడ నితని విడిచిపుచ్చఁదగియున్నది. ఆశపలనెల్లని నిందురప్పించి నీమగంటిమి నెఱపి దిగంత విశ్రాంతకీర్తిని బరిగ్రహింపుము. మిడుతమీఁద బ్రహ్మాస్త్రము కూడదు. నీకోర్కి తీర్చుకయ్యము రానున్నది. వీరులట్టి రణంబును వరింతురు. ఆపని సేయుము. ఈ యలఁతికోతిని ముట్టవలద'ని ధర్మార్థయుక్తియుక్తముగాఁ జెప్పెను. రావణుఁ డామాటలు గారవించి 'తమ్ముఁడా! నీ చెప్పినట్లు చేయుదము. కోఁతులకుఁ దోఁక పరమభూషణంబు. వాలమును గాల్చి యితనిఁ దఱిమివేయుదము. ఇతని యంగవికృతి వారిమిత్రులకు హెచ్చు శికయగుఁగాక' యని పలికి కింకరులను బిలిచి 'ఈకోఁతిరాయని తోఁకకు నిప్పుపెట్టి యామంటలతోడ నితనిని బుష్పరథంబుమీఁద నూరేగింపుఁ' డాజ్ఞాపించెను.

లంకాదహనము

ఆమాటతోడ రక్కసులు హనుమంతుని మూఁగి నూనెలోఁ దడిపిన చింపిరిగుడ్డలు వానితోఁకకు చుట్టి నిప్పు ముట్టించిరి. ఆవింత చూచుటకై రాక్షసు లాబాలవృద్ధము కూడిరి. వాయుపుత్త్రుఁ డయ్యవ మానంబును రామకార్యార్థము సహించి రాక్షసకృత్యములెల్ల నోర్చి యుండెను. వారట్లుగావించి మారుతిని బుష్పరథంబుపయి నెక్కించి శంఖంబులు పూరించుచు భేరులు మ్రోయించుచు సింహనాదంబులు గావించుచు భుజంబులు తట్టుచుఁ బలువిధంబులఁ బ్రేలుచు వానిని బుర మెల్లఁ ద్రిప్పిరి.

అట సీతాదేవి యాసంగతిని రాక్షసాంగనలవలన విని మహా చింతాక్రాంతయై,

> మ. పతిసేవాపరతంత్ర నేని వ్రతసంబద్ధాత్మ నేనిం దప
> స్సిత నేనిం బరిశుద్ధ నేని విభుదాక్షిణ్యానురాగాశ్రయో
> న్నత నేనిన్ సిరినోఁతు నేనియు స్వధానాథుండు తాఁజల్లనై
> మతిమంతున్ హనుమంతుఁగావుతను నస్మత్ప్రార్థనాప్రీతుఁడై॥

యని వైశ్వానరు నుపాసించెను. వాలము భగభగమండుచున్నను వేడిమిగాని బాధగాని మారుతికి గలుగదయ్యెను. సామీరి యాచిత్రముఁ బరికించి, 'అహో! ఇదంతయు రామమహిమగాని యొండుగా' దని నిశ్చయించి సోఁకుమూఁకకుఁ దగు ప్రతీకారంబొనర్పువాఁడై యయ్య రదంబునుండి యెగచి లంకాపట్టణంబెల్ల దహింపసాగెను. మంటలు నింగి ముట్టెను. బురుజులు ఫెళఫెళధ్వనులతోఁ గూలెను. సౌధంబులు చదరమయ్యెను. ప్రాసాదాంతరస్థలైన స్త్రీలును శిశువులును గన్నులు గమరి సెగలకుఁ దాళలేక మహాదీనారావంబులు గావించిరి. కొందఱు నిలువున గాలుచుఁ బైడికంబములుగా దోఁచిరి. కొందఱు కీలలఁ జిక్కి మాఁడి చచ్చిరి. జ్వాలలు నాలుకలు చాచి గాలికిఁ బ్రాఁకసాగెను. మంట లొకచోటఁ గుంకుమ వర్ణంబుగా, నొకచోటఁ గింశుకవర్ణంబుగా, నింకొకచోట నీలవర్ణంబుగాఁ బ్రజ్వరిల్లెను. క్షణములో లంకయెల్ల వికృతాకారము దాల్చెను.

సీతాదేవి యట్లు వైశ్వానరు ధ్యానించుచు దీనయై యుండుట సురమ యను రాక్షసాంగన గాంచి యామెకు లంకాదహనవృత్తాంత మెల్ల వినిపించి, 'దేవీ! హనుమంతునకుగా దిగులు వలదు. ఆ మేటికి

గోరంతయు నెగ్గు గలుగ' దని పలికెను. ఆ యుపలాలనంబుల వైదేహి సుంత స్వస్థచిత్తయయ్యెను.

హనుమంతుఁ డట్లు విజృంభించి ప్రహస్తుని యిల్లు కాల్చి మహాపార్శ్వుని గృహంబునకు నిప్పుపెట్టి వజ్రదంష్ట్రుని లోగిలి దహించి శుకుని సౌధంబునకు నగ్గి దరికొల్పి సారణుని యావాసంబును దగులపెట్టి యింద్రజిత్తుని మేడ నీఱుగావించి జంబుమాలి నివేశంబును సుమాలి గీమును రశ్మికేతువు భవనంబును సూర్యశత్రుని యాలయంబును హ్రస్వకర్ణ వజ్రదంష్ట్రుల ప్రాసాదంబులను లోమశుని సద్మంబును యుద్ధోన్మత్తుని వేశ్మంబును మత్తుని మందిరంబును ధ్వజగ్రీవుని నగళ్లను విద్యుజ్జిహ్వుని నికేతనంబును హస్తిముఖ కరాళ పిశాచ శోణితాక్ష కుంభనికుంభకుంభకర్ణాదుల హర్మ్యంబులను బూదిగావించి నానారత్నవిభూషితంబును మేరుమందరసంకాశంబును సర్వమంగళశోభితంబునునైన రావణాంతఃపురంబున నగ్గి చొనిపి ప్రళయకాలమేఘగర్జాసంకాశ సింహనాదం బొనర్చెను. రావణునకు నోడి యందాక తలయొగ్గి యతనిఁ బరిచరించుచుండిన యగ్నియు వాయువు నప్పుడు దేవతేజోవృద్ధికి నదనగుట గ్రహించి యొండొరుఁ దోడ్పడిరి. వాయువు వీతిహోత్రుని గృహగృహాంతరములకుఁ గొనిపోయెను. మేడలు కాలి పుణ్యక్షయంబున మింటనుండి రాలు సిద్ధవిమానంబులవలెఁ గూలెను. గగనాంతరమునుండి పడు మెఱుంగులోయన స్త్రీలు విశీర్ణకేశజాలంబులతో హర్మ్యోపరితలంబులనుండి క్రిందఁ బడసాగిరి. కాలరుద్రుండని కొందఱును, యముండని కొందఱును, రాక్షస వినాశార్థము రూపుదాల్చిన పరమేష్ఠి ప్రచండాగ్రహంబని కొందఱును రక్షోవిధ్వంసనార్థమై యనంతావ్యక్తాచింత్యాద్వితీయ వైష్ణవతేజంబు స్వమాయాకల్పితవానరరూపంబున వచ్చెనని కొందఱును దలకొకరీతి చెప్పఁ జొచ్చిరి. దేవగంధర్వసిద్ధవిద్యాధరులు వివిధగతుల మారుతిని నుగ్గడించిరి. విభీషణుని మందిరముతక్క లంకానగరంబెల్ల దగ్ధమయ్యెను.

హనుమంతుఁడు సీతాదేవికై విచారపడుట

హనుమంతుఁ డట్లు మహోగ్రమూర్తియై లంకాపురంబెల్లఁ దగులంబెట్టి మున్నీటినీట వాలాగ్నులఁ జల్లార్చి మరలివచ్చి పురమెల్ల దగ్ధమగుట గాంచి మహాభయగ్రస్తుఁడై, 'అయ్యో! కోపవశంబున మహాప్రమాదం బొనర్చితిని. కోపము సర్వపాపంబులకు మూలంబు; అది గురుహత్యకు వెనుదీయదు. సాధు తిరస్కారమునకు జంకదు. వాచ్యా

వాచ్యంబు లెఱుంగదు. కార్యాకార్యంబులు గణుతింపదు. సర్పము కుబుసంబున బ్లివ్వఁడు కోపంబును క్షమాబలంబున నిరసించునో యతఁ డొక్కఁడే పురుషుండగును. ఒడలు మఱచి యింత యొనర్చితిని. దేవి కెగ్గుకల్గెనేమో తెలియదు. అట్లగునేని నా శ్రమయెల్ల వ్యర్థంబగును. మా యెల్లరి సర్వారంభములకు మూలభూతమైన సీతాదేవి చన్నచో నీకమాకుఁ జేయఁదగిన కార్యమేమిగలదు? నాభయము నిజమగునేని నగ్నికి నాహుతియగుటో బడబాముఖము దూఱుటో మున్నీటి జంతువుల క్షుధాగ్నిఁ దీర్చుటో నాకు మేలగును. ఈజీవమేల? కటా! కార్య విఘాతకుఁడనై సుగ్రీవుని జూచుటెట్లు? ఏమొగముతో రామలక్ష్మణులను డాయనోర్తు? కోఁతిసేఁత లనుమాటకు సూటిగానటించితిని. హా! రజోగుణమా! నీవనవస్థితంబు నశ్వరంబునగుట నేఁడు స్పష్టమయ్యెను. తగులంబడుదువుగాక. నీకారణంబున మహాపతివ్రతామణి సీతాదేవియు నామెతోడ రామలక్ష్మణులును వారివెంట సుగ్రీవాదులును నశించుటయ్యెను. కటా! ఎంతకుఁ దెచ్చితి'నని పరిపరి విధంబులఁ బరితపింప సాగెను.

హనుమంతుఁడు సీతాదేవిని మరల సందర్శించి వీడ్కొనుట

అంతలోన శుభనిమిత్తములు కొన్ని దోఁచెను. హనుమంతుఁ డవిచూచి, 'ఎంత వెఱ్ఱి! నిప్పును నిప్పు దహించునా? ఆత్మతేజోభిరక్షిత యైయుండు సీతాదేవిని రాముపత్నిని బతివ్రతామణిని వీతిహోత్రుఁడు మాత్రము చెనకనోపునా? అగ్ని సర్వదాహకుండయ్యు రామప్రభావంబునను దేవీపుణ్యాతిశయంబునను నన్నే యింత చల్లచూపు చూచి నప్పుడు భూసుతావిషయంబున వేఱువర్తింపఁ'డని తలపోయుచుండఁగా సీతాదేవి సురక్షితగా నున్నదని గగనస్థితచారణాదుల వచనంబులు చెవిఁబడెను. హనుమంతుఁడు పరమానందమొంది యామెను మగుడ సందర్శించి, 'తల్లీ! నీవు సేమముగా నుండుట నాభాగ్యవిశేషం'బని పలికి నమస్కరించి యనుజ్ఞవడసి రామదర్శనోత్సుకుఁడై యరిష్టపర్వతం బారోహించెను.

అ రి ష్ట ప ర్వ త ము

ఆకొండలరాయఁడు వనరాజి యనెడి పీతాంబరంబునుగట్టి శిఖాగ్ర లంబమానమేఘమాలాపరిధానంబును సంతరించి నిర్ఝరిణీధ్వానవేదా

ధ్యయనం బొనర్చుచు నిష్ఠాగరిష్ఠుండై సెలయేటి రుతంబులనెడు సంగీతంబులకును గీచకానాదంబులనెడు వేణుగానంబులకును గలంగక మహోన్నత దేవదారు వృక్షబాహువులెత్తి ఘోరతపోవ్రతంబు పూనియున్న పరమమునీంద్రునివలె నొప్పారుచుండెను. నగాధిపతిగావున నతండు మారుతి పాదస్పర్శంబునకు గనలియోయనఁ బన్నగోచ్ఛ్వాసరూపంబున నిట్టూర్చుచు శిఖోపరితలవారిద మాలారూపజృంభణబాష్పంబు లొనర్ప సాగెను. హనుమంతుఁ డప్పర్వతాగ్రంబున నిలిచి రామసందర్శనోత్సాహియై మేనుపెంచి సాగరోత్తరణార్థము నింగి కెగసెను. వానియూపు వడికి శిలలు చూర్ణమయ్యెను. వృక్షంబులు వజ్రహతంబులవోలెఁ గూలెను; కందరస్థసింహంబులు మిన్నులు ప్రీలి మీఁదఁ బడుచున్నవో యని భయభ్రాంతములై పెల్లు గర్జించెను; విద్యాధరాంగనలు క్రీడలు చాలించి జాఱుపయ్యెదలతో వ్రేలాడు నాభరణంబులతోఁ జదలునకుఁ బ్రాకిరి. దశయోజన విస్తారమును త్రింశద్యోజనోన్నతంబు నైన యా శైలంబు నేలపాటుగాంచెను. మారుతి యట్లు గగనంబునకు నుద్గమించి చంద్రకుముదమనోహరంబును సూర్యకారండవ శోభావహంబును ఋష్యశ్రవణనక్షత్ర కలహంసవిరాజితంబును నభ్రశైవాలశాద్వలంబును బునర్వసు మహామీనకలితంబును నంగారకభూరిమకరాకులంబును నైరావత మహాద్వీపయుతంబును నై నునుగాలికిఁ జలించుచున్న శశికిరణంబులనెడి శిశిరాంబువులు గలిగి భుజంగ యక్షగంధర్వప్రబుద్ధకమలోత్పలమైయున్న నంతరిక్ష మహాసాగరంబును బెనునావవలెఁ దరింపఁ జొచ్చెను. అట్లు సపక్షపర్వతంబువలె మహావేగంబున వచ్చుచున్న వానిని జూచి పెనుభూతంబు మ్రింగ వచ్చుచున్నదోయని వెఱచి సూర్యుఁడు తిరోహితుండయ్యెను; చంద్రుఁడు మేఘాంతరముల డాఁగి తొంగి తొంగి చూడసాగెను. చుక్కలయదురుపాటు వాని మినుకులు సూచించుచుండెను.

అంగదాది సమాగమము

హనుమంతుఁడు శరవేగంబునఁ బఱచి మైనాకంబును దాఁటి మహేంద్రంబును డాయవచ్చి రవిమండల విస్ఫోటముగా నార్చెను. అచ్చట గుమిగూడి మారుతిరాకకుఁ దహతహపడుచు నిలువెల్లఁ గన్నులుగాఁ జూచుచుఁ బ్రాణంబు లఱచేత నిడికొనియుండిన యంగదాదు లాగర్జనంబు దవ్వునవిని హనుమంతుని కంఠధ్వనియని గుఱితించి

యాసలు క్రేళ్ళుదాఁట మునుగాళ్లనుండిరి. జాంబవంతుఁడు ప్రీత సంహృష్టమానసుండై, 'కపీంద్రులారా! మనహనుమ కృతకృత్యుండై వచ్చుచున్నాఁడు. ఆసంగతి వానికంఠధ్వని వలననే స్పష్టమగుచున్న' దనెను. వానరులు సంతోషాతిశయంబున గంతులు వేయుచు వృక్షంబు లెక్కి కొందఱును, బర్వతశిఖరంబారోహించి కొందఱును, జేరుమాలలు విసరుచు గొందఱును, జిఱుకొమ్మలువిఱిచి యాడించుచు గొందఱు నుండిరి. అంతలోన హనుమంతుఁడు దృష్టిగోచరుఁ డయ్యెను. వానరులు చేమోడ్పులొనర్చి వానిని సంభావించిరి. మారుతి పర్వతాగ్రమున వ్రాలి తోడివానరులిచ్చిన ఫలమూలాద్యుపాయనపూర్వకపూజ లంది జాంబవదాదివృద్ధులకు మ్రొక్కి,

ఉ॥ చూచితిఁ జూచితిన్ జనకసూనఁ ద్రిలోకశుభస్ఫురన్ యశ
శ్శ్రీచరితన్ రమాప్రతిమ సీతను రామునిజీవితేశ్వరిన్
నీచులురక్కసుల్ బలసి నిర్దయులై యిడునట్టి బాములన్
సైచుచు లంకలోఁ జివికి చావగనైన పతివ్రతామణిన్ ॥

అని సీతాదేవి వృత్తాంతంబును దనచరిత్రను సంగ్రహముగాఁ జెప్పి యంగదునిఁ గవుంగిలించుకొనెను. అమృతముఁబోని యావచనంబులను వానరులు కర్ణపుటంబులఁ గ్రోలి మైమఱచి యార్చుచుఁ గిలారించుచు దుముకుచు వాలములు విసరుచుఁ బలుపోకల నుండిరి. అంగదుఁడు హనుమంతుని సంభావించి, 'వానరోత్తమా! మాప్రాణంబులను గాచితివి; నీవలనఁ గృతార్థులమైతిమి. నీరాజభక్తియు నీధైర్యపరాక్రమంబులును లోకాతీతములు. రామునకు సంతోషముఁగూర్ప నోఁచిన నీ పుణ్యం బింతనరాదు. నీపేరు కలకాలము వెలయును. సీతాదేవి యెట్లున్నది? ఏమిచెప్పెను? ఆమె వృత్తాంతము విన నువ్విళ్ళూరుదు' మనెను. నావుడు, 'యువరాజచంద్రమా! మహేంద్రగిరినుండి నాపోవుట మీరు చూచితిరి. అట్లుపోవుచుండఁగా మార్గమధ్యంబున మహాపర్వతంబొండు మున్నీటనుండి తటాలునఁ బెఱిగి నన్ను నిరోధించెను. వాని గర్వంబు రామకార్యార్థినైన నాకు మహాకోపముఁ గలిగించెను. ఆ నగంబును బుగ్గిచేయఁ దలఁచి నావాలంబు నల్లార్చితిని. అంతలోన నప్పర్వతేంద్రుఁడు నాతలంపు గ్రహించి, 'వత్సా! నీతండ్రి వాయుదేవుఁడు నాకుఁ జిరమిత్రము. నాపేరు మైనాకుఁడు. తొల్లి పర్వతంబులకు ఱెక్కలుండెను. ఆకారణంబున నవి భూమండలంబెల్లఁ గ్రుమ్మరుచు సమస్తభూతంబులకు బాధకరములయ్యెను. అందులకు నింద్రుఁడు

కనలి లోకోపకారార్థము నగంబుల ఱెక్కలను వజ్రంబుచేత ఖండింప సాగెను. ఒకనాఁడు నావంతు వచ్చెను. అప్పుడు నీతండ్రి వాయుదేవుఁడు నన్నుఁ గనికరించి వీచి సముద్రాంతరమున వైచి కాపాడెను. ఉపకారికిఁ బ్రత్యుపకారంబొనర్చుట సజ్జనసంప్రదాయము. వాయుదేవునకు నాయొనర్పందగిన ప్రత్యుపకారము గలుగదు. మఱియు నమ్మహానుభావునకు యథాశక్తి నాకృతజ్ఞతను జూపునవసరము నేఁటి దనుక నాకుఁ బ్రాపింపదయ్యెను. నాభాగ్యవశంబుననో యన నంతటివాఁడవు నీవు తదీయాత్మజుండవు నేఁడు గానవచ్చితివి. నిన్ను సత్కరించి నా కృతజ్ఞతాఋణముఁ దీర్చికొనదలంచితిని. నిన్ను సన్మానించుటకుఁ గారణాంతరము గూడఁ గలదు. శ్రీమహావిష్ణువు దుష్టశిక్షణ శిష్టరక్షణార్థము దేవర్షిగణప్రార్థితుఁడై లీలామానుషవిగ్రహము ధరించి రామరూపంబున జనించెను. అట్టిమహనీయుని కార్యార్థము చనుచున్నావు. రామదూతకు నీకుఁ జేయరాని సత్కృతులుండునే?' యనెను. మైనాకుని సౌహార్దము నెంతయుమెచ్చి నాకార్యత్వరను వానికిఁ దెలిపి తదనుమతిఁ బడసి యురువడించి మఱికొంతదూర మేగితిని. అచ్చట నాగమాత సురస యనుపేరిది నన్నడ్డగించి, 'హరిసత్తమా! ఆఁకలి దుర్భరముగా నున్నది. దేవతలు నిన్ను నాకు నాహారంబుగా నిచ్చిరి. బహుకాలమునకు నాయభీష్టము సిద్ధించెను. ఇదిగో నిన్ను మ్రింగి యాఁకటివెతఁ దీర్చుకొందు'నని నోరప్పళించెను. ఆ యంతరాయమునకు నెంతయు వివర్ణవదనుండనై పరాక్రమంబునకుఁ దడవుగాదని తలంచి కయిమోడ్చి, 'దేవీ! నావిన్నపము మన్నింపుము. దశరథసుతుఁడు రాముఁడు భార్యాసోదరయుతుఁడై దండకారణ్యంబుననుండఁగా వానియిల్లాలిని సీతాదేవిని దురాత్ముఁడు రావణుఁ డపహరించెను. ఆమె యెందున్నది తెలియరాదు. రాముని పంపున నామెను వెదకఁ బోవుచున్నాను. పతివ్రతాన్వేషినై పోవుదు గావున నాసేత స్త్రీమాత్రురాలికి నీకును నెంతో యాదరణీయము గావలయును; అదియునుగాక నాయట్లు నీవును రామరాజ్యంబున వసింతువు. రాజకార్యం బెల్లఱకు సమాదరణీయము. ఈ ధర్మంబులను బాటించి నాకు మార్గము వదలుము. కాదందువేని నేను పోయి వచ్చునందాఁక నిదానింపుము. నేను మరలివచ్చి నీకోర్కిఁ దీర్తు'నని వినయముతోఁ జెప్పితిని. ఆభూతము నాప్రణయంబు నొప్పరికించి, 'నాచేయి చిక్కినవాఁడు నన్నుమించి పోఁజాలఁడు. ఈ వరమును నాకు దేవతలు ప్రసాదించిరి. ఆఁకలి పెల్లిదముగానున్న'దని పలికెను. ఆ సురస

పది యోజనముల యెత్తుండెను. అదియెట్లు మ్రింగునో చూతునుగాక యని నేను పదునైదు యోజనముల పొడవు పెరిగితిని. అది నన్ను మ్రింగ నోరు విచ్చెను. అంత నేను తెప్పపాటు కాలములో నంగుళ మాత్ర ప్రమాణుండనై దాని నోరుచొచ్చి మరల వెడలివచ్చితిని. సురస యంతట స్వస్వరూపముఁ దాల్చి, 'సౌమ్యా! అర్థసిద్ధి నీ కగుఁగాక ; యథాసుఖము పోయిరమ్ము ; నీకెంతయుఁ బ్రీతనైతి' నని వచించి దారియిచ్చెను. భూతంబులు సాధువాక్యంబుల నన్నుఁ బ్రశంసించెను. అంత నేను గమనోన్ముఖుండనై రెట్టించిన వేగముతోఁ బఱవ సాగితిని. అట్లు పోవుచుండఁగా నొకచోట నావేగము తటాలున నాగెను. ఏదో నన్నాకర్షించినట్లు తోఁచెను. సంగతి యేమని నలువంకలు పరికించితిని. ఎందు నేదియుఁ గానరాదు. కారణం బూహింపఁజాలకయుఁ గదలనేరకయు విఘ్నంబయ్యెననియు దుఃఖించుచుఁ దలవ్రాల్చి క్రింది వంకఁ జూచితిని. సముద్రజలంబులందు పెనుభూతంబొండు భీమాకారము గలది కానవచ్చెను. ఆ భూతం బెలుగెత్తి, 'మహాకాయా! ఎందుఁ బోయెదవు? ఆఁకలి గొనియున్నదాన ; బహుకాలముగా నాహారము దొరకదు. నాకుఁ దృప్తిగావింపు' మని భీకరంబుగా నఱచెను. అప్పుడు నాకు సుగ్రీవుని హెచ్చరిక జ్ఞప్తికివచ్చి యది ఛాయాగ్రాహి కానోపు నని యూహించి, 'భూతమా! నీ యిచ్చ సేయు' మని తనువును బెంచితిని. అది నిజవదనగహ్వరంబును మఱిమఱి విచ్చెను. నేను తటాలున జిఱుతరూపముఁ దాల్చి దాని కడుపు సొచ్చి నఖాగ్రంబుల దాని యురంబు వ్రచ్చి గగనంబునకు నుద్గమించితిని. అది గుండియలు వ్రీలి చచ్చెను. ఆకాశచరులు సిద్ధచారణులు నన్ను మెచ్చి, 'అహో! ఛాయాగ్రాహి సింహిక రూపుమాసెను. నేఁడుమొదలు మన ప్రచారంబులకు నిరోధము తొలంగె' నని పలికిరి. వారి వచనంబులవలన తద్భూతము నా తలఁచినట్లు సింహిక యనుపేరి ఛాయాగ్రాహియగుట గ్రహించి పయనంబును సాగించి మునుమునుచీఁకట్లు క్రమ్మువేళకు లంకాపురముఁ జేరి యందు కాలూనితిని. అంతలోన గల్పాంతఘనసన్నిభమైన రక్కసి యొకర్తు బొబ్బరించుచు నాపై నుఱికెను. మండుచున్న యగ్గింబోని శిరోజంబులతో భయాకారమై యున్నదానిని డాకేలుపిడికిట మర్దించితిని. అది యా ప్రేటునకు నోలమాసగొని, 'వీరాగ్రణీ! నన్ను లంక యందురు. రావణాధిష్ఠితనై లంకానగరంబునకుఁ గాపుదల యుందును. నన్ను నిర్జించితివిగావున రాక్షసజయశ్రీ నిన్ను వరించెను' అని పలికి

తొలఁగి చనెను. అంత నేను చిఱుకోఁతినై లంకానగరముఁ జొచ్చి యెల్లకడలు వెదకివెదకి వేసారి యెందును సీతాదేవిని గానక యపార శోకసాగరంబున మునిగితిని. నాఁటి నా మనోవ్యాకులం బిట్లని చెప్పఁ దరముగాదు. కొంతవడి నట్లు ఖిన్నుఁడనై యుండి తలయెత్తి యెదుటఁ జూడఁగా తత్సమీపంబునఁ గాంచనమయప్రాకారము గానవచ్చెను. అటకుఁబోయి ప్రాకారమెక్కితిని. దానిలోపల బహుపాదపవనం బొండుండెను. నేనావనంబుఁ జొచ్చి యందున్న మహోన్నతశింశుపావృక్షమెక్కితిని. ఆ వృక్షంబునకుఁ జేరువగాఁ గాంచన కదళీవనము గలదు. తత్సమీపంబున నశోకవృక్షమొకటి యున్నది. దాని నీడ నొకానొక స్త్రీ కదుమాసిన చీరెఁగట్టి మూర్తీభవించిన శోకమోయనఁ జూపట్టుచు ధ్యానగతయై యుండెను. హరిణకంబును బెబ్బులుల ట్లామెను రాక్షస స్త్రీలు చుట్టి బెదరించుచుండిరి. ఆమెయే సీతాదేవిగానుండునా యని తదీయలక్షణంబులనుఁ బరీక్షించుచుఁ దదేకమతినై యుంటిని. అట్లున్న నన్నుఁ దటాలునఁ గాంచీనూపురధ్వనులు కలంచెను. సంగతియేమో యని యావంకఁజూడఁగా రాక్షసవర్గము మహాపరిభవముతో నావలను వచ్చుట కానవచ్చెను. నేను మిగుల నుద్విగ్నుండనై నారూపంబును మఱిమఱి గుదియించి చిఱుపక్షివలె నాకులలో దాగితిని. కొంతవడికి రావణుఁడు భార్యలతోడను బరివారముతోడ నటకు వచ్చెను. అతఁడట్లయ్యశోకవృక్షము డాయవచ్చినంతనే యందున్న నారీమణి తొడలు ముడిచి యురోజంబులను హస్తంబులతోఁ గప్పి గడగడ వడఁకుచు మృత్యువుఁగన్న జీవివలె నయ్యెను. ఆమెనుం జూచి నాకు గుండియలు నీరయ్యెను. అంతలోన రావణుఁడు చేరవచ్చి తలతోడ మ్రొక్కి, 'సీతా! నామాట వినుము ; నన్నుఁ ద్రోయవలదు. నావలపుఁ దీర్పవేని నీవు మనుట కల్ల. ఇంతకాల మోర్చితిని ; ఎన్నాళ్ళకు నీ మనస్సు గఱఁగదు. ఇఁక రెండు నెలలు గడువిత్తును. అప్పటికిని నీవు లోనుగావేని నీ రుధిరంబులు రక్కసులు వెచ్చవెచ్చగాఁ ద్రావుదు' రనెను. ఆ మాటలేమని చెప్పుదు ? ఆమె కోపదుర్నిరీక్షయై, 'దురాత్మా! దశరథ నరేంద్రుని కోడలిని రాముని కూర్మిపత్నిని నన్నిట్లు దుర్భాషలాడు నీ నాలుక వ్రీలదా? దుష్టా! నా పతిని వీరశిఖామణిని గనుప్రామి దొంగవై నన్నుఁ దెచ్చితివి. నీ మగంటిమిఁ బొగడనేల? నారాముఁడు నీకు సాటిగాఁడని ప్రేలుదువు. ఆ మహనీయుని పాదదాస్యంబునకేని నీవు తగుదువా? ఇంతటనేని వానికి శరణిల్లుము. ఆదయానిధి నిన్ను

రక్షించును' అని రోషకషాయస్వరంబున నుడివెను. ఆమాట లిప్పుడును నాకర్ణరంధ్రంబులఁ బ్రతిధ్వను లీనుచున్నవి. రావణుఁడు చిటిహుతాశనుడై వడి మండిపడుచు నామెను బిడకిటఁబొడిచి చంప నుంకించెను. అంతలోన వానిభార్యలలో నొకతె ధాన్యమాలిని యను పేరిది యడ్డుపడి యచ్చికబుచ్చికంబుల నతని కోపంబును జల్లార్చి వానినింటికిఁ గొనిపోయెను. సీతాదేవికిఁ గాపున్న రాక్షసాంగన లామెను బహుభంగులు గర్జనతర్జనంబులఁ గాఱించి సొలసి నిద్రావశలైరి. ఆమె నిజదురవస్థకు విసివి ప్రాణపరిత్యాగంబునకు సమకట్టి యాపాదము వ్రేలాడుచున్న కేశపాశంబు నురిత్రాడుగా సంతరించి దారుణక్రియకు నుద్యమించెను. అత్తఱి త్రిజటయను రక్కసి మేల్కాంచి తాఁగన్న స్వప్నవృత్తాంతము జెప్పి రామునకు జయంబును రాక్షసకులంబునకు వినాశంబును దప్పదనియు రామబాణంబుల బారినుండి రక్కసులను రక్షింప సీతాదేవితప్ప యొరులు గలుగరనియు వైదేహిని మెప్పించి రానున్న ముప్పును రాక్షసులు తప్పించుకొనుట యుక్తమనియు సీతాదేవి యచిరకాలముననే నిజపతిని గూడనున్నదనియుఁ దెలిపెను. సీతాదేవి కొంత యూఱటఁ గాంచి నిజోద్యమంబును సడలించి, 'త్రిజటా! నీస్వప్నము సత్యమగునేని నీకు మేలొనర్తు' ననెను.

సీతాదేవిని గాంచిన సంతోషంబెల్ల నామె తలపెట్టిన దారుణోద్యమంబును జూచినంతనే యెట్లోపోయి నాప్రాణంబు లెగయసాగెను. ఏమిచేయుటకుఁ దోఁపకుండెను. త్రిజటాస్వప్నవృత్తాంతంబున నామె సుంత నెమ్మదివహించెనుగాని తదీయాంతరంగంబున దుఃఖాగ్ని మాత్రము చల్లారకుండెను. ఆసంగతి యామె నిట్టూర్పు పొగసెగలవలన నూహించి తడవు సేయక యామె నూరార్పఁదలంచి వెఱవుదోఁపక కొంతవడి చింతించి యిక్ష్వాకువంశంబు నభివర్ణించి రాముని స్తుతించితిని. ఆమె యదివిని వెఱగంది నావంకఁజూచి నాపుట్టుపూర్వంబులు విచారించెను. నాకతమెల్ల విన్నవించి యానవాలుగా రామాంగుళీయకంబు నొసఁగి, 'తల్లీ! అనుజ్ఞయేని రామలక్ష్మణులకడకుఁ గొనిపోవుదు' నంటిని. రాముని యుంగరమునుజూచి యామె నన్ను విశ్వసించి, 'వత్సా! నీతలంపు తగదు. రాముఁడు స్వయముగా నన్ను గ్రహింపవలయును. ఒండుమార్గము భవ్యముగా'దనెను. అంత నేను మ్రొక్కి, 'తల్లీ! నావచ్చినందులకు గుఱుతుగానేదేని యనుగ్రహింపు' మంటిని. ఆమె తన చూడామణిని దీసి నాచేతనుంచి మఱికొన్ని సంగతులు

చెప్పెను. అంత నేను సీతాదేవికి మ్రొక్కి యనుజ్ఞ వేడితిని. ఆమె కన్నీరునించి, 'నాగతి యిట్లయ్యెనని రామునకు దెలుపు' మని గద్గద స్వనంబునఁ బలికెను. నేనంతట నామెను వీడ్కొని నారాక రాక్షసులకుఁ దెలుపుటకును రావణునితోడ సంభాషించు నవసరము గలిగించుకొనుటకును దగునుపాయంబును చింతించి మేనుపెంచి యశోకవనంబును బాడుచేసితిని. రాక్షసాంగనలు భీతలై చని రావణునకు సంగతి వినిచిరి. రాక్షసులు పెక్కురు నాపయి దాఁడివచ్చిరి. వారినెల్లఁ బరిమార్చితిని. అంతట జంబుమాలి యెత్తివచ్చెను. వానిని రూపుమాపితిని. మంత్రిపుత్త్రులేవురు సపరివారంబుగా దాఁకిరి. వారినెల్లఁ గూల్చితిని. సేనానాయకులు కొందఱు తలపడిరి; వారిని హరించితిని. రావణుపుత్త్రుఁ డక్షకుమారుఁడు డీకొనెను. వాఁడు నుగ్గునూచమై నశించెను. తుట్టతుదకు నింద్రజిత్తువచ్చి దార్కొనెను. మాయిరువురకు గజకచ్ఛపముల ఘోరయ్యెను. అతఁడు నన్ను జయించు మార్గాంతరముఁ గానక నాపయి బ్రహ్మాస్త్రంబును బ్రయోగించెను. కార్యార్థము నేను దానికి బద్ధుఁడనైతిని. నన్నుఁ బట్టికట్టి రావణుకడకుఁ గొనిపోయిరి. నాతలంపు సమకూడెనని లోలోన సంతసించి నాయుదంతమెల్ల వానికిఁ దెలిపి సుగ్రీవుని మాటగా, 'రావణా! రామునకు నాకు మైత్రి యొదవెను. వానిపని నాతలపయియున్నది. నీవును మాకుఁ గ్రొత్తగాదు. కావున మున్నుగా నాదూతను నీకడకుఁ బంపితిని. లంకానగరము సరాక్షసముగా నిర్మూలము గాకమున్నే సీతాదేవిని రామునకు నర్పించి మనుమార్గము వెదకికొనుము' అని వచించితిని. రాక్షసేశ్వరుఁడు కన్నులెఱ్ఱచేసి చుఱచుఱఁ జూక్కి నన్ను వధింప నాజ్ఞాపించెను. అంతలోన రావణుని తమ్ముఁడు విభీషణుండనువాఁ డయ్యధర్మవచనంబు నోర్వలేక తెంపుచేసి, 'అన్నా! దూతను వధింపరాదు. ఏలిక చెప్పిపంపినమాటలు దూతవచించును; అట్లు చేయకున్న నతఁడు స్వామిద్రోహుఁడగును. దూతను శిక్షించుట యవసరమగునేని విరూపకరణశిక్షావిధానమును మాత్రము శాస్త్ర మంగీకరించును. ధర్మబుద్ధి నాలోచింపు' మని వచించెను. రావణుఁ డామాటలు విని నిజమతము నుజ్జగించి తోఁకఁగాల్చి నన్ను పంపుమనెను. రక్కసులు గుడ్డపేలికలు తెచ్చి నూనెలోముంచి నాతోఁకకుఁ జుట్టి రగిల్చిరి. నేను కోపవశుండనై బంధములు త్రెంచివైచి చెలరేఁగి లంకానగరమెల్ల దహించి నావాలార్చులను సముద్రజలంబులఁ జల్లార్చితిని. ఆగ్రహంబునఁ జేసి యప్పుడు నాకు నొండుతలంపు జనింపకున్నను గోప

మొకకొంత యుపశమించినంతనే సీతాదేవిమాట జ్ఞప్తికివచ్చి నాసేఁత యామెకుఁ గూడ నెగ్గయ్యెనేమోయని తహతహపడసాగితిని. అంతలోన నాకాశవాణి సీతాదేవి సురక్షితయని పలికెను. ఆమెను మరల సందర్శించి తదనుజ్ఞవడసి యిందువచ్చితిని. మీ యందలి యనుగ్రహంబున సుగ్రీవుని కార్యము గట్టెక్కెను. ఇఁకఁ గర్తవ్యము నూహింపుము. లంకానగరంబును సరాక్షసంబుగా మాడ్చివచ్చుటకు నేనొక్కండఁ జాలుదు. ఐంద్రాస్త్రంబునుగానీ రౌద్రాస్త్రంబునుగానీ వాయవ్యాస్త్రంబునుగానీ వారుణాస్త్రంబునుగానీ తుదకు బ్రహ్మాస్త్రంబునైనను లెక్కసేయను. మీయానతిలేమి మిన్నకుంటిని. నేనేగాదు; ఈ పనికిఁ జాలినవారు మనలో నెందఱో గలరు. నీ కిది యొకసంగతియగునా? నీలుని యూరువేగంబు లంకానగరంబు నువ్వెత్తుగానూది వైవదా? పితామహావరోత్సుకులును నమృతప్రాశనులునునైన యశ్విపుత్త్రులు మైందద్వివిదులు రావణుని సబలంబుగాఁ గాల్చి రాఁ జాలరా? ఈసంగతి యటుండనిమ్ము. సీతాదేవివంటి మహోత్తమురాలిని గనివిని యుండము. ఆరూపంబు నక్కాంతివిభవంబులు లోకాతీతములు. సమస్త శుభలక్షణంబులు మూర్తీభవించి యారూపము దాల్చె ననవచ్చును. ఆమె యపరలక్ష్మిగాని యొండుగాదు. రామునకు నామెయు నామెకు రాముఁడును గడుంగడు గూర్తురు. అట్టి తల్లిని బందిగొనఁగా నద్దురాత్ముని మది యెట్టులొప్పెనో యూహింపరాదు. ఆమహనీయురాలు పడు కష్టంబు లిన్నియనరాదు. రక్కసులు చుట్టుఁగూడి యెన్నిబాములు పెట్టుచున్నను నప్పతివ్రతామణి హృదయము కించన్మాత్రమేని చలింపదు. ఆమె నిరంతరము రామలీనచిత్తయై తదేకధ్యానగతినున్నది. ఆమెభక్తిని తదీయ మనోనిశ్చయమును జూచి నాకు సిగ్గయ్యెను. ఆ మహనీయురాలి పాదాబ్జంబులకు సాష్టాంగమొనర్చి కృతకృత్యుండనైతి' నని సాశ్రుకంఠంబుతో వచించెను.

వానిమాట నంగదుఁడందుకొని 'ఇంత బలపరాక్రమంబులుగల మనము సీతాదేవిని గాంచియు వట్టిచేతులతోఁ బోఁదగదు. మనలను జూచి 'నాసీతయేది?' అని రాముఁడు తప్పక యడుగును. అప్పుడేమి చెప్పగలము? ఆమెను గొనిపోయి రామునకు నర్పించుట యుక్తముగాఁ దలంతును. జాగుసేయక గగనమార్గంబునఁ జని రావణునిగూల్చి సీతాదేవిని గొనివత్తములెండ' నెను. అతనిమాటకు జాంబవంతుఁ డడ్డుపడి, 'అంగదా! నీ తెంపునకు సంతసింతుముగాని నీతలంపును మాత్రము

మెచ్చము. సీతాదేవిని వెదకి రమ్మని మనల నాజ్ఞాపించిరి. ఆజ్ఞ మీఱ రాదు. చూచిరమ్మన్నవారు తీసికొనిరమ్మని చెప్పలేదైరా? వారి భావంబు వేఱుగానున్నది. అదియునుంగాక రాముఁడు సీతాపహారిని స్వయముగా వధింతునని ప్రతిజ్ఞ గావించెను. వానిమాట పొల్లుపోరాదు. మనము చని యుదంతంబెల్ల వారికి విన్నవింతము. అనంతరకార్యంబును వారే నిర్ణయింతు' రనెను. వానరులు వల్లెయని యందుండి యెక్కు పెట్టున నెగచి గగనమార్గంబునఁ జని నందనవనంబును బోని మధు వనంబును జేరి యందలి తేనెలనుఁగ్రోల నాసపడి యాజ్ఞ వేఁడిరి. యువరాజు వారి ప్రణయంబువిని జాంబవదాది కపివృద్ధుల యనుమతితో మధుభక్ష ణంబునకు నానతి యిచ్చెను.

మధువనధ్వంసము

వానరులు వృక్షంబులకు నెగసి క్రొందేనెలు గుత్తుకలంబట్టిగ్రోలి ఫలమూలంబులు యథామతి నారగించి సంతోషపరవశులై యాడుచుఁ బాడుచు దుముకుచు బొర్లాడుచు నొండొరు ద్రోపాడుచుఁ గోఁతి చేత లెల్లఁ జూపుచు విచ్చలవిడి విహరింపసాగిరి. వారి చెయిదంబులకు వన మెల్లఁ బాడయ్యెను. వనరక్షకులుచూచి వచ్చి కపుల నడ్డగించిరి. ఆ కోఁతిమూఁక యాగక తద్రక్షకులను బట్టికట్టికొట్టి చీకాకు పఱచెను. అంత వారు చని తమనాయకునకుఁ దధిముఖుఁడను వానికి సంగతి తెలిపి వనసంరక్షణము మావలనఁ గాదనిరి. దధిముఖుఁడు మధువన వినాశంబు నకుఁ బెల్లు కనలివచ్చి యాపయత్నించి మాటసాగక మరలిపోయి సుగ్రీవునకు సాష్టాంగ మొనర్చి, 'వానరేశ్వరా! నీ తండ్రితాతలకాలంబు నుండి యీవనమును గాపాడుచుందును. సురాసురులుగూడ దానిని జొఱరు. ఇన్నాళ్ళ నాశ్రమమెల్ల నేటితో సరిపోయెను. మన వానరులే దానినిప్పుడు పాడుగావించిరి. అంగదుఁడు మందలనుండి చూచు చున్నాఁడు. వలదన్న వనరక్షకులను మోదిరి. అడ్డగింపఁబోయి నేను చావుతప్పి వచ్చితిని. మధువునెల్ల నూడ్చిత్రాగినఁ ద్రాగుదురుగాక. వన మును నేలపాలు చేయనేల? అడిగిన వెక్కిరింతురు; అడ్డగించిన ద్రోపాడుదురు; బెదరించిన వాలమూలముఁ జూపుదురు; పయిదుముకు దురు; పల్లటీలు వేయుదురు; ఈదుండగము సహింప రాదని వలవల నేడ్చెను.

రామలక్ష్మణు లనతిదూరంబుననుండి యామాటలు విని, 'సుగ్రీవా, ఇతఁడు నీ వనపాలకుఁడా? దుఃఖింప నేల? సంగతి యేమి?' అని మహాతురముతో నడిగిరి. నావుడు వానరేశ్వరుఁడు చిఱునవ్వు దాల్చి, 'దక్షిణ దిక్కునకుఁ బంపిన యంగదాదులు వచ్చి మధువనముఁ జొచ్చి యందలి తేనెలెల్ల నూడ్చి త్రావి వేళాకోళము చేయుచున్నారఁట. వారు తమ కార్యంబును సాధించివచ్చిరని యూహింతును. కానిచో నిట్టిది సేయసాహసింపరు. వారితోఁడ హనుమ చనెను. కార్యసాధన శక్తియు బుద్ధినైపుణ్యంబును పరాక్రమోత్సాహంబును విద్యావినయ సంపదలును వానియందు సుప్రతిష్ఠితంబులు. జాంబవదంగదాదులు నడు పఁగా హనుమంతుఁడు వెంటనుండఁగా మనవానరులకు సాధింపరాని కార్యము గలుగదు. సీతాదేవిని జూచివచ్చి'రనెను. శ్రవణసుఖావహ మైన యామాటకు రామలక్ష్మణులు పరమామోదమందిరి. సుగ్రీవుఁ డంత దధిముఖునిజూచి, 'వనపాలాగ్రణీ! మనవానరులు కృతకృత్యులై వచ్చిరి. వారినడ్డగింపవలదు. ఆదుండగములను మన్నించితిని. నీవుచని యథాపూర్వముండుము. వారిజోలికిఁ బోవలదు. హనుమదాదులను జూడఁదమకించుచున్నానని మాత్రము చెప్పు'మనెను. అతఁడు రామ లక్ష్మణ సుగ్రీవులకు మ్రొక్కి వాయుపథంబునఁజని యువరాజును డాసి, 'అంగదా, సుగ్రీవునకు మీరాక నెఱింగించితిని. అతఁడు మీసేతలెల్ల సమ్మతించి మిమ్ము త్వరగా రమ్మనెను. జాగు సేయక పొం'డని చెప్పెను. అంగదుఁ డామాట విని వానరులను జీరి, 'ఇఁకఁ దడయరాదు. మన రాక రామలక్ష్మణులకుఁ దెలిసెను. కృతకర్ములు గావున మిమ్ము నాజ్ఞా పింపనోపను. కర్తవ్యంబు నూహింపుఁ' డనెను. వానరు లామాటవిని, 'వానరేశ్వరా! ప్రభువులు సామాన్యముగా నైశ్వర్య మదోన్మత్తులై యుందురుగాని యిట్లు వినయసంపన్నులుగారు. నీవినయమే నీశుభా గమనంబును దెలుపుచున్నది. నీయాజ్ఞ తలఁదాల్తు'మని పలికి యంత్రో త్క్షిప్తపర్వతంబుల కరణి గగనంబునకు నుద్గమించి ప్రచండవాయుప్రేరిత మేఘంబులవడి గర్జించుచుఁ జనిరి.

సీతావృత్తాంత నివేదనము

అట సుగ్రీవుఁడు రాముని డాయఁబోయి, 'రఘుచంద్రమా! శుభము, శుభము. సీతాదేవిని వానరవీరులు చూచివచ్చుచున్నారు.

నేటికి నాకుఁ గొంత యూఱటగల్గె' నని చెప్పుచుండఁగా గపిపటలము మిడుతదండువోలె వ్రాలెను. హనుమంతుఁడు మునుపడివచ్చి రామునకు నమస్కరించి, 'చూచితిని సీతాదేవిని. ఆతల్లి నియతయై సుఖమున్న'దనెను. అమృతప్రాయమైన యాశుభవార్తకు సంతోషంబును సీతాక్లేశములకు దుఃఖమును జనించి బెనగొని రామలక్ష్మణులను వివశులనుగా నొనర్చెను. రాముఁడు సుంత సమాళించుకొని, 'హనుమంతా! దేవి యెందున్నది? ఏదేని చెప్పెనా? వివరము వినఁ దమకింతు'ననెను. మారుతి రామునకు మరల నమస్కరించి,

"మ. జననాథోత్తమ! యేమబూని భవదాజ్ఞాలీల చెల్వంబు మ
జ్జనకుండైన సమీరదేవుకృపయున్ సత్త్వోన్నతుం జేయఁగా
ఘనవాస్తుంగతరంగసంగత మహాగ్రాహోరగాత్యుగ్ర ద
ర్శనమై పేర్చు పయోధి దాటితి జనాశ్చర్యైకసంపాదినై॥"

"ఉ. ఆలవణాబ్ధిమధ్యమునయందుఁ ద్రికూటనగంబుమీఁద మ
త్తాలవిశాల హేమమణిధామసముజ్జ్వల మైన లంకయన్
ప్రోలొగిఁగంటి నెంతయు నపూర్వము తద్విభవంబు దేవ! య
చ్చోఁ లలితాంగి నారసితిఁ జొచ్చి యనేక విచేష్టితంబులన్॥'

అట్లు లంకాపట్టణంబెల్లఁ గలయ వెదకి రావణాంతఃపురంబును బరిశోధించి యెందును దేవినిగానక ఖిన్నుండనై తత్సమీపంబుననున్న యశోకవనంబుఁ జొచ్చి యట నొకయశోకవృక్షంబు మూలంబున నేకవేణిధరయై మహాదైన్యముతోనున్న యొక నారీరత్నంబును గంటిని. ఆమె రాక్షసాంగనా వలయితయై వారిబాధలకుఁ దూలుచు హిమాగమంబున దామరతెంకివోలె వివర్ణాంగయై మరణంబును నిశ్చయించినట్లుండెను. స్వామీ! ఆమెస్థితి ఏమని వచింతు?

"సీ॥ కన్నీరు జడిగొని క్రమ్మఁ బ్రాఁకెక్కిన
కమ్రకపోలభాగములు గలిగి,
యవశమై యొఱఁగిన యంగవల్లి కపాంత
మున్నభూమీరుహంబూఁతగాఁగ,
వెడలు నిట్టూర్పులవేఁడిమిఁబడిన న
య్యధరపల్లవము గారాకుఁబోలఁ
దలఁపులసందడి దందడించినతాల్మి
గదిరి శిరఃకంపగతుల బెరయఁ॥"

తే. చిత్తమెందో విలీనమై చెదరకుంట
రెప్పపాటుగల్గనిచూపు చెప్పుచుండఁ
గేవలశలాకమాత్రయై ఖేదమట్లు
తనువుదాల్చెనో యనఁ దోఁచెఁ దలిరుబోఁడి! ॥

ఆమెను జూచినంతనే నాదుఃఖము వెల్లివిరిసెను. రావణుఁడు దేవకన్యకలఁ బెక్కురఁ బందిచేయుట వినియున్నకారణంబున నా చూచిన యాస్త్రీరత్నము సీతాదేవియో కాదో యను సంశయము జనించెను. నా సందేహము వీఁడుమార్గమేదో యని తలపోయసాగితిని. అంతలోన రావణుఁడచ్చటకువచ్చి 'సీతా!' అని పల్కరించి యసభ్య వచనంబులు కొన్ని ప్రేలెను. 'సీతా!' అనుమాట చెవిఁబడినంతనే నాకుఁ బోయినప్రాణములు మరలవచ్చినట్లయ్యెను. ఆమెను జూచిన సంతోషము తదీయదురవస్థావలోకనంబునను రావణ దుర్వచనశ్రవణంబునను క్షణములో సన్నగిలి పట్టరాని దుఃఖముగాఁ బరిణమించెను. ఖలుఁడా రక్కసుండట్లు పలుకఁగా నామె మోముద్రిప్పి యిరువురమధ్యఁ బుడకనొకటి త్రుంచివైచి, 'దురాత్మా! దశరథనరేంద్రుని కోడలిని రాముని కూర్మిపత్నిని నన్నిట్లు దుర్భాషలాడు నీనాలుక ప్రేలదా? దుష్టా! నాపతిని వీరశిఖామణిని గనుఁబ్రామి నన్నుదొంగిలి తెచ్చిన నీ మగంటిమిని బొగడసిగ్గుగాదా? నారాముఁడు నీకు సాటిరాఁడని ప్రేలుదువు. ఆమహానీయుని పాదదాస్యంబునకేని నీవు తగుదువా?' అని రోషకషాయ స్వరంబునఁ బలికెను. ఆ నిశాచరుఁడు కోపవివశుఁడై యామెకు రెండుమాసంబులు గడువుపెట్టి చనెను. అంతటఁ గాఁపుదల యున్న రాక్షసాంగనలు సుంత కనుమోడ్చిరి. అది యవసరంబుగా నామెయొద్దకుఁజని నారాక నెఱింగింతుగాక యని మొదటఁ దలంచితిని. అదియు నొకయసురమాయగా నామెతలంచి భయభ్రాంతయై యఱచునేమో, అట్లు గావించుచో నాగుట్టు రట్టయి నావచ్చినకార్యము చెడునేమో యనునూహలు తలసూపి నాప్రయత్నము నాఁకపెట్టెను. గత్యంతరమేమాయని కొంతవడి చింతించి కృతనిశ్చయుండనై యిక్ష్వాకు వంశంబు నభివర్ణించితిని. ఆమె నావంకఁ జూచెను. అంతట నేను వృక్షాగ్రమునుండి దిగి యామెకు నమస్కరించి నాకత విన్నవించితిని. అంతమాత్రాననే యామెనన్ను విశ్వసింపక చిరపరీక్షగావించెను. వట్టి మాటలు జాలవని నిశ్చయించి నీవు నాయొద్ద నిచ్చినయుంగరంబును చేతికిచ్చితిని. ఆయంగుళీయకంబును జూచినంతనే యామె ముఖ

మండలంబు పరమవికాసమొందెను. ఆదేవి యాయుంగరమును గన్నుల నద్దికొని యురమునఁగూర్చి నన్నుడాయఁ బిలిచి మనస్సు విచ్చి తనపాటులెల్లఁ దెలిపి కాకాసురవృత్తాంతంబును మనశ్శిలతో గండపాళిఁ దిలకంబును దీర్చిన రహస్యంబును నానవాలుగాఁ జెప్పి రావణుఁడు రెండుమాసములు గడువుపెట్టెననియు ననంతరము తనజీవితము కల్లయగుననియు సాశ్రుకంఠయై నీకు విన్నవింపుమని దోయిలొగ్గి చెప్పెను. ఆమెను గొంతవడి నూరార్చి తరలనుంకించి, 'ఇంకేదేనిఁ జెప్పునదిగలదా?' యని పలికితిని. అప్పుడామె చూడామణిని నాచేత నుంచి, 'మారుతీ! దీనిని జూచి కొంతయూఱటఁ జెందుచుంటిని. నా ప్రాణంబు నిప్పుడు నీకరమందుంచితిని. ఎట్లుచేయుదువో' యని వలవల నేడ్చెను. ఆమెనోదార్చి నారాకను రక్కసులకుఁ దెలుపుటకును సందర్భమైనచో రావణునితో సంప్రతించుటకును దగువెఱవు తలపోసి యశోకవనంబును నిర్మూలించితిని. రక్కసులు కొందఱు నాతోఁబోర వచ్చిరి. వారినెల్లఁ బరిమార్చితిని. ఎట్టకేలకు రావణాత్మజుఁడింద్రజిత్తు వచ్చి నాపయి బ్రహ్మాస్త్రంబును బ్రయోగించెను. బుద్ధిపూర్వకముగా దానికిఁ గట్టువడితిని. అంతనన్ను రక్షసులు బంధించి రావణుమ్రోలకుఁ గొనిపోయిరి. నాతలంపు సమకూడెనని సంతసించి వానికిఁజెప్పదగిన హితములెల్లఁ బలికితిని, ఆకూళ నామాటలకుఁ గోపపడి నన్నుఁ జంప నాజ్ఞాపించెను. అంతలోన వానితమ్ముఁడు విభీషణుఁడడ్డుపడి దూతను జంపరాదని వానిమతమును మరలించెను. రావణుఁడు తనయాగ్రహంబును బట్టజాలక నాతోఁకకు నిప్పంటించి నన్నుఁదఱుము నాజ్ఞాపించెను. రక్కసులట్లే చేసిరి. ఆనిప్పుతో నేను లంకానగరమెల్లఁ దగులపెట్టి నాతల్లిని మరల సందర్శించి యిందు వచ్చితిని. స్వామీ! నాశ్రమ యటుండనిమ్ము.

చ. అతిశయదుఃఖవేదన గతాగతజీవనమాత్రయై దురా
కృతలగురాక్షసాంగనల యీసుకుఁజిక్కి కృశించి యేడ్చుచున్
సతతము రామ రామ యని సంస్మరణంబొనరించుచున్న నీ
సతిని బతివ్రతామణిని జయ్యనఁ బ్రోవవె? రాఘవేశ్వరా!'

యనిపలికి చూడామణినిచ్చి సాష్టాంగమొనర్చెను.

రాముఁ డారత్నంబునక్కునఁ గదియించి సీతాపునస్సంగమసుఖం బబ్బినట్లు సుమంతసేపు కనుమోడ్చి యశ్రుపూర్ణలోచనుండై,

'సుగ్రీవా! ఈరత్నంబును జూచినంతనే నాహృదయంబు స్రవించుచున్నది. నామామ జనకమహారాజు నావివాహకాలంబున నియ్యనర్ఘరత్నంబును దేవేంద్రదత్తమైనదానిని నాప్రియకు సీతకొసంగెను. ఈమణిరాజంబును జూడఁగా నాతండ్రియు నామామయు నాకన్నుల మ్రోలఁ బొడగట్టుచున్నారు. నాప్రియురాలిని సందిటఁగూర్చినట్లున్న' దని చెప్పి మారుతివంక మరలి, 'హనుమా! పిపాసాతురునకు జలంబులట్లు విరహాతురునకు నాకుఁ దప్పిదీఱునట్లుగా నాదేవి మఱియేదేని వచోమృతంబును బంపెనా?' యని యడిగి, 'లక్ష్మణా! నాజీవితేశ్వరిని గాననోఁచక తదీయ చూడామణిని మాత్రము చూడనోఁచితిని. ఇంతకన్న దుఃఖముగలదా?' యని వాపోయి, 'హా! దేవీ! జనకరాజతనయా! నీగతి యిట్లయ్యెనా?

శా॥ ఘోరాకారులు కామరూపులు మహాక్రూరాత్మకుల్ రాక్షసుల్
వారయ్యో! నినుబందిఁగాఁగొనిరే? వామాక్షిరో! తద్వ్యథా
భారం బోర్వఁగలేక నీయసువు లేపాటొందెనో? యార్తివె
యేరీతి న్ననునాత్మలోఁదలతువో? యెబ్బంగి వాపోదువో?'

అని కన్నీరు జాలువాఱ దుఃఖించి, 'మారుతీ! దివ్యౌషధంబున రోగినింబలె మత్ప్రియావచనామృతంబున నన్నుద్ధరింపుము. అట్లేని జీవింతుఁగాక' యనెను. నావుడు హనుమంతుఁడు, 'స్వామీ! ఏమి చెప్పుదు?

చ॥ కలఁగునుమాటిమాటికిని, గంటికిఁగావెడు నీరుగాఱఁగాఁ
వలవల నేడ్చు, మూర్ఛిలు, దివంబునుజూచును, ధ్యానచిత్తయౌఁ,
బలుకును రామరామయని, బాహువులెత్తి నమస్కరించు, హా!
తలఁపవె నీదుపత్నినను, దైత్యునకున్ నను నిచ్చితే యనున్ ॥

ఉ॥ హా! యను, రామరామ యను, నార్తజనంబుల పాలికల్పకం
బా! యను, మందభాగ్యపయి నక్కటికం బిసుమంత నీకు రా
దా! యను, నేరమెంచనగునా యను, నిన్నిఁకజూచుకల్మి లే
దా యను, నావిపద్దశకు నంతమొకింతయుఁ గల్గదా యనున్ ॥

శా॥ ఏమోపల్కఁగఁబోవు, దుఃఖమున మాటింతేనియున్ రామి చిం
తామందీకృతచేష్టయై పుడమిఁ బాదాంగుష్టమున్ రాయు నె
మ్మోమున్ వ్రాల్చుచు వెచ్చనూర్చు నెదపై మోపుం గరాంభోజమున్,
స్వామీ! యామెను జూడ దోఁచెఁ గఠినవ్యాపారసంసిద్ధగాన్ ॥

ఆమె తలంపు గ్రహించి, 'తల్లీ! దారుణమువలదు. నామూఁపు నారోహింపుము. క్షణములో నిన్నుఁగొనిపోయి నీరామునొడి నుంతు' నంటిని. ఆమాటవిని, 'హనుమంతా! పరపురుషస్పర్శ నాకుఁగారాదు. రావణుని చేతఁబడలేదాయని యందువుగాఁబోలు. కాలమునకుఁ గట్టు వడితిని. అది నామనఃపూర్వకముగాదు. నాస్థితిని రాజపుత్రులకు నెఱిం గించి దుఃఖసాగరంబునుండి నన్నురక్షింపుమని నామొఱగా నాపతికి విన్నవింపు' మనెను. ఆమె మహాపాతివ్రత్య ధర్మంబునకు నచ్చెరువంది పయనమైతిని. ఆమెనన్ను మరలఁబిలిచి, 'హనుమంతా! చాల డస్సి యుందువు. ఎందేని నొకరహస్య ప్రదేశమున నేడు సేదదీఱి రేపు చనుము. నీవుండుటవలన నిమ్మందభాగ్యకుఁ గొంత యూఱటగలుగును. నీవు తరలుదువేని నీవెంట నాప్రాణంబులుగూడఁ దరలును. మారుతీ, లంకానగరమునకు రావలయునన్నచో శతయోజనవిస్తీర్ణసాగరంబును దాఁటి రావలయును. ఇంతదవ్వుదాఁటు శక్తి గరుత్మంతునకును వాయువు నకును మాత్రము గలదనిరి. నీవు నంతటి వాఁడవగుట నేఁడు గంటిని. అన్యులకు నిది సాధ్యము గాదు. ఏమియుఁదోఁపదు. ఈసంశయమునెల్ల మాని నామూఁపునెక్కి రమ్మని మరలఁ జెప్పుదువు. ఒక్కమాట వినుము. అట్లుచేయుట రావణుఁడట్లు రాముఁడు నన్నపహరించు టగును. ఈమచ్చ నాకును నాపతికినిఁ గలకాలముండును. అపకీర్తికన్న మరణమే గుణవత్తరము. నాభర్త యిందువచ్చి నన్నుఁ దొంగిలితెచ్చిన ఖలుని వధించి నిజపరాక్రమంబును బ్రకటించి జయశ్రీతోడ నన్ను గ్రహింపవలయును. ఒండు తలంపవలదు. ఆహవశూరుని నాపతినిఁ గార్యానురూపపరాక్రమప్రదర్శనంబునకుఁ బ్రేరేపు' మనెను. వానర వీరుల శక్తిసంపదలును సుగ్రీవుని నిశ్చయంబును నీవియోగదుఃఖంబును నాటఁజెప్పి యామె నెంజలిఁ బాపి, 'తల్లీ! రాముఁడు నీమనోభిరాముఁడు ధనుష్పాణియై లక్ష్మణుని తోడను వానరసైన్యంబుతోడను వచ్చి లంకా ద్వారంబున నిలుచుట యచిరకాలముననే విందువు. మీవనవాస వ్రతము సమాప్తముగా నున్నది. అయోధ్యానగరము పట్టాభిషేక సంభారంబులను గూర్చి మీరాకకు నెదురుచూచుచున్న' దని ధైర్యంబు పలికి వచ్చితిని. దేవా! నీవ్యసనంబునకుఁగా నామెకుఁ గలిగిన యెద రింతనరాదు. నన్నుఁ జూచుట, మీకుశలంబు వినుట, తనయెడ నీప్రేమ తఱుగదని గ్రహించుట, నీవువచ్చి గ్రహింతువని నమ్ముట—ఇవి యామెను నిలువఁబెట్టియున్నవి.

ఆ॥ వె॥ కుసుమపుఁగూర్కుమాని కడలేని వగఁగుంది
పుడకవోలెఁజిక్కి పుల్లగిల్లి
చూచువారిగుండె సున్నమై పోఁదోఁచుఁ
నామెపాటు సెప్పనలవి యౌనె?

స్వామీ! ప్రసన్న హృదయుండవగుము. దేవీప్రణామంబులివిగో' యని సాష్టాంగ మొనర్చెను.

సుందరకాండము సమాప్తము

శ్రీ దొడ్డరామాయణము

యుద్ధకాండము

చ॥ శివుఁడని శ్రీవిభుండనియుఁ జిన్మయుఁడంచు ననంతశక్తినా
వివిధరుచి ప్రభేదముల వేఱొనరించుచు దేనిఁగొల్తు రే
ప్రవిమలదివ్యతేజము ప్రపన్నుల కయ్యయిమూర్తిఁదోచుఁ దా
నవిషయమయ్యు నట్టి మహిమాద్భుత తత్త్వము నాశ్రయించెదన్॥

రాముఁడు సీతావృత్తాంతమువిని దుఃఖించుట

రాముఁడట్లు సీతావృత్తాంతంబును సాంతంబుగా నాలకించి సుగ్రీవాదులు వినునట్లుగా, 'అన్యులకుఁ దలంపున నేని యందని కడిఁది కార్యంబును హనుమంతుఁడు సాధించెను. శతయోజనవిస్తీర్ణమగు సాగరంబును దాఁటుట, పరదుష్ప్రవేశ్యమైన లంకానగరముఁ జొచ్చుట—యివి యేతన్మాత్రములు గావు. వీనింబట్టి యితనిబలపరాక్రమంబుల నూహింపనగును. అశోకవనికాభంగము లంకాదహనమును స్వామినియుక్తములు గావు. అయినను వానిని స్వతంత్రించి గావించుట స్వామిగౌరవోన్నతికగును. చెప్పినంత చేయువాఁడు మధ్యమభృత్యుఁడగును. చెప్పినది గూడఁ జేయనివాఁ డధమభృత్యుఁ డనఁబడును. చెప్పినదేగాక కార్యానుకూల్యంబులగు నితరంబులను గూడ నొనర్చి యాత్మగరిమంబును స్వామిప్రాభవంబును బ్రకటించునతఁ డుత్తమభృత్యుఁ డగును. స్వామికార్యమును గావించి సుగ్రీవుఁడును, సీతను సందర్శించి నన్ను లక్ష్మణుని రాఘువులను నీతఁడాత్మహత్యాదోషమునుండి తప్పించిరి. ఇతనివలన ధర్మరక్షితులమైతిమి. ఇతని మేధావిత్వంబును బుద్ధిస్థైర్యంబును గార్యపరత్వంబు నింతనరావు. ఇంత ప్రియంబొనర్చిన యీ సుకృతునికిఁ బ్రతిప్రియంబుఁ దగినంత గావింపఁ జాలమికిఁ జింతయగుచున్నది. ఏమి యిచ్చినను వీని యుపకారఋణము తీఱదు. సర్వస్వప్రదానముగూడ నందులకుఁ జాలదు. ఇతని నాలింగనపూర్వకముగా సంభావింతు'నని పలికి హనుమంతుని బిగిగాఁగిటఁగూర్చి, 'వానరేశ్వరా! సీతావృత్తాంతము తెలిసెను. అంతమాత్రాననే సంతోషముగాదు. కార్యశేష

మెంతో గలదు. సముద్రమును దాటుట మనకార్యనిశ్రేణికి మొదటి మెట్టుగా నున్నది. ఇది తలంచినంతనే దిగులయ్యెడు. అగాధమును మహోత్తుంగభీలమునైన యీ సముద్రమును దాటి దక్షిణతీరముఁ జేర నేర్తుమా? సాగరోత్తరణము గావించి రావణునిసాధించి నాసతిని గ్రహింతునని శపథము గావించితిని. సీత యీమాట నమ్మి సముద్ర తరంగములఁబోని తలంపులనుండును. నామాట నెఱవేఱునా?' యని శోకసంభ్రాంతుఁ డయ్యెను.

సుగ్రీవుఁడు రామునకు ధైర్యము పలుకుట

సుగ్రీవుఁ డదిగాంచి, 'వీరాగ్రణీ! ప్రాకృతులట్లు నీవు పరితపింప రాదు. కృతఘ్నుఁడు స్నేహంబునువలె నీవు నీ సంతాపంబును దిగనాడి ధైర్య మవలంబింపుము. ఆర్యవర్యా! నీవిట్లు సంతాపపడఁ గారణ మూహింపరాకున్నది. సీతాదేవినిగూర్చి యందువా? ఆమె వృత్తాంతము తెలిసెను. ఎట్లేని నమ్మహాశీలవతిని గొనివత్తుము. ఆమెయెడఁగావించిన యకార్యమునకు దుఃఖింతువా? ఆకూళ మృత్యుదంష్ట్రాంతరవిలగ్నుఁడై యున్నాఁడు. వానిచావు దినములలో నున్నది. ఎంతవిచారించినను నీ యీ వ్యసనంబునకుఁ గారణము గానరాదు. రామా! మతిమతాంవరుండ వని విజ్ఞులు నిన్ను వచింతురు. నీ యెఱుంగని ధర్మము లేదు. ప్రాజ్ఞుఁడ వును బండితుండవునైన నీవిట్లు దైన్యమొందఁ దగదు. యోగి మోక్ష విరోధిబుద్ధి నట్లు నీవు, నీయుత్సాహబాధకబుద్ధిని ద్యజించి ధైర్యము వహింపుము. సముద్రము మహోత్తుంగతరంగాభీలము నక్రమీనసమా కులమునైన నగుఁగాక. శతయోజనంబులు దాటవలసియున్న నుండుఁ గాక. ఒక్కగంతున లంకాపురము బురుజులమీఁదఁ వ్రాలి దురాత్ముని రావణునిఁ బరిమార్పఁగా మేమింతమందిమి యుండగా నీవు శోకింతు వేల? శోకంబున దైన్యము దాన నుత్సాహహానియు నగును. నిరుత్సా హము కానున్నకార్యమును గూడఁ జెఱచును. ఉత్సాహహీనునకు దుఃఖమేగాక యాపదలుగూడ సంభవించును. రామా! మనవానరవీరుల శక్తిసంపద లింతనరావు. వారి స్వామిపరత్వంబును శంకింపవలదు. నీకుగా నగ్ని నుఱుకుదురు; ప్రాణములిత్తురు. ఇది నిక్కము గాని యోదార్పుమాటగాదు. నీవిప్పుడు కృతోత్సాహివై మమ్మెల్లరఁగూడ నుత్సాహపఱతువేని క్షణములో రావణవధయు సీతాసంప్రాప్తియుఁ జేకూఱును. వానరబలమెల్ల దండెత్తి చనవలయును. వారిలో నందఱును

సముద్రమును లంఘింపనోర్వరు. ఆకారణంబున సేతుబంధన మవశ్యమగుచున్నది. దానింగూర్చి కర్తవ్యమును నిశ్చయింపుము. ఏనాఁడు త్రికూటశిఖరమందుఁ గాలూనుదుమో యానాఁడే రావణుని చితిమంటలు చెలరేగును. సేతుబంధనము గావింపనిచో సురాసురులుగూడ లంకను సాధింపఁజాలరు. రాజేంద్రా! సేతువును గట్టుటే తడవుగా మనవారు లంకను లగ్గల కెక్కింతురు. ప్రాజ్ఞచంద్రమా! శుభాశుభములెల్ల నిప్పుడు నీబుద్ధిననుసరించి యున్నవి. శోకమునుమాని కార్యోత్సాహి వగుదువేని నీకుఁగాఁ జేతులు చాచి యున్న విజయశ్రీతోడ సీతనుగూడుదువు. పురుషులెందును శౌర్యప్రధానులు. సమయమునఁగాని శౌర్యము నిరర్థకము. శూరులైనమహాత్ములు వినష్టప్రణష్టంబులకు శోకింపరు. రామా! జగదేకవీరుని నిన్నుఁ బ్రతిఘటించు వాఁడు గలఁడా? అది యునుగాక

చ. అతులితవిక్రమోన్నతుఁడు నాహవదుర్జయుఁడాత్మతుల్యుఁ డా
తతభయభక్తిసంగతుఁడు తమ్ముఁడు తోడయి వెంటనుండఁగా,
శతరణవీరులైన కపిచంద్రులు కోట్లకుఁ గోటులుండఁగా,
హతమతి రావణుండు నిమిషార్ధములోపల పేరుమాయఁడే?

మ. జగదేకప్రథితప్రతాపగరిమన్ శోభించి వీరాతి వీ
రగణప్రాణహరప్రచండతరశస్త్రాస్త్రంబులంగల్గి యీ
వగ శోకింతువదేల? యయ్యసుర నీవాలారుభల్లంబులన్
దెగిపోనేయుము చేయుమీ మొయ్యనను వైదేహీమనస్తోషమున్.

వీరాగ్రణీ!

ఉ. కొందలమంది డీలుపడి కొండొకసేతకుఁగాక యిట్లు చం
పందగినట్టి శత్రువును బాపిని దండనచేయకున్న యీ
చందము పాడిగాదు, పలుచందనహా మనకెల్ల దేవియుం
వందురి మ్రందు నీకతన వాటిలుఁ జెప్పఁగరానికష్టముల్ ॥

క్షత్రియాగ్రణీ! ఇఁక దుఃఖంబుమాని క్రోధంబు నాశ్రయింపుము. రాజులు తమ యుద్యోగంబును మానుదురేని మందభాగ్యులగుదురు. దండనంబునకుఁ గార్యంబగునట్లు మండనంబునకుఁ గాదు. ఇఁక జాగువలదు. శుభనిమిత్తంబులు పెక్కు తోఁచుచున్నవి. నామనంబును బరమప్రసన్నతను గాంచెను. కార్యసిద్ధికి మనఃప్రసాదము ప్రధానశుభలక్షణమని బహువిధధైర్యోత్సాహవచనంబుల నుడివెను.

హనుమంతుఁడు లంకాదుర్గమాదులఁగూర్చి రామునకుఁ జెప్పుట

రాముఁడాపలుకులెల్ల నాలకించి హనుమంతుని వంక మరలి, 'తపశ్శక్తిని వ్యయించియో సేతువును బంధించియో గాక జలంబుల నింకించియో మఱియొక విధముననో సముద్రతరణంబు గావింపనగును. దానిం గూర్చి యాకులపడవలదు. హనుమంతా! నీవు యథేచ్ఛగా లంకానగరమెల్లఁ గలయఁజూచితివి. అందలి దుర్గంబులను సైన్యపరిమాణంబును ద్వారదుర్గరక్షణవిధానంబునుఁ బ్రాకారపరిఘాదినిర్మాణవైఖరిని, రక్షోవీరులను, వేయేల లంకాస్వరూపంబును వినఁగోరుదు. నీవు చూచినది నాకుఁ బ్రత్యక్షగోచరమగునట్లుగా వివరింపు' మనెను.

నావుఁడు, 'స్వామీ! అవధరింపుము. లంకానగరం బతివిశాలమై లక్షోపలక్షరక్షోవీరపరిరక్షితమై రథగజతురగాదులఁ గిక్కిరిసి పరదుష్ప్రవేశముగానుండును. ఆనగరంబునకు నలువలంకుల నాలుగు మహోన్నత ద్వారములుగలవు. వానికవాటములు లోహమయములై యభేద్యముగానుండును. మహాభయంకరములైన వివిధమారణయంత్రంబులను దద్ద్వారంబులకు నిరువైపుల నమర్చియున్నారు. శత్రుసైన్యము దలపడినంతనే యా యంత్రములు శిలాభల్లాద్యనేక ప్రాణహరసాధనంబులను గురిసి పరబలంబును ధ్వంసముగావించును. ఒక్కొక్క ద్వారంబున శతసహస్రంబుగా ముద్గరాదులు రక్షోవీరాయతములై యుండును. వారొక్కొక్కరుఁ గాలాంతకుని దలపింతురు. ఆపురంబును మహోన్నత సౌవర్ణప్రాకారంబు వజ్రవైడూర్యవిరచితమైనది పరివేష్టించి దుర్ధర్షముగానున్నది. ఆప్రాకారము చుట్టు పెద్దపరిఘలున్నవి. వానిలోతుపాతులు తెలియరావు. అవి యత్యంతశీతజలసంపూర్ణములై మహామీననక్రసమాకులముగా నుండును. వానికి దాఁటుటగా ద్వారములకుఁ గట్టెదుట దారునిర్మితమార్గములున్నవి. ఆ మార్గములు యంత్రబలంబున వలసినప్పుడు లేచుచు వ్రాలుచు నుండును. పరిఘాంతరప్రదేశములందు దారుమార్గముల యిరుపార్శ్వంబుల రక్షకభటగృహములు గలవు. ఆదారుమార్గములలో నొక్కటి మహాదృఢము బలిష్ఠమునై బంగారు స్తంభములమీఁదఁ గట్టఁబడి యున్నది.

రాజేంద్రా! ఎన్ని కార్యంబులున్నను రావణుఁడు సేనావిషయంబునఁ బరాకుచెందఁడు. అతఁడు ప్రతిదినము సైన్యమునెల్లఁ బరామర్శించుచు రణోత్సాహముఁ గూర్చుచు నుండును. సోమరితనంబును వాని

చెంతకుఁగూడ రానీయఁడు. రావణుని పేరు చెప్పినంతనే పదాతిమొదలు సేనాపతి వఱకు వణఁకుదురు. వానియాజ్ఞనుమీఱినవారికి బ్రతుకులు లేవు. సైనికులందు స్వపరతారతమ్యములు గలుగవు. ఎల్లరినేకదృష్టితో నతఁడు పాలించును. వారికి సాహసవిక్రమాదుల ననుసరించి మన్ననలు గలుగుచుండును.

లంకానగరము జలపర్వతవన పరిఘాప్రాకారదుర్గచతుష్టయ సంకలితమై త్రికూటపర్వతాగ్రంబున నున్నది. అందు జలదుర్గము శత యోజన విస్తీర్ణము. దానిని దాఁటుటకు నోడలు మున్నగు తరణో పాయములు లేవు. ఆపురము పర్వతాగ్రస్థాపితముగావున నిసర్గముగా దానికిఁ బర్వతదుర్గమునుఁ బర్వతముననుసరించి వనదుర్గంబును సమ కూడెను. పరిఘాప్రాకారదుర్గముల సంగతి విన్నవించితిని.

లంకానగరమునఁ బూర్వద్వారమందుఁ బదివేలరాక్షసయోధులు ఖడ్గశూలాయుధహస్తులై కాపుందురు. దానిదక్షిణద్వారంబును వీరాతి వీరులు లక్షమంది చతురంగబలసమేతులై రక్షించుచుందురు. పశ్చిమ ద్వారంబునఁ వివిధాస్త్రకోవిదులైన శూరులు చర్మకవచఖడ్గంబులను దాల్చి పహరా యిచ్చుచుందురు. ఉత్తరద్వారంబునఁ గులపుత్త్రులును విశ్వాసపాత్రులునైన వారు నూఱుకోట్లు గలరు. పట్టణమధ్యమస్కం ధమునందు దురాధర్షులైన యాతుధానరాక్షసయోధులు నూఱువేలుఁ గోట్లు నుందురు.

రాజేంద్రా! లంకానగరం బట్టి యోధశిఖామణులచేత సంరక్షి తమై వివిధదుర్గపరివేష్టితమై జొఱరాకున్నను మనవారికది లెక్క గాదు. నేనొక్కరుండఁ జని సంచారమార్గంబులను సఫాయిచేసి పరిఘలను బాడుగావించి ప్రాకారంబులను బడద్రోసి పుర మెల్ల దహించి యోధాను యోధులని పేరుగాంచిన రక్షోవీరుల నంతమందిని మట్టుపెట్టి రాఁగా మనబలంబుసంగతి చెప్పవలయునా? మన సేననెల్లఁ గొనిపోనేల? అంగద ద్వివిదమైంద పనస నల నీల జాంబవంతులు చాలరా? ఒక్కపూట యాట విడుపు వారికి సెలవిమ్ము. దినార్ధములో వారు లంకానగరంబును సరాక్ష సంబుగా భస్మమొనర్చివత్తురు. సముద్రతరణమెట్లందువా? నావచించిన వారెల్ల నిందుండి కుప్పించి యెగచి లంకలోఁ ద్రాలఁగలరు. మదలయేని లంకానగరంబు నున్మూలించి బొంగరమువలెఁ గొనివచ్చి నీయెదుట నుంతురు. దండయాత్రవలతువేవి యాత్రానుకూల ముహూర్తంబును

నిశ్చయించి ప్రస్థానముగావింప వానరముఖ్యులకు నంగదాదులకు నాజ్ఞా పింపు' మనెను.

రాముఁడు దండయాత్రకు ననుజ్ఞయిచ్చుట

రాముఁడు లంకాభివర్ణనంబును సమగ్రముగా నాకర్ణించి, 'వాయుపుత్రా! లోకవిద్రావణుఁడైన రావణుని యాపట్టణము సనాయకంబుగా రూపుమాసెనని తలంపుము. ఈమాట తప్ప'దని పలికి, 'సుగ్రీవా! అదిగో చూడుము. లోకబాంధవుఁడు దివామధ్యగతుఁడయ్యెను. అభిజిల్లగ్న మాసన్నమైనది. ఇది ప్రయాణయోగ్యమును జయప్రదమునగును. ఈ ముహూర్తంబునఁ దరలుదుమేని మనకు జయంబును సీతాపహారికిఁ బరాజయంబును దప్పవు. ఆకూళ యెందుఁబోయినను బట్టివధింతును. విషవివశునకు జీవితాంతమున నమృతమట్లు విపన్నురాలికి జానకికి మనప్రయాణవృత్తాంత శ్రవణమగుఁగాక. నేఁ డుత్తరఫల్గునీనక్షత్రము ప్రవర్తిల్లుచున్నది. నాజననము పునర్వసూనక్షత్రంబున నయ్యెను. కావున నిది నాకు సాధనతారయగుచున్నది. రేపు హస్తానక్షత్రమగును. అదినాకునైధనతారయగును. నేఁడే తరలుదము. నిమిత్తంబులు గూడ శుభంబును సూచించుచున్నవి. రావణవధయు జానకీపునస్సమాగమంబును సిద్ధములు. ఇదిగో నామాట సత్యమని నా నేత్రస్పందనము తెలుపుచున్న'దనెను.

అందులకు లక్ష్మణసుగ్రీవు లభినందించిరి. రాముఁడర్థకోవిదుఁడు గావున నంతతో మిన్నకుండక నీలునిఁ బిలిచి, 'వానరోత్తమా! నీవు దుముదారుదోరవై సేనాముఖంబునఁ దరలుము. నీతోడ లక్షమంది వానరవీరులువత్తురుగాక. సేననెల్ల ఫలమూలసమృద్ధంబును శీతవారి పుష్కలంబునునైన చల్లని యడవులమార్గమున నడుపుము. రాక్షసులు దురాత్ములుగావున మార్గాంతరఫలమూలజలంబులు జెఱచుదురు. నిరంతరము జాగరూకుఁడవై రానున్న ముప్పులను మున్నుగా నివారించుచు వచ్చిన వానినుండి మనసైన్యమును రక్షించుచుఁ జనుము. మఱియు శత్రువులు జలదుర్గమ నిమ్నస్థలంబులందును వనాంతరములందును బొంచియుండి వైరిసైన్యంబునుఁ దటాలునఁ బైఁబడి ప్రహరించుట గలదు. అట్టిరహస్యంబులను జారదృష్టితో నెఱింగి ప్రవర్తింపుము. చారులు గగనచరులగుదురేని వైరిరహస్యములెల్ల సులభముగాఁ దెలియుచుండును. మనకార్యము వలఁతిదికాని యలఁతిదిగాదు. బల

పరాక్రమవంతులుమాత్ర మందులకు నుపకరింతురు. సారవంతముగాని బలము నిందే వదలుము. అది కొండొక కార్యమునకు నుపయోగించును. ఆలమందముందు నాఁబోతువలె మన సేనాగ్రభాగంబున గజగవయ గవాక్షులు పర్వతాకారులు నడుతురుగాక. గగనచరులలో మేటియని పేరుగాంచిన ఋషభుఁడు వానరవాహినీదక్షిణపార్శ్వంబును బాలించుచుఁ జనుఁగాక. గంధగజంబునుబోలిన గంధమాదనుఁడు ప్రాచీభాగంబు నధిష్ఠించియుండుఁగాక. దేవేంద్రుఁ డైరావతంబునువలె నేను హనుమంతు నధిరోహించి పౌరుషోత్సాహంబులు గొలుపుచు సేనామధ్యభాగంబునం దుండుదును. కుబేరుఁ డుత్తరదిగ్గజంబునట్లు వైరిజనాంతకుఁడు లక్ష్మణుఁ డంగదు నారోహించి వచ్చును. సుషేణ వేగదర్శి జాంబవంతులు పృష్ఠభాగంబును గాపాడుచు వత్తురుగాక' యని వారివారి స్థానకర్మంబులను గడుంగడు నేర్పుతో వివరణరూపంబున నిర్ణయించెను.

వానరవాహినీపతి సుగ్రీవుఁ డాసంవిధాన నైపుణ్యంబునకు నాశ్చర్యపడి ప్రస్థానంబు నాజ్ఞాపించెను. వానరులు యుద్ధోత్సాహులై గిరిగుహాశిఖర వనాంతరంబులనుండి మిడుతలదండువలె నొక్కుమ్మడి యెగచి పఱచి గిర్కీలు తిరుగుచు గంతులువైచుచు గర్జించుచు సింహనాదంబు లొనర్చుచు బింకంబు లాడుచు సుగంధిఫలంబులను భక్షించుచుఁ దేనియలానుచుఁ బ్రసూనమంజరీశోభివృక్షంబులఁ బెకలించి విలాసంబుగా నాడించుచు నొండొరునొత్తుచుఁ ద్రోపాడుచు బడుచు లేచుచు నధిక్షేపించుచు, 'ఇదిగో రావణుఁబరిమార్తు'మని యంపిల్లుచు దక్షిణదిశఁబట్టి నడచి లతాద్రుమయుతంబునుఁ బ్రఫుల్లకమలకల్హార సరోవరరమణీయంబును బహుతటాకవనశోభితంబును నైన సహ్యాద్రిని సమీపించిరి. ఆప్లవగచమూసాగరం బనంతంబును ఘోరభీకరంబునై యున్నను మార్గాంతరనగర జనపదంబులకు గోరంతయేని బాధగలుగకుండెను.

లక్ష్మణుఁడు నిజజయసూచకంబులను రామునకుఁ దెల్పుట

అట్లు సహ్యాద్రిని సమీపించినంతట లక్ష్మణుఁడు భౌతికాది మహాశుభనిమిత్తంబులఁ బెక్కింటిఁగాంచి, 'అన్నా! అచిరకాలమున నే నీవు రావణవధాపూర్వకంబుగా భూపుత్రిని బడసి సఫలమనోరథుండవై సమృద్ధార్థయగు నయోధ్యను బొందుదువు. శుభనిమిత్తంబులట్లు సూచించుచున్నవి. అదిగో చూడుము. వాయువు సేనానుసారియై యను

కూలగతి మెల మెల్లగా సుఖముగా వీచుచున్నాఁడు. మృగవిహంగధ్వనులు మధుర మధురంబుగా వినవచ్చుచున్నవి; దెస లెల్లఁ బ్రసన్నము లయ్యెను; లోకబాంధవుఁడు విమలుఁడై తేజరిల్లుచున్నాఁడు. కిష్కింధా నగరంబునకు నాగ్నేయభాగంబున నున్న లంకాపట్టణంబును గూర్చి పోవుచున్న నీకుఁ బృష్ఠభాగంబున శుక్రుఁడు ప్రసన్నకాంతియుతుఁడై ప్రకాశించు చున్నాఁడు. పురశ్శుక్రయోగమైనచో యాత్రాప్రతిషేధ మగును. ఇది యట్టిదిగాదు గావున నెంతయు మనకార్యమునకు ననుకూలము. నేఁడు ఫాల్గుణపూర్ణిమ ప్రవర్తిల్లుచున్నది. శుక్రుఁడు మేషస్థుఁడై యున్నాఁడు; నీవు కర్కటకమున జనించితివి. కర్కటము నకు మేషము దశమస్థానమగును. అది మిక్కిలి యనుకూలము. సర్వ వేదపారంగతుఁడగు భార్గవుఁడు పాపగ్రహ సంయోగవిశిష్టుఁడై శోభిల్లు చున్నాఁడు. సప్తర్షులు మహాతేజస్కులై ధ్రువంబునకుఁ బ్రదక్షిణ సంచార మొనర్చు చున్నారు. ఇక్ష్వాకువంశ్యులకుఁ బ్రధాన కూటస్థుఁ డైన త్రిశంకుమహర్షి విశ్వామిత్రసృష్ట సప్తర్షి వర్గాంతర్గతుఁడై యున్న వశిష్ఠునితోఁగూడి వెలుఁగుచున్నాఁడు. ఇక్ష్వాకులకుఁ గులనక్షత్రమైన విశాఖాబుక్షము కించన్మాత్రముగూడ దుష్టగ్రహ సంబంధముఁ బొర యక విమలమై విరాజిల్లుచున్నది. ఇవన్నియు మనకు శుభసూచకము లగును. వైరిపక్షము విచారింతము. నైరృతదైవతాకంబగు మూలా నక్షత్రము రాక్షసుల నక్షత్రమగును. అది ధూమకేతుస్పృష్టమై పీడావశ ముగా నున్నది. అంతకాలంబున మృత్యుగ్రస్తుల నక్షత్రము దుష్టగ్రహ పీడితంబగుచుండును. దానం జేసి యిప్పుడు యీగ్రహస్థితి రాక్షసవినాశం బును సూచించును. మఱియు నీరము నిర్మలమై రుచిరవంతముగా నున్నది; వనంబులు ఫలపూర్ణములై నయనోత్సవముఁ గావించు చున్నవి; వృక్షంబులు ఋతుధర్మాను సారంబుగాఁ బుష్పించి నెత్తావు లను వెదజల్లుచున్నవి. ఇవన్నియు మనకు విజయసూచకము లగును. తారకాసురయుద్ధంబున నిర్జరసైన్యమట్లు నేడు మనవానరసైన్యము మహోత్సాహప్రకాశవంతమై యున్నది. ఆర్యా! ఈ పరమశుభనిమి త్తంబులకు నెంతయు సంతసింపనగు'నని యాశ్వాస వచనంబులు పలికెను.

వానరాదులు సముద్రతీరము చేరుట

వానరచమూకరచరణసముద్ధూతధూళిపటలంబు రేగి నభోంత రాళంబు వ్యాపించి సూర్యమండలంబును దిరోభవించి యకాలతమః

కాండంబులఁబఱచి లోకభయావహమయ్యెను. సేనాతరణసమయంబుల వాహినులు నిరుద్ధప్రవాహగతులై యుబికి గట్టులకెగఁబ్రాకియుండి దండుచన్నంతనే కట్టతెగినట్లు తటాలున బొంలి విపరీతప్రవాహభ్రాంతిని గొలుపుచు హుటాహుటి బహుయోజన దూరము పఱచి పాఱసాగెను. ఆకపిసైన్యము మార్గాంతరమందలి విమలాంబుసరోవరంబుల నీది దాఁటుచుఁ బర్వతంబులకుఁ దొలఁగిచనుచు సమప్రదేశంబులందుఁ బఱచి నడచుచు రేయుంబవలు పయనముసాగించి సహ్యాశైలంబు నతిక్రమించి మలయాచలంబును వెనువైచి మహేంద్రగిరి నెత్తమ్మున విడిసెను. రాముఁడాపర్వతశిఖరమెక్కి కూర్మమీన సమాకులజలార్ణవంబును గాంచి యందుండి దిగివచ్చి లక్ష్మణసుగ్రీవులను వెంటఁగొని తరంగమాలికలను వీచి శిలాతలంబులఁ గడుగుచున్నదోయని దోఁచుచున్న సముద్రంబు తీరంబుచేరి, 'వానరేశ్వరా! కడలి గట్టుచేరితిమి. ఇఁక మనకాల్నడకలు సాగవు. ఇచ్చట సాగరుఁడు మహోత్తుంగతరంగాభీలుఁడుగా నున్నాడు. తరణోపాయము విచారింపుము. సేనను వదలి చనరాదు. శత్రువులు దాఁగి యుండి సందుదొరకినఁ బ్రహరింతురు. ప్రహరావారికి హెచ్చరిక సేయు' మనెను.

వానరసైన్యమట్లు విడిసి యుల్లోలకల్లోలమైన యాకడలిని గాంచి, 'ఈవారాశి యక్షోభ్యముగానున్నది. దీని యవ్వలిదరి గానరాదు. తిమి తిమింగలమకరమత్స్యకచ్ఛపాభీలమై సంధ్యాకాలములందు నిజఘోర రూపంబును జాచి బెగ్గడిల్లు ప్రాణిలోకంబునకు నవ్వటలోయన నెలి నురువులను గ్రక్కుచుఁ జంద్రోదయంబున నానందవశముననోయన నూర్మిమాలికల నాడించుచు ఫణిఫణాగ్రరత్నప్రదీప్తమై శింశుమారాది మహాసత్త్వములకు సమాశ్రయమై నిజశరణత్రాణపరాయణత్వమును బ్రకటించుచు నానాశైల సమాకులము నగాధము నైయున్న యీ యర్ణోరాశిని జూచినంతనే ధైర్యకవచములు జాఱుచున్నవి. శీకరంబులు శశికిరణంబులసోకున నగ్నికణంబులఁబోలి గగనభాగంబున నక్షత్రంబులట్లు సముద్రాంతరమున రాజిల్లుచున్నవి. గగనసామ్యమును గోరిఁ గాబోలు సముద్రము తనయందు నాగాసురులకు నిరవిచ్చెను. ఆకాశంబున మేఘపరంపరాసంఘట్టనధ్వనులట్లు సాగరాంతరమున వీచికామాలికాసంఘర్షణధ్వనులు చెలఁరేగి భేరీనినదంబుల మ్రోయుచున్నవి. గగనసాగరంబులకు నంతగాభేదము గానరా' దని యొండొరు చెప్పుకొని విస్మయపడసాగిరి.

రాముఁ డేకాంతమున సీతకై శోకించుట

రాముఁడంత నేకాంతమాశ్రయించి సీతాదేవిని తలఁచి, 'కళ్యాణీ! కాలముతోడ శోకము సన్నగిలుట లోకసహజము. నాయందది విపరీత మగుచున్నది. ప్రేయసీ! నీవు దవ్వగుటకు దుఃఖించుటగాదు. ఆవిధ దుఃఖము ప్రస్థానముతోడ సమసెను. నిన్ను రక్కసుఁడు దొంగిలి తెచ్చుటకుగా దుఃఖించుటగాదు. ఆదుఃఖము రావణశిరఃఖండనంబునఁ గాని చల్లారదు. కాంతామణీ! నీజవ్వనమెల్ల రిత్తపోవుచున్నది. చన్న ప్రాయము మఱలరాదు. అందులకుఁగాఁ జెల్లు దుఃఖింతును. అనిలా! నీవు సర్వాంతశ్చరుండవు; నీవేగ మింతనరాదు. నాప్రణయమాలకించి నాప్రియురాలి మీఁదుగా వీచివచ్చి నన్ను డాఁకుము. దాన నాకుఁ బ్రియాసంస్పర్శ సుఖమబ్బును. చంద్రా! నీసందర్శనంబున నాప్రియా ముఖబింబదర్శనభాగ్యప్రాప్తిని భావించుచున్నాను. ప్రేయసీ! నీవిరహము దుర్భరమగుట నిజము. ఎట్లో దానిని సహించుచున్నాను. దుర్భరతరమైనది మఱియొకటి గలదు. అదితలఁపున మెదలినప్పుడెల్ల నా ప్రాణంబు లవిసి విఱియుచున్నవి. వలదన్నను వినక భోగములనెల్ల దిగనాడి నాతోడిదేలోకంబుగా భావించి నారచీరలుగట్టి నావెంటఁ దగిలి గహనాంతరములుఁ జొచ్చి కడుపారదినిగాని కన్నార నిద్రించిగాని యెఱుంగక పడరాని యిడుమలు పడితివి. నేను చెంతనుండుట వలన నట్టి వెతలనంతగా సరకుచేయవైతివి. నాపరోక్షమున నిన్ను రాక్షసాధముఁ డపహరించినప్పుడు వానిని నీపాతివ్రత్యాగ్నికి నింధనప్రాయ మొనర్ప నోర్చియుఁ బతిభక్తింజేసి యట్లు గావింపక నన్నుఁ దలంచి 'హా! నాథా!' యని నీవిడిన దీనాలాపము నాహృదయమెల్ల నలమి నాయంగకంబుల నేర్చుచున్నది. ఆవ్యథాగ్నిని సహింపఁ జాలకున్నాను. జీవితేశ్వరీ! మారుఁడను వీతిహోత్రుఁడు నీవియోగాగ్నికుండమున నన్నుఁ ద్రోచి భవచ్చింతారూపజ్వాలలను రేపి రాత్రిందివము నన్ను దహించుచున్నాఁడు. ఈదీనుని కనికరింపవా? ఈతాప మోర్వఁజాలను. దీనికి నంతము గానరాదు. మున్నీటి యాశ్రయమునఁ గాని యిది చల్లారునట్లు దోఁపదు. సీతా! మనమిరువురము నేకశయ్యావ్రత మనుష్ఠించితిమి. ఇప్పుడావ్రతము వీఁగిపోయెను. తత్ప్రాయశ్చిత్తార్థము నుపదేశింపవా? కళ్యాణీ! నీవు పుడమిఁగలవని వింటిని. ఆవార్త నాకుఁ బరమజీవసాధన మయ్యెను. నీరింకిన కేదారము వాడి నశింపనుండియు జలపూర్ణపరిసర కేదారంబు తేమకు నూపిరితోనుండునట్లు నాభాగ్యదేవతవైన నీవియో

గంబునకుఁగాఁ గృశించి నశింపనుండి నీవు జీవించియున్నవార్త విని ప్రాణములు నిలిచియున్నవి. కటా! శత్రుజయమెన్నఁడో శతపత్రాయతేక్షణను నిన్ను నిఱుపేద సిరింబలెఁ గాంచుటెన్నఁడో గదా. హా! జానకీ!

ఉ॥ కన్నులకాంతఁదీఱ నినుఁగాంచెడుకల్మి లభించుటెన్నడో?
ఎన్నఁగరాని బాళి శమియింపఁగ నిన్నెదఁగూర్చుటెన్నడో?
తిన్నగ నీదుకెంపెదవి తేనియలం జవిచూచుటెన్నడో?
అన్నులరాణిరో! మనకునైన వియోగము పాయుటెన్నడో?

దేవీ! యజనభూమిసంభవా!

చ॥ జనకుని కూర్మిపుత్త్రివయి జానగుకోసలరాజమౌళికిన్
బనువున ముద్దుకోడలుగఁ బాటిలి నాకు ననుంగుపత్నివై
తనరెడునీకుఁగూడ నలదైత్యునిచేఁబడి దిక్కులేక యి
య్యనువున శోకతాపముల యార్తిఁ గృశించుట తప్పదయ్యెనే?

కళ్యాణీ! నీలనీరదంబును శరత్కాలశశిరేఖవోలె రక్షోగణంబును నీవుత్రోసివచ్చి నాయెదుట నుదయింపరాదా? నిన్నుఁ గన్నుల నద్దుకొని తాపమువీడి సుఖింతును గదా.

చ॥ మగువ! శిరీషసూనసుకుమార! నిసర్గకృశాంగకా! సెటా!
దిగులుపవాసముల్ బెడగుదేశముఁ గాలవిపర్యయంబు నొ
క్కగతినిగూడి యేచ సుడిగాలికివీచి జలంబుబాసి వే
సఁగి నడియెండలోనుడికి జాబిలి లేఁదొగరేకవైతివే?

దేవీ! సాధ్వీమణీ! నాయెడఁ బ్రసన్నవై వాడిన నీయంగకంబులతో నుత్కంఠకంఠాశ్లేషసౌఖ్యంబు నొదవించి నీయానందబాష్పంబులతో నాకు సంతోషరాజ్యపట్టాభిషేక మొనర్పవా?' అని యలమటింప సాగెను. రామునివ్యసనంబుఁ జూడనోపకనోయన నంతలోనఁ జండభానుఁడు మందరుచియై యస్తమించెను.

రావణుఁడు లంకాదురవస్థకుఁ జింతించి మంత్రులతో నాలోచించుట

అట రావణుఁడు లంకాపురముపాటు తలఁచి, 'అహో! నేను జీవించియుండఁగాఁ గోఁతిమాత్రుఁడిందు వచ్చి యింతఁగావించెను. ఇంతకన్న నవమానము గలదా? రణోత్సాహనములైన నాయీబాహువు

లేల? నాఁబదుకేల?' యని లజ్జపడి సేనాపతులను రావించి, 'రక్షో వీరులారా! వానరమాత్రుఁడెంతగావించెనో లంక యేపాటు పడెనో చూచితిరిగదా. వాఁడు సీతను సందర్శించి పోయెను. ఇఁకఁగర్తవ్యము నూహింపుఁడు; మీమతమెన ర్తును. బుద్ధిమంతులు కూడి నిశ్చయించిన యర్థము ఫలప్రదముగాక మానదు. పురుషు లుత్తమమధ్యమాధములని ముత్తెఱంగుల నుందురు. తత్తల్లక్షణంబులనుబట్టి వారిని వివేకింపనగును. ఉత్తముఁడు తనకు హితులును మంత్రనిర్ణయసమర్థులును నైన వారి తోడనో, తన సుఖదుఃఖంబులకు సంతోషపరితాపంబులొందుమిత్రుల తోడనో తనకుమేలుగోరునట్టి బంధువులతోడనో సంప్రతించి యర్థమును నిశ్చయించి ఫలభారమును దైవముమీఁదవైచి కార్యనిర్వాహణమునకు సమకట్టును. మధ్యముఁడు పరసహాయము నపేక్షింపక తాను స్వాయ ముగాఁ బూర్వోత్తరసందర్భములను బరామర్శించి దైవముమీఁద భారమువైచి కార్యోన్ముఖుఁడగును. అధముఁడన్నచో గుణదోషంబు లను విమర్శింపఁడు; దైవవ్యపాశ్రయమును లక్షింపఁడు; త్వరపడి కార్యమారంభించును; అదిదుదముట్టులోన నంతరాయమేమాత్రము గల్గినను బ్రయత్నము విరమించును. పురుషులెట్లో మంత్రములు గూడ నట్లే త్రివిధమగును. శాస్త్రదృష్టియు నైకమత్యముఁగల మంత్ర ముత్తమమగును. అర్థనిర్ణయభాగంబున మతభేదము గలిగినను సాధ నావస్థయందు నైకమత్యముగల మంత్రము మధ్యమ మగును. ఆద్యం తము భిన్నమతమై యైకమత్యస్ఫురణయే లేని మంత్ర మధమ మగును. మీరెల్లరును మతిమంతులరు గావున శాస్త్రదృష్టితో నైకమత్యభావ ముతోఁ గార్యార్థమును నిశ్చయింపఁగోరుదు. మీనిశ్చితార్థము నాకుఁ గర్తవ్యమగును. మఱియొకమ్మాట. జరిగినదానిఁ గూర్చి విమర్శించుట గతజలసేతుబంధనమగునని కొందఱు భావింతురు. ఆమత మంత సమా దరణీయముగాదు. ఉత్తరార్థ నిశ్చయమునకుఁ బూర్వార్థ పరిజ్ఞానము మిక్కిలి తోడ్పడును. ఈ సంగతి మఱువవలదు. రాముఁడు లంకపై దాడి వచ్చును. వానిబలపరాక్రమములు జనస్థానవృత్తాంతమే చాటు చున్నది. వానివెంట వానరులు వేలకొలఁది వత్తురు. కపులెంతటివారో మీరే యూహింపనగును. ఆవిషయమై సందేహమున్నచో నేటిలంకా పరిస్థితి నిశ్చయించును. సముద్రమును దాఁటుటెట్లందురా? రాముఁడు దివ్యాస్త్రసంపన్నుఁడు; ఒక్క కోలతో మున్నీరు నింకించి దాఁటును; లేదా, సేతుబంధనముగావించి వచ్చును. ఎట్లోమనకు వానికి వైరము

పొసఁగెను. ఈవైరాగ్ని తుదిముట్టక చల్లారదు. మాలో నెవరును వెను దీయరు. ఈసందర్భములెల్లఁ బర్యాలోచించి మనకును మనపురంబు నకును హితవగువెఱవు నూహింపుఁ' డనెను.

సేనాపతులందఱులేచి, 'దేవా! వివిధశస్త్రాస్త్రప్రహారదక్షులైన యోధానయోధులు లక్షలకొలఁదినుండఁగా రాక్షసానీక మనంతముగా నుండఁగా నీవిట్లు డీలుపడనేల? పాతాళగతభోగవతీపురంబును మెట్టి పన్నగులనోర్చి జయశ్రీనిబందిగొన్న నీవిక్రమంబును, కైలాసగిరీంద్రము నూటాడించిన నీబాహుబలంబును, కుబేరుని దెసలకుఁ దఱిమి పుష్పక విమానంబును గైకొన్న నీపరాక్రమంబును, దానవేశ్వరుని మయుని భయభ్రాంతునిగాఁ జేసి తదీయపుత్త్రికా రత్నంబును మండోదరిని భార్యగాఁ జేకొన్న నీసాహసంబును, మధుదానవవీరుని బాదాక్రాంతు నిగాఁ జేసిన నీవీర్యంబును, రసాతలవాసులను వాసుకి తక్షకాదుల నుఱుమాడి వశవర్తులుగా నొనర్చిన నీతేజంబును నేఁడేమాయెను? అక్షయబలులై శూరశిఖామణు లనుపేరువడసి తపోలబ్ధవరగర్వోన్నతి విఱ్ఱవీగుచుండిన కాలకేయ దానవులంతటివారు నీతో మత్సరించి సంవత్సరము పోరి తుదకు జితులై శరణుచొచ్చి యాత్మదోషపరిహారార్థమును భవద్దయార్ద్రస్నేహ సంపాదనార్థమును వివిధమాయలను నీకుఁ గఱపి తమప్రాణములను దక్కించికొనరా? ఈసంగతి లోకమెఱుంగదా? వేయేల? మృత్యువన్న జీవలోకమెల్ల నుడ్డుడుకును. అట్టి యమునిపై దండెత్తి మృత్యుదండమహాగ్రాహంబును శాల్మలీద్రుమమండితంబును గాలపాశతరంగాభీలంబును గాలకింకరపన్నగసంకులంబును నైన తన్నగర సాగరంబుఁజొచ్చి మిత్తినోర్చి యత్యంతవిజయంబునంది జగజ్జేగీయమాన కీర్తి నాపాదించితివి. అట్టి వీరాతివీరునకు నీకు నరమాత్రుఁడు రాముఁడు గీముఁడు నేపాటి యగు? ఆయలఁతికై యింతమంతనమేల? దేవా? నీవు నీగద్దె దిగకయే విజయలక్ష్మిని గ్రహింతువు. ఏ స్థిరమతి మహేశ్వరుని మెప్పించి మహాస్త్రవరంబులఁ బడసెనో, శక్తితోమరంబులు మహానక్రమీనంబులుగాఁ బ్రేవులు శైవలంబుగా గజంబులు భూరికచ్ఛపంబులుగా హయంబులు మండూకంబులుగా రుద్రాదిత్యులు మకరంబులుగా మరుద్వసువులు మహోరగంబులుగాఁ బదాతిపులినంబుఁ గలిగి రథాశ్వగజజలరాశితోనిండి యక్షోభ్యమైన దేవబలసాగరంబును జొచ్చి కలంచి యింద్రుని మీసాలఁబట్టి తెచ్చి యోధీరాగ్రణి నీ మోసల నిడెనో యావీరశిఖామణి నీపుత్రరత్న మింద్రజిత్తు నీదండనుండగా

నయ్యలంతిని లెక్కింపనేలా? రక్షోనాథా! నిక్కముగా నీకిట్టి బెగడు కలుగదు. మా ధైర్యోత్సాహశక్తిసంపదలం బరీక్షింప నిట్లందువు.

మ॥ నరమాత్రుండఁటతాను, కోఁతులఁట సైన్యంబెంచఁగా, ఘోరసా
గరమున్ దాఁటి యనన్యసాధ్యయగు లంకందాఁకి లోకైకభీ
కరరక్షోబలమున్ జయించునఁట, యీగాథల్ విసన్ నవ్వరే ?
ధరలోనిట్టి కథీషికల్ గలఁచునే దైత్యేశ! నీవర్గమున్ ?'

అని వచించిరి.

అంతఁ బ్రహస్తుఁడనువాఁడు లేచి, 'రాక్షసేశ్వరా! దేవదానవ గంధర్వులుగానీ పతగోరగపిశాచంబులుగానీ నిన్ను ధర్షింపఁజాలరు. కోఁతిమూఁకసంగతి పలుకనేల? నాఁటిహనుమంతుని సేఁతలందువా? మేము పరాకుననుంటిమి. అందువలన వానిదుండగములు సాగెను. ఒండుచో వాఁడు ప్రాణంబులతో జనియుండఁడు. ఆజ్ఞయేని యీక్షణము చని శైలశైలాంతరములు వెదకి భూమండలంబు నవానరంబుగా నొనర్చి వత్తును. రజనీచరాగ్రణీ! నీలెంక ప్రహస్తుఁడుండఁగా నీదిక్కునవ్రేలు చూపనోర్తురా!' యనెను. దుర్ముఖుఁడనువాఁడతని మాట నందుకొని, 'రక్షోనాథా! ఆకోఁతిమనకుఁగావించిన తలవంపు మన్నింపరాదు. ఊరు పేరులేని వానరుఁడు వచ్చుట లంకఁజొచ్చుట రాక్షసాంతఃపురములను బరిభవించుట—ఇదివిన్ననగరా? నాడుసుత నాయెడలు మండుచున్నది. దేవరవారియాజ్ఞకు వేచియున్నాను. ముదలయేని యిప్పుడ చని రసాతలముజొచ్చినను సముద్రాంతమున డాఁగినను వారినెల్లఁ జిక్కించుకొని వధించివత్తు' ననెను. వజ్రదంష్ట్రుఁ డనువాఁడు లేచి, 'నాయీపరిఘ మాంస శోణితరూషితమైనది. సాక్షిగాఁ జెప్పుచున్నాను. దొంగకోఁతిని బెద్దచేసి పలుకుచున్నారు. ఇంతకన్న వెఱ్ఱితనముకలదా? వానిజోలిమాని మన వైరమునకు మూలమైన రాముని వానితోనున్న లక్ష్మణసుగ్రీవులను దలంపుము. మనకు మగఁటిమిగలదేని వారియెడఁ జూపనగును. ఒక్కపూఁట నాకు సెలవిమ్ము. వారిని భూతంబులకు బలిపెట్టి కోఁతులు గీతులగునట్లొనర్చి వత్తును. ఒకమాట; శత్రువుల నుపాయంబున జయించుట యుక్తము. ఏకష్టము లేకయే కార్యసిద్ధియగును. మార్గమందురా? నాకుఁ దోఁచినది విన్నవింతును. మనము కామరూపులము; తలఁచిన రూపముఁ దాల్పనోఁతుము. మనలోఁ గొందఱు మనుష్యరూపంబులు ధరించి రామునొద్దకుఁబోయి భరతుఁడుపంపఁగా వచ్చిన పదాతులమని రామునకు నమ్మఁబలుకవలయును. అతఁడు వారిని జేరఁదీసి మాట్లాడు

చుండును. అంతలోనఁ గొండఱము గగనస్థులమై యస్త్రశస్త్రంబులనుఁ గురియించి వానరసైన్యంబును జీకాకుపఱుపనగును. ఆగందరగోళములో మనవారు తెంపుచేసి కపిసైన్యమును జెండాడవలయును. రామలక్ష్మణులుగూడ నత్తుములయుద్ధములో నశించినను నశింతురు. ఒకవేళ తప్పించుకొందురేని కపిసైన్యమెల్ల నశించుటవలన నసహాయులై వెఱవు గానక ప్రాణపరిత్యాగ మొనర్తురు. ఇంతకన్న మంచిదారిలేద' దనెను. నికుంభుఁడనువాఁడు లేచి, 'ఇంతయేల? మీరెల్లరు నిందేయుండుఁడు. నేనొక్కఁడఁజని వారిపీచ మడఁచి వత్తు' ననెను. అందున్న నికుంభాదులు నేను నేననుచు లేచి పరిఘప్రాసశక్తిశూలాద్యాయుధములను వారివారిచేతి వానిని ద్రిప్పుచుఁ బ్రయాణోన్ముఖులైరి.

విభీషణోపదేశము

విభీషణుఁడు వారి తీవ్రమాపి కూర్చుండఁబెట్టి ముకుళితహస్తుఁడై రావణుని సమీపించి, 'అన్నా! సామదానంబులకుఁ గానికార్యముల పట్ల దండోపాయము శరణీయమని పండితులు వచింతురు. ముందుగా దండోపాయంబును బ్రయోగింపరాదు. మఱియు నది విషయాసక్తులై మైమఱచియుండు వారియెడను, ముట్టడించిన శత్రువులయెడను, దైవము ప్రతికూలముగా నున్నయెడను ఫలకారియగునుగాని తదితరులయెడ నుపయోగింపదు. అన్నా! రాముని వధించివత్తుమని మనవారు వచించుచున్నారు. వధించుట యటుండనిమ్ము. వారినెదురింపనైన నెదిరింపఁ గలరా? అతనిసంగతి యెఱింగిన వారిట్లు పలుకరు. ఆయన నిరంతరము నప్రమత్తుఁడై యుండును. వానిని మోసగింపఁ దరముగాదు. మఱియు నమ్మేటి విజిగీషువును జితరోషుఁడును బలశాలియునై మెలఁగుచుండును. అట్టిదురాధర్షునిఁ జెనక సాధ్యముగాదు. కావున రాక్షసమాయల నమ్మి త్వరపడవలదు. రాక్షసబలములేదా యనవచ్చును. రాక్షసులు మహాబలశాలురనుట నిక్కము. వారికన్న బలాఢ్యులుగలరు. అది మఱవవలదు. హనుమంతుఁడే యిందులకు నిదర్శనము. అన్యులకుఁ దలంపునఁ గూడ తరింపరాని ఘోరసాగరంబును శతయోజన విస్తీర్ణముగలదాని నతఁడొక్కఁగంతున దాఁటెను. ఇంత దుష్కరకర్మ మొనర్చిన యతఁ డెంతటి వాఁడో మీరే యూహింపనగును. అన్నా! ఏపనిగాని దైవానుకూల్యము గలిగినఁ జక్కపడును. దైవము ప్రతికూలించినప్పుడు గోరంత పనియైనను గాదు. హనుమంతుని సాగరోత్తరణముమబట్టి రామునికి దైవ

మనుకూలమగుట స్పష్టము. స్వపరబలంబులను బరిగణింపక కయ్యము నకుఁ గాలుద్రువ్వరాదు. మనవారు తమబలపరాక్రమంబులనే యుగ్గడించుచున్నారుగాని యెదిరిసంగతిని దలంపరు. మన ఖరదూషణు లెంతటివారో, వారికిజోడగు వీరులు మనలో నెందఱుగలరో నేనుచెప్పనక్కఱలేదు. అట్టిఖరదూషణులును వారివెంటఁ బదునాల్గువేల రాక్షసవీరులును దినార్ధములో రామునిచేత మడిసిరి. అతనిశక్తిసంపద లెట్టివో మీరే తలపోయుఁడు. అన్నా! అన్నిఁటికి ధర్మమే మూలము. ధర్మవ్యతిక్రమ మెవ్వరికిని దగదు. ధర్మవ్యతిక్రాంతుఁడు సుఖమెన్నఁడుఁ బడయఁడు. ధర్మానుసారికి సమస్తసంపదలు చేకూఱును. ధర్మము రాజువశమై యుండును. రాజు ధర్మమును దప్పినఁ బ్రజలు నట్లగుదురు. 'యథా రాజా తథా ప్రజా' యన వినమా? నీవు రాక్షసేశ్వరుఁడవుగాని యేతన్మాత్రుఁడవు గావు. రాక్షసులు నిసర్గతమఃప్రధానులు గావునఁ జీటికిమాటికిఁ జెలరేఁగి ధర్మాతిక్రమణంబునకు సాహసించుచుందురు. వారిని దిద్దిచక్కఁ జేయుభారము నీయెడనున్నది. వారుద్రొక్కునట్టి యపమార్గములను రాజుసమ్మతింపరాదు. ప్రకృతము విచారింతము. రామునితోడ యుద్ధమును దలపెట్టిరి. ఈ యుద్ధము ధర్మమా? వానితో మనకుఁబగ యేలవచ్చెను? ఖరదూషణాదులను నిష్కారణముగా నతఁడు వధించుటయే వైరమూలమని చెప్పెదరుగాఁబోలు. నిజము విచారింపవలయును. రాముఁడు మనవారిమీఁద దాఁడి వెడలి రాలేదు. ఆయన పితృవాక్యపరిపాలన వ్రతమనుష్ఠించి భార్యాద్వితీయుఁడై కాననంబులకు వచ్చి మునివృత్తి నుండెను. వానిరూపసంపదకు శూర్పణఖ కామమోహితయయ్యెను. ఏకపత్నీవ్రతుఁడు గావున రాముఁడామె మతమంగీకరింపఁడయ్యెను. శూర్పణఖ వానియెడ నీర్ష్యామత్సరంబులు వహించి వానికెగ్గుగావింప సమకట్టెను. ఆయన యందులకు నాగ్రహించియు స్త్రీ గావున వధింపనోడి యంగభంగముమాత్రము గావించి శూర్పణఖను దఱిమెను. అది పగఁబూని ఖరదూషణులకు బొంకి వారిని రామునిమీఁదికిఁ బురికొల్పెను. వారు నిజము విచారింపక శూర్పణఖను నమ్మి రాముని ధర్షించిరి. ఆశూరుఁ డాత్మరక్షణార్థము వారితోఁ బోరనయ్యెను. రణరంగంబున ఖరదూషణాదులు మడిసిరి. శూర్పణఖ యంతతో మిన్నకుండక నీకడకువచ్చి కల్లలాడి నీయెదలో శాత్రవభావంబును స్త్రీమోహంబును రెంటిని నాటెను. నీవు క్రోధవివశుండవై పగదీఱుటకుఁగా రామునిపత్ని నపహరించి తెచ్చితివి. ఆయన తనసతి

యెందుఁ బోయెనో తెలియక దేశమెల్ల వెదకించి తుదకు సంగతి యెఱింగి పత్నీసంరక్షణార్థము లంకపై దాఁడి వెడల నిశ్చయించి వానర బలసమేతముగా వచ్చుచున్నాఁడు. అన్నా! ఇందు రాముని నేర మేమి గలదో యాయన యధర్మమేమి చేసెనో మనవైరమునకుఁ గారణ మెవ్వరో వ్యవసాయాత్మక బుద్ధితో నీవే యూహింపుము. పరదార గమ నంబు మహాపాతకమనియు దానివలన నాయుఃక్షీణము సర్వనాశనముఁ గలుగుననియు శాస్త్రంబులు ఘోషించుచున్నవి. అనుభవముగూడ నట్లే బోధించుచున్నది. కావున నిట్టియకార్య మెవ్వరికిఁ గాదు. మీఁదు మిక్కిలి రాజుసంగతి చెప్పవలయునా? అన్నా! ఎట్లో ప్రమాద పడి తివి. 'ప్రమాదో ధీమతామపి' యని గలదు. తప్పును సవరించుకొనుట ప్రాజ్ఞుల లక్షణము. తప్పునెఱింగియు దాని నూర్జితపఱచుట విజ్ఞులకుఁ గాదు. అన్నా! నావిన్నపమాలకించి యాత్మదోషపరిహారార్థము సీతను రామునకు నప్పగించి యతనితో నెయ్యమొనర్పుము. ఈ సేఁతవలన నీ కీర్తి ముల్లోకముల వ్యాపించును. నీప్రవర్తనము లోకమునకు సన్మార్గ ప్రదీపకమగును. ధర్మము నుద్ధరించిన వాఁడవగుదువు. అన్నా! లౌకిక దృష్టితో విచారించినను రామునితోడి పగ మేలుగాఁ దోఁపదు. ఆయన మహావీర్యసంపన్నుఁడు. వాని శక్తిసంపదలు లోకాతీతములు. మించిన వైరితో విరోధించుట లగ్గుగాదు. నామాట వినుము. సీతను గొనిపోయి రామునకు సమర్పింపుము. ఎల్లవిషయములు నీకు మేలగును. జాగు వలదు; 'ఆలస్యమమృతంవిష' మ్మందురు గదా. రాముని కఠోరబాణా గ్నులు లంకను గూల్పకమున్నె యీపనిచేయుము. నీవట్లు చేయవేని యంతతో నీకోర్కెకొనసాగదు. రాముఁడు రాక్షసోన్మూలన పూర్వకం బుగా సీతను బరిగ్రహించును. అన్నా! భ్రాతృప్రీతి నన్నూఱకుండ నీయదు. ఆకారణంబున నింత తెంపుచేసి చెప్పితిని. ఇచ్చకములు విన వలదు. నీమతము మాఱదేని నీవు శరత్కాలరవిదీప్తివలె మహాతీక్ష్ణంబు లును నవ్యాగ్రపుంఖంబులును నమోఘంబులునునైన రామవిశిఖంబులకు గుఱియగుదువు. కోపమువలదు. తామసి తామసియగునందురు. కోపము నిఖిలసుఖంబులను సమస్తధర్మంబులను హరించును. శాంతము పరమ శ్రేయస్కరము. దానివలన ధర్మంబును ధర్మంబువలన సంతోష కీర్తి సంపదలును వర్ధిల్లును. అన్నా! నాయెడఁ బ్రసన్నుండవై నావచన మొనర్చి ధర్మము నుద్ధరించి పాపమెడసి ప్రపంచమునకు సన్మార్గదర్శ కుండవును, రాక్షస లోకంబునకుఁ బ్రాణదాతవునై చిరకాలము యశః

కీర్తులగూడి సుఖముండుము' అని విన్నవించెను. రావణుఁడు తమ్ముని విని వివిధములైన తలంపుల చిక్కునకుఁ జిక్కి యేమియుఁబలుకక నాఁటికి సభచాలించి యంతఃపురమునకుఁ బోయెను.

రావణ ద్వితీయసభ

మఱునటి యుదయంబునఁ దూర్యనాదములు చెలరేఁగెను. విద్వజ్జనులు పరివేష్ఠించి యర్హాసనంబు లలంకరించిరి; కుశాగ్రమతులగు మంత్రిపుంగవులు కొలువైరి; ప్రమదారత్నంబులు కరకమలంబుల వీచోపులు ధరించి నిలిచిరి; నృత్తగీతాదివాద్యంబు లారంభమయ్యెను. రాజవిజయార్థము పుణ్యాహమంత్రంబులు పఠింపఁబడుచుండెను; మంత్రవేత్తలు దధిఘృతపుష్పాక్షతల నభిమంత్రించుచుండిరి; కార్యకరణదక్షులు వేచియుండిరి. సభామండపము గంధర్వలోకమునకు సాటియగుచు దేవనగరంబుతోఁ బంతగించుచు భోగిభవనంబు నపహసించుచుఁ బరిఢవిల్లెను. రావణుఁడు యథాకాలమునఁ బ్రవేశించి పేరోలగము దీర్చెను.

విభీషణ పరితాపము

విభీషణునకు నాఁటిరేయియెల్ల గన్నుకూర్కకుండెను; వివిధ భావంబులు తలసూపి వానినెంతయుఁ గలంచెను; ధర్మము బహురూపంబుల గోచరించి యతనిని హెచ్చరించెను; రాష్ట్రము రూపుదాల్చివచ్చి ప్రాణప్రదానముఁ గోరెను. అతఁడిట్టి చింతలతో రేయెల్లఁ బుచ్చి తీవ్ర సంతాపతప్తుఁడై, 'అహో! ఏమిసేయుదు? చెప్పఁదగినదంతయుఁ జెప్పితిని. ఎందునను నాయన్నమతము మరలునట్లు దోఁపదు. ఎన్నివ్రతములాచరించినను ఘోరతపంబులెన్ని యొనర్చినను నాయన్నను రజోమాలిన్యంబింకను వదలదు. నాయన్న పామరుఁడు గాఁడు. అతఁడు ప్రతిదినముఁ గోటిశివలింగంబులకు నర్చనలు గావించుచుండును. మందమతియుఁగాఁడు; వానిశాస్త్రపరిజ్ఞానమునకు మేరగలుగదు; భూతదయ లేదాయనుటకు బంధుమిత్రాదులం దతఁడెంతయు నెనరుంచును. ఇట్టివాఁడయ్యు నతఁడిట్లుగావించుట పూర్వకర్మ దుర్వాసనావిశేషము గాని వేఱుగాదు. ఎంతటివారికిని బుద్ధి యప్పుడప్పుడు ప్రసుప్తమై మూఢమగుటగలదు. అట్టిది ప్రబోధంబున వికసించుటయుఁ గలదు. నాయన్న బుద్ధి నేఁడు ప్రసుప్తమైయున్నట్లు దోఁచుచున్నది. వానికి యథాశక్తి ప్రబోధమొనర్పనేని నాధర్మమును దప్పుటగును. అతఁడు వినఁడా?

నాధర్మమును నేను నిర్వర్తించుటగును; ఫలము నాయధీనముగాదు. అత్యంతగాఢదుర్వాసనావిష్టులు తత్ఫలము ననుభవింపక తీఱదు. అట్టి వారియెడ నీశ్వరుఁడుగూడ ననీశ్వరుఁడగునందురు' అని తలపోసి కృత నిశ్చయుఁడై సభామండపంబునకుఁ జని సింహాసనాధిష్ఠితుఁడై యున్న యన్నకు జయశబ్దపూర్వకముగా నమస్కరించి యర్హాసనంబునఁ గూర్చుండెను. కొంతవడికి నెల్లరుఁ దమతమ కార్యములు విన్నవించి యాజ్ఞలు వడసిచనిరి. మంత్రులు మాత్రము నిలిచిరి.

విభీషణుఁడు మరల హితముపదేశించుట

విభీషణుఁడది యవసరంబుగా రాక్షసేశ్వరుని డాయఁ బోయి, 'అన్నా! నానిన్నటివిన్నప మేమాయెను. సీత లంకానగరముఁ జొచ్చి నది మొదలు పెక్కులుగా నశుభనిమిత్తంబులు గానవచ్చుచున్నవి. సమంత్రకంబుగా వ్రేల్చినను వీతిహోత్రంబులు విస్ఫులింగములను జిమ్ముచుఁ బొగచూఱునేగాని చక్కగా వెలుగవు. అగ్నిహోత్రశాలలం దును మహానసములందును వేదాధ్యయనస్థానములందును బెనుబాములు ప్రాఁకులాడుచున్నవి. హోమార్థము తెచ్చిన యాజ్యపురోడాశాదులకుఁ జీమలెక్కుచున్నవి. ఆలపొదుగు లెండెను; వీరకుంజరంబులు మద ముడిఁగెను; అశ్వంబులు దీనముగా సకిలింపసాగెను; వానిముందు వైచిన గ్రాసముట్లేయున్నది. ఓష్ట్రఖరాదులు రోమములను రాల్చుచుఁ గన్నీరు నించుచు రోదనములు గావించుచున్నవి; వానికిగాఁ జేయు చికిత్సలెల్ల వ్యర్థమగుచున్నవి. వాయసము లెందుఁజూచినను గుంపులు గుంపులుగాఁగూడి యఱచుచు విమానాగ్రంబులందు వ్రాలుచున్నవి. గృధ్రములు గుంపులుగా వ్రాలనియిల్లు మననగరమం దొక్కటియుఁ గానరాదు. నక్కలు ప్రాతస్సాయంసంధ్యలవెంట నగరంబు సమీపించి యమంగళంబుగాఁ గూయుచున్నవి. మాంసాశనములైన శునకాది మృగంబులు నగరద్వారంబులందు బారులు దీఱి పిడుగుమ్రోతలఁబోని ధ్వనులు గావించుచున్నవి. ఈదుర్లక్షణంబులకుఁ దగినట్లుగా వనభంగ లంకాదహనాదులు గలిగెను. ఈ దుర్నిమిత్తంబులను గాంచి మనవారిలో నెఱుకగలవారు భయపడుచున్నారు. ఇట్టి శకునంబుల ఫలాఫలంబులు సర్వశాస్త్రవేత్తకు నీకుఁ దెలియనివి గావు. దోషంబులకుఁ గొన్నిఁటికిఁ బ్రాయశ్చిత్తంబులను నిశ్చయించిరి. ప్రాయశ్చిత్తములొనర్చి దోషము లను బాసి బాగుపడుటయుఁ గన్నారఁ జూచుచున్నాము. కావున

నావచించిన దుర్నిమిత్తంబులకుఁ దగు నుపశాంతిఁ గావింపుము. రాష్ట్ర మంతఁ గలకలమును బెరుఁగనీయరాదు. అది తలయెత్తుటకుమున్న శాంతులొనర్చి ప్రజలకుఁ బ్రశాంతిఁ గూర్చుటొప్పు. శాంతియేమందువా? ఏసీత లంకానగరంబును మెట్టినది మొదలుగా నివియెల్లఁ గలుగు చున్నవో యాసీత నిందుండి తొలగించి రామున కొప్పగించుటయే యిందులకు నుత్తమోత్తమ శాంతియగును. అన్నా! తెలిసియో తెలి యకో తోఁచినంత పలికితిని. నీమేలును రాష్ట్రముమేలును గోరి యిట్లు చెప్పితినిగాని యొండుతలంపుతోఁగాదు. నాయెడ నేరమెంచవలదు. నావచించిన దుర్నిమిత్తంబుల నంతఃపురస్త్రీజనమెల్లఁ బరికించి తహ తహాపడుచున్నది. వారివలనఁ గూడ నాసత్యాసత్యము లెఱుంగనగును. ఈసంగతి మనమంత్రులకు మాత్రము తెలియదా? నీకు వెఱచి వారు మిన్నకున్నారు. భ్రాతృవాత్సల్యము నన్ను మిన్నకుండనీయదు. అన్నా! చక్కఁగా నాలోచించి యుక్తమగునట్లు చేయు'మని ప్రసాదస్తుతి వచ నంబుల హితముపదేశించెను. వానివచనంబులు మృదులంబులును యుక్తిసహితంబులు నగుటయేగాక హితంబులును ద్రికాలశుభప్రదంబు నగుటకు మంత్రులెల్లరు లోలోన సంతసించిరి. రావణుఁడు మాత్రము మహాకోపవివశుఁడై, 'వట్టి బిభీషికలు రావణునిఁ గలఁచునా? పిఱికి గుండెలను గొఱ్ఱెగూడఁగఱచును. నాయెడ నట్టివి సాగవు. జమునకు సైతము వెఱువని రావణుఁడిట్టి యుపేక్షణీయంబులకు భయపడఁడు. సీత నాచేతఁజిక్కెను. ఆయింతిని రాముఁడు కలలోఁగూడఁ బడయఁ జాలఁడు. ముల్లోకములు వానికిఁ దోడై వచ్చుఁగాక. అతఁడు నన్నోర్చి పోనేరఁ'డని గంభీరంబుగాఁ బలికి విసువు చూపుచు సభ చాలించి చనెను.

రావణ తృతీయసభ

నాటిరేయి రావణుఁడు నిద్రకుఁ బగయయ్యెను. సీతామోహము పెక్కురూపంబులఁ దాల్చి వానికిఁ గలువరము కలిగించెను. విభీషణుని వచనంబులు తిరస్కారభావమయంబులను భ్రాంతి పైకొనెను. ఆపల్కు లొక్కొక్కటియు శూలమై నాటి వానిని నాపాదమస్తము నొప్పించెను; మంత్రుల తూష్ణీభావము వానికోపాగ్నిని జెలరేపెను. రావణుఁడట్లు వివిధభావంబులకుఁజిక్కి యారేయెల్లఁగడపి పూర్వముకన్న మున్నుగా లేచి, హేమజాల మణివిద్రుమ మాలాసమలంకృతంబైన రథంబారో

హించి ఖడ్గధారులు కొందఱు ముందు నడువఁగా, వివిధవికృతవేషధరులు కొందఱు పార్శ్వభాగంబులందు వచ్చుచుండఁగా, అతిరథుల రథగజంబులు పృష్ఠభాగంబు నంటి రాఁగా నాశ్వికులు హయంబుల నధిరోహించి ధారామండలగతులఁ ద్రొక్కించుచుండగా గదాపరిఘంబులను శక్తి తోమరంబులను శూలాయుధంబులను ధరించి కొందఱు కొలుచుచుండఁగాఁ బూర్ణచంద్రుఁడువలె శ్వేతచ్ఛత్రంబు శిరోపరిభాగంబున విరాజిల్లుచుండఁగా, స్ఫటికదండ చామరంబు లిరుదండల వీచుచుండఁగాఁ దరలివచ్చి సభామందిరముఁ జొచ్చి వైడూర్యరచితంబును బ్రియకచర్మాచ్ఛాదితంబును నైన సింహాసనంబును జయజయధ్వానములతోడ నధిష్ఠించి బురుసాపట్టు దిండుపయి నొఱఁగి రక్షోవీరులను కొనిరమ్మని దూతలకుఁ గనుసన్నల నాజ్ఞాపించెను. వారు తోడ్తోడఁజని తేనియాజ్ఞను బ్రకటించిరి. గృహాంగణంబులనుండి కొందఱును, విహారవనంబులనుండి కొందఱును, రాక్షసవీరులు వేనవేలుగాఁ దరలి గజాశ్వరథాదులమీఁద హుటాహుటివచ్చి ద్వారంబునఁ దమతమ వాహనంబులను విడిచి సింహంబులు గిరిగుహాంతరంబును బోలె నమ్మందిరాంతరముఁ జొచ్చి ప్రభుపాదంబులకు నమస్కరించి యథార్హప్రతిపూజలంది కాంచనాసనంబులందుఁ గొందఱును, దర్భాసనములందుఁ గొందఱును, భూభాగంబునఁ గొందఱును యథోచితంబుగాఁ గూర్చుండిరి. అంతలోనఁ గార్యనిశ్చయకుశలురైన పండితులు గూడిరి. వారిని మంత్రిముఖ్యులు చేరిరి. శుకప్రహస్తులును గుంభకర్ణవిభీషణులును వచ్చి తేనికి మ్రొక్కి తన్నియమితాసనంబులను గైకొనిరి. సభామందిరమట్లు రక్షోవీరసంకీర్ణమయ్యును నిశ్శబ్దమయముగా నుండెను; శ్వాసోచ్ఛ్వాసంబులుగూడ వినరాకుండెను.

రావణుఁడు సభనెల్లఁ గలయ విలోకించి సేనాపతియైన ప్రహస్తునివంక మరలి, 'ధనుర్విద్యాపారంగతులైన రథికులును హస్తిపసాదిపదాతులును మహాజాగరూకులై యుండ నడనయ్యెను. ధర్మార్థకామంబులనెడి మూడింటిలో దేనినిప్పుడు మన్నింపవలయునో తీర్మానింపవలసియున్నది. అర్థనిశ్చయభాగంబున సుఖదుఃఖంబులను లాభనష్టంబులను హితాహితంబులను బరామర్శించి తత్త్వార్థంబును నిశ్చయింపనగును. ఆభారమెల్ల మీపయి మోపితిని. కార్యసమర్థులు మీరు విమర్శించి నిశ్చయించిన యర్థమీనాటివఱకుఁ బొల్లుపోదు. మీ తోడ్పాటు గలంతకాలము జయలక్ష్మి నన్నుఁ బాయనోపదు' అని

పలికి కుంభకర్ణునివంక మరలి, 'తమ్ముఁడా! నీవు నియాఱుమాసముల
నిద్రఁబుచ్చి నేఁడే నీ సభకువచ్చితివి. ఇంతలో జరిగినవృత్తాంతము నీకుఁ
దెలిసియుండదు. కోసలేంద్రునితనయుఁడు రాముఁడనువాఁడు భార్యా
ద్వితీయుఁడై రాక్షసభూమియగు జనస్థానముఁ జొచ్చి నిష్కారణముగా
మనఖరదూషణాదులను సంహరించెను. ఆమందభాగ్యుని శిక్షించునిమి
త్తము వానిసతిని సీత నపహరించి తెచ్చితిని. భావాభావమధ్యయుఁ
బృథులశ్రోణియు శరచ్చంద్రబింబాస్యయు నగు నమ్మగువ యపరంజి
బొమ్మయో మయనిర్మితమాయయో యన నొప్పుచు నపూర్వశోభావ
హయై క్షణక్షణంబు నాకు నూత్నరుచులను గలిగించుచున్నది. ఆసుందరీ
చరణారవిందంబులును నయ్యింతి నయనేందీవరంబును నన్ను మదన
వివశుఁడనుగా నొనర్చెను. కామునకు సమయాసమయంబులు గలుగవు
గదా, క్రోధామర్షశోకసంతాపాద్యనుచితసమయంబులందు సయిత
మతండు తనపని మానఁడు. నాక్రోధము వలసపోయెను; నాశోకము
సన్నగిలెను. నేను వానికిఁ గైవసమైతిని. ఆ యింతి నా ప్రణయమును
నిరాకరించెను. ఆడుదియనియు నావలఁచినదనియు నయ్యవమానంబును
సహించి కొంతకాలము వ్యవధి యిచ్చితిని. ఆలోనఁ గోతియొకఁడు సాగ
రంబును దాఁటి లంకానగరముఁజొచ్చి సీతనుజూచి యశోకవనంబును
గూల్చి నగరంబును గాల్చి చనెను. నరమాత్రులకు రామలక్ష్మణులకు
మనము వెఱవఁబనిలేదు. తలంపునఁగూడ వారు మనలను జెనకనోపరు.
తమ్ముఁడా! నాఁడు దేవాసురయుద్ధంబున సకలలోకభయావహంబుగాఁ
బోరి నాకు జయశ్రీనిగూర్చిన మీరుండఁగా నొరులకు నేను వెఱవనేల?
అయినను గాలగతిని గార్యగతిని నెఱుంగరాదు. రామలక్ష్మణు లా
కోఁతివలన సీతావృత్తాంతము విని సుగ్రీవాది వానరుల సహాయముతో
లంకపయి దాఁడివెడలి సముద్రతీరమున విడిసియున్నారు. మనచారుల
వలన నిది తెలిసెను. తమ్ముఁడా! సీతను వదలుటకు మనకులధర్మ
మొప్పదు; రాజనీతి యిచ్చగింపదు. కావున నప్పడంతిని వదలరాదు.
దాశరథులను బరిమార్పక మానరాదు. ఈరెండు కార్యంబులకు నను
వైన వెఱవును నిశ్చయింపుము' అని నిజమతంబును సూచించుచు
రక్షోవీరుల మతంబు నెఱుంగువాఁడువలెఁ బలికెను.

కుంభకర్ణుఁడు రావణు నుపాలంభించుట

అది విని కుంభకర్ణుఁడు చుఱచుఱఁబొక్కుచు, 'అరసి పనిచేయు
దురు. నీ మతము విపరీతముగా నున్నది. సర్వజ్ఞత్వంబును వహింతువు.

ఇచ్చవచ్చినట్లు చేయుదువు. దారితప్పినప్పుడు మీరుమీరందువు. నాఁడు సీతను 'బలాత్కారముగా నపహరించు నాఁడు మేమేమైతిమి! మాలో నొక్కనికైనను నీమర్మముఁ దెలిపితివా? అప్పుడుగాని సలహా లిప్పుడేల? న్యాయమును విమర్శించి నిశ్చితార్థమతివై కార్యమునకుఁ బూనువాఁడు శుభముఁ బడయును. నీయట్టివానికి సంతాపము తప్పదు. సత్కర్మంబులను గూడ నుపాయంబున సాధింపనగును. ఒండుచో నవి విషమించి యపాత్రాన్నదానమువలె దోషదాయకంబులగును. ప్రాణికి బుద్ధిబలమొక్కటే ప్రధానముగాదు; దానికిఁ దోడు స్థైర్యముండవల యును. అవిరెండు జతగూడిన నాఁడు జయము స్వతస్సిద్ధమగును. కేవల బుద్ధిబలమెంతయున్నను జపలచిత్తులకుఁ బరాభవము తప్పదు. శత్రువులు సమయాన్వేషులై యుందురు; చపలమతులు వారికి సందుఁగలిగింతురు; అదను గలిగినంతనే వారుత్క్రమింతురు. క్రౌంచపర్వతమెక్కడ? అంచలెక్కడ? అవి యాకొండలరాయని దాఁటుటకుగా నేండ్లుపూండ్లు ప్రయత్నించినను కోరిక నెఱవేఱకుండెను. ఎట్లో షణ్ముఖుఁ డాకొండను దొలిచెను. అది సందుగా హంస లప్పర్వతేంద్రు నధిగమించెను. బుద్ధిశాలియగు ఱేఁడీనీతిని గ్రహింపవలదా? అన్నా! సీతాపహరణం బనాలోచితమేగాక యపాయకరముగాఁ గూడ దోచును. అట్టి యకార్యమొనర్చియు నీవిందాఁక జీవించుట మాభాగ్యవిశేషము గాని వేఱు గాదు. ఒండుచో రాముని చేతఁబడి విషమిశ్రాన్నభోక్తవలె నెన్నడో యంతరించి యుందువు. నీసేఁత కిప్పుడు వగచి ఫలముగలుగదు. భావికార్యంబును వినుము. తగునో తగదో యీపనిచేసితివి. దీనిని నిలఁబెట్టక తీఱదు. ఇప్పుడు సడలుదుమేని మనపరాక్రమంబునకు మాయని మచ్చయగును; ఎల్లరకుఁ జుల్కనగుదుము. అంతకన్నఁ దలవంపు గలదా? నీకార్యమును సాధించుట మదన్యులకుఁ దరముగాదు. అన్నా! ఓడకుము. నేనొక్కండ నీమతంబును సమకూర్తును. సురపతి వచ్చుఁగాక; గ్రహపతి యడ్డగించుఁగాక. అనిలానలులెత్తి వత్తురుగాక. మఱొక్కరు వత్తురుగాక. నేను ఱొమ్మిచ్చి నిలిచి వారినెల్లఁ బరిమార్తును. పర్వతాకారుని నన్నుఁ జూచినంతనే ప్రాణుల ప్రాణంబులు తల్లడిల్లును; నాసింహనాదంబునకు వైరులగుండియ లవిసిపోవును; నా పరిఘాప్రహారంబుఁ గాంచి మనిన ప్రాణి యింతవఱకులేదు. రాముఁడు లావరి యగుఁగాక; శస్త్రాస్త్రవిద్యయందుఁ మేటియగుఁగాక; నాపయి శరవర్షముఁ గురిపించుఁగాక. అంతమాత్రాననే యతఁడు నన్ను జయింప

నోపఁడు. వాఁడు తొలిబాణమువైచి రెండవబాణమును సంధించు లోపలనే వానిరుధిరంబు లానుదును. భయము వలదు' అని ధైర్యంబు నెలకొల్పెను.

మహాపార్శ్వుని ప్రగల్భములు

కుంభకర్ణుని మాటను మహాపార్శ్వుఁడందుకొని, 'దేవా! మధుపానార్థియై తెంపుసేసి పెనుబాములపొదదూఱి యాప్సితార్థమును సంతరించియు సేవింపకుండు వెఱ్ఱిగలఁడా? నీవలపుఁ దీర్చికొనుము. సీత సమ్మతింపదందువుగాఁబోలు. అదియొక మాటగాదు. కుక్కుటక్రమము లేదా? ఎట్లేని నీకోర్కిఁబడసి పరితోషమందుము. తర్వాతిసంగతులను జూచికొందము. మీనమేషము లెంచవలదు. రానున్నది రాకమానదు. అందులకుగా జంకి ఫలమేమి? రాముఁడు గీముఁడు నీయడుగునుగూడఁ గదలింపలేఁడు. ఇంద్రజిత్కుంభకర్ణులతోడై యుండఁగా ముల్లోకంబులను గూడ నీకుఁ బాదాక్రాంత మొనర్పమా? సామమని దానమని భేదమని ప్రముక్కడులు వచింతురు. అవియెల్లఁ బిఱికిపంద లాత్మభయంబును గప్పిపుచ్చుటకుగాఁ బన్నినసాకులుగాని వేఱుగావు. రణశూరులు దండోపాయంబును దక్క నొండుగౌరవింపరు. దండము సర్వకార్యసిద్ధికరము. వేఱుతలంపుమాని నీయభీష్టంబును దీర్చికొను'మని విజృంభీఁగుచుఁ బ్రగల్భంబులాడెను.

రావణుఁడు మహాపార్శ్వునకుఁ దలయూచి, 'వీరావతంసమా! నీధైర్యోత్సాహంబులకు నెంతయు సంతసింతును. రావణునకు భయము గలదో లేదో జగద్విదితము. అకుతోభయుఁ డభీష్టసిద్ధికి వెనుదీయనేల యని శంకింపవచ్చును. సంగతివినుము. తొల్లి యొకానొకనాఁడు నేను పరమేష్ఠిదర్శనార్థంబు చనుచుంటిని. మార్గమధ్యమునఁ బుంజికస్థలయను నచ్చరలేమ యెదురయ్యెను. ఆకసంబున నగ్నిశిఖవలె వెలుఁగుచు వచ్చుచున్న యాసుందరాంగిని జూచినంతనే నాకు వలరాచవేదు రెగచెను. ఆనవలామణిని బలాత్కరించి దిగంబరగావించి యభీష్టముఁ దీర్చికొంటిని. ఆచాన వాడి నడిచెడినతామరతూఁడువలె విన్నఁబోయి స్వాయంభువు నొద్దకుఁ బోయెను. చతురాస్యుఁడు నాయెడ నాగ్రహించి, 'ఎన్నఁడేనిఁకఁ బరసతిని బలాత్కరించి రమింతువో యాక్షణంబ నీతల నూఱుపఱియ లగు'నని శపించెను. శాపంబునకు వెఱచి సీతను బలాత్కరింపకున్నాను. ఆ వవఁబోఁడి తనమోడిని నేఁడుగాకున్నను రేపైనను వీడి నన్నుఁ

గూడును. రాముఁడిందు వచ్చి తనను గ్రహించునను పేరాస యాయింతిని నామతంబునకు నిచ్చగింపనీయకున్నది. ఆయాస నిరాశయగునేని సీత తనంతట తానే నన్ను వలచును. రాముఁడిందు వచ్చుట కల్ల; నా సంగతి యతఁ డెఱుఁగునేని యిందుఁ రాఁ గలలోఁగూడఁ దలంపఁడు. కాదని వచ్చినను గాలునిపరమగునేగాని ప్రాణములతోఁ బోఁజాలఁడు. అతఁడు కందరాంతరసుప్తసింహంబునట్లు నన్ను రేపుచున్నాఁడు. నన్ను మృత్యువును దాఁకి తట్టి మేల్కొలిపినవాఁడు మనునా? నా బలోద్ధతిని వానరసైన్యమెల్ల సూర్యోదయంబున నక్షత్రమండల మట్లు మాయనున్నది, కుబేరుఁడంతటివాఁడు స్వభుజాపరిపాలిత లంకాపురిని నాకు సమర్పించి చనెననఁగా రాముఁడు గీముఁడేపాటి యగు' నని స్వోత్కర్షముగాఁ బలికెను.

విభీషణుఁడు మూఁడవసారి రావణునకు హితము బోధించుట

విభీషణుఁడు వారిప్రగల్భములెల్ల విని, 'రాక్షసేశ్వరా! సీతను వలచుట పెనుబామును వలచుటగును. పర్వతశిఖరాకారులును దంష్ట్రానఖాయుధులునునైన వలీముఖులు లంకలో నడుగిడుటకు మున్నె, రామకార్ముక నిర్ముక్త వజ్రోపమశిలీముఖంబులు రాక్షసముఖ్యుల తలలను దఱుగుటకు మున్నె, మైథిలిని గొనిపోయి దాశరథికి నొప్పగింపుము. వారివీరి యుత్సాహ వచనంబులను విని చెడవలదు. వేయేల!

"శా॥ నీకంఠార్పితకాలపాశము శిరోనిర్ఘాతపాతంబు లం
కాకస్సంచయ కాళరాత్రి గళబద్ధోదగ్రకాలాహి క
న్యాకారాగతమృత్యు వీజనకకన్యన్ వేగ నొప్పించి లో
కైకత్రాణుని రామునిం గనుమ నీకీబుద్ధి కాకుండినన్ ॥"

అని పలికి ప్రహస్తుని వంకఁ దిరిగి, 'ప్రహస్తా! రామబాణశక్తి నెఱుంగవుగావున నిట్లాడుదువు. కుంభకర్ణుఁడుగానీ యింద్రజిత్తుగానీ తుదకు రాక్షసేశ్వరుఁడుగానీ రాము నెదుట నిలువనోపరు. నీయీ దురుపదేశంబును రాముఁడు విన్నచో నిన్ను మననీయఁడు. సూర్యుఁడడ్డుపడినను దేవేంద్రునియొడిలో దాఁగినను బాతాళముఁ జొచ్చినను రాముఁడు నిన్ను విడువఁడు. ఱేఁడు ప్రమాదపడినను మంత్రియగువాఁడు తనయేలికకు హితముచెప్పుటధర్మము. నీయట్టి మంత్రిని గని విని యెఱుంగము. మీరెల్లరు దేహబలమునునమ్మి గగనమందిరనిర్మాణములు గావించుచున్నారు. అధర్మబుద్ధికి స్వర్గములభించినను లభించునుగాని

మీతలంపు మాత్ర మెన్నడును ఫలింపదు. మనమెల్లరము నేకముఖం బునఁ దలపడినను రాముని జయింపఁ జాలము. వాని కోలయొక్కటి మనలనెల్ల వీచి సముద్రాంతమునఁ బాఱవైచును. రాముఁడు ధర్మ ప్రధానుఁడు; అతనిధర్మకవచంబును భేదింప మన తరముగాదు. అతఁడు మహారథుఁడు; మనయాటలు వానిమ్రోల సాగవు. అతఁడు లోక రంజకుఁడు; చీటికిమాటికి నాగ్రహింపఁడు. వానియాగ్రహము ప్రళయ కాలానలతిరస్కారిగా దహించును. వానిప్రతాప బలోన్నతులను విరాధకబంధవాలివధలు వేనోళ్ళఁ జాటుచున్నవి. వానికార్యదక్షత యెట్టిదో వానివెంటవచ్చుచున్న వానరసైన్యమే ప్రకటించుచున్నది. అట్టివానితో విగ్రహింపనగునా? రాక్షసేశ్వరుఁడు సప్తవ్యసనాభి భూతుఁడై హితాహితంబులు పరికింపక రాక్షసవినాశకార్యమును దల పెట్టెను. మీరు వానికి హితశత్రువులుగాక నిక్కపుమిత్రులైనచో నిట్లుపదేశింతురా? ఇట్టి యిచ్చకము లాడుదురా? రామవైరసర్పంబు మహాదీర్ఘమైనది. వేయితలలువిచ్చి మన జేనిని జుట్టుకొనెను. అది ముట్టక మున్నే యితనిని గాపాడఁదగును. తేఁడు దుష్పథంబును ద్రొక్కినప్పుడు వానిని భూతావిష్టునివలెఁ జుట్టి పట్టి యెట్లయినను మంచిమార్గంబునకుఁ ద్రిప్పుట మిత్రుల కార్యమగును. రావణుని సొమ్ము దినుచు వానివలన సమస్తలాభములు పడయుచు నున్నారు. ఆపత్కాలంబున వానికి మేలొనర్పరేనిఁ గృతఘ్నులగుదురు. లక్ష్మణసాగరము ఘూర్ణిల్లి రామ బడబాగ్నిని రేపెను. తేఁజా బడబానలపరిదగ్ధుఁడు కానున్నాఁడు. ఎట్లేని నితని నుద్ధరించుట మీకగును. ప్రహస్తా! లంకాపురంబునకునుఁ దన్నాథునకును దదీయరాక్షసలోకంబునకును హితముఁగోరి యింతగాఁ జెప్పుచున్నాను. అధర్మము వలదు; ధర్మమును మన్నించి సీతాదేవిని రామున కిప్పింపుఁడు' అనిచెప్పెను.

ఇంద్రజిత్తు విభీషణు నధిక్షేపించుట

ఇంద్రజిత్తు విభీషణునకు నెంతయు లోలోనఁజింతిల్లి, 'చిన్నా యనా! నిన్ను భయము పైకొనెనని తలంతును. కాదేనిఁ బౌలస్త్యుం డిట్లాడునా? నీయట్టి పిఱికి మాకులంబున నీవొక్కరుండవ కానవత్తువు. బిందుగలుగఁడు. కటా! రాచబుడుతలను బెద్దచేసి యింతగాఁ బలుకు దువు. నీకెంతయు వగపగుచున్నది. వారు మనలోఁ గూనకుఁగూడఁ జాలరు. నీపిఱికితనము నిన్నింతగాఁ బలికించుచున్నది. మమ్ము భయ

పెట్టవలదు ; మేము భయపడువారముగాము. ఐరావతదంతంబులనూడ్చి యింద్రుని బందిజేసి నిర్జరులనోర్చి జయశ్రీని సిగపట్టితెచ్చి రాక్షసేశ్వరుని మ్రోల నిలిపిన యీయింద్రజిత్తు రాచకూనలకు వెఱచునా?' యనెను. నాపుడు, 'నాయనా! ఇంద్రజి! పసివాడవు ; నీ బుద్ధి యింకను బరిణతిగాదు ; హితాహితవివేచనశక్తి నీకు సమగ్రముగాఁ గలుగదు. కేవలము దేహబలము నాశ్రయించి పలుక వలదు. రాక్షస కులంబునకు రానున్న ముప్పును విప్పి చెప్పితిని. ఇంతటనైనను గ్రహింపరు. మీకన్నులుగప్పిన వ్యామోహము తొలఁగదు. వత్సా! నా మాట విని హితమొనర్చి నీ తండ్రిని రక్షించుకొనుము. అట్లు చేయవేని నీవు నీతండ్రికిఁ బుత్త్రరూపంబున జనించిన శత్రుఁడవగుదువు. పితృనాశంబును గోరు దుర్బుద్ధి వధ్యుఁడగును. ఇంద్రజి! నిన్ననవేల? బాలుని మంత్రసభకు రావించిన వాని ననవలయునను. ఇది యతని దోషము గాని నీదోషముగాదు. మూఢా! గర్వపుమాటవలన ఫలములేదు. గురుశిక్ష యింతనీకు గలుగదు. నిసర్గక్రూరస్వభావంబునకు బాల్యమాఢ్యాదులు తోడ్పడి నిన్నిట్లు పలికించుచున్నవి. బ్రహ్మదండప్రతిమంబులును జ్వాలాభీలంబులునునైన రామబాణంబులనోర్చు ప్రాణిగలుగదు' అని వానిని మందలించి, 'రాక్షసేశ్వరా! కూనలకూఁతలకు సంతసింపవలదు. నామాటవినుము. సీతాదేవిని ధనకనకరత్నాంబర పురస్సరంబుగా రామునకు సమర్పింపుము. ఒందుచో మనకు శుభముగా'దని దశకంధరునితోఁ జెప్పెను.

రావణుఁడు విభీషణుని నిర్భర్త్సించుట

రావణుఁడు రోషకషాయనేత్రుఁడై పండ్లు పటపటగీఁటి, 'విభీషణా! నీగుట్టు గ్రహించితిని. 'జ్ఞాతిశ్చే దనలేనకిమ్మ'ను సామెతను సార్థక మొనర్చితివి. జ్ఞాతులు తమవంశ్యుల మేలెన్నడును గోరరు. వారికి నాలుకయం దమృతంబును హృదయంబున విషము నుండును. సందుగన్నచో ద్రోహముచేయక మానరు. వారితోడికూడిక నాగుబాముతోడ చెలిమి యగును. జ్ఞాతిని నమ్మి బాగుపడినవాఁడు గలుగఁడు. ఈజ్ఞాతివైరము మృగాదులందుఁ గూడఁ గలదు. హస్తిగీతలు జ్ఞప్తికివచ్చుచున్నవి. గజంబులు జ్ఞాతినినమ్మి పాశహస్తుల యురులంజిక్కి చెడునట్లు నేను నిన్నునమ్మి చెడనుంటిని. ఇప్పుడు మేలుకొంటిని. గోవుల యందు సంపత్తియు బ్రాహ్మణులయందు తపస్సును స్త్రీలయందుఁ జాప

ల్యంబు నెట్లో యట్లే జ్ఞాతులయందు నీర్ష్యాద్రోహంబులు నైజంబులు. సాక్షాద్వైరితోనైనను గుపితసర్పంబుతోనైనను సహవాసము చేయ వచ్చునుగాని హితశత్రువగు జ్ఞాతితో నెన్నఁడు నుండరాదు. సౌమ్యా! నాయైశ్వర్యాదులు నీకన్నుఁగుట్టుచున్నవి. నీయట్టి దుష్టులతోడ చెలిమి గావించిన వారికిఁ దామరాకుమీఁది జలబిందువులగతి తప్పదు. మధుకరము పూఁదేనెను గ్రోలునంతవఱకుఁ బుష్పంబును జుట్టిచుట్టి తిరుగుచుండునట్లు దుష్టులు తమయాశ్రితంబులు తీఱువఱకు మిత్రులచెంత నుందురు. అనంతరము వారిని దిగనాడుదురు. అనార్యులసౌహార్దంబు గజంబుల స్నానంబువలె దూష్యమేగాని వేఱుగాదు. శరన్మేఘంబు వర్షించునదివోలె గర్జాడంబరములను గావించునేగాని చినుకుఁబడనీయ నట్లు దుష్టులు నెయ్యము నభినయింతురేగాని యుపకరింపరు. విభీషణా! భ్రాతృవాత్సల్యము నిన్ను రక్షించెను. నీముఖముఁ జూడనోపను. ఈ తత్క్షణము నీవిందుండి వెడలిపొమ్ము’ అని తిరస్కారభావంబును జూపెను.

విభీషణుఁడు రావణునితో నిష్ఠురములాడి తరలుట

విభీషణుఁడట్లు తిరస్కృతుఁడై ప్రక్కనున్న నల్వురు రక్కసులతోడ నింగికి నెగచి, ‘రావణా! అన్నవుగావున నీయందుఁ బితృభావముఁ జూపితిని. ధర్మంబును బరిహసించితివి; నిష్కారణముగా నాయందు దోషమారోపించి నన్ను దూషించితివి. ఇది సహింపరాదు. దశాననా! నీమేలుగోరి నావచించిన హితము నీకు రుచింపదు. కాలవశులైన యకృతాత్ములకట్టిది రుచించునా? రాజా! ఇచ్చకము లాడువారు పెక్కురుందురు; హితంబు నుపదేశించువారు మిక్కిలి యరుదు. హితంబైనను నప్రియంబగునేని దానినిఁ బలుకనెవ్వరు సాహసింపరు. ఒకానొకఁడు సాహసించి పల్కినను దానిని వినువారు మిక్కిలి యరుదు. నీసిరిని గోరలేదు; నీ మడిమాన్యంబులకుఁ జేయిఁ జాపలేదు. ధర్మము దూష్యమగుట సహింపఁజాలక నీసంగతి తెలిసియు దెంపుచేసి తోఁచిన మాట చెప్పితిని. గృహంబగ్నికిఁ జిక్కినట్లు నీవు కాలపాశమునఁ దగులుట చూచి యుపేక్షింపజాలక యింతగాఁ జెప్పితిని. మృత్యువు సమాపన్నమైననాఁడు శౌర్యబలదర్పంబు లెవ్వియుఁ గొఱగావు. అవి సైకత బంధంబులట్లు క్షణములోఁ దెగి నశించును. వానిని నమ్మి నీవు మహాప్రవాహంబును డీకొనదలఁచుచున్నావు. అన్నా! అది నీకు మేలు గానేరదు. నిన్ను రక్షించుకొనుము; నీవారిని నీపురంబును గాపాడుకొనుము.

ఆసన్నమరణు లాప్తవాక్యంబు నరుంధతిని దీపనిర్వాపగంధంబును వినరు కనరు మూర్కొనరు' అని పలికి తనదారిఁ బట్టెను.

విభీషణ శరణాగతి

అట సుగ్రీవుఁ డేదో తలపోయుచు నట్టె నింగివంక దృష్టి సారించి యుండెను. వానికంటికిఁ దటాలున నైదుగురు గగనతలంబునఁ గాన్పించిరి. అందొక్కఁడు ముందు వచ్చుచుండెను. వానిని వెన్నాడి నల్వురు వచ్చుచుండిరి. సుగ్రీవుఁడు వారిని నింపాదిగాఁ జూచి, 'ఎవరో రాక్షసులుగా నున్నారు. మా రహస్యంబుల నెఱుంగుటకో మమ్ముఁ బ్రహరించుటకో దైత్యేశుఁడు వీరిని బంపియుండనోపు'నని తలంచి వారిరాకను వానరులకు నెఱింగించెను. కపివ్యూహంబునఁ గలకలము జనించెను. వారెల్లరు శిలలును సాలంబులును గైకొని మునుగాళ్ళ నిలిచిరి.

ఆగగనచరులు వానరబలమందలి యలజడి విని తమగమనంబు నాపి యందే నిలిచి, 'వానరులు మనలను శంకించినట్లుగా నున్నది. తటాలునఁ జనినచో వీరు పైఁబడవచ్చును. వీరి సంరంభంబెల్ల రాజభక్తిం జేసిగాని మనపై ద్వేషబుద్ధివలనఁ గాఁజాలదు. రాముఁడు పరమదయామూర్తి యగుట లోకవిదితము. శరణన్న నతఁ డెట్టివారి నేనిఁ జేకొనును. రాముఁ డొక్కఁ డంగీకరించినంతనే ఫలము లేదు; వాని యనుచరులు గూడ నంగీకరింపవలయును. రాజుల నెప్పుడుగాని యెవ్వరును స్వతంత్రించి నేరుగా డాయరాదు. వారిని తదీయాంతరంగభూతుల ద్వారా శరణుచొచ్చుటొప్పు నని పెద్దలు వచింతురు గదా' యని వితర్కించుకొని ధర్మసూక్ష్మానుగుణముగాఁ గార్యమును నిశ్చయించి వారిలో మునుపడవచ్చుచున్న యతఁడు చేదోయి శిరమునఁ జేర్చి 'పురుషకారభూతులైన సుగ్రీవాది వానరేశ్వరులకును బరప్రాప్యుఁడైన రామునకును విభీషణుఁడు నమస్కరించుచున్నాఁడు. పుట్టువుచేత రాక్షసుఁడును వృత్తిచేత నృశంసుఁడును రాక్షసాధిపత్యముచేత మదోన్మత్తుఁడును నామాక్షరములచేతనే లోకకంటకుఁడని తెలియఁబడుచున్న వాఁడును నెవఁడో యట్టి రావణుని తమ్ముఁడనై యుందును. నన్ను విభీషణుఁ డందురు. ఆరావణుఁడు సీతాదేవిని గర్భవాసాదిక్లేశాభావంబుగా జనించుటం జేసి యత్యంత సౌకుమార్యయైన దానిని జనస్థానమందు నేకాకిగా నున్న దానిని హరించి యాయకార్యంబునకు నడ్డుపడిన జటాయువును వధించి తనదురవస్థకు వాపోయి వివశయైయున్న యాదీనురాలిని

లంకానగరమందు నశోకవనాంతంబున వికృతభయంకరాకారలైన రాక్షసాంగనలమధ్య బంది గావించెను. ఆదేవి దుఃఖదీనయై పడరాని క్లేశములు పడుచున్నది. నాయన్న దౌష్ట్యంబునోర్వక యామెను మరలఁ గొనిపోయి తద్విభునికి నప్పగించి రమ్మని యుక్తియుక్తముగా బహువిధం బుల వానికిఁ బ్రబోధించితిని. కాలచోదితుఁడైన ముమూర్షువునకు నౌషధంబట్లు వానికి నాహితవచనంబులు రుచింపవయ్యెను. అతఁడు నన్ను సభాంతరంబునఁ బరుషంబులాడి వెడల నడచెను. అయ్యవమా నంబునోర్వక భార్యాపుత్త్రులనుగూడ విడిచి రాముఁడే శరణమని యిందు వచ్చితిని. ఏమహాత్ముఁ డాపన్నజనసంరక్షణైకదీక్షా ధురంధరుఁడో, ఏకరుణాసముద్రుఁడు భక్తానుగ్రహార్థము రఘువంశంబున నవతరించెనో యా దీనజనకల్పకంబునకు రామునకు ఈభక్తుని విభీషణుని విన్నవింపుఁ' డని యార్తస్వరంబున బిగ్గఱగాఁ బలికెను.

సుగ్రీవుఁ డాప్రార్థనంబులను విని, 'రక్కసులమాయ లింతన రాదు. వారికి నీతినిషిద్ధములు గలుగవు; కార్యార్థ మెంతకును సాహ సింతురు. వైరియం దేమాత్రము సందుగల్గినను వారు దానిగుండ దూఱి విజృంభించి ముప్పు గావింతురు. రాముఁడు శరణాగతవత్సలుఁడగుట లోకప్రసిద్ధము. శరణన్నఁ బగవానిని గూడఁ జేరదీయును. ఒండు తలఁ పఁడు, వినఁడు. రాముని యీదయాస్వభావము నూతగొని వీరు మమ్మెల్ల రను బరాకున నపకరింప వచ్చిరిగాని వేఱుగాదు. ఇతఁడు రావణానుజుఁ డగుట తానే చెప్పుకొనెను. రావణుఁడు రామునకు వైరియగుట జగ ద్విదితము. అట్టివానితమ్ముఁడు రామునకు శరణన్న నమ్ముటెట్లు? అన్నకు హితముఁ బలికెనఁట. ఆతఁడామాట వినక గర్హించెనఁట. అది యోర్వక తోఁబుట్టువును త్యజించి శరణార్థియై వచ్చెనఁట. ఈమాటలు నమ్మఁదగునా? నమ్మఁదగుపో; ఇతని వైరాగ్యము నిరుపాధికముగాదు గావున వీని శరణాగతియు బరమార్థశరణాగతి కాఁజాలదు. పాపమితఁడు నిక్కముగా శరణార్థియై వచ్చెనేమో? 'అతిస్నేహః పాపశంకీ' అన్నట్లు రామునియెడ నాకుఁగల స్నేహాతిశయ మితని నిట్లు శంకించుచున్న దేమో? అయినను మెలఁకువపడుట మే'లని వితర్కించుకొని లక్ష్మణుని వెంటఁగొని రాముని కడకుఁబోయి 'స్వామీ! రావణుని తమ్ముఁడట విభీషణుఁడనువాఁడఁట నల్వురురక్కసులను వెంటఁగొని వచ్చి నిన్ను శరణుగోరుచున్నాఁడు. రామా! కార్యాకార్య విచారమును సేనాసన్ని వేశంబు నుపాయప్రయోగముఁ జారప్రేషణము నను నాల్గింటియందు

నెవఁడు పరాకుచెందఁడో వానికి మంగళమగును. రక్కసులు కామరూపులగుట లోకప్రసిద్ధము. వారిమాయ లిట్టివనరాదు. వారికి నంతర్ధానశక్తిగలదు గావున ననన్యగోచరులై ప్రహరింతురు; మాయావులు గావున వారి కపటోపాయంబుల నెఱుంగరాదు. వారి నెన్నఁడును విశ్వసింపఁజనదు. ఇతఁడు రావణప్రేషితుఁడై యీమాయఁబన్ని వచ్చెనేమో యని సందేహింతును. ఇట్టివారికిఁ జోటిచ్చితిమేని వారు నమ్మించి మిత్రభేదము గలిగించియో సమయమువేచి వంచించియో ప్రహరించి తమ స్వామికార్యమును సాధింతురు. శత్రువర్గమునుండివచ్చినవానిని రాఁదీసినచో శత్రుబలముతగ్గి మనబలము హెచ్చదా యనవచ్చును. మిత్రులు పంపునట్టి బలంబును నమ్మవచ్చును; ఆటవికజనబలంబును విశ్వసింపవచ్చును; మూలబలంబును రాఁదీయవచ్చును; కూలికిగావచ్చు బలంబును గ్రహింపవచ్చును; వైరిబలంబును మాత్రము చేరనీయరాదు. ఇతఁడు శత్రుకోటిలోనివాఁడగుటయే గాక మనవైరికిఁ గూర్మితమ్ముఁడుగా నున్నాఁడు. రావణప్రేషితుఁడై వీఁడు వచ్చియుండును. ఇట్టివారిని మొట్టమొదటనే నిగ్రహించుట మేలు. అట్లుగాక రాఁదీయుదుమేని నితఁడు మనల నేమరించి గుడ్లగూబ కాకులనువలె మనసైన్యమును బరిమార్పవచ్చును. రావణుఁడెంత క్రూరుఁడో జగద్విదితము. వాని తమ్ముని స్వభావము వేఱుకానేరదు. వీరినెల్ల నిందుండి మరలనీయక వధించుట మేలుగాఁ దోఁచు'ననెను.

రాముఁ డావచనంబులు సావధానముగా విని సమక్షముననున్న వానరముఖ్యులను జూచి, 'సంగతి వింటిరిగదా. కార్యసంకటములందుఁ బదుగురుఁ గూడి విమర్శింపనోపును. ఎవరును సర్వజ్ఞులుగారు; ఒకరు తలంపని యూహ మఱియొకరికిఁ దోఁచుచుండును; మోమోటములు గాని యిచ్చకములుగాని తగవు. బుద్ధిమంతులును సమర్థులును శ్రేయఃకాములునైన వారు తమమతంబును దాఁపక చెప్పుట ధర్మమగును. ఈ విషయమున మీమీ తలంపులేమో తెలుపనగు' ననెను. ఆవానర ముఖ్యులు చేతులు జోడించి, 'దేవా, నీయెఱుంగని ధర్మముగాని నీకుఁ దోఁపని యూహగాని యుండదు. నీయందు సత్యము సుప్రతిష్ఠితము. అనృతము నీయెదుటకుఁ గూడ రాఁజాలదు. అసంబద్ధము లెన్నఁడును స్ఫురింపవు; ధార్మికులలో నుత్తమోత్తముఁడవు. నీకుఁ దెలుపఁగలవారు గలరా! స్నేహ మర్యాదల వలనను మాకుఁ గీర్తిగౌరవంబులు కూర్చు తలంపునను మమ్మడుగుదువు. అడిగినప్పుడు మిన్నకుండరాదు. మఱి

సంపన్నులు మంత్రులు గలరు. వారియభిప్రాయములే మాయభిప్రాయములగు' ననిరి.

అంత నంగదుఁడు లేచి, 'పగతునైనను నమ్మవచ్చునుగాని యతనివలనువాని నెన్నడును నమ్మరాదందురు. విభీషణుఁడు మన శత్రువువలనివాఁడు; వానిని వెనువెంటనే విశ్వసించుట నీతిగాదు. చరాచరసమస్తసృష్టియందు మంచిచెడుగులు రెండును మిళితమై యుండును. ఏదియుఁ గేవలసద్గుణవంతమేగాని, కేవలదుర్గుణవంతమేగాని కానేరదు. ప్రతిదియు మిశ్రమముగా నుండును. గుణదోషంబులను బరామర్శించునప్పుడా రెంటిలో గురుత్వలఘుత్వములను బరికించి గ్రహించుటో నిగ్రహించుటో నిర్ణయింతురు. విభీషణునిఁగూడ నీదృష్టితో బరామర్శించి యుక్తాయుక్తములు నిశ్చయింపనగు' ననెను.

అంత శరభుఁడు లేచి, 'పరిచయమున్నఁగాని తత్త్వము తెలియరాదు. తత్త్వమెఱిఁగినగాని గుణదోషంబులను విమర్శింపరాదు. విభీషణుఁడు క్రొత్తవాఁడు. వానిగుణదోషంబులను బరిశీలింపవలయునన్న నతని నెఱుంగవలయును. అతఁడు మనతోఁ గొంతకాలము కలసిమెలసి యున్నఁగాని వానితత్త్వము బోధపడదు. అట్లు కలసిమెలసి యుండుటకు వాఁడు మనలోఁ జేరవలయును. మనలోఁ జేర్చుకొందుమేని వానిగుట్టు మనమెఱుఁగు లోపలనే యతఁడు మనగుట్టు గ్రహించి మనకు ముప్పు గావింపవచ్చును. కావునఁ ద్వరపడి యతనిని రానీయఁ జనదు. ఇట్టి సందర్భములలోఁ జారదృష్టి నాశ్రయించుట నీతియగును. సూక్ష్మగ్రాహియైన చారునొక్కని విభీషణు కడకుఁ బంపి వానివలన నతని నెఱింగి తర్వాత యథాయుక్తము వర్తించు టొప్పు' ననెను.

అంతట జాంబవంతుఁడు లేచి, 'శరభుని సలహా యంత యుక్తముగాఁ దోఁపదు. తత్త్వగ్రహణ మంత సులభముగాదు. ఆమరణాంతము తమ మర్మమును దాఁచి వర్తించు నేర్పరులు గలరు. అట్టివారితో నేండ్లుపూండ్లు పుచ్చినను వారిహృదయము తెలియరాదు. చారుఁడు పోయి ముహూర్తమాత్రములో విభీషణుని తత్త్వమును గ్రహించి రాఁగలఁడా? వానియభిప్రాయమును మన మనుసరింపనగునా? రామా! ఈవిచారము మనకేల? రావణుఁడు నీకు బద్ధవైరి; మఱియు నతఁడు విపర్గపాపి. ఈతఁడాతని తమ్ముఁడు; అంతియగాదు; వానికడనుండి వచ్చెను. ఈ రెండు కారణంబులచేతనే విభీషణుఁడు సంశనీయుఁ డగు

చున్నాఁడు. రావణునిఁ ద్యజించుటకుఁగా నితఁడు వచించినది యంత యుపపన్నము గాదు. అదియు మనసంశయమును బలపఱచును. విచారించుకొలఁది నాకు విభీషణుని గూర్చి సంశయము హెచ్చుచున్నది గాని తగ్గ' దనెను. ఇతర వానరపుంగవులును తలకొక మాటగాఁ బలికిరి.

అంత హనుమంతుఁడు లేచి, 'స్వామీ, వాదనైపుణ్యప్రదర్శనార్థము పలుకుటగాదు ; సచివులతోఁ బంతగించి మాటాడుటగాదు. దురభిమానప్రేరితుఁడనై నుడువుటగాదు. నీయందలి గౌరవంబున నాదోఁచినయర్థము విన్నవింతును. కులగోత్రములనుబట్టి వ్యక్తులను నిశ్చయింపఁ దగదు. విషమునుండి యమృత ముదయింపదా? గుణదోషంబు లంత సులభముగాఁ దెలియరావు. సమయమనెడి సానఁ దీర్చినఁగాని యవి స్పష్టపడవు. చొఱనిచ్చినఁగాని సంగతి తెలియదు ; సంగతి తెలిసినఁగాని చొఱనీయరాదు. వినియోగమూలకగుణదోషవిచారం బన్యోన్యాశ్రయదోషగ్రస్తము ; కావున నంగదునిమతమంగీకరింపఁ జాలను. శరభుని చారదృష్టియు సంగతముగాదు. దూరగతులైనచోఁ జారులనుబంపుటయు, వారు సమక్షపరోక్షంబులఁ బరిశీలించుటయు నగును. కట్టెదుట నున్నవాని విషయమున నట్టివిమర్శకు నవకాశములేదుగదా. కాలముగానికాలంబునఁ దావుగానితావునకు విభీషణుఁడు వచ్చుటంబట్టి యతని శంకింపవలదు. శరణార్థులకు దేశకాలవివక్షగలుగదుగదా. ఇతఁడు రావణప్రేరితుఁడై వచ్చెననియు నితనిశరణాగతి కపటనాటకమనియుఁ జెప్పిరి. రాక్షసులయెడ నట్లు శంకించుట తప్పుగాదుగాని విభీషణునియెడ నెంతమాత్రమట్టిదానికిఁ దావులేదు. ఇతనిని నేను స్వయముగాఁజూచితిని. వీనికిని రావణునకు జరిగినసంవాదంబును జెవులారవింటిని. అందుచేత నింత దృఢముగాఁ జెప్పగల్గుదు. నాఁడు లంకాసభలో నితఁడు రావణునకుఁ జెవినిల్లుగట్టి హితమెంతో బోధించెను. సీతాదేవిని నీకు సమర్పించి నీతోడమైత్రి యొనర్పుమనియు నొండుచోఁ జెప్పరాని ముప్పు వాటిల్లు ననియు జంకుకళంకుల మాని వచించెను. దూతను సంహరింపుమని రావణుఁ డాజ్ఞాపింపఁగా నితఁడడ్డుపడి పెక్కునీతులుపలికి వాని యుద్యమమును వారించెను. ఇతఁడు రావణునకు రుచింపఁడు. ఆకారణంబున రాక్షసేశ్వరుఁడు వీనిని దఱిమియుండును. కావున నితఁడు పల్కినది నిజముగాఁ దోఁచును. తిరస్కృతుఁ డిందు రానేల యని యడుగవచ్చును. ఖరదూషణాదులవధయు వాలిసంహారంబును సుగ్రీవపట్టాభిషేకంబును వీనికి విదితములు. ఫలాపేక్షతో నితఁడిందువచ్చెను. ఇది

వింతగాదు. స్వామీ, వీనిస్వరమును వింటిరిగదా ; వీనిముఖలక్షణములఁ బరికించితిరిగదా. ఆస్వరము నిక్కముగా నార్తస్వరమో గాదో యూహింపుము. ఆర్తుఁడు కాఁడేని విభీషణుఁడట్లు గద్గదవచనంబు లాఁడఁడు. అనార్తుని వాక్సరణి యనర్గళమైయుండును. వేషధారులముఖము ప్రసన్నముగానుండదు. విభీషణుని ముఖమెంతో ప్రసన్నముగా నున్నది. అంతర్మర్మంబు లెంత దాఁచినను దాఁగవు ; అవి ముఖదర్పంబునఁ బ్రతిఫలింపకమానవు; మఱియు వేషధారులను భయము వెన్నాడి యుండును. వారంత తెంపుచేసి రారు. విభీషణుఁడు రావణనిర్భర్త్సితుఁడగుట నిజముగావునను, వానికి ఫలాపేక్షగలదు గావునను నీచరిత్ర కొంతకు గొంత విని కార్యసిద్ధి నీవలన నగునని నమ్మి నినుఁ జేరవచ్చెఁ గావునను వీనిని నిగ్రహింపక యనుగ్రహింపనగు' నని విన్నవించెను.

రాముఁడంతట సుగ్రీవాదుల నామంత్రించి, 'మీమతములు వింటిని. మీరెల్లరు నాశ్రేయమును గోరుట నిర్వివాదాంశము. మీమాటలు కాదనరాదు. అయిన నొక్కటి వచింతును. శరణన్నవానికిఁ జేయిచ్చుట పరమధర్మము. వాఁడు దోషియగుఁగాక. ద్రోహియగుఁగాక. వానిని విడువఁజాలను. ఈధర్మమును సత్పురుషులు మిక్కిలి యాదరింతు' రనెను. సుగ్రీవుఁడు మరల లేచి, 'ఆపత్సమయంబున నగ్రజుని దిగనాడి వచ్చిన కృతఘ్నుని ద్రోహినిఁ జేరఁదీయవచ్చునా?' యని గట్టిగాఁ బలికెను. రాముఁ డామాటవిని చిఱునగవుచూపుతో లక్ష్మణునిఁజూచి, 'ధర్మసూక్ష్మము లంత సులభముగాఁ దెలియరావు. సర్వశాస్త్రంబులను బఠించి పెద్దల నెంతో సేవించినవారుగూడ ధర్మనిశ్చయంబునఁ బ్రమాదపడుటగలదు. విభీషణుఁడు వానియన్నను వదలి వచ్చుటవలనఁ గృతఘ్నుఁడు కానేరఁడు. అట్లు సేయుటయందు సూక్ష్మతరమైన రాజధర్మముగలదు. అది లోకవ్యవహారసిద్ధమేగాక. ప్రత్యక్షముగాఁ గూడఁ గానవచ్చును. రాజధర్మములనుబట్టి జ్ఞాతులును బరిసరదేశ రాజులును శత్రువులుగా గణింపఁబడుదురు. సమయమువచ్చినప్పుడు వారు చేయిచూపకమానరు. ఎఱుకగలరాజు లట్టివారి నొకకంటఁ గని పెట్టియుందురు. విభీషణుఁడు రావణునకు జ్ఞాతిగాని వేఱుగాదు. రావణుఁడు జ్ఞాతిని శంకించి తఱిమెను. ఇందు వింతయేమిగలదు? శత్రుబలసంగ్రహణార్థము విభీషణుఁడు వచ్చియుండరాదా యనిరి. విభీషణునకు రాజ్యము గలుగదు ; మనమో రాజ్యమాసించి వచ్చినవారము గాదు. కావున వానికిని మనకును వైరకారణములేదు. వానికట్టి తలంపు గల

దనుటకుఁ గూడ నవకాశము లేదు. అన్నకుఁగా వచ్చియుండరాదా యనవచ్చును. జ్ఞాతియని వెఱచి యితనిని దఱిమినయన్నకుఁగా నితఁడు వచ్చుటగునా? చేరనిచ్చినచో యేమరించి యితఁడెగ్గుచేసి చనఁడాయని శంకించిరి. ఇతఁడు మనయొద్దకు నాత్మలాభార్థియై వచ్చుచున్నాఁడు. హనుమంతుని యీయూహ నిజము. అట్టితలంపు గలవాఁ డాఫలోదయము మనలను వదలఁడు. వానియభీష్టసిద్ధికి మనతోడ్పాటవసరము. కావున నిట్టిశంక వలదు. రాక్షసుల కింత విమర్శజ్ఞానమా యనవచ్చును. వారిలోఁగూడఁ బండితులు గలరు. తెలివి యొకరిసొమ్ము గాదుగదా. జ్ఞాతివైర మట్టిదేని భరతాదులసంగతి యేమని తలంతువా? నావంటి కొడుకులును భరతునివంటి తమ్ములును నీవంటి మిత్రులు నెల్లెడలఁ గలుగరు. మనవలె నెల్లరును ధర్మబుద్ధి నుందురని భావింపవల'దనెను.

సుగ్రీవుఁడంతట రామునకు నమస్కరించి, 'స్వామీ! ఎవరెంత చెప్పినను రావణునిపంపున నితఁడిందు వచ్చెననుట నిజము. ఈప్రచ్ఛన్నవేషి మనలను బ్రహరించిపోవును. ఇతఁడు రావణుని తమ్ముఁడు. విత్తొకటివైనఁ జెట్టు వేఱొకటి కాఁజాలదు' అనెను. రాముఁడు సుగ్రీవుని తత్త్వము గ్రహించి, 'వానరేశ్వరా! విభీషణుఁడు నీచెప్పినట్టివాఁడే యగునుగాక. అతఁడు నన్నేమిచేయఁగలఁడు? వానివలన గోరంతయెగ్గు గూడ రాఁజాలదు. వలతునేని రాక్షసలోకమెల్ల క్షణములో నీఱగును. సుగ్రీవా! ఒకానొకఁడు కొండొక కపోతపు భార్యను హరించి మహాపకార మొనర్చియు మరలవచ్చి దానిని శరణువేడఁగా నయ్యది వానిని సత్కరించుటయేగాక తనమాంసంబును గోసి వానికి భక్షింపఁబెట్టెనఁట. ప్రముక్కడిపక్షి యింత యుదారస్వభావముఁ జూపఁగా జ్ఞానజీవుల సంగతి చెప్పవలయునా? శరణన్నప్పుడు శత్రువునైనను వధింపరాదు. అన్యులప్రస్తావమేల? ఆర్తినొండె భీతినొండె శరణన్నవానినిఁ బ్రాణము లిచ్చియైనను రక్షించుట కృతాత్ములకు ధర్మమగును. భయంబుననో యజ్ఞానంబుననో కామవశంబుననో శరణార్థిని రక్షింపనివాఁడు మనినంతకాలము లోకగర్హణంబును మరణానంతరము నిరయంబును బొరయును. ఎవఁడు శరణాగతుని నిరసించునో వానిపుణ్యమెల్ల నశించును. ఇది గండుమహర్షి వచనము. ఆఋషి యుపదేశము ప్రత్యవాయపరిహారమాత్రమేగాక ధర్మిష్ఠంబును యశస్కరంబును స్వర్గ్యంబు నగును. వానిమాట శిరముతో గ్రహించి యనుష్ఠింతును. వేయేల! ఎవఁడుగానీ 'నీవాఁడ' నని యొక్కసారి ప్రపత్తి చేయునేని వాని నభయదాన

పూర్వకముగా రక్షింతును. ఇది నా వ్రతము. సుగ్రీవా! అనుకూల్య సంకల్పము, ప్రాతికూల్యధర్మవర్జనము, రక్షించునని విశ్వాసము, రక్షకు సమాశ్రయము, ఆత్మసమర్పణము, దైన్యప్రదర్శనము అని శరణాగతి యాఱువిధములు, శరణాగతికి భక్తి జీవగఱ్ఱయగును. భక్తియనఁగా గాఢ ప్రేమ. అది సోపాధికము నిరూపాధికము అని రెండు విధములు. ఆర్తులు నర్థార్థులును సోపాధికభక్తి చేయుదురు. జిజ్ఞాసువులును జ్ఞానులును నిరుపాధికభక్తిచేయుదురు. నిరుపాధికభక్తి యుత్తమోత్తమము. ఒక్క సారి ప్రపత్తిచేసినఁ జాలునంటిని. ఆమాటకు నపార్థము కల్పింపరాదు. ఒక్కసారి నీవాఁడనన్నవాఁడు కార్యసిద్ధిపర్యంతము నట్టిభావముతో నుండి యనంతరము నన్నుమఱచి యథాపూర్వము వర్తింపరాదా యనియు, అట్టి వానినిఁగూడ సర్వకాలమురక్షింతువా యనియు శంకింప వచ్చును. నీశంకించునట్టివారు గలరు. వారెల్లరు నావచించిన సోపాధిక భక్తులగుదురు; వారిభక్తినాయందెంత మాత్రమో వారిరక్షణభారముఁ గూడ నంతమాత్రమే నాకగును. ఇది మఱవరాదు. విభీషణుఁడు సోపాధిక భక్తుఁడగుఁగాక; వేషధారి యగుఁగాక. అతఁడు నాకు భక్తి చేసెను. వానిని దప్పక కాపాడుదును. విభీషణుఁడే గాదు. ఆరావణుఁడే వచ్చి శరణన్నచో వానినిగూడఁ గాపాడుదును. సుగ్రీవా! మీశంక లెల్లమాని దోడ్తోడఁజని విభీషణు నిటకుఁగొనిరమ్ము' అని నిండుమనంబుతోఁ బలికెను.

సుగ్రీవుఁడు మహాశ్చర్యమొంది, 'ధర్మజ్ఞా! సత్యమొక్కటే నీకుఁ బ్రధానమని తలంచితిని. సత్యమెంతో భూతదయయు నంతగా నీయందు సుప్రతిష్ఠితము. నీధర్మిష్ఠవచనంబులు నాసంశయములనెల్ల నుడిపెను. నాయంతరాత్మ ప్రశాంతమయ్యెను. విభీషణుఁడు మాలోనొకఁడగుఁ గాక' యని పలికి వానిని దోడిరాఁ జనెను. విభీషణుఁడు సుగ్రీవుని సత్కరించి రాముఁడు తనకు నభయమిచ్చుట యవ్వానరేశ్వరునివలన విని మహాసంతుష్టుఁడై పాదంబులు మునుపడవచ్చుట భక్తిమర్యాద గాదుగావునఁ బూర్వకాయమును వంచి నేలఁజూచుచు నంతరిక్షమునుండి సహచరులతోడ దిగివచ్చి రాముని పాదపద్మంబులవ్రాలి, 'రావణానుజుఁ డను; అన్నవలనఁ దిరస్కృతుఁడనై లంకను ద్యజించి మిత్రకళత్రాదు లను వదలి సర్వభూతశరణ్యునకు నీకుఁ బ్రపత్తి చేసితిని. నీవే నాకుఁ దిక్కు; ఇతఃపరంబెఱుఁగ; నాజీవితాదులు సమస్తము భవదధీనము' అని భక్తినమ్రభావంబులు పిఱికొనఁబలికెను.

రాముఁడు సాంత్వవచనంబుల వాని నోదార్చి కరుణాసాంద్రవీక్షణంబు లతనిపై నెఱపి, 'విభీషణా! రావణాదుల బలాబలంబులు విన గోరుదు' ననెను. విభీషణుఁడు కయిమోడ్చి, 'స్వామీ! రావణుఁడు కఠోరతపంబొనర్చి నలువను మెప్పించి వానివలన మేటివరములు వడసి గర్వోద్ధతుఁడయ్యెను. ఆవరంబులబలంబున నతఁడు గంధర్వోరగరాక్షసాది సర్వభూతంబులను బాధింపను వధింపను శక్తుఁడయ్యెను. వాని తమ్ముఁడు కుంభకర్ణుఁడనువాఁడు నాకన్న పెద్ద యొకఁడు గలఁడు. అతఁడును వరప్రభావంబునఁ దేజోవీర్యంబుల నప్రతిముఁడై యున్నాఁడు. శక్రుఁడు గూడ వాని నోర్వఁజాలఁడు. రావణునకుఁ బ్రహస్తుఁడను పేరి సేనానాయకుఁడుగలఁడు. వానిని గూర్చి హనుమంతుఁడు చెప్పలేదా? ఆప్రహస్తుఁడు కుబేరసేనానిని మాణిభద్రుని క్షణములో నోడించెను. రావణునకు నింద్రజిత్తు అనుకొడుకు గలఁడు. వాఁడు బద్ధగోధాంగుళిత్రాణుఁడై యభేద్యమైన కవచంబును దొడఁగి విల్లుపూని రణరంగంబును జొచ్చి తటాలున నదృశ్యుఁడై శత్రువులను బరిమార్చును. అతఁడు సంగ్రామసమయవ్యూహంబుల నగ్నిహోత్రుని దనిపి వరంబులు వడసి తత్ప్రభావంబున నట్టిశక్తిమంతుఁడయ్యెను. వీరుగాక రావణునకు సేనాపతులు పెక్కురుగలరు. వారిలో మహోదర మహాపార్శ్వాఅకంపనాదులు ముఖ్యులు. వారెల్లరు మహాబలపరాక్రమశాలురు; స్వామికై ప్రాణంబులిచ్చియున్నారు. వారియాజ్ఞకు లోఁబడి పదివేలకోట్లు రాక్షసవీరులు లంకానగరంబునఁగలరు. ఈబలసహాయంబున రావణుఁడు దిక్పాలుర నోడించి దేవతలను జీకాకుపఱచెను. రథగజతురంగంబులకు లెక్కయే లేదు' అని విన్నవించెను.

రాముఁడా వివరమును సాంతముగా విని సుంతవడి లోలోనఁ జింతించి, 'విభీషణా! రావణుని బలపరాక్రమంబులు తెలిసెను. వానిని సబాంధవముగా వధించి నిన్ను లంకాధినాథు నొనర్తు; ఇది సత్యము. దశగ్రీవుఁడు రసాతలముఁజొచ్చుఁగాక; పాతాళము దూరుఁగాక; బ్రహ్మలోకమునకుఁ బఱతెంచుఁగాక; ఎందు దాఁగినను వానిని బ్రాణములతో వదలను. ఆక్రూరుని సపుత్త్రబలబాంధవంబుగా వధింపక రాముఁడయోధ్యవంకఁ దలఁద్రిప్పఁడు. నాతమ్ములయాన' యనెను. ఆవచనంబులకు విభీషణుఁడు ప్రహృష్టాంతరంగుఁడై రామునకు సాఁగిలఁబడి, "స్వామీ! నీకార్యంబునకు నేను యథాశక్తి తోడ్పడుదు; శక్తివంచన చేయక నీవైరి వర్గంబుతోఁ బోరుదు' నని విన్నవించెను. రాముఁడు

విభీషణుని లేవఁదీసి కవుంగిటఁగూర్చి లక్ష్మణునిచేత సముద్రజలంబులు తెప్పించి రావణానుజుని రాక్షసరాజుగా నభిషేకకార్యమొనర్పించెను. రాముఁడట్లు నూత్నాగతుఁడైన విభీషణునెడఁ జూపిన సద్యఃప్రసాదము వానరవర్గంబున కెల్ల నాశ్చర్యసంతోషంబు లొదవించెను. వారు సాధువాదంబుల వానినెంతయుఁ బ్రశంసించిరి.

విభీషణుఁడట్లు ప్రసాదితుఁడై ప్రశాంతచిత్తమొందెను. హనుమత్సుగ్రీవులు వానికడకుఁజని, 'మిత్రమా! సాగరము మహాక్షోభ్యముగానున్నది. మనసైన్యము దానిదాఁటువెఱవు చెప్పు'మనిరి. విభీషణుఁడు వారిని యథార్హము సత్కరించి, 'సముద్రుఁడు సగరునివలన రూపనామంబులు గాంచెను. మనరాజు సగరవంశ్యుండుగావున వానికి సాగరుఁడు కృతజ్ఞతాబద్ధుఁడు. రామకార్యంబు నతఁడు తప్పక యొనర్చును కావున వానిని మనరాజు శరణొందవలయు' ననెను. అంత సుగ్రీవుఁడు రామలక్ష్మణులయొద్దకుఁ బోయి విభీషణునివచనముఁ దెలిపి సముద్రు నుపాసింపవేఁడెను. రాముఁడందులకు నవ్వి సుగ్రీవుని సన్మానించి, 'లక్ష్మణా! ఇది మీకు సమ్మతమా'? యనెను. లక్ష్మణాదులు దోయిలొగ్గి 'నరపుంగవా! వేఱువెఱవుదోఁపదు. సేతునిర్మాణంబునఁ దప్ప యన్యవిధంబున సముద్రంబును దాఁటఁ దరముగాదు. సముద్రుఁడు ప్రసన్నుఁడైనఁగాని యీతలంపు కొనసాగదు. విభీషణునివచనము కార్యసాధనక్షమమని భావింతుము. అట్లుసేయఁ బ్రార్థింతు' మనిరి.

శుకుని రాయబారము

అట రావణుఁడు మంత్రులతో నాలోచించి శత్రుసైన్యంబును బరీక్షించి వచ్చుటకుఁగా శార్దూలుఁడను వానిని బంపెను. వాఁడు గగనమార్గంబున వచ్చి సముద్రతీరంబున విడిసియున్న వానరసైన్యంబునెల్లఁ గలయ విలోకించి లంకకుఁ జని, 'దేవా! వానరసైన్యము పదియామడ దూరము పఱచి రెండవసముద్రమువలెఁ బొర్లి లంకపై నడువనున్నది. రామలక్ష్మణులు దివ్యాయుధసంపన్నులై సాగరతీరంబున నున్నారు. సైన్యముఁజొచ్చి వారిగుట్టెల్ల నెఱుంగఁ దడవులేదు. తగుదూతలనుబంపి విశేషంబు లెఱుంగుట యుక్తము. తొలుదొల్తనే యుద్ధమారంభించుటకన్న సామదానభేదోపాయంబులను బ్రయోగించి చూచుట మేలనెను. రావణుఁడంతఁ గర్తవ్యంబును నిశ్చయించి శుకుఁడను రాక్షసుని రావించి, 'అర్థవిదాంవరా, నీవు తోడ్తోడ సుగ్రీవుని కడకుఁ జని వానికి

నావచనంబుగా నిట్లుపలుకుము :- 'వానరేశ్వరా, నీవు సూర్యవంశంబున జనించితివి. అట్టి సత్కులప్రసూతికి నీకు నిష్కారణవైరము తగదు. నీబలపరాక్రమంబు లద్వితీయములు. అట్టి నీవు తుచ్ఛబలశాలిని రాము ననుసరించుట యుక్తముగాదు. ఇది యాత్మగౌరవంబున కెంతయుఁ గళంకమగును. కయ్యమునకు వియ్యమునకు నెయ్యమునకు సమత్వము వలయునందురు. ఎట్లు విచారించినను మీపొందు సరిగాదు. అదియునుం గాక బ్రహ్మకుఁ బౌత్త్రుఁడవును ఋక్షరజసునకుఁ బుత్త్రుండవు నగుటం జేసి నీవు నాకుబంధుఁడ వగుదువు. బంధువులు కాదని వారివైరితోఁ గూడుట ధర్మవిరుద్ధము. ఫలార్థులై ధర్మవిరుద్ధమొనర్చువారు గలరు. అట్టి కోరిక నీకుఁగలదేని యాయలఁతివలన నీకేమి కాఁగలదు? ఫలాభిలాషఁ గాకున్నను భయంబునఁ జేసి రామునితోఁ గూడితి నందువా? ఆ ప్రముక్కడి వలన నీవెఱచునట్టి యనర్థమేమి? సుగ్రీవా! రాముఁడు నీకు సహజవైరియగును. ఎట్లందువా? నీయన్నను వాలిని జంపినవాఁడు నీకు వైరిగాక మిత్రుఁడగునా? అట్టి శత్రువుతోఁ గూడ నీమది యెట్లొప్పెను. వాలి నాకుఁ బరమమిత్రము. నామిత్రుని తమ్ముఁడు నాకు భ్రాతృసముఁ డగును. అట్టి నాతోఁ బ్రణయము గావించుటకు మాఱుగా వైరము వహింప నీకగునా? నేను రామునిభార్య నపహరించి తెచ్చుట మన విరోధమునకుఁ గారణముగాఁ గల్పింతువా? రాముఁడు నరుఁడు; నీవో వానరుఁడవు; నరవానరులకు నెట్టి సంబంధము గలుగదు. వానికార్యమును నీవు మోయుటగాదు. మఱియు సీతాపహరణంబున నీకు గోరంత హానియుఁ గలుగదు. మాట యిచ్చితి నందువా? అరయక త్వరపడి యాడినమాట హానికరమగునేని దాని నుజ్జగించుట శాస్త్రానుమతమగును. రాజధర్మము నట్లే చెప్పను. లంకానగరము దేవగంధర్వులకుఁ గూడఁ జొఱరాదు. అసాధ్యంబును సాధింపయత్నించి భంగపడి యవమాన మొందుట కన్న మొట్టమొదటనే ప్రమాదమును సవరించుకొనుట బుద్ధిశాలి లక్షణము';—శుకా, ఈమాటలు పొల్లుపోక వచింపుము. నీముఖంబున జంకుకళంకులు తోఁపరాదు. నీస్వరము శ్రావ్యముగా నుండవలయును. మెలఁకువతో వర్తింపు' మని చెప్పి పంపెను.

అంతట శుకుఁడుపక్షియై యెగసి గగనమార్గంబున వానరులున్న యెడకుఁ జని యంతరిక్షమందే నిలిచి సుగ్రీవుఁడు వినునట్లుగా రావణ సందేశంబును వాకొనెను. వానరులు చెలరేఁగి వియత్తలంబునకు నుద్గమించి వానిని బట్టి నేలకుఁ ద్రోసి పీడింపసాగిరి. శుకుఁ డాబాధ నోర్వఁ

జాలక 'హా రామా! దూతను జంపరాదు. నీవానరులచేతఁబడి చావ నున్నా' నని మొఱపెట్టెను. రాముఁడా యార్తధ్వని విని సంగతి విచారించి వానరులను వారించి శుకుని విడిపించెను. వాఁడు చావుతప్పించుకొని విలూనపక్షంబులతో నింగికి నెగసి, 'సుగ్రీవా! రాక్షసేశ్వరునకుఁ బ్రతిసందేశముఁ బంపవా?' యనెను. సుగ్రీవుఁడు తలయూఁచి, 'శుకా! రావణుఁడు నాకు మిత్రుఁడుగాఁడు; దయనీయుఁడును గాఁడు. వానికి నే నుపకారబద్ధుఁడనుగాదు; అతఁడు ప్రత్యుపకారమును నావలన నపేక్షింపఁ గారణము గలుగదు. ప్రియుఁడా యనిన నదియుఁ గాఁదు. మాకు భ్రాతృసమత్వమేలాటిది లేదు. మీఁదుమిక్కిలి మీఱేఁడు నాకు శత్రువగును. ఎట్లందువా? వాలి నావైరియగుట లోకవిదితము. నావైరి చెలికాఁడు నాకువైరిగాక యుండగునా? మఱియు రాముఁడు నాకు సహానుబంధుఁడు. వానివైరి నాకును వైరియేగదా. వాలివలె మీఱేఁడును వధ్యుఁడగును. వానిని సుతసోదరబంధుమిత్రంబుగా వధింప నున్నాను. వానిపురము నీఱుగానున్నది. ఇదిగో వానరసేన తరలనున్నది. అతఁడెందుడాఁగినను రాముఁడు వానిని వదలఁడు. రామునిబారిఁ బడిన వారిని ముల్లోకంబులుగూడ రక్షింపఁజాలవు. చీఁకుముదుసలిని జటాయువును నిరాయుధుని జంపుట శౌర్యముగాదు. ఏకాకిగానున్న యబలామణిని దొంగిలించి తెచ్చుట మగతనముగాదు. మీదొరకు వినాశకాలము వచ్చెను. శుకా! ఇదే నాప్రతిసందేశ' మనెను. శుకుఁడు లంకామార్గముఁ ద్రొక్కెను.

దర్భశయనము

రాముఁడట్లు విభీషణాదులప్రేరణంబును మన్నించి సముద్రోపాసన తత్పరుఁడై కడలితీరంబున దర్భలుపఱచి ప్రాఙ్ముఖుఁడై సరిత్పతికి నమస్కరించి, యే తనకుడిభుజము భుజగభోగమృదులమై యుండునో, ఏది సీతాదేవికి హంసతూలికాశయనాంతరమునఁ దలగడగా నమరుచుండెనో, శత్రువులకు శోకంబును మిత్రశరణాగతులకుఁ బరమానందమును గూర్చెనో, యాకుడిభుజంబునుఁ దలగడగా నిడుకొని శయనించి 'సాగరతరణమో నామరణమో' యను దృఢసంకల్పముఁ బూని కాయిక వాచికమానసిక నియమపూర్వకంబుగా సాగరునిఁ బ్రార్థింపసాగెను. అట్లు మూడహోరాత్రములు గడచెను. సాగరుఁడెంత ప్రార్థించినను సాక్షాత్కరింపకుండెను. రాముఁడు సముద్రునకు మహాగ్రహమొంది,

'లక్ష్మణా! సాగరునిగర్వముఁ జూచితివా! నేను ప్రార్థించుకొలఁది నితఁడు మహాభీలమూర్తియగుచున్నాఁడుగాని ప్రసన్నుఁడుగాఁడు. ఓర్పు మన్నన ఋజువర్తనము ప్రియవచనము మున్నగునవి నిర్గుణులమ్రోల రాణింపవు. అట్టిగుణంబులను నశక్తలక్షణంబులనుగాఁ వారుబరిగణింతురు. మఱియు నిరంకుశవర్తనునట్లు శమాదిసద్గుణసంపన్నుని గౌరవింపరు. ఆత్మస్తుతి పరనిందాపరులకుఁగల పలుకుఁబడి యథోచితవాదులకుఁ గలుగదు. యశఃకీర్తులుగాని జయంబుగాని మంచితనంబువలనఁ జేకూఱుట మిక్కిలి యరుదు. ఓర్పువలన నితనికిఁ జుల్కనైతిని. ఇతని భ్రాంతి వీఁడుగాక ; మద్బాణార్చుల నితనిజలంబులింకుఁగాక ; వీనియుదరంబుననున్న మీలు మొసళ్ళు తాఁబేళ్ళుఁ దెబ్బెలుగటి తేలియాఁడుగాక ; వానరులు కాల్నడక లంకఁ జేరుదురుగాక' యని ధనుర్బాణంబులు గైకొని యుగాంత కాలాగ్నికరణిఁ బ్రజ్వరిల్లుచుఁ బిడుగులవానయో యన్నట్లు దీప్తానలశర వర్షంబుఁ గురిపించెను.

మ॥ శరవహ్నిన్ జగమెల్ల నుడ్డుడికి బాష్పంబయ్యె, గర్భస్థఖే
కరదర్వీకరముల్ విషంబు లుమిసెన్, గ్రాహాదిక వ్రాతముల్
చెరలెన్, బైఁబయి శంఖశుక్తివితతుల్ తేలాడె, భ్రాంతిఁ జెం
దిరి పాతాళనివాసి దైత్యదనుజుల్ దిక్కేది యొక్కుమ్మడిన్॥

రాముఁడంతతోనుండక క్షణక్షణప్రవర్థమాన గోపోద్దీపితుఁడై మహోగ్రవేగంబు వహించి బ్రహ్మాస్త్రంబును సంధించి జ్యావల్లి నాకర్ణాంతముఁ దివిచెను.

మ॥ వడఁకెన్ భూమి, చలించెఁగొండలు, నభోవక్షంబు రెండయ్యె న
ల్గడలన్ జీఁకటిగప్పె, జంద్రతపనుల్ కంపిల్లి వక్రించి, ర
య్యుడుసంఘాతము రాలె, నింగి మొఱసెన్, బ్రోద్యద్గతిన్ వాయువుల్
సుడియై వీఁచెను వైద్యుతాగ్ని లురలెన్ శుష్కించె నంభోధియున్॥

సముద్రుఁడు ప్రత్యక్షమగుట

లక్ష్మణుఁడా బ్రహ్మాస్త్రసంధానంబును గాంచి సర్వలోకప్రళయం బగు నని భీతిల్లి, 'వలదువలదు ; శాంతింపు' మని రాముని బ్రార్థించి తత్కరకోదండంబును బట్టుకొనెను. రాముఁడు తమ్ముని ప్రార్థనంబును వినియు సముద్రుఁడు వెఱచి యోజనదూరము పఱచుటఁ జూచియు బాణప్రయోగంబు నుజ్జగించెను. అంతలోన మేరుపర్వతంబునుండి దివాకరుఁడువోలె సాగరాంతరమునుండి మహావ్యక్తి యొకటి యావిర్భ

చించి వచ్చి, 'రామా! సముద్రుఁడు సాష్టాంగ మొనర్చుచున్నాఁడు. భూతంబులు తమ స్వభావంబును మానవు. నైజంబును మానివర్తించుట మర్యాదాతిక్రమమగును. నేను జలభూతంబు నగుట నీవెఱుంగుదువు. అన్యులకు నేను దాఁటరాకుండుట నాస్వభావమైయున్నది. విపరీతధర్మంబును నేనవలంబించుట నీవును సహింపవు. నీకార్యము నిలువరాదు ; నామర్యాద తొలఁగరాదు. సేతుబంధనంబున నివిరెండుఁ జేకూఱును. పార్థివేంద్రా, అట్లుగావింపుము. మీఁకు నాయందలి జలజంతువులవలన నెట్టిబాధయుఁ గలుగ' దనెను. నాఁవుడు, 'సాగరా! నీచెప్పినట్లు చేయుదు. నాబాణమమోఘము. దానిని సంధించితిని ; ఎందువదలనగు' నని రాముఁడడిగెను. సముద్రుఁడు కయిమోచ్చి, 'రామా! ఇటకు సమీపంబున ద్రుమకుల్యమను ప్రదేశముగలదు. ఆభీరప్రముఖులు మహాక్రూరకర్ము లందునివసింతురు. వారిస్పర్శ నాకెంతయు దుస్సహముగా నున్నది. నీశరంబును వారిపై వదలనగు' నని వచించెను. రాముఁడట్లు గావించెను. ఆబాణమచ్చటి దస్యులను బూదిచేసి రసాతలము దూఱెను. ఆరంధ్రముగుండ పాతాళగంగ యుద్భవించెను. ఆగంగోద్భవ ప్రదేశంబును వ్రణకూపమనిరి. ద్రుమకుల్యము బాణాగ్నిభస్మీకృత తరులతాదికమగుటం జేసి దానిని మరుకాంతారమనిరి. ఆచో టట్లగుట రాముఁడు గాంచి 'నిరంతరము ఫలమూలసస్యవంతముగా సుగంధిమూలికాభిరామముగా' నుండుమని దానికి వరమనుగ్రహించెను. ఆప్రదేశము నాటఁగోలె నట్లే యయ్యెను. సముద్రుఁడంతట, 'సౌమ్యా! సేతుబంధనంబునకు నలుఁడుదక్క యన్యులుచాలరు. అతఁడు వాని తండ్రియైన విశ్వకర్మవలన సమస్త శిల్పవిద్యలునేర్చి యంతటివాఁడయ్యెను. నీవు నిర్మించు సేతువును మునుఁగకుండునట్లు ధరింతు' నని పలికి యంతర్ధానమొందెను.

సేతుబంధనము

నలుఁడంతటలేచి, 'దేవా! సముద్రునిమాట సత్యము. సేతునిర్మాణశక్తి నాకుఁగలదు. ఆసంగతి యేలనో మఱపువచ్చెను. ఆజ్ఞయేనిఁ గార్యమారంభింతును. వానరులెల్ల వలయుసన్నాహముఁ గూర్తురుగాక' యని విన్నవించెను. రాముఁడట్లే కానిమ్మనెను. కపివర్యులు తరలి వివిధ వృక్షంబులను బెనురాళ్ళను గొనివచ్చిరి. కొందఱు చని యంత్రసహాయంబునఁ బర్వతములను దెచ్చిపెట్టిరి. కొందఱు నిమ్నోన్నతంబులను జక్క

చేయసాగిరి. నలుఁడు పదియోజనముల వెడల్పు నూఱుయోజనంబుల నిడుపు నూలుపట్టి గుర్తులుంచి సేతుబంధనమునకు నారంభించెను. తొలి దివసంబునఁ బదునాల్గు యోజనంబుల దూరము కట్టసాగెను. రెండవనా డిరువదియోజనంబులును మూఁడవనా డిరువదియొక్క యోజనంబులును గట్టిరి. నాల్గవనాఁ డిరువదిరెండు నైదవ నాఁ డిరువదిమూఁడు యోజనంబులు నిర్మించి యైదుదినములలో సేతునిర్మాణమును బూర్తిగావించిరి. అకట్ట సువేలాచలముదాఁకెను.

దక్షిణతీరము చేరుట

అనంతరము రాముఁడు లక్ష్మణసుగ్రీవసహితుఁడై సేనాగ్రభాగంబునఁ దరలెను. వానరసైన్యము వారివెంట నడచెను. దాఁటియుమ్మ చాలక కపీంద్రులు కొందఱు జలంబులదిగి యీది రాసాగిరి; కొందఱు గగనమార్గముఁబట్టిరి. అట్లు కపిసైన్యము దక్షిణతీరము చేరి యందు విడిసెను. దేవగంధర్వ సిద్ధచారణమహర్షి ముఖ్యులు సేతునిర్మాణంబునకు మహాశ్చర్యమొంది రాముని డాయవచ్చి, "ఇనకులావతంసమా!

ఉ॥ త్యాగము శాంతభావము దయాగుణమున్ ఋజుమార్దవ వ్రతం
బీగితనంబు నీ మెయిరహించె, జగద్ధితధర్మ రక్షణో
ద్యోగికి నీకు శత్రుజయమెయ్యన నయ్యెడుఁ బెద్దకాల మీ
సాగర మేఖలాయత రసాతల మేలు మఖండసంపదన్॥"

అని దీవించి చనిరి.

వారట్లు విడిసియుండఁగా బ్రచండవాయువు మహోద్ధతివీఁచెను; వసుంధరామండలము కంపిల్లెను; పర్వతాగ్రంబులువడఁకెను; మహామహీరుహంబులు తటాలున దునిసికూలెను; గాడిదమబ్బులు క్రేలి పరుషంబుగా గర్జించి రక్తమిశ్రవర్షంబులు కురిసెను; సంధ్య రక్తచందన వర్ణముఁ దాల్చి మహాదారుణముగాఁ దోఁచెను; రవిబింబము నిప్పులు వర్షించెను; మృగపక్షులు సూర్యునకు నెదురై దీనారావంబులు గావించెను; సూర్యపరివేషము హ్రస్వమును గృష్ణరక్తాంశుపర్యంతమునై మహారూక్షంబుగాఁ దోఁచెను; భానుమండలాంతరమున నల్లనిమచ్చ గాన్పించెను; కాకశ్యేనగృధ్రంబులు క్షుద్రపతంగులవలనఁ గూల జొచ్చెను; సృగాలంబు లమంగళరవంబులు గావించెను. రాముఁడా నిమిత్తంబులను జూచి సౌమిత్రిని గవుంగలించుకొని, 'నాయనా! ఈ లక్షణంబులనుబట్టి చూడఁగా భూమండలమెల్ల రక్తమాంసకర్దమంబున

బ్రుంగునట్లు తోఁచుచున్నది. మనసైన్యమునెల్ల శీతోదక సంపూర్ణంబులును ఫలమూలబహుళంబులునైన వనప్రదేశములఁ జేర్చి గరుడవ్యూహముఁదీర్చి జాగరూకులమై యుండవలయు'నని చెప్పెను.

వానరవ్యూహ రచన

రాముఁ డామాట సెప్పుటే తడవుగా భేరీమృదంగధ్వనులు లంకానగరమునుండి తుములంబుగా వినవచ్చెను. వానరు లాధ్వనులకుఁ బ్రతిధ్వనులుగా సింహనాదంబు లొనర్చిరి. రాముఁడు తలయెత్తి లంకా ధ్వజపతాకములను గాంచి సీతాదేవిని దలఁచి, 'కటా! జానకీ! అంగారకునిచేత రోహిణివలె రావణునిచేత నిరుద్ధవైతివా?' యని కన్నీరునించి యది దుఃఖమునకు సమయముగాదని వెచ్చనూర్చి, 'లక్ష్మణా! అదిగో చూడుము, లంకానగరము త్రికూటశిఖరాగ్రస్థమై నింగి నొరయుచున్నది. విశ్వకర్మ తననేర్పునెల్ల నిప్పురనిర్మాణంబున వ్యయించెఁ గాఁబోలు. విమానములతోడి యిప్పురంబును జూడఁగాఁ బాండురాభ్రరమ్యమైన గగనంబు తలంపునకువచ్చును. ఇందలివనంబులు ఫలపుష్పసమృద్ధంబులై చైత్రరథప్రతిమంబులుగా నున్నవి. విహంగంబు లవిగో ఫలరసంబులను గ్రోలి మైమఱచి తూఁగుచున్నవి. మధుకరంబులు మధుపానవివశములై ఝంకారము లుడిగెను. పికంబులు పల్లవము లారగించి లతాడోలిక లూగుచున్నవి' అని చెప్పి వానర సేనాపతులను జీరి, 'అంగదా! నీలుని గూడి నీవు నీసేనతోడ వానరవ్యూహ వక్షోభాగంబున నుండుము. ఋషభుఁడు వ్యూహదక్షిణపార్శ్వంబును గాచును; గంధమాదనుఁడు సవ్యభాగంబున నుండును. నేనును లక్ష్మణుఁడును శిరోభాగంబున నుందుము. జాంబవత్సుషేణులును వేగదర్శియుఁ గుక్షిస్థానంబును రక్షింతురు. సుగ్రీవుఁడు పృచ్ఛభాగంబునుగాపాడు' నని వచించెను. వానర నాయకు లట్లు గావించిరి.

వానరబలంబు నెఱుంగుటకు శుకసారణులు వచ్చుట

శుకుఁడట్లు వియన్మార్గంబున లంకకుఁ జనఁగా రావణుఁ డతనిఁ జూచి నవ్వుచు, 'శుకా! నీఱెక్కలు విఱిచిరా? కోఁతిమూఁకకుఁ జిక్కితివా?' యనెను. నావుఁడు, 'దేవా! నీయాజ్ఞప్రకారముచని సుగ్రీవునితో నీమాటలెల్ల మహావినయముతోఁ జెప్పితిని. వానరులెల్లఁ గుపితులై నింగికెగచి నన్నుఁ బట్టి కొట్టసాగిరి. సుగ్రీవుని ప్రతిసందేశమునకు వలనుగాదయ్యెను. విరాధుని విఱిచి కబంధుని గాల్చి ఖరునిహరించిన మహా

వీరుఁడు సేతువుఁగట్టి సముద్రము దాఁటి లంకాద్వారమున నున్నాఁడు. దేవదానవులకు సంధికుదిరినను గుదురవచ్చును గాని వానరరాక్షసులకు సంధికుదరదు. అదిగో వానరులు లంకాప్రాకారము లెగఁబ్రాఁకనున్నారు. ఇఁకఁ దడయరాదు. సీతనిచ్చుటో యుద్ధమొనర్చుటో రెంట నొకటి సేయు' మనెను.

రావణుఁ డామాట తోడఁ గన్నులెఱ్ఱజేసి, 'ముల్లోకంబు లొక్కటైవచ్చినను సీతను విడువను. నా శక్తిసంపద లెఱుంగక రాముఁడు నాపై దాఁడివెడలెను. రానిమ్ము. నా బాణంబులు తూణీరంబుల నిలువకున్నవి. సూర్యోదయంబున గ్రహచంద్ర తారలువలె నా విక్రమాటోపంబున రాముఁడును వానికోఁతిమూఁకయుఁ బరారి గానున్నారు. రణరంగమనెడి సభాంతరాళమునఁ జాపంబనెడి వీణెను జేపట్టి శరకోణంబులతో జ్యానాద వైరిరోదన బాణతలధ్వానుల నెడి మంద్ర మధ్యమతారస్వరంబులు మూఁడు మేళవించి పలుకునట్లు వాయించి వినువారికిని జూచువారికిని మహోత్సాహమ్ముఁ గూర్తుఁగాక. సహస్రాక్షుఁడు నాకుఁజాలఁడనఁగా రాముఁడా నన్నోర్చువాఁడు' అని గంభీరస్వరంబునఁ బలికి, చెంతనున్న శుకసారణు లనుమంత్రులను జూచి, 'రాముఁడు సేతువుఁ గట్టెనఁట. ఇది యభూతపూర్వము. వానరసైన్యము సముద్రమును దాఁటెనఁట. ఇది యంతకన్నఁ జిత్రము. మీరు తోడ్తోడఁ బోయి యీవార్తల సత్యాసత్యము లెఱిఁగి రహస్యంబుగా వానర సైన్యముఁజొచ్చి యాసేనాపరిణామమెంతో దానిపరాక్రమ మెట్టిదో వానరముఖ్యు లెవ్వరో రామసుగ్రీవుల మంత్రు లెవ్వరో కనుగొని యుద్ధ ముఖంబుననిల్చు శూరు లెవ్వరో గ్రహించి సేతునిర్మాణవిధానముఁజూచి వానరుల నివేశంబులఁ బరికించి రాముని వ్యవసాయ వీర్యప్రహరణంబులు విచారించి రండుపొం'డనెను.

శుకసారణులు పట్టుబడి విడుదలనొందుట

శుకసారణులు వానరరూపంబులు ధరించి శత్రుసైన్యముఁజొచ్చి పరీక్షింపసాగిరి. విభీషణుఁ డారక్కసులఁగుట్టు గ్రహించి వారినిద్దఱను బట్టి తెచ్చి రామునిమ్రోల నిలిపి 'రావణమంత్రు లీశుకసారణులు మన రహస్యంబు లెఱిఁగిపోవఁ బ్రచ్ఛన్నవేషంబుల వచ్చిరి' అని విన్నవించెను. శుకసారణులు జీవితాశవదలి గడగడ వడఁకుచుఁ గైమోడ్పు గావించి, "సామ్యా! విభీషణునిమాట నిజము' అనిరి. రాముఁడు నవ్వి, 'శుక

సారణులారా, భయపడవలదు. నిరాయుధులను దూతలను వధింపము. మీవచ్చిన కార్యముఁ గావించి కొనిపొండు. ఏదేనిఁ జూడవలసి యున్నచో విభీషణుఁడే మీకయ్యవి యెల్లఁ జూపును' అని పలికి, 'విభీషణా! వీరు శత్రుపక్షచారులైనను నిజముఁ బల్కి మన్ననఁ గోరిరి; వదలిపుచ్చు'మని, మరల శుకసారణులవంక మరలి, 'మీరు లంకకు సుఖముగాఁబోయి యేబలంబు నాశ్రయించి మీరాజు నాభార్య నపహరించెనో యాబలంబులెల్లఁ జూడవచ్చితి ననియు రేపు ప్రాతఃకాలంబున లంకాప్రాసాదబహిర్ద్వారంబులు సరాక్షసంబుగా శరవిధ్వంసితములు గానున్నవనియు వానికి నామాటగాఁ జెప్పు'మని వచించి వారినిఁ బంపెను.

శుకసారణులు వానరబలంబులను నిర్ణయించుట

శుకసారణులు రావణునొద్దకుఁబోయి, 'దేవా! నీయాజ్ఞ మేరకుఁ జని వానరసైన్యముఁజొచ్చి వైరివ్యూహములను బరికించుచుంటిమి. విభీషణుఁడు మమ్ము గుఱితించి బంధించి రామునికడకుఁ గొనిపోయెను. ఆధర్మాత్ముఁడు మమ్ముఁ గరుణించి విడిచిపుచ్చెను. చావుదప్పివచ్చితిమి. రామలక్ష్మణసుగ్రీవవిభీషణు లొక్కచో నుండిరి. ఆనలువురకు మన లంకాపట్టణము చాలదని తోఁచును. సేతు బంధనము కల్లగాదు. వానరసేన సముద్రమును దాఁటెననుటయు నిజము. వారెల్లరు యుద్ధోత్సాహులై యున్నారు. వారితో వైరము వలదు. సీతనొసంగు' మనిరి.

రావణుఁడు వారికి నవ్వి, 'శూరులనోట నిట్టి పేలవములు రావు. కోఁతుల తాపులకు వెఱచితిరిగాఁబోలు. నన్ను జయించు మేటిగలఁడా?' యని పలికి సారణుని వెంటఁగొని యనేకతాళవృక్షములయెత్తై నింగి నొరయుచున్న బురుజుమీఁదకుఁ బోయి యపారమైన వానరసైన్యసాగరంబు నవలోకించి, 'సారణా! ఇందు శూరులెవ్వరో బలవంతులెవ్వరో రణరంగంబున నిల్చువారెవ్వరో సుగ్రీవుఁ డెవ్వనిమాటఁ బాటించునో, యగ్రసేనానాయకులెవ్వరో యేర్పడ వివరింపు' మనెను. సారణుఁడు మునువ్రేల నొక్కొక్కనిఁ జూపుచు, 'దేవా! అదిగో యచ్చట వేనవేలు యూథపులతోఁ గూడి లంకాభిముఖుఁడై సర్వశాఖాముఖసేనాగ్రభాగంబున నిలిచి లంకానగరము సప్రాసాదతోరణంబుగాఁ గంపిల్లునట్లు ఱంపిల్లుచున్న యామల్లుని నీలుఁడందురు. అతఁడే వానరసేనానాయకుఁడు. అల్లదిగో చేతులు పైకెత్తి లంకాపురిఁజూచి విజృం

భించుచు వాలమల్లార్చి నేలఁగొట్టుచున్న యాపర్వతశిఖరాకారునిఁ బద్మకింజిల్కసమానవర్ణుని నంగదుఁ డందురు. ఇతఁడు వాలిపుత్త్రుఁడఁట. వీనిని వానరయావరాజ్యాభిషిక్తుని గావించిరఁట. సీతోడి యుద్ధమునకు నువ్విళ్ళూరుచున్నాఁడు. హనుమంతుని లంకాగమన సీతాసందర్శనాదులకు నితనిబుద్ధియే కారణమనిరి. అంగదుని వెనుకనున్న యతనిని నలుఁ డందురు. ఇతఁడు సేతువును నిర్మించెనఁట. వీనివెంటఁ బదినూఱుకోట్లయెనిమిదిలక్షల సైన్యమున్నది. ఆసేనాసాహాయ్యముతో నితఁ డొక్కఁడే లంకానగరంబును రూపుమాపఁ గోరుచున్నాఁడు. అల్లదిగో తెల్లనిమేనివాఁడు. వాని పేరు శ్వేతుఁడఁట. వాని ప్రతిభాశక్తి ముల్లోకంబులఁ గీర్తింపఁబడునఁట. తెల్లనినల్లనిపసుపువన్నెతోక వెండ్రుకలుఁగల యల్లతనిని గుముదుఁడందురు. అతఁడు గోమతీతీరనానాశిఖాభిరామ సంకోచ పర్వతంబునుండి వేయిలక్షల వానర సేనతో వచ్చెనఁట. వాఁడు మహాచండరోషణుఁడు; కయ్యమునకుఁ గాలుద్రవ్వుచుండును ; వానినిఁ జూచుటకే వెఱతురు. దీర్ఘలోచనంబులును గపిలవర్ణంబును గల యల్లయతని రంభుఁడందురు. వాని వెంట వింధ్యాచల కృష్ణగిరి సహ్యసుదర్శన పర్వతవాసులైన వానరులు నూఁటముప్పది లక్షలమంది వచ్చిరఁట. నిడుపాటిచెవులు గలిగి యావులించుచుఁ దిర్యగ్దృష్టిఁ జూచుచున్న యల్లతఁడు శరభుఁడఁట. వాఁడు మృత్యువునకుఁ గూడ వెఱువఁడనిరి. వానివెంట సాల్వేయపర్వత వాసులు నలువదిలక్షల వానరవీరులువచ్చిరి. అదిగో మేఘమువలె నాకాశమెల్లఁగప్పి భేరీసన్నాదంబులు గావించుచున్న యాపర్వతాకారునిఁ బనసుఁడందురు. వానివెంటఁ బారియాత్ర శైలవాసులైన వానరు లేఁబదిలక్షలు వచ్చిరి. ఇల్లిదిగో యిచ్చట రెండవ సముద్రమోయన వ్యాపించియున్న ప్లవంగసేనకుఁ దేజముఁ గూర్చుచున్న యతనిని వినతుఁడందురు. పర్ణసా నదీతీరవాసు లఱువది లక్షలు వానిక్రింద నున్నారు. అల్లతనినిఁ గ్రోధనుఁ డందురు. అతఁడు కయ్యమునకు నిన్నుఁ బిలుచుచున్నాఁడు చూడుము. ఆ గైరికవర్ణ శరీరుని గవయుఁ డందురు. వాఁడు డెబ్బదిలక్షల వానర బలమునకు నధిపతి. నాచెప్పిన వీరెల్లరును గామరూపు లగుటయే గాక మహాబల పరాక్రమములు గలిగి సమరదుర్జయు లనుపేరు గాంచిరి. ఇఁక రామార్థము జీవితంబును గూఁడ త్యజించియున్న వానర యూధనాథులను వినుము. ఎవనివాలము నేల జీరాడుచు రవికిరణకాంతి వెలుఁగుచున్నదో యవ్వానిని హరుఁడందురు. అంతటిఘోరకర్ముఁడు

గలుగఁడు. వాఁడు వేనవేలుగా సుగ్రీవకింకరులను దోడ్కొని లంకను లగ్గలకెత్తుదునని వచ్చుచున్నాఁడు. రాక్షసేశ్వరా! నల్లని యాభల్లూకంబులను జూతువా? మేఘంబులనడుమఁ బర్జన్యుఁడువోలె భల్లూకంబుల మధ్యనున్న యతఁడు ధూమ్రుఁడట. వానిది ఋక్షవంతము. అల్లతఁడు జాంబవంతుఁడు. మహాయూథపముఖ్యుఁడు. అతఁడు నేటివాఁడుగాఁడు. దేవాసురయుద్ధంబున నవ్వీరుఁడు దేవేంద్రునకుఁ దోడ్పడి వానివలనఁ బెక్కువరములు గాంచెను. అంతటి రణశౌండీరుని వినఁబోము. వాని సేనయన్ననో క్రౌర్యంబున రక్షఃపిశాచంబులను మించును. అల్లచ్చటఁ గూర్చుండి కుప్పించుటకోయన నున్నవాఁడు దంభుఁడు. ఆ పెనుభూతంబును జూతువా? వానిని సన్నాదుఁ డందురు. అంత పెద్దమేనిమృగంబు చతుష్పాదలోకంబుననే గలుగదు. వాఁ డడగువైచిన యోజనదూరము సాగును. అతఁడులేచి నిక్కినచో యోజనమెత్తుండును. సన్నాదుఁడు వానరులకెల్లఁ బితామహుఁడఁట. తొల్లి యతఁడు దేవేంద్రునెదిర్చి వ్రేటుపడక వచ్చెనఁట. అల్లతనిని క్రోధనుఁడందురు. వాఁడగ్నిదేవునకు గంధర్వాంగనయందు జనించెనఁట. క్రోధనుఁడు నీయన్న కుబేరునకు విహారస్థానమైన హిమవత్పర్వతంబున నుండునఁట. వేయికోట్ల వానరులు వానివెంటవచ్చిరి. అల్లతనిని గేసరియందురు. అతఁడే హనుమంతుని తండ్రి; తొల్లి మునులు శంబరాసురునిబాధ నోర్వక వానిపయికిఁ గేసరిని బురికొల్పిరి. ఇఁతడు నిమిషార్థమున నయ్యసురవీరుని హరించెను. ఈ కేసరి గంగాతీరమున నుశీరబీజపర్వతమున నుండును. వేయిలక్షల వానరులు వానిని గొలుచుచున్నారు. అదిగో యచ్చట కెంధూళిరేగి సుడివడి తిరుగుచున్నది. చూడుము. అది ప్రమాథి యనువాని శిబిరము. అల్ల వచ్చువాఁడు గవాక్షుఁడు. వానిక్రింద నూఱులక్షలగోలాంగూలు లున్నారు. లంకేశ్వరా! మేరుపర్వతముచుట్టు నఱువదివేల సువర్ణశిఖరులు గలవు. ఆ కొండలయందు గపిలముఖులును ధవళముఖులును తామ్రముఖులును బింగళముఖులును దీక్ష్ణదంష్ట్రులును జతుర్దంష్ట్రులును గలరు. వారెల్లరు నదిగో శతవలినిజుట్టి నడచుచున్నారు. శతవలి జయార్థము నిత్యసూర్యోపాసనము చేయుచుండును. వీరుగాక గజ గవయ గవాక్షాదు లొక్కరొక్కరు పదికోట్ల కోతిదండును నడుపు చున్నారు' అని చెప్పి విరమించెను.

అంత శుకుఁడు ప్రారంభించి, 'దేవా! అదిగో యచ్చట మదపుటేనుంగులో గంగాతీరవటవృక్షంబులో హిమవత్పర్వతప్రాంత సాలావని

జంబులో యననుండు మహాకాయులెల్లరును సుగ్రీవుని యనుచరులు. వారు కిష్కింధానగరము నుండి వచ్చిరి. వారెల్లరును దేవగంధర్వజులు; వారికిఁ గామరూపశక్తిగలదు. అదిగో దవ్వునఁ గానవచ్చుచున్న సుందరాకారు లయ్యిరువురు కుమారులు మైందద్వివిదులు. వారు పరమేష్ఠి ప్రసాదంబుగా నమృతంబును గ్రోలిరి. వారికి సంగ్రామంబున సాటిగలుగరు. వారిప్రక్కనున్న యయ్యిరువురు సుముఖ దుర్ముఖులు. ఆయిద్దఱును మృత్యుసూనులు. పరాక్రమంబునఁ దండ్రిని బోలుదురు. అల్లతఁడు హనుమంతుఁడు. వాని సంగతి నీకుఁ దెలిసియేయున్నది. వానిప్రక్కనున్న మేఘశ్యాములుని బుండరీకాయతలోచనుని దివ్యపురుషుని జూడుము. ఆమహానీయుఁడు ధర్మంబును వదలఁడు; ధర్మంబును వాని నాశ్రయించియుండును. వేదవేత్తలకుఁ దలమానికమై బ్రహ్మాస్త్రాదిసమస్తాస్త్రంబులఁ బడసి యసదృశతేజః పరాక్రమశాలియైన యాయనే రాముఁడు. వాని భార్యయే నీ వపహరించి తెచ్చిన సీత. రాముని దక్షిణపార్శ్వంబున నున్న యాదాసుఁడు సువర్ణ దేహచ్ఛాయయు విశాలవక్షంబునుఁ దామ్రనేత్రంబులును నీలకుంచితమూర్ధజంబులును గలవాఁడు లక్ష్మణుఁడు. అతఁడు రామునకుఁ బ్రాణంపుఁ బ్రాణమైయుండును. వాని పార్శ్వమున నున్న యల్లతఁడు మనవిభీషణుఁడు. విభీషణుని లంకాధిపతిగా రాముఁ డభిషేకించెను. రామవిభీషణుల నడుమనున్న యతఁడు సుగ్రీవుఁడు. రాక్షసేశ్వరా! సుగ్రీవవక్షోభాగంబునఁ దనరారుచున్న సహస్రకమలమాలికను జూతువా? దేవదుర్లభమైన యామాలికను ధరించిన వానికిఁ బరాజయము గలుగదు. రాముఁడు వాలిని వధించి యాకాంచనమాలను వానరరాజ్యంబును సుగ్రీవున కిచ్చెను. సుగ్రీవుని సైన్యమును లెక్కింపఁ దరముగాదు. నూఱులక్షలు కోటియగును; నూఱువేలకోట్లు శంఖమగును; నూఱువేల శంఖములు మహాశంఖమగును; నూఱువేల మహాశంఖములు బృందమగును; నూఱువేల బృందములు మహాబృంద మగును; నూఱువేల మహాబృందములు పద్మమగును; నూఱువేల పద్మములు మహాపద్మమగును; నూఱువేల మహాపద్మములు ఖర్వమగును; నూఱువేల ఖర్వములు మహాఖర్వమగును; మహాఖర్వములు నూఱువేలు సముద్రమగును; నూఱువేలు సముద్రము లోఘమగును; ఓఘములు నూఱువేలు మహౌఘమగును; సుగ్రీవుని సైన్యము వేయికోట్లు నూఱు శంఖంబులును వేయి శంఖంబులును నూఱుబృందములును వేయి మహాబృందంబులును నూఱు పద్మంబులును వేయి మహాపద్మంబులును నూఱు

సాష్టాంగమొనర్చెను. రావణుఁడు వానిని మన్నించి, 'వీరాగ్రణీ! రామునితలను సీతయెదుటఁ బెట్టుము. ఈ నిర్భాగ్యురాలు నిజవల్లభుని దురవస్థఁ జూచుఁగాక' యనెను. వాఁడట్లు గావించెను. అంత రావణుఁడు విద్యుజ్జిహ్వునిచేతనున్న శరచాపంబుల నందికొని, 'సీతా! ఇదిగో నీ రాముని కోదండము; అభిజ్ఞానార్థము వింటిని సయితము తెచ్చి'ర నెను.

సీతాదుఃఖము

సీతాదేవి యాతలవంక దృష్టిసారించి యందు నిజపతినయనముఖ కేశకేశాంతదేశసామ్యముఁ గాంచి చూడామణిని గుఱుతించి హనుమంతుఁడు చెప్పిన రామసుగ్రీవసఖ్యంబును దలఁచి కురంగశాబకమువలెఁ బనవ్రచు, 'హా! కైకేయీ! నీకోర్కె తీఱెనా? కలహకారిణీ! నీ కారణంబునఁ గులనందనుఁడు కూలెనుగదా. రఘువంశంబునకు నకాలమృత్యుదేవతవైతివి. కటా! సర్వలోకప్రియుఁడు రాముఁడు నీకేమి యెగ్గుచేసెను?' అని మహారోదనముఁ గావించి తెగిన కదళివలె నేలఁ గూలి కొండొక తడవునకుఁ దేఱి రాముని శిరంబును మూర్కొని, 'హా! మహాబాహూ! నీవీరవ్రతము సాకల్యమయ్యెనా? అయ్యో! నీమరణంబుఁ జూచుటకుఁగా నింతకాలము జీవించితినా? నాథా! స్త్రీదోషకారణంబునఁ దత్పతికి ముందు చావుగలుగునందురు. నేనెట్టి దోషంబును గావింపలేదు. నాకిట్టిది గలుగనేల? జీవితేశ్వరా! శోకసాగరంబునుండి నన్నుద్ధరింప నింతదూరమువచ్చి నాకుఁగా నీప్రాణంబులను గోల్పోయితివిగదా. హా! కౌసల్యా! నీపుత్త్రవియోగదుఃఖమెట్లు సహింతువు? నాథా! చిరజీవివని నిన్ను జ్యోతిష్కులు నమ్మఁబలికిరి. ఆమాట పొల్లుపోయెనా? కాలవిశేషము వారిమదిఁగప్పి నాఁడట్లు బలికించెనా? ఎల్లభూతంబులకుఁ గాలము కారణమగును; కాలమునకు నసాధ్యము గలుగదు. నాథా! నీయట్టి యుపాయజ్ఞుఁడు లేడంటిరి. ఎల్ల నీతిశాస్త్రంబులమర్మము నీకు హస్తామలకము; నీసాటిసమర్థుఁడు గలుగఁడు. అట్టివాఁడవయ్యు నిట్టిచావు చావనేల? పరాకు చెందితివా? కాలమట్లుగావించెనా? అకటా! వైధవ్యకాళరాత్రీ! నన్నుఁకఁ బొరిగొనుము. నాథా! ఏకపత్నీవ్రతుఁడవని పేరుగాంచితివి. నీప్రేమ నారూపంబున మూర్తీభవించినట్లుగా నన్ను మన్నింతువు. అట్టినీవు నీసతిని బాసి పృథ్వీసమాశ్లేషముఁ గోరనగునా? హా! కోదండమా? నేనును నాప్రియుఁడును నిన్ననేకవిధంబుల గంధమాల్యాదులతోఁ బూజింతుము. నిన్ను నమ్మి

యరణ్యమునకు వచ్చితిమి. మమ్ము నేడు త్యజించితివా? అనఘా! తండ్రి తాతలతోడి స్వర్గసుఖముఁగోరి చనితివా? ఈబాలను బాల్యంబుననే నిన్నాశ్రయించిన దానిని నీయర్ధాంగిని నీసహచారిణినిఁ దలఁపవైతివిగదా. ఇఁక నాగతియేమి? వివాహకాలంబున నీవు నాకరముఁ బట్టుకొని నీవు గావించిన ప్రమాణవచనమేని నిన్నడ్డగింపదయ్యెనా? ఆమాట మఱచితివా? మఱచినచో నిప్పుడైనను దానిని దలఁచి నన్నుఁగూడ నీవెంటఁ గొనిపొమ్ము. సత్యైకవ్రతునకు నీకు మచ్చరాఁజనదు. కటా! ఏదివ్య మంగళశరీరము చందనాది మంగళద్రవ్యచర్చా విశేషంబు లందు చుండెనో, దేనినాశ్రయించి నేను లోకాతీతపరిష్వంగసుఖంబు నొందు చుంటినో యాదివ్యమంగళ శరీరంబును నేడు క్రవ్యాదుల పాలొనర్చితివా? నాథా! వీతిహోత్రుఁడు నీయాగంబులను బ్రతీక్షించుచుండెను. వాని ఋణముఁ దీర్పవైతివిగదా. అయ్యో! ప్రాణేశ్వరా! మనము ముగ్గురము వివాసము వచ్చితిమి. లక్ష్మణుఁడెట్లొ యిలుచేరును. నిన్నుఁగూర్చి నీతల్లి వాని నడుగకమానదు. ఆమె నీకుఁగాఁ బ్రాణంబులు విడుచును. కటా! దైవమా! ఆపదలకుఁగా మమ్ముఁ బుట్టించితివా? నాథా! ప్రహస్తుఁడెక్కడ? నీవెక్కడ? నక్కచేత నాగేంద్రము తునిఁగెనా? అయ్యో! జీవితేశ్వరా! నీసతియే నీకుమృత్యువయ్యెను. ఈకులపాంసు రాలిని బెండ్లాడకున్న సుఖముందువుగదా. హా! దైవమా!

శా॥ పట్టశ్రీఁ దొలఁగించి గుట్టల వసింపన్నెట్టి దైత్యాళితోఁ
గట్టల్కల్ పురికొల్పి మమ్మెడసి లంకం బందియైచావఁగాఁ
జెట్టన్నిట్టుద్రోసి నావిభుని రాజీవాక్షునిన్ మ్రింగితే?
కట్టా! కట్టడిదైవమా! యిపుడు నీకందోయి చల్లారెనే?

ఉ॥ కన్యప్రదానకార్యము విఘాతమొనర్చితినో? జడాత్మనై
పున్నముసేయనో? యకట! పూర్వభవంబున నేమిచేసితో?
తిన్నగఁ గానిమాటల సతీపతిబంధముఁ బాపినానొ? కా
కున్నను భోగకాలమున నొందునె భర్తృవియోగదుఃఖముల్?'

అని పెద్దయుండదవు వాపోయి 'రావణా! నన్ను నాపతిపై బడ వైచి దంపతీసమాగమ మహాకళ్యాణ మొనర్పు' మనెను.

సరమ సీతాదేవికిఁ గలరూపు చెప్పి యూరార్చుట

అంతలోన ద్వారియొకఁడు వచ్చి, 'దేవా! జయము, జయము. ప్రహస్తుఁడు వచ్చెను; మంత్రులు గార్యాతురులై తహతహపడు చున్నారు' అని విన్నవించెను. ఆమాటతోడ రావణుఁ డయ్యశోక

వనముఁ దటాలున వదలి బిరాన నిజసభామండపమునకుఁ బోయెను. అతఁడు చనుటే తడవుగా రామునితలయు విల్లును మాయమయ్యెను. అత్తఱి విభీషణునిభార్య సరమయనునది యచ్చటకు వచ్చి సీతాదేవి రాక్షసమాయలు నేరక దుఃఖవివశయగుటఁ జూచి జాలిగొని, ‘దేవీ! రావణునివ్యూహమెల్లఁ జూచితిని. రావణునిమాట నమ్మవలదు. రాముని నిద్రాసమయంబునఁ జంపిరనుట వట్టికల్ల. జయలక్ష్మీవిరాజమానుఁడు నీపతి సుఖమున్నాఁడు. నిన్ను వెఱపించుటకుగాఁ గ్రూరుఁడు రావణుఁ డీమాయఁబన్నెను. రాక్షస మాయలకుఁజిక్కి వగవవలదు. నీశోకము నేటితోఁ దీఱెను ; శుభంబులునిన్నుఁ గూడనున్నవి. నామాట నిజము. నీకుఁ బ్రియము వచింతు వినుము. రాముఁడు సేనాసమేతముగా సముద్ర దక్షిణతీరంబున విడిసి యున్నాఁడు. రామలక్ష్మణులను వానరసైన్యంబు నిప్పుడే చూచివచ్చితిని. రావణుఁడిప్పుడింత హుటాహుటి నేలఁబోయెనో యూహింతువా? రామునిరాకకు లంకానగరమెల్లఁ దల్లడిల్లుచున్నది. రావణుఁడు మంత్రులతో నాలోచింపఁ జనె’ నని చెలికార మేర్పడఁ బలికెను.

అంతలోన భేరీధ్వనులు ఘెల్లున మ్రోసెను. సరమ యాధ్వనులు విని, ‘దేవీ! అవిగో భేరీభాంకారములు సంగరోత్సాహంబును బురికొల్పుచున్నవి. అవిగో గజఘంటానాదంబులును రథనేమిస్వనంబులును హయహేషలును వాద్యధ్వనులును రోదసీకుహరంబు నగల్చుచున్నవి. జలంబులవలన సముద్రమువోలె సైన్యంబులవలన రాజమార్గంబులు నిండి నిబిడీకృతములైనవి. రాకపోకలకుఁ గూడ నెడము గలుగదు. అమ్మా! అనతికాలంబున నిన్ను జయలక్ష్మియు రక్కసులను మృత్యువును గవుంగిలింపనున్నారు. ఊఱడిల్లుము. రామునియంక మలంకరింతువు. దేవీ! నీయానందబాష్పవర్షంబున నీవిభునిమనస్తాపమును దీర్తువు. నెలలుగా సంస్కారమేది పెనగొని జఘనంబున వ్రేలాడుచున్న నీవేణీభరంబును నీభర్త ముడివిప్పును. ఉదితచంద్రబింబంబునుబోని నీరామునిముఖబింబంబును గాంచి సర్పంబుకుబుసంబునువలె నీవు నీదుఃఖంబును విడుతువు. సస్యశ్యామలయైన ధాత్రి వర్షంబునయట్లు నీవు నీపతిసమాగమంబున నుల్లసింతువు. ఏప్రభాకరుఁడు హయంబువోలె మండలగతి మేరుగిరీంద్రముఁజుట్టి చరించుచుండునో, ఏలోకబాంధవుఁడు చరాచరసమస్తప్రపంచంబునకుఁ గారణభూతుఁడో యామహాత్ముని సూర్యభగవానుని శరణిల్లుము. ఆమహనీయుఁడు నీకు నిఖిలశుభంబులిచ్చు’ నని

యూరార్చి, 'అమ్మా! విహాయసగమనము నాకుఁ జెర్లాటమగును. రహస్యముగా రామునొద్దకుఁజని నీకుశలము వానికిఁ జెప్పివత్తునా?' యని స్మితపూర్వకంబుగాఁ బ్రస్తావించెను. సీతాదేవి యావచనంబులకు సంతప్రసన్నయై, 'సరమా! నీచెలిమికి సంతసింతును; నీశక్తిసంపదలు వింటిని. నాకుఁగా నీవెంత కార్యమైన నొనర్తువు; సందియములేదు. నాకు బ్రియమొనర్చు తలంపు నీయెద స్థిరమేని రావణునొద్దకుఁజని వాని యుద్యమంబు లెఱింగిరమ్ము. శత్రురావణుఁడైన రావణుఁడు మాయా బలమాశ్రయించి సారెసారెకు నాకు మనోవిభ్రమముఁ గలిగించు చున్నాఁడు. వానియాజ్ఞవలన రక్షకాంగనలు నన్నెంతయు గాఱింతురు. వారిని సహింపఁజాలకున్నాను. నాప్రాణములు పిడికిటనున్నవి. నామదికి స్వస్థత గలుగదు. రావణుని ప్రయత్నములు తెలుపుదువేని నీకెంతయుఁ గృతజ్ఞతనై యుందు' నని వ్యసనకలుషస్వరంబున వచించెను. సరమ యామెకెంతయు జాలిపడి యామెకన్నీరు తుడిచి, 'దేవీ! నీ యిచ్చ సేయుదు; దుఃఖింపవల' దని చెప్పి రావణాంతికమునకుఁ జనెను. జనక రాజసుత సరమాగమనంబునకు నెదురుచూచుచుండెను. సరమ యట్లు పోయి వచ్చి పద్మమెడసిన లక్ష్మివలెనున్న వైదేహిని సమీపించెను. జనకసుత సరమను గవుంగిటఁగూర్చి తనయాసనంబున గూర్చుండఁబెట్టి సంగతి యడిగెను. సరమ యామెకు శుభముపల్కి, 'అమ్మా! నిన్ను వదలిపెట్టుమని రావణునకు వాని తల్లి కైకసి చెవి నిల్లుఁగట్టి బోధించెను. రావణమంత్రులలోనెల్ల బరమవృద్ధు అవిద్ధుఁడుఁగూడ నట్లే వానికుప దేశించెను. ఎవరెంత చెప్పినను లుబ్ధుఁడు ధనంబునుబోలె నతఁడు నిన్ను వదలననెను. రావణుని యీనిశ్చయము విని వాని కిట్టిపట్టుదలగలుగుట తన్మృత్యువునకే యని తలఁచి వచ్చితి' ననెను.

మాల్యవంతుఁడు రావణునకు హితంబు చెప్పుట

సీతాసరమలిట్లు సంభాషించుచుండఁగా వానరభేరీధ్వనులును శంఖారావంబులును సింహనాదంబులును గొల్లుమనెను. ధరణీతలమెల్లఁ గంపిల్లెను. వానరసైన్యము లంకాపురముఁ జేరెను. రావణుఁడాసంగతి విని మంత్రులను బిలిచి, 'హనుమంతుని చేష్టలుచూచి సేతుబంధనము విని వానరబలంబునుగాంచి మీరెల్లరు నిరుత్సాహులై యున్నట్లు తోఁచు చున్న' దని నిందాగర్భముగాఁ బలికెను. ఆమాట రావణుని తల్లికిఁ బిన తండ్రి మాల్యవంతుఁడు సహింపక లేచి, 'రావణా! విద్యావంతుఁడైన

రాజు నీతిశాస్త్రంబును బాటించును. నీతిశాస్త్రజ్ఞుఁడు కాలము ననుస రించును. అట్టివానికి నిష్కంటక చిరకాలరాజ్యపాలన భాగ్య మొదవును. అతఁడు సర్వబలంబులను గుర్తించి తనకుఁ బ్రాబల్యమున్నచో వైరి. శిఖరంబునఁ బాదమూనును; అనువుగానిచో సంధిచేయును. ఈదృష్టితోఁ బ్రకృతమును విమర్శింతుమేని రామునితోటిసంధి శ్రేయస్కరమగును. ఈవైరమునకెల్ల సీత మూలముగా నున్నది. ఆమెను వానికిచ్చివేయుము. లోకమెల్ల రామవిజయకాంక్ష నున్నది. ఇప్పట్టున నీవు వానితో విరోధించుట తగవుగాదు. రావణా! ధర్మాధర్మంబులు నిన్ననేఁడు వచ్చి నవిగావు. అవి సృష్టితోడఁ బుట్టెను. వానికి సర్వనాశమెన్నడును లేదు. ధర్మము తలయెత్తినప్పు డాకాలమును గృతయుగమందురు. అప్పు డధర్మము తలవంచియుండును. అధర్మము పైకొని ధర్మమణఁగంటిన కాలమును గలియుగమందురు. కాలము రాజవశమ్మై వర్తించును.

నీవు ధర్మంబు నెన్నడును మన్నింపవైతివి. నీదిగ్విజయ సంరంభమే యిందులకు సాక్షి. ఇంతటికి నీవిషయాసక్తబుద్ధి కారణమగు చున్నది. విషయాసక్తుఁడవై యగ్నికల్పులగు ఋషులనెందఱినో నొప్పించితివి. వారితపోవహ్ని యీరూపముదాల్చి వచ్చెను. దేవగంధర్వ యక్షరాజకాంతల నెందఱినో చెఱఁ బట్టితివి. ఆపాపము పెచ్చుపెరిఁగి నీరాజ్యమెల్ల నావరించెను. వరబలంబును దలఁచి గర్వింతువు. నీవర ములు నాకుఁ గ్రొత్తగావు. ఆవరబలంబున దేవదానవాదులకు నీ వవ ధ్యుఁడవగుట నిజము. వానరాదులు దేవదానవాదులు గాదుగదా. నరునివలని చావులేకుండునట్టి వరమును నీవుపడయవుగదా. అదియునుం గాక దివ్యంబులు నంతరిక్షంబులును భౌమంబులునైన యుత్పాతంబులు పెక్కు గానవచ్చుచున్నవి. ఇవియెల్ల రాక్షసవినాశసూచకంబుగాఁ దోఁచును. అవిగో చూడుము మేఘంబులు వికృతాకారంబులు దాల్చి యత్యుగ్రంబుగా గర్జించుచు లంకపై రుధిరవర్షంబులు గురియుచున్నవి. గజాశ్వంబులు రోదనము లొనర్చుచుఁ గన్నీరు నించుచున్నవి. ధ్వజం బులు నిట్టనిలువున విఱిగిపడుచున్నవి; గృధ్రజంబుకంబులు గుంపులుగట్టి లంకాపురిఁ జొచ్చి వికృతముగా నఱచుచున్నవి. నల్లనిస్త్రీలు రాక్షస గృహములు చొచ్చి కట్టెదుట నిలిచి తెల్లనిపండ్లు తేటపడ వికవిక నవ్వుచు బెదరించుచు నమూల్యవస్తువులను దొంగిలి పోవుచున్నట్లు స్వప్నము లగుచున్నవి. కుక్కలు పూజాగృహములందుఁ జొఱఁబడి హవిస్సును దిని పోవుచున్నవి. ఆవులకు గాడిదలు పుట్టుచున్నవి. మూషి

కంబులు ముంగిసలకు నెయ్యమయ్యెను. పిల్లులు పులులఁ జేరుచున్నవి; శునకసూకరంబులకుఁ జెలిమి వాటిల్లెను. రక్షఃకిన్నరనరు లొక్కటైరి. ఆరక్తపాండుర పాదకపోతంబులు కాలచోదితములై రాక్షసవినాశ సూచకసంచారంబులు గావించుచున్నవి. తియ్యని పల్కులుపల్కు శారికలు వీచీకూచీయని పరుషంబుగాఁ గూయుచున్నవి. మృగపక్షులు కలహప్రియములై యొండొంటిఁ దాఁకుచు సూర్యునెదుట నిలిచి రోదనములు చేయుచున్నవి. మృత్యువు కృష్ణపింగళకరాళవికటరూపంబున బోడతలతోఁ రక్షోగృహంబులందుఁ బ్రాతస్సాయంసమయంబుల సంచరించుచున్నాఁడు. ఏతాదృశదుర్నిమిత్తంబులు పెక్కయ్యెను. రావణా! చక్కగా నాలోచించి యథాసుఖము వర్తింపు'మనెను.

రావణుఁ డా మాటలు విని కన్నులెఱ్ఱచేసి బొమలుముడివెట్టి గ్రుడ్లుత్రిప్పుచు, 'మాల్యవంతా! నీకింత పరపక్షపాత ముండుట తెలియదు. తండ్రిచేతఁ బుడమిగా వనములాశ్రయించి ముక్కిడికోఁతులతోఁ గూడి బ్రదుకునట్టి నరాధము నంతపెద్దచేసి పలుక నీనోరెట్లాడెను? రాక్షసేశ్వరుఁడు నీకంటికిఁదాళఁడా? సజాతీయ వీరమత్సరము నిన్నుఁ బైకొనెనా? లంచములకు దోయిలొగ్గితివా? సీతను వదలుమందువా? రామునకుఁ దలయొగ్గుమందువా? ఈమాటలిక నాడకు. రామునిగతిఁ గన్నారఁగాంతు వుండుము. రాముఁడంతబలవంతుఁడేని యతఁడు నా తలలు తఱిగిననాఁడు చూతముగాక. రామునిని వానిబలంబును బ్రాణములతో మరలనీయను. ఈమాట బాసచేసి చెప్పుచున్నా' నని సగర్వముగాఁ బలికెను. మాల్యవంతుఁడు రావణమౌఢ్య గర్వంబులకు సిగ్గుపడి మఱుమాటాడక యింటికిఁబోయెను.

రావణుఁడు నిజసైన్యంబును దీర్చుట

రావణుఁడట్లు తన వెక్కసమును వెడలఁగ్రక్కి మంత్రులతో సంప్రతించి తూర్పుద్వారమునఁ బ్రహస్తుని దక్షిణద్వారమున మహోదర మహాపార్శ్వులను బశ్చిమద్వారంబున నింద్రజిత్తును నుండ నాజ్ఞాపించి మహాపరాక్రమశాలియైన విరూపాక్షుని ననేకరాక్షసవీరులతోడ నగర మధ్యగుల్మంబున నుండఁ బంచి తాను శుకసారణులతోడ నుత్తరద్వారమును రక్షింపనిశ్చయించి యట్లు తానురచించిన లంకాపురగుప్తికార్య సంవిధానంబునకు లోలోన సంతసించుచుఁ గృతార్థుఁడట్లు భావించుచు నంతఃపురమునకుఁ జనెను.

రాక్షససైన్యముంగూర్చి వానరులు రామునకుఁ దెలుపుట

అట రాముఁడు శుకసారణులను బంపివైచి కర్తవ్యము నాలోచించుచుండెను. అత్తఱి అనలాదులువచ్చి వానికిమ్రొక్కి, 'దేవా! విభీషణునియాజ్ఞప్రకారము వానిమంత్రులమైన మేము నలువురమును బక్షిరూపంబులఁదాల్చిలంకాపురమునకుఁబోయి తత్పురరక్షణసంవిధానం బెల్లఁ జూచివచ్చితిమి. ప్రహస్తుఁడు సేనాసమేతుఁడై తూర్పుగవను గాఁచియున్నాఁడు. మహోదర మహాపార్శ్వులు దక్షిణద్వారమును రక్షించుచున్నారు. ఇంద్రజిత్తు పశ్చిమద్వారంబునను రావణుఁ డుత్తర ద్వారమును గాపాడుచున్నారు. నగరమధ్యమగుల్మరక్షణార్థము విరూపాక్షుని నియమించిరి. గజయోధులుసహస్రమును రథికులుదశసహస్రంబును సాదులు వింశతి సహస్రంబును కాల్బల మొక్క కోటియు రావణుని దండ నుందురు. ఒక్కొక్క రాక్షసునిక్రింద పదిలక్షలరక్కసి సిబ్బందిగల' దని విన్నవించిరి. విభీషణుఁడు వారిమాటల నందుకొని, 'పూర్వము రావణుఁడు కుబేరునితో యుద్ధము చేయుటకు వెడలినప్పుడు తన వెంట నఱు వదిలక్షలరాక్షస సైన్యంబును గొనిపోయెను. నాఁటిబలము నేఁటిదానిలో సహస్రాంశము గూడఁ గాదు. ఇట్లు వైరిబలమును బ్రశంసించుట భయోత్పాతార్థముగాఁ దలఁపవలదు. శత్రునిరసనార్థమునకు వలయు సన్నాహంబును రోషంబును గలిగించుటకుగా వచించితిని. ఈ నా యవినయంబును సైచి యుచితరీతి వ్యూహంబులుపన్ని వైరినిదెగటార్పు' మని సవినయంబుగా బలికెను.

ప్రతివ్యూహ రచన

రాముఁడు వైరివ్యూహక్రమమెల్లవిని దీర్ఘముగా నాలోచించి ప్రహస్తుని డీకొనుటకుగా నలుని, మహాపార్శ్వాదులను దాఁకుటకుగా నంగదుని నింద్రజిత్తుపైఁకి హనుమంతుని వానరవీర సహితంబుగాఁ జన నియోగించి లోకవిద్రావణుఁడైన రావణుని దాను లక్ష్మణునితోడ మార్కొన నిశ్చయించి విరూపాక్షునిమీఁదికి సుగ్రీవజాంబవద్విభీషణుల నాజ్ఞాపించి, 'వానరులెల్లరుఁ బ్రకృతము మర్త్యరూపముననున్నారు. యుద్ధంబున మనబలముఁ బరబలము నేర్పడి యుండవలయును. కావున మనవారెల్లరును నైజమైన వానరరూపంబున నుండుట యుక్తము. నీలాంగదహనుమత్సుగ్రీవులును నామిత్రము విభీషణుఁడును నరరూపము

తోన యుద్ధమొనర్తురు' అని వచించి సువేలాద్రిని జూచి, 'ఈశైలేంద్రము ధాతుశతచిత్రమై మహామనోహరముగానున్నది. ఈరాత్రి మనమచ్చటఁ బుచ్చుదము. లంకాపుర మచ్చటకుఁ గానిపించును. ఆరాక్షసాధముని పేరు విన్నంతనే నాశరీరమెల్ల మండుచున్నది. ఆదురాత్మునకుఁగా రాక్షసలోకవధ యవసర మయ్యెను. చెఱుకుతుదవెన్నుఁబుట్టి చెఱుకునఁ దీపెల్లఁ జెఱుచునట్లుగా నీకూళ జనించి రాక్షసకులంబున కెల్లఁ జేటు దెచ్చె' నని పలికి సువేలాచల మారోహించెను. వానివెంట సుగ్రీవ విభీషణులు చనిరి. వారివెంట లక్ష్మణహనుమదాదులు తరలిరి. రాముఁ డట్లా పర్వతమెక్కి గగనంబున వ్రేలాడుచున్నదో యనను్న త్రికూట శిఖరాగ్రస్థలంకాపురమునుజూచి తన్నగరప్రాకారములమీఁద బారులు తీఱి రెండవ ప్రాకారమువలెనున్న నల్లని నిశాచరులను బరికించెను. అంతలోన సూర్యుఁడు సంధ్యారాగప్రతిరంజితుఁడై యస్తమించెను. రాత్రి పూర్ణచంద్రాలంకృతమై తోఁచెను.

రావణసుగ్రీవుల ద్వంద్వయుద్ధము

నాఁటిరేయి యట్లుగడచెను. తెల్లవాఱి రావణుఁడు శశిరక్తరాగ సువర్ణాంబరము ధరించి సంధ్యారాగసంవీత మేఘంబువలె దీపించుచు రత్నాభరణభూషితుఁడై యైరావతదంతాగ్రసముత్కృష్టకిణాంకితవక్షంబు నందు రక్తచందనమలఁది లంకాగోపురశిఖరమారోహించి శ్వేతచ్ఛ త్రంబు నీడనిలిచి యిరుప్రక్కల వీచుచున్న వీచోపుల మందమారుత సుఖంబు ననుభవించుచు నలువలంకులు జూచుచుండెను. సుగ్రీవుఁడు వానినిజూచి చుఱచుఱఁబొక్కి కుప్పించి యెగచి యతడున్న గోపురము మీఁద దుమికి, 'రాక్షసాధమా! లోకనాథుఁడైన రాముఁడెవనిని సఖుఁడుగా భావించెనో యాసుగ్రీవునిగా నన్నెఱుంగుము. ఆపార్థివేంద్రుని తేజోవిశేషంబున వానిదాసుఁడు నిన్నిఁక వదలఁ'డని పలుకుచు యతని కిరీటంబును దటాలున నేలఁబడఁదన్నెను. రావణుఁడు మహోగ్ర మూర్తియై, 'సుగ్రీవా! అపగతగ్రీవుఁడవైతి' వనుచు నవ్వానరేశ్వరుని బట్టి పడద్రోసెను. సుగ్రీవుఁడు లేచి చెండువలె నెగచి రాక్షసేశ్వరుని బాహువులతోఁబట్టి పడవైచెను. అంత వారిరువురకు హోరాహోరి పోరాటమయ్యెను. ఒకరొకరిని బిగిఁగౌఁగిటఁ బొదివి పట్టుదురు; చిమ్మ చెమ్మటలఁ బట్టూడ జారివిడివడుదురు. ఒండొరు ఖరనఖంబుల దీర్ఘక్షతం బులు గావింతురు; రక్తంబులఁదోఁగి పూఁచినశాల్మలీకింశుకంబుల.

బోలుచు ముష్టిఘాతంబులఁ దలప్రహారంబులఁ బరస్పరము నొప్పింతురు. అట్లు రావణసుగ్రీవు లన్యోన్యముఁ ద్రోపాడి ప్రాకారపరిఘాతంబులఁబడి లేచి సేదతేఱి మగుడఁ గవసి గున్నయేనుంగులకైవడిఁ బోరాడుచు వక్షోఘాతంబుల సొమ్మసిల్లుచుఁ దెప్పిఱిల్లుచు నెఱకై పిల్లివలెఁ బొంచుచుఁ దటాలునఁ జక్రాకారగమనంబులొనర్చుచుఁ దోడ్తోడవైష్ణవాదిమండలగతు లనుసరించుచు నున్నట్లుండి గోమూత్రికాగత ప్రత్యాగత తిర్యగ్గమనంబులను సవ్యాపసవ్య వక్రగమనంబులను జూపుచు వైరి వ్రేటుతప్పించుకొనుచుఁ జుట్టుఁదిరుగుచు సమయముఁజూచి వైచుచు నెదయిచ్చి డాయుచు మండూకప్లుతి దవ్వగుచుఁ జిక్కినప్పుడు తనువు ముడిచి పట్టునుండి జాఱుచుఁ గాలఁదన్నుటకై యధోముఖంబుగా నెగయుచు జేచేయికలుపుటకుఁగాఁ గయిచాచుచుఁ దటాలున ముడుచుచు మల్లశాస్త్రప్రసిద్ధవిద్యలందుఁ దమనేర్పును జూపుచున్నారోయన,

"సీ॥ దిగిచిన నడుగులు వెరలక యొండొరుఁ
గ్రమ్మఱఁదిగుచుచుఁ గడిమి మెఱయఁ
బొడిచిన వెసబిఱువోవక యొండొరు
నందంద పొదువుచు నవనిఁబెట్టి,
యొత్తిన లెగ్గలం బొందక యొండొరు
బలువిడివొత్తుచు నలవుమిగిలి
యడఁగంగఁ బొదివిన నడచిపాటించక
యూనులేక పీఁకవొండొరుల నడరి,

తే॥ గీ॥ యడఁగఁ బొదువుచు నలుకయంతంత కగ్గ
లించి యాయముల్ వొంచి దోర్లీల నెఱపి
యుల్లసిల్లిన స్రుక్కకొండొరుల రౌద్ర
వృత్తిఁబొంచు చొండొరులకు వెక్కసముగ॥

"క॥ కదియుచుఁ బాయుచుఁ బట్టుచుఁ
వదలుచుఁ బొంబడుచు లేచు చుడుగుచు వడిఁగొం
చొదవెదుకినకం గదుఁబె
ట్టిదముగఁ బెనఁగిరి చలంబుడింపక కడిమిన్॥

అంత రావణుఁడు పోలి మాయాబలము నాశ్రయించి సహస్రరావణులుగాఁ దోఁచెను. సుగ్రీవుఁడది గాంచి నింగి కెగసెను. రావణుఁడు వానిరాకకుఁగాఁ బేరాసతోనుండెను. వానరేశ్వరుఁడు రాక్షసనాయకు నేమరించి రామునకు యుద్ధౌత్సుక్యముఁ గలిగించుటకుఁగా వాయువేగంబున వానరసైన్యముఁ జొచ్చెను.

రాముఁడంతట సుగ్రీవుని సందిటఁ గూర్చి, 'మాటమాత్రము నాతోఁ జెప్పక యే యింతసాహసం బొనర్చితివి. రాజులిట్లు సాహసింప రాదు. సాహసప్రియా! నీకుఁగా మాయెల్లరకు నెంత తహతహ మయ్యెనో యూహింతువా? ఇంకనిట్లు చేయవలదు. మిత్రమా! నీకు గోరంత యెగ్గు గల్గియున్నచో నాకు సీతయేల? భరతాదులేల? సుగ్రీవా! నాశంకించిన విపత్తు నీకువాటిల్లియుండునేని నేను రావణుని సపుత్రంబుగా వధించి విభీషణునకుఁ బట్టముఁ గట్టి భరతునకు నయోధ్యారాజ్యం బప్పగించి దేహత్యాగంబొనర్తు' ననెను. వానరేశ్వరుం డావచనంబులు విని, 'రాఘవా! నీభార్యనుహరించినట్టి యాదుష్టుఁడు కంటఁబడినంతనే నా సహనంబు వలసపోయెను; కోపవశుండనైతి' ననెను.

కపిసేనా సన్నాహము

రాముఁడంత సుగ్రీవు నభినందించి, 'సౌమిత్రీ! వాయువులు పరుషంబుగా వీచుచున్నవి; వసుంధరాతలంబెల్లఁ గంపిల్లుచున్నది; పర్వతాగ్రంబు లూఁగుచున్నవి; వృక్షంబులు విఱిగి విసరివడుచున్నవి; మేఘంబులు క్రవ్యాదంబులట్లు క్రూరంబుగా గర్జించుచు రుధిరబిందువులను వర్షించుచున్నవి; సంధ్య రక్తచందనాభమై పరమదారుణంబుగాఁ దోఁచుచున్నది; సూర్యమండలంబు వహ్నిశకలంబులను రాల్చుచున్నవి; ఈదుర్నిమిత్తంబులు వానరరాక్షసవీరుల వినాశంబును సూచించును. ఇఁకఁ దడయరా' దని వచించి పర్వతాగ్రంబునుండి దిగివచ్చి సంగ్రామంబునకు నాజ్ఞయిచ్చెను.

కపివీరులు క్షణములో లంకాపురిని ముట్టడించి తమతమ నియమిత స్థానంబుల నిలిచిరి. రాముఁ డుత్తరద్వారముఁ జేరెను. నీలమైంద ద్వివిదులు పూర్వద్వారంబు నడ్డగించిరి. అంగద ఋషభ గజ గవయ గవాక్షులు దక్షిణద్వారము దాఁకిరి. హనుమంతుఁడు ప్రమాథిప్రఘసుల తోడఁ బశ్చిమద్వారము ముట్టెను. రామహనుమంతులకు నిరువురకుఁ గాకాక్షిన్యాయంబునఁ దోడ్పడుటకుఁగా నుత్తరపశ్చిమద్వారంబుల మధ్య లక్ష్మణసుగ్రీవులుండిరి. విభీషణుండు నలుగడలు తిరుగుచుఁ గపిసైన్యంబును బ్రోత్సాహపఱచుచుండెను. అట్లు వానరానీకంబు ముట్టడించుటవలన లంకాపురంబు వాయువునకుఁ గూడ దుష్ప్రవేశమయ్యెను.

అం గ దు ని రా య బా ర ము

రాముఁ డట్లు సేనాసన్నివేశంబొనర్చి మంత్రులతో సంప్రతించి రాజధర్మంబును దలంచి విభీషణానుమతంబును బడసి యంగదుని రావించి, 'సౌమ్యా! నీవు లంకాప్రాకారంబును లంఘించి రావణునొద్దకుఁబోయి నామాటగా వానికి నిట్లు చెప్పుము. 'భ్రష్టశ్రీశా! ఏవరబలంబునఁ ద్రుళ్ళి నీవు దేవర్షి గంధర్వనాగయక్షరాజలోకంబునకు నింత యప కారంబొనర్చితివో యావరబలంబెల్ల నేనిందుఁ బాదమూనిననాఁడే నశించెనని గ్రహింపుము. రాక్షసా! నావలనహతుండవై పాపంబెడసి దేవర్షి రాజర్షులు పడయులోకంబును బొందనున్నావు. నాఁడు సీతాప హరణార్థము నీవుపన్నిన మాయలెల్ల నేడు చూపనగును. ఇంతట నేని సీతను సమర్పించి శరణొందుదువేని నిన్ను రక్షింతును. అట్లుచేయ వేని లోకం బరాక్షసంబగును. ధర్మాత్ముఁడు విభీషణుఁడు నన్ను శరణు జొచ్చెను గావున నతఁడు లంకామహైశ్వర్యంబు నిష్కంటకంబుగా ననుభవింపనున్నాఁడు. మూఢులమాట నమ్మి చెడవలదు. ధర్మదూరు లకు రాజ్యలక్ష్మి దక్కదు. ఎందుఁ జన్నను నీవు జీవించుటకల్ల. నీతోడ రాక్షసలోకంబెల్ల శూన్యము గానున్నది. నీ యపరక్రియలు గావించు వారుగూడ నుండరు గావున మునుముందుగా నీవే యాపనులెల్ల నీడేర్చు కొనుము. లంకానగరంబు నిఁకఁ జూడఁబోవు గావున నిదే కడసారి చూపుగా దానినెల్లఁ గలయ విలోకింపుము. నీప్రాణంబులు నాచేత నున్నవని యెఱుంగుము.'

అంగదుఁ డామాటతోడ నెగసి సచివులంగూడి యవ్యగ్రుడై యున్న రావణుని ముందల మూర్తిగొన్న యగ్నిహోత్రునికరణి వ్రాలి, 'రాక్షసేంద్రా! కోసలేశ్వరుండైన రాముఁడు పంపఁగా వాలిసుతుఁ డంగదుఁ డిట్లు దూతయై వచ్చెను. నాతండ్రి నెఱుంగుదువు; నన్ను వినియుందువు' అని తన్ను తెలిపికొని రాముని వచనంబులెల్లఁ దెలిపి, 'రావణా!

> చ॥ హరికథ లాలకించుచు నహర్నిశముల్ హరిరూపవైభవ
> స్మరణము బుచ్చుచున్ విమలమానసులై హరికీర్తనావిత
> త్పరతను గాలమున్ గడపుభక్తకుల విద్వయ సేచినట్టి నీ
> దురితము నేడు నీయసువుఁ ద్రుంపఁగనున్నది నిక్కమింతయున్॥

ఇంతటనైనను నీయకార్యంబులకుఁ బశ్చాత్తాపమొంది జగన్నాయకుని రాముని శరణువేడి మేలు పడయు'మని వచించెను.

ఆమాటలకు రావణుండు కోపవివశుండై, 'ఈ దురాత్ముని బట్టి వధింపుఁ'డని నొక్కినొక్కి యాజ్ఞాపించెను. తేని యాజ్ఞకు బదులాడ నోపక నలువురు రాక్షసు లయ్యంగదుని బట్టుకొనిరి. వానరవీరుఁడు వారికి నవ్వి యన్నల్వురను దనజంకలలో నిఱికించుకొని కుప్పించి ప్రాసాదంబుపైకి నెగసెను. ఆవడిలో వారునల్వురుఁ జంకలనుండి జాఱి తల క్రిందుగాఁబడి చచ్చిరి. అంగదుని పాదహతికిఁ బ్రాసాదము ప్రీలి వజ్రభిన్న హిమగిరి శృంగంబువలె దుల్లెను. కపివీరుఁడంతట రాక్షసహృదయ విదారణంబుగా వానరలోక ప్రమోదంబుగా సింహనాదంబొనర్చి యెక్కి గంతున రాముని చెంత వ్రాలెను. రావణుఁ డయ్యవజ్ఞకుఁ గ్రోధమూర్ఛితుండై వెచ్చనూర్చెను. రాక్షసవీరులందు మహాశ్చర్యభయంబులు ప్రాఁకెను.

ద్వంద్వయుద్ధము

రావణుఁడంతఁ బ్రాకారంబు మీఁదికివచ్చి వానరసేనాసన్నివేశంబును గవయంజూచి యుద్ధంబునకు నాజ్ఞయిచ్చెను. రాక్షససింహనాద భేరీరావశంఖధ్వను లుప్పతిల్లి జోరు కలంగెను. వానరసైన్యంబునుండి 'రాజా జయతి సుగ్రీవో రాఘవేనాభిపాలితః' అను జయశబ్దంబులు నింగిముట్టి ప్రతిధ్వనులీనెను. ఇరుదళంబులు తలపడెను. రాక్షసులు కొందఱు ప్రాకారంబెక్కి భిండిపాల ఖడ్గశూలాద్యాయుధంబులతోఁ గ్రిందనున్న వానరులను బ్రహరించిరి. కపివీరులు కొంద ఱెగసి ప్రాకారమందున్న వారినిఁ బడద్రోసి నుగ్గునూచ మొనర్చిరి. ముక్కంటిని మృత్యువువలె నంగదుని నింద్రజిత్తు దాఁకెను; విభీషణుని మంత్రియైన సంపాతి ప్రజంఘుని మార్కొనెను. హనుమంతుఁడు జంబుమాలిని డీకొనెను; గజనీల సుగ్రీవులు వరుసగాఁ దపన నికుంభ ప్రఘసుల నెదిరించిరి; లక్ష్మణుండు విరూపాక్షు నెదుర్కొనెను. అగ్నికేతు రశ్మికేతు సుప్తఘ్న యజ్ఞకోపులనువారు రాముని గదిసిరి. వజ్రముష్టి మైందునితోను నశనిప్రభుఁడు ద్వివిదునితోను బ్రతపనుండు నలునితోను జోరసాగిరి. సుషేణుండు విద్యున్మాలిని సంధించెను. అట్లు వానర రాక్షసులకుఁ దొమ్మియుద్ధం బారంభ మయ్యెను. క్షణములోపల సంగరక్షోణియెల్ల మాంసశోణిత కర్దమమై మహాభయంకరముగాఁ దోఁచెను.

ఇంద్రజిత్తు వజ్రాయుధముతో నంగదుని బ్రహరించెను. అంగదుఁ డా వ్రేటు తప్పించుకొని యెగసి యొక్కతన్నుతో వైరిరథహయసారథు

లను గూలఁద్రోసెను. ప్రజంఘుఁడు బాణంబుల మూఁట సంపాతిని నొప్పించెను; సంపాతి యలిఁగి యశ్వకర్ణవృక్షంబును బెకలించి దానితో మోఁది ప్రజంఘుని బరిమార్చెను. జంబుమాలి విజృంభించి రథశక్తినెత్తి హనుమంతుని వక్షోభాగంబున వైచెను. వాయుసుతుండు కనలి యెదిరిని నిజహస్తతలంబునఁ బఱచెను. ప్రతనుండు తీవ్రసాయకంబులువైచి నలుని నొప్పించెను. ఆకపివర్యుఁడలిగి పగతుని కందోయి బెఱికివైచెను. ప్రఘసుండు వానరసైన్యంబును మ్రింగుటకోయనఁ బ్రళయరుద్రునిభంగి నోరప్పళించి సుగ్రీవునిఁ బైకొనెను. వానరేశ్వరుం డారక్కసుని తలమీఁద సప్తపర్ణవృక్షంబునువైచి వానిని గెడపెను. అగ్నికేతుప్రముఖులు నానా శరంబులను రామునిపయిఁ బ్రయోగించిరి. దాశరథి వాఁడికోలలనాల్గింట నయ్యసురుల నల్వురను దలలు ద్రుంచివైచెను. మైందుని ముష్టిఘాతంబునకు వజ్రముష్టి కోటబురుజువలె రథాశ్వములతోడఁ గూలెను. నికుంభుఁడు నిశితసాయకంబులువైచి నీలుని నొప్పించెను. నీలుఁడు వేయిప్రతిశరంబుల నికుంభునినొప్పించి తద్రథచక్రంబును లాగి దానితో వాని సారథిని దుత్తునియలు గావించెను. ద్వివిదుఁడు గిరిశృంగంబులు బెకళించి తెచ్చి యశనిప్రభునిపయి వైఁచెను. వాఁడు పిడుగులట్టి బాణంబులువైచి వానిని నొప్పించెను. ద్వివిదుఁడు వ్రేటుపడి చెలరేఁగి సాలవృక్షంబుతో మర్దించి వైరిని రథాశ్వసహితంబుగాఁ గూల్చెను. విద్యున్మాలి సుషేణునిపయిఁ గాంచనాలంకృత సాయకంబులను గురియించి సింహానాద మొనర్చెను. సుషేణుఁడు పెనుగొండ నెత్తివైచి వైరిరథంబును బుగ్గిగావించెను. అంత విద్యున్మాలి రథంబునుండి దుమికి గదాహస్తుఁడై సుషేణుని మీఁదికి నుఱికెను. అతఁడు క్రోధసమావిష్టుఁడై పెనుబండనెత్తి యెదిరిపై విసరనుండఁగా నవ్విద్యున్మాలి వానరవీరుని యెదపై గదతోఁదాటించెను. సుషేణుఁ డావ్రేటుతిని కోపవివశుఁడై తనచేతిబండను సత్తువకొలఁది విసరి రాక్షసవీరుని వక్షోభాగంబున వైచెను. వాఁడు దానితాఁకువడి నలిగి నశించెను. అట్లా ద్వంద్వయుద్ధంబున రణరంగమెల్లఁ దునిసిన ఖడ్గంబులతో విఱిగిన గదలతో భగ్నములైన శక్తితోమరముసలంబులతో నుగ్గునూచమైన రథంబులతోఁ దెగిన గజవాజిశవంబులతో నిండి మహాభీభత్సముగా నుండెను. అంతలోన సూర్యుఁ డస్తమించెను.

రాత్రియగుట నిశాచరులు విక్రమించి యెక్కడివానరులనక్కడనే పడమోఁదుచుఁ జేఁజిక్కినవారిని జీల్చి భక్షించుచు మహాకోలాహలంబు

గావించిరి. వానరులును మహోగ్రమూర్తులై కుప్పించి యెగసి హయంబులను జఱచుచు ధ్వజంబులను ద్రుంచుచు రాక్షససేనను బహువిధంబులఁ గలంచిరి. పరాగపటలంబు తురంగఖుర రథనేమిసముద్ధితమై రేఁగి యుభయసేనను గనుగప్పెను. దానంజేసి స్వపరవివక్షకు నవకాశము గలుగదయ్యెను. తెలవాఱునందాఁక ప్రాణంబులు దక్కునాయని సమస్త భూతంబులు బెగ్గడిల్లెను. రక్కసులు కొందఱు ప్రళయకాలసముద్రఘోషలు గావించుచు రామునిఁ దలపడిరి. దాశరథి యగ్నిశిఖోపమశిలీముఖంబులు వైచి యమశత్రు మహాపార్శ్వ మహోదర మహాకాయ వజ్రదంష్ట్ర శుక సారణులను మర్మములునాట నేసెను. ఆబాణహతులకుఁ దాళఁజాలక వారు రణరంగము వదలి చని తమప్రాణంబులను దక్కించుకొనిరి. మఱి కొందఱు కార్చిచ్చునందు మిడుతలవలె రామబాణాగ్నులఁబడి మడిసిరి. ఆరాత్రి రామకోదండ విముక్తసువర్ణ పుంఖవిశీర్ణాంతరిక్షమై విస్ఫులింగములతోడి శరద్రాత్రివలె నొప్పెను.

ఇంద్రజిత్తు రామలక్ష్మణుల నాగపాశబద్ధులచేయుట

అంగదుఁ డింద్రజిత్తును దాఁకి తదీయ హయసారథులను వధించెను. రావణి యంతటఁ దిరోహితుఁ డయ్యెను. సర్వభూతభయావహపరాక్రమశాలియైన యింద్రజిత్తట్లగుటఁ జూచి రామలక్ష్మణు లంగదుని మెచ్చిరి; సుగ్రీవ విభీషణు లవ్వానరవీరుని బ్రశంసించిరి. రాముఁడు వానరులను బిలిచి, 'ఇంద్రజిత్తు బ్రహ్మవరోద్ధతుండై ముల్లోకంబులఁ బెల్లు గాఱించెను. వానికిప్పుడు మృత్యువు ప్రత్యాసన్నమైయున్నది. మీచేతి చావునకుగా నతఁడిందువచ్చెను. అట్లని మీరు పరాకుచెందవలదు. ఓర్పువదలక సుగ్రీవునిఁగాచియుండుఁ' డనెను. రాముఁడట్లు చెప్పుచుండఁగా గగనంబునుండి పిడుగులట్లు బాణంబులు వర్షించెను. రామలక్ష్మణులు నాగపాశబద్ధులైరి. రావణి వారినిలువెల్ల రక్తధారలను గ్రుమ్మరించెను. వారు పుష్పితపలాశవృక్షంబులట్లు దోఁచుచు మూర్ఛనొందిరి. వారిదురవస్థకు వానరసైన్యము హాహారవములు గావించెను. సుగ్రీవాదులు మహార్తులై రామలక్ష్మణుల చుట్టు మూఁగి కన్నీరు నించుచు దిగాలుపడి నిలిచిరి.

ఇంద్రజిత్తు తనకార్యంబునకు లోలోన నుప్పొంగుచు రాక్షసానీకంబునకుఁ బ్రమోదముగూర్చు తలంపుతో, 'ఖరదూషణహరులారా!

నేడు మీరలా వేమయ్యెను? దేవర్షులారా! మీకు చేవగలదేని మీ రామలక్ష్మణులను రక్షించుకొనుఁడు. ఎవనికారణంబున నాతండ్రికి నిద్ర కఱవయ్యెనో ఎవని నిమిత్తంబున నాజనకుండు చింతాదీర్ఘదివసంబులు గడపుటయ్యెనో ఎవనికి వెఱచి లంకానివాసులు వర్షవాహినులకరణి నిరంతరాకులురై యున్నారో ఎవఁడు రాక్షసలోక సమున్మూలనంబును సంకల్పించి వచ్చెనో యా రాముఁడు దీర్ఘనిద్రావశుఁ డయ్యెను. రామపరాక్రమంబును లక్ష్మణవిక్రమంబును వానర వీర్యంబును శరత్కాలమేఘచయంబయ్యె'నని యెలుఁగెత్తి పలికి నీలునిఁ దొమ్మిది బాణంబుల మైందుని శరత్రయంబున ద్వివిదుని మూఁడుకోలల జాంబవంతునొక్కట హనుమంతుని బదింట గవాక్షుని రెంట శరభుని నాల్గింట నంగదుఁ బెక్కింట నొప్పించి యార్చి లంకాపురము జొచ్చి పేరోలగమున్న తండ్రికి నమస్కరించి కయిమోడ్చి, 'రామలక్ష్మణులను వధించితి'నని చెప్పెను.

రావణుఁ డామాటతోడ గద్దెనుండి దుమికి కొడుకును గవుంగిటఁ గూర్చి శిరంబు మూర్కొని, 'నాయనా! నాయనా! రామలక్ష్మణులు నిహతులైరా? ఎట్లెట్లు?' అని మహాతురముతో నడిగెను. ఇంద్రజిత్తు తనకార్యంబెల్ల వినిపించెను. రావణుఁడు పరమసంతోష చిత్తుఁడై నిట్టూర్చి సుతునెంతయు నభినందించెను.

విభీషణుఁడు సుగ్రీవాదులకు ధైర్యము చెప్పుట

అట రామలక్ష్మణుల దురవస్థను విని విభీషణుఁడు వచ్చి యా వివశులను బరివేష్టించి దుఃఖించుచున్న హనుమదాదులను జూచి, 'సుగ్రీవా! అధైర్యంబునకియ్యది సమయముగాదు; ఇట్టివేళలందు నధిక స్నేహముగూడఁ దగదు; దానివలనఁ బ్రాణోపద్రవము గావచ్చును. వైకల్యంబు సర్వకార్యవినాశకరముగావున దానిని వదలి రామానుచరమైన మనసైన్యంబునకు హితమార్గముఁ జింతింపుము. రామలక్ష్మణులకుఁ బ్రాణభయంబు గోరంతయులేదు. వీరియందు మృతలక్షణం బొక్కటియుఁ గానరాదు. వీరు మూర్ఛాక్రాంతులైరి. వీరు తేఱువఱకు జాగరూకులరై యుండుఁడు. వారికిఁ బ్రజ్ఞ గలిగినంతట మనభయంబులుడుగును. సుగ్రీవా! వానరులు కన్నులువిచ్చి వికృతంబుగా దెసలు చూచుచు గుసగుస లాడుచున్నారు. ఇది పలాయనసూచనగా

నూహింతును. వారిభయంబు మాన్పివత్తు' నని చెప్పి యావంకకుఁ బోయెను.

రావణుని సంతోషము

రావణుండట నింద్రజిత్తును బంపి సీతాదేవికిఁ గాపుదలగానున్న త్రిజటాది రాక్షసస్త్రీజనంబును రావించి, 'రామలక్ష్మణులిద్దఱు నింద్రజి వలన హతులైరి. ఈసంగతి యయ్యంగనకుఁ దెలిపి యాకాంతను బుష్పక విమానముపయి నెక్కించుకొనిపోయి రణరంగమునఁ బడి యున్న నయ్యిరువురను జూపింపుము. ఎవనియాశ్రయంబు గలదని సీత యిన్నాళ్ళు విఱ్ఱవీఁగుచు నామతంబును నిరసించుచుండెనో యతఁడు నేఁడు తమ్మునితోడ మడిసెను. ఇఁకనైన నయ్యింతి యడియాసలు వదలి స్వయముగా వలచి వచ్చి నన్నుఁ గవయుఁగాక' యని వారికి నాజ్ఞాపించి యాత్మసంతోషమును బట్టఁజాలక లంకాపురమెల్ల నలంక రింపఁజేసి ధ్వజపతాక లెత్తించి 'ఇంద్రజిత్తు రామలక్ష్మణులను వధించె' నని చాటఁబనిచెను.

సీతాదేవి రామలక్ష్మణులను జూచి ప్రలాపించుట

రావణుని యాజ్ఞప్రకారము రాక్షసాంగనలు పుష్పకవిమానంబు నశోకవనికి గొనిపోయి యందు సీతను ద్రిజటను గూర్చుండఁబెట్టి రణరంగమునకుఁ దెచ్చిరి. సీతాదేవి విమానంబునందుండి నేలఁగూలియున్న వానరసైన్యంబును బరమసంతోషముతోనున్న రాక్షసానీకంబును శర చాపంబులను జాఱవిడిచి బాణతల్పంబునఁ బడియున్న రామలక్ష్మణులను గాంచి యయ్యిరువురను మృతులనిభావించి,

'సీ॥ వైధవ్యదుఃఖంబు వఱలదునీకన్న
  సాముద్రికోక్తులు సమసెనొక్కొ,
హయమేధయాజినీయమకుఁ దౌనన్నట్టి
  తాపసవాక్తులు తాఱెనొక్కొ,
నిత్యమంగళవంచు నెమ్మివచించిన
  జ్యోతిషశాస్త్రంబు జాదవెనొక్కొ
ధన్యవనూచునమ్మ దైవాఱఁజెప్పిన
  కౌలజ్ఞాలపలుకుల్ కల్లలొక్కొ,
గీ॥ పద్మరేఖాసమంచిత పాదపద్మ
చెలఁగి సామ్రాజ్యపట్టాభిషిక్తయగుట
వట్టియడియాసలాదవించు వాక్కులొక్కొ
కానిచోనాకు నిప్పాటు కలుగునొక్కొ.

హా! దైవమా! ఈవిపరీతంబునకు నేమనవలయు? అయ్యో! సూక్ష్మంబులును సమంబులును నైన నీలసరోజంబులతోను, నొండొంటితోఁ గలయని బొమవిండ్లతోను, రోమహీనంబులై వర్తులవగానుండు పిక్కలతోను, విరళంబులుగాని దంతకుట్మలంబులతోను, ఉపచితంబులైన నేత్రపార్శ్వలలాట ఫలకంబులతోను, తద్విధహస్తపాద గుల్ఫోరువులతోను, వర్తులంబులును నఖస్నిగ్ధంబులును నైన యంగుళంబులతోనుఁ, బరస్పరము రాయుచు జీవంబులును, మగ్నచూచుకంబులును గల చందోయితోను, లోఁతయిన పొక్కిలితోను, మాంసలంబులైన పార్శ్వవక్షోభాగంబులతోను, రత్నశోభావంతమైన మైందీఁగెతోడ, మృదులంబులైన యంగరుహంబులతోడ, నేలపయి సమగ్రంబుగా నానుచున్న పాదాంగుళంబులతోడ, యవాకార రేఖాంకిత పాణిపాదంబుతోడ, జెలువారుచెలువ పతితోడఁ బట్టాభిషిక్తయగు ననిరి. ఆమాటలెల్ల నేఁడు నాయెడ వితథీకృతములయ్యెనా? హా! నాథా!

సీ॥ ఉర్వీత్తుగాభూమి నాదివైవఁగజాలు
  నయ్యనిలాస్త్ర మేమయ్యెనొక్కొ,
తృణములో మున్నిటి జలముఁగ్రోలఁగజాల
  నయ్యనలాస్త్ర మేమయ్యెనొక్కొ,
వసుధాతలమునెల్ల వారిఁ జేయఁగజాలు
  నవ్వారుణాస్త్ర మేమయ్యెనొక్కొ,
అఖిలలోకమహాభయంకరమై గ్రాలు
  నస్త్రమండల మదేమయ్యెనొక్కొ,
గీ॥ కటకటా! యివియెల్ల నొక్కటిగ నేఁడు
మోహరంబున నిమడించి పోయెనొక్కొ?
ఒండుచోఁ గంటఁబడిన శత్రుండుతాను
బ్రాణములతోడఁ జనుటయెబ్బంగిఁగల్గు?

జీవితేశ్వరా! నీకంటఁబడినవైరి జీవంబుతోఁ బోఁజాలఁడని యెఱింగి మాయావి యింద్రజిత్తు తానదృశ్యుండై మిమ్మింతయొనర్చెనా? హా! రామా! హా! లక్ష్మణా! ఈపాపిష్ఠురాలికై పడరాని పాట్లుపడి యిందు వచ్చుట మీ చావునకేనా? మీయిరువురపాట్లుచూడఁగా గాలంబునకు నసాధ్యంబు దైవమునకు నెదురు లేదనుట స్పష్టమగుచున్నది. హా! కౌసల్యా! నీసుతుఁడు వ్రతస్నాతుఁడై యెప్పుడువచ్చునోయని దినములు లెక్కపెట్టుచుందువు. నేటితో నీయాసలెల్ల వీటఁబోయె' నని బలువిధంబుల వాపోవసాగెను.

సీతాదేవి యట్లు వగచుట త్రిజట చూచి, 'దేవీ! ఇంత వెఱ్ఱి యుందువా! సజీవులకై యిట్లు విలపింతువేల? రామలక్ష్మణులు చావరు. ఏలయందువా? వారు మరణించియుండునేని ఈ దివ్యవిమానము నిన్ను మోయదు. మఱియు సేనాని చచ్చునేని సైన్యంబెల్ల నుత్సాహోద్యమంబులు మాని కర్ణధారుఁడు లేని యోడ జలంబులందట్లు పరిభ్రమించును. వానరసైన్యమందెట్టి సంభ్రాంతంబును గానరాదు. సేనయెల్ల నిరుద్విగ్నంబుగా నున్నది. మఱియు వానరయోధులముఖంబులు కోపపరీతంబులును హర్షపర్యుత్సుకంబులునై యున్నవి. శుభోదయంబులైన యీయనుమాన ప్రమాణంబులనుబట్టి నీవు స్వస్థచిత్తవు గానగును. అమ్మా! నీకు నే నెప్పుడు బొంకియెఱుంగను. నీవలన నెట్టియర్థంబును గోరనైతిని. నీపతివ్రతాధర్మము నన్ను విలిచెను. దాన నీకు దాసురాలనైతిని. నామాట నమ్ముము. రామలక్ష్మణులు బ్రతికియున్నారు. వారినిఁ జంప నన్యులకుఁగాదు. వేయేల? వారిముఖమండలంబులను జక్కఁగా జూడుము. మృతలక్షణంబొక్కటేని గలదా? వారు మూర్ఛాగతులైరి. ఇంతమాత్రానకే యిట్లు వగవనేల?' యని యూరార్చెను. సీతాదేవి కయిమోడ్చి, 'చెలీ! త్రిజటా! నీమాట నిజమగుఁ గాక' యనెను. అంతలోన విమానంబును మరలించి యశోకవనంబునకుఁ గొనిపోయిరి. సీతాదేవి యందుండి దిగి వనముజొచ్చి రామలక్ష్మణులను దలఁచి తలఁచి లోలోన దురపిల్లఁజొచ్చెను.

రాముఁడు లక్ష్మణునికై శోకించుట

అట రాముఁడంతలోన సుంత దేఱి శరవిద్ధుఁడై నెత్తుటదోఁగుచుఁ జెంతఁబడియున్న తమ్మునిజూచి, 'అకటా! లక్ష్మణా! యుద్ధనిర్జితుండవై ధరాతలంబునఁ గూలియున్న నిన్నుఁ జూచు దౌర్భాగ్యంబు నోఁచితినా? అయ్యో! ఇఁక నాకు సీతయేల? ప్రాణంబులేల? అహో! లక్ష్మణా! సీతకుసాటియైన నారీమణి దొరకినను దొరకుఁగాని నీయట్టితమ్ముఁడు దొరకఁడు. నీవుచనఁగా నేనుండనేల? ఇదిగో నీవెంట నేనుఁగూడ వచ్చుచున్నాను. తమ్ముఁడా! నిన్ను విడిచి యయోధ్యకు నేనెట్లు పోనేర్తును? కౌసల్యా సుమిత్రలకు నేమనిపల్కుదును? పుత్రదర్శనలాలసయై పిల్లను బాసిన లేడివలెఁ బరితపించుచున్న నీతల్లిని సుమిత్రాదేవి నెట్లాశ్వాసింపనోర్తు? 'నీవెంటఁబంపిన నాసుతుని వదలివచ్చితివా?' యని యాయమ్మ యడుగక మానదు. ఆమాటతోడ నాప్రాణంబులు తరలును. నాఁడచ్చటఁ

జచ్చుటకన్న నేఁడే యిచ్చటఁ బ్రాణంబులు త్యజించి నీవెంట వచ్చుట మేలుగదా. తమ్ముఁడా? ఇఁక నన్నోదార్చు వారెవ్వరు? లక్ష్మణా! ఎచ్చోట రాక్షసనివహంబును రూపుమాపితివో యచ్చోటనే నీవు శత్రునిహతుండవై శయనించుటయ్యెను. తమ్ముఁడా! శరవిద్ధుండవై నిజశోణితలంబుల బ్రుంగి తెలివితప్పి ప్రాణతల్పంబును వరించితివా! నాయనా! పలుకవేల? శరంబులు జీవస్థానంబులందు నాటి నిన్ను పలుకనీయవా? అయ్యో! నీబాధయెట్టిదో నీమూపులే చెప్పుచున్నవి. లక్ష్మణా! నన్ను నీవు వనంబునకు వెంబడించునట్లు నిన్ను నేను పరలోకంబునకు వెంబడింతును. కటా! తమ్ముఁడా! ఈయనార్యుని దుర్నయము నిన్ను బలిగొనెనా? కాకున్న నీకిట్టిచావు గలుగునా? నాయనా! నీనోట పరుసంబుగాని విప్రియముగాని వినియెఱుంగను. బాణప్రయోగవేగంబున సహస్రబాహువు కార్తవీర్యుఁడుగూడ నీకు సాటిగాఁడు. నీశరంబులమోఘములు. అట్టి నీకు నేఁడిట్టిపాటు సంభవించెనా? విభీషణా! లంకాధిపతినిగా నిన్నొనర్తు నంటిని. అది యిఁకఁ గల్ల; నాయసత్యవచనము నన్ను దహించుఁ గాక. సుగ్రీవా! ఇఁక జాగుసేయక కిష్కింధకుఁబొమ్ము. రావణుఁడు పగపట్టి యుండును; వానిని మఱవవలదు. అంగదా! నలనీలాదులతోడ సముద్రమును దాఁటుము. హనుమంతా! నీవొనర్చిన యనన్యసాధ్యకార్యం బెన్నటికి మఱపురాదు. జాంబవద్గవాక్షులారా, మీయుద్ధవిక్రమంబునకు సంతసించితిని. మైందద్వివిదులారా! మీకష్టంబులకు ఋణపడితిని. వానరేశ్వరా! చెలిమియు సౌహార్దంబు నెంత చేయింపఁగలవో యంతగావించితివి: పురుషప్రయత్నమెంతచేయగలదో యంత చేసితిమి. ఇంతకు దైవము దాయయయ్యెను. వానరవీరులారా! మీయీచెలికానికిఁగా మీరు ప్రాణంబులను ద్యజించి పోరితిరి. ఎల్లరిశ్రమలు నేఁటితోఁ దీఱెను. ఇఁకఁ జనసెలవిచ్చితిఁ బొండు' అని పరిపరివిధంబుల వాపోయి మూర్ఛిల్లెను.

ఇట్లుండ వానరు లెక్కడివారక్కడఁ దటాలున చెలరేఁగి యాయూథంబులు విసరివైచి రొండొరు నీడ్చుకొనుచుఁ బడ్డవారిని దాఁటుచుఁ బఱవఁ జొచ్చిరి. సుగ్రీవుఁడదిగాంచి కారణ మూహింపనేరక యంగదు నడిగెను. అతఁడు దవ్వునఁ గాటుకకొండవలె భీషణమైయున్న వ్యక్తిని జూచి యావచ్చు విభీషణుని ఇంద్రజిత్తుగాఁ వానరులు భావించిరనియు జీకటియు గిలియు వారికట్టి భ్రాంతిగలిగించెననియుఁ గపులెల్ల భీతులై పఱవ నున్నారనియుఁ జెప్పెను. సుగ్రీవుఁడు సంగతి గ్రహించి వానరుల

భయంబు లుడుప జాంబవంతునిఁ బంపెను. అంతలోన విభీషణుఁడు వచ్చెను. సుగ్రీవుఁడు వానితో, 'విభీషణా! నీకు లంకారాజ్యాధిపత్యము తప్పదు' అనివచించి సుషేణుని బిలిచి, 'మూర్ఛితులైన రామలక్ష్మణులను వలయు పరివారముతోఁ గిష్కింధకుఁ గొనిపొమ్ము. నేనిందుండి రావణుని సపుత్త్ర బాంధవముగా వధించి సీతాదేవిని దోడ్కొనివత్తు' ననెను.

గరుడుని సందర్శనము

సుషేణుండామాట విని, 'వానరేశ్వరా! దేవాసురయుద్ధంబును నేను కన్నారఁ జూచితిని. అప్పుడు దానవులు మాయాబలం బాశ్రయించి తీవ్రశరంబుల దేవతలను బ్రహరించిరి. సురలు కొందఱు మూర్ఛాక్రాంతులైరి; కొందఱు ప్రాణములేదిరి. అప్పుడు బృహస్పతి వచ్చి మృతసంజీవిన్యాది మంత్రంబుల వలనను దివ్యౌషధములవలనను వారి నెల్ల దేర్చెను. సంజీవకరణి విశల్యకరణి యనుమూలికలు రెండుగలవు. అవి చంద్రగిరి ద్రోణపర్వతంబులందు దొరకును. అనగంబులు క్షీరాబ్ధిలోఁ ద్రొల్లి దేవదానవు లమృతంబును మథించినచోట నున్నవి. వానరులు దక్క యన్యు లామూలికలను సాధింపజాలరు. హనుమంతునిబంపి యామూలికలు తెప్పింపనగు' ననెను.

అంతలోన,

సీ॥ పెనుగాలిచెలరేఁగి ఫెళఫెళార్భటిమీఁచె
మెఱుఁగుతోడి మెయియిఝ్ము విఱిసినోయె
మల్లోలకల్లోల ముదధి నీరంబయ్యె
క్షోణితలంబెల్ల క్షోభనొంద
లంకాపురాంత సాలంబు లెల్లెడఁ ద్రెళ్లె
సౌధాగ్రశిఖరముల్ సడలి కూలెఁ
గెంధూళిచీఁకట్లు గీముగా వ్యాపించె
నంతరిక్షంబంత నల్లలాడె

గీ॥ పఱచియున్నట్టి యిరుసేన భ్రాంతిఁజిక్కి
దిక్కుదోఁపక నెంతయు నక్కుఁజావి
విహ్వలాయత్త మై యల్లె వెఱచి పోలె
క్షణములో శిబిరాలఁ జీకాకు ప్రాఁకె॥

ఎల్లరుపట్లు తహతహపడుచుండఁగాఁ దటాలున నొకవ్యక్తి యగ్నివలె మండుచున్నది నింగిఁదోఁచెను. ఆవ్యక్తినీడ సోఁకినంతనే రామలక్ష్మణుల

నాగపాశంబులు సడలెను. ఆవ్యక్తియు సమీపించి రామలక్ష్మణుల మోముదమ్ములను దడవి వారిదేహమెల్ల నిమిరెను. వారు క్షణము లోపల యథాపూర్వము నిసర్గఛాయాస్నిగ్ధశరీరులై లేచిరి. వారి తేజోవీర్యంబులును బలోత్సాహంబులును బుద్ధిస్మృతులును ద్విగుణప్రభావంబును దాల్చెను. రాముఁడావ్యక్తిని జూచి, 'మహాత్మా! నీయనుగ్రహంబున మా కీయాపద దొలంగెను. నిన్నుఁగాంచినంతనే మా తండ్రితాతలు దశరథాజమహారాజు లిందువచ్చినట్లు హృదయంబెంతయుఁ బ్రసన్నమగుచున్నది. దివ్యమాల్యాంబరంబులను దాల్చి మహానిర్మల వస్త్రంబును ధరించి యలౌకికరూపంబునఁ దేజరిల్లుచున్న నీవెవండవో వినగోరుదు' ననెను. ఆవ్యక్తి యానంద బాష్పంబుల నించుచు, 'కాకుత్స్థా! నీసఖుండను, నీప్రియుండను; నీకు బహిఃప్రాణమై యుందును. నన్ను గరుత్మంతుఁ డందురు. మీకు సహాయార్థము వచ్చితిని. క్రూరకర్ముండైన యింద్రజిత్తు మిమ్ము నాగపాశంబుల బంధించెను. ఆపాశంబుల వదలింప మదన్యులకుఁ దరముగాదు. ఆనాగంబులు కాద్రవేయంబులుగాని సామాన్యములుగావు. విషోల్బణంబులైన యాపన్నగంబు లింద్రజిన్మాయ ప్రభావంబున బాణాకృతిఁ దాల్చి మిమ్ముఁ బొందెను. రామా! నీసత్యవ్రతంబును నీధర్మజ్ఞతయు నేఁడు మీయిరువురను రక్షించెను. ఇఁక భయము లేదు. మీపాటువిని హుటాహుటి వచ్చితిని. రణమందిఁక నేమాత్రముఁ బరాకు చెందవలదు. రాక్షసులు కపటయుద్ధ మొనర్తురు. అది వారికి నైజము. మీరో ధర్మయుద్ధ మొనర్తురు. ధర్మమే బలము. పోయివచ్చెద; సెలవిమ్ము. నాచెలిమికి కారణంబు నిప్పు డడుగవలదు. వీరాగ్రణీ! కృతకృత్యుండవైనంతట యీ సంగతి నెఱుంగుదువు. లంకానగరంబును బాలవృద్ధావశేషంబుగావించి రావణుని వధించి సీతాదేవిని బొందుదు'వని పలికి వారికిఁ బ్రదక్షిణనమస్కార మొనర్చి యయ్యిరువురను సందిటఁ గూర్చి వీడ్కొని వియన్మార్గము మెట్టెను. వానరవీరులు పరమామోదవశులై వాలములు విదిర్చి సింహనాదంబులు గావించిరి. భేరీధ్వనులు చెలరేఁగెను. కపియోధులు భుజంబులాస్ఫాలించి వృక్షంబులను బెకలించి చేతఁబూని లంకాద్వారంబులను ముట్టడించిరి.

రావణ సంతాపము

వానరుల బిట్టార్పులు విని రావణుండు వితాకుచెంది కపిసైన్యసంతోష కారణంబేమోయని సంగతి విచారించిరాఁ గొందఱ నాజ్ఞాపిం

చెను. వారుచని ప్రాకారమెక్కి వానరసైన్యమెల్ల సుగ్రీవాధిష్ఠితమై యుండుటయు రామలక్ష్మణులు శరబంధముక్తులై యథాసుఖముండుటయు జూచి భయవిహ్వలులై వెలవెలంబోవు ముఖంబులతో రావణునొద్దకువచ్చి వానికి సంగతి విన్నవించిరి. రాక్షసేశ్వరుఁడు విన్నఁబాటు చెంది, 'కటా! ఇఁక రాక్షససేనకు ముప్పుదప్పదు. వాసుకి తేజఃస్ఫూర్తులైన నాగపాశంబులబారింబడి జీవించినవా రెవ్వరుం గలుగరు. అవి గూడ నేఁడు వీరియెడ నిరర్థకము లయ్యెను' అని నిట్టూర్చి ధూమ్రాక్షునిఁ బిలిచి, 'వీరాగ్రణీ! నీవు ససైన్యంబుగాఁ బోయి రాముని వధించి రమ్మ'ని యాజ్ఞాపించెను.

ధూమ్రాక్షుని యుద్ధము

ధూమ్రాక్షుఁడు రావణునకుఁ దలవొగ్గి తరలెను. వానివెంట బద్ధఘంటులును ఘోరరూపులునైన నిశాచరులు వేనవేలుగా శూల ముద్గర గదాపట్టస దండాది వివిధాయుధహస్తులై మేఘనిర్ఘోషలు గావించుచు రథంబులెక్కి కొందఱును హయంబు లారోహించి కొందఱును మదగజంబులధిష్ఠించి కొందఱును జనిరి. ధూమ్రాక్షుఁడట్లు మహాసేనాసమేతుఁడై పశ్చిమ ద్వారమువంకఁ బోయెను. మార్గమధ్యమున వానిరథశీర్షంబున మహాగృధ్రము వ్రాలెను; కుణపాశనంబులైన పక్షులు తద్ధ్వజాగ్రంబులవ్రాలి యందుండి నేలరాలెను; రక్తప్లుతమైన శవమొండు వికృతరోదనం బొనర్చుచు వానిసమీపంబునఁ దటాలునఁ దోఁచెను; మేఘంబులు రుధిరంబులను వర్షించెను; వాయువు నిర్ఘాతధ్వనితోఁ బ్రతిలోమముగా వీఁచెను. ధూమ్రాక్షుఁ డాయుత్పాతంబులకు వ్యథితుఁడయ్యు ధైర్యోత్సాహంబులు వదలక రణభూమి చొచ్చెను.

రాక్షససైన్యంబు దృక్పథమైనంతనే వానరులు ప్రహృష్టులై కిలారించిరి. రక్కసులు వారికి జవాబుగాఁ బ్రతిగర్జలుగావించిరి. ఇరువాగులు తలపడెను. వానరులశిలాహతులకు నిశాటులు ముద్దలై కొందఱును నెత్తురులు గ్రక్కి కొందఱును బ్రక్కలుజీలి కొందఱును బ్రేవులురవి కొందఱును గూలిరి. ధ్వజంబులు విరిగెను; రథఖురంబులు ద్రెళ్ళెను; హయంబులు సాదిసహితంబుగా డొల్లెను. రక్షోవీరుల ఖడ్గప్రహారంబులకు వానరులు విఖండితహస్తులై కొందఱును విదారితాంఘ్రులై కొందఱును బడిరి. వానరోద్వేగము హెచ్చుపెరిగెను. ఆఘాటికి నోర్వక రక్షోబలము పాఱఁదొడంగెను. ధూమ్రాక్షుఁడు తనసైన్యం

బట్లగుటకుఁ గోపవశుఁడై వానరానీకము పయింబడి చెండాడసాగెను. వాని దాడికిఁ గపిసేన దిక్కులుపట్టెను. హనుమంతుఁడది చూచి మహోగ్రహోదగ్రమూర్తియై పెనుబండనెత్తి ధూమ్రాక్షుని రథముపై వైచెను. రక్షోవీరుఁడు రథంబునుండి దుమికి యావ్రేటు తప్పించుకొనెను. వానిరథము చక్రకూబరధ్వజాశ్వంబులతోఁడఁ జూర్ణమయ్యెను. హనుమంతుఁ డంత మహాభూరుహంబును బెకలించి దానితోడ రాక్షససైన్యమును మర్దించెను. అసురవీరులు తలలుపగిలి నెత్తురులు గ్రక్కుచు నేలఁగూలిరి. రాక్షసబలము నట్లు మారుతి గావించి పర్వతశిఖరంబును గొని ధూమ్రాక్షుని గవిసెను. అతఁడు గదాహస్తుఁడై వాయుసుతుని మీఁదికి నుఱికి వానితలమీఁద దానిని వైచి యార్చెను. హనుమంతుఁడు వ్రేటుపడియు లెక్కసేయక తనచేతిబండను వైరిశిఖరంబునఁ బడవైచెను. రక్షోవీరుఁ డగ్గిరిశృంగతాడితుఁడై వికలాంగములతో నేలఁ గూలెను. వాఁడు చచ్చినంతనే వానరులు చెలరేఁగిరి. రాక్షసులు భీతిల్లి లంకఁ జొచ్చిరి.

వజ్రదంష్ట్రుని యుద్ధము

ధూమ్రాక్షునిచావు రావణుఁడు విని పన్నగమువలె నిట్టూర్చి వజ్రదంష్ట్రుని బిలిచి వైరిని నిర్విశేషముగావించి రమ్మని పంపెను. అతఁడు చతురంగబలసమేతుఁడై యంగదుఁడున్న దక్షిణద్వారము దాఁకెను. అచ్చట వానర రాక్షసులకు ఖడ్గాఖడ్గి బాహాబాహి ఘోరయుద్ధమయ్యెను. ఉభయబలంబులందును వేనవేలు చిత్రవిచిత్రవధకుఁ బాత్రులైరి. వానరవిజృంభణంబునకు భీతిల్లి రాక్షసులు పలాయనోన్ముఖులైరి. వజ్రదంష్ట్రుఁడు కోపోద్దీపితుఁడై వజ్రంబునుబోని ధనూరత్నంబును దాల్చి యంగదుని దాఁకెను. ఆయ్యిరువురును సింగంపుగొదమలవలె మదపుటేనుంగుల రీతి వివిధగతులఁ బెద్దకాలము పోరిరి. అసురవీరుఁడు వానరసింహుని వేయిశరంబుల నొప్పించెను. కపీంద్రుఁడు వైరిపయిఁ బెనువృక్షంబును వైచెను. రక్షశ్శూరుఁడు దానిని ద్రుంచివైచెను. అంగదుఁడంత భూరిశైలంబునుదెచ్చి యెదిరి తలపయివైచి యార్చెను. వజ్రదంష్ట్రుఁడు రథంబునుండి దుమికి యావ్రేటు తప్పించుకొనెను. అంగదుఁడంత రెట్టించినకోపంబుతో మఱియొండు పర్వతంబునుగొనివచ్చి వజ్రదంష్ట్రునిపై వేసెను. వాఁడు దానితాకుపడి నెత్తురుగ్రక్కి మూర్ఛిల్లి లేచి గదాయుధంబును దిర్దిరఁద్రిప్పి యంగదునియురంబునఁ బ్రహరించెను.

అంతట నిరువురు ముష్టియుద్ధంబునకుఁ గడంగిరి. వారి పోరు బుధాంగారకులపోరువలె నయ్యెను. ఇరువురుఁ బెద్దయుం దడవు పెనఁగి యలసిసొలసి చదికిలఁ బడిరి. అంగదుఁడు దండతాడిత పన్నగంబుక్రియ విజృంభించి నిశితఖడ్గంబున వజ్రదంష్ట్రుని శిరంబుఁ దఱిగెను. వాఁడు నేలఁగూలెను. వానిపాటు గాంచి హతశేషులైన రక్షోవీరులు తలలు వాల్చి లంకకుఁ బరుగెత్తిరి. వానరసైన్యం బంగదుని జయజయధ్వనుల నుగ్గడించెను.

అకంపనుని యుద్ధము

వజ్రదంష్ట్రునిగతి రావణుఁడు విని మ్రోలనున్న బలాధ్యక్షుని జూచి, 'సర్వశస్త్రకోవిదుండైన యకంపనుఁడు దుర్ధర్షులైన రాక్షసవీరుల తోడ యుద్ధంబునకుఁ బోవుఁగాక. అతఁడు శత్రుదళహనన స్వబలరక్షణ క్రియాదక్షుండును సమరప్రియుండును మీఁదుమిక్కిలి నామేలుగోరువాఁడు నై యున్నాఁడు. ఆవీరశిఖామణి రామలక్ష్మణులను వధించి సుగ్రీవుని జయించి వానరసైన్యంబును రూపుమాపి వచ్చుఁగాక' యని యాజ్ఞాపించెను. అకంపనుఁడు తేనియాజ్ఞ విని రణంబునకుఁ దరలెను. అతఁడట్లు పోవుచుండఁగా మార్గమధ్యంబున వానిరథాశ్వములు హఠాత్తుగా దైన్యమొంది నిలిచెను; మఱియు నతని వామనయనం బదిరెను; వానిముఖము వైవర్ణ్యమొందెను; వానికంఠధ్వని గద్గదాయత్తమయ్యెను; గాలి రూక్షముగా వీఁచెను; మేఘంబు లున్నట్లుండి గప్పెను.

"క॥ మాసెనభోమణి నక్కలు
గూసెం గలయంగ దెసలకుఁ బలుచాయల్
సేసెం బఱిమొయిళు లదరి
మ్రోసెం దమయంతఁదూర్యము లపధ్వనులై"

అకంపనుఁ డాయుత్పాతంబులను గాంచియు లెక్కసేయక కదనక్షోణిం జొచ్చి వానరసైన్యంబును దాఁకెను. వానర రాక్షసవీరులు రామరావణార్థము తమ ప్రాణంబులనుగూడఁ ద్యజించియుండిరి గావున నిరుసైన్యంబులకు మహారౌద్రసంగ్రామ మయ్యెను. ఇరుపక్షంబులవారుఁ బరస్పర జిగీషాపరులై యార్చుచుఁ బేర్చుచుఁ బోరిరి. వారిపాద ఘాతంబులఁ గెంధూళిపటలంబులు రేగి దట్టంబుగా నావరించి స్వపరవివక్ష యేర్పడనీయకుండెను. కంఠధ్వనులనుబట్టి యొండొరు గుఱుతించుచుఁ దుములయుద్ధ మొనర్చిరి. రణరంగంబెల్ల నుభయదళరుధిరకర్దమంబును శవమయంబునై ద్వివిదుం భీతిగొలిపెను. కుముదుండొకవంక నలుండొక

వైపున మైందుఁ డొకయోర ద్వివిదుండొకచాయఁ జెలరేఁగి రక్కసుల వధింపసాగిరి. అకంపనుండదిగాంచి తనరథంబు నాయావంకకుఁ దోలించుచు బాణవర్షంబున నయ్యయి వారిని నొప్పించెను. వానరులాశర పాతంబునకు నోడి పఱతెంచసాగిరి. కపిసైన్యంబట్లు రక్షోవీరునిచేతఁ బడి తల్లడిల్లుట హనుమంతుఁడు చూచి వానిమీఁదికి విక్రమించెను. అకంపనుఁడు మారుతిపై శరధార వర్షించెను. ఆబాణవృష్టిని గేసరితనయుఁడు సరకుచేయక మేదినీతలంబు గ్రక్కదలఁ బాదఘట్టంబొనర్చి దిక్కులద్రునట్లుగా నార్చి పట్టపగటిసూర్యునిపగిది దుర్ధర్షుఁడై యకంపనుని మార్కొని శైలంబొండు గిఱగిఱద్రిప్పి వైచెను. అకంపనుం డాశైలంబు నర్ధచంద్రబాణంబున ఖండించి యార్చెను. హనుమంతుఁడంత రోషదర్పాన్వితుఁడై పెద్దమద్దిచెట్టును వ్రేళ్ళతోడఁ బెకికి తెచ్చి దానితోడ శత్రుగజగజారోహరథరథిక పదాతులను జూర్ణమొనర్చెను. వాని యుద్ధతికి వెఱచి హతశేషులైన రాక్షసులు పాఱఁజొచ్చిరి. అకంపనుఁడు తనసైన్యస్థితికి విషాదకోపపరవశుండై హనుమంతునిఁ బదునాల్గు క్రూర నారాచంబుల నొప్పించెను. మారుతి శరవిద్ధుఁడై పుష్పితాశోకంబు కరణి విధూమాగ్ని చందంబునఁ దేజరిల్లి మహోన్నతపాదపంబును బెకలించి తెచ్చి రక్షోవీరుని శిరంబు వ్రీలమోదెను. ఆవ్రేటుతోడ నకంపనుఁడు తలవ్రచ్చి చచ్చెను. వానిమరణంబునకు రాక్షసవీరులెల్ల భూకంపంబున వృక్షంబులట్లు కంపిల్లుచు నాయుధంబులను బాఱవైచి విరిసినతలలతోఁ దహతహపడు హృదయంబులతో జిఱుచెమటలు గార్చు శరీరంబులతో నిట్టూర్పులతోఁ దిరిగి తిరిగి చూచుచు నొండొరుఁద్రోపాడుచుఁ బాఱి లంకాపురముఁ జొచ్చిరి. వానరులు జయజయధ్వనులు గావించిరి. దేవతలు హనుమంతుని నభినందించిరి. రామలక్ష్మణ సుగ్రీవులు వానిని బ్రశంసించిరి. మారుతియట్లు వీరలక్ష్మి విరాజితుం డయ్యెను.

ప్ర హ స్తు ని యు ద్ధ ము

అకంపనునివధ రావణునిఁ బెద్దయు విచారసాగరంబున ముంచెను. ఆతఁడు పలువాతలేచి మంత్రులతో నాలోచించి నిజసైన్యంబునకు ధైర్యోత్సాహములు గలిగించు తలంపునఁ జని లంకానగరమెల్లెడల వానరనిరుద్ధమగుటఁ జూచి మహాకుపితుఁడై సభాస్థానమునకు వచ్చి యుద్ధవిశారదుఁడైన ప్రహస్తుని రప్పించి, 'రణశౌండీరా! పట్టణమెల్ల శత్రుసైన్యనిరుద్ధమై పీడింపబడుచున్నది. ఈముట్టడిని వదలింప నేనో

కుంభకర్ణుఁడో నీవో యింద్రజిత్తో నికుంభుఁడో తప్ప యన్యులు చాలరు. నీవు తడవుసేయక సేనాపరివృతుండవై చని విజయమొంది రమ్ము. మా సింహనాదంబులకు గోఁతులు దెసపట్టును. ప్రహస్తా! అట్లు వానర సైన్యంబు పాఱినంతట రామలక్ష్మణులు నిరాలంబులై నీచేతిలో సులభముగాఁ జిక్కుదురు. జయాపజయంబులు నిశ్చయింపరావు గావునఁ దెలిసి తెలిసి ముప్పును వరింపనేలయని శంకింపవలదు. మనము యుద్ధమును మానినను మనవైరులు మనలను మననీయరు. యుద్ధముచేయుదుమేని జయము మనకుఁ గలిగిన గలుగవచ్చును; మనవారి ప్రాణమానంబులు దక్కవచ్చును. ఈవిచారము దీర్ఘముగాఁ జేసితిమి. యుద్ధమే శ్రేయమని నిశ్చితమయ్యెను. ఈయూహ నీకు నచ్చునో లేదో దాపకఁ దెలుపవచ్చును. ఏది మేలని నీవు తలంతువో యది నాకును సమ్మతమే' యనెను. నావుడు, 'రాక్షసేశ్వరా! ఈవిషయమును గుశలమతులయిన నీమంత్రు లెల్లఱుఁ గూడి వితర్కించిరి. మాకుఁ బరస్పర మతభేదము గలిగెను. సీతను గొనిపోయి రామున కిచ్చుట మేలని నా నిశ్చయము. అట్లుచేసినచో యుద్ధము సమసిపోవును. ఒండుచో నది తప్పదు. లంకేశ్వరా! ప్రాణభయంబున నిట్లనుటగాదు. నీవలన దానమానసాంత్వనంబు లందితిని. నాప్రాణంబులు నీయధీన మొనర్చితిని. సమయము వచ్చినప్పుడు వెనుదీయువాఁడఁగాదు' అని పలికి సమక్షముననున్న సేనానాయకునిజూచి, 'రాక్షసబలంబునెల్ల నాయత్త పఱపుము. నా బాణాగ్నులు వానరబలంబును భస్మీభూత మొనర్చుఁగాక' యనెను.

ముహూర్తమాత్రంబున రాక్షససింహనాదంబులు చెలరేఁగెను. జయావహహోమగంధంబులును బ్రాహ్మణార్చనపుష్పాదిగంధంబులును గలసి పురంబెల్ల మనోహరముగా వీఁచెను. రాక్షసవీరులు విజయప్రద మంత్రాభిమంత్రిత వివిధ పుష్పమాలికలను ధరించి కవచంబులు దొడిగి ధనుర్లతలుబూని రాక్షసేంద్రునకుఁ బ్రదక్షిణమొనర్చి ప్రహస్తుని బరివేష్టించిరి. జయభేరులు పెల్లునమ్రోఁగెను. దివ్యరథము నేమిఘట్టనంబుల భూమినగల్చుచు వచ్చి యెదుట నిలిచెను. ప్రహస్తుఁ డారథ మారోహించెను. తోడ్తోడఁ బర్జన్యనిర్ఘోషలఁబోలు దుందుభిధ్వనులును రాక్షససింహనాదంబులును జెలరేఁగెను. అంతలోన వానిమంత్రులు నరాంతకుండును కుంభహనువును మహానాదుండును సమున్నతుండును వచ్చి వెంటనిలిచిరి. ప్రహస్తుఁడట్లు మంత్రిసేనాసమాయుతుఁడై రణరంగమునకుఁ దరలెను.

సీ॥ జంబుకంబు లనలజ్వాలల వెలిగ్రక్కె,
వికృతరావంబుల వీను లవిసె,
సుడియుచువాయువుల్ పరుషంబుగా వీఁచె,
గగనంబు కురిసె నుల్కాప్రతోళి,
గ్రహము లొండొరుదాఁకి కాంతిహీనములయ్యె,
వర్షించె రక్తముల్ వారిధరము,
గద్దయొకటి ధ్వజాగ్రస్థలంబున వ్రాలె,
సారథిచేకోల జారిపడియె,

గీ॥ సమముగానున్న నేల నశ్వములు మ్రొగ్గె
మాంసశోణితభుక్కులై మసెడి పులుగు
లతని రథమునబట్టె నపసవ్యముగఁ జుట్టె
నప్పుడే వాని తేజంబు కప్పుదాల్చె॥

ప్రహస్తుఁడా యశుభంబులను జీరికిఁగొనక యుద్ధోన్ముఖుఁడై చనెను. వానరసైనికులు వృక్షశిలాద్యాయుధపాణులైరి. రాముఁడు ప్రహస్తునిరాకఁజూచి, 'విభీషణా! ఈమహాకాయుఁడు ప్రబలసేనాసమేతంబుగా వచ్చుచున్నాఁడు. ఇతఁ డేపాటివాఁడో' యని సస్మితముగా ననెను. నావుఁడు, 'రామా! ఇతనిని బ్రహస్తుఁడందురు. రావణుని సేనానాయకులలో నితఁడు పేరుగాంచెను. రాక్షససైన్యములో మూడవ భాగం బితనియాజ్ఞలోనుండును.

తే॥గీ॥ వీర్యశౌర్యపరాక్ర మోద్వేగి యనుచు,
సత్తమోత్తమసకలాస్త్రవేత్త యనుచు,
వెలుఁగుదోపని వీరాగ్రవీరుఁ డనుచు,
రాక్షసేశ్వరుఁ డితని గారాము సేయు॥'

అని విభీషణుఁడు చెప్పెను.

అంతలోన నుభయసేనలు దాఁకెను. రాక్షసులు శూలచక్రపరిఘాదులతో వానరులను బ్రహరించిరి. కపివీరులు చెలరేఁగి రక్కసులను గుంపులుచేసి వృక్షశిలాదులతో మర్దించి పెక్కురఁ గూల్చిరి. కొందఱు నిశాచరులు ముష్టిఘాతంబు లొందియు దంతంబులు వ్రీలియుఁ గన్నులురవియు నెత్తురులు గ్రక్కుచుఁ బడిరి.

రాక్షససైన్యంబట్లగుటఁ జూచి ప్రహస్తుని మంత్రులు విజృంభించి వానరానీకంబుపయి దుమికిరి. ద్వివిదుం డదిగాంచి పర్వతశిఖరంబొండు గొనివచ్చి నరాంతకుని వైచి యార్చెను. ఆరక్షోవీరుఁ డావ్రేటుపడి నెత్తురుముద్దయి చచ్చెను. దుర్ముఖుండు మహావృక్షంబును గొనివచ్చి సమున్నతుని మోఁదెను. వాఁడు తలవ్రీలిడొల్లెను. జాంబవంతుఁడు

భూరిశిలతో మహానాదునియురము వ్రయ్యనేసెను. వాఁడు గుండెలుచీలి మడిసెను. తారుఁడు దొమ్మియుద్ధంబున గుంభహనువును హరించెను.

ప్రహస్తుఁడు వానిమంత్రులగతిఁగాంచి కటకటంపడి ధనుర్ధరుఁడై పుంఖానుపుంఖంబులుగాఁ దీవ్రశిలీముఖంబులను బఱపి వానరానీకంబును గలగుండుచేయసాగెను. నీలుఁడు వానినెదిరించెను. ప్రహస్తుఁడు కోపోద్దీపితుఁడై సర్వంబులబోని తీవ్రశరంబుల నాకర్ణాంతము దివిచి నీలునిపై వైచెను. ఆబాణంబు లవ్వానరవీరుని దేహంబుఁ దూటాడి యెడసి నేలఁబడుచుండెను. ఆవీరవరులకు నట్లు పెద్దకాలము గజకచ్ఛపముల పోరు జరిగెను. నీలుఁడు ప్రహస్తుని తేరిగుఱ్ఱంబులను వధించి వానిచేతి వింటిని ద్రుంచెను. ప్రహస్తుఁడు విరథుఁడును విధన్వియునై ముసలంబును గైకొని నీలునిపయికి నుఱికి యతనిని లలాటభాగంబునఁ బ్రహరించెను. నీలుఁడు నెత్తుటఁ దోఁగుచు మహావృక్షంబుతోఁ బ్రహస్తుని వక్షంబును బగిల్చి వాని శిరంబును వ్రయ్యలు చేసెను. ప్రహస్తుని వధఁగాంచి రాక్షససైన్యమెల్లఁ జీకాకుగాఁ రావణు నొద్దకుఁ బఱచి చింతావశంబున మూర్ఛితులోయన నోరెత్తక నిలిచిరి.

రావణుని తొలియుద్ధము

రావణుఁడు సంగతి గ్రహించి శోకక్రోధవివశుండై రాక్షసముఖ్యులఁ జూచి, 'ఇంద్రబలసూనుండైన నాసేనానాయకుని వానరులు పొరిగొనిరి. ఇఁక వారియెడ నిర్లక్ష్యబుద్ధిని జూపరాదు. ఈఁగలకు శలభంబులు బలిమైనట్లుగా నున్నది. నేనే స్వయముగా యుద్ధంబునకుఁ బోవుదుగాక' అని పలికి రథమారోహించెను. భేరీశంఖపణవాద్యాయుధంబులు ఘెల్లున మ్రోఁగెను; వందిమాగధాది స్తవంబులు ప్రతిధ్వనులీనెను; శైలజీమూతనిభాకారులైన రాక్షసులు చుట్టుఁ గొలువుదీరిరి. రావణుండట్లు రక్షోవీర పరివేష్టితుఁడై భూతగణసమాయుక్త రుద్రుండువలె వెడలెను. వానరసైన్యము రావణునిరాకఁ జూచి పర్వదినమహాసముద్రమువలె రొదసేయుచుఁ బాదపశైలంబులను హస్తతలంబుల ధరించి యుద్ధోత్సాహముతో నుండెను.

రాక్షససైన్యంబట్లువచ్చుట రాముఁడు చూచి, 'విభీషణా! నానా పతాకధ్వజశస్త్రంబులతోఁ బ్రాసాశిశూలాయుధంబులతో నడగొండలఁ బోనిమదపుటేనుంగులతో రాక్షససైన్యంబు వచ్చుచున్నది. సేనాని

యెవఁడో' యనెను. నావుడు, 'రామా! రావణుండు స్వయముగా యుద్ధంబునకు వచ్చుచున్నాఁడు. అదిగో బాలార్కముఖకాంతిదీపింప గజారూఢుఁడై పరమాటోపంబుతో వచ్చుచున్నయతండు రావణుని పుత్త్రుఁ డకంపనుఁడనువాఁడు. ఆవంక రథస్థుఁడై శక్రచాపంబునుబోని ధనస్సును బట్టి జ్యాటంకారంబు గావించుచు వచ్చుచున్నయతం డింద్రజిత్తు. ఈవంక రథగతుండై ధనుష్టంకారము గావించుచు వచ్చుచున్న యతండు వింధ్యాచలాకారుఁ డతికాయుఁడు. అల్లదిగో బాలార్కచ్ఛవిఁ బోని నేత్రకాంతిఁగలిగి ఘంటానినదప్రణాదమైన కరీంద్రము నధిష్ఠించి వచ్చుచున్నయతండు మహోదరుఁడు. కాంచనచిత్రాభరణభూషితమై సంధ్యాభ్రగిరివలెనున్న యశ్వంబు నారోహించి ధగద్ధగాయమానప్రాసంబును హస్తాగ్రంబున ధరించి వచ్చుచున్నయతండు పిశాచుఁడు. ఈచాయ వృషభేంద్రంబునెక్కి విద్యుత్కాంతిశూలంబును బట్టియున్న యతండు త్రిశిరుఁడు. అ పన్న గేంద్రధ్వజినిఁ గుంభుఁడందురు. జాంబూనదవజ్రజుష్టమైన సధూమపరిఘంబును బూనియున్న యతండు నికుంభుఁడు. ఇతఁడే రాక్షససైన్యముఖ్యుఁడు. ఇంతటి యద్భుతఘోరకర్ముఁడు గలుగఁడు. చాపబాణఖడ్గనిబిడీకృతంబును ధ్వజాలంకృతంబునునై యగ్నిరాశివలె వెలుంగుచున్న యారథంబునెక్కి వచ్చుచున్న యతనిఁ జూతువా? ఇతనిని నరాంతకుఁడందురు. వీఁడు గిరిశృంగంబులతోఁ బోరాడి భుజకండూతిఁ దీర్చుకొనును. వివిధాకార భూతపరివేష్టితుఁడై కిరీటకుండలంబులు ధరించి యారథంబుపయి సూక్ష్మశలాక శ్వేతచ్ఛత్రంబు నీడ సూర్యునిపగిది వెలుంగుచున్న యల్లతండు రాక్షసేంద్రుఁడు రావణుఁడు' అని విభీషణుఁడు వివరించి చెప్పెను.

రాముఁ డావచనంబులు సాంతముగా విని రావణునిఁ జక్కఁగాఁ జూచి, 'విభీషణా! రావణుని దివ్యతేజము తదీయప్రతాపంబునుఁ జాటుచున్నది. తేజఃపుంజమైన యితనిరూపము తేఱిచూడరాకున్నది. దేవదానవులందు నింతటి తేజశ్శాలి గలుగఁడు. ఇతని పరివారముగూడ నోజోవంతమై యున్నది. భూతగణావృతుండై యున్న యితండు యముఁడట్లుతోఁచును. ఈపాపాత్ముఁడు దైవవశంబున నాయెదుటఁ బడనున్నాఁడు. సీతాపహరణసంభవమైన మదీయ కోపాగ్ని నేఁడు చల్లారుగాక' యని శరచాపంబులు ధరించి లక్ష్మణసహితుఁడై యుండెను.

రావణుఁడు రక్షోవీరులను గొందఱఁ బిలిచి, 'రాక్షససైన్యమెల్ల నా వెంటవచ్చుట వానరులు చూచి పట్టణాంతరమెల్ల నరక్షితంబని

తలంచి వారు పురముఁజొచ్చి యకార్యంబు లొనర్తురు గావున మీరు చని చతుష్పథ గృహంబులందును బురద్వారములందును జాగరూకులరై యుండుఁ' డని వారిని బంపి, కపిసైన్యముఁ జొచ్చి తిమింగిలంబు సముద్రజలంబునట్లు కలంపసాగెను. సుగ్రీవుఁడు రక్షోనాథునెదుర్కొని యతనిపైఁ బెనుబండను రువ్వెను. రావణుం డా శిలను నిశితవిశిఖంబులఁ దుత్తునియలు గావించి మహాహికల్పశరంబును సంధించి యాకర్ణాంతము దివిచి సుగ్రీవవధార్థము ప్రయోగించెను. ఆబాణము రావణబాహుము క్తమై విస్ఫులింగజ్వాలనంబులతో ఝంఝానిలవేగంబునవచ్చి కుమారప్రయుక్తయైన శక్తి యల క్రౌంచాద్రినివలె సుగ్రీవుని భేదించెను. వానరేంద్రుఁడు వ్రేటువడి కిలకిలఁగూసి ప్రజ్ఞతప్పి పుడమిపయి వ్రాలెను. వానిపాటునకు రాక్షసులు ప్రహృష్టులై సింహనాదంబు లొనర్చిరి. సుగ్రీవుఁడట్లగుట గవయ గవాక్ష ఋషభ జ్యోతిర్ముఖ నళులు చూచి కోపవివశులై శరీరంబులు పెంచి శైలంబులఁ గైకొని యొక్కుమ్మడి రావణుని దాఁకిరి. రాక్షసేశ్వరుండు వారువైచిన నగంబులనెల్ల శరంబులతో ఖండించి యాకపివీరులను జాంబూనదపుంఖ బాణంబుల నొప్పించెను. గవాక్షాదులు తద్బాణభిన్నగాత్రులై నేలఁగూలిరి. అంత రావణుఁడు వానరసైన్యంబులెల్ల శరవృష్టిముంచెను. కపులెల్లఁ జీకాకుపడి కేకలిడుచు రాముని శరణొల్లిరి.

రావణ హనుమంతుల యుద్ధము

రాముఁడంత ధనుష్పాణియై వానరరక్షణార్థము యుద్ధరంగంబునకుఁ బోవసమకట్టెను. లక్ష్మణుఁడు వానికి నడ్డువడి కేలొగ్గి, 'అన్నా! ఈదురాత్ముని వధించుట నీకు లీలామాత్రమగును. నీతోడి యుద్ధంబునకు నితఁడు తగఁడు. అనుజ్ఞయిమ్ము; వీని కావరంబు నడంచివత్తు' ననెను. రాముఁడందులకు సమ్మతించి, 'నాయనా! రావణుఁడు మహావీరుఁడు; వాని పరాక్రమము రణరంగంబున మహాద్భుతంబుగా నుండును. వాని యలుకకు ముల్లోకంబులు గూడ భీతిల్లును. ఆత్మీయఛిద్రంబులను సవరించుకొనుచు వైరిఛిద్రంబులను వెదకి వానిని బ్రహరింపుము. సమహితబుద్ధిని వదలవలదు. చక్షుశ్చాపంబులచేత నాత్మరక్షణ మొనర్చుకొనుచు యుద్ధమొనర్పు' మనెను. లక్ష్మణుఁ డన్నకు మ్రొక్కి భీమంబును దీప్తంబునునైన చాపంబును గైకొని రావణుఁడున్న యెడకుఁ దరలెను. సౌమిత్రి యట్లు వచ్చుట హనుమంతుఁడు చూచి వానికి నడ్డుపడి, 'నేనుం

డఁగా నీకీకష్టమేల?' యనుచు రావణునిపయికి నుఱికి తదీయరథంబు పయిఁజేరి దక్షిణభుజమెత్తి, 'రావణా! దేవదానవగంధర్వ యక్షరక్షో వర్గంబునెల్ల జయించితినని విఱ్ఱవీఁగుదువు. నాయీదక్షిణబాహుదండ మిదే నీదేహాంతర చిరోషిత జీవాత్మని వెలువరింప నున్నది చూడు' మనెను. రావణుఁడు సంరక్తలోచనుఁడై, 'హనుమంతా! ప్రగల్భము లేల? నీయిచ్చవచ్చినట్లు నన్నుఁ బ్రహరింపుము. కోఁతియొకటి రావణుని గొట్టెనను చిరకీర్తిని బడయుము. నీపరాక్రమంబును చవిచూచి యనంతరము నిన్ను యమసదనంబునకుఁ బుచ్చెదు' నని ప్రత్యుత్తర మిచ్చెను. ఆమాట హనుమంతుఁడు విని 'రావణా! నాబ్రేటుచవి తెలియదా? నీసుతుని నక్షకుమారుని స్మరింపు'మని తాకనాడెను. రావణుఁ డాపొడుపుమాటకు మహోగ్రుఁడై వానరవీరుని నురంబున నిజహస్త తలంబుతోఁ దాటించెను. ఆతాఁకునకు హనుమంతుఁడు సుంత వితాకు చెంది మఱల స్థైర్యము వహించి మహాకుపితుఁడై వానిని దనయఱచేతఁ బ్రహరించెను. ఆదెబ్బకు దశగ్రీవుఁడు భూకంపంబున నచలంబట్లు చలించెను. అది చూచి దేవాసురసిద్ధర్షి వానరులు సంతోషకోలాహలంబులు గావించిరి. రావణుఁడు సుంత యూఱటచెంది 'సెబాసు! హనుమంతా! నీవీర్యము శ్లాఘ్యము. నిన్ను మెచ్చుకొంటి' ననెను. నావుఁడు 'రావణా! నాదెబ్బతినియు నీవు బ్రతికియున్నావు; నావీర్యము తగులఁబడనా? మఱియొకసారి నీలావు చూపుము; నాలావు నింకొకసారి చవిచూపుదు'నని హనుమంతుఁ డనెను. రావణుఁడు తన కుడిపిడికిలి నలవరించి సత్త్వ కొలఁది హనుమంతుని వక్షోభాగంబున గుద్దెను. ఆతాపునకు మారుతి చలించి పోలెను.

రావణ నీలుల యుద్ధము

అంత రావణుఁడు నీలుని మీఁదికి నురికి పన్నగప్రతిమంబులును భీమంబులును బరమర్మాతిభేదంబులునైన శరంబులువైచి వానినొంచెను. నీలుఁడు పర్వతశిఖరంబొండు తెచ్చి రాక్షసరాజుపై వైచెను. అంతలోన హనుమంతుఁడు దెప్పఱిల్లి రణకాంక్ష నలుప్రక్కలఁ జూచి నీలునితోఁ బోరాడుచున్న రావణునిఁగాంచి, 'దశకంధరా! ఒరునితోఁ బోరువాని వెంబడించుట తగదు; నేటికిఁ దప్పించుకొంటి' వని సరోషంబుగాఁ బలికెను. నీలుఁడువైచిన పర్వతశిఖరంబును రావణుఁడు బాణ సప్తకంబునఁ ద్రుంచెను. వానరవీరుఁడు తనప్రయత్నము వ్యర్థయగు

టకుఁ గాలాగ్నికరణి మండిపడి నానావృక్షంబులు పెఱికి వైరిపై వైచెను. దశగ్రీవుఁడు వానినెల్ల వాడికోలలఁ ద్రుంచి నీలుని మీఁద బాణవృష్టిఁ గురియించెను. నీలుఁడు నిజరూపంబును బ్రహ్మస్వీకరించి రావణుని ధ్వజాగ్రముమీఁదవ్రాలి సింహనాదంబొనర్చి వానికి గుఱియయ్యెక తదీయ ధ్వజాగ్ర ధనురగ్ర కిరీటాగ్రములందు సంచరింపసాగెను. నీలుని లాఘవంబునకు రావణుఁడు సంభ్రాంతుఁడై యాగ్నేయాస్త్రంబును సంధించి 'నీలా! మాయలు చాలనేర్చితివి; నీలాఘవంబును మెచ్చితిని. వలఁతివేని నీప్రాణంబుల నిప్పుడు దక్కించుకొను' మని బాణంబును వదలెను. అయ్యస్త్రంబు నీలుని యురంబుఁ జొచ్చెను. వానరవీరుఁడు తదీయ జ్వాలానిర్దహ్యమానుఁడై క్రిందఁబడియు స్వతేజోవిశేషంబునను దండ్రియైన యగ్నిహోత్రుని యనుగ్రహంబునను బ్రాణహాని నొందక మోఁకాళ్లమీఁద నిలిచి విసంజ్ఞామాత్రుఁ డయ్యెను.

రావణలక్ష్మణుల యుద్ధము

రావణుఁ డంత లక్ష్మణుని మీఁదికి రేఁగి ధనుష్టంకార మొనర్చెను. సౌమిత్రి వానినిఁ జూచి, 'వానరులతోడి యుద్ధమేల? రా రమ్మ'ని పలికి జ్యానాదము గావించెను. దశకంఠుఁడు మహోగ్రమూర్తియై, 'లక్ష్మణా! చావుమూడి వచ్చితివి. ఇదిగో యమపురికిఁ దరలనున్నా' వనెను. నాపుడు 'పాతకాధమా! ప్రభావవంతులు ప్రగల్భింపరు. నీ బలపరాక్రమంబుల నెఱుంగుదును. శరముం బట్టితిని. తడవేల?' యని సౌమిత్రి యనెను. రావణుఁ డా మాటతోడ సప్తనారాచంబులను లక్ష్మణునిపై వైచెను. లక్ష్మణుం డా బాణంబులను బ్రతిశరంబులువైచి ద్రుంచెను. రావణుఁడు మఱల తీవ్రశరంబులవైచెను. లక్ష్మణుఁడు శరవృష్టిఁ గురియించి వైరిబాణంబులనెల్ల ఖండించి నిశ్చలుఁడై నిలిచెను. రావణుఁడు లక్ష్మణ శరప్రయోగలాఘవంబునకు విస్మయమొంది తీవ్రాశుగపరంపరలఁ బఱపెను. లక్ష్మణుఁడు వజ్రంబులఁబోని శితాగ్రశరంబులను వహ్నిజ్వాలలు గ్రక్కుచున్నవానిని సంధించి వదలెను. రక్షోనాథుఁ డా బాణంబులను ద్రుంచి బ్రహ్మదత్తంబును గాలాగ్నిప్రభావిరాజితంబునైన దివ్యశరంబును సంధించి సౌమిత్రి లలాటము గుఱిచేసి వైచెను. లక్ష్మణుఁడు రావణసాయకార్తుఁడై శరచాపంబులు దిగవైచి మూర్ఛిల్లి తేఱి వైరిచేతి చాపంబును ఖండించి మూఁడమ్ములు వైచి వానిని నొప్పించెను. రావణుఁడు బాణపీడితుండై సొమ్మసిల్లి తేఱి

బ్రహ్మదత్తమైన శక్తిని సౌమిత్రిపై వైచెను. ఆశక్తి విధూమానలంబు క్రియ వెలుంగుచు నిప్పులు గ్రక్కుట వానరులు చూచి తల్లడిల్లిరి. అది లక్ష్మణుని యురంబు సొచ్చి దూఱి రావణుని చేరెను. సౌమిత్రి మూర్ఛాక్రాంతుఁడయ్యెను. రావణుండతనిఁ జేరఁబోయి చేతులతోఁ బట్టి లేవనెత్త నుంకించి, 'అహో! హిమాద్రిమందరమేరుపర్వతంబుల నూటాడించిన నా భుజంబు లితని నెత్తలేకున్నవి గదా' యని తలంచుచుండగా, హనుమంతుఁడు డాయవచ్చి యయ్యసురేశ్వరునిఁ బిడికిటఁ బొడిచెను. ఆ వ్రేటుతోడ రావణుఁడు ద్రెళ్ళి మోకాళ్ళపయిఁ బోరగిలఁబడి నయనశ్రవణాననంబులగుండ నెత్తురు గ్రక్కుచుఁ బొరలాడి చేష్టలుడిగెను. హనుమంతుఁడంతట లక్ష్మణు నెత్తుకొని పోయి రాముని యొద్దనుంచెను.

రామరావణ యుద్ధము

అంతలోన రావణుడు మూర్ఛదేఱి విల్లుబూని కోఁతిమూఁకను పికాపికలు గావింపసాగెను. వానరులతని ధాటికు నోర్వక దిక్కులు పట్టఁ జొచ్చిరి. రాముఁడదిగాంచి రావణునిమీఁదికి నడరనుండెను. హనుమంతుఁడు వానిని సమీపించి, 'శ్రీమహావిష్ణువు గరుత్మంతునట్లు నీవు నాపయి నెక్కి సమాహితుఁడవై వైరితోఁ బోరనగు' నని విన్నవించెను. దాశరథి యట్లుగావించి వజ్రనిష్పేషనిస్వనంబుగా జ్యానాద మొనర్చి,

మ॥ ఆలదేవేంద్రునిచాట దాగినవు నయ్యాదిత్యు ప్రాపొందినన్
జ్వలనుం జేరిన మృత్యువుం దరిసినన్ శక్త్యాత్మకుండైన య
య్యలికాక్షున్ శరణిల్లి గొల్చినను దైత్యాధిశ! నీప్రాణముల్
నిలువన్నేరవు మచ్ఛరాభిహతులన్ నిక్కంబు మున్మాటికిన్॥

ఎవ్వనిశక్తితోఁ బ్రహరించితివో యతఁడే యిప్పుడు నిన్ను సబలంబుగా బూడిద గావింపనున్నాఁడు. ఉత్తలపాటు వలదు. ఏరాముఁ డేకాకిగా జనస్థానవాసులైన రక్షోవీరులను బదునాల్గువేలమందిని వధించెనో యారాముఁడే యీతఁడని గ్రహింపు' మని వచించెను.

రావణుఁ డా మాటలకు నుడ్డుడికి రామునివాహనంబుగానున్న హనుమంతుని పయిఁ గాలానలశిఖోపమంబులైన బాణంబులు వైచి వానిని గాఱించెను. దాశరథి రోషప్రచండుఁడై తీవ్రశరంబులఁ బఱచి దశకంఠుని రథచక్రహయధ్వజఛత్రంబులను శూలఖడ్గంబులను సారథిని

ఖండించి దంభోళినిభోలు బాణంబొండు గ్రహించి తదీయభుజాంతరంబును ప్రహరించెను. పిడుగునకునొండె వజ్రాయుధంబునకునొండె సుంతేనియుఁ జలింపని రావణుం డాబాణహతికిఁ జలించి చేతివింటిని జాఱవిడిచి మూర్ఛాక్రాంతుఁడయ్యెను. రాముఁడంత నర్ధచంద్రబాణంబున వాని కిరీటంబును ద్రుంచి, నిర్విషంబగు పన్నగంబువలె మంటచల్లార్చిన యగ్నికరణిఁ గాంతిఁ దొఱఁగిన భాస్కరునిభంగి నిస్తేజస్వియై యున్న రావణునిఁ జూచి, 'రాక్షసేశ్వరా! యుద్ధపరిశ్రాంతుని గొట్టుట ధర్మము గాదు గావున నిన్నింతతో వదలితిని. లంకకుఁ బోయి సేదతేఱి రమ్ము. అప్పుడు నాబలంబు జవిగాంచనగు' ననెను. విరథుండును విగతధన్వియు హతసారథియు బాణపీడితుండునునైన యారావణుఁడు లజ్జావనతవదనుండై లంకాపురిఁ జొచ్చెను. రావణపరాజయంబునకు సమస్తభూతంబులును ఋషులును సంతసించెను.

రావణుఁ డాత్మగతంబున విచారపడుట

రావణుఁడు సేదదేఱి కొలువు దీఱి, సింగంబునుగాంచినగజంబు క్రియ గరుత్మంతుని జూచిన పన్నగంబువలె రామునకు బెగ్గడిల్లుచుఁ, గ్రొక్కాఱు మెఱుంగులో బ్రహ్మదండంబులో తేజస్సారములోయన భ్రాంతిని గలిగించిన తద్బాణంబులను దలఁచి తలఁచి తత్తరిల్లుచుఁ 'కటా! మనుష్యమాత్రుండు నన్నోడించెను. శలభము శరభరాజును జెనకుటయ్యెను. నాయొనర్చిన తీవ్రతపంబులెల్ల వ్యర్థములేగదా. నరమాత్రులనుఁ బురువులుగా గణించితిగాని వేఱుగాదు. దేవదానవగంధర్వయక్ష రాక్షస పన్నగాదుల వలనఁ జావు గలుగకుండునట్లు చతురాస్యు నర్థించి వరంబులు పడసిన నాఁడు గూడ మనుష్యులను దలంపనైతిని. కటా!

సీ॥ అనరణ్యుశాపాగ్ని కవసరంబయ్యెనో
వేదవతీవాక్కు వెలసెనొక్కొ?
పార్వతీశాపంబు పైకొనవున్నదో
నందీశువాక్యంబు అందెనొక్కొ?
నలకూబరునిమాట నెలకొనవున్నదో
చతురాస్యువచనంబు సాగెనొక్కొ?
అమరాంగనలయేడ్పు లాకృతిదాల్చెనో
సురలశోకంబులు సోఁకెనొక్కొ?

గీ॥ మునులతిట్టులఁగుమిగూడి మొనసెనొక్కొ
రాచకన్నెలదూషణల్ రాచుటొక్కొ
పూర్వదుశ్చరితంబులు పొల్లువోక
నరిదిగాఁ బండుతఱి యిప్పుడయ్యెనొక్కొ ?

అయినను వెఱవరాదు. విజయార్థము సర్వవిధంబుల యత్నింప వలయును' అని నిశ్చయించి సేవకునిఁబిలిచి, 'గోపురశిఖరంబులును జర్యాప్రదేశంబులును రాక్షసవీరసురక్షితంబు లగుఁగాఁక. ప్రతిరక్షో వీరుఁడును ప్రాణంబులు తెగించి యుద్ధమొనర్ప సమయంబయ్యెను. ఈగండముతప్పినచోఁ గలకాలము మన కెదురేయుండదు. అయ్యో! కుంభకర్ణునకు నిప్పుడే నిద్రావసరంబయ్యెను. కాకున్నచో నాకీభయమే గలుగదుగదా. బ్రహ్మశాపము తప్పదు. శాపవశుఁడుగాఁడేని నా తమ్ముఁడు చింతాకులుని నన్నిట్లు విడిచి సుఖంబుగా నిద్రించునా? అయ్యో? ఆనిద్రకును మేరగలుగదు. ఒక్కొక్కసారి యతఁడు తొమ్మిది మాసంబులు నిద్రించును; ఒక్కొక్కసారి యాతేడునెలలు నిద్రించును. ఈసారి వాఁడు నిద్రావశుఁడై నేటికిఁ దొమ్మిది దినములగుచున్నది. ఇంతలో నతండు నిద్రలేచుట కష్టతరము. అట్లని యూఱకుండరాదు. ఎట్లేని వానిని మేల్కొలుపుము. నాయట్లు వాఁడు శాపహతుండు కాఁడుగావున నతఁడు రామలక్ష్మణులను వానరులను సంగ్రామంబున వధింపనోపును. అకాలప్రబోధము మేలుగాదందురా? ఏమిచేయనగును? ఆపత్కాలమున నక్కఱకురాని పరాక్రమమేల? రాక్షసరాజ్యంబునకు ముప్పుగలుగనుండఁగా నతఁడు గ్రామ్యసుఖరతుఁడై నిద్రించుటతగదు. వానినిప్పుడే లేపుట యంతశోకకారణముగాఁ దోఁపదు' అనెను.

కుంభకర్ణుని నిద్రలేపుట

ఆనిమాటకు బదులాడలేక రాక్షసులు కొందఱు గంధమాల్యా భక్ష్యాదులఁ గైకొని కుంభకర్ణ నివేశంబునకుఁ జని యోజనాయతమైన తద్ద్వారంబుదాఁటి గుహాకారముననున్న యతని మందిరముఁ జొచ్చిరి. అట్లు జొచ్చి వారు ముందునకుఁ బోవ యత్నించిరిగాని కుంభకర్ణుని యుచ్ఛ్వాస నిశ్వాసంబులు వారిని డోలికలవలె నూయసాగెను. వారట్లు కొంతవడి బెనగులాడి ఎట్టకేలకు లోనికిఁబోయి యమ్మందిరాంతరంబునఁ బఱచిన పర్వతంబువలెఁ బరుండి గాఢనిద్రనున్న యాభీమదర్శనుని గాంచి యపువులు పిడికిటఁ బట్టుకొని తాము తెచ్చిన మృగమహిష

వరాహమాంస రాసులను అన్నరాసులను నెత్తుటిబానలను మద్య భాండంబులను వానికట్టెదుటనుంచి వానియొడలెల్లఁ జందనమలఁది సుగంధిమాల్యంబులతోఁ గప్పి ధూపంబులువేసి జోహారువ్వులు పలికిరి. ఆ శబ్దంబులు వానిచెవిలోఁ దూరకుండెను. అంతట మేఘగర్జనంబులను శంఖారావంబులను గావించిరి. అవియు వ్యర్థ యయ్యెను. చెవియొద్దచేరి యేకగ్రీవముగా నఱచిరి. ఆ యఱపులుగూడ నిరర్థకమయ్యెను. వానిని బట్టి యట్టిట్టు కదలించిరి ; అందులకు నతఁడు మేల్కానకుండెను. ఉపాయాంతరము గానక గుదియలతోను ముసలంబులతోను గదలతోను దాడించిరి. అప్పటికి నతఁడు లేవఁడయ్యెను. పెనువృక్షంబులను దెచ్చి పైనవైచిరి. అందులకు నతఁడు చలింపకుండెను. ఉష్ట్రగజహయఖరంబులను గుంపులుచేసి కొఱడాలతోఁ గొట్టుచు నంకుశంబులతోఁ బొడుచుచు వానిపయికిఁ దోలి భేరీభాంకారధ్వనులు గావించిరి. ఆప్రయత్నము గూడ ఫలింపదయ్యెను. అంత వారు కోపావేశులై వాని తలవెండ్రుకలు లాగియు జెవులు కొఱికియుఁ గర్ణరంధ్రంబులందు జలకుంభంబులను దొర్లించియు నెంతో శ్రమపడిరి. ఏమిచేసినను గుంభకర్ణుఁడు మేల్కొనఁడయ్యెను. ఎట్టకేలకు వారు తెగించి గజసహస్రంబును దోలితెచ్చి వానిని ద్రొక్కించిరి. కుంభకర్ణునకు నదియెల్ల జిఱుపురువులు మేనఁ బ్రాఁకినట్లుండెను. వాఁడు సుంత కనుదెఱచి చేతులుచాచి నోరువిచ్చి యావులించి లేచి యెదుటనున్న మాంసరాసులను మ్రింగి రుధిరమద్యభాండంబులు ద్రావి తృప్తుఁడట్లు దోఁచెను. రక్కసులంత భయంబుదక్కి వానికి సాష్టాంగమొనర్చి చుట్టు నిలిచిరి. కుంభకర్ణుఁడు వారినిజూచి, 'నన్ను నిద్రలేపిన గారణమేమి? రాక్షసరాజు కుశలమేగదా ? ఉపద్రవము రాదుగదా! సంగతి చెప్పుఁడు. అంతయింత పనికి నాయన్న నన్ను మేల్కొలుపఁడు' అనెను. యూపాక్షుఁడు మున్నాడి చేతులుజోడించి, 'వీరాగ్రణీ! దేవతలెవ్వరును మాజోలికిరారు. దైత్యదానవగంధర్వాదులెవ్వరును మావంకఁ దలయైనఁ ద్రిప్పరు. మర్త్యమాత్రునివలన రాక్షస లోకంబునకెల్ల ముప్పుసంభవించెను. మేమెల్లరము భయాభిహతులమై వెఱపుదోఁపకున్నాము. తొలుదొల్త కోఁతి యొకటివచ్చి లంకానగరంబెల్లఁ గాల్చి యక్షకుమారుని వధించి చనెను. ఇప్పుడట్టికోఁతులు కోట్లకొలఁదివచ్చి లంకను ముట్టడించెను. వానికెల్ల నరమాత్రుఁడు రాముండనువాఁడు నాయకుఁడై యున్నాఁడు. అతనిభార్యనే మనయేలినవారు హరించి తెచ్చినది. ఆరామునితో లంకేశ్వరుఁడు పోరి చావుతప్పి పఱచి

వచ్చెను. రావణుఁడు చచ్చెనను తలంపుతో వానిని రాముఁడు వదలెను. ఒండుచో మనఱేఁడు పేరుమాసి యుండును' అని విన్నవించెను.

కుంభకర్ణుఁ డా యుదంతమెల్ల విని పండ్లుగీఁటి, 'యూపాహా! రామునివధించి వానిక్రొన్నెత్తురు ద్రావి వానరమాంస రుధిరంబులతో రాక్షసానీకంబునకు విందొనర్చి తర్వాత నాయన్నను జూతుఁగాక' యని గంభీరంబుగాఁ బలికెను. మహోదరుఁ డారోషవచనంబులువిని కయి మోడ్చి, 'మహాబాహూ! అన్నతో సంప్రతించి యనంతరము శత్రు జయంబునకు దొరకొనుటొప్పు' అని విన్నవించెను. అందులకు కుంభ కర్ణుఁడు సమ్మతించి రావణమందిరంబునకుఁ బయనమయ్యెను.

కుంభకర్ణుని జూచి వానరులు బెగ్గడిల్లుట

కుంభకర్ణుని మహోన్నతాకారంబును గాంచి వానరులు కొందఱు భయభ్రాంతులై మూర్ఛిల్లిరి; కొందఱు నేలఁబరుండిరి; మఱికొందఱు రామునిచాటు చొచ్చిరి. వానరసైన్యం బట్లు తాఱుమాఱగుటకుఁ గారణభూతమైన యామహోన్నతవ్యక్తిని రాముఁడు పరికించి, 'విభీ షణా! భూమండలంబునకెల్ల నెత్తినట్టి పెనుధ్వజమో యనునున్న యీతం డెవఁడు? ఇట్టిభూతంబు నెన్నడును జూచి యెఱుంగ' ననెను. నావుఁడు 'రామా! ఇతఁడే కుంభకర్ణుఁడు. ఇంతటిప్రమాణభూతుఁడు మఱియొకండు గలుగఁడు. ఇతని నోర్చుటకుగా దేవదానవ పన్నగ రాక్షస గంధర్వ విద్యాధర కిన్నరులొక్కపై దాడివచ్చి పెక్కుసార్లు నిర్జితులై చనిరి. ఇతఁడు యమునినిగూడ నిర్జించెను. రణరంగంబున నితఁడు శూలపాణియై నిల్చునేనిఁ ద్రైలోక్యసంహారకకాలుని దలపించును. వీనిబలమెల్ల నైసర్గికమేగాని రావణునకువలె వరదానఫలముగాదు. ఇతఁడు పుట్టిన తోడనే క్షుధార్తుడై వేనవేలుగా సత్వంబులను మ్రింగెను. వీనిభక్షణ విధానంబునకు జనులు భీతులై దేవేంద్రునకు మొఱలిడిరి. సురపతి యితనిని వజ్రాయుధంబునఁ బ్రహరించెను. దంభోళిమొక్కవోయెనేగాని యీకుంభకర్ణుఁడు సుంతయుఁ జలింపఁడయ్యెను. అంత శచీపతికి నితఁ డలిగి సర్వప్రాణి హృదయనిర్భేదంబుగా నార్చి యైరావతంబునుదాఁకి దాని దంతంబులను బెఱికివైచి యింద్రుని యురంబున నొక్కపోఁడు మోదెను. ఆతాపునకు శతక్రతువు సోలి తెప్పరిల్లి తనకు మొఱలిడ వచ్చిన ప్రజలను వెంటఁగొని ప్రజాపతియొద్దకుఁ బోయి, 'దేవా! కుంభ కర్ణునివలన లోకంబెల్లఁ బ్రజాశూన్యము గామన్న'దని కుయ్యిడెను.

ప్రజాపతి రక్కసులనెల్ల రావించెను. వారితోడఁ గుంభకర్ణుఁడును బోయెను. వానిఁ గాంచి పితామహుఁడు సయితము భయమంది సమదాయించుకొని, 'కుంభకర్ణా! లోకవినాశార్థము విశ్రవసువుఁడు నిన్నుఁ గాంచెనా?' అనెను. అంతలోనఁ గుంభకర్ణుఁడు పూర్వవరఫలంబుగా నిద్రావశుఁడై విరించిమ్రోలఁ బడెను. రావణుఁడు తమ్మునకుగా సంభ్రాంతుఁడై, 'దేవా! చేతులారఁ బెంచిన సువర్ణఫలవృక్షంబును ఫలింపనున్న దానినిఁ దటాలునఁ ద్రుంపనగునా? ఇతఁడు నీకు మునిమనుమఁడుగాని పెఱగాఁడు. వీనిని గనికరించి యితని నిద్రాజాగరణంబులకు నియతిఁ గావింపు'మని వేడెను. పరమేష్ఠి యందులకుఁ బ్రీతుఁడై 'ఆఱుమాసముల నిద్రయు నొక్కనాఁడు జాగ్రతయు వీనికగుఁగాక' అని వ్రాక్రుచ్చెను. నాఁడుమొదలు యితఁడట్లుండును. రావణుఁడు నీపరాక్రమంబునకు నోడి యాపన్నుఁడై నిద్రించుచున్న యతనిని మేల్కొలిపెను. వానరభక్షణార్థమితఁడు వచ్చుచున్నాఁడు. వానరులకు భయంబుఁ దీర్పవలయును. ఇది భూతము కాదనియు మహాయంత్రమనియుఁ బలికి వారిభయం బుడుపనగు'నని విభీషణుఁడు చెప్పెను.

రాముఁడంతట నీలుని రప్పించి, 'కపినాయకా! సైన్యంబు నెల్ల వ్యూహములుగాఁ దీర్చి పురద్వారంబులను జర్యాగృహంబులను జక్కగా నాక్రమింప నాజ్ఞాపింపుము. ఎల్లరును శైలశృంగవృక్షాదులను గైకొని సిద్ధముగానుండ నగు' ననెను.

రావణకుంభకర్ణసమావేశము

కుంభకర్ణుఁడు ద్వారము దాఁటి రావణునొద్దకుఁ బోయెను. రాక్షసేశ్వరుఁడు తమ్మునిరాకకు సంతసించి లేచి యెదురేగి వాని నాలింగనపురస్సరంబుగా సత్కరించి తోడితెచ్చి తనపీఠిచెంతఁ గూర్చుండఁ గోరెను. కుంభకర్ణుఁడు రావణునకు మ్రొక్కి కూర్చుండి, 'అన్నా! నన్ను లేపవలసినంత అవసరమేమి వచ్చెను? ఎవఁడిప్పుడు ప్రేత గానున్నాఁడు?' అని యడిగెను. వాఁడు, 'నాయనా! రాముఁడు సుగ్రీవాదివానరసహితుఁడై సముద్రముదాఁటి లంకాపట్టణము ముట్టడించెను. అదిగో చూడుము మన నగరంబెల్ల వానరార్ణవముగానున్నది. రాక్షసముఖ్యులు పెక్కురు వానరులచేత మడిసిరి. తమ్ముఁడా! మన రాష్ట్రమును మహాభయము మ్రింగనున్నది. లంకానగరంబును గాపా

డుము. వీరాగ్రణీ! కోశమెల్ల వ్యయమయ్యెను. రాక్షసశూరులు పెక్కురు నామావశిష్టులైరి. స్త్రీలును బాలురును వృద్ధులును మాత్రము లంక యందు శేషించియున్నా రనవచ్చును. ఈ విపత్తునుండి లంకను రక్షిం చుట భవదన్యులకుఁ దరముగాదు. నీయన్నకుఁగా నీవీకార్యంబు నొనర్ప నగును. కుంభకర్ణా! ఇంతఃపూర్వ మెన్నడును నిన్నిట్లు కోర లేదు. దేవాసురయుద్ధంబులందు నీవు చూపిన పరాక్రమంబును మఱలఁ జూప నవసరమయ్యెను. నీయెడ నాకుఁగల స్నేహసంభావంబులు నీకుఁ దెలియ నివి గావు. నీబలంబును నమ్మి యీరాక్షసరాజ్యంబును బరిపాలింతును. రణప్రియా! ఝంఝూనిలంబు శరన్మేఘంబులనువలె నీవు శత్రుసైన్యం బును బటాపంచలొనర్చి రాక్షసలోకంబునకుఁ బ్రియంబును హితంబును గూర్చి శాశ్వతకీర్తిని బడయు'మని విన్నదనంబుతోఁ బలికెను.

కుంభకర్ణుఁడు రావణునకు హితము చెప్పుట

కుంభకర్ణుఁడు రావణుని విని, 'అన్నా! నాతలఁచినంత సంభ వించెను. హితులను వినని ఫలంబు నొందితివి. దుష్కృతులకుఁ బతన నిరయంబులు తప్పవు. వీర్యాంధుండవై హితాహితంబులను విచారింపక సీత నపహరించితివి. గుణదోషవిచారంబు నీబుద్ధికి రుచింపదయ్యెను. పౌర్వాపర్య విచారహీనుండు చేటొందకమానఁడు. దేశకాల విరుద్ధ కర్మంబులు విపరీతంబులై యపరిశుద్ధులు వ్రేల్చునట్టి హావిస్సువలె వ్యర్థములగును. రాజు తనమంత్రులతోఁ జక్కఁగా నాలోచించి స్వబలం బతిశయించినప్పుడు దండంబునుఁ బరస్పరబలంబులు సమానమైనప్పుడు సంధియుఁ జేయుటొప్పును. వైరిబలము మించిననాఁడు దానము నాశ్ర యింపవలయును. ఉత్తమమధ్యమాధమంబులైన దండసంధానదాన కర్మంబులకు మూడింటికిని దేశకాలాత్మద్రవ్యప్రయోజనంబు లనెడి యోగంబులకు నైదింటికినిఁ గల సంబంధమును బరిశీలించి యెవఁడు కార్యంబును సాధించునో యతఁడే సమర్థుఁడును సన్మార్గవర్తియు నగును. సమర్థుఁడు మంత్రులమతం బెఱింగి హితులనువిని శాస్త్రదృష్టితోఁ గార్యోన్ముఖుండగును. ప్రతికార్యంబునకును గాలనియతిగలదు. అది చక్కఁగా నెఱింగి వర్తించువారికి నెగ్గు వాటిల్లదు. ప్రాతఃకాలంబున ధర్మంబును, మధ్యాహ్నంబున నర్థంబును, సాయంకాలంబునఁ గామం బును, సేవింపవగు నని నిశ్చయించిరి. ఈవిషయంబున మతాంతరము గూడఁగలదు. ఎట్లందువా? ఉదయంబునధర్మార్థంబునులను, మధ్యాహ్నం

బున నర్థధర్మంబులను, సాయంకాలంబునఁ గామార్థంబులను నిట్లొక్కొక్క కాలంబున రెండేసి సేవింపనగు ననిరి. ధర్మార్థకామంబులను మూఁటిని సాయంకాలముననే సేవింపవచ్చునని మఱియొకమతము గూడఁగలదు. ఎల్లమతములందుఁ గాలనియతిమాత్రము గలదు. ఈ మతములనెల్ల వదలి సర్వకాలంబులందును గామంబునే సేవించువాఁడధముండగును. అట్టి వాని శాస్త్రజ్ఞానము నిరర్థకము. సామాన్యులకే యింత నియతికలుగఁగాఁ బ్రజారక్షణభరణవహులైన రాజులసంగతి చెప్పవలయునా? మంత్రాలోచనంబును గాలానుకూల ధర్మార్థకామానుష్ఠానక్రమంబును జతురుపాయప్రయోగ దక్షతయు గల ఱేనికిఁ గీడు రాఁ జాలదు. రాజు మూఢుఁడగునేని పశుప్రాయులు పెద్దలగుదురు. వారిని విని ప్రభువు చేటొందును. ఏలిక యాత్మశ్రేయముఁ గోరునేని మందబుద్ధులకుఁ జెవియొగ్గక యట్టివారిని దవ్వున నుంచుట యుక్తము. హితశత్రువులైన మంత్రులుందురు. వారు వైరివశులై తమ ఱేనికి విపరీతంబులను బోధింతురు. ఇట్టికూళల రహస్యంబులను మంత్రకాలంబున వారివ్యవహారములను బట్టి గ్రహించి ఱేఁడు వర్తింపవలయును. వైరిగుట్టు తెలియక యాత్మరక్షణంబునఁ బ్రమాదబుద్ధి గలిగియుండు రాజు కష్టంబులనేగాక స్థానభ్రంశంబును గూడఁ బొందును. అన్నా! ఈరాజనీతులు నీకుఁ దెలియనివిగావు. తెలిసి తెలిసి నీవు మన తమ్ముని విభీషణుని వినక యిట్లేల యొనర్చితివో యూహింపరాదు. వానిమాటకుఁ బెడచెవి యిడితివి. ముఖప్రియులను మన్నించితివి. తత్ఫలమిప్పుడు ప్రాప్తమయ్యెను. ఇంతకన్న నేమిచెప్పనోర్తు? ఇది సరిగాదేని నీయిచ్చ చేయు' మని చెప్పెను.

రావణుఁడు బొమముడివెట్టి, 'కుంభకర్ణా! అన్నలు తమ్ములకుఁ బూజ్యులును గురువులు నగుదురు. నాకు నీవు నీతిగఱపుట పాటి యగునా? నీతివిమర్శనంబునకు నిదిసమయంబుగాదు. నీకుఁ గంఠశోష వలదు. భ్రాంతివలననో చిత్తవిమోహంబుననో బలవీర్యగర్వోద్రేకంబుననో యీపనిచేసితిని. దానిని గూర్చి మాటిమాటికి దెప్పుటవలన ఫలము లేదు. కర్తవ్యంబు నూహింపుము. కుంభకర్ణా! నీకు నాయెడ భ్రాతృభావంబు గలదేని నీబలపరాక్రమంబులను నీవెఱుంగుదువేని ప్రకృతము యుద్ధమేకర్తవ్యమని తలంతువేని నీవిక్రమంబును జూపి నాయక్రమదోషంబును హరింపుము. మహావిపత్సాగరంబునఁ గ్రుంగి

దీనుఁడై యుండువానికిఁ జేయూత యిచ్చి తేర్చుట మిత్రులకగును. అట్టివారలే నెయ్యురను బంధువులు నగుదు' రనెను.

కుంభకర్ణుఁడు యుద్ధసన్నద్ధుఁడగుట

కుంభకర్ణుఁ డాదారుణవచనంబులు విని, 'అన్నా! కోపము వలదు; నెమ్మదివహింపుము. నేను జీవించియుండఁగా నీకు దుఃఖమేల? నీకింత పరితాపముఁ గలిగించిన యారాముని వధించి వానితలఁ దెచ్చి నీమ్రోల నిడుదుఁ గాక. రాక్షసలోకంబు పరితోషమొందుఁగాక; వానరులు నామావశిష్టులగుదురు గాక. నన్నుఁ జంపిగాని రాముఁడు నిన్నుఁ జెనకనోపఁడు. అందాఁక నీకు చింతయే వలదు. అన్నా! ఆజ్ఞ యిమ్ము. ముల్లోకంబులకు సమరభిక్షయిచ్చి వత్తును. ఈనరాధములను వధింప నాయుధము లేల? నాభుజదండములు చాలవా? అన్నా! నీవైరులను హరించి యఖండ యశశ్ఛత్రంబునీడ నిన్ను నిలుపుదును. భయంబు వలదు. అన్నా! నేను కన్నారఁ జూతునేని దేవతలు తల్లడిల్లుదురు; గ్రహనక్షత్రంబులు రూ పడఱును; సప్తసముద్రంబు లింకును; పర్వతంబులు పుప్పొడియగును. ముల్లోకంబులును నాకొక్కపూఁట కూటికి రావు. నాతోఁ బోరు మగఁడుగలఁడా? ఇదిగో యిప్పుడే పోయి వైరిరక్తంబులాని దప్పి తీర్చికొనివత్తు. అన్నా! శంకాసంతాపంబులు మాని యథారుచి మద్యంబులు గ్రోలి నీపనులు చూచుకొనుము. సీత నిన్ను స్వయముగా నాశ్రయించుతఱి యయ్యెనని తలంపు' మనెను.

మహోదరుఁడు కుంభకర్ణుని దూఱుట

కుంభకర్ణుఁడు పలికిన మంత్రిజనతిరస్కార వచనంబులకు మహోదరుఁడు కినిసి యిట్లనియెను: 'కుంభకర్ణా! ఉత్తమకులంబున జనించినంతనే పెద్దగుణంబులు రావు; గర్వోద్ధతులకుఁ గార్యాకార్యజ్ఞానమంతగా నుండదు. నీమాటలే నీయల్పబుద్ధిని తెలుపుచున్నవి. రాక్షసేశ్వరుని కార్యమును నిందించితివి. రక్షోనాయకునకుఁ గల దేశకాలవిభాగజ్ఞానంబును స్వపర వృద్ధిక్షయజ్ఞానంబును బాలునకు శాస్త్రానభిజ్ఞునకు నీకెట్లు గోచరించును? కేవల పశుబలమాత్రుఁడుగూడఁ దగదను కార్యంబును వివేకియౌనసర్వజ్ఞనఁగా దశముఖుని సంగతి వేఱఁ జెప్పనేల? ధర్మాధర్మంబులవలన హితాహితఫలంబులు నియతంబుగా వచ్చునంటివి. సీతాపహరణకార్యం బధర్మమనియుఁ దత్ఫలంబుగ నీయాపద గలిగెననియు

సూచించితివి. ధర్మార్థకామంబులకు ఫలనియతి గలదనుటకుఁ బ్రమాణ మేమి? యాగాదులు ధర్మకార్యములుగదా? అవి నీమతప్రకారము సుఖఫలదంబులేగదా? వానిని జేయునప్పుడు శరీరాయాసరూపదుఃఖము తాత్కాలికముగానైనను గలుగుచుండుటలేదా? పరద్రవ్యాపహరణాదులు నీతిబాహ్యంబులును నధర్మకార్యంబులునగునేని వానివలనదుఃఖము రావలయునుగదా? అట్లొనర్చియు సుఖపడినవా రెందఱులేరు? లోతుపాతు విచారింతుమేనిఁ గర్మంబులకు ఫలనియతి గాన్పింపదు. సత్కార్మంబులకు దుష్టకర్మములకు సత్ఫలంబును గలుగుటగలదు. కావున ధర్మాధర్మంబులకు ఫలం బవ్యవస్థితముగా నున్నది. కామమన్ననో జంతురాశికెల్ల సహజము. కామిగానివాఁడు మోక్షకామిగా నేరఁడన వినమా? ఎల్లకర్మంబులకుఁ గామము బీజభూతమై ప్రవర్తిల్లును. కామము లేకున్నచో జగచ్చక్రమే యాఁగిపోవును. కామప్రేరితులై కర్మంబులొనర్చుచుఁ దదనుగుణఫలంబులఁబొందుదురు. ఈఫలంబన్ననో యైహికంబనియు నాముష్మికంబనియు రెండు విధములు. ఐహికము సద్యఃఫలము గావున బ్రాయికముగా దానినే యపేక్షింతురు. ఇట్టి సద్యఃఫలంబును గోరి రాక్షసరాజు సీతాపహరణముఁ గావించెను. ఇందు విపరీతమేమి గలదు? ఆకార్యంబును మంత్రు లనుమతించుట దోషమెట్లగును? మనఱేడవిమృశ్యకారి యని యెట్లు చెప్పఁగలవు? కుంభకర్ణా! పరదోషంబులను లెక్కించుటకన్న నాత్మదోషంబును గ్రహించుట వివేకమగును. మనఱేనియందెట్టి దోషంబును నిరూపింపదలంచితివో యాదోషము నీయందుండుట గ్రహింపవైతివి. ఎట్లందువా? వీరలు యుద్ధంబునకు సమస్తబలయుక్తముగాఁ బోవుదురు. నీవో యేకాకిగాఁ బోనున్నావు. ఆత్మబలమే తోడంటివి. ఇంతకన్న నవిమృశ్యకారితన ముండునా? రాముఁ డేతన్మాత్రుఁడు గాఁడు. జనస్థానవాసులను బదునాల్గువేలమంది నొక్కరుఁడే యోర్చెను. అట్టివాని పయికి నీవేకాకిగాఁ జనదగునా? రాముని పరాక్రమంబును వినఁదలంతువేని నాఁడు జనస్థానమందు హతశేషులైన మనవారి నడుగుము. రాముని పేరు విన్నంతనే వారిప్పుడును భయపడుచున్నారు. దివ్యతేజోమూర్తియుఁ గ్రోధదురాసదుండును మృత్యువునువలెఁ దేఱిచూడరాని వాఁడునునైన రామునెదుట నిలుచుటకుఁగూడ మనసైన్యంబు బెగ్గడిల్లుచున్నది. అలంతులు గర్వాంధులై వలంతులను గొద్దిచేసి చని మిడుత లగ్నికుండంబున యట్లు వారిచేతిలో బడి నశింతురు.'

మహోదరుఁడు రావణునకు సలహాచెప్పుట

అట్లుపలికి రావణునవంకమఱలి, 'రాక్షసేశ్వరా! సీతకై యింతవంత యేల? ఆయింతి నీయొడిలోఁ గూర్చుండుటకు వెఱవు లేదా? మహోదర ద్విజిహ్వాసంహ్రాదికుంభకర్ణ వితర్దనులు రామవధార్థము చనిరని పురమెల్లఁ జాటింపుము. మేముపోయి రామునితో యథాశక్తి పోరుదుము. రామ లక్ష్మణులు జితులగుదురేని మనతలంపు తనంతటతానే కొనసాగును. మాయోపాయంబులకు నవకాశమే యుండదు. అట్లుగాక మేము జితులమై వత్తుమేని రామశరఘాతసంజనితరుధిరసంప్లుతశరీరులమై తన్నామాంకితబాణంబులునిండిన మేనులతోడవచ్చి రామలక్ష్మణులను భక్షించితిమని చెప్పుచు నీపాదంబుల వ్రాలుదుము. అప్పుడు నీవు సంతోషంబును వహించి మమ్ము సత్కరించి యావార్తను బురమెల్లఁ జాటించి పరివారంబును ధనవస్తువాహనంబులతోడను భటులను మాల్యాంబరవీరానులేపనంబులతోడను బహూకరింపుము. ఈసంగతి క్షణములో సీత చెవిఁబడును. అప్పుడు నీవుచని యాయింతినోదార్చి ధనధాన్యరత్నప్రదానంబుల నామెచిత్తంబును హరింపుము. ఆకాంతామణి గత్యంతరంబుగానక నీకు వశయగును. స్త్రీలచిత్తము చంచలాచంచలము. రంజనీయుఁడైన భర్తయున్నంతకాలము కామిని వానినే దవిలి యుండును. అతఁడు వినష్టుఁడైనచో నైరాశ్యమై పరాధీనయగును. ఇది వారిస్వభావము. నైజము తప్పదుగదా. ఇట్లు చేయుదువేని నీకోరిక సులభముగా నీడేరును. చిరకీర్తినిగాంతు' వనెను.

కుంభకర్ణుఁడు మహోదరుని నిందించుట

కుంభకర్ణుఁడు వానిని నిరసించి, 'అన్నా! ప్రహస్తాదులవధకు నీవు భయపడుచున్నావు. నీ భయంబును మాన్పుదును. సుఖముండుము. నిర్జలతోయంబులయట్లు వృథాగర్జనంబులు చేసిన ఫలంబులేదు. శూరులు తమశక్తిని గార్యరూపంబునఁ జూపుదురు. వారెన్నఁడు నాత్మశ్లాఘనంబులు గావింపరు' అని పలికి, 'మహోదరా! భీరువులును బుద్ధిహీనులును దురహంకారులునైన పండితమానులను నీబోటివారిని విని రాక్షసరాజు సంతాపంబును దెచ్చికొనెను. యుద్ధమన్నంతనే వెలవెలఁబోవువట్టి భవాదృశులిచ్చకంబులకుఁ దక్క నొండొకదానికిఁ గొఱగారు, మీమాటవినుటవలన జేనిబొక్కసమెల్ల వ్యయమయ్యెను; రాక్షససైన్య

మెల్లనశించెను. ఇదంతయు మిత్రవేషంబునఁ జేరిన నీయట్టియమిత్రుల సహచర్యఫలముగదా. మీదుర్నయఫలంబు శత్రుజయంబునఁగాని తీఱదు. మీరు తెచ్చిన మచ్చను మాపుటకుగా నిదిగో పోవుచున్నా' ననెను.

రావణుఁడు కుంభకర్ణు నభినందించుట

రావణుఁడు పకపక నవ్వి, 'తమ్ముఁడా! నీమాట నిజము. యుద్ధమన్న మహోదరుఁడు వెలవెలఁ బోవును. రణభీరువగుట నితఁడు రణము వలదనుచున్నాఁడు. ఇంతటి పిఱికి మనకులమునఁ బుట్టఁడు. వీనిమాటలు మనకేల? నీయట్టి బలవంతుఁడు నావాఁడై యుండఁగా నేను వెఱతునా? జయశ్రీ నిన్ను వరించుఁగాక. పాశశూలహస్తుండవై రణరంగముఁ జొచ్చి యరిసైన్యంబును నురుమాడి యాబుడతలను గడుపారఁ దినిరమ్ము. నిన్నుఁ జూచినంతనే వానరులు దిక్కులు పట్టుదురు; రామలక్ష్మణులకు గుండెలు వ్రీలు'నని పలికి నాటికి గండముతప్పి రెండవ జన్మమెత్తిన ట్లతండు తలంచెను.

కుంభకర్ణుఁడు ప్రదీప్తతప్తకాంచనభూషితంబును వజ్రప్రతిమంబును దేవదానవగంధర్వ యక్షకిన్నరసూదనంబును శత్రురక్తదిగ్ధంబును నై నిప్పులు గ్రక్కుచున్న సర్వకాలాయసమహాశూలంబును గ్రహించి, 'అన్నా! నాసైన్యమిందే యుండును. నేనొంటఁజని వైరి మాంసరక్తభక్షణంబున నా యాఁకలిదప్పులఁ దీర్చికొని వత్తు' ననెను. నావుడు, 'నాయనా! వానరులు మహాదుష్టులు: ఒంటిగాఁ జిక్కువారిని నేమఱియుండువారిని వారుపట్టి కొఱికి వధింతురు. ససైన్యంబుగాఁ జను' మని పలికి సింహాసనంబునుండి దిగివచ్చి రత్నమాలను దమ్మునికంఠమున వైచి కాంచనాంగద కేయూరాంగుళీయక చంద్రహారపుష్పమాలికలు వానికిఁ దొడవెను. కుంభకర్ణుఁ డన్నను గవుంగిలించుకొని వానికిఁ బ్రదక్షిణనమస్కారంబు గావించి తదీయాశీర్వచనంబులంది భేరీశంఖ నినదంబులు చెలంగుచుండఁగా మత్తమాతంగతురంగరథిక సైన్యంబులు వెంబడించుచుండఁగా రాక్షసీపుష్పాంజలులఁ దోఁగుచు సంగ్రామంబునకుఁ బోయెను.

కుంభకర్ణుఁ డట్లు వెడలినంతనే మేఘంబులు గార్దభారుణంబులై యుల్కాశనివర్షంబులు గురిసెను; భూమండలము ససాగరంబుగాఁ గంపి

ల్లెను ; సృగాలంబు లగ్నులఁగ్రక్కుచు ఘోరారావంబులు గావించెను ; విహంగంబు లపసవ్యగతుల సంచరించెను; గృధ్రంబులు మార్గమధ్యంబున బారులుతీఱి వ్రాలెను ; నింగినుండి మండుకొఱవియొకటి ఫెళఫెళ మ్రోయుచు వాని మ్రోలఁబడెను ; సూర్యుఁడు నిష్ప్రభనొందెను ; వాయువు పరుషంబుగా వీఁచెను. అతని వామనయనబాహువు లదరెను. రక్షోవీరుఁ డాయుత్పాతంబులను లెక్కసేయక ప్రాకారము లంఘించి వానరసైన్యంబునకు దృష్టిగోచరుం డయ్యెను.

కుంభకర్ణునిగాంచి వానరులు భయమందుట

ఆఱ్నూరువిండ్ల యెత్తును నూఱువిండ్లలావును గలిగి బండిచక్రంబులంతలై నిప్పులుగురియుచున్న కన్నులతోఁ దేఱి చూడరాక ప్రళయమేఘగర్జనంబు లొనర్చుచుఁ గాటుకరాశివలె వచ్చుచున్న యా పెనుభూతంబునుజూచి వానరులు భయమంది చెదరినయభ్రంబులవలెఁ గొందఱు పాఱఁజొచ్చిరి ; కొందఱు నఱికినసాలవృక్షంబులవలె నేలఁబడిరి ; కొందఱు సముద్రనీరంబుఁజొచ్చిరి ; కొందఱు నింగికి నుద్గమించిరి; కొందఱు బొఱియల దూఱిరి ; కొందఱు గిరిగహ్వరంబు లాశ్రయించిరి. వానరసైన్యంబెల్ల నట్లు చీకాకుపడి చెల్లచెదరగుట యంగదుఁడు చూచి 'నిలునిలుఁడు. ప్రాణంబులకై పరుగెత్తుట మగతనము గాదు. మీ సేతలు విన్న మీయిల్లాండ్రే గేలిసేయరా? మానవంతులకు నవమానముకన్న మరణముగలదా! ఉన్నతవంశంబులఁ బుట్టినమీరిట్లు వీఱడిపోనగునా? మీధీరంబులేమాయెను? మీప్రగల్భంబు లెట్లు వోయెను! కపులు పిఱికిపందలను ప్రవాదంబును మోయుచు జీవింతురా? వలదువలదు ; ఇది మనకుఁ దగదు. సత్పురుషసేవ్యమైన శూరమార్గంబు ద్రొక్కి వైరినినిర్జించి చిరకీర్తి నొందుఁడు. కాలముతీఱునేని రణరంగంబునఁ బ్రాణంబులు వదలి వీరస్వర్గంబునుబడయుఁడు. జయకాంతనో స్వర్గకాంతనో పడయనగుఁగాని యాపని తగదు. మందుచిచ్చుమీఁదికి మిడుతవలె రామునిమీఁదికిఁ గుంభకర్ణుఁ డడరెను. అతఁడు జీవముతో మరలఁడు. క్షణభంగురమైన ప్రాణార్థము చిరార్జితకీర్తిని వ్యయింపవలదు. శరీరికి జననమరణంబులు నైజములు. వానికై యింత దిగులేల?' యని పలికి వారిని మెల్లమెల్లఁగా మరలించెను. అంతలోన హనుమంతుఁ డచ్చటకు వచ్చెను. వానిని జూచినంతనే వానరులకు ధైర్యంబు పునఃప్రతిష్ఠితమయ్యెను. ఋషభ శరభ మైంద ధూమ్ర నీల కుముద సుషేణ

గవాక్ష రంభ తార ద్వివిద పనసాదులు మారుతిని మున్నిడుకొని కుంభకర్ణుని దాఁకి వృక్షపర్వతవర్షంబులఁ గురిసిరి. కుంభకర్ణుఁడు మహోగ్రమూర్తియై గదతోడ వారిని వివిధగతులఁ బ్రహరించి నేలఁగూలిన వారినిఁ బదులుగా ముప్పదులుగా బట్టియెత్తి కబళించుచు సమరక్షోణి యెల్ల విహరింపసాగెను.

కుంభకర్ణ హనుమంతుల యుద్ధము

ద్వివిదుఁడు పర్వతంబొండు తెచ్చి కుంభకర్ణుని పయి విసరెను. అది గుఱి తప్పి రాక్షససైన్యము పయిఁబడి గజతురగరథపదాతులఁ బెక్కింటి జూర్ణము గావించెను. రాక్షసరథికులు కనరి భయంకరసింహనాదంబులొనర్చుచు మృత్యువునుంబోని శరంబులు వైచి వానరులను బెక్కుర శిరఃఖండన మొనర్చిరి. హనుమంతుఁడు గగనగతుఁడై శైలశృంగంబులను వివిధ వృక్షంబులను గుంభకర్ణుని తలపై వర్షించెను. రక్షోవీరుఁడు శూలంబుచేత వానినెల్లఁ దట్టివైచి కపిసైన్యము పయిఁబడెను. హనుమంతుఁడు కొండొక మహీధ్రంబును తెచ్చి కపిసేనాసాగరంబును గలంచుచున్న కుంభకర్ణునిపై వైచెను. ఆ కొండ తాఁకునకు రక్షోనాయకుఁడు మేధోరుధిరార్ద్రగాత్రుఁడై సుంత సంక్షోభించి శూలంబును గిఱగిఱద్రిప్పి మారుతివక్షస్థలము గుఱిచేసి వైచెను. సామీరి యాప్రేటుతిని నెత్తురుమిసి యుగాంతమేఘగర్జారవ భీకరంబుగా నఱచి మూర్ఛిల్లెను. రాక్షసులు సంతోషించి సింహనాదంబు లొనర్చిరి. వానరులు భయగ్రస్తులై పిక్కబలముఁ జూపసాగిరి.

కుంభకర్ణుఁడు సుగ్రీవుని మూర్ఛితునిఁజేసి కొనిపోవుట

వానరులకలకలంబును విని యంగదుఁడు గిరిశృంగంబునుఁ గొని వచ్చి మహోద్వేగంబునఁ గుంభకర్ణునితలపై వైచెను. అసురశూరుఁడు క్రోధదగ్ధుఁడై శూలంబున వానరవీరుని బ్రహరించెను. అంగదుఁడు రణమార్గ విశారదుండుగావున లాఘవంబుమెయి నవ్వ్రేటుఁ దప్పించుకొని యఱచేతఁ గుంభకర్ణుని నురమునఁ జఱచెను. రాక్షససింహుఁడు మూర్ఛిల్లి తేఱి కపినాయకుని నెడమపిడికిటఁ బొడిచెను. అంగదుఁడు విసంజ్ఞుఁడై నేలవ్రాలెను. కుంభకర్ణుఁడంత సుగ్రీవుని మీఁదికి నురవడించెను. కపిరాజు పర్వతంబొండు తెచ్చి ప్లవంగులను భక్షించుచుఁ దద్రక్తదిగ్ధాంగుఁడై మేనువిదిర్చి యెదుటనున్న యారక్కసి మేటిని

డాయ వచ్చి, 'కుంభకర్ణా! అలంతులను బట్టి మెక్కుట గొప్పకార్యము గాదు. లావు గలదేని నాతోఁ బోరు' మనెను. కుంభకర్ణుఁడు వికవిక నవ్వి, 'కోఁతిరాయా! నీసంగతి నాకుఁ గ్రొత్తగాదు. వట్టిగర్జన లేల?' యనెను. సుగ్రీవుఁడంత నప్పర్వతంబును గుంభకర్ణుని పయి వైచెను. అది వజ్రాబుఁబోని వానియురముం దాఁకి తుత్తునియలయ్యెను. కుంభకర్ణుఁడు కోపావతారమోయన నెగడి భీకరంబుగా గర్జించి తటిత్ప్రకాశమాననిజశూలంబును గిఱగిఱఁ ద్రిప్పి సుగ్రీవుని గుఱిచేసి విసరెను. అంతలోన హనుమంతుఁడు తెప్పిఱిల్లి యచ్చటకు దుమికి యాశూలంబును మార్గమధ్యంబున వడిచిపట్టుకొని మోఁకాఁట దానిని విఱచి వైచెను. కుంభకర్ణుఁడు తనశూలంబట్లగుటకుఁ గనలి లంకామలయ శృంగంబులు పెకలించి సుగ్రీవుని పయి వైచెను. వానరేశ్వరుఁ డా వ్రేటునకు మూర్ఛిల్లెను. కుంభకర్ణుఁ డదిగాంచి, 'ఈవానరేశ్వరుని హరింతునేని రామలక్ష్మణులను సవానరంబుగా హరించినట్లగు' నని తలఁచి వాని నెత్తుకొనిపో నుంకించెను.

హనుమంతుఁడు కుంభకర్ణునితలంపు గ్రహించి, 'ఇప్పుడేమి చేయనగు? వానరరాజు పట్టువడెను. కుంభకర్ణుని వధించి కపివల్లభుని విడిపింతునా? రాజవిమోచనంబునకు వానరసైన్యము సంతసించును గదా!—ఏమి నామందబుద్ధి? సురాసురులొక్కటై చిక్కించుకొన్నను వానరరాజు విడివడివచ్చును. అంతసమర్థునకుఁ గుంభకర్ణుఁడొక లెక్క గాదు. ప్రకృతము మూర్ఛాగతుఁడు గావునఁ బ్లవగేశ్వరుఁడు తనస్థితిని గ్రహింపఁడు. ఈ సహాయశూరుఁడు మూర్ఛదేఱి సంగతి గ్రహించెనేని యాత్మసంరక్షణముఁ గావించుకొని తనసైన్యంబునకు హిత మొనర్చి వైరిని బెనుబాములుపెట్టి చిరకీర్తిఁగాంచును. వానరేంద్రుఁడు దేఱు దనుక తదీయసైన్యంబును విచ్చిపాఱుచున్న దానిని సమకూర్తుఁగాక' యని లోలోనవితర్కించి నిశ్చయించి యట్లొనర్పసాగెను.

సుగ్రీవుఁడు మూర్ఛ తేఱి తప్పించుకొనుట

కుంభకర్ణుఁడు సుగ్రీవునెత్తుకొని లంకాపురముఁ జొచ్చి మేడల మండియుఁ జర్యాగృహంబులనుండియు గోపురములనుండియుఁ దనపైఁ గురియుచున్న పుష్పసుగంధజలంబులఁ దోప్పఁదోఁగుచు రాజమార్గమునఁ జనసాగెను. సుగ్రీవుఁ డాసుగంధజలంబులకును జల్లగాలికిని సేదదేఱి నిజస్థితిని గ్రహించి, 'సరిసరి! ఇందులకుఁ బ్రతీకారమేమి?' అని సుంత

తలపోసి కృతనిశ్చయుఁడై గోళ్ళతోఁ గుంభకర్ణుని శ్రవణంబును ఱక్క- దంతంబులతోఁ వానిముక్కు- కొఱికి పార్శ్వములుచీల్చెను. కుంభకర్ణుఁ డందులకు గోపించి సుగ్రీవుని నేలపైవైచి కాలరాయనుండెను. ఆ త్తఱి వానరేశ్వరుఁడు తప్పించుకొని గగనంబునకు నుద్గమించి రామునిఁ జేరెను.

కుంభకర్ణుఁడు రామునిదాఁకి మూర్ఛితుఁడగుట

కుంభకర్ణుఁడు వికృతుఁడై నెత్తురులుగార్చుచు నెలయేళ్ళతోడి పర్వతంబో సంధ్యాకాలమేఘంబో యనఁ దోఁచుచు ముద్గరహస్తుఁడై యందుండిమరలి రణరంగముఁజొచ్చి తనవారుపగతులు నాక చేఁజిక్కి-న వారినెల్లఁ బట్టిమెక్కు-చు నెలవులనుండి కాఱుచున్న మేధశ్శోణితంబు లతోఁ బ్రళయాంతకునిఁ దలపించుచు సంగ్రామక్షోణియెల్ల విహరింపఁ జొచ్చెను. వానరసైన్యము వానికి జడిసి రాముని శరణుజొచ్చెను. కుంభకర్ణుఁడంత దాశరథిమీఁదికి నురికెను. రాముఁడు రౌద్రాస్త్రంబును సంధించి కుంభకర్ణుని యెదగుఱిచేసి వైచెను. అసురవీరుఁడు శరవిద్ధుఁడై చేతిగదను జాఱవిడిచి సుంత సొమ్మసిల్లి యంతలోనఁ దెప్పిఱిల్లి యార్చి నిరాయుధుఁడు గావునఁ బర్వతశిఖరంబునెత్తి రామునిపయి రువ్వెను. రాముఁ డా శిఖరంబును మార్గమధ్యమందే శరంబులఁద్రుంచెను. కుంభ కర్ణుఁడు విజృంభించి రెండువందల కపివీరుల నొడిచి పట్టుకొని కబళింప నుండెను. రాముఁడతని ధైర్యసాహసంబులకు ఱిచ్చవడి తీవ్రశరంబులు వైచెను. కుంభకర్ణుఁడు మూర్ఛామాత్రుఁడై నేలవ్రాలెను.

లక్ష్మణుఁ డంత రామునిఁ జేరఁబోయి, 'అన్నా ! వీఁడు రుధిర మత్తుఁడై స్వపరవివక్షసేయక చేఁజిక్కి-నవారినెల్ల మ్రింగెను. ఇతని నిఁక లేవనీయరాదు. లేవనిచ్చినచో వానరభక్షణముచేయును. వీనిని ద్రొక్కి- పట్టుటొప్పు' ననెను. రాముఁడందులకు సమ్మతించెను. అంతట కపి వ్రాతము కుంభకర్ణునిపైబడి వానిని త్రొక్కి-పట్టెను. రక్షోవీరుఁడు కొంతవడికి దెప్పిఱిల్లి మదగజంబు మావటీనివలె వానరులను విదలించి వైచెను. ప్లవంగులు గాలికిఁ బండుటాకులువలె దవ్వున రాలిరి. రాముఁ డదిగాంచి, 'ఈదుష్టుని మననీయరా' దని ధనుష్టంకార మొనర్చెను. కుంభకర్ణుఁ డాధ్వని సహింపక రామునిమీఁదికి విజృంభించెను. ఐక్ష్వా కువు వానిని జూచి, 'కుంభకర్ణా ! ఇదిగో యీవింటిని జూడుము. ఇంద్రుని గెల్చితి నని విఱ్ఱవీఁగవలదు. ముహూర్తకాలంబున నిన్ను వధించిపుత్తు'

ననెను. కుంభకర్ణుఁడు వికారముగా నవ్వి, 'నీవేనా రాముఁడవు? సరి సరి; ఇతఁడు విరాధుఁడుగాఁడు, కబంధుఁడుగాఁడు; కుంభకర్ణుఁడని యెఱుంగుము. ఇదిగో యీముద్గర నీప్రాణంబులను హరింపనున్నది. నాముక్కుచెవులు పోయెనని గేళిసేయవలదు. వానికై నాకు నిసుమంతయుఁ జింత లేదు. నీలావు చూడఁగోరుదు. నీ పౌరుషవిక్రమంబు లెఱింగి. యనంతరము నీమాంసరక్తంబులఁ దనివొందుదు' ననెను.

రాముఁడు కుంభకర్ణుని సంహరించుట

రాముఁడు మహాగ్రహమొంది యేబాణము సప్తసాలంబులను ద్రుంచి వాలిని వధించెనో యాబాణంబును సంధించి యాకర్ణాంతముఁ దివిచి కుంభకర్ణుని పయి వదలెను. రక్షోవీరుఁ డాశరహతికి సుంతయుఁ జలింపక ముద్గరంబు నవలీలగాఁద్రిప్పుచు రామునిపై నురవణింపసాగెను. రాముఁడు తనబాణము వమ్మగుటకు రోషకషాయనేత్రుఁడై వాయవ్యాస్త్రంబును సంధించి వైచి కుంభకర్ణుని దక్షిణబాహుదండంబును ఖండించెను. వాఁడు పెల్లార్చుచు రెండవచేత వృక్షంబొండు పెకలించి తెచ్చి విజృంభించెను. దాశరథి యైంద్రాస్త్రంబున వాని రెండవబాహువును గూడఁ ద్రుంచెను. వానిచేతులు రెండు తెగి గిఱగిఱఁదిరుగుచు నడ్డము వచ్చిన శిలావృక్షశైలవానర రాక్షసులనెల్ల నుగ్గునూచ మొనర్చుచుఁ బోయిపోయి దవ్వునఁబడెను. కుంభకర్ణుఁడు విగత బాహువయ్యు బిట్టఱచుచు రామునిమీఁదికి దుమికెను. రాముఁ డర్ధచంద్రబాణద్వయము వైచి వానిపాదంబులరెంటిఁ దఱిగెను. హస్తపాదంబులు చన్నను గుంభకర్ణుఁడు మిన్నకుండక బడబాముఖంబునుబోని నిజాస్యమునప్పగించి గర్జించుచు రాహువు చంద్రునిమీఁదికివలె రాఘవునిమీఁదికి నుద్వేగించెను. రాముఁడు శితాగ్రశరంబులను వాని నోటినిండ గుప్పించి సూర్యజ్వాలనప్రకాశమానమైన దివ్యబాణంబునువైచి వానిశిరంబును ద్రుంచెను. కుండలద్వయమధ్యగతమై యుండిన యాశిరస్సు బాణవేగంబున గగనంబునకెగచి రాత్రిపూటఁ బునర్వసునక్షత్రద్వయమధ్యగత చంద్రబింబంబు ననుకరించి యందుండి యెగచి కోటగోడపయి దటాలునఁ బడెను. దాని పాటునకు లంకలోని చర్యాగృహాపురద్వార ప్రాకారంబులు విఱిగి కూలెను. రక్షోవీరునికళేబరం బెటువ్రాలునోయని వానరులు భీతులై యొండొరుఁ ద్రోపాడుచుఁ దవ్వుచనిరి. వాని మొండెము సముద్రాంతమునఁబడి యందలి గ్రాహమీనసర్పంబులకుఁ బ్రాణగొడ్డమయ్యెను.

కుంభకర్ణనివధకు దేవతలుసంతసించిరి ; నిఖిలభూతంబులు రాము నుగ్గడించెను. రాక్షసులు రామునకు వెఱచి యెలుగెత్తి పెనురోదనంబులు గావించిరి. వానరులు దాశరథినిఁ బూజించిరి.

రావణుఁడు కుంభకర్ణునకుగా విలపించుట

హతశేషులైన రాక్షసులు చని, 'లంకేశ్వరా! కుంభకర్ణుఁడు రామ తేజంబున నడంగెను. వానిమొండెము సగము సముద్రములో సగము గట్టునఁ బడియున్నది. అతనితల లంకాద్వారమును నిరోధించియున్నది' అని విన్నవించిరి. రావణుఁ డామాటతోడ నిలువున మూర్ఛిల్లి కూలెను. దేవాంత నరాంతకాదులు పెనురోదనంబులు గావించిరి. లంకానగరమెల్ల రోదనధ్వనులతో మాఱుమ్రోఁగెను. రాక్షసేశ్వరుఁడు మూర్ఛదేఱి, 'హా! తమ్ముఁడా! రిపుభయంకరా! నన్ను వదలి పోయితివా? ఇఁక నాదుఃఖంబును నాబంధువులదుఃఖంబును దీర్చువాఁ డెవఁడు? కటా! నేఁడు నాకుడిభుజము పడిపోయెను. ఆభుజబలము నాశ్రయించి దేవాసురులనెల్ల ధిఃకరించుచుంటిని. అయ్యో! తమ్ముఁడా! నీమాట చెప్పిన సురాసురులు తల్లడిల్లుదురు. సమరక్షోణిని నిన్నుఁ గాలాగ్నిరుద్రప్రతిమునిగాఁ దలంతురు. వీరాతివీరుని నిన్ను నరమాత్రుఁడు రాముఁ డెట్లు వధింపనోపెనో యూహింపరాకున్నది. వజ్రాయుధంబునకుఁ గూడ నెడమీయని నీమేను రామబాణమెట్లు చొఱనేర్చెనో? కుంభకర్ణా! నిహతుని నిన్నుఁ గాంచి గగనస్థులైన దేవర్షులు గావించిన హర్షాతిరేకసింహనాదంబులను వినవా? తమ్ముఁడా! నీవు లేని రాజ్యము నాకేల? సీతయేల? నిన్నుఁ బాసి జీవింపనొల్లను. నిన్నుఁజంపిన వానిని రూపుమాపనేని నాజీవితము వ్యర్థమనక తప్పదు. ఏదేవతలు నాకు వెఱచి నాపాదాక్రాంతులైరో యాదేవతలే యిప్పుడు నన్నుఁ బరిహసించుచున్నారు. ఈబ్రదుకేల? అయ్యో! విభీషణా! నీవన్నంతయునయ్యెను. నీమాటవిననిఫలము నాకు సంప్రాప్తమయ్యెను. నీకు నాయొనర్చిన యపకారంబున కెంతయుఁ జింతింతు' నని యాకులాంతరాత్ముఁడై మహాదైన్యమొంది వివిధగతుల వాపోయి దుఃఖభరంబున నేల వ్రాలెను.

త్రిశిరుండు రావణునకు ధైర్యము చెప్పుట

అట్లు శోకాభిహతుఁడైయున్న రావణుని త్రిశిరుఁడు డాయ వచ్చి, 'రాక్షసేశ్వరా! దైవయోగంబునకు ధీరులు దురపిల్లరాదు.

కుంభకర్ణుఁడు చన్నంతనే లంకారాజ్యము వీరశూన్యమయ్యెనే? ఎవరో యేల? ముల్లోకంబులకు నీవొక్కరుండవే చాలవా? ప్రాకృతుఁడట్లు నీవు విలపింపవలదు. బ్రహ్మదత్తమైన రథకవచశక్త్యాదులు నీకుండగాఁ నొరులఁ దలంపనేల? నాఁడు నిరాయుధంబుగా దేవదానవులను జయించితివి. ఇప్పుడు సాయుధుండవైతివేని నిన్నునోర్చువారెవరుందురు? లంకేశ్వరా! నరమాత్రునకుగా నింతవంతయేల? ఆజ్ఞయిమ్ము. నేనిప్పుడ చని గరుత్మంతుఁ డురగులనువలె సురపతి శంబరాసురునట్లు విష్ణువు నరకాసురునిక్రియ నీశత్రువులనెల్ల క్షణములో హరించి వత్తు' నని యుత్సాహవచనంబులు పలికెను. త్రిశిరునిమాట నందికొని దేవాంతక నరాంతకాతికాయులు నేను నేనని లేచి రణోత్సాహగర్జనంబులు గావించిరి.

దేవాంతక నరాంతక మహాపార్శ్వాదుల యుద్ధము

అంతరిక్షరణనిపుణులును మాయావిశారదులును ప్రవరవిజ్ఞానులును లబ్ధవరులునైన తనకుమారులు దేవాంతకాదులట్లు పలుకఁగా రావణుఁడు సుంత ప్రీతినొంది వారిని సందిటఁగూర్చి దీవించి మహోదరాదులైన తన తమ్ములను వారికి రక్షణార్థము నియమించి యెల్లరను యుద్ధంబునకుఁ దరలించెను. మహోదరుఁ డైరావతకులసంభవంబును నీలమేఘచ్ఛాయావిలసితంబునైన సుదర్శనమహాగజం బధిష్ఠించి వివిధాయుధ తూణీర సమాకలితుఁడై యస్తాచలగతసూర్యుఁడట్లు వెలుఁగుచు ముందునడచెను. త్రిశిరుఁడు మూఁడు తలలందు మూఁడురత్నకిరీటముల ధరించి జాతిహయంబులు పన్నిన రథంబు నారోహించి సకలాయుధ సంపన్నుఁడై విద్యుదుల్కా-శక్రచాప సమలంకృతశృంగత్రయశోభాయమాన హిమాద్రిని దలపించుచుఁ బయనమయ్యెను. అతికాయుఁడు ప్రాసాసిపరిఘాకులంబును దూణీర బాణాసన దీప్తంబునునైన మేటి తేరెక్కి రాక్షసవీరపరివృతుఁడై నడచెను. నరాంతకుఁ డుచ్చైశ్రవః ప్రఖ్యమైన శ్వేతాశ్వంబు నధిష్ఠించి వజ్రఖచితపరిఘునుబట్టి శిఖివాహనాధిష్ఠశక్తిధరుఁడోయన నొప్పుచు వారిని వెంబడించెను. మహోదరమహాపార్శ్వులు చతురంగబలసమేతులై తోడఁజనిరి. రాక్షసవీరు లెత్తిపట్టినఖడ్గంబులు శారదాభ్రప్రతీకాశధవళంబులై గగనస్థిత హంసపంక్తివలె నుండెను.

"చ॥ వెలిగొడుగుల్ శరద్ఘననవీనవిలాసము దోఁప నంబర
స్థలి మెఱయం గిరీటమణిజాలమరీచులు భానుదీప్తులన్
గెలువఁగ విస్ఫులింగపటుకీలలు గైదువులీన సేనతో
వెలువడి రార్పులన్ దెసలు వ్రీలఁగఁ జేయుచు నన్నిశాచరుల్॥"

వానరవీరులు రక్షస్సైన్యంబునుజూచి యాత్మీయపరాక్రమాటోప పదర్శనంబునకుఁ దఱివచ్చెనని పరమానందభరితులై వృక్షశైలంబులను గైకొని సింహనాదంబును గావించిరి. ఇరువాగులుఁ దలపడి యోహారిసాహారింబెనంగి పోరసాగిరి. రాక్షసులు పింజపింజగఱచివేయు బాణంబులను వానరులు శిలావృక్షంబులతోఁ బ్రహరించుచు వైరి రథ గజాశ్వంబులను జెండాడిరి. అసురవీరులు విజృంభించి శూలముద్గరఖడ్గ ప్రాసశక్తిప్రముఖంబుతో వానరుల నెచ్చటివారి నచ్చటనే మర్దింపఁ జొచ్చిరి. కపిమల్లులు తెంపుసేసి యెదిరిసేన దూఱి యందిన వారినెల్ల ముష్టిఘాతంబుల నోర్చిరి. ఆవ్రేటులకు రక్కసులు పెక్కురు నెత్తురు గ్రక్కి కనీనిక లురలి తలలువ్రచ్చి మడిసిరి.

సీ॥ పుప్పొడియైకూలె భూరిధరంబులు
చిఱుకొండలుగ వ్రాలె సింధురములు
తుండతుండంబులై దొఱఁగె నశ్వంబులు
కలగుండుగాసోలెఁ గాల్బలంబు
తునియలై పఱచెను దోమరఖడ్గముల్
చదలఁ బ్రాఁకెను ఛత్రచామరాళి
రుధిరాస్థిమస్తిష్క పృథులమయ్యెను క్షోణి
తండమై మొండెముల్ మెండుకొనియె

గీ॥ అధికదుర్గంధవాసన లతిశయిల్లి
నిలువరింప రానట్లుగా నిండుకొనియె
రౌద్రభీభత్సరసములు రణముఁ జొచ్చి
విచ్చలవిడిగా విహరించు విధముదోఁచె॥

నరాంతకుఁ డంతట శక్తినిగైకొని యొక్కుమ్మడి యేదువందలు కపివీరులను బరిమార్చి ప్రావృట్పయోదంబు కరణి నిరంకుశవృత్తి సమరభూమియెల్ల విహరింపసాగెను. వానివేగంబునకు వానరులు భయభ్రాంతులై ఱిచ్చపడి గావుగొమ్మని యర్పించుకొనుచున్నారోయన నిలిచి బిట్టఱచిరి. సుగ్రీవుఁడా కేకలు విని యావలను నంగదుని బంపెను. వాలిసుతుండు నరాంతకునిదాఁకి నిలునిలుమని వాని నదలించెను. అసురశూరుఁ డౌడుగఱచి భుజంగమంబువలె నిట్టూర్చుచుఁ బ్రాసం

బాను గిఱగిఱ ద్రిప్పి యంగదుని వైచెను. అది కపివీరుని వక్షోభాగము దాఁకి తుత్తునియ లయ్యెను. తారాపుత్త్రుఁడు తాఁకువడి చెలరేఁగి యఱచేత నరాంతకుని హయంబును జఱచెను. ఆగుఱ్ఱము తలపగిలి దవుడలు చీలి గ్రుడ్లురలి నాలుక వెలువరించి నిట్టనిలువునఁ బ్రాణంబులు విడిచి నేలఁగూలెను. నరాంతకుఁడు దుమికి యంగదుని శిరంబున బిగుపిడికింట మోఁదెను. కపివీరుఁడు తలపగిలి నెత్తురుగార్చుచు సుంతసొమ్మసిల్లి తేఱి రక్కసుని యుక్కునకు నక్కజపడి ముష్టిసవరించి వైరియురంబున నొక్కతాపు తాపెను. ఆదెబ్బతోడ నరాంతకుని ఱొమ్ము పగిలి గుండియలు నేలరాలెను. వాఁడు తోడ్తోడ దంభోళితాడితకుధరంబట్లుకూలెను.

నరాంతకుని చావు విని దేవాంతక త్రిశిర మహోదరు లొక్కుమ్మడి శక్తిత్రయంబుఁబోలె నంగదునిఁ దాఁకిరి. కపివీరుండును మహావిటపంబును దేవాంతకునిపై విసరెను. దానినిఁ ద్రిశిరుఁడు మార్గమధ్యంబునఁ ద్రుంచెను. అంగదుఁడంత నింగి నిలిచి వృక్షశైలంబులను వారిపై దొర్లింపసాగెను. త్రిశిరుఁడు వానినెల్ల ఖండించివైచి తీవ్రబాణంబుల నంగదుని నొప్పించెను. మహోదరుండు తోమరముతోఁ గపివర్యుని యురమ్మున గ్రుమ్మెను. దేవాంతకుఁడు పరిఘుతో వానిని బ్రహరించెను. ఏకకాలంబున రక్షోవీరులు మువ్వురట్లు పైఁబడినను వాలిసుతుఁ డీషన్మాత్రము గూడ వ్యథచెందక మహోద్వేగంబున నెగచి మహోదరుని గజంబు నఱచేతఁ జఱచెను. ఆమత్తేభము గ్రుడ్లురలి ఘీంకారమొనర్చుచుఁ ద్రెళ్ళెను. అంగదుఁడు దాని దంతంబులఁ బెఱికి దానితో దేవాంతకుని మస్తకంబున నొక్కటి వడ్డించెను. అయ్యసురవీరుఁడు లాక్షారసంబుఁబోని రుధిరంబులను గ్రక్కి సొమ్మసిల్లి దెప్పిఱిలి పరిఘంబుతో వైరిని డాడించెను. అంగదుఁడు ద్రేటువడికి మోఁకాళ్ళమీఁద వ్రాలి లేవనుంకించెను. అత్తఱి వానినుదుట వాడితూపులు మూఁడు త్రిశిరుఁడు నాటెను.

అంగదు నొంటిచేసి రాక్షసవీరులు ముగ్గురు మార్కొనుట హనుమంతుఁడు చూచి నీలునితోడ వచ్చి వానికిఁ దోడ్పడెను. అంత నీల త్రిశిరులకును దేవాంతక హనుమంతులకును నంగదమహోదరులకును ఘోరయుద్ధమయ్యెను. హనుమంతుని ముష్టిఘాతంబునకు దేవాంతకుఁడు తలపగిలి నేలఁగూలెను. నీలుఁడువైచిన మహాపర్వతంబు పాటునకు మహోదరుఁడు ముద్దయి మడిసెను. హనుమంతుఁడట్లు దేవాంతకుని

నెడపి త్రిశిరునిదాఁకి పెద్దయుండడవు పోరి వానినిఁ గ్రిందఁబడవైచి యతని కత్తితోన వానితలల మూఁటి దఱిగివైచెను. నరాంతకాదులు నలువురు చచ్చుటఁ జూచి మహాపార్శ్వుఁడు క్రోధమూర్ఛితుఁడై వానర సైన్యంబు పైఁ బడెను. వానిని ఋషభుఁ డెదిర్చెను. అయ్యిరువురకు ఖడ్గాఖడ్గి బాహాబాహి పెనుపోరయ్యెను. ఋషభుఁడు మహాశైలంబును దెచ్చి మహాపార్శ్వుని పయి వైచెను. వాఁడు నులినులియై చచ్చెను.

లక్ష్మణాతికాయుల యుద్ధము

అతికాయుఁడంత వీరారావంబులు గావించుచు వానరసైన్యముఁ జొచ్చెను. నడగొండవలెనున్న వానినిజూచి కుంభకర్ణుఁడు లేచివచ్చెనో యని వానరులు పరమభీతులై యొండొరుచాటున నొదిగియొదిగి రాముని శరణుచొచ్చిరి. దాశరథి యాభీమాకారునకు విస్మయమంది, 'విభీషణా! వేయిగుఱ్ఱంబుల తేరిపై నిలిచి ప్రాసశూలతోమరపరివేష్టితుఁడై భూతకోటితోడి యపరరుద్రుఁడోయన భ్రాంతిని గలిగించుచు ధ్వజాగ్రంబున రాహువు గ్రాలుచుండఁగాఁ, దీవ్రబాణకాంతులు చతుర్దిశా దీప్తంబులై రాజిలుచుండఁగా, దశహస్తాయతంబులైనఖడ్గంబులు రెండు నుభయపార్శ్వంబులఁ దేజరిల్లుచుండఁగా, మృత్యుజిహ్వాలంబోని శక్తులనుబట్టి త్రిణతంబును హేమపుష్పంబునైన కార్ముకంబును ధరించి, రక్తపుష్పమాలికలుదాల్చి, ప్రళయ కాలునివలె నొరప్పళించి, వానర లోకవిద్రావణుఁడై వచ్చుచున్న యీతఁడెవండో' యనెను.

నావుడు, 'రామా! ఇతని నతికాయుఁడందురు. వీఁడు రణ కౌశల్యంబునఁ దండ్రిని దలపించును. విద్యాసంపత్తియు వృద్ధసేవాపరత్వంబును సర్వాస్త్రజ్ఞానంబును వీనికిఁగలవు. ఇతఁడు రథంబునుగాని గజంబునుగాని హయంబునుగాని యారోహించి యుద్ధమొనర్చునప్పుడు వీనిధనుర్విద్యావిశేషంబును జూచితీరవలయు. మంత్రమందొండె నీతిశాస్త్రమందొండెఁ జతురుపాయప్రయోగంబుననొండె నితఁడు మహాసమర్థుఁడు. ధాన్యమాలినివలన రావణుఁ డితనిఁగాంచెను. ఈ రణ శౌండీరుని బాహుబల మాశ్రయించి లంకానగరంబు నిర్భయముగా నుండును. ఇతఁడు ఘోరతపం బాచరించి బ్రహ్మావలన దివ్యాస్త్రదివ్యకవచంబులను సూర్యప్రభాభాసురమైన యారథంబును బడసెను. పరమేష్ఠివరప్రభావంబున నితఁడు సురాసురులకు నవధ్యుఁడు. ఇతనిచేత

మడిసిన దేవదానవులకు లెక్కయే గలుగదు. ఇతనిపేరు చెప్పిన యక్షులు పక్షులవలెఁ బఱతురు. వీనిశరఘాటికి జంభారిదంభోళి స్తంభించెను; వరుణపాశంబు ప్రతిహతమయ్యెను. పరాకువల' దని విభీషణుఁడు చెప్పెను.

ఆలోన నతికాయుఁడు తన్నెదిర్చిన కుముదద్వివిదమైందనలశరభులనుఁ దీవ్రబాణంబుల నొప్పించెను. వానరవీరులు వైరిబాణపరంపరానిహతులై నిలువెల్ల జల్లెడక్రంతలుగాఁ బరవశులై ప్రతిక్రియ నేరకుండిరి. అతికాయుఁడు వారినిజూచి, 'ప్రతిక్రియకునోపని పందలఁ దాఁకరా' దని పలికి ధనుఃకలాపియై రామునొద్దకుఁ బోయి, 'రామా! నీవానరులు భయార్తులైరి. అట్టి పిఱికిపందలతో నాఁబోంట్లకు యుద్ధము తగదు.

"మ॥ శరచాపంబులుఁ గేలఁబూని రథినై సంగ్రామమర్థించి భూ
వర! నీపై నిదెవచ్చినాఁడ మొదలన్ వారాశిపై వాలిపై
ఖరుపై నేసినకోలవేయుమిటఁ జక్కం గ్రమ్మ నాయమ్ము లిం
కొరుపైఁ బాఱవు దేవదానవజయోద్యోగాభిమానంబునన్ ॥"

యనిపలికెను. వానిగర్వోక్తులకు లక్ష్మణుఁడు సంక్రుద్ధుఁడై తూణీరంబునుండి బాణంబుఁదివిచి సంధించి దిక్కులు గ్రక్కడలునట్లుగా జ్యానాదంబు గావించెను. రక్షోవీరుండతని జూచి, 'సౌమిత్రీ! పసికందువులు విక్రమంబులకుఁ దగరు. కాదని యట్టివారు త్వరపడినను వారికి హితము చెప్పుట నాబోంట్లకగును గాని వారితో యుద్ధమొనర్పరాదు. నాశరవేగంబును హిమవన్నగ భూమ్యాకాశంబులు సయితమోర్వనోపవనఁగా నీవెంతవాఁడవు? తెలిసి తెలిసి మత్యువునోరు దూరవలదు. నీబాల్యవిచేష్టితంబులుమాని శరచాపంబులు పాఱవైచి మరలిపొమ్ము. అట్లుచేయవేని నాయీ నిశితశరంబులు నీరుధిరంబు లానుట నిజ' మని పలికి వింట బాణముఁగూర్చెను.

అతికాయుని యుపాలంభనంబులకు లక్ష్మణుఁడు కినిసి, 'దురాత్మా! ప్రగల్భంబులవలనఁ బెద్దకాఁ జాలవు. శూరు లాత్మబలంబును జూపుదురు గాని జల్పంబులాడరు. లావుగలదేనిఁ జూపుము. నీవెంతవాఁడవో చూచి యనంతరము నాబలంబును బ్రదర్శింతును. పండినతాడిపండు పెనుగాలికి రాలి చిదపలగునట్లు నీతల వ్రయ్యలు గానున్నది. బాలుఁడనో వృద్ధుఁడనో నీపాలిటికి మిత్తినై వచ్చితి' ననెను. అతికాయుఁడు లక్ష్మణునిపయి నాశీవిషతుల్యశరంబును వదలెను. రఘూత్తముఁడు దాని నర్ధచంద్రబాణంబునఁ ద్రుంచివైచెను. రక్షోవీరుఁడంత బాణవర్షంబునుగురియించెను.

సౌమిత్రి వానినెల్ల ఖండించి శితభల్లమొండు సంధించి యాకర్ణాంతముఁ దివిచి వైరిలలాటంబున వైచెను. అతికాయుఁ డావ్రేటునకుఁ జలించి తెప్పిఱిల్లి, 'లక్ష్మణా! నీబాణప్రయోగకౌశలంబును మెచ్చితిని. నాకుఁ దగినవైరివే' యని పలికి యొండు మూఁడు నైదు నేడులుగా శరంబులు వింటఁగూర్చి సౌమిత్రిపై వదలెను. మృత్యుసమానంబులును గాంచన పుంఖంబులును రవితేజోవంతంబులు నైన యాబాణంబులను లక్ష్మణుఁడు ప్రతిశరంబుల భిన్నాభిన్న మొనర్చెను. అతికాయుఁడు మఱొండు తీవ్ర సాయకంబును లక్ష్మణుని యురంబున నాటెను. సౌమిత్రి యాబాణంబును బెఱికివైచి యాగ్నేయాస్త్రంబును బ్రయోగించెను. అతికాయుఁడు సూర్యాస్త్రయోజితశరంబును వైచెను. అయ్యస్త్రంబులు రెండు పరస్పరము దహించికొని నిస్తేజములై నేలవ్రాలెను. అతికాయుఁ డంత నైషీకాస్త్రంబును వైచెను. లక్ష్మణుఁడు దాని నైంద్రాస్త్రంబునఁ బ్రహరించెను. రక్షోవీరుఁడు యామ్యాస్త్రంబును వదలెను. లక్ష్మణుఁడు దానిని వాయవ్యాస్త్రంబున దట్టివైచి శరవర్షంబును గురియించెను. ఆబాణంబులు నిశాచరుని మేనుతాఁకి తునిగి వ్రాలెను. తనబాణంబు లట్లగుట లక్ష్మణుఁడు చూచి యాశ్చర్యవశుఁడయ్యెను. అంతలోన వాయుదేవుఁడు వచ్చి, 'లక్ష్మణా! అతికాయుఁడు బ్రహ్మదత్తకవచంబును దొడిఁగియున్నాఁడు. ఆకవచంబును ఛేదింపరాదు. బ్రహ్మాస్త్రంబున దక్క మఱొక్కట నితఁడుచావఁ' డనెను. లక్ష్మణుఁ డంత బ్రహ్మాస్త్రంబు నభిమంత్రించి వైచెను. చంద్రార్కతారాగణంబులు భీతిల్లెను; దిక్కులు చలించెను; భూమ్యాకాశంబులు వడంకెను. అయ్యస్త్రము మిడుంగుఱులు గ్రక్కుచు నగ్నిహోత్రరాశివలె రాసాగెను. అతికాయుఁడు తన్నివారణార్థము వివిధనిశితప్రతిశరంబులు వైచెను. అయ్యుడ్డంకులకు బ్రహ్మాస్త్రంబు నిలువక గరుడానిల వేగంబున వచ్చెను. నిశాచరుఁడు గదాశక్తికుఠారశూలములతో దాని నెదిరించెను. అమ్మహాస్త్రము వానినెల్ల ద్రోచివైచి వానిశిరంబును ఖండించెను. అతికాయుఁడు మేరుకుధరంబువలెఁ గూలెను. వానరులంతఁ జెలరేగి రక్కసులను దఱిమిఱిమి వేఁటాడిరి. అసురులు గీపెట్టుచు లంకాపురము దూఱి రావణునకు సంగతి వినిపించిరి.

రావణుఁడు దుఃఖదీనుఁడై, 'కటా! ఈవిపరీతం బూహింపరాదు, ధూమ్రాక్షుఁడు దునిఁగెను; అకంపనుం డణఁగెను, ప్రహస్తుఁడు పరమారెను. కుంభకర్ణుఁడు కూలెను. రాక్షసశూరు లెందఱో రణజితులై

వచ్చిరి. ఇంద్రజిన్నాగపాశము గూడ నెగ్గదయ్యెను. ఇదంతయు రామ లక్ష్మణుల ప్రభావమో మాయయో మోసమో తెలియరాదు. ఎవనిం బంపినను దిరిగిరాఁడు. రామాస్త్రమహిమ యింతనరాకున్నది. వారిని వధించు వీరశిఖామణి కానరాఁడు. నారాయణుఁడే రాముఁడుగా నవత రించెనా? కాకున్న నాబలం బిట్లగునా? అహో! ఏనాడును మూఁత పడని లంకాద్వారంబులీ నరమాత్రునకు వెఱచి నేఁడు తెఱవవు. ఏమి సేయనగు' నని లోలోనఁ జింతించి చుట్టియున్న రక్కసులను జూచి, 'రక్షఃపుంగవులారా! అప్రమత్తులై యిఁక మీరు మిమ్మును మీపురం బును గాపాడుకొనుఁడు. అశోకవనంబును గాపాడుఁడు. ఆవన ప్రవేశ నిష్క్రమంబులకు నెవనికి సందియ్యవలదు. గుమ్మములెల్ల మాటిమాటికి గస్తీ తిరుగుచుండుఁడు. మాఁడెంబులను మఱవవలదు. వానరు లెప్పు డేమి సేయుదురో నాకు వెనువెంటఁ దెలుపుచుండుఁడు' అని యాజ్ఞా పించి గృహాంతరముఁ జొచ్చి సుతసోదరాది మరణంబునకు సంతాపించు చుండెను.

ఇంద్రజిత్తు రెండవ యుద్ధము

ఇంద్రజిత్తు తండ్రికడకు వచ్చి, 'నాయనా! ఇంద్రజిత్తు బ్రదికి యుండఁగా నీకీదుఃఖమేల? ఇదిగో రామలక్ష్మణుల శరీరంబులను జల్లెడ క్రంతలుగాఁ జేసి వధించి శరతల్పంబులఁ బరుండఁబెట్టి వత్తుఁ జూడుము. నా శరనిహతుఁడు బ్రతికి యెఱుంగను. ఓ దార్పులాడుదునని తలంపకు. నా పౌరుషంబుసాక్షిగా నావరంబులు సాక్షిగాఁ జెప్పుచున్నాను. నాఁడు వామనుండట్లు విజృంభించి ముల్లోకంబుల విస్మయపరమొనర్పనేని యింద్రజిత్తని నన్నుఁ బిలువవలద'ని బీరంబులు పలికి తదనుజ్ఞాతుఁడై ఖరాయత్తరథం బధిష్ఠించి ధవళచ్ఛత్రంబునీడఁ గూర్చుండి, ప్రాసముద్గర గదా ఖడ్గకుఠారధారులు రాతుసవీరులు గజాశ్వంబులెక్కి శంఖంబులు పూరించుచు భేరీభాంకారములు గావించుచు వెంటరాఁ గింకరులు హేమచామరంబులు వీచుచుండఁగా సమరక్షోణిఁజొచ్చి తనచుట్టును రక్కసులను గాపుంచి హోమాభిక్రియకుఁ దొడంగి పత్రంబులకుమాఱుగా శస్త్రంబులఁజేర్చి తాండ్రపుడకలసమిధలు గూర్చి లోహితవస్త్రంబును గార్ష్ణాయస స్రువంబును సంతరించి గంధమాలాపురస్సరంబుగా హవి ష్షును సంస్కరించి వ్రేల్చి కృష్ణఛాగంబును హోమమొనర్చెను. సమిధ లను రగిల్చినంతనే యగ్నిహోత్రుఁడు విధూమార్చియై ప్రదక్షిణావర్త

శిఖల హవిస్సును బ్రతిగ్రహించి విజయము సూచించెను. అంత నింద్ర జిత్తు బ్రహ్మాస్త్రంబును జపించి నిజరథచాపంబుల నభిమంత్రించెను. వాని యుగ్రకర్మంబునకు నభోభాగము గ్రహేందుతారకంబుగాఁ బరి త్రాసమొందెను.

ఇంద్రజిత్తట్లు గావించి రాక్షసులను బిలిచి మీయిచ్చవచ్చినట్లు కోఁతులను జెండాడనగు నని చెప్పి తాను చాపబాణాసిరథాశ్వసూత సహితంబుగా నంతర్ధానమొంది యొక్కొక్క కోలతో వానరులను బదులును ముప్పదులనుగా గూల్చుచు వివిధాస్త్రంబులఁ గపిసైన్యము నెల్లఁ గలంచెను. వానరులు శరవిద్ధాంగులై నిస్వరారావంబులు గావించుచు గుప్పలుకుప్పలుగాఁ గూలిరి. అంత రావణి బ్రహ్మాస్త్రమంత్రాభి మంత్రిత ప్రాసశూలబాణంబులతో హనుమత్సుగ్రీవాంగద గంధమాదన జాంబవత్సుషేణ గజ గవాక్షాది వానరముఖ్యుల నొప్పించి రామలక్ష్మ ణుల మీఁద శరవృష్టిఁ గురియించెను.

రాముఁ డాబాణవర్షంబును సహించి, 'లక్ష్మణా! అంతర్హితుఁడై యింద్రజిత్తు బ్రహ్మాస్త్రబలంబున నింతచేయుచున్నాఁడు. కంటికిఁ గాన రాఁడు గావున వాని నిప్పుడు వధింపఁ దరముగాదు. మఱియు బ్రహ్మ వరంబు వమ్ముగారాదు. మనస్సంక్షోభము మాని యీశరవృష్టి నోర్చి యుందుము. రావణి యింతచేయుచున్నను మనము మిన్నక నేలబడి యుందుమేని జయశ్రీ యబ్బెనని యితఁడు కుతూహలియై లంకాపురికిఁ జనును' అని పలికి తమ్మునితోడఁ దానును శరపీడితుఁడై ధరాతలంబున విశ్రమించెను. ఇంద్రజిత్తు సాయాహ్నమైదుగడియలలో నింతకార్యంబు గావించితి నని సంతోషించి సింహనాదమొనర్చి లంకాపురముఁ జొచ్చెను.

రామలక్ష్మణులమూర్ఛకు వానరబలమెల్ల విహ్వలత్వమొందెను. విభీషణుఁడది చూచి, 'కపీంద్రులారా! ప్రమాదపడవలదు. రామలక్ష్మ ణులు మూర్ఛితులుగారు. పరమేష్ఠివరంబు నుద్ధరింప నట్లభినయించు చున్నారు. ఇంతమాత్రానకే యీగోలయేమి?' యని వారికి ధైర్యో త్సాహములు గొలిపెను. హనుమంతుఁడు బ్రహ్మాస్త్రగౌరవార్థము ముహూర్తమాత్రము కట్టువడియుండి బంధవిముక్తుఁడై విభీషణుని జూసి, 'మనవారిలో నెవ్వరెవ్వరు బ్రతికియున్నారో చూతము రమ్మని వానిని వెంటగొని రాత్రియగుటఁ గొఱవులు రగిల్చి రణరంగమెల్లఁ గలయఁ

దిరిగి చేతులు విఱిగి కాళ్ళు తునిగి తొడలుపీడి మెడ లేది నానాగతులఁ బడియున్న వారిని జూచుచు జనిచని జాంబవంతుని సమీపించెను. విభీషణుండతనిగాంచి, 'ఆర్యా! ఈ బాణంబులు నీప్రాణంబులను హరింపవు గదా' యనెను. జాంబవంతుఁడు మాటసవ్వడి నతఁడు విభీషణుండుగా గ్రహించి, 'విభీషణా! శరవిద్ధుఁడను గావున గన్నెత్తి చూడఁజాలను. కంఠధ్వనినిబట్టి నిన్ను గుర్తించితిని. అంజనాదేవియు వాయుదేవుఁడు నెవ్వనిగని సుప్రజలైరో యా వానరోత్తముఁడు హనుమంతుఁడు సుఖమున్నాఁడో' యనెను. నావుఁడు, 'జాంబవంతా! రామలక్ష్మణులను గూడ వదలి మారుతి నడిగితివి. అతనియందు నీకుఁగల ప్రేమ తుదకు రామునందుఁ గూడ లేనట్లు స్పష్టము' అని విభీషణుఁడు పలికెను. ఆ మాటవిని, 'నాయనా! విభీషణా! పక్షపాతంబున నిట్లనుటగాదు. హనుమంతుఁ డొక్కఁడు సుఖమున్న మనవారెల్లరుఁ జచ్చినను బ్రదికియున్నట్లే యగును. అతఁడు చన్నచో మనమెల్లరము బ్రదికియుఁ జచ్చినవారమగుదుము. వాఁడు జీవించియున్న మాకును జీవితాశగలదు. ఆ కారణంబున వానినే యడిగితి'నని జాంబవంతుఁడు చెప్పెను.

హనుమంతుఁడు సంజీవినిఁ దెచ్చుట

అంత హనుమంతుఁడు తనపేరుచెప్పి జాంబవంతునకు నమస్కరించెను. ఆవృద్ధవీరుఁడు మారుతి కంఠధ్వని విని పునర్జన్మమెత్తినట్లు భావించి, 'నాయనా! ఇటురా; ఈవానరులనెల్ల రక్షింపుము. ఒరు లిందులకుఁ జాలరు. నీపరాక్రమ ప్రదర్శనంబునకు సమయంబు వచ్చెను. కపిసైన్యంబునకు బ్రమోదంబును రామలక్ష్మణులకు సుఖంబును గూర్పుము. నీవు తోడ్తోడ హిమవన్నగంబునకుఁ జని యందు ఋషభకైలాసశిఖరంబులమధ్య దేదీప్యమానంబుగా వెలుఁగుచుండు నోషధీపర్వతంబును జేరుము. అందు విశల్యకరణి మృతసంజీవిని సౌవర్ణ్యకరణి సంధానకరణి యనుపేరి దివ్యౌషధులు నాల్గుగలవు. ఆనాల్గింటిని శీఘ్రముగాఁ గొనివచ్చి మావారిని బ్రదికింపు' మనెను.

హనుమంతుఁ డామాటతోడఁ బర్వకాలసముద్రంబట్లుప్పొంగి గగనంబునకు నుద్గమించెను. వాని పాదపీడనంబునకుఁ ద్రికూటపర్వతశిఖరబుంలు చూర్ణమయ్యెను. వాని యూరువేగంబునకు నందలి తరుజాలము పెళ్ళగిలి యొండొంటినొరసి రాజిపడి దగ్ధములయ్యెను; లంకాద్వారంబులు పంచలనం బొందెను; గృహగోపురంబు లురలఁబడెను.

మారుతి యట్లు నింగికెగసి రాక్షసభయంకరంబుగా నార్చి రామునకు నమస్కరించి భుజంగమంబుఁ బోని తన వాలంబును లేవనెత్తి నడుము వంచి చెవులు ముడిచి బడబాముఖంబును బోని నిజవక్త్రంబును విచ్చి బాహువులుసాచి యుత్తుంగతరంగాభీల సాగరంబు దాఁటి పర్వతంబుల నతిక్రమించి వనంబులు గడచి నానా ప్రస్రవణకందరనిర్ఝరిణీ సమాకులంబును శరన్మేఘ శిఖరాభిరామంబును నైన హిమవత్పర్వతముఁ జేరి దేవర్షి సేవిత పుణ్యాశ్రమంబులను సందర్శించుచు బ్రహ్మకోశంబును రజితాలయంబును శక్రాలయంబును రుద్రశరమోక్షణ స్థానంబును హయగ్రీవ క్షేత్రంబును బ్రహ్మకపాలంబును యమకింకరాలయంబును వజ్రాలయంబును కుబేరస్థానంబును సూర్యనిబంధన క్షేత్రంబునుం బ్రహ్మాసనంబును శివధనుఃక్షేత్రంబును పాతాళప్రదేశ బిలంబును జూచుచుఁ జనిచని కైలాసఋషభపర్వతంబుల నడుమ నగ్నిహోత్రమువలె దీపించుచున్న యోషధి పర్వతంబున వ్రాలెను. ఓషధులు వానికి వెఱచి తిరోహితములయ్యెను. హనుమంతుఁడందు నోషధులనెల్ల వెదకి వెదకి వేసారి కోపోద్దీపితుఁడై బిట్టార్చి కన్నులెఱ్ఱ చేసి, 'నగేంద్రమా! రామునియందుఁగూడ నీకు ననుకంప జనింపదా? అట్లేని నిన్నుఁ బెల్లగించి విశీర్ణమొనర్తుఁ జూడు' మని పలికి యాపర్వతంబును సమూలంబుగా లేవఁదీసి యెత్తుకొని యాకాశగతుఁడై రెండవ సూర్యుఁడట్లు తేజరిల్లుచు వచ్చి త్రికూటపర్వతంబున వానరసేనా మధ్యంబున వ్రాలి విభీషణుని గవుంగిలించుకొనెను. దివ్యౌషధిగంధము సోకినంతనే రామలక్ష్మణులు విశల్యులైరి. హరిప్రవీరులు మూర్ఛితులై యున్న వారలేగాక యుద్ధారంభమునుండి నాటిదనుక నిహతులై యున్నవారుగూడ గాఢనిద్రనుండి ప్రాతఃకాలమున యథాసుఖము మేల్కాంచినట్లు లేచిరి. రాక్షసబలంబునఁ జచ్చినవారి నప్పుడప్పుడే మున్నీటఁ ద్రోయుచుండిరిగావున వారికట్టి భాగ్యము గలుగదయ్యెను. వానరబలంబెల్లఁ దేఱినంతట హనుమంతుఁ డాపర్వతంబును యథాస్థానముచేర్చి రామునికడకు వచ్చెను.

వానరులు లంకను గాల్చుట

సుగ్రీవుఁడమ్మహాబలుని మన్నించి, 'కుంభకర్ణాదివధావ్యాకులుఁడై రావణుఁడుండును. అతఁడిప్పుడు రణంబునకురాఁడు. ఈరాత్రి మన వారిలో బలాఢ్యులును వేగవంతులునైనవారు లంకాపురమును జూఱ

కొందురుగాక' యనెను. వానరముఖ్యులు కొందఱు దివిటీలుగైకొని ద్వారరక్షకులను దఱిమి లంకాపురముఁజొచ్చి బురుజులందును బ్రాసాదములందును నిప్పుపెట్టిరి. ఒకచోటఁ బెనుకొండలఁబోని మేడలు కూలసాగెను. ఒకచాయ విపణులు కాలి బూదియగుచుండెను; ఒకవంక బ్రవాళమౌక్తికంబులు భస్మరాసులయ్యెను. ఒకయోర గజగవాజరథశాలలు నొకచక్కి శరచాప ఖడ్గశాలలును ధగద్ధగాయమానార్చుల వెలిఁగెను. లంకానగరంబెల్ల వహ్నికుండముగా మాఱెను. అత్తఱి రక్కసులు కొందఱు సువర్ణకవచంబులతో నిద్రించుచుండిరి; కొందఱు పుష్పదామ చీనిచీనాంబరములుదాల్చి మద్యపానవశులై కాంతామణుల కవుఁగిండ్లఁ జిక్కియుండిరి. మఱికొందఱు రణశ్రమంబునఁ జేసి చేతిఖడ్గంబులతో నట్లే పడియుండిరి. వారెల్లరును దజ్జ్వాలావృతులై యెచ్చటివా రచ్చట నట్లే మాడిరి. నిద్రావశలై యుండిన స్త్రీలా సెగలకు మేల్కాంచి దిక్కుదోఁపక యెలుగెత్తి యొకప్రక్క రోదనంబులు గావింపసాగిరి. చంటిబిడ్డలయేడ్పులకు మేర లేకుండెను; పెంపుడుపక్షుల సంభ్రాంతారావంబులు మాఱుమ్రోసెను. మత్తగజంబులు బంధంబులను ద్రెంచి వీధులఁబడి పొగసూరి ఘీంకరించుచు నడగొండవలెఁ ద్రెళ్ళెను. లంకాదహనజ్వాలలు సముద్రజలాంతరంబునఁ బ్రతిబింబించి యపూర్వరక్తిమను గూర్చెను.

సీ॥ ప్రళయకాలాగ్నులు ప్రబలి యొక్కుమ్మడి
భూనభోంతరమెల్లఁ బొదివె నొక్కొ,
సంవర్తజీమూత సంఘంబు లొక్కటై
మించుఁదీవెలఁ గ్రుమ్మరించె నొక్కొ,
ముక్కంటినేత్రాగ్ని మున్నాడి వెలిఁద్రోఁకి
విశ్వంబుఁగాల్పఁగా వీఁగెనొక్కొ,
తోయధిగర్భంబు ద్రోపాడి బడబంబు
లంకాపురిని జొచ్చు లాగిదొక్కొ,
ఆ॥వె॥ అనుచు రాక్షసాళి యాబాలవృద్ధంబు
బెగడిల్లి వడఁకి వగల గుంది
దిక్కుగాన కెందు దీనాతిదీనులై
ప్రాణపాటుచెంది బ్రగ్గె నందు.

యూపాక్షాదుల యుద్ధము

రావణుఁ డా కోలాహలంబును జూచి వానరుల దుండగంబునకుఁ గ్రోధసందగ్ధుఁడై కుంభకర్ణసుతులను గుంభనికుంభులను యుద్ధంబునకుఁ బంపెను. వారితోడ యూపాక్ష శోణితాక్ష ప్రఘసకంపనాదులు వివిధా

యుధపాణులై తరలిరి. వానరసైన్యం బాయసురబలంబును జూచి యుచ్చైర్నాదములు గావించుచు యుద్ధసన్నద్ధమాయెను. ఉభయ సేనలుఁ దలపడి వివిధగతులఁ బోరిరి. అంగదుఁడు ప్రకంపనునిబట్టి చీల్చి పరిమార్చెను. శోణితాక్షుఁ డంత వానిని దాఁకెను. అయ్యిరువురు బెద్దయుండడవు పోరిరి. అంగదుఁ డెట్టకేలకుఁ జెలరేగి వైరిఖడ్గంబు నొడిసి లాగి యాకత్తితోన వానిని జంజెపుఁగోఁతగా నఱికెను. శోణితాక్షుఁడు దెబ్బతినియు గదత్రిప్పుచు నంగదుని వెంబడించెను. అంతలోన యూపాక్షప్రఘసులు వానికిఁ దోడైరి. అంగదుఁ డొక్కఁడయ్యు నమ్మువ్వురకు జవాబుచెప్పసాగెను. అంగదునికిఁ దోడుగా మైందద్వివిదులు వచ్చిరి. అంత నంగదప్రఘసులకును యూపాక్షద్వివిదులకును మైందశోణితాక్షులకును రోమహర్షణమైన మహాఘోరయుద్ధ మొనరెను. ఎట్టకేలకు రక్షోవీరులు ముగ్గురు మ్రగ్గిరి.

అంగద కుంభుల యుద్ధము

రాక్షససైన్యము భీతిల్లి కుంభునివంకకుఁ జాఱెను. అతఁడు తన వారికి ధైర్యము పలికి విల్లుపూని తీవ్రశరంబులఁ బఱపెను. ఆబాణంబులు తాఁకి ద్వివిదుఁడు విహ్వలాంగుఁడై నేలఁగూలెను. తమ్మునిపాటునకు మైందుఁడు పెల్లు కనలి పెనుబండను గొనివచ్చి కుంభునిపై విసరెను. అతఁ డారాతి నైదుబాణంబుల వ్రక్కలుగావించి క్రూరనారాచం బొండు వానరోత్తముని వక్షంబున గ్రుచ్చెను. మైందుఁడు మర్మస్థానంబున శరవిద్ధుఁడై మూర్ఛిల్లెను. మేనమామ లిరువురు నట్లగుట యంగదుఁడు చూచి మహోగ్రహమొంది కుంభునిమీఁదికి నురవడించెను. రక్షోవీరుఁడు వాడిశరంబులు మూఁడువైచి కపినాయకుని నొప్పించెను. అంగదుఁడు వానిపై రాలవానఁ గురిసెను. కుంభుఁ డాశిలావృష్టిని దట్టివైచి రెండమ్ము లంగదుని భ్రూభాగంబున నాఁటెను. అంగదుని నుదుటినుండి రక్తము స్రవించి యతని కన్నులఁ గప్పివుచ్చెను. వానరోత్తముఁ డారక్తము నొకచేతఁ ద్రోసివైచుచు నొకచేతఁ జేఱువనున్న మహాభూరుహంబును బెకలించి కుంభునిపై విసరెను. అసురవీరుఁడు సప్తబాణంబులను వైచెను. అంగదుఁడు శరవిద్ధుఁడై బిట్టార్చి మూర్ఛిల్లెను.

కుంభ సుగ్రీవుల యుద్ధము

అంగదుఁడు మూర్ఛిల్లుట రాముఁడువిని తత్సహాయార్థము జాంబవదాది వానరోత్తములను బంపెను. వారు మూర్తీభవించిన కోపరసంబో

యన దీపించుచు శిలావృక్షంబులను గైకొని కుంభునిమీఁదికిఁ జనిరి. నదీప్రవాహంబును బెనుపర్వతంబువలెఁ గుంభుఁడా వానరులను బాణౌఘంబున నరికట్టెను. చెలియలికట్టను దాఁకిన మహోదధికరణి వానరులు మున్నాడనోపక నిలిచిరి.

సుగ్రీవుఁడంత రాక్షసబలంబుఁ జూచ్చి,

"మ॥ తలలుం జేతులుఁ గాళ్ళునుం దనువులున్ ధాత్రీస్థలిం బెక్కు తి
ట్టలుగావించి రథప్రతానములు ఘోటశ్రేణులున్ వారణా
వలులుం జేద్పడఁ బైపయిందఱిమి దుర్వారైక దర్పోద్ధతిం
జలముం జేవయుఁ జూపె నుద్భటభుజాసంరంభ రౌద్రంబుగాన్॥"

అట్లు నిశాచరబలంబు నురుమాడి సింగంబు గజంబు మీఁదికిఁ బోలెఁ గుంభునిపైకి నుఱికి మహాశైలంబులను ధవాశ్వకర్ణాది వృక్షంబులను బెకలించి తెచ్చి వానితో నయ్యసురవీరుని బ్రహరించెను. కుంభుఁడును వానినెల్లఁ దీవ్రబాణంబులచేత ఖండించి వైచెను. సుగ్రీవుఁడు స్వప్రయత్నంబు వ్యర్థమగుటకు నెంతయు నలిగి కుప్పించి యెగచి కుంభుని రథంబుపై వ్రాలి వానిచేతివిల్లుపట్టి విఱిచి, 'కుంభా! నీవీర్యంబును నీ బాణవేగంబును మహాద్భుతంబులు. ప్రభావంబున నీవు రావణుని బోలుదువు. సాహసాదివిక్రమంబుల నిన్నుఁ బ్రహ్లాదబలి దేవేంద్ర కుబేరవరుణులకు సాటిచేయవచ్చును. బలంబున నీవు నీతండ్రిని దలపింతువు. జితేంద్రియుని మనోవ్యథలువోలె నిన్ను సామాన్యులు గలంపఁజాలరు. నీలావు చూడ వచ్చితిని. నీపరాక్రమంబెల్లఁ జూపుము. నీపెదతండ్రి రావణుండు వరబలంబు నాశ్రయించి దేవదానవుల నోర్చెను. నీతండ్రి కుంభకర్ణుఁడు కేవలశారీరబలంబుననే సురాసురులను జయించెను. నీవన్నినో ధనుర్వ్యాపారంబున నింద్రజిత్తును బలపరాక్రమంబుల రావణుని మఱపింతువు. శక్రశంబరులకువలె మనకిప్పుడు జరుగనున్న మహాసమరంబును నిఖిల భూతంబులు గాంచుఁగాక. కుంభా! అలసి సొలసి యున్నావు. అట్టి వానితోఁ బోరి వానిని జయించుట దూఱునకేయగుఁ గాని కీర్తికిగాదు. నుంత బడలికలు వాసి రమ్ము' అని పలికెను.

ఆనిందాగర్భవచనంబులకుఁ గుంభుఁడాజ్యాహుతవహ్నికరణిఁ బ్రజ్వరిల్లి సుగ్రీవు నొడిచిపట్టి నులినులిచేయఁ జూచెను. వారిరువురకు గజకచ్ఛపంబుల పోరయ్యెను. వారి పాదఘాతంబులకుఁ బుడమిసడలి క్రుంగెను. సుగ్రీవుఁడు కుంభునెత్తి సముద్రాంతమున వైచెను. అతఁడెగిరి వచ్చి వానరేంద్రుని యురంబున ముష్టితో నడఁచెను. కపీంద్రుఁడు

ప్రతిఘాత మొనర్చెను. ఆవ్రేటుతోడఁ గుంభుఁడు నోరప్పళించి యసువులు దొఱఁగెను.

నికుంభ హనుమంతుల యుద్ధము

కుంభునిచావునకు వానితమ్ముఁడు నికుంభుఁడు చుఱచుఱఁ బొక్కి సంగ్రామ సన్నద్ధంబును బంచాంగుళ ముద్రాంకితంబును వజ్రవిద్రుమ భూషితంబును నైన మహాపరిఘంబుఁ బట్టి గిఱగిఱ ద్రిప్పుచు సింహనాదం బొనర్చెను. ఆత్రిప్పువడికి వాతగ్రంథులు సడలెను. అదిమహాఘోషతోడ విధూమాగ్ని కరణి భాసిల్లెను. నికుంభుఁ డట్లాపరిఘను ద్రిప్పి హనుమంతునెడ వైచెను. అది వానియురంబు దాఁకి నూఱు చిదుపలయ్యెను. మారుతి యావ్రేటునకు సుంతచలించి సమాహితుఁడై పిడికిలి సంతరించి నికుంభునెడ నడంచెను. రక్షోవీరుఁడు వక్షమువ్రీలి నెత్తురు చిమ్ముచున్నను లెక్కచేయక హనుమంతుని సందిటఁబట్టి లేవనెత్తి పగులనేయ నుంకించెను. మారుతి వాని బాహుబంధంబును విడిపించుకొని యతనిని బడవైచి నలఁగద్రొక్కి మెడత్రిప్పి విఱిచి వైచెను.

రామ మకరాక్షుల యుద్ధము

కుంభనికుంభుల ఘోరమరణంబును రావణుఁడు విని కటకటంపడి మకరాక్షుని యుద్ధమునకుఁ బంపెను. వాఁడు ససైన్యంబుగాఁ దరలి, 'ఇదిగో కార్చిచ్చు శుష్కేంధనంబులనువలె రామలక్ష్మణులను వానర సేనా సహితంబుగాఁ బరిదగ్ధ మొనర్తు' నని ప్రగల్భలము లాడుచు రణరంగముఁజొచ్చి కపివర్గంబును జించి చెండాడెను. వానరులు భయభ్రాంతులై పాఱదొడంగిరి. వారి నతఁడు వెన్నాడి తఱిమి తఱిమి కొట్టసాగెను. రాముఁడు బాణవర్షముఁ గురిసి వానియుద్ధతి నాపెను. మకరాక్షుఁ డంత రామునివంక మరలి, 'రామా! రారమ్ము; ద్వంద్వయుద్ధ మొసంగుము. నా కార్ముక నిర్ముక్త శితశిలీముఖంబులు నీప్రాణంబులను హరింపఁ ద్వరపడుచున్నవి. దండకారణ్యంబున నా తండ్రిని ఖరుకొంటిచేసి హరించితివి. నాఁడు నేనులేమి నిందాక జీవించితివి. ఆఁకొన్న సింగంబు లేడినట్లు నేను నీకొఱకు కాచియున్నాను. మాటలేల? రారమ్ము. మనయుద్ధంబులను జూడ సమస్తలోకంబులు తమకించుచున్నవి. అస్త్రసంగ్రామమో బాహాబాహిరణమో నీకేది యభ్యస్తమో యదిచేయనగు' నని పరుషగంభీరంబుగాఁ బలికెను.

రాముఁ డా గర్వోక్తులను విని, 'రాక్షసా! వృథాప్రగల్భంబుల వలన జయము చేకూఱదు. దండకారణ్యంబున నీతండ్రిని జంపిన పగ సాధింప వచ్చితివిగదా. అతఁడు చన్నవలన నీవును బోనున్నా'వనెను. మకరాక్షుఁడు కోపప్రచండుఁడై రామునిపయి శరపరంపరలు గురిసెను. రాముఁడు ప్రతిశరంబులువైచి వానినెల్ల దుత్తునియలు గావించెను. వారి యుద్ధముఁ జూడఁగోరి దేవదానవాదు లాకసంబునఁ దీరిరి. రామమకరాక్షులు సీతకు మాఱుసేత యొనర్చుచు క్షణక్షణప్రవర్ధమాన తేజోవిశేషులగుచు రణరంగమెల్ల శరాచ్ఛాదిత మొనర్చిరి. రాముఁడు మకరాక్షుని విల్లుద్రుంచి తదీయ రథాశ్వసారథులను హరించెను. మకరాక్షుఁడు విరథుఁడై నేలనిలిచి యుగాంతకాలాగ్ని ప్రభాదుర్నిరీక్ష్యంబును సర్వభూత సంత్రాసకరంబునైన మహాశూలంబును ద్రిప్పి రాఘవుని వైచెను. దాశరథి బాణత్రయంబున దానిని ద్రుంచెను. రాముని లాఘవంబునకు గగనస్థులు సాధువాదంబులు పల్కిరి. మకరాక్షుఁడు తనశూలమట్లగుటకు మండిపడి ముష్టిసవరించి రామునిపయికి నురికెను. రాముఁడాగ్నేయాస్త్రంబున వానిని సంహరించెను.

ఇంద్రజిత్తు మూఁడవ యుద్ధము

మకరాక్షుఁడుగూడ చన్న సంగతి రావణుఁడు విని పండ్లుగీఁటి యాడుగఱచి కర్తవ్యమాలోచించి యింద్రజిత్తును రావించి, 'నాయనా! రామలక్ష్మణులు నీకుఁదక్క నన్యులకు సాధ్యులుగారు. దృశ్యాదృశ్య యుద్ధంబులందు నీకు సాటిగలుగఁడు. ఇంద్రజేతకు నీకు వీరు లెక్కగా'దనెను. ఇంద్రజిత్తు తండ్రియాజ్ఞఁ దలఁదాల్చి యజ్ఞభూమికిఁ జని యథావిధి హోమముఁ గావించి దేవదానవరాక్షసతర్పణంబులు సలిపి యంతర్ధానశక్తిని బడిసి రథారూఢుఁడై లంకనుండి వెడలి, 'ఈమిథ్యామునులను వధించి నాతండ్రికిఁ బ్రీతియొనర్తుఁ గాక ; ఉర్వీతలంబు నిర్వానరంబగుఁగాక' యని పలికి రణరంగముఁ జొచ్చి యంతర్హితుఁడై సంతతధారాపాతంబుగా రామలక్ష్మణులమీఁదఁ దీవ్రబాణవృష్టినిగురియించెను. రాజపుత్త్రులు తమయస్త్రశక్తినెల్ల మెఱయించి దివ్యాస్త్రంబులు వైచిరి. ఇంద్రజిత్తు ధూమాంధకారంబును గల్పించి నింగియెల్లఁ గప్పి యందుఁ దానదృశ్యుండై యుద్ధమొనర్పసాగెను. దానంజేసి రాఘవులబాణంబులకు నతఁడు గుఱిగాకుండెను. అతఁడమ్మాయాప్రభావంబున నక్షతుండగుచుఁ దన క్రూరనారాచంబులచేత రామలక్ష్మణుల నిలువెల్లఁ జించు

చుండఁగా వారాయుద్ధతి సహింపఁజాలక చెరియొక బాణంబు నభిమంత్రించి వైచిరి. ఆశరద్వయము త్రివ్వనఁ జని యంతర్హితుండై యున్న యింద్రజిత్తును వెదకివెదకి సాధించి వానిమర్మస్థానంబులను భేదించి తదీయరక్తసిక్తములై నేలరాలెను. ఇంద్రజిత్తు కడుంగడు నురవడించి యొకచో నిలువక సమరభూమియెల్లఁ దిరుగుచు బాణంబులను బుంఖానుపుంఖంబులుగా వైవసాగెను. వానరులు గుంపులు గుంపులుగాఁ గూలఁ జొచ్చిరి. ఇంద్రజిత్తుగావించు మాయాయుద్ధంబునకు లక్ష్మణుఁడు కుపితుఁడై, 'అన్నా! ఇఁక మిన్నకుండరాదు. బ్రహ్మాస్త్రంబువైచి రాక్షసలోకంబునెల్ల భస్మీభూతమొనర్తు' ననెను. రాముఁడామాటవిని, 'తమ్ముఁడా! ఒక్కకూరికిఁగా రాక్షసులనెల్లఁ బరిమార్చుట యుక్తము గాదు. ఉదాసీనుని రణభీరువై దాఁగిన వానిని వధించుట రణధర్మము గాదు. ఈనిశాటుని వధించు యత్నమొనర్చెదము. మాయాబలంబు నాశ్రయించి యదేయుండ నని యితఁడు విజ్ఞ్రుంభించుచున్నాఁడు. రామబాణ మొందున్నను వదలదను సంగతి యితండెఱుఁగఁడు' అని పలికెను. రామసంకల్పంబు నింద్రజిత్తు గ్రహించి వెంటనే రణరంగమును వదలి లంకకుఁజనెను.

మాయాసీతను వధించుట

ఇంద్రజిత్తట్లు చన్నను కుంభకర్ణాదివీరవధాస్మరణము వానిని నిలువనీయదయ్యెను. అతఁడు క్రోధతామ్రేక్షణుండై పశ్చిమద్వారంబునఁ బురము వెలువడి వచ్చి నికుంభిలాయాగంబొనర్ప నిశ్చయించి తన్నిర్విఘ్నపరిసమాప్తిగా నుపాయంబూహించి మాయాసీతను సృజించి రథంబుమీఁద నెక్కించి యామెను వానరులమ్రోలఁ జంపుతలంపుతోఁ జనెను. ఇంద్రజిత్తు మరలవచ్చుట కపివీరులు గాంచి యుద్ధసన్నద్ధులైరి. హనుమంతుఁడు దురాసదమైన పర్వతంబును గైకొని సేనాగ్రభాగంబునకు వచ్చి, జడలుకట్టినకచభారంబుతో నుపవాసంబులఁజిక్కిన నెమ్మేనితో మాసినకట్టుపుట్టముతో నింద్రజిద్రథంబుపయినున్న స్త్రీనిజూచి యామెయందు సీతాదేవిపోలికలుగాంచి, 'సీతాదేవి నీకూళి యిట్లు తెచ్చిన తలంపేమో' యని తలపోసి యామెకుఁగా దుఃఖంబును వాని కటుకుఁదనంబునకుగాఁ గోపంబునుబొంది రావణిమీఁదికి నురికెను. రావణాత్మజుఁడొకచేత నామె శిరోజములుపట్టి యొకచేతఁ గత్తిదూసెను. ఆమె రామా! రామా! యని విలపింపసాగెను. హనుమంతుఁడు

దుఃఖోద్విగ్నుఁడై ‘హా! దురాత్మా! పరమ పతివ్రతామణిని సీతను కేశజాలముఁ బట్టి యీడ్చి చంప నుంకింతువా? అసురాధమా! ఈ యకార్యంబు నొనర్ప లజ్జింపవా? ఇలువాసి రాజ్యంబెడసి పతిసంరక్షణంబునకు దవ్వయి రక్కసిచేతఁజిక్కి వగచుచున్న దీనురాలి నిట్లొనర్ప ధర్మమా? ఈమె నీ కేమియెగ్గు గావించెను? ఈమెకు గోరంతనొప్పి గల్గెనేని నీవు జీవింపవు. నీతలంపు లోకగర్హితము. ఆకారణంబున లోకవధ్యుండవైతివి. స్త్రీహత్యాపాతకులు పోవునట్టి కుత్సితలోకంబు నిన్ను నిరీక్షించుచున్నది’ అని పరుషంబుగా నుడివి వానిని దాఁకెను. హనుమంతుని వెన్నాడి వానరసైన్యంబు నురవణించెను. ఇంద్రజిత్తు వారి నెల్లఁ దీవ్రబాణసంక్షుభితులుగా నొనర్చి, ‘హనుమంతా! ఎవతెకుగా మీరెల్లరు లంకపయి దాడివచ్చితిరో యాపాపాత్మురాలి నిదిగో నీ కట్టెదుట వధించుచున్నాను, చూడుము. ఏనాఖడ్గం బీమె వెచ్చని నెత్తురు ద్రావనున్నదో యా యీఖడ్గము రామలక్ష్మణసుగ్రీవవిభీషణులరక్తంబును నీరక్తంబును వెనువెంటఁ ద్రావును. స్త్రీవధయంటివి. రణశాస్త్రజ్ఞానము గోరంతగల్గినచో నిట్లాడవు. శత్రువులకు నెన్నివిధంబులఁ బీడఁ గలిగింపనగునో యవి యెల్ల రణశాస్త్రంబంగీకరించును. మావైరికి సీతావధకన్నఁ బీడాకరకార్యము లేదు’ అనిపలికి గోడుగోడుమనుచున్న యామెను గుత్తుక దెగవైచి, ‘వానరా! మీరాముని ప్రియురాలి గతిఁ గన్నారఁ జూచితివిగదా. ఇఁక మీశ్రమ లెల్ల నుడుగవచ్చు’ నని వచించి సింహనాదమొనర్చెను. వానరులు శోకత్రాసపరీతులై పాఱఁ జొచ్చిరి. హనుమంతుఁడు వారిని మరలించి యసురసైన్యము నురుమాడి దుఃఖకోపంబులు పట్టఁజాలక పెనుబండనెత్తి యింద్రజిత్తుపై వైచెను. సారథి తనరథంబును ఱాతిగుఱినుండి తొలగించెను. ఆబండ గుఱితప్పి యందున్న రక్కసులమీఁదఁబడి వారినెల్ల ముద్దగావించి భూమిఁ ద్రవ్వి పాతాళముఁజొచ్చెను. వానరులువివిధగతులగర్జించుచు శిలావృక్షంబులు గైకొని పిశితాశనులను గలంచిరి. ఇంద్రజిత్తు నిజసైన్యదురవస్థఁ జూచి క్రోధప్రచండుఁడై నిశితసాయకంబులఁ గపివీరులఁ బెక్కుర వధించెను. రాక్షసులు విజృంభించి కోఁతిదండుఁజొచ్చి చేఁజిక్కినవారిని మట్టుపెట్ట సాగిరి. వానరులును జెలరేఁగి యసురులను జీకాకుపఱచిరి. రాక్షసులు వారి దాడికి నోర్వలేక పఱచిరి.

హనుమంతుఁ డట్లుగావించి, ‘వానరోత్తములారా! రామునకుఁ బ్రియంబొనర్పఁగోరి జనకరాజసుతను ఖైదునుండి వదలించుటకుగా

సర్వత్యాగ మొనర్చి యిందువచ్చి రాక్షసులతోఁ బెనుపోరునకు సమకట్టితిమి. మనయెదుటనే యామెను ఖలుఁడింద్రజిత్తు వధించెను. ఇఁక మనయుద్ధము నిరర్థకము. సీతావధను రామసుగ్రీవులకు విన్నవించి వారి యాజ్ఞ చేయుటయుక్త' మని పలికి వానరసైన్యంబును మరలించి దుఃఖభారంబున నడువలేక నడిచి రామునొద్దకుఁ బోయెను.

అట రాముఁడు వానరరాక్షస యుద్ధారావంబులువిని జాంబవంతుని బిలిచి, 'వానరేశ్వరా! అదిగో యావంకనుండివచ్చు యుద్ధధ్వనుల చెవులఁ గీడ్పుఱచుచున్నవి. అచ్చట హనుమంతుఁడు దుష్కరయుద్ధ మొనర్చు చున్నట్లు తలంతును. నీవటకుఁ బోయి యొంటరిగాఁ బోరుచున్న మారుతికిఁ దోడ్పడు' మనెను. జాంబవంతుఁ డానేరకు వానరసైన్యము వెంటఁగొని పశ్చిమద్వారమువంకఁ దరలెను. వానికి మారుతి మార్గమధ్యంబున నెదురయ్యెను. అతనిని జుట్టి కపివీరులు రోజుచు వచ్చుచుండిరి. హనుమంతుఁడంత జాంబవదాదులను మరలించి వేవేగ రామునొద్దకుఁ బోయి బోరున నేడ్చుచు, 'ఖలుడింద్రజిత్తు సీతాదేవిని బట్టితెచ్చి రణరంగంబున మాకట్టెదుట నామెగొంతు కోసెను. అది చూచి యుద్భ్రాంతుండనై యేమియుఁ దోఁపక యిందువచ్చితి' నని పలికెను.

లక్ష్మణుని దుఃఖప్రలాపములు

1. ధర్మాధర్మ విచారము

రాముఁ డామాటతోడ భిన్నమూలమైన వృక్షమట్లు తటాలున నేలఁగూలెను. వానరులు వానిని పద్మోత్పలసుగంధిసలిలంబులఁ దేర్చ సాగిరి. లక్ష్మణుఁడు వానిని నిజహస్తంబులతోఁ గూర్చియెత్తి తొడపై నిడుకొని 'కటా! ధర్మపదనిష్ఠుని వ్యసనపరంపరలు పైకొనుటఁ జూడఁగా వింతయగుచున్నది. అవ్యసనంబులన్నో సామాన్యములగునేని యెట్లో సహింపనగును. ఎల్లయనర్థంబులనుఁ దలఁదన్నునట్టి భార్యావధరూప మహానర్థకము సంభవించెను. దీనినోర్చుటెట్లు? ధర్మపరుఁ డట్లగుటయు నధార్మికుఁడు రావణుఁడు సుఖైకభోగియగుటఁ జూడఁగా భ్రాంతిగలుగుచున్నది. ధర్మము సకలానర్థకంబులనుండి రక్షించుననిరి. ఆమాట నేఁడు కల్లయయ్యెను. ఇఁక నద్దానిని మన్నింపనేల' యని చింతించి కలుషితాంతఃకరణుఁడై, 'అన్నా! ధర్మము ధర్మంబని కలువరించి హస్తగతరాజ్యంబును త్యజించి యిన్ని కడగండ్లు తెచ్చుకొంటివి. అకైకేయా

దశరథులు నీకింత యెగ్గుగావించిరని వారియెడ నుంతేనియుఁ గలుష బుద్ధిని వహింపవు. జితేంద్రియత్వ సన్న్యాసంబులకుఁ మార్గప్రదీపకుండవై వెలసితివి. అట్టినిన్ను నీధర్మవృత్తి యిట్టివ్యసనంబులనుండి రక్షింపని నాఁడు దానియందు లోకంబునకుఁ బ్రమాణబుద్ధి జనించునా? నామట్టుకు నేనింక ధర్మంబును నమ్మజాలను. ధర్మమనునది యుండుటయు దానిని నమ్మినచో సుఖమగుటయు నమ్మనినాఁడు దుఃఖమగుటయు శాస్త్ర సమ్మతమనిరి. పెద్దలు నట్లే నొక్కివచించిరి. అది కేవలలోకవ్యవహారార్థము నిర్మితమైన శశవిషాణముగా భావింతును. నేనేగాదు; నీ వృత్తియు నీగతియుఁ గన్నారఁ జూచిన వారెవ్వ రీవచనంబును విశ్వసింతురు?

ధర్మాధర్మములకు సుఖదుఃఖములు ఫలంబులగునేని యీ విపరీతమున కేమందువు? ఏనిర్ణయంబునకైనను బ్రత్యక్షానుమానశాబ్దంబులను బ్రమాణంబులను గ్రహింతురు. ధర్మాధర్మంబులు కంటికి గోచరించునవి గావు గావున వానిని నిశ్చయించుటకుఁ బ్రత్యక్షప్రమాణం బుపయోగింపదు. అతీంద్రియంబుల ననుమాన ప్రమాణంబున సాధింపవలయు నందువా? కార్యమునుబట్టి కారణము నూహించుట యనుమాన ప్రమాణమగును. నీవు ధర్మంబును జవదాఁటవు. అట్టి నీకుఁ బుట్టువు మొదలు నేఁటిదనుక దుఃఖములేగాని శుభంబులు గలుగవు. దీనిఁబట్టి యెట్లూహింపవలయును? నీవైరి రావణాసురుఁడన్ననో యతఁడు పుట్టువు దొట్టి గావించిన యధర్మంబులకు మేరయేలేదు. అట్టివాఁడు నిత్యకళ్యాణ పరంపరల సుఖించుచున్నాఁడు. దీనిఁబట్టి యేమితలంపవలయును? మీ యిరువుర జీవితంబులనుబట్టి విచారించినచో ధర్మాధర్మంబులకు సుఖదుఃఖంబులు ఫలంబులనుటకు మాఱుగా దుఃఖసుఖంబులు ఫలములని నిశ్చయింపక తీఱదు.

2. శాస్త్రఘోష

అట్లుకాదేని నీవే యధర్మవర్తియు నతఁడే ధర్మమూర్తియనియు నైనఁ జెప్పవలయును. అట్లగునేని శాస్త్రములను మూటగట్టవచ్చును. ఏలయందువా? పరస్త్రీహరణాదు లధర్మంబులని శాస్త్రములు ఘోషించును. రావణుఁడు పరస్త్రీహరణాదు లెన్నో చేసెను. అధర్మమునకు వ్యవస్థితమైన దుఃఖరూపఫలమొక్కటియు వానికిఁ గలుగదు. ఇఁక శాస్త్రమును నమ్ముటెట్లు? శాస్త్రమునకు లోకానుభవంబునకును సంబం

ధము గానరాదు. స్వానుభవంబును గాదని యెవరో వ్రాసిన దానిని నమ్మి కష్టపడనేల? ధర్మాధర్మంబులకు వ్యవస్థిత సుఖదుఃఖంబులు ఫలంబు లగునేని లక్షణాన్వయ మగును. తద్విపరీతము వ్యాప్తిభంగమగును. మీ యిరువురయందు విపరీత ఫలవ్యాప్తి గానవచ్చుచున్నది. ఇదియుఁ దద్భావంబునే దృఢపఱచును.

3. ధర్మాధర్మతత్త్వవిచారము

శబ్దప్రమాణ మెంతమాత్రము నిలుచునో చూతము. ధర్మాధర్మములు కర్మస్వరూపములా? కర్మజన్యాతిశయములా? (1) కర్మస్వరూపములగునేని యాకర్మములే స్వయముగా బాధింపవలయును. ధర్మాధర్మంబుల విషయంబున నట్టిది గానరాదు. ఎట్లందువా? ఒకనిని జంపినప్పుడు చంపుట యనుకర్మము చంపుపర్యంతము మాత్రముండి యాకార్యముతోడ నదియు నశించుచున్నది. నష్టమైనదానివలన బాధగలుగనేరదు— ధర్మాధర్మరూపకర్మములు తత్తత్కార్యపర్యంతమాత్రలై నశించి పోవును. నామావశిష్టములు ఫలకారులు గానేరవు. (2) ధర్మాధర్మములు కర్మస్వరూపములు గావనియుఁ గర్మజన్యాతిశయము లనియు వచింతువా? కర్మములు క్షణికములు; క్షణికములవలనఁ గాలాంతర ఫలము గలుగనేరదు. కావునఁ గర్మజన్యఫలము గలుగనేరదు. కావునఁ గర్మజన్యఫలము గలుగుట దుస్తరము. (3) కర్మములు స్వయముగా ఫలము నీయవనియు దత్కారయితృసాక్షిభూతమై దైవము ఫలమిచ్చుననియుఁ బలుకుదువా? అట్లగునేని సర్వకర్మములు దైవప్రేరకములగును. ఎవనివలనఁ బ్రవృత్తిగలుగునో యతఁడే తత్ఫలభాగి కాకమానఁడు. అప్పుడు కర్తయగు జీవునకుఁ గర్మఫలసంబంధము గలుగదు. రాజాజ్ఞను భటుఁడట్లు దైవప్రేరకంబును జీవుఁడగు కర్త యొనర్చును. భటుని కార్యఫలంబు రాజునకుఁ జెందునట్లు జీవుని కర్మఫలము దైవమునే చెందును. జీవుడు నిర్లిప్తుఁడై యుండును. (4) అవి కర్మజన్యాదృష్ట రూపంబులనియు ఫలంబు నవియే కలిగించుననియుఁ జెప్పుదువా? అట్లగు నేని అవి స్వయముగా ఫలంబు నిచ్చునా? పరాశ్రయంబున నిచ్చునా? అదృష్టమసద్భూతము. అసద్భూతమనగా లేనిదనుటగదా. లేనిది యుండుట ఫలమునిచ్చుట యెట్లు పొసగును? కావున నయ్యవి స్వయముగా ఫలము నిచ్చునని చెప్పుట యుక్తముగాదు. ధర్మాధర్మంబులు పురుషాశ్రయమున ఫలప్రదములగు నందురా? అట్లగునేని యవి మూర్త

లంబులు నసమర్థంబులు నగును ; పౌరుషమే బలవత్తరమగును. ఆపక్షమున దుర్బలములైన వానిని సేవించుట వృథాశ్రమగదా? బలవత్తరమైన పౌరుషము నాశ్రయించుట యుక్తముగదా? (5) ధర్మాధర్మముల తత్త్వ మంతసులభ గ్రాహ్యము గాదనియు. వట్టియూహలకునందనట్టి విషయంబులనుగూర్చి విపరీతవ్యాఖ్యలు చేయరానియుఁ దత్త్వదర్శనులు లోకోపకారార్థము నిశ్చయించినమతమే పరమయోగ్యమనియు, వారి మతప్రకారము ధర్మమే పరమాశ్రయణీయ మనియు ధర్మమే సత్యము సత్యమే ధర్మమనియు వచింతురా? సత్యదూరుఁడు ధర్మబాహ్యుఁడగుఁగదా? ధర్మబాహ్యుఁడు శిక్షణీయుఁడుగదా. నాఁడు దశరథుఁడు నీకుఁ బట్టముఁ గట్టెదనని నిండుసభలోఁ బలికి తప్పెను. అట్టి సత్యదూరుని నీ వెట్లు సహించితివి? ఆయన యసత్యమాడుటయేగాక వంశక్రమాగత ధర్మమునకు వ్యతిక్రమ మొనర్చి పెద్దవాని రాజ్యమును రెండవ కొడుకునకుఁ గట్టెను. అంతియగాదు. కడుపారఁ గన్నసుతుని వనములపాలు చేసెను. దశరథుఁడు జీవకారుణ్యహీనుం డనుటకు వేఱు నిదర్శనము వలయునా? అట్టివానిని గౌరవింతువు. ఇది సత్యపరిపాలన మగునా? అన్నా ; నీచరిత్ర నాకుసుంతయు బోధపడదు. ఇది తలంచుకొలఁది నాబుద్ధి తాఱుమాఱగుచున్నది.

6. ధర్మాధర్మంబులు గాలానుసారములు

ధర్మాధర్మములుగలవుపో, అవి త్రికాలాబాధితములు గాఁజాలవు. కావున వానిని గాలానుసారముగాఁ బాటింపనగునేగాని వేఱుగాదు. దృష్టాంతమువలయునా? శచీపతి సురరాజుగాని సామాన్యుఁడుగాఁడు. ధర్మానుష్ఠానము వానికెంతో ముఖ్యమగుఁగాని వేఱుగాదు. అట్టివాఁడు విశ్వరూపమహర్షిని జంపి తత్పాపపరిహారార్థము యజ్ఞమాచరింపఁడా? యజ్ఞకార్యము ధర్మమైనను మునిహననము ధర్మముగాదుగదా. కావున సురేంద్రుఁడు కాలానుసరముగా ధర్మాధర్మంబులను బాటించెను. ఒండుచోఁ గర్తకు చేటగును. ఇది నిస్సంశయము.

7. ధర్మము - అర్థము

ధర్మమనునది యొకటి కలదనుటే యసంగతము. ఒకవేళ నట్టిది గలదన్నను నదే ప్రాధాన్యముగాదు. అన్నిటికి నర్థము మూలము.

అర్థహీనుఁడు ధర్మాచరణమునకు సమర్థుఁడు గానేరడు. ఇది సర్వజన విదితము. అర్థసంపాదనంబునకు రాజ్యమెంతయుఁ దోడగును. దానిని బుద్ధిపూర్వకముగాఁ ద్యజించితివి. ఈకార్యము ధర్మమూలవిచ్ఛేదము గాదా? రాజ్యమువలన నర్థమెట్లువచ్చునందువా? జనులు స్వార్జితంబున నాఱవభాగము తేనికి సమర్పింతురు. తేఁడాధనమునుగూర్చి స్వధర్మమైన ప్రజాపరిపాలన మొనర్చును. అర్థములేనినాఁడు భృత్యాదులను భరింపఁ దరముగాదు. పరివారములేకున్న రాజ్యపాలనంబు పొసఁగదు. అర్థమును నిరసించుట ధర్మము నడ్డగించుటయేగాక దోషమును వరించుటగూడ నగును. ఎట్లందువా? ప్రాణులెల్ల సౌఖ్యార్థము శ్రమింతురు. అర్థము వలన సుఖము చేకూఱును. కావుననే 'జరయు మృతియు లేని జనునట్లు ప్రాజ్ఞుండు ధనమువిద్యఁగూర్పఁ దలపవలయు' నని పెద్దలు వచించిరి. ధనము దొరకనినాఁడు శౌర్యాదులొనరించియైనను దానిని సాధించు చున్నారు. నీవో యింటికి వచ్చిన సిరికి మోకాలొడ్డితివి.

"క॥ ఏనరునకు విత్తముగల, దానరుఁడు కులీనుఁ డధికుఁ డార్యుఁ డతండే,
ధీనిధి ధన్యుఁడు నేర్పరి, నానాగుణగణము కాంచనంబున నిలుచున్."

అని బాల్యమందే గఱచితిమి. ఇది యెఱిఁగి యెఱిఁగి రాజ్యంబును నిర సింప నీమది యెట్లొప్పెనో యూహింపరాదు.

మఱియు నర్థవంతుని ధర్మకామార్థములు మూఁడు వలచి సేవిం చును. అర్థవిహీనుని వంకయేని యవి తలద్రిప్పవు. ఇదియునుగాక నర్థమువలన శమదమహర్ష క్రోధాదులెల్ల శోభిల్లును. నిర్ధనునకు నవి యుండియు రాణింపవు. అర్థ మైహికసుఖమునేగాక యాముష్మికసుఖ మును గూడ సంపాదించును. ఇహాపరసుఖసాధనభూతమైన యది దుర్దినంబున సూర్యుఁడట్లు నీయెడ నభావమయ్యెను. అన్నా! వేయేల? ధర్మమే పరమముగా భావించి యర్థమును నిరసించిన నీదోషము ప్రాణాధికయైన నీభార్యను హరించెను. కడచినదానికి వగచి ఫలము లేదు. ఇంతకు నింద్రజిత్తు కారణము. వానిని విడువరాదు. అన్నా! నావగ పట్టఁజాలక యేమో ప్రేలితిని. మహాత్ములదోషములు తెలియ రావు. అజ్ఞులు వారింగూర్చి యథామతి నూహింతురు. ఆజ్ఞయిమ్ము. సీతానిధనప్రతీకారంబుగా లంకానగరంబును సరాక్షసేంద్రముగా దహింతు' నని రాముని నోదార్పసాగెను.

విభీషణుఁ డింద్రజిత్తుమాయను తెల్పుట

అంతలోన విభీషణుండటకు వచ్చి దుఃఖపరవశుఁడైన సౌమిత్రినిఁ గన్నీరునించుచు మూఁగియున్న వానరులను దమ్ముని చేతులలోఁ వ్రాలి యున్న రాముని జూచి వ్యథావ్యగ్రాంతరంగుఁడై సంగతియేమని విచారించెను. లక్ష్మణుఁడు వానిని జూచి బాష్పప్లుతలోచనుఁడై, 'ఏమని చెప్పుదు? ఇంద్రజిత్తు చేసేతల సీతాదేవిని వధించెను. అది హనుమంతుఁడు కన్నారఁజూచి వచ్చి చెప్పెను. మాస్థితి యిట్లయ్యె' నని హీనస్వరమునఁ బలికి మఱియేమో చెప్పనుండెను. విభీషణుఁడు వాని మాటకు నడ్డపడి, 'రామా! ఇంత వెఱ్ఱితనముండునా? మున్నీటి నింకింప వచ్చునుగాని సీతాదేవిని వధింపనగునా? మఱియు రావణుండది యెంత మాత్రము నిచ్చగింపఁడు. ఆదురాత్ముని భావము నాకుస్పష్టము. ఎన్నో విధముల బ్రతిమాలినను సీతాదేవిని విడువనుగూడ సమ్మతింపని వాఁడా మెవధకు నిచ్చగించునా! వధసంగతి యటుండనిమ్ము. ఆమెను దాఁకి బ్రదుకుదురా? రాక్షసమాయ లామెయెడ సాగవు. ఇంద్రజిత్తు మాయ నెఱుంగక హనుమంతుఁడు మోసపోయెను. వాని ప్రమాదము మీకు దుఃఖకారణమయ్యెను. సంగతి వినుము. లెక్కింపఁదగిన వీరుఁ డింద్రజిత్తు దక్క లంకలో నెవ్వరును లేఁడు. ఇంద్రజిత్తు తనబలంబునెల్ల వ్యయించి గత్యంతరముగానక జయార్థియై నికుంభిలాలయంబునకుఁ జని యచ్చట మహాహోమముఁ గావింపఁ దలపెట్టెను. అతఁ డచ్చటకుఁ జన్నచో మనవానరులతో డీకొను ప్రతివీరుఁడు లేఁడు. అతఁడు వచ్చునందాక మిమ్ములనేమఱింపఁ దలంచి మాయాసీతను గల్పించి వధించెను. వానిమాయలకు మీరు మోసపోయితిరి. మఱియొక సంగతిగలదు. వాఁడు తనహోమంబును నిర్విఘ్నపరిసమాప్తిగావించి వచ్చునేని వానిని గెలువరాదు. హోమవిఘ్నమును శంకించి యాజిత్తులమారి యీపన్నుగడ పన్నెను. వాని హోమంబును సాగనీయరాదు. మనము మును మున్న నికుంభిలాలయంబునకుఁబోయి వానియత్నంబును భంగపఱచుటొప్పును. రామా! భ్రమారచితమైన యీసంతాపంబును మానుము. లక్ష్మణుని వెంట మమ్ముఁ దరలింపుము. మేము చని నిశితశరంబుల వానినిఁ గలంతుము. వాఁడు హోమంబును జాలించి యుద్ధముఖుఁడగును. ఎప్పుడు వాని యీహోమము భంగమగునో యప్పుడు వానికిఁ జావు సిద్ధము. జాగువల' దని నొక్కి చెప్పెను.

రాముఁడు దుఃఖవశుఁడు గావున విభీషణునిఁ జక్కఁగాఁ విని గ్రహింపలేక, 'మిత్రమా! నీవచించినది నాకు బుద్ధిస్థముగాదు. మఱల వివరింపు' మనెను. విభీషణుఁడట్లే గావించి, 'ఇంద్రజిత్తు బ్రహ్మవలన బ్రహ్మశిరోనామక మహాస్త్రంబును గాముగ మనరథాశ్వంబులను బడసెను. అతఁడు నికుంభిలాహోమంబును నిర్విఘ్నముగా నొనర్చివచ్చునేని వాని వలన మనయెల్లరకు మరణము సిద్ధము. ఆహోమంబును బ్రారంభించి తత్పరిసమాప్తికిఁ బూర్వమే యతఁడు సాయుధుఁడై యెవనితో యుద్ధ మొనర్చునో యతనివలన వాఁడు గడతేరును. హోమపరిసమాప్త్యనంతరము వానినెవ్వఁడుఁ జెనకనోపఁడు. ఇది విరించి వరము. జాగు సేయరాదు. ఇంద్రజిత్తును వధింతుమేని రావణుఁడు చచ్చినట్లే యగు' ననెను.

రాముఁ డావచనంబులు విని, 'విభీషణా! ఇంద్రజిత్తు మహామాయావి. మాయాబలంబునకుఁ దోడుఁగా బ్రహ్మాస్త్రబలముగూడ వానికిఁ గలదు. అంతటి రణవిద్యాంసులు పెక్కురు గలుగరు. అదృశ్యుఁడై వాఁడు గగనాంతరమున నిలిచి యుద్ధ మొనర్చునప్పుడు వానిని గుఱుతించివేయ శక్యముగా'దని పలికి, 'లక్ష్మణా! సుగ్రీవ హనుమజ్జాంబవ దాదులను గూడి సకలసేనాసమేతంబుగాఁ జని మాయాబల విశారదు నింద్రజిత్తును వధింపుము. విభీషణుఁడు నీవెంటనుండు' ననెను. లక్ష్మణుఁడు ఖడ్గకవచాదులు ధరించి కాంచనాలంకృత ధనుర్బాణంబులు పట్టి యుద్ధసన్నద్ధుఁడై రాముని పాదంబులకు నమస్కరించి 'అన్నా! నాయీశరంబులు రావణిని జించి చెండాడు'నని పలికి వానికిఁ బ్రదక్షిణము గావించెను.

'ఉ॥ ధర్మముతోడు నీడయి సదా నిను రక్షణసేయుఁగావుతన్
కర్మలసాక్షి నీకెలమిగాచెదుగాత సమస్తదిక్పతుల్
నిర్మలు నిన్ను బ్రోచుత మునీంద్రులదీవెన తోడుగాత, యా
దుర్మతి నీశరార్చులకుఁ దూలి నశించెడుగాత, లక్ష్మణా!'

అని రాముఁడతనిని దీవించి పంపెను.

అంతట లక్ష్మణుఁడు నికుంభిలానామక చైత్య వృక్షంబు నొద్దకుఁ బోయి యటఁ జిత్రవిచిత్ర వ్యూహాభీలంబును ధ్వజగహనంబును మహారథదురాసదంబునునై చీఁకట్లు గప్పినట్లు దట్టముగానున్న శత్రుసైన్యంబును జొచ్చెను. విభీషణుఁడు లక్ష్మణునితో, 'వీరాగ్రణీ! అదిగో యచ్చట యింద్రజిత్తు యాగ మొనర్చుచున్నాఁడు. అచ్చటకుఁ బోవు

టకై యారాక్షససైన్యమును మొదటఁ బరిమార్పవలయును. అంతట నింద్రజిత్తు కంటఁబడును. వానినప్పుడు హరింపు' మనెను.

నికుంభిలా యాగభంగము

లక్ష్మణుఁడంతట,

"మ॥ పటునారాచపరంపరా ప్రసరదర్పంబేర్పడం బేర్చి త
ద్భటసంఘంబును ఘోటకవ్రజము కుంభత్స్యందనౌఘంబు ను
ద్భటకుంభిప్రకరంబునుం బొదివి విధ్వంసంబు గావించి నె
త్తుట జొత్తిల్లెడునట్లు చేసెను సమిద్భాభాగమత్యుగ్రతన్॥"

వానరులు శిలావృక్షధరులై రక్కసులను గవిసిరి. రక్షోవీరులు గదాఖడ్గశక్తితోమరహస్తులై డీకొనిరి. ఇరుదళంబులకుఁ మహాతుములంబైన యుద్ధమయ్యెను. హనుమంతుని వ్రేటులకు రక్కసులుక్కచెడిపడిరి. హతశేషులైన యసురులు మారుతిని ముట్టడించి యీఁటెలతోఁ గసెలతో శతఘ్నుముద్గరంబులతో వానిని బ్రహరించిరి. హనుమంతుఁడు క్రోధావతారుఁడై యందఱకు నన్నిరూపంబుల ఘోరసంగ్రామ మొసంగెను. వాని యుద్వేగంబునకు రాక్షసులు చెల్లచెదరై యఱచుచుఁ బఱచిరి. ఆయలజడి యింద్రజిత్తును గలంచెను. వాఁడు సారథివంకఁ జూచి, 'హనుమంతు నుపేక్షింపరాదు' అని పలికి రథమెక్కి యావంకకుఁ బోయెను. విభీషణుఁడది చూచి 'లక్ష్మణా! అదిగో యింద్రజిత్తు రథగతుఁడై హనుమంతుని వధింపఁ బోవుచున్నాఁడు. జాగువలదు. జీవితాంతకరంబులైన శరంబుల వానిని సంహరింపు' మని పలికి యాచోటికి సౌమిత్రిని దోడ్కొనిపోయెను. లక్ష్మణుఁడట్లు పోయి, 'రావణాత్మజా! రారమ్ము యుద్ధంబునకు; సరియైనసమరమిమ్ము' అనెను.

ఇంద్రజిత్తు విభీషణుని దూఱుట

ఇంద్రజిత్తు విభీషణునిజూచి, 'రాక్షసజన్మమెత్తితివేగాని నీకుఁ గులాభిమానముగూడ గలుగదు. లంకలోఁబుట్టి పెరిగి లంకానాశనంబును గోరు నీయట్టి ఖలుఁడుండఁడు. నాకుఁ బినతండ్రివయ్యుఁ గొడుకునెడ ద్రోహము సంకల్పించితివి. దుర్మతీ! బంధుత్వంబును బాటింపవు; సౌహార్దంబును దలంపవు; కులధర్మంబుల లక్ష్యపెట్టవు. స్వజనంబును ద్యజించితివి; అంతతోనుండక వైరినాశ్రయించితివి; బంధువులకు శోచనీయుండవును సాధువులకు నిందనీయుండవు నైతివి. స్వజనసంవాస

మెడసి నీచనరాశ్రయముఁ గోరుటకు లజ్జింపవా? నీమతిచెడెనా? పురుషుఁడు గుణహీనుఁడైనను దనవారినే గూడునుగాని యొరులను గుణాధిక్యులైనను డాయఁజనఁడు. పరుఁడు తనవాఁడగునా? ఇంతమాత్రము జోఁపదా? ఎవఁడు కన్నుగానక స్వపక్షమెడసి పరపక్షముచేరునో వాఁడు తుట్టతుదకు వారివలననే నశించును. నిశాచరా! నిన్ను రావణానుజుండనుటకు సిగ్గగుచున్నది. నీవు విమర్శమగుట యెఱుంగక నాతండ్రి నిన్ను సాఁకి సంతరించెను. నైజము నిలుపనీయదు. కావుననే నావైరిని నాహోమనాశార్థము న్యగ్రోధమూలంబునకుఁ గొని తెచ్చితివి. నీయట్టి దుర్మతియు దయారహితుండును శిలాకఠినహృదయుండును గూఢాపకారియు మఱియొండు గలఁడా!' యని పరుషంబుగాఁ బలికెను.

నావుడు, 'దుష్టా! నన్నెఱింగియు నిట్లాడ సిగ్గులేదా? రాక్షసకులంబున జనించినను నాశీలము సాత్వికమేగాని యాసురముగాదు. అధర్మదారుణకర్మంబులు నాకు రుచింపవు. ధర్మచ్యుతుండును బాపనిశ్చయుండునగు వాఁడన్నయగుఁగాక మఱియొకం డగుఁ గాక; వానిసహవాసము పాతకమునకే యగును. యోగ్యుఁ డట్టివానినిఁ జేతికిఁ జుట్టుకొన్న పామునట్లు విసర్జింపవలయును. ఒందుచోఁ జేటొందును. హింసయుఁ బరధనహరణంబును బరస్త్రీగమనంబును మహాదురాచారములు. ఆ పాపము లొనర్చువానిని మండుచున్నయింటినట్లు వదలి దవ్వుపోవలయునందురు. మేలుగోరు వానిని శంకించుటయు నట్టిపాపమే యగును. ఈ దుర్గుణములెల్ల నీతండ్రియందు సుస్థిరములు. అతఁడు మహర్షులనెందఱనో నిష్కారణంబుగా వధించెను. ఇంతకన్న హింసగలుగదు; దేవతలను గొల్లగొనెను; కన్నెల నెందఱనో చెఱచెను. దీర్ఘకోపంబును బద్ధవైరంబును వాని నెడఁబాయవు. అన్యులమేలు సహింపఁడు. ఈదోషంబులొండొండే జీవితైశ్వర్యంబులను హరించును. అన్నియుఁ గూడెనేనిఁ జెప్పవలయునా? నీతండ్రియందు సుగుణంబులు లేవాయని యడుగవచ్చును. మేఘంబులు పర్వతంబులనువలె దోషంబులు గుణంబులను గప్పిపుచ్చును. ఈదృశ దోషదూషితుండు గావున సోదరుండవక వానిని త్యజించితివి. దుర్మతీ! నీవును నీతండ్రియు రాక్షసలోకవినాశంబునకుఁ గారణభూతులైతిరి. నీకంఠంబునఁ గాలపాశము తగిలియున్నది. ఆసన్నమరణుని నిన్ను నిందించియు ఫలములేదు. ఇఁక నికుంభిలాహోమమును మఱచిపొమ్ము. మాయాసీతను గల్పించి వధించి రామలక్ష్మణులను మోసగించితివి. నాకడ నీజిత్తులు సాగవు. శూరుఁడవేని లక్ష్మణునితోఁ

బోరుము. అదిగో యమదూతలు నీయూడిగంబులకుఁ గాచియున్నారు. జాగుచేసియు ఫలములే దనెను.

ఇం ద్ర జి ల్ల క్ష్మ ణు ల యు ద్ధ ము

ఇంద్రజిత్తు క్రోధదుర్నిరీక్షుఁడై, 'ఇదిగో చూడుము నాలావు. ఆకసంబు వర్షంబునట్లు నాకార్ముకము బాణంబులను గురియనున్నది. నా బాణార్చులు తూలరాశింబోలె మిమ్ము దహించును. మీకుఁగా యమలోకద్వారంబులను దెఱచియున్నారు' అని విభీషణు నదిర్చి పలికి, 'లక్ష్మణా! మొన్నటిసంగతి యింతలో మఱపయ్యెనా? నాటిరాత్రి మచ్ఛరవిద్ధులై శరణార్థులట్లు వ్రాలి పరితపించితిరి. తిరుగ నాతోడి యుద్ధంబునకు రా మీకు సిగ్గులేదా? మృత్యువు మిమ్ము నిలువనీయదు గాఁబోలు' ననెను. లక్ష్మణుఁడామాటలకు వికార మొందక, 'రాక్షసా! వాచాలతచాలును. మాటలు నోటితీఁటఁ బాపునేగాని కార్యమొనర్పవు. అన్నంత చేయువాఁడే నేర్పరి. వదరులు కొఱగాములకు నగు. మమ్ము జయింప నీతరముగాదు. కార్యరూపంబున సాధింపఁజాలని దానిని వాగ్రూపంబున సాధించి తృప్తిచెందుము. దొంగయుద్ధమొనర్చినందు లకుఁగా లజ్జింపక యెత్తిపొడుతువా? వీరు లెదుట నిల్చి పోరుదురు. పిఱికిపందలకు దొంగయుద్ధములగును. ఎదయిచ్చి నిలిచితి; వలఁతివేని రమ్ము' అని వచించెను.

ఇంద్రజిత్తు క్రోధమూర్ఛితుఁడై,

"చ॥ రణమున మగ్రసాయకపరంపర భానుకులం బరామల
క్ష్మణము జగంబవావరము గా విలునేర్పున మస్ఫుజావిజృం
భణమునుచూపి తండ్రిమదిఁ బుట్టినచింతఁ దొలంగఁబట్టి కూ
ర్పణులకు నిట్టుబాటిలిన బన్నము నీఁగుదు నే నవశ్యమున్॥"

అని వచించి,

లక్ష్మణునిమీఁద తీవ్రశరంబులఁ బఱపెను. ఆబాణంబులు క్రుద్ధ సర్పాబులపగిది విమజ్వాలలఁ గ్రక్కుచు సౌమిత్రి నిలువెల్ల గాఁడెను. లక్ష్మణుఁడు నెత్తుట జొత్తిల్లి విధూమాగ్నిక్రియఁ దోఁచెను. అందులకు నింద్రజిత్తు సంతసించి సింహనాదమొనర్చి, 'లక్ష్మణా! ఇవిగో నీజీవి తాంతశరంబులు వచ్చుచున్నవి. కాకులును గ్రద్దలును నీకుగాఁ దారాడు చున్నవి. అనార్యా! దురాత్ముఁడైన రామునకుఁ దమ్ముండనని నిక్క వలదు. వేయిరాములు గూడ నీకిప్పు డడ్డపడఁ జాలరు. నీరామభక్తి రక్షించునేమో చూతము. ఇదిగో నీతలఁదఱుగుచున్నాను. నీముండె

మును జూచి నీరాముఁ డానందించుగాక’ అనెను. లక్ష్మణుఁ డాబీరంబులకుఁ జలింపక, ‘కవితాధోరణిచాలు. బింకంబులేల? ఇదిగో నిన్ను వధించుచున్నా’ నని నిశితశరంబులైదు సంధించి యాకర్ణాంతముఁ దివిచి వైరియురము గుఱిచేసివైచెను. ఆశరంబులు క్రూరసర్పంబులవలెఁ జని రక్కసుని పెన్నురంబున నాటెను. ఇంద్రజిత్తు కఱుకుటమ్ములు మూఁడు లక్ష్మణునిపై వైచెను. వారట్లు పరస్పరజిగీషామతులై యెడతెంపులేని బాణవర్షంబును గురియించిరి. ఇరువురును బలపరాక్రమవిక్రాంతులును సర్వశాస్త్రకోవిదులును బరమదుర్జయులును గావున వారిపోరు సమమై నభోభాగంబున గ్రహంబుల పోరువలె గహనాంతరంబునఁ గొదమ సింగంబుల జగడంబుక్రియ శంబరాసురమహేంద్రుల సంగ్రామము కరణి నుండెను.

“సీ॥ పటుభల్లనికరంబు పరఁగినఁ బఱియలై
యఱవజలయ్యెడు నరదములును
నానార్ధచంద్రబాణవ్రాత మడరినఁ
దునియలై మేదినిఁ దొరఁగు కరులు
శాతనారాచపుంజంబులు నిగిడినఁ
గుదురులై కూలెడు ఘోటకములు
వివిధాస్త్రతతులు పర్వినఁ గండలై వండఁ
దఱిగినట్లుండు పదాతిచయము

తే॥ నగుచు భీభత్సరౌద్రమహాద్భుతములు
మూరిమంతంబులుగ నిరుమొనలు రక్త
మాంసమేదోస్థి మస్తిష్కమయతఁ జూడ
ఘోరరూపంబులై పరిక్షోభమొందె॥”

అంత లక్ష్మణుఁడు దివ్యబాణంబును సంధించి ధనుష్టంకార మొనర్చి యసురను వైచెను. ఇంద్రజిత్తు తజ్జ్యాలతానిర్ఘోషము విని వెలవెలనై రామానుజునిఁ జూచెను. అతని వెల్లఁబాటును విభీషణుఁడు పరికించి, లక్ష్మణా! వైరిముఖవైవర్ణ్యమును జూతువా? ఇఁక జాగువల’ దనెను. అంతలోన నబ్బాణము రావణాత్మజుని యెద నాటెను. వాఁడు మహూర్తకాలము సంక్షుభిత సకలేంద్రియుఁడై తెలివితప్పి మూర్ఛిల్లి తేఱి చుఱచుఱఁ బొక్కుచు సౌమిత్రిమీఁదికిఁ జెంగలించి లక్ష్మణుని నేడుశరంబులువైచి హనుమంతుని బదింటనొప్పించి విభీషణునిమీఁద నూఱమ్ములు సారించెను. లక్ష్మణుఁడు నవ్వుచు, ‘రావణాత్మజా! ఇంతేనా నీభుజసార’ మని వచించి ఘోర శరంబొండు సంధించి తివిచివైచెను. దాని తాఁకువడికి నింద్రజికవచము తుత్తునియలై రాలెను. అతఁడు భిన్నకవ

-చియు శరవ్రణాంకితుండునై కొంచెకతడవు ప్రమాన్పాటు చెంది యుండి లక్ష్మణునిపయి శరసహస్రము వైచెను. వాని ప్రేటులకు దాశరథికవచము ప్రీలి విశీర్ణమయ్యెను. అట్లు వారు సేతకు మాఱుసేత గావించుచు బిట్టార్చుచుఁ బెద్దయుండడవు పోరిరి. వారి జ్యాలతాధ్వనులు నిర్ఘాత ధ్వనులవలె మ్రోయుచు వేర్వేఱువినవై తత్తత్సైన్యంబునకు వెఱపు గలిగించుచుండెను. వారి శరీరంబులు వ్రణాంకితములై విశీర్ణ పర్ణంబులును రక్తపుష్పాక్రాంతములునైన శాల్మలీకింశుక వృక్షంబులను దలఁపింపసాగెను. రుధిరప్లుతములైన వారి యంగంబులు జ్వాజ్వల్యమానాగ్నిహోత్రంబుల కరణి నుండెను.

వారట్లు హోరాహోరి బోరుచుండఁగా విభీషణుఁడు వానర సైన్యమువంక మరలి, 'మీ యుపేక్షాభావము నూహింపఁజాల. ప్రహస్తకుంభకర్ణాది రాక్షసవీరులను జయించిన మీబలపరాక్రమంబులు నేఁడెట్లుపోయె? మిన్నకుండు రేల? సంగతి యెఱుంగరా? రావణునకు గతి ఇంద్రజిత్తుదక్క మఱియొండు లంకలోఁ గలుగఁడు. ఇతనిచావు రావణుని చావగును. రాక్షసమహావీరసాగరంబును జొచ్చితిరి; భుజ బలమును జూపితిరి; దరిచేరనున్నారు. ఇఁక గోష్పదమంత దవ్వుగలదు. అది దాటుదు రేని రేవు డాయుదురు. ఇంద్రజిత్తు నాయన్న కొడుకగుట నాకును గొడుకగును. పుత్రవధకు జంకితిని. కాకున్న మీకీశ్రమయే యుండదు. వానిపై నాచేతులాడమిఁ దద్వధాకార్యంబును లక్ష్మణునకు వదలితిని. ఇంద్రజిసైన్యమును జించి చెండాడ రేల?' యని కపివీరులకు యుద్ధోత్సాహముఁ గలిగించెను.

శాఖాచరు లంతట వాలంబు లాడించి సింహనాదంబు లొనర్చి యసుర సైన్యముఁజొచ్చి హస్తతలంబుల మోఁదియు దంతంబులఁ గొఱికియు నఖంబులఁ గీటియు వైరిబలంబును నొప్పించిరి. వారును మహోగ్రులై శరపరశుపట్టిస యష్టి తోమరముఖ్యాయుధంబులతో డీకొనిరి. ఉభయపక్షములకు దొమ్మియుద్ధము మహాతీవ్రముగా జరిగెను. జాంబవంతుఁ డొకవంక హనుమంతుఁ డొకవంక విజృంభించి జంభారి దంభోళిపోటులు పొడిచి పెక్కుర గెడసిరి.

"సీ॥ కాలువలై పాఱు కీలాలజలములఁ
దేలిపోయెడు మృతదేహములును
ప్రేవులప్రేవుల పెల్లునఁజిత్రిత
చ్ఛాయంబులగు మాంససంచయములఁ

గరిహయంబుల కళేబరములక్రిందఁ గొం
డొకతోఁచు భటగాత్రనికరములును
దలలపెండలచులో మిలమిలమెదలెడు
కరపదంబుల నవఖండములును

తే॥ రౌద్రభీభత్స నర్తనరంగభంగి
నపుడు సమరాంగణము ఘోరమయ్యెఁ జూడ
వానరాసుర వీరాగ్ర వర్గములు
యుద్ధసంరంభమత్యంత ముద్వహిల్ల ॥"

ఇంద్రజిల్లక్ష్మణులు క్షణక్షణ విజృంభమాణపరాక్రమాటోప దుర్నిరీక్షణులై మేఘాంతరచంద్ర సూర్యులట్లు బాణజాలాంతర్హితు లగుచు శరసంధాన విమోచనంబు లేర్పడనట్లు పోరిరి. వారిబాణంబు లాకాసంబును గ్రిక్కిరిసి కప్పుటవలన రవికిరణదీప్తి జల్లెడక్రంతలగుండ వచ్చునట్లు ధరాతలంబునఁ బ్రహరించెను. వాయువు వీచుటమానెను; అగ్ని జ్వలింపడయ్యెను; క్రూరజంతువులు భయంకరముగాఁ గూసెను; మహర్షులు భయగ్రస్తులై లోకంబులకు స్వస్తివచనంబులు పలుకసాగిరి; యుద్ధావలోకనార్థము వచ్చియున్న చారణగంధర్వాదులు విభ్రాకు చెందిరి.

లక్ష్మణుఁడు వైరి రథాశ్వంబులను నాల్గుబాణంబుల నొప్పించి యొక్కట తత్సారథిని డొల్లనేసెను. ఇంద్రజిత్తు సారథ్యమును తానే వహించి యొకవంక రథాశ్వంబుల నడుపుచు నొకవంక నెదిరికి జవాబు చెప్పుచు యుద్ధమొనర్చెను. వాని శక్తిసామర్థ్యంబుల కెల్లరు నాశ్చర్య పడిరి. రథము నడుపుట యుద్ధమొనర్చుట యను రెండు నొక్కెడ నేక కాలంబునఁ జేయరాదు గావునను సందుచూచి లక్ష్మణుఁడు తన్ను నొప్పించుచుండెఁ గావునను నట్టి దురవస్థకు నింద్రజిత్తు దుఃఖమందెను. అతని ముఖవైవర్ణ్యము నుపలక్షించి వానరులు మహాసంతోషమంది లక్ష్మణుని గొనియాడిరి. ప్రమాథి శరభరభసగంధమాదనులు నల్వురు నొక్కటఁ బరాక్రమించి యింద్రజిద్రథాశ్వంబుల నాల్గింటిని దలలుదన్ని పగిల్చి కూల్చిరి. మండోదరీసుతుఁ డంత నేలకు దిగి సౌమిత్రిపై శర వర్షము గురిసెను. రామానుజుఁడు ప్రతిశరంబుల వైరిబాణజాలంబు వరి కట్టెను. ఇంద్రజిత్తు తనసైన్యమును జూచి, 'బాణాచ్ఛాదితమైన రవిరశ్మి ధరాతలంబునఁ బ్రసరింపదు; చీఁకట్లు కప్పినట్లయ్యెను; ఇదేసందుగా నేను రథాంతరమును గైకొని వత్తును; అందాక వానరులకుఁ దగు యుద్ధ మొసగుచుండుఁడు. నాపోక వైరు లెఱుంగరాదు. ఎఱిగినచో

నన్నడ్డగింతురు. నేనిందున్నట్లే మీరు వారితో యుద్ధమొనర్పు' డని పలికి లంకాపురంబునకుఁ జని హేమభూషితరథంబు నెక్కి హయహృదయవేదియు నాప్తుఁడునైన సారథితోడ వచ్చెను. వాని నేర్పునకు నెల్లరు నక్కజపడిరి.

ఇంద్రజిత్తట్లు యుద్ధసన్నద్ధుఁడై వచ్చి యడ్డమున్న వానర సైన్యంబు నెల్లఁ గలంచెను. కపివరులు చీకాకుపడి వెఱచి లక్ష్మణుని శరణుచొచ్చిరి. సౌమిత్రియంతమున్నాడి నేర్పుమీఱ నొక్కకోలచేత వైరి శరాసనంబును ద్రుంచిన నతఁడు వేఱొండు విల్లు గ్రహించెను. దానినిగూడ లక్ష్మణుఁడు శరత్రయంబునఁ ద్రుంచి యాశీవిషోపమ శర పంచకంబు నయ్యసురయురంబు గుఱిచేసి వైచెను. ఆ సాయకంబులు తీవ్రనఁ జని యింద్రజిత్తు శరీరంబును దూటాడి రక్తోరగంబుల పగిది వెడలివచ్చి నేలవ్రాలెను. ఇంద్రజిత్తు భిన్నకవచియయ్యె నోట నెత్తురు గ్రక్కుచుండియు వెన్నుచూపక మఱియొండు కార్ముకంబును గైకొని లక్ష్మణునిపై శరవర్షము గురిసెను. లక్ష్మణుఁ డా బాణంబులనెల్ల నందందే నివారించుచు రాక్షసుల నొక్కొక్కని మూఁడేసి తూపులఁ బరిహరించి వాడికోల నొక్కట రావణినొప్పించి వానిసారథి తలద్రుంచెను. సారథి చన్నను తద్రథాశ్వంబులు దారితప్పక మండలాకారంబుగా రథంబును ద్రిప్పసాగెను. వాని శిక్షావిధానంబునకు నెల్లరు మెచ్చిరి. ఇంద్రజిత్తు పండ్లుగీఁటి లక్ష్మణునిపయిఁ దీవ్రశరంబులు పదివైచెను. అవి లక్ష్మణుని దాఁకి తునియలై రాలెను. అతఁడభేద్య కవచంబుఁ దొడిగియుంట నింద్రజిత్తు గ్రహించి వానిలలాటంబున శరత్రయము నేసెను. లక్ష్మణుఁడు బాణార్దితుఁడయ్యు సేఁతకు మాఱుసేఁతగా నైదుశరంబులింద్రజి ల్లలాటంబున నాటెను.

ఇంద్రజిత్తొకప్రక్క లక్ష్మణునితో యుద్ధము చేయుచునే విభీష ణుని బాణత్రయంబున నొప్పించెను. అతఁడు కోపవశుఁడై గదఁబూని రావణిరథాశ్వంబులఁ గూల్చెను. ఇంద్రజిత్తు నేలకు దుమికి కన్నుల నిప్పుకలు రాల్చుచు జేఁజాపున రథశక్తినందిగొని నీల్గి బలముకొలఁది దానినిఁ బినతండ్రిపై విసరెను. అది అగ్నిజ్వాలలు గ్రక్కుచు రాసాగెను. లక్ష్మణుఁడు దానిని మార్గమధ్యముననే పది తునియలు చేసెను. శక్తి యట్లగుటకు నింద్రజిత్తు మహాగ్రహము వహించి యమదత్తమహాబాణం బును గూర్చి విభీషణుని నేసెను. లక్ష్మణుఁడదిగాంచి సురాసురదుర్జ

యంబును దుర్విషహ్యంబునైన కుబేరదత్తబాణంబును వదలెను. ఆ రెండు నొండొంటి నొరయుటవలన ధూమవిస్ఫులింగమయ దారుణాగ్ని యుద్భవించి సర్వభయావహముగాఁ దోఁచెను. ఆ బాణంబులు మహాగ్రహంబులు వోలె విచిత్రగతులఁ బెనఁగులాడి నేలఁగూలెను. లక్ష్మణుఁ డంత వారుణాస్త్రంబును బ్రయోగించెను. ఇంద్రజిత్తు రౌద్రాస్త్రంబున దానిని బ్రతిహతి మొనర్చి యాగ్నేయాస్త్రము వైచెను. లక్ష్మణుఁడు సౌరాస్త్రంబున దానిని వారించెను. ఇంద్రజిత్తంతట నాసురాస్త్రంబును వైచెను. అది నిజప్రభావంబున ముసలముద్గరగదాశూల ఖడ్గాదులను వేనవేలుగాఁ గ్రుమ్మరించుచు మహాభీలముగా రాసాగెను. లక్ష్మణుఁడు దానిని మహేశ్వరాస్త్రంబున వారించి హుతాశనసమస్పర్శంబైన యైంద్రాస్త్రంబును సంధించి ప్రలయకాలయమ మహోగ్రాకారుఁడై యాకర్ణాంతముఁ దివిచి,

'ధర్మాత్మా సత్యసంధశ్చ రామో దాశరథిర్యది
పౌరుషే చాప్రతిద్వంద్వః శరైనం జహి రావణిమ్'

(దశరథరాముఁడు ధర్మాత్ముఁడును సత్యసంధుఁడునుఁ బౌరుషంబున సాటిలేని వాఁడు నగునేని శరమా! నీవీ రావణాత్మజుని బరిమార్తువు గాక) అనిపలికి దానిని వదలెను. ఆ బాణముచని యింద్రజిత్తు శిరంబును ద్రుంచివైచెను. అతని కళేబరము దవ్వునఁ బడెను. విభీషణాదులు సింహనాదంబులు గావించిరి; నింగినున్న దేవర్షిగంధర్వాదులు సంతోషపరవశులై జయజయధ్వాను లొనర్చిరి; పుష్పవృష్టి కురిసెను. రక్షోగణము నసిచెడి చేతియాయుధంబులను బాఱవైచి పఱచి మున్నీట దూఱియు బర్వతంబుల దాగియు లంకఁజొచ్చియు నానావిధమయ్యెను. 'లక్ష్మణో జయతి' యను ధ్వనులు పిక్కటిల్లెను. వానరు లొండొరుఁ గవుంగిలించుకొనుచు గుప్పించుచు గంతులు వైచుచుఁ గోఁతిచేష్టలు గావించుచుఁ దమ సంతోషంబును వెలిపుచ్చిరి.

లక్ష్మణుఁడట్లు రావణాత్మజుని సంహరించి విభీషణ హనుమజ్జాంబవదాదులతోడ రామునికడకుఁ జని వానికిఁ బ్రదక్షిణనమస్కారము గావించి చెంగట నిలిచెను. విభీషణుఁడాత్మసంతోషమునుఁ బట్టజాలక, 'లక్ష్మణుఁ డింద్రజిత్తును బరిమార్చె' నని రామునితోఁ జెప్పెను. రాముఁడు పరమానందమొంది, 'లక్ష్మణా! నీకెంతయు సంతసింతును. మహాకార్యమొనర్చితివి. ఇఁక రావణుఁడు చచ్చినట్లే' యని యతనిని

లును యథోచితపారితోషిక పూర్వకంబుగా నీయనుగ్రహంబును విలుచుచున్నవి. బలపరాక్రమంబుల నీకు సాటిగలుగరు. నరమాత్రులఁ జేరొకానసేల?' యనుచు బొగడసాగిరి.

జానకీ భయవిలాపములు

రావణుని దుష్టమతంబును వానిమిత్రులు గ్రహించి వలదని విన్నవించిరి. ఎవరేమి చెప్పినను రావణుఁడు వినక యంగారకుఁడు రోహిణి మీఁదకువలె సీతాదేవి మీఁదకు గదలెను. సీతాదేవి యావార్తవిని దుఃఖవశయై, 'కటా! ఈదురాత్ముఁడు నన్ను వధింపవచ్చుచున్నాఁడో రామలక్ష్మణులను వధించి యాక్రూరవార్త నాకుఁ జెప్పవచ్చుచున్నాఁడో యూహింపరాకున్నది. రెండవపక్షమేని యామహానీయులవినాశంబునకుఁ గారకురాలనైన నేను వెనువెంటనే దగ్ధనగుదుఁగాక. అట్లుగాక పుత్రశోకకర్శితుఁడై రామలక్ష్మణులమీఁది పగను నాపయిఁ జూప వచ్చుచున్నాఁడేని బుద్ధిజాడ్యఫలంబు నాకు దాపరించుటగును. ఎట్లన నాఁడు హనుమంతుఁడు నన్ను మూఁపున నెక్కించుకొనిపోయి నానాథుని మ్రోల నిడుదునని యెంతో యుపదేశించెను. అట్లు గావించియుందు నేని నాప్రియుని యొడిలో నుండియుందు. ఈయుద్ధంబును దత్సంబంధ దుఃఖములును దప్పియుండును. అయ్యో! మందభాగ్యులకు మేలు గలుగునా? నన్ను వధించిన వధించుఁగాక. అందులకుఁ జింతగలుగదు. నానాథునకుఁ జేటొదవియుందునేని కౌసల్యాగర్భంబునఁ జిచ్చుగూర్చిన దాననగుదు. ఏకపుత్రక యామె విదీర్ణహృదయ గాకమానదు. అయ్యో! మంథర నాటిన విషబీజమెంత గావించెనో యూహింపరాకున్న'దని లోలోన విలపింప సాగెను.

సుపార్శ్వుని హితోపదేశము

అత్తఱి సుపార్శ్వుఁడను పేరి సచివుఁడు రావణుని జూసి చేతులొగ్గి 'రాక్షసేశ్వరా! సాక్షాత్కుబేరునకుఁ దమ్ముండవుగా జనించితివి. మహాకులప్రసూతులు ధర్మంబు నెడయరాదు. మీఁబోంట్లకుఁ గ్రోధము తగదు. అందును స్త్రీహత్య నీకెంతమాత్రముఁ బాడిగాదు. శూరాతిశూరఖ్యాతిని గడించి రాక్షసలోకాధీశత్వ మొంది వేదములెల్ల నధ్యయనించి శాస్త్రంబులను సాకల్యంబుగాఁ బఠించి వ్రతస్నాతుండవై తివి. కర్మకలాపంబును నియతితో ననుష్ఠింతువు. అట్టి నీవేడ? స్త్రీవధమేడ?

దేవా! సీతారూపము నీమనంబును హరించెను. సర్వోపాయంబుల నీ కోరికను దీర్చుకొనుటొప్పును. సీతాసంహారంబున నీకు వాంఛాసంహారం బగుఁ గాని యభీష్టసిద్ధి యగునా? నీ కోపంబునకు రాముని గుఱి చేయుము. నేఁడు కృష్ణచతుర్దశి; యుద్ధప్రయాణంబున కీదినము తగి యున్నది; రేపు దాడివెడలి విజయశ్రీతోడ సీతాదేవిని బడయుము' అని విన్నవించెను. రావణుఁ డామాటలు పాటించి మరలివచ్చి సభా మండపముఁజొచ్చి క్రుద్ధసింహమువలె నిశ్వసించుచు సింహాసన మధిష్ఠించి సేనాధ్యక్షులకుఁ జేదోయి కీలించి, 'యోధాగ్రేసరులారా! మీరు మీమీచతురంగబలంబులతోడ యుద్ధంబునకు నుపక్రమింపనగును. రామవధ మనకుఁ బ్రధానము. మీబలపరాక్రమంబుల నెల్ల వానియెడ వినియోగింపుఁడు. మీచేతనే యతఁడు చచ్చునా పదివేలు. అట్లుగాఁ దేని మీతోడఁ బోరిపోరి లావఱియుండు. అతనిని నేను సమస్తలోక సమక్షం బున రేపటిదినము సులభముగా వధింతు' ననెను. వారవ్వచనంబులను దలతో గ్రహించి సర్వసైన్య సమేతంబుగా యుద్ధసన్నద్ధులైరి.

రావణ మూలబలధ్వంసము

వానరులకును రాక్షసులకు ఘోరయుద్ధమయ్యెను. ఆ పోరు సూర్యోదయముతోడఁ బ్రారంభమై క్షణక్షణంబునకుఁ దీవ్రతఁ దాల్చెను; నెత్తురులు వెల్లివిరిసెను. రక్కసుల వ్రేటులకును బోటులకును వానరులు సొక్కి రాముని శరణిల్లిరి. ఆ తేజశ్శాలి కపిసేనావిహ్వల త్వముఁగాంచి రోషకషాయనేత్రుఁడై యసురసేనాసముద్రము మీఁద ఘోరశరదంభోళీ వర్షము గురిసెను. రక్కసులు సూర్యునిఁబోల గ్రీష్మమేఘంబు లట్లయిరి. ఝంఝానిలవేగంబున కూలిన వృక్షంబులును విరిగిన కొమ్మలును బ్రకటించునట్లుగా రామశరప్రయోగ వేగంబున విఱిగిన రథంబులునుఁ దెగిపడిన మాతంగంబులును గూలిన యశ్వంబు లును బ్రకటించెను. ఆసమర సమయంబున రాక్షసులు తలలు తెగి యంగంబులు విఱిగిపడుట మాత్రము కానవచ్చెనేగాని రాముఁడు కదలి నట్లుగూడ దోఁపకుండెను. పంచభూతాత్మకమైన తమశరీరంబు లందే యుండి యింద్రియార్థముల ననుభవించు జీవాత్మను పామరులు గాననట్లు రాక్షసులు తమమధ్యనుండి తమరినట్లు గాఱించుచున్న రాముని గాన రైరి. రాముఁడు తన సర్వవ్యాపకత్వంబును జూపుటకోయనఁ బ్రతి రాక్షసుని బ్రోలఁ దోఁచెను. వారు భ్రమాస్పదులై 'వీఁడుగో రాముఁడు

పట్టుఁడు కొట్టుఁడు' అనుచు తమలోఁ దమరినే చంపుకొనిరి. రాముని విల్లు వానిహస్తతలంబున దిర్ధిరఁదిరుగుచుఁ దదీయ కాంచనకార్ముకాగ్రద్యుతులవలన నూహింపఁబడు చుండెను. రామచక్రంబు స్వశరీరనాభంబును సత్యార్చిశ్శరారవంబును నేమికార్ముకంబును జ్యాఘోషతటినిర్ఘోషంబును దేజోబుద్ధిగుణ ప్రభంబును దివ్యాస్త్రగుణ పర్యంతంబునునై కాలచక్రంబుక్రియఁ దేజోవిరాజమానమై దర్శనభయంకరముగానుండెను. ఏడుకోట్ల రథంబులును బదమూఁడుకోట్ల మత్తమాతంగంబులును బదికోట్ల సాదివాజినంబులును నూటనలువదియైదుకోట్ల యెనుబది లక్షల పదాతులును దివసాష్టభాగ కాలంబులోపల రామశరాగ్నిశిఖా పరంపరలఁ బరిదగ్ధమయ్యెను. హతశేషులు తమ యుత్సాహంబులను మాని లంకాపురముఁ జొచ్చిరి. రణక్షోణియెల్ల గజాశ్వశవంబులతోను విశీర్ణరథాంగంబులతోను గ్రొన్నెత్తురులు గ్రక్కుచున్న పదాతులతోను నిండి ప్రళయకాలరుద్రుని క్రీడాస్థానమోయన మహాభీలమై తోఁచెను. దేవగంధర్వసిద్ధమహర్షులు రాముని పరాక్రమంబును వేనోళ్ళనుగ్గడించిరి. రాముఁడట్లు మహారణంబొనర్చి చెంతనున్న సుగ్రీవ విభీషణ హనుమదాదులను జూచి 'గాంధర్వాస్త్ర ప్రయోగంబున నింతటి మాయఁ గావించి రక్కసుల నురుమాడితినని తలంపవలదు. ఇదియెల్ల నస్త్రప్రయోగకౌసల్య విశేషమేగాని మాయాకార్య మెంతమాత్రముఁ గాదు. ఇట్టి సామర్థ్యము నాకును శివునకును దక్క నన్యులకుఁ గలుగ' దని చెప్పి వారిసంశయంబును బాపెను.

రాక్షసస్త్రీ రోదనములు

రావణుని మూలబలంబెల్ల నవ్విధంబున రణరంగంబున రాముని చేత నీల్గుట విని లంకానగరమందలి రాక్షసాంగనలు గుమిగూడి భర్తలకై కొందఱును, బుత్త్రులకై కొందఱును, బంధువులకుఁగాఁ గొందఱును, బరిపరివిధంబులఁ బరిదేవనంబులు గావించుచు, 'అయ్యో! కులపాంసురాలా శూర్పణఖ మనకెల్ల నెన్నరాని బాములు తెచ్చెఁగదా! ఆ చెనఁటి వనంబునకుఁ బోనేల? రాముని గామింపనేల? మహాతేజోరాశియు బురుషోత్తముండునునైన రాముఁడేడ? మహాపాతకి శూర్పణఖ యేడ? కటా! మనదౌర్భాగ్యమెల్ల నీశూర్పణఖారూపంబున నవతరించెఁ గాఁబోలు. అయ్యో! ఈ దరిద్రురాలికతన రావణుఁడు రామునితో మత్సరించి సీతను వలచి యాజనకరాజసుతను బందిగొని వచ్చెను.

ఈశూర్పణఖాపిశాచి చచ్చియున్నచో నింతముప్పు మనకుఁ గలుగ నేరదు. రావణుఁడు సీతను వలచుట యాత్మమరణంబును వలచుటయ్యెను. ఆ సాధ్వీమణి యితని కెన్నడును స్వాధీనగాదు. రాముఁ డజేయుఁడు. విజయలక్ష్మి వానికిముందు నడుచుచుండును. రామబలపరాక్రమంబు లెట్టివో విరాధఖరదూషణాదులగతియే చాటుచున్నది. అదిగో వాలి కబంధులు లోకాంతరమందుండి రామవిజయంబును జాటుచున్నారు. వాలికినోడి దిక్కుమాలి ప్రాణరక్షణార్థము ఋష్యమూకము నాశ్రయించి యుండిన సుగ్రీవునకు వానరరాజ్యాభిషేక మొనర్చిన యాకార్యమే రామవిజయప్రకటనంబునకుఁ జాలదా? రామునకు జయము సిద్ధమను టకు వేనవేలు నిదర్శనంబులు గలవు. అయ్యో! ఇంతేల? నాఁడు విభీ షణుఁడు ధర్మార్థసహితంబుగా సర్వరాక్షసహితంబుగా యుక్తియుక్తం బుగాఁ జెవినిల్లుకట్టి చెప్పినను రావణుఁడు మోహావశంబున దానిని వినఁడయ్యెను. తత్ఫలము నేఁడిట్లు పరిణమించెను. ఒండుచో లంకానగర మీక్రియ శవమయశ్మశానవాటియై యార్తరావములతో మాఱు మ్రోయదుగదా. మహాబలుండైన కుంభకర్ణునిగతియు దుర్ధర్షుండైన యతికాయుని పోకయు బ్రియసుతుండైన యింద్రజిత్తుని దుర్మరణంబును వేనోళ్ళ రామప్రభావంబును బ్రకటించుచున్నను రావణుఁడింకను రామతత్త్వంబును గ్రహింపఁడు. ఇతని కేమనవలయు? 'హా! తనయా! హా! నాథా! హా! సోదరా!' అని లంకానగరము గావించు మహార్త నాదంబులేని రాక్షసేశ్వరుని చెవిసోకవా? రథంబులెల్ల నుగ్గునూచ మయ్యెను, వాజిశాలలు పాడుపడెను; గజబృంహితంబులు మఱగెను; లక్షోపలక్షలుగాఁ బదాతులు కూలిరి. రుద్రుఁడో విష్ణుఁడో కాలాంత కుఁడో యీరామరూపంబునుదాల్చి మనవారినెల్ల మ్రింగవచ్చెను. ఇతఁడు మనుష్యమాత్రుఁ డెంతమాత్రముఁ గానేరఁడు. మనుష్యుఁ డెక్కడ? రాక్షసలోక సంహారమెక్కడ? ఇఁక మనకు జీవంబులు దక్కవు. మనభయంబు లింతనరావు; అనాథలమైతిమి, గోడుగోడు మనుచున్నాము. రావణుఁడు వరగర్వాంధుఁడై తన్నుఁ మ్రింగనున్న భయంబును గూడ నెఱుంగఁడు. అతఁడు రామునిచేఁ జారఁబడెను. వానిని ముక్కంటిగూడ రక్షింపనోపఁడు. ఉత్పాతంబులుగూడ రావణవినాశం బునే సూచించుచున్నవి. రావణుఁడంత కఠోరతపంబొనర్చి నలువను మెప్పించి దేవదానవరాక్షసాదులవలనఁ దనకు భయంబు రాకుండునట్లు వరంబును గోరెనేగాని మనుష్యుల సంగతియే తలంపఁడు. బ్రహ్మయు

వానికోరినవరంబు నను గ్రహించెను. రాక్షసేశ్వరుఁ డంతట మహోద్ధతి వహించి ముల్లోకంబులను గాఱించుటయు దేవతలాబాధలోర్వఁ జాలక పితామహుని శరణుజొచ్చుటయు నప్పరమేష్ఠి వారిభయం బుడుపనోపక మహాదేవుని జూపుటయు సురలటకుఁ బోయి వానికి మ్రొక్కుటయు నద్దేవదేవుఁడు ప్రసన్నుఁడై, 'అమరులారా! వెఱవకుఁడు. అచిరకాలంబున స్త్రీయొకతె జనించి రాక్షసవినాశకారిణియై మీకు హితంబొనర్చు' నటనుయు విందుము. ఆస్త్రీ యీసీతయే కావలయును. ఈ బోటి కారణంబున రావణుఁడు సబాంధవముగాఁ గూలనున్నాఁడు. రావణుని దుష్కార్యఫలంబుగా మనకెల్ల శోకాయత ఘోరాంతకము ప్రాపింపనున్నది. మనలను రక్షించు దక్షుఁడు గలుగఁడు. దవాగ్ని వేష్టిత వనాంతరంబునఁ జిక్కిన కరిణీయూథంబు వోలె మహావిపత్పరివృతల మైతిమి. ప్రాణంబులపై నిఁక గోఱియాసలు వలదు. విభీషణుఁడు మహాత్ముఁడు గావున రానున్నయెగ్గు గ్రహించి రక్షకుని జేరి సుఖమందెను. పాపాత్ములకు నట్టిమేలుగూడునా?' యనుచుఁ దమభయదుఃఖంబులను వెలిపుచ్చుచు నొండొరు గవుంగిలించుకొని యుచ్చైస్స్వనంబుల దారుణంబుగా రోదనంబులు గావించిరి.

రావణుఁడు రెండవసారి యుద్ధమునకుఁ బోవుట

రావణుఁ డాదుఃఖరోదనంబులను విని వెచ్చనూర్చి ముహూర్తకాలము మౌనమూని యూఁదుగఱచి నయనంబులు క్రోధాగ్నికణంబులను వర్షించుచుండఁగా దుర్ధర్షుఁడై సమీపంబుననున్న విరూపాక్షాదులను జూచి నవ్వి, 'ఇదిగో చూడుము, రామలక్ష్మణులను గృతాంతనితాంతావేశులఁ గావింతును; శత్రురక్తంబులతో ఖరకుంభకర్ణాదులకుఁ దర్పణంబులొనర్తును; అంతరిక్షంబెల్ల మద్బాణజలదావృతమై నిరవకాశమగుఁగాక. దిక్కులు గాఢతమోమగ్నం బగుఁగాక; వానరులు తండోపతండంబులుగాఁ గూలుదురుగాక; రణభూమి సశర వానరముఖంబులతో గప్పి సనాళపద్మాలంకృతయోయను భ్రాంతిని గలిగించుగాక; భర్తలకుఁగా సోదరులకుఁగాఁ బుత్రులకుఁగా విలపించుచున్న రాక్షసస్త్రీల కన్నీరు శమించుఁగాక; మాంసాశనమృగపక్షులకు నెఱిపండువగుఁగాక. రథంబు నాయత్తమొనర్చి మదీయ ధనూరత్నంబును గొనివచ్చి యుంచిండు; లంకానగరంబున మిగిలియున్న నిశాచరులెల్లరు నావెంట వత్తురుగాక' యని గంభీరస్వరంబునఁ బలికెను.

సేనాధ్యక్షులు వెనువెంటఁ దరలి లంకాపురంబెల్ల దిరిగి యింటింటదూఱి రాజాజ్ఞను జాటిరి. రాక్షసులు ఖడ్గధరులై కొందఱును ముసలహస్తులై కొందఱును శూలపాణులై కొందఱును గదలుపూని కొందఱును పరిఘంబులఁదాల్చి కొందఱును బల్లెంబులఁ గైకొని కొంద ఱును చక్రభిండివాల కుఠారాదినానావిధాయుధంబులను గ్రహించి మఱికొందఱును వెడలిరి. ఆఱుగుఱ్ఱంబులఁ గట్టినరథము వచ్చి యెదుట నిలిచెను. రావణుండా రథంబెక్కి రాక్షససేనాపరివృతుఁడై మహా పార్శ్వాదులు వెంటనంటిరా సింహనాదంబులు బోరుకలంగుచుండగా సకలజీవరాశిని మ్రింగనున్న కాలాంతకుని భంగిఁ బ్రజ్వలించుచు నుత్తర ద్వారము దాఁటెను.

అత్తఱి సూర్యుఁడు కాంతి దొఱంగుటయు దిక్కులు తమోగ్ర స్తంబులగుటయుఁ పక్షులు ఘోరంబుగాఁ గూయుటయు భూమిచలించు టయు మేఘంబులు నెత్తురువానలు గురియుటయు హయంబులు మార్గ మధ్యంబునఁ బడఁబడుటయు ధ్వజాగ్రంబున గ్రద్దవ్రాలుటయు నక్కలు భయంకరముగా నఱచుటయు మున్నగు నుత్పాతంబులు దోఁచెను. రావణుని వామనయనభుజంబు లదరెను; వానిముఖము వివర్ణ మయ్యెను; అతని స్వరము నిష్కారణముగా సన్నగిల్లెను. ఆకాశం బుల్కాపాతములను వర్షించెను. రాక్షసేశ్వరుఁ డాయశుభ నిమిత్తము లను జీరికి గొనక రణరంగముఁ జొచ్చెను.

వానరులు రక్కసుల నెదిర్చి నిలిచిరి. ఇరుమొనలకుఁ దుముల యుద్ధమయ్యెను. రావణుఁడు వానరసైన్యముఁజొచ్చి కాంచనపుంఖ శరంబులను వేనవేలుగాఁ గురియించెను. ప్లవగులు తలలుతెగి కొంద ఱునుఁ గుండియలుప్రీలి కొందఱును బ్రక్కలుచీలి కొందఱును డొల్లిరి. రక్షోనాథుని రథంబేవంక చనెనో యావంకనున్న వానరులు వాని ధాటిని సహింపఁజాలరైరి. క్షణములో రణరంగమెల్ల వానరశవంబుల పేర్పులతో నిండెను. హతశేషులైన కపివీరులు బాణార్దితులై దావా గ్నులఁ దగులుకొన్న గజంబులక్రియ బిట్టఱచుచుఁ బరుగులెత్తసాగిరి.

సుగ్రీవ విరూపాక్షుల యుద్ధము

సుగ్రీవుఁ డదిగాంచి వానరులను మరలించుటకుగా సుషేణుని బంపి తాను రాక్షససైన్యంబు మీఁదికి నుఱికి యూథపతులు చేఁజేతల నందించుచున్న పర్వత పాదపంబులతో మేటిరక్కసుల నొక్కుమ్మడి

జక్కాడి యుక్కిరిబిక్కిరి గావించెను. హతశేషులు వానిదాడికి నోర్వ లేక కేకలు వైచిరి. విరూపాక్షుఁ డాయఱపులువిని తనపేరు చాటించుచు గజారూఢుఁడై వచ్చి సింహనాదంబుఁ గావించి సుగ్రీవుని దాఁకి వానిపయిఁ దీవ్రనారాచంబులువైచి రాక్షసుల భయంబు లుడిపెను. సుగ్రీవుండును విరూపాక్ష బాణవిద్ధుఁడై మహాక్రోధముదాల్చి మహా భూజంబును పెకలించి వైరిగజంబు శిరంబుపైవైవ నమ్మాతంగంబు ఘీంకారంబొనర్చుచు ధనుర్మాత్రదూరము బఱచి పడి మృతినొందెను. విరూపాక్షుఁడంతఁ గ్రిందికి దుమికి సుగ్రీవునకు నభిముఖుండై నిలిచి యాటోపించెను. వానరేశ్వరుండు వాని కెంతయుఁ గనలి పెనుబండ యెత్తి యెదిరిపై వైచెను. రక్షోవీరుఁడు తొలఁగి వ్రేటు తప్పించుకొని కపిరాజును ఖడ్గంబుతోఁ బ్రహరించెను. సుగ్రీవుఁడు ఖడ్గహతికి ముహూర్తమాత్రము ప్రజ్ఞతప్పి తేఱి యుద్వేగించి పిడికిలి నలవరించి విరూపాక్షుని పెన్నురంబున మోదెను. విరూపాక్షుఁడు దండతాడిత సర్పంబుపగిది చెలరేఁగి వానరేశ్వరుని కవచంబును దుత్తునియ లొనర్చెను. సుగ్రీవుఁడు ఖడ్గహతులకు నోర్వఁజాలక సొమ్మసిలి కాళ్ళుచాచి నేలఁబడి తెప్పిఱిల్లి లేచి హస్తతలంబున వానినిఁ బ్రహరించెను. విరూపాక్షుఁ డాతాపు తప్పించుకొని వానరాధిపుని వక్షోభాగంబున ముష్టితోఁ దాఁకెను. సుగ్రీవుఁడు విరూపాక్షుని లలాటంబున నఱచేతఁ జఱచెను. ఆవ్రేటుతోడఁ నయ్యసురవీరుఁడు నెత్తురులు గ్రక్కి నేలఁగూలి దిర్దిర దిఱిగి బొబ్బరించి ప్రాణంబులు విడిచెను. వానరులు చెలరేఁగి యసుర సైన్యంబును నుఱుమాడిరి.

సుగ్రీవ మహోదరుల యుద్ధము

విరూపాక్షుని మరణంబును రాక్షససైన్య వినాశంబును రావణుఁడువిని దైవవిపర్యంబునకుగా వ్యథాక్రాంతుఁడై, 'మహోదరా! ఇఁక నీవే నాయడియాస; నీపరాక్రమంబును జూపి శత్రువులను రూపుమాపుము. నాయన్నంబుఁ దిని జీవింతువుగదా; స్వామిహితంబు నొనర్పఁగా సమయము వచ్చెను. యుద్ధమెట్లొనర్తువో' యనెను. మహోదరుఁడు మాటతోడఁ దెంపుచేసి శలభంబగ్నినట్లు శత్రుసైన్యంబును జొచ్చి తీవ్రబాణపరంపరలేసి వానరుల హస్తపాదోరువులు ఖండింప సాగెను. వానరులు పసిచెడి బెదరి కొందఱు పఱచిరి; కొందఱు సుగ్రీవు నాశ్రయించిరి. వానరేశ్వరుఁడు నిజసేనాపరాజయంబునకు మహో

గ్రుఁడై కొండంతబండను మహోదరుని పయినేయ వాఁడు దానిని మార్గ మధ్యంబుననే తీవ్రశరంబుల ఖండించెను. ఆశిల తుత్తునియలై చెదరి గ్రద్దలు నేలవ్రాలునట్లు రాలెను. సుగ్రీవుఁడంత మహావృక్షంబును బెక లించి యేసెను. దానినిగూడ మహోదరుఁడట్లే గావించెను. వానరేశ్వ రుఁడు క్రోధమూర్ఛితుఁడై చెంతఁ బడియున్న పరిఘ నందికొని హ స్త లాఘవం బేర్పడ దానిని గిఱగిఱ ద్రిప్పివైచి వైరిరథాశ్వంబులను గూల్చెను. మహోదరుఁడు విరథుండై గదఁబూని సుగ్రీవుని దాఁకెను. అట్లు వారు కలియఁబడి యాఁబోతులవలె బోరాడసాగిరి. గదాపరిఘంబు లొండొంటిదాఁకి విఱిగిపడెను. సుగ్రీవుఁడు ముసలంబును చేకొనెను. మహోదరుఁడు మఱియొక గదనుగైకొనెను. అవియు భిన్నాభిన్నము లయ్యెను. అంత వారు ముష్టియుద్ధంబునకుఁ గడగి నొండొరుఁ జఱచుచుఁ బడుచు లేచుచు సందిటఁబట్టి యెత్తివైచుచుఁ బెద్దయుం దడవుపోరి సొమ్మసిల్లిరి. మహోదరుఁడంతట ఖడ్గంబును జలకను జేకొనెను. సుగ్రీ వుఁడు కత్తియు డాలును గ్రహించెను. అట్లు వారు సాయుధులై రోష గర్జనంబులు గావించుచుఁ దలపడి మండలగతులఁ బరస్పరముఁ జుట్టుచుఁ బోరిరి. మహోదరుఁడు పరాక్రమోద్ధతిమీఱి సుగ్రీవుని ఖడ్గంబునఁ బ్రహరించెను. ఆ వ్రేటును సుగ్రీవుఁడు డాలుచేతఁ దట్టివైచి యాకత్తినే లాగికొని యవసరముఁజూచి దానిచేతనే వానితలను ద్రుంచివైచి సింహ నాదంబుఁ గావించెను. మహోదరుఁడు పెనువృక్షమువలె నేలఁగూలెను. వానిపాటునకు రక్కసులు వెలవెలఁబోయి పరుగెత్తసాగిరి. అంతరిక్ష గతులైయున్న సురసిద్ధయక్షసంఘంబులునుఁ బృథ్వీతలగత భూతవర్గం బును సుగ్రీవుని బ్రస్తుతించెను.

అంగద మహాపార్శ్వుల యుద్ధము

మహోదరుండట్లు చచ్చుట మహాపార్శ్వుఁడు విని కటకటంబడి యంగదునిసైన్యము పయిఁబడి ఝంఝూనిలము ఫలంబులను ద్రుంచి దవ్వుఁజోపునట్లుగా వానరవీరశిరంబులు ద్రుంచి వేయసాగెను. కపి వర్యులు వాని ధాకకు నోర్వక విషాదవిముఖులైరి. అంగదుఁడు తన సైన్యంబట్లగుటఁ జూచి పర్వకాలసముద్రమట్లు మహోద్వేగియై యినుప గుదెబట్టి మహాపార్శ్వునిపయి విసరెను. దాని తాఁకుపడి నతఁడు సారథితోడ మూర్ఛనొంది రథంబునుండి డొల్లెను. అంతలోన గవాక్ష జాంబవంతులు కపిసేనాంతరమునుండి వచ్చి పర్వతశిఖరంబులఁబోని

భూరిశిలలుగైకొని మహాపార్శ్వుని రథతురంగంబుల నెల్లఁ గూల్చిరి. అసుర వీరుఁడు పెల్లడరి జాంబవంతుని వక్షంబున మూఁడుశరంబులను నాటి గవాక్షునిఁ బెక్కింట నొప్పించెను. అంగదుఁడు వానికిఁ బరమకుపితుఁడై మహాఘోర పరిఘంబును గైకొని రెండుచేతులఁబట్టి గిఱగిఱఁద్రిప్పి యసురపై వైచెను. దాని తాకునకు మహాపార్శ్వుని చేతి విల్లును శిర స్త్రాణంబును దునిఁగిపడెను. అంతనంగదుఁడు విజృంభించి రక్షోవీరునిఁ గర్ణమూలంబున నఱచేత జఱచెను. మహాపార్శ్వుఁడు గండ్రగొట్టట న్నంగదుని వైచెను. కపివల్లభుఁ డా వ్రేటు తప్పించుకొని ముష్టి యలవరించి వైరియురంబునఁ గ్రుమ్మెను. మహాపార్శ్వుఁడు వజ్రపాతంబుఁబోని యా ముష్టిఘాతంబునకు గుండియలు వ్రీలి నెత్తురుఁ గక్కి-దొఱఁగెను. వాన రులు లంకాపురవిస్ఫాటంబుగా సింహనాదంబు లొనర్చిరి.

రా మ రా వ ణు ల యు ద్ధ ము

రావణుఁడు తన సేనాపతుల మరణంబునకును దనవైరులైన దేవ తలు సంతసించుటకును వానరులు చెలరేఁగి సింహధ్వనులు గావించుట కును మహా విషాదకోపంబులొంది, 'ఇఁకఁ దడయరాదు ; ఇదిగో రామ లక్ష్మణులను వధింతుఁ జూడుము. ఏవృక్షంబునకు సుగ్రీవాది వానర వీరులు చిఱుకొమ్మలై వెలయుదురో, యేభూరుహంబునకు సీతాకాంత దివ్యపుష్పమై తనరారునో యా రామవిటపంబును తుత్తునియలొనర్తు' నని బింకంబులు పలికి తనరథంబును దాశరథిమీఁదికిఁ దోలెను. ఆరథ ధ్వనికి దశదిశలు మాఱుమ్రోసెను ; ధరాతలంబెల్లను సనదీగిరికాననం బుగా సవరాహమృగ ద్వీపంబుగా సంచలించెను. అట్లు రావణుఁడు విజృంభించి సుదారుణంబును మహాఘోరంబునునైన తామసాస్త్రంబును రాముని గుఱిచేసి వైచెను. దాని తీవ్రతకు వానరులు పెక్కురు దగ్ధులై పండుటాకులవలె రాలిరి. అంత రాముఁడు యుద్ధసన్నద్ధుఁడై దిక్కటాహ విస్ఫారంబుగా ధనుర్విస్ఫారదం బొనర్చెను. ఆ జ్యానినదంబునకు రావ ణుఁడు క్రోధవివశుఁడై తీవ్రశరంబులను బరంపరలుగాఁ బ్రయోగించెను. రాముని వింటినారిధ్వనియు రావణుని శరంబులవేగ ధ్వనియుఁ [illegible]డి యకాలప్రళయ మేఘగర్జలఁ దలపించెను. వానరులును రక్కసులును భయవిహ్వలులై గుంపులు గుంపులుగాఁ బడిరి. శశిసూర్యులమ్రోల రాహువట్లు రామలక్ష్మణుల యెదుట రావణుఁడు దోఁచెను. లక్ష్మణుఁడు రావణునితోడియుద్ధముఁగోరి ముందునకు వచ్చి విల్లుదివిచి యగ్నిశిఖోప

శరంబులను రాక్షసేశ్వరునిపయి నేసెను. రావణుఁ డాబాణములను మార్గమధ్యముననే ప్రతిబాణంబులచేత సంహరించి లక్ష్మణుఁడేయు బాణంబునకు రెంటికి రెండుగా మూఁటికి మూఁడుగాఁ బదిఁటికి బదిగా నిజహస్తలాఘవం బేర్పడ బ్రతిశరంబులు వైచుచు వైరిభల్లంబులనెల్లఁ ద్రుంచుచుఁ గొంతసేపు వానితోఁబోరి యనంతరము వానినెడసి రాముని దాఁకి కన్నులనిప్పులు రాల్చుచు వానిపయి శరవర్షముఁ గురిసెను. రావణ ధనుర్ముక్తములై మహావేగంబునఁ దనవంక వచ్చుచున్న శరధారను రాముఁడు ఖండించెను. అంత నిరువురు నొండొరుపయి వాడికోలలను గురియించిరి. అట్లు వారు పరస్పరజిగీషులై సవ్యాపసవ్యమండలగతులఁ జిత్రచిత్రంబుగాఁ దిరుగుచుఁ బ్రళయకాల యములోయన భయంకర మూర్తులై పెద్దయుండడవు పోరిరి. రామరావణధనుర్ముక్తశరంబులు జాజ్వల్యమానంబులగుచు నింగిఁబఱచి విద్యున్మాలాసమాకుల మేఘంబును దలఁపించెను. అట్లు పఱచిన కోలలనడిమిసందులంబట్టి గగనతలంబు గవాక్షితమోయనఁ దోఁచెను; రణరంగమెల్ల గాఢాంధకారమయ్యెను. ఇరువురును శస్త్రవిశారదులును మేటి విలుకాండ్రును దివ్యాస్త్రకోవిదులును గావున యుద్ధంబున సమానముగా విహరింప సాగిరి. ఏవైపునవారు మండలగతులఁ దిరుగుదురో యావైపునుండి బాణపరంపరలు వాతోద్ధూతసముద్రకల్లోలములువోలె నెగచి చిమ్మ సాగెను. రావణుఁడు రాముని లలాటంబునఁ దీవ్రనారాచమాలికను నాటియార్చెను. రాముఁ డాభల్లంబులను లెక్కసేయక రౌద్రాస్త్ర మంత్రంబులను జపించుచు వేనవేలు సాయకంబులను రావణునిపయి గుప్పించెను. ఆశరములెల్ల రావణుని కవచంబును దాఁకి నేలరాల సాగెను. రాముఁడదిగాంచి యాశీవిషంబులఁబోని బాణంబులను సంధించి రాక్షసేశ్వరుని లలాటంబును గుఱిచేసి వదలెను. వానినెల్ల రావణుఁడు ప్రతిశరంబుల వారించెను. రామబాణంబు లట్లు నిరుద్ధములై యైదుతలల పాములవలె నూర్చుచు నేలఁగూలెను. అంత రావణుఁ డాసురాస్త్రంబును బ్రయోగించెను. అయ్యస్త్రంబునుండి సింహవ్యాఘ్రముఖంబులును గంకకాకవక్త్రంబులును గృధ్రశ్యేనవదనంబులును సృగాలాస్యంబులును నీహామృగముఖంబులునుగల తీవ్రబాణంబులు వేనవేలుగా వెడలి నోరప్పళించుచుఁ బంచాస్యమహోగ్రసర్పంబుల పగిది భయంకరములై తోఁచుచు రాముని పయికి రాసాగెను. రాముఁ డాగ్నేయాస్త్రంబును బ్రయోగించెను. అందుండి యగ్నిదీప్తముఖంబులునుఁ సూర్యముఖంబు

లునుఁ జంద్రార్ధచంద్రవక్త్రంబులును ధూమకేతుముఖంబులును గ్రహ నక్షత్రముఖంబులును మహోల్కాముఖంబులును గల శరంబులుప్పతిల్లి మెఱుఁగునాల్కలల్లార్చుచువచ్చి రావణప్రయుక్తబాణంబులను దాఁకి వానినెల్ల మనియలోనర్చెను. వానరులు తమసంతోషంబులను గోలాహలధ్వనుల వెల్లడించిరి.

రావణుఁడు తనయస్త్రంబట్లు వమ్మగుటకుఁ గనలి మయవిహిత రౌద్రాస్త్రంబును బ్రయోగించెను. అందుండి ద్యుతిమంతంబులును వజ్ర సారంబులునైన గదాశూలముసలంబులు ప్రళయఝంఝానిలవేగంబున వెడలసాగెను. రాముఁడు గాంధర్వాస్త్రంబున వానిని బ్రతిహతమొన ర్చెను. రావణుఁడు క్రోధధూమ్రాక్షుఁడై సౌరాస్త్రంబునేసెను. అందుండి దేదీప్యమాన చక్రంబులు వెడలి గగనతలంబెల్లఁ గ్రమ్మి వేనవేలు చంద్రసూర్యగ్రహంబులొక్కటఁ బొలిచెనో యనఁ దోఁచుచు దిగ్దిగంతర నభోభాగంబులనెల్ల వెలిగించెను. రాముఁడు ప్రతిశరంబులు వైచి వానినెల్ల నడంచెను. రావణుఁడు మహోగ్రుఁడై పదిశరంబుల వైచి రాముని మర్మస్థానంబులను గాడించెను. రాముఁడవి లెక్క సేయక రావణుని మర్మస్థానములందు క్రూరనారాచంబులు నాటి వానిని నొప్పించి సుంత విరామముఁ గోరెను.

రావణ లక్ష్మణుల యుద్ధము

లక్ష్మణుఁడు మునుపడవచ్చి వాడియమ్ము లేడువైచి మనుష్య శీర్షకమైన రావణధ్వజమును దుండించి యొక్కకోల వానిసారథితలఁ దెగ టార్చి యేనుతూపుల వానిధనుస్సును ఖండించెను. విభీషణుఁ డంతలోన సందుకొని నీలమేఘనిభంబులునుఁ బర్వతోపమంబులునైన రావణుని రథాశ్వంబులను గదతోఁ బ్రహరించి మట్టుపెట్టెను. రావణుఁడు క్రిందికి దుమికి క్రోధమూర్తియై దీప్తాశనినిఁబోని శక్తినిగొని విభీషణునిపయి వేసెను. లక్ష్మణుఁడు దానిని బాణత్రయంబున భేదింపఁగా నది తుత్తుని యలై విస్ఫులింగములను గ్రక్కుచు మహోల్కాతతివలె నేలఁ గూలెను. రావణుఁ డంతులకు మహాగ్రహంబు నొంది రెట్టించిన పూనికతో గాలమురాసదంబును స్వతేజఃప్రదీప్యమానంబునునైన మహాశక్తిని ధరించి విభీషణుని గుఱిచేసి గిఱగిఱత్రిప్పసాగెను. దానిని జూచి విభీషణుఁడు ప్రాణసంశయమందుట లక్ష్మణుఁడు గ్రహించి వానికి నడ్డమువోయినిలిచి రావణునిపయి బాణవర్షముఁ గురియించెను. లక్ష్మణ

జ్యాముక్తశరపరివృతుఁడై రావణుఁడు విముఖీకృతవిక్రముండగుచుఁ జేయిఁ గదలింపనేరక, 'లక్ష్మణా! విభీషణుని దప్పించితివిగదా? ఆఫలంబును నీవే యనుభవింతువుగాక. మద్బాహుపరిఘోత్సృష్టయై వచ్చుచున్న యీమహాశక్తి నీహృదయ మధించుబాణముగాని తిరియదు' అని వచించి మయమాయాబలనిర్మితయు ఘంటాష్టకవిరాజమానయు నమోఘయునైన దానిని విసరివైచి యార్చెను. ఆశక్తి పిడుగు మ్రోఁతతో లక్ష్మణునిమీఁదికి నుఱికెను. రాముఁడదిచూచి 'స్వస్త్యస్తు లక్ష్మణాయ మోఘాభవ హతోద్యమా' యని పలికెను. ఆశక్తి యురగరాజజిహ్వావలె దీప్యమానమహాద్యుతితో వెడలి లక్ష్మణుని వక్షోభాగముఁ జొచ్చెను. సౌమిత్రి శక్తిహతుఁడై పండుటాకువలె నేలవ్రాలెను.

రామ రావణ ద్వితీయయుద్ధము

రాముఁడు తమ్ముని దురవస్థకు దుఃఖితుఁడై కన్నీరు నించుచు ముహూర్తమాత్రము నిర్విణ్ణతఁ దాల్చెను. ఆశక్తిని లక్ష్మణుని యురంబునుండి పెకలింప వానరవీరులు సమర్థులుగారైరి. రాముఁడంతలోన వ్యసనంబు నణఁచివైచి యుగాంతపావకభీకరమూర్తియై రెండు చేతులఁబట్టి యాశక్తిని విఱచివైచి రావణప్రసారితములై తన మర్మస్థానములను భేదించుచున్న వాలుతూపులను సహించుచుఁ దమ్మునిఁ గవుఁగిలించుకొని వానరవీరులను జూచి, 'మీరెల్లరు లక్ష్మణునిఁజుట్టి కాచియుండుఁడు; చాతకంబునకుఁ జిరకాంక్షితవర్షకాలమేఘసందర్శనంబట్లు నాపరాక్రమంబునకుఁ జిరకాలేప్సితమైన సమయము సంప్రాప్తమయ్యెను. పాపాత్ముఁడును బాపనిశ్చయుండైన యీదశగ్రీవుని దుదిముట్టింతును. వేయేల? రాముఁడో రావణుఁడో యొక్కఁడు మిగులును. ఇరువురము మనఁజాలము. రాజ్యవినాశదుఃఖంబును వనవాసక్లేశంబును దండకారణ్యపర్యటన ఖేదంబును వైదేహీహరణవ్యసనంబును దమ్మునకైన నిరయోపమ మహాఘోరశోకంబును గూడి నానిలువెల్ల నేర్చుచున్న యీమంటలు రావణరక్తధారాప్లుతములై చల్లారునుగాక. ఎవని నిమిత్తము వాలిని వధించి సుగ్రీవునకుఁ బట్టముఁగట్టి కపిసైన్యంబును గూర్చి యిటు తెచ్చితిమో, ఎవనికై మహోత్తుంగతరంగాభీలసముద్రంబున సేతువును నిర్మించి మున్నీటిని దాఁటివచ్చితిమో యీపాపాత్ముఁడిప్పుడు నాకంటియెదుట నిలిచెను. కంటివిసంబుగల పాపజేని దృష్టిపథంబున బడిన వాఁడువోలె నాదృష్టిపథగతుఁ డీకూళ జీవింపఁడు.

వానరవర్యులారా! మీరెల్లరుఁ బర్వతాగ్రముల స్వస్థముగాఁ గూర్చుండి నాకును రావణునకును జరుగనున్న యుద్ధంబును విలోకింపు చుండుఁడు. నేను నిక్కముగా రాముఁడనగుట దేవర్షి చారణగంధర్వులును మజ్జగంబులును నేఁడు గ్రహించుగాక. దేవమర్త్యతిర్యగ్జడంబులెల్ల భూమి గలంత కాలము మాయుద్ధమును నానాగతులఁ జెప్పుకొనుచుండుగాక' అని పలికి యుద్ధాభిముఖుఁడై తప్తకాంచన భూషణంబులైన శిత బాణములను సంధించి రావణుని గుఱిచేసి యేసెను. రావణుఁడు రామునిపయి దేదీప్యమానంబులైన శరంబులను ముసలంబులను దదితరవివిధాయుధంబులను మేఘము జడివానవలెఁ గురిసెను. రామరావణశరంబు లన్యోన్యము దాఁకి ఘోరి పడసాగెను. ఆ బాణంబుల తీవ్రాగ్రంబులు తునిఁగి యుల్కావర్షముగా రాలెను. వారిజ్యాలతఘోషంబులకు సమస్తభూతంబులును దల్లడిల్లెను. రావణుఁడట్లు కొంతవడిఁ బోరి రామబాణవృష్టి వికీర్ణమానుఁడై భయార్తిభావవిహ్వలతఁగాంచి వాతోద్ధూతవలాహకము భంగిఁ దటాలునఁ బలాయనమయ్యెను.

రాముఁడు లక్ష్మణునికై శోకించుట

రాముఁడంత లక్ష్మణునివంక మరలి నెత్తుటఁదోఁగుచున్న యతనికై వగచుచు సుషేణుని బిలిచి, 'భిషగ్వరా! రావణబలనిహతుఁడై భూమిపయిఁబడి సర్పమువలె బొర్లాడుచున్న నాతమ్మునకు నెంతయు దుఃఖమయ్యెడు. నాకుఁ బ్రాణాధికుఁడైన లక్ష్మణుఁడిట్లు నెత్తుట జొత్తిల్లుచుండుటఁ జూచుచుఁ బర్యాకులాత్మకుఁడనైన నేనెట్లు లోర్వనోర్తు? సమరవిఖ్యాతుండును శుభలక్షణలక్షితుఁడునైన నా తమ్ముఁడు నాదురదృష్టవశంబునఁ బ్రాణంబులు వాయునేని నాకు సుఖమేల? జీవమేల? నాకట్టెదుట నాతమ్ముఁడు నిహతుండగుటకు లజ్జించెనో యనఁగా నా పరాక్రమము వెనుదీయుచున్నది; విల్లు హస్తాగ్రమునుండి జాఱుచున్నది; సాయకంబులు సత్త్వహీనములయ్యెను; దృష్టి బాష్పావిలమై కానరాదు; స్వప్నయానంబునందువలె గాత్రంబులు వెనుకకు లాగుచున్నవి; అవయవంబులు కదలియాడవు; దుఃఖము దుర్భర మగుచున్నది; మూర్ఛయయ్యెడు. ఇఁక యుద్ధమేల? జీవితమేల? అయ్యో! లక్ష్మణా! భార్యల నెందఱినో సంపాదింపవచ్చును; మిత్రులెందేనిఁ గలుగుదురు. తమ్ముఁడుమాత్రము దొరకఁడు' అని వ్యసనకలుషస్వరంబునఁబలికి విలపింపసాగెను. సుషేణుఁ డావ్యసనంబును సైరింపనోపక,

'రామా! వగవనేల? లక్ష్మణుఁడు చావఁడు. అదిగో చూడుము వాని ముఖము వికృతంబునుగాని వివర్ణంబునుగాని కళాహీనమునుగాని పొందదు. వాని యఱచేతులందలి రక్తిమ పాయదు; వాని నేత్రంబులు ప్రసన్నంబులై యున్నవి. వాని గుండె యాడుచున్నది చూడుము. మృతులం దీలక్షణములు విపరీతములై యుండును. దుఃఖము వలదు' అని పలికి హనుమంతుని జూచి 'మారుతీ! ఓషధిపర్వతంబునకుఁ జని తచ్ఛిఖరాంతముననున్న విశల్యాసువర్ణసంజీవసంధానకరణులను గొని రమ్ము' ననెను. హనుమంతుఁడు తొంటియట్లు తోడ్తోఁజని యప్పర్వతంబుఁ జేరి యామూలికను గొనివచ్చెను. సుషేణుఁడు వానిచేత లక్ష్మణుని దేర్చి యెల్లరకు నానందముఁ గూర్చెను.

రాముఁడానందబాష్పంబులను గురియుచుఁ దమ్ముని గవుంగిటఁ బొదివి, 'నాయనా! మాభాగ్యవశంబున మరల జీవించితివి. నీవు బ్రదుకవేని నాకీ యుద్ధమేల? విజయమేల? తుదకు సీతయైననేల?' అనెను. లక్ష్మణుఁ డామాటలకు నడ్డపడి, 'అన్నా! రావణునివధించి విభీషణునకుఁ బట్టముఁ గట్టుదు నని ప్రతినచేసితివి. సాధుజనులు మాటఁదప్పరు. ప్రతిజ్ఞాపరిపాలనమేగదా మహాత్త్వలక్షణము? నాకై నీవిట్లు నైరాశ్య మొందుట యుఁకఁజాలు. సింగంబుకంటఁబడినమత్తేభము బ్రదికిన బ్రదుకుఁగాని నీబాణపథగతుఁడైనవాఁడు జీవించునా! సూర్యుఁడస్తమించులోన రావణునిచావుఁ జూడఁగోరుదు. రావణవధ నీకు సమ్మతిమేని విభీషణునకుఁ బల్కినమాట నేయఁదలంతువేని రాజవరేణ్యుఁడైన జనకరాజు యొక్క ముద్దుకూతు సీతాదేవినిఁ బడయుభావము నీకు మువ్మాటికిఁ గలదేని యొండు తలంపక నామాటమన్నింపు' మనెను.

రామరావణుల మూడవ యుద్ధము

అంతలోన రావణుఁడు మఱియొకరథంబెక్కి రాహువు రవిమీఁదికిపఱె రాముని పయికి నురవడించి వజ్రోపమంబులైన శరంబులను గురియింపసాగెను. రాముఁడును రావణుపయి దీప్తానలసన్నిభంబులైన బాణంబులను బ్రయోగింపఁజొచ్చెను. రథగతుఁడై రావణుఁడును ధరాగతుఁడై రాముండు నొండొరులతో యుద్ధమొనర్చుచుండుట దేవాదులు పరికించి యది సరిగాదనిరి. వారిమాట దేవేంద్రుఁడు విని తనసారథిని బిలిచి, 'మాతలీ! నారథధనుఃకవచబాణశక్తులను గొని పోయి రామునికొసంగి వానికిఁదోడ్పడు' మనెను. మాతలి యంతటఁ

గాంచనచిత్రాంగదంబును కింకిణీశతభూషితంబును దరుణాదిత్యసంకాశంబును వైడూర్యమణికూబరంబును హేమజాలవిభూషితంబును శ్వేతచామరయుక్తంబును సువర్ణదండధ్వజంబును హరితవర్ణాశ్వబంధురంబును నైన రథంబును ధనుఃకవచాదులతోడ స్వర్గమునుండి గొనివచ్చి, 'రామా! ఇంద్రముకైన యీరథచాపకవచబాణశక్తులను మహేంద్రుఁడు నీకుఁబంపఁగాఁ గొనివచ్చితిని. ఈరథంబు నారోహింపుము; నేను సారథ్యము వహింతును; శాకశాసనుఁడు దానవులనువలె నీవు రావణుని వధింతు' వనెను.

రాముఁడారథంబునకుఁ బ్రదక్షిణనమస్కారంబొనర్చి దాని నారోహించెను. అంతి రామరావణులకు నద్భుతంబును దుములంబును రోమహర్షంబునైన ఘోరయుద్ధమొనరెను. రావణుఁడు గాంధర్వాస్త్రము నేసిన రాముఁడు గూడ గాంధర్వాస్త్రమునేవైచి దానిని బ్రహరించెను. రావణుఁ డేయస్త్రమును వైచునో రాముఁడుగూడ నయ్యస్త్రమునే వైచి దానినిఁ బ్రతిహతమొనర్చుచుండెను. రావణుఁడు తనయస్త్రంబులెల్ల నిరర్థకంబులగుటకుఁ బరమక్రుద్ధుఁడై మహాఘోరమగు రాక్షసాస్త్రమును బ్రయోగించెను. అయ్యస్త్రము రావణధనుర్ముక్తమై విషవహ్నులు గ్రక్కుచున్న తీవ్రసర్పంబులుగాఁ బరిణమించి నోరువిచ్చి రామునిపయికి నురికెను. అట్లు దీప్తభోగంబులై విషాగ్నులఁ గ్రుమ్మరించుచుఁ దనపయికివచ్చుచున్న యాపన్నగంబులను రాముఁడు చూచి గారుడాస్త్రంబును బ్రయోగించెను. అందుండి వేనవేలు గరుడపక్షులుద్భవించి యాపన్నగంబుల నెగఁదన్నుకొనిపోయెను. రావణుడు తనయస్త్రంబట్లు ప్రతిహతంబగుటకు మండిపడి ఘోరశరవృష్టిని వర్షించి రాముని నొప్పించి మాతలినిఁ బ్రహరించి యింద్రరథధ్వజంబు వ్రక్కలొలఁ గూలనేసి యశ్వంబుల తనువెల్ల జల్లెడక్రంతలుగా నొనర్చి విజృంభించి బుధుఁడు రోహిణిమీఁదికివలె రాముని మీఁదికి నడరి ధూమాగ్నులమండుచున్న సముద్రముకైవడి భయంకరాకారుఁడై తోఁచుచు దివాకరమండలంబును దాఁకనున్నాఁడోయనఁ గానిపించెను.

భాస్కరుఁడు కాంతివిహీనుఁడై కత్తివలె శ్యామలవర్ణము దాల్చి కబంధాకారధూమకేతు సంసక్తింబొంది మహోపద్రవంబుగాఁ దోఁచెను. ఇక్ష్వాకువంశరాజుల నక్షత్రమైన విశాఖానక్షత్రంబు నంగారకుఁ డాక్రమించెను. దేవదానవచారణగంధర్వాళి వికృతంబులనుజూచి విషణ్ణులైరి. విభీషణాదులు దుఃఖమొందిరి.

రావణుఁడు చెలరేగి యిరువది హస్తంబులతోను బాణపరంపరలు ప్రయోగింపసాగెను. ఆశరంబులు నఖశిఖపర్యంతము నాటుట వలన రాముఁడు బాణసంధానమునకుఁగూడ నోపక భ్రుకుటీలలాటుండును సంరక్తలోచనుండునై చూడ్కులచేత లోకంబులను దహింప నున్నాఁడో యనఁ దోఁచెను. రాముని ముఖవైఖరిఁగాంచి సమస్త భూతంబులు బెగడొందెను. మేదినీతలము వడంకెను; పర్వతంబులు చలించెను; సముద్రుఁడు సంక్షోభించెను; విహంగంబులును మేఘంబులును నింగిఁబర్వి ఘోరధ్వనుల గావించుచు మహోత్పాతంబులను సూచించెను; రావణుండును భయవిహ్వలుఁ డయ్యెను.

రామరావణులట్లు మహోగ్రమూర్తులై ప్రాణంబులకుఁ దెగించి పోరిఁ బోరింబోరుటఁగాంచి తమతమ పక్షపాతంబులు వెల్లడిగా నమరులు దాశరథికిని నసురులు దశకంధరునకును జయవచనంబులు పల్కిరి. రావణుఁడు కన్నుల నిప్పులు రాల్చుచు శూలంబును బట్టి దిగ్దిశాస్ఫాలనంబుగా సింహనాదముఁ గావించి,

మ॥ వినుమా నాదుప్రతిజ్ఞ రాఘవ! భుజావీర్యంబు దీపింపఁగా
నిను నీతమ్ముఁ గృతాంతవాసమునకున్ నేనిప్పుడే పంపి దై
త్యనికాయ ప్రముదంబుఁ గూర్చెద సురల్ త్రాసార్తులై నల్దెసల్
చనఁగాఁ గోఁతులు తల్లడిల్లఁ ద్రిజగత్సంభావనల్ మ్రోఁగఁగాన్॥

అని పలికి యాశూలంబును బ్రయోగించెను. అది ఘంటాప్టధ్వనుల మ్రోయుచు విద్యుజ్జ్వాలాప్రదీప్తమై యుగాంతవహ్నిచయంబో యన మండుచు యమునకుఁగూడ వెఱపుఁ గలిగించుచు రామునిమీఁదికి నురికెను. దాశరథి దానిని వారింపఁ బెక్కు బాణములు వైచెను గాని యవి యెల్ల దావాగ్నియందు శలభంబులట్లు భస్మీభూతము లయ్యెను. రాముఁడు తనశరంబు లట్లగుటకు మహోగ్రమూర్తియై మాతలి తెచ్చి యిచ్చిన శక్తిని బ్రయోగించెను. దాని తాఁకునకు రావణుని శూలము ఖండఖండములై కూలెను. అంత రాముఁడు వజ్రకల్పములైన భల్లంబులఁ బెక్కు సారించి దశగ్రీవుని హయంబుల నొప్పించి వానియురస్స్థలలలాటంబులందు మూఁడేసి యమ్ములు గ్రుచ్చెను. రాక్షసేశ్వరుఁడు నెత్తుట జొత్తిల్లి సంపుల్లాశోకంబువహిఁ దోఁచెను.

రావణుఁడట్లు శరార్దితుఁడై మహాక్రోధము వహించి రామునిపయి బాణసహస్రంబును వర్షించెను. దాశరథి నిశాచరశరతాడితుఁడై

లోకత్రోక్కిన క్రోధచండంబున నిశ్వసించుచు యుగాంత భాస్కర తేజో విరాజమానంబులైన యుగ్రబాణంబులను గ్రహించి, 'రాక్షసాధమా! జనస్థానంబున నొంటిగానున్న నాభార్యను నాపరోక్షంబున దొంగిలించి పఱచివచ్చిన నీవును బరాక్రమశాలివే? పతినిబాసి దీనయై మహావిపినంబున నేకాకిగానున్న యబలామాత్రురాలి నపహరించినందులకుగా లజ్జింపవా? నీశౌర్యము స్త్రీలముందరనేగాని పురుషుల ముందర జెల్లునా? పరస్త్రీలను జెఱపట్టు మేటిబంటు నీయట్టివాఁడు గలుగఁడు. వినాథస్త్రీజనంబు విషయంబునఁ గాపురుషకర్మం బొనర్ప లేశమాత్రము వెనుదీయవు; శాస్త్రమర్యాదను బాటింపవు; మానంబు విడిచితివి; సదాచారంబుఁ ద్యజించితివి; దర్పోద్ధతుండవై నీమృత్యువును నీవే తెచ్చుకొంటివి. ఇన్ని యకార్యంబు లొనర్చియు 'నావంటి శూరుఁడు లేఁ' డని యేతులవోదువు. శూరుండవును గుబేరసోదరుండవును దపోబలాదిసమస్తసర్వసమధికుండవు నగుటఁగదా సీతాపహారరూప మహాశ్లాఘ్య యశస్కర కర్మంబు నొనర్చితివి. ఏగర్వము నిన్నిట్లు లోకగర్హితంబును బరమాహితంబునైన దుండగంబునకుఁ బ్రేరేపించెనో యాగర్వముయొక్క ఫలమిప్పు డనుభవింపుము. నీవు సీతను మత్సమక్షంబున ధర్షించియుందువేని యప్పుడే యచ్చటనే నీతలలు రాలియుండును. దురాత్మా! నాఁడు జీవితకాలశేషముండి తప్పించుకొంటివి. నేఁడు చావు మూడి నాకంటఁ బడితివి. ఇదిగో నిన్ను యమసదనంబునకుఁ దరలించుచున్నాను. దీప్తకుండలాలంకృతంబైన నీశిరంబును మచ్ఛరచ్ఛిన్నమై ధరాతలంబునఁబడి బొర్లాడు దానిని క్రవ్యాదిమృగంబులు కాలఁదన్ని నేలనీడ్చుకొని పోనున్నవి. నీయురఃక్షతంబునుండి చిప్పిలనున్న రుధిరంబులు గృధ్రంబుల విదాహముఁ దీర్చుఁగాక' అని పలికి శితశిలీముఖంబుల నతని నాటనేసెను. మఱియు రామునకు వీర్యబలహర్షోత్సాహంబులు రెట్టించెను; దివ్యాస్త్రములెల్లఁ బ్రాదుర్భవించెను. ఆ శుభచిహ్నంబులకు రాముఁడు మహోత్సాహియై నిజశరప్రయోగలాఘువంబును మెఱయించెను. వానరులు శిలావర్షముఁ గురిసిరి. రావణుఁడు రామశరవర్షంబునకును గపులశిలావృష్టికిని డస్సి విఘూర్ణహృదయుం డయ్యెను. ఎప్పుడు వాని మనస్సు వైక్లబ్యము నందెనో యప్పుడే యతఁడు చాపగ్రహణశరసంధానంబులకు సమర్థుఁడుగాక మోడయి నిలిచెను. ఆవిపరీతంబును దత్సారథి పరికించి రావణుని రణరంగమునుండి మెలమెల్లగాఁ దొలగించెను.

రావణుఁడు తనసారథిని దూషించుట

రావణుఁడు కొండొకతడవునకుఁ దెలివొంది తనసారథి సేత గ్రహించి మృత్యుప్రేరణ మోహావశంబులఁ జేసిఁ బెల్లు కినిసి, 'దుర్మతీ! ఈరావణుండు వీర్యహీనుండనియో యశక్తుండనియో తలఁచితివా? నాపౌరుషంబు లీగెనని భావించితివా? పిఱికినై తిననుకొంటివా? ఏకారణంబున నాకిట్టి యవజ్ఞఁ గావించితివి? చిరసమార్జిత మదీయ యశోవీర్య పరాక్రమంబులకు క్షణములోఁ దీఱని మచ్చగలిగించితివి. రావణుఁడు వెనుదీయఁడను లోకవిశ్వాసమెల్ల నీటఁబుచ్చితివి. ప్రఖ్యాతవీరుని విక్రమరంజితుని శత్రువులమ్రోలఁ గాపురుషునిగాఁ జేసితివి. దుర్బుద్ధీ! పగతుని లంచమునకు లోఁబడితివా? అట్లుకాకున్న నిట్టిదొనరితివా? నామేలుఁగోరువాఁ డెవ్వఁడేని యిట్లొనర్చునా? నాకడఁ బెద్దకాలముగా నుండుట మఱువవేని నా యొనర్చిన యుపకారంబులు నీకు విస్మృతి ప్రాయంబులు గావేని, వైరి నన్ను వెదకి రాకమున్నే నారథంబును వానికి నభిముఖంబు గావింపు' మని నిందాపూర్వకముగా నాజ్ఞాపించెను. సారథి యాపరుషవచనంబులు విని, 'రాక్షసేశ్వరా! భయంబునఁగాని మౌఢ్యంబునఁగాని వైరికి లోఁబడిగాని ప్రమాదంబునఁగాని యిట్లు చేయుటగాదు. నీమేలెంతయుఁ గోరుదు. నీచేసినయుపకారంబుల మఱువలేదు. నీహితంబునుగోరి నీకీర్తిని గాపాడఁదలంచి నీయెడఁ గూర్మిం జేసి యట్లొనర్చితిని. నిండుమనస్సుతో నీకు నాయొనర్చిన ప్రియం బిక్కరణి నప్రియమయ్యెను. ఇది కాలవిశేషముగాని వేఱుగాదు. ఎన్నఁడును నన్ను సంశయింపవు. నేఁడు నిష్కారణంబుగా నాకు దోషము మూఁటఁ గట్టితివి. అయినను నాచేఁతకుఁ గారణము వినుము. నీవు పెద్దయుండడవు పోరి సొమ్మసిల్లితివి. నీయెడ యుద్ధానుకూలసౌఖ్యము ప్రహర్షంబులు సన్నగిల్లెను. రథాశ్వంబులును డస్సి దీనములై వర్షమునకుఁ దడిసిన గోవులట్లు ఘర్మపరిశ్రాంతము లయ్యెను. రాక్షససేనయందెల్లఁ బ్రతికూలనిమిత్తములు గానవచ్చెను. సారథి దేశకాలపరిస్థితులను శుభాశుభనిమిత్తంబులను స్వపరరథికుల భావంబులను బలాబలంబులను దైన్యభేదహర్షంబులను గ్రహించి సమవిషమప్రదేశంబుల నెఱిఁగి సమయాసమయంబులను విమర్శించి వైరిఛిద్రంబులను బట్టి కాలానుగుణముగా రథంబును నడుపవలయును. రాక్షసేశ్వరా! ఇవియెల్ల యెఱుంగుదుఁ గావునను రథికరథాశ్వంబులకు విశ్రాంతి యవసరంబని తోఁచెఁ గావునను నే నట్లొనర్చితిని. ఇదంతయు నీయందలిస్నేహమువలనఁ

గావించితినిగాని యొండుగాదు. ఇదిగో నీయాజ్ఞ యొనర్తు; త్రిశుద్ధికి నీపంపుఁ గావించి నీఋణముఁదీర్చికొందు' ననెను.

ఆదిత్యహృదయోపదేశము

రావణుఁ డావచనంబులకు హృష్టచిత్తుఁడై సారథిని బహువిధంబులఁ బ్రశంసించి, 'సూతాగ్రణీ! మనరథంబును రామాభిముఖంబుగా నడపుము. రావణుఁడు వైరిని వధింపక మఱలఁడుగదా' యని రణోత్సాహోక్తులాడి వానికి హస్తాభరణంబును బారితోషికముగా నిచ్చెను. సారథి యంత రథంబును రామాభిముఖంబుగాఁ దోలెను. రావణుఁ డట్లు రణోత్సాహియై మరలవచ్చుట రాముఁడు చూచి 'ఇతఁడు సామాన్యుఁడు గాఁడు. నా పరత్వంబును బ్రకటింపకయే యితని నిర్జించు మార్గము గలదా?' యని లోలోనఁ దలపోయసాగెను.

అంతలోన నగస్త్యభగవానుఁడు యుద్ధవిలోకనార్థియై దేవతల తోడ నచ్చటకు వచ్చి రాముని చింతాకారణంబు నూహించి వానిని సమీపించి, 'నాయనా! నీతలఁపు చిక్కఁగ్రహించితిని. మర్త్యావతారము గ్రహించితివి గావున మర్త్యభావంబును వదలరాదు. రావణుఁడు దుర్జయుఁడనుట నిజము. వానిని జయించుటకుఁ బరమరహస్యము వినుము. వత్సా! సనాతనంబునుఁ బవిత్రంబును సర్వశత్రువినాశకమునైన మంత్ర మొండుగలదు. అది యంతయు నీకు జయప్రదమగును. నిత్యము నవ్యయంబు ఫలదంబును బరమశుభకరంబును సర్వమంగళ మాంగళ్యంబును సమస్తపాపప్రణాశనంబును జింతాశోకప్రశమనంబును నాయుర్వర్ధనంబును బరబ్రహ్మ ప్రతిపాదకంబునునైన యీమంత్రంబును నీకు నుపదేశింతును. ఎవనిని బరమాంతరంగభక్తు లుపాసింతురో, ఎవ్వఁడు సర్వోపాస్యుఁడో, ఎవ్వఁడు నిరతిశయదీప్తిమంతుఁడో, ఎవనివలన లోకంబులు క్రియాపరత్వ మొందునో సకలవ్యవహారాధిష్ఠాత యెవఁడో, ఎవని తేజస్సు సమస్తేతరతేజస్సులను బరిభవించి ప్రకాశించునో, ఎవ్వనివలనఁ జంద్రాదులు దీప్తిమంతులగుదురో, ఎవ్వఁడు సమస్తలోక నియామకుఁడై తనరునో, ఎవ్వఁడు మూలాది బ్రహ్మరంధ్రాంతయోగాధారభూమికలకు నధిష్ఠాతయగునో, ఏ మండలాంతర్వర్తిపురుషుఁడు నిఖిలదేవతలకు నాత్మభూతుఁడో, ఎవ్వఁడు వృష్టిరూపంబున సమస్త భూతంబులకు నిష్టాన్నప్రదాన మొసంగునో, ఎవఁడు త్రిమూర్తిస్వరూపంబున దేజరిల్లునో, షణ్ముఖశరీరకుం డెవఁడో, ప్రజాపతిశబ్దవాచ్యుఁ

డెవఁడో, మహేంద్రస్వరూపంబున నిరవధికైశ్వర్యంబు లెవఁడు గూర్చునో, ప్రసిద్ధసకలప్రదుఁడెవఁడో, జగత్సంహారక కాలమూర్తియు సర్వనియంతయగు యముఁడును, అమృతసూతియైన సోముఁడును, ఉదకస్వామియైన వరుణుఁడును, సమస్తపితృదేవతలును, ధ్రువాద్యష్టవసువులును, హంసాది ద్వాదశసాధ్యులును అశ్వినిదేవతలును సప్తసప్తిమరుత్తులును మనువును శరీరాంతస్థ ప్రాణాది వాయువులును అగ్నిదేవుఁడును బ్రాణికోటిప్రాణంబును ఋతుకర్తయునై యెవఁడొప్పారునో యామహాత్మ్యుని స్తోత్రరూపకమైన యీమంత్రమింతటిదని వచింపరాదు. దీనిని ఆదిత్యహృదయమందురు' అని చెప్పి దానినుపదేశించి యిట్లనియెను.

'రామా! ఈమంత్రప్రతిపాద్య దేవత సర్వసృష్టిస్థితిలయకారకుఁడును సకలయజ్ఞసమారాధ్యుఁడునునై తనరును. వేయేల? లోకమందుఁ బ్రాణికోటికెల్లఁ గ్రియాతత్సాధనంబులను గూర్చు భగవంతుఁడితడే గదా. కష్టములు వచ్చినపుడుగాని కాంతారాది దుర్గమమార్గంబులందుఁ జిక్కినప్పుడుగాని భయహేతువులు గలిగినప్పుడుగాని యీమంత్రమును జపించినచో సర్వాపదలు సమసిపోవును. ఈమంత్రజపంబునకు నధికారినియమము లేదు. ఎల్లరు దీనిని జపింపవచ్చును. నీవు దీనినేకాగ్రమతితో సంకల్పపూర్వకముగా ముమ్మారు జపించి కార్యమునకుఁ గడంగుము; రావణుని దప్పక వధింతు' వని పలికి చనెను.

రాముఁ డంతఁ బ్రయతాత్ముఁడై యాదిత్యునియందు దృష్టినిలిపి యాచమించి మంత్రంబును జపించి మరల నాచమించి శుచియై నిలిచెను. రాముఁడు శ్రీమన్నారాయణాంశసంభూతుఁడైనను లోకప్రరోచనార్థమై యాదిత్యమండలాంతర్యామియైన భగవంతు నట్లు స్తుతింపఁగా నమ్మహాత్ముఁడు దేవతాపరివేష్టితుఁడై వచ్చి, 'రామా! రావణవినాశకాలం బాసన్నమయ్యెను. త్వరసేయు' మని పలికి యంతర్హితుఁ డయ్యెను. అంత రాముఁడు విల్లు పూని రావణవధోద్యుక్తుఁడయ్యెను. అంతలోన రావణునిరథము ఘంటాకింకిణీనినదంబులతో మహావేగంబున నప్రదక్షిణంబుగా వచ్చెను. రాముఁడు వజ్రాభిహతికిఁ బర్వతంబు పెల్లగిల్లి మ్రోఁగుటోయన ధనుష్టంకారమొనర్చి, 'మాతలీ! అదిగో చూడుము. వైరి రథము వేగాతిశయజనితప్రమాదవశంబునఁ గాఁబోలు అపసవ్యముగా వచ్చుచున్నది. ఇది వినాశహేతువనుట

తప్పను. ఇట్టిప్రమాదంబునకు నెడమీయక మనరథంబును వైరిరథంబు నకు నభిముఖంబుగాఁ బోనిమ్ము. వాయువు మింటఁద్రేలినమబ్బునట్లు రావణుని వధించి పుత్తును. దైన్యప్రమాదంబులొందక మనోదృష్టులను నిలిపి వాగెలు చక్కఁగాఁ బట్టి రథము నడుపుము. పురందరుని సారథికి నీకుఁ జెప్పవలయునా? యుద్ధసమయము గావున నిది జ్ఞప్తిచేయుటగాని యుపదేశించుట గాదు సుమా?' యనెను.

మాతలి రామునివచనప్రకారమొనర్చెను. వాని రథచక్రోద్ధతికి రేచిన దుమారముయొక్క తాఁకువడికి రావణునిరథము చలించెను. అసురేశ్వరుఁడు మహాగ్రహమొంది కెంజాయలు గురియుచున్న తన కన్నులనువిచ్చి తేఱిచూచి నిజరథాభిముఖుఁడై నిలిచిన రామునిపయి వాడితూపులు పఱపెను. రాముఁడును వైరిధర్షణామర్షణంబులకు ధైర్య రోషంబులు వహించి మాతలి కొనివచ్చియిచ్చిన యైంద్రశరాసనశరంబు లను గ్రహించెను. వారట్లు పరస్పర వధోద్యోగులై పంచాస్యగజంబుల పగిది నొండొరు దాకిరి.

అత్తఱి రావణుని రథంబుపయి రుధిరంబులు వర్షించెను; సుడి గాడ్పులు మహాతీవ్రములై వీచి యప్రదక్షిణంబుగాఁ జుట్టెను; గృధ్రం బులు గుంపులుగూడి రావణుని తేరు ననుసరింప సాగెను; లంకానగ రము పట్టపగటింటనే సంధ్యారాగగ్రస్తమై యుండుచున్నట్లు దోఁచెను; నిర్ఘాతంబులును మహోల్కలును ఫెళఫెళధ్వనులతో రాలెను. రావణుఁ డున్నచోటు చలించెను; వైరి సైన్యప్రహారణార్థము రక్కసులెత్తిన చేతు లట్లే నీల్గుకొని కదలవాయను; రవికిరణంబులు రక్తనీలధవళ పింగళయుక్తంబులై రావణుని తనువెల్లఁ గప్పెను; సృగాల గృధ్రం బులు నోటనిప్పులుగ్రక్కుచు రావణుని కట్టెదుట భయంకరముగాఁ గూయసాగెను. పెంధూళులు రేగి రాక్షసేశ్వరుని గన్నులు గప్పెను; మబ్బుఁద్రేలకయే యుల్కాశనులు రాక్షససైన్యము మీఁదఁ గురిసెను. దిక్కులును విదిక్కులును దమోగ్రస్తమయ్యెను; అంతరిక్షము పాంశు వర్ష తిరోభూతమై జూడరాకుండెను; శారికలు ఘోరముగాఁ గూయుచు నొండొంటితోఁ బోరుచు రావణుని రథంబుపయి నూర్లకొలఁది పడు చుండెను; రక్షోనాథుని రథాశ్వంబులు జఘనంబులనుండి విస్ఫులింగంబు లను నేత్రకోణంబులనుండి జలధారలను నిరంతరముగా విసర్జింపసాగెను. రక్కసు లీ మహోత్పాతంబులనుఁ జూచి తమ తేనికి దిగులొందిరి.

రామునకు శుభనిమిత్తంబులు పెక్కులయ్యెను. దాశరథి శకునకోవిదుండు గావునఁ దన్నిమిత్తంబులను గాంచి యాత్మవిజయంబును రావణవినాశం బును నిశ్చయించి హర్షనిర్వృతులఁ బడసి విక్రమించెను.

రామరావణులకు సర్వలోకభయావహంబుగా సంగ్రామం బావ హిల్లెను.

"మ. కరిగాత్రంబుల ఘోటకాంగకములం గప్పెన్ సమిద్భూమి య
చ్చెరువై యుండఁగ రథ్యసూతరథిక శ్రేణీవపుః ఖండముల్
దొరగం దుత్తుమురయ్యెఁ గాల్బలము లస్తోకప్రవాహంబులై
పరగెన్ రక్తనదుల్ పిశాచకులసంభక్ష్యకేళీలోలంబుగాన్॥"

వారి పోరు చూచుచు నుభయపక్షవీరులు నిర్నిమేషులై నిలిచిరి. రావణుఁడు రామరథధ్వజంబును గుఱిచేసియేయ నబ్బాణంబు నట్ట నడుమ రథశక్తిం దగిలి విఱిగి కూలెను. రాముఁడు రావణునకుఁ గినిసి యత్యంత తేజోవిశేష జాజ్వల్యమాన తీవ్రబాణంబును సంధించి రావ ణుని ధ్వజంబును గుఱిచేసి వైవ నచ్చర హాతికి రాక్షసేశ్వర రథ ధ్వజము రెండుఖండములై కూలెను. రాముని యాటోపంబునకు రావ ణుఁడు కోపవివశుఁడై బాణవర్షముఁ గురియించి దాశరథి రథాశ్వంబు లను నొప్పించెను. ఆ హయంబులు శరహతంబులయ్యు నుంతయుఁ జలింపకుండెను. రావణుఁ డదిచూచి మఱింత గనలి మాయాబలంబు నధిష్ఠించి గదాపరిఘంబులను జక్రముసలంబులను గిరిశృంగంబులను వృక్షంబులను మఱియు నానావిధాయుధంబులను రామునిపయిఁ గురి యించెను. వివిధశస్త్రమయమైన యావర్షము రామ శరపరిహృతమై దవ్వు చని వానరసైన్యము పయి రాలెను. ఆకాశమెల్ల రావణ బాణ నిరవకాశమయ్యెను. రాముఁడు రావణునకు నవ్వి శరసంధానమొనర్చి యసురేశ్వరుని బాణంబునకుఁ బ్రతిబాణంబులు లక్షోపలక్షలుగాఁ గ్రుమ్మరించెను. గగనభాగము రామరావణ శరనిబిడమై యపరాకాశ మావరించెనో యనఁ దోఁచెను.

ఆవీరశిఖామణులను జూచి సమస్తభూతంబులు నివ్వెఱగందెను. వారిసారథులు తమతమనేర్పు మెఱయించుచు మండలప్రత్యాగత వీథీ గతులఁ జిత్రచిత్రంబుగా రథంబులనునడపి మఱలఁ బరస్పరాభిముఖులైరి. ఆరథంబులు కాఁడితోఁ గాఁడియు ధ్వజంబుతో ధ్వజంబును దాఁకెను. హయంబు లొండొంటిముఖంబుల దరిసెను. రాముఁడంత విల్లు దివిచి

నాల్గుశరంబులు వైచి నిజరథాశ్వంబులకు నడ్డునిలిచియున్న వైరి తురగంబుల నాల్గింటి నవ్వల జోపఁగా రావణుఁడు కోపోద్దీపితుఁడై రామునిఁ బెక్కు టమ్ముల నొప్పించి వజ్రపాతంబులట్టి శిలీముఖంబులను మాతలి మీఁద నేసెను. అవి వానిని ముచుముట్టవయ్యెను. రాముఁడు మాతలికై కోపవ్యసనంబులు గాంచి వాలుతూపులు పెక్కు సారించి రావణునిఁ జలింపఁజేసి తోడ్తోడ నతనిపయి నూర్లార్లుగా శరంబులను గుప్పించెను. రావణుఁడు కోపోగ్రమూర్తియై గదాముసలంబులను వర్షించి రాముని నొప్పించెను.

గదాది నిస్వనంబులకును శరపుంఖపాతంబులకును సప్తసాగరంబులు ఘూర్ణిల్లెను; పాతాళవాసులు కంపిల్లిరి.; భూతలంబు సశైలకాననంబుగాఁ జలించెను; సూర్యుఁడు కాంతిదొఱఁగెను; వాయువు వీఁచుట మానెను; దేవగంధర్వాదులు భయగ్రస్తులై, 'గోబ్రాహ్మణులకు మేలగుఁగాక; లోకంబులు శాశ్వతంబుగా నుండుఁగాక; రాముఁడు రావణుని జయించుఁగాక' అని స్వస్తివాచకంబులు పలుకుచు జపమొనర్పసాగిరి. 'ఆకాశంబునకు నాకాశంబును సముద్రంబునకు సముద్రంబును సాటియగునట్లు రామరావణయుద్ధంబునకు రామరావణయుద్ధమే సాటి' యని చూడవచ్చి నింగి నున్న వారెల్లరు సాశ్చర్యంబుగాఁ బలికిరి.

సీ॥ రథకరితురగోత్థపృథివీపరాగంబు
దెసల నాకసమున దీటుకొనియె
బాణాదిహేతి సంపాతజాతములగు
మంట లర్కాంశుల మరలఁ ద్రోచె
హస్తికపాలరథావయవములు భగ్న
ములగురవము లుగ్రముగఁ జెలఁగె
వివిధసేనాగాంగ విదళనంబునఁ గ్రమ్ము
రక్తపూరములు ఘోరంబులయ్యె

గీ॥ అతులయప్రౌఢి రాఘవరాక్షసేంద్ర
చండసైన్యద్వంద్వంబు నుద్దండసమర
గతుల వెక్కసంబొనరించె ఖచరసాధ్య
సిద్ధులకు ముక్కుపై వ్రేలు చేరెనపుడు॥"

అంత రాముఁడు పన్నగంబునుబోని శరంబొండు సంధించి శ్రీమంతంబును కుండలమండితంబునైన రావణుని శిరంబును ద్రుంచెను. ఆ తల క్రిందపడుటయే తడవుగా రావణునకు మఱొండు తల మొలచెను. దానిని గూడ రాముఁడు ఛేదించెను; వెను వెంటనే మఱియొకటి

మొలచెను. రాముఁడు నూటొక్కసార్లు రావణుని తలలు ద్రుంచుటయు నవి వెనువెంటనే మొలచుచుండుటయు నసురేశ్వరుఁడు చావకుండుటయుఁ గాంచి, 'అహో! ఏమియీవింత! మారీచుని బరిమార్చిననాఁడు గాని ఖరదూషణులను ద్రుంచిననాఁడు గాని విరాధుని శిక్షించిననాఁడుగాని కబంధుని గడతేర్చిననాఁడుగాని మఱియెన్నడుగాని నాశరంబులు వమ్మగుట యెఱుంగను. అట్టివిగూడ నేఁడితనియెడ వ్యర్థమయ్యెనుగదా' యని చింతించి రెట్టించిన పట్టుదలతో మరల వానిపయి శరవర్షముఁ గురియించెను. రావణుండును దెగించి గదాముసలంబులను రామునిపయి వర్షించెను. అట్లు వారు కొంతవడి నేలనుండియుఁ గొంతవడి నింగి నుండియు మహాభయంకర యుద్ధమొనర్చిరి. ఫాల్గుణశుద్ధచతుర్దశినాఁడు లంకాదహనము, పూర్ణిమనాఁడు రాముఁడు సముద్రతీరము చేరుటయు బహుళప్రథమా ద్వితీయా తృతీయలందు దర్భశయనంబును బహుళాష్టమినాఁడు సువేలాచలారోహణంబును నవమినాఁడు యుద్ధప్రారంభము నయ్యెను. నాఁడుసుత అమావాస్యవఱకు విరామమెట్టిదో యెఱుంగని యీరణంబప్పుడు మహాఘోరమై వర్తిల్లెను. పర్యవసానమెప్పుడో యెట్లో యని సురాసురులు తహతహ పడసాగిరి.

యుద్ధమన్నినాళ్లుజరిగినను రామునకు జయంబు గలుగమి మాతలి చూచి, 'వీరాగ్రణీ! ఇతికర్తవ్యతామూఢునట్లు వర్తింతువేల? రావణుని నుపేక్షింతువా? రామా! దైవసూచితమైన రావణవినాశకాలమాసన్నమయ్యెను. బ్రహ్మాస్త్రము గలుగదా?' అని జ్ఞాపకపఱచెను. రాముఁడట్లు మాతలివలనఁ బ్రబోధితుఁడై బ్రహ్మాస్త్రంబును గ్రహించి వేదోక్తప్రకారము దాని నభిమంత్రించి సంధించెను.

రావణవధ

రాముఁ డమ్మహాస్త్రంబును గూర్చినంతనే భూతంబులెల్ల భయమందెను; వసుంధరామండలము వడఁకెను; దశరథసూనుఁడంత నయ్యస్త్రంబును గర్ణాంతముగాఁ దివిచి వదలెను. అది రాక్షసేశ్వరుని హృదయంబునుజీల్చి దూఱివచ్చి తూణీరముఁ జొచ్చెను.

"శా॥ రామాస్త్రక్షతరక్తధారలాలుకన్ రక్షోవిభుండంత సు
త్రామోదంచిత వజ్రభిన్నమగు గోత్రక్ష్మాధరంబోయనన్
భూమింగూలె శరాసనంబు శిథిలీభూతత్వమొందంగ మ
ద్దామాక్రందము సేయుచున్ విగళితాంతఃప్రాణసంచారుఁడై॥"

"మ॥ ధరణీభూధరదిగ్గజాహిపతు లుద్యత్ప్రీతులై క్రుంగి రు
ద్ధురభీతిన్ హతశేషదైత్యగణముల్ దూలెం బ్రమోదించె వా
నరయూథంబులు సిద్ధసాధ్యసురలానందించి రేపార న
చ్చరలుం గౌతుకమొందియాడిరి సముచ్చద్గేయవాద్యంబుగాన్ ॥"

"మ॥ మొరసెన్ దివ్యమృదంగవాద్యములు సమ్మోదంబుగా గంధమే
దురమై చల్లనిగాలివీఁచె దెసలుం దోడ్తోన నాకంబు సుం
దరనైర్మల్యమునొందె భూతములు నుద్యత్ప్రీతిమైఁ బేర్చె ది
క్కరినాదంబులు మించె భద్రము సమగ్రంబయ్యెఁ జంచద్గతిన్ ॥"

విభీషణుఁడు రావణునిగూర్చి దుఃఖించుట

అట్లు రామరావణ యుద్ధంబమావాస్యతో బరిసమాప్తమయ్యెను. విభీషణుఁ డంత రామునిఁ బ్రస్తుతించి రణరంగము వంకఁ దలఁద్రిప్పెను. రావణుని శవము వాని దృష్టిపథగతమయ్యెను. ఆశవంబును జూచి నంతనే విభీషణుని పూర్వవైరంబులెల్ల దిగజారెను. అతఁడు నిర్భర దుఃఖవివశుఁడై, 'అకటా! అన్నా! శూరాతిశూరుండవనియు నసదృశ పరాక్రమశాలివనియు నిఖిలశాస్త్రవేత్తవనియు రాజనీతిజ్ఞశిఖామణి వనియు జగద్విఖ్యాతిని గాంచితివి. అట్టివాఁడవయ్యుఁ గామమోహావశం బున హితంబు వినక ఘోరమృత్యువు నోట దూఱితివి. అన్నా! సీతాపహరణంబు పాపకరమేగాక రాక్షసకులవినాశ హేతుభూతంబు గూడ నగునని నాపల్కిన మాటకుఁ బ్రహస్తుఁడు ప్రహసించెను; ఇంద్రజి నవ్వెను; అతికాయనరాంతకులు గేలిసేసిరి. ఎల్లరుఁ దమగర్వ ఫలంబు ననుభవించిరి. అన్నా! నీసంగతి యన్యులవంటిదిగాదు. నీపత నము సూర్యుఁడు నేలరాలినట్లుగాఁ జంద్రుఁడంధకారంబున మునిఁగి నట్లుగా నగ్ని చల్లారినట్లుగా నయ్యెను. నీచనుటవలన నుత్సాహశక్తి నిరాశ్రయయు బ్రపంచము శూరశూన్యము నయ్యెను. అహో! శౌర్యంబనెడి క్రుంగువేఱు నాశ్రయించి పెరిగి తపస్సనెడి చేవతో దన రారి ధైర్యంబను చిగురుటాకు జొంపంబులుదాల్చి సాహసంపుఁ బూవులు పూచి చెన్నొలయుచుండిన రావణవృక్షంబును రామఝంఝా నిలంబు సమున్మూలమొనర్చెనుగదా. కులవంశవంశంబును గోపాపత గాత్రంబును బ్రసాదహస్తంబునుగలిగి తేజోవిషాణంబులఁ జెనక రాకుండిన రావణమత్తగజంబు క్షణములో నిత్యోకు సింహనిహతమై నేలఁగూలెను. పరాక్రమోత్సాహంబులనెడి మహోర్చులు గ్రాలఁగా, నిట్టూర్పు ధూమంబెగయఁగా స్వబలప్రతాపదుస్సహమై మండుచుండిన

రాక్షసాగ్ని రామపయోధర సంసిక్తమై చల్లారెను. రక్కసులనెడి కొమ్ములును మూఁపురంబును నాఁడోఁకయుఁ గలిగి చెలరేఁగుచు వైరుల నురుమాడుచు గర్వంబున మదగజరాజంబునుబోలి విషయతాల్యరూప కర్ణ నేత్రంబులువిచ్చి యథేచ్ఛావిహారంబులనుండి రావణవృషభేంద్ర మును రామవ్యాఘ్రము గావుగొనెను. కటా! అన్నా! నీకై యెంతయు దుఃఖింతు' నని విభీషణుఁడు విలపింపసాగెను.

రాముఁడు విభీషణునోదార్చుట

రాముఁ డది చూచి, 'విభీషణా! రావణునికిగా వగవఁ గారణము లేదు. అతఁడు వీరస్వర్గంబును జూఱగొనెను. జంకుకళంకులు లేని యట్టి వీరమరణం బెల్లరకు సిద్ధింపదు. క్షత్రధర్మస్థిరులై రణరంగంబునఁ బ్రాణం బులర్పించిన వీరులకుగా దుఃఖింపనేల? ఎవని పేరుచెప్పినంతనే ముల్లో కంబులుఁ దల్లడిల్లుచుండునో యట్టి మహాపరాక్రమశాలి కాలవశతనంది నందులకై శోకించుట యుక్తముగాదు. యుద్ధంబున జయమే గలుగు ననెడి నిశ్చయము లేదు గదా. శూరునకు జయలక్ష్మియో స్వర్గలక్ష్మియో యొకటి చేకూఱుట సిద్ధము. వీరస్వర్గము పూర్వాచరిత మార్గమేగాని నూత్నపథము గాదు. వీరస్వర్గశ్రీసమాశ్లిష్టుని గూర్చి వగపు తగదు. మఱియు జనన మరణంబులు శరీరధారులకు సహజంబులు. లోకవ్యవ హారంబును బట్టిగాని శాస్త్రదృష్టిని బట్టిగాని జ్ఞానమార్గమును బట్టిగాని నీదుఃఖంబునకుఁ గారణము గానరాదు. అశోచ్యమునుగూర్చి శోకించుట వెఱ్ఱితనమగును. విభీషణా! సర్వముఁ దెలిసియు నీవిట్లు దుఃఖింపనగునా? చింతలుమాని కర్తవ్యముఁ జేయు' మనెను.

నావుడు, 'రామా! దేవదేవేంద్రులవలనఁ గూడ నోటమి యెఱుంగని రావణుఁడు సముద్రము చెలియలికట్టనుంబలె నిన్నుఁ దాఁకి విఱిఁగెను. ఈ రాక్షసేశ్వరుఁడు చేసిన దానము లిన్నవరావు; ఈయన గురుజనంబు నెంతోభక్తితోఁ బూజించెను; ఈ దానవాగ్రణి యను భవింపని భోగము గలుగదు; భృత్యులను బోషించుటయందుఁ గాని మిత్రులకు ధనమిచ్చుటందుఁ గాని యింతటివాఁడు లేఁడనిపించుకొనెను. ఇతనిని విరోధించి యోటుపడక పోయినవీరుఁడు నీవు దక్క యన్యులు లేరు. మఱియు నితఁడాహితాగ్నియు మహాతపస్సంపన్నుండును వేద పారగుఁడును మహాకర్మఠుఁడునై తనరెను. అట్టివానికిఁ బ్రేతత్వపరి హారార్థముగా నౌర్ధ్వదైహికక్రియలు యథోచితముగా జరుపుటకు నను

గ్రహింపు' మని విభీషణుఁడు కోరెను. రాముఁడు వానితలంపును గ్రహించి, 'విభీషణా! ఎంత వెఱ్ఱివాఁడవోయి నీవు! వైరము మరణపర్యంతమేగాని యనంతరము చెల్లునా? ఆవల దానివలన ఫలమేమి? ఇతఁడిప్పుడు నీకెట్లో నాకు నట్లే యని గ్రహింపుము. యథోక్తసంస్కారంబు లెల్ల వీనికిఁ గావింపుము. రావణుఁడు మహాతపశ్శాలియనియు వదాన్యోత్తముండనియుఁ బరమకర్మఠుండనియు వచించితివి. నీవచించినది సత్యము. అయిననొక్కటి గ్రహింపుము. ఇతం డివియెల్ల సోపాధిక బుద్ధితో నొనర్చెను. అట్లుగాక వీనినెల్ల నిరుపాధికబుద్ధితో నితఁడు చేసియున్నచో నిట్టిగతి యితనికి రాఁజాలదు. సోపాధికకర్మంబులకు లౌకికసంపదలు చేకూఱునేగాని మోక్షభాగ్యంబు గలుగనేరదు. లౌకికసంపదలకు నంతముగలదు. ఈరహస్యమెఱింగి వర్తించువాఁడు శాశ్వతసుఖమునందును. రావణుఁ డీరహస్యమెఱింగియుఁ బూర్వదుర్వాసనాబలవిశేషంబును జయింపనేరక దుర్గతిజెందెను. ఇట్టి దుర్వాసనలు పూర్వకర్మవశంబున దుర్వారములైనను వానినిఁ జిరాభ్యాస వైరాగ్యాది ప్రయత్నంబులవలన నివారింపనగును. అట్లొనర్చువారు క్రమక్రమముగా సంశుద్ధచిత్తులై యుత్తమగతి నొందుదురు. రావణునకుఁ గల ధైర్యోత్సాహ సాహసాదు లీవంకకు మరలి యుండినచో నతఁడు మహాత్ములకెల్లఁ దలమానికమై యుండు' నని చెప్పెను.

రావణ శుద్ధాంతకాంతా పరిదేవనము

అంతలోన రావణుని భార్యలు పతిమరణదుఃఖప్రేరితలై వారించినను నిలువక యంతఃపురమునుండి యుత్తరద్వారంబున వెడలి దూడలఁ బాసిన గోవులపగిదిఁ బనవుచు విరిసిన కేశజాలంబులతో రణభూమిఁ జొచ్చి 'హా! రాజపుత్త్రా!' యని రామునిఁ బేర్కొనుచు 'హా! నాథా!' యని భర్తను దలఁచి విలపించుచుఁ గబంధాంకంబును శోణితకర్దమంబును నైన యయ్యాజితలంబెల్ల వెదకి పతినిగాంచి తెగినతలలక్రియ వానిపయింబడి, భర్తృశరీరంబును గవుంగిటఁ గూర్చి యొకతెయు, వాని చరణంబులఁబట్టి యొకతెయు, వాని కంఠంబును సందిటఁ జేర్చి యొకతెయు, వాని భుజంబులెత్తి యురంబున నుంచుకొని యొకతెయు, వాని శిరస్సు నంకంబున నిడి యొకతెయు నిట్లందఱు నన్నివిధంబుల వానిని జుట్టి హిమజలంబులఁ బోని కన్నీరు నించుచుఁ బెనురోదన మొనర్చిరి. అట్లు వారు క్షణక్షణవర్ధమానదుఃఖదీనలగుచు, 'హా! నాథా! జీవి

తేశ్వరా! సురాసురోరగాదులవలనఁ గూడ భయంబెఱుంగని శూరునకు నీకు నేఁడు మనుష్యమాత్రునివలనఁ జావు సంప్రాప్తమయ్యెనే? నీ ధాటికకు ముల్లోకంబులు తల్లడిల్లుచుండెను. నీకనుసన్నల దిక్పతులు వర్తించుచుండిరి. ఆపరాక్రమాదులు నేఁడేమయ్యెను? అయ్యో! హితులను వినక సీతను దెచ్చితివి. తత్ఫలముగా నీవును నీరాక్షసలోకంబును నీఱయ్యెను. నాథా! నీతమ్ముని మాట వినియున్న నిట్టిచేటు వాటిల్లదు. కాలవశంబునం జేసి కాకున్నచోఁ దమ్ముని నట్లవమానింతువా? వాని మాట విని సీతను రామునకు నప్పగించియుండినచో మూలహారిమైన యీవ్యసనము మనకెల్లఁ దొలఁగియుండును; విభీషణుని మనస్సు చెల్లియుండును; రాముఁడు మనకుఁ గూర్మిమిత్రమై యుండును; మాకీ వైధవ్యము తప్పియుండును. క్రూరబుద్ధిఁ జేసి సీతను బలాత్కారముగాఁ గొనివచ్చి బందిచేసి నీకును మాకును రాక్షసకులంబునకును నేకకాలంబున నిట్టి చెట్ట గలిగించితివి. అయ్యో! నిన్ను నిందింప నేల? ఎల్లధర్మంబు లెఱింగియు నీవిట్లు వర్తించుట కాలవశంబునఁగాక మఱియొకటఁగాదు. దైవము దాయయైననాఁడెవరేమి చేయఁగలరు? దైవోపహతునకు నర్థబలముగాని విక్రమబలముగాని నిరర్థకములు; దైవగతిని మఱలింపఁ దరముగాదు' అని పలువిధంబుల రోదనంబులు గావించిరి.

మందోదరీ విలాపము

అంతలోన మండోదరి యటకువచ్చి శవమై పడియున్న భర్తను జూచి, 'మహాభాగా! వైశ్రవణానుజా! నీకోపంబునకుఁ బురందరుఁడు గూడ వడఁకును. నీభయంబున సురాసురమహీసుర చారణగంధర్వాదులు దిశలు ప్రాఁకిరి. రాక్షసేశ్వరా! అంతటివానిని నిన్ను మనుష్యమాత్రుఁడు జయించెనని వినుటకు లజ్జింపవా? పరాక్రమ విజిత త్రైలోక్యరాజ్యశ్రీ విరాజమానుండవైన నిన్ను వనగోచరుఁడైన మర్త్యుఁడు వధించుటకన్న నాశ్చర్యము గలదా? మానవలోక దుష్ప్రాప్య దేశము నందుండియుఁ గామరూపివయ్యు రామునివలన నోటు బడితివా? నీపరాక్రమంబసదృశము; నీబలంబనంతము. అట్టి నిన్ను వధించుట మనుష్యమాత్రుని కార్యముగాదు. రాముఁడు జనస్థానంబున ఖరదూషణాదులను జతుర్దశ రాక్షసబలముతోడ సంహరించిననాఁడే యతఁడు మర్త్యమాత్రుఁడు గాఁడని యూహించితిమి. దేవతలకుఁగూడఁ జొఱరాని యీలంకానగరంబునకు వానరమాత్రుఁడు హనుమంతుఁడు

వచ్చినప్పుడే మాయామాహద్రృఢమై మేము వ్యథితచిత్తుల మైతిమి. వానరులు మహాసాగరంబునకు సేతువును గట్టిరని విన్నంతనే మాగుండియలు నీఱయ్యెను. ఎవఁడు సర్వాంతర్యామియుఁ బరమాత్మయు షడ్భావవికారరహితుండును సనాతనుండును బరాత్పరుండును నై యుండియు వివిధచిత్రజగన్నిర్మాణలీలాలాలసుఁడగుచుఁ దద్రక్షణార్థముఁ బురుషకారకర్మసంసర్గవంతుఁ డగుచు గదాశంఖచక్రంబులు ధరించి వైకుంఠంబున వెలయుచుండునో, ఎవని వక్షోభాగంబున శ్రీవత్సలాంఛనం బొప్పారుచుండునో, వాగర్థంబులువలె సిరియు నెవండును నిరంతరం బవినాభావంబున నుండునో, యట్టి పరిచ్ఛేదరహితుండు సత్యపరాక్రముఁడు శ్రీమహావిష్ణువు రామరూపంబున నవతరించి వానరులుగా నవతరించిన దేవతలతోఁగూడి లోకహితార్థము సర్వలోకవిరోధులైన రాక్షసులను బరిమార్చెననుట ముమ్మాటికి సత్యము. నాథా! ఏ యింద్రియంబులను మొదట జయించి తర్వాత ముల్లోకంబుల నోడించితివో యాయింద్రియంబులు పూర్వవైరంబును బురస్కరించుకొని సమయము వేచి నిన్నుఁ దటాలున నోడించెను. ఆ కారణంబున నింద్రియంబులకు లోఁబడితివి. తత్ఫలముగా నీకిట్టి దుర్మరణము సంభవించెను.

'రామునితోఁ బగవలదని చెవినిల్లుగట్టి చెప్పితిని. నా మాటఁ బాటింపవైతివి. రాక్షసేశ్వరా! పరస్త్రీవిమోహము సర్వవినాశకరమని శాస్త్రంబు లుద్ఘోషించును. సీతాదేవి కేవల స్త్రీమాత్రురాలని భావింపవలదు. ఆమె పతివ్రతాతిలకంబును జగన్మాతయుగాని వేఱుగాదు. అట్టి మహనీయురాలిని జెఱపట్టు దుర్మతులుందురా? పతివ్రతయగు నేని నన్నేల దహింపదయ్యెనందువా? ఆతల్లి వసుంధరవలె క్షమావతి గావున నిన్నట్లు గావింపదు. ఆమెనీకుఁ గీడు దలంపకున్నను నీయకార్యదోషంబును సీతాతపఃప్రభావంబును నిన్ను హరించెను. ఎప్పుడు నీవప్పరమపతివ్రతా తిలకంబును స్పృశించితివో యాక్షణమందే నీవు దగ్ధుండవై యుండవలయును. అట్లుగానందులకుఁగా గారణంబు నూహింపలేక దేవతలింద్రాగ్ని సహితంబుగా వెఱఁగందుచున్నారు. సుకృతదుష్కృతులకుఁ దత్ఫలములు తప్పవు. కాలానుగుణ్యముగా నవి గలుగుచుండును. సద్యఃకాలముననే యవి గలుగనందున వానిని నిరసింపఁదగదు. విభీషణుఁడు రామాశ్రయరూపసుకృతి నొనర్చి శుభముఁ బడసెను. నీవో సీతాపహరణరూపపాపంబు నొనర్చి యీగతిఁ దెచ్చికొంటివి. నాథా! సీతయెడ నీకిట్టి బుద్ధిజనించుట నీ దుష్కృతపరిపాకముగాని వేఱుగాదు.

ఆమెరూపంబును జూచి మోహావశుండ వైతివా? రూపలావణ్యంబు లందు సీతాదేవిని మించిన ప్రమద లెందఱో నీకుఁగలరు. ఒరులసంగతి యేల? రూపచాతుర్యాదులందు సీతాదేవికి నేను సాటిరానా? అట్టి ప్రియురాలు నీకుండఁగా నీవన్యకాంతను గామింప నేల? మోహము గన్ను గప్పి యింత చేసెను. ప్రాణులకు నిర్నిమిత్తమరణము గలుగదు. మైథిలి నీచావునకు నిమిత్తమాత్రురాలయ్యెను. కటా! మనోహరా! సీతా రూపమృత్యువును వరించి దాని నెంతదవ్వునుండి మోసి తెచ్చికొంటివి? నేటితో సీతాశోకము దీఱెను? ఆమె యింక రామునితోఁగూడి యథా సుఖము విహరింపగలదు.

నాగతి యేమయ్యెనో చూతువా? నీకంటికినింపుఁ గూర్చుటకై చిత్రవిచిత్ర మాల్యాంబరాదులను గైసేసి నిన్నుఁగూడి యెనలేని సంప దలఁ బొలుపారుచుఁ గైలాసమందరమేరునగసీమలందునుఁ జైత్రరథ వనాంతరములందును దేవోద్యానములందును విమానవిహారములు సలు పుచు దేవభోగంబు లనుభవించుచుండిన నీ మండోదరికి నేటితో నట్టి కామభోగములెల్లఁ గఱవయ్యెఁగదా? నాఁటిసంపదలను నేఁటి దుఃఖము లను గాంచి రాజ్యలక్ష్మి నిక్కముగాఁ జంచలయగుట గ్రహించితిని. హా! రాజా! ఏనీచారువక్త్రము సుకుమారంబును సమున్నతంబునునై చంద్రశ్రీకమలసౌందర్యంబుల మెచ్చక సూర్యతేజోవిరాజమాన కిరీట సమలంకృతిని గాంచి రక్తాధరంబుతోను మాణిక్యకుండలంబులతోను దీపించుచు మదవ్యాకులలోలాక్షంబును వివిధమాలికా శోభావహంబు నునై మొలకనగవు తేఁటమాటల నింపు గూర్చుచుండెనో యానీ వక్త్రము నేఁడు రామభల్లనిర్భిన్నమై నెత్తుటఁ దోఁగుచు మేదోమస్తి ష్కంబులను గార్చుచు రథపరాగరూక్షంబై పడియుండుటఁ జూడ నోఁచిన నాదౌర్భాగ్యంబు నేమనవలయునోగదా? హా! నాథా! నీకు నిరయంబును నాకు వైధవ్యంబును గలుగునని కలలోఁగూడఁ దలంప నైతిని. మయునకుఁ బుత్త్రినై రాక్షసేశ్వరునకు నిల్లాలినిగాఁ దనరి ఇంద్ర జిత్కిఁ దల్లినిఁగా నోచిన నాభాగ్యమున కెంతయు గర్వించితిని. స్త్రీకిఁ దండ్రియు భర్తయుఁ గుమారుండును గాలానుసారముగా రక్షకులగు చురు. అట్టి యండ నాకుఁ దీఱెను.

హా! ప్రాణేశ్వరా! ఇంద్రనీలాచ్ఛాయాస్నిగ్ధమై శైలోన్నతిఁ దనరి కేయూరాంగద వైడూర్యముక్తాదామపుష్పహారంబులఁ దేజ రిల్లుచు విహారసమయంబులందు నత్యంత రమణీయంబును సమరకాలము

లందు మహోదీ ప్తవంతిమునై వివిధాభరణంబుల కలిమి మెఱుంగుల తోడి తోయదముక్రియఁ దనరారుచుండిన నీతనువు తీవ్రబాణపరంపరాకలితమై తొకుటకుఁగూడ నలవిగామి నాకుఁ గడసారి పరిష్వంగభాగ్యంబును దవ్వయ్యెనుగదా. నాథా! ఇదంతయుఁ గలయో జాలమో గానోపును. కాకున్న నీకును మరణమా? లోకలోకాంతర రత్నరాసులకు నెవని బొక్కసంబులు చాలవయ్యెనో, ఎవని పేరు చెప్పినమాత్రాన ముజ్జగంబులుఁ దల్లడిల్లునో, లోకపాలు రెవనికి నూడిగంబు సేయుటయ్యెనో, ఎవని బాహుబలంబునకు ముక్కంటికైలాసగిరి యోమనగాయయయ్యెనో, ఎవని పరాక్రమప్రచారంబునకు సురాసుర యుద్ధంబులు పెనుథక్కాలై వెలయునో, ఎవనిని లోకవిద్రావణుండనియు భూతవిరావణుండనియు వచింతురో, ఎవని యోజోదర్పంబు లింతనరావో, ఎవని ధాకకు వెఱచి నివాతకవచులు ప్రణమిల్లిరో, ఎవనిని స్వాతంత్ర్యప్రతిష్ఠాపనాచార్యుఁ డందురో, సమస్తమాయ లెవని ననుసరించి వర్తించునో, ఎవని శుద్ధాంతంబులు దేవసుర రాజకన్యకామణుల వలనఁ గిక్కిఱిసి యున్నవో, ఎవనికిఁగా శత్రుస్త్రీ నయనంబులు నిరంతరాశ్రుధారలఁ గురియుచుండునో, ఎవనివలన లంకారాజ్యము సనాథమయ్యెనో, ఎవఁడు తనతలలు శివారాధనంబునకుఁ బుష్పంబులుగా నర్పించెనో, ఎవనివలన సమస్తకామభోగంబులను జూఱకొనుచుంటిమో యట్టి రథినోత్తముని మహాప్రభావశాలిని మనోహరునిఁ గోలుపోయియు జీవించి యున్నాను. అయ్యో! నాప్రాణంబు లెంత మొండివో? నన్ను వజ్రసారంబున నిర్మించిరో? రాక్షసేశ్వరా! ఉత్తమశయనంబులకు విసివి రేణుపాటలమైన యీ కటికినేలను వరించితివా? అయ్యో! పుత్త్రమరణశోకంబునఁ బొగులుచున్న నాకు నీచావు పుంటిపయి ముల్లడంచుటయ్యెను. నీవుగలవని యాదుఃఖంబును సైరించితిని. ఇఁక నాజీనమేల? నాథా! నాథా! నీమందోదరి నిట్లు కడలేని వ్యసనసాగరంబునఁ ద్రోయనగునా? రాక్షసేశ్వరా! దుర్గమంబును మహాదీర్ఘంబునైన చోటికిఁ బోవువారు సతినిఁ బాసి యొంటరిగాఁ జనరు. నన్ను వదలి పోయెదవేల? ఏయపరాధకారణంబున నన్నుఁ ద్యజించితివి? నీవు వలదన్నను నీవెంటవచ్చుచున్నాను. నాయెడఁ బ్రసన్నుఁడవై నన్ను సయితము గొనిపొమ్ము. నిన్నుఁ బాసి మనఁ జాలను. అయ్యో! దీనయు దుఃఖభాగయునైన యీమందభాగ్యపయిఁ గరుణజనింపదా? నాథా! పలుకవేల? కులమర్యాదను బాటింపక యిల్లువెడలి మునుఁగుగూడఁ దాల్పక వచ్చితి

నని నాపయిఁ గోపమా? నావలె భ్రష్టలజ్జావకుంఠితలై వచ్చియున్న యీనీసతుల యెడ లేని యాగ్రహము నాయెడఁ జూపవేల? నాథా! నీకు సమస్తక్రీడాసంభోగంబులను గూర్చుచుండిన నీప్రియలిట్లు లనాథలై విలపించుట వినుచు నూఱకుందువేల? వారియందలి నీయాదరము సన్నగిల్లెనా?

రాక్షసేశ్వరా! పతివ్రతలును ధర్మపరలును గురుశుశ్రూషాపరతలునైన కులాంగనలకు నీవాక్కట వైధవ్యముఁ గూర్చితివి. వారిశోకాభితప్తశాపంబు నీకిట్లు సంప్రాప్తమయ్యెను. పతివ్రతలకంటనీరు నిష్కారణముగాఁ బుడమిపయి నొలికింపరాదనియు నట్లుగావించినచోఁ దత్ఫలము తప్పదనియు వచింతురు. ఆమాట నేఁడు సత్యమయ్యెను. నీయకార్యఫలముగా మాకెల్లరకు నిట్టిగతి గలిగెను. అయ్యో! శూరాగ్రేసరుండవై యుండియు స్త్రీచౌర్యనైచ్యకార్యంబునకు నెట్లొడంబడితివి? నాథా! ధీరులు ప్రాణహానియైన నోర్తురుగాని మానహానినోర్వరు. మాయామృగంబును జూపి రాముని దవ్వుచేసి వానిపరోక్షంబున వాని సతిని దొంగిలించితివని లోకమెల్ల నిన్ను దూఱుచున్నది. ఈనింద నీకుఁ గలకాలముండును. దీనినెట్లోర్తువోగదా? అయ్యో! ఎన్నడును లేని యీపిఱికితనము నీకు నాఁడు గలుగుటఁ జూడగాఁ నదియే నీవినాశకాలసమాసన్నప్రథమలక్షణమని తోఁచుచున్నది. నాథా! నీవు వీరస్వర్గమును వరించితివి; రణరంగంబునఁ బ్రాణంబులు దొఱంగితివి. అందులకు శోకింపరాదు. స్త్రీమాత్రురాలను గావున నాహృదయము కారుణ్యపరివర్తనమొంది యేర్చుచున్నది. నీవు నీసుకృతదుష్కృతంబులరెంటిని వెంటఁగొని నీస్థానంబునకుఁ దరలితివి. నిన్నుఁగూర్చి దుఃఖింపఁగాదు. నీయట్టి జీవితేశ్వరుని బాసి బ్రతుకనోచిన నాదుష్కృతికి దుఃఖింతును. నాథా! మిత్రులను వినవైతివి; తమ్ముని నిరసించితివి; ఇచ్చకంబు లాదరించితివి; మాకీగతిఁ గలిగించితివి. నీలజీమూతసంకాశంబును బీతాంబరశోభితంబు నై మాకన్నులకు విందొనర్చుచుండిన నీతనువును రుధిరాప్లుతమైన స్వగాత్రంబులను బాఱవైచి దీర్ఘనిద్రఁ గాంచుచున్న కతన నీ దయితారత్నము మొఱలు వినరావా? దక్షుఁడును మహావీర్యసంపన్నుఁడును నపరాఙ్ముఖుఁడును నైన సుమాలికిఁ గూర్చు దౌహిత్రిని నీ మందోదరిని గన్నెత్తిచూడవా? నాథా! నీవు గ్రుంగినంతనే సూర్యుఁడెట్లు చెలఁరేగి లంకాపురిపయి వెలుఁగుచున్నాఁడో చూడుము. ఇంత యవమానము పయికొన్నను, నిద్రించు

చుండనగునా? లే లెమ్ము! వీరాగ్రణీ! శత్రుసంహారోద్యమంబున నెయ్యది నీకుఁ బరమసాధనముగా నుండెనో దేని తేజస్సునకు నోడి జండభానుఁడు దాఁగుచుండెనో, వజ్రివజ్రంబుగూడ దేనికి సాటిగాదో, దేనిని నీవు నిత్యముఁ బూజింతువో, యా కాంచనాలంకృత పరిఘంబు రామబాణచూర్ణితమై నేలఁబఱచియున్నది చూడు. నాథా! ఎంత మొఱపెట్టినను మేల్కొనవు. అయ్యో! నాకన్న ధరయే నీకుఁ బ్రియతరకాఁబోలు. కాకున్న నన్ను వదలి సర్వాంగముల ధరనాలింగనమొనర్తువా? అయ్యో! మానవతికి నింతకన్నఁ దలవంపుగలదా? ఇఁక నాజీవము నిలువ' దనుచు వివిధగతుల విలపించి మూర్ఛాక్రాంతయై పతిశవంబుపయిఁ బడెను. సపత్నులు మందోదరిని లేవఁదీసి, 'దేవీ! శరీరైశ్వర్యంబులు స్థిరములుగావు; వానికి మార్పాటుగలుగుచుండును. ఈ సంగతి నీకుఁ దెలిసితెలిసి వగవనేల? యని యాశ్వాసించిరి. వారి యూరార్పులకు మందోదరి నిట్టూర్పులు ప్రతివచనంబులయ్యెను.

రావణ దహనసంస్కారములు

రావణస్త్రీజనరోదనంబును రాముఁడు విని, 'విభీషణా! వీరినెల్లరను బురంబునకుఁ బుచ్చి నీయన్నకు నుత్తరక్రియలొనర్పు' మనెను. విభీషణుఁ డామాటవిని రామునిభావంబు నెఱుంగఁ గోరి, 'నాయన్న ధర్మంబును ద్యజించెను; క్రూరుఁడై ప్రాణివధఁగావించెను; కల్లకు వెఱువఁడు; పరదారాభిమర్శనము వానికి నిత్యక్రీడయయ్యెను; ఇట్టి పాపాత్మునకు రావణునకు సంస్కారక్రియలు గావింపఁజాలను. ఇతఁడు నాకు భ్రాతృరూప శత్రువై వర్తించెను. ఇతఁడు గురుభావంబునఁ జేసి పూజ్యుఁడైనను దురాచారుఁడు గావున నిగ్రహణీయుఁడయ్యెను. జ్యేష్ఠునకు సంస్కారం బొనర్పమికిఁ బెద్దలు నన్ను నిందింతురందువా? ఇతని సంగతి యెఱింగినవారు నన్ను మన్నింతురేగాని నిందింప' రనెను.

రాముఁ డావచనంబు విని 'విభీషణా! నీతోడ్పాటువలన నాకీ విజయము చేకూఱెను. ఇంత ప్రియంబొనర్చిన నీకు హితంబుచెప్పుట నాకుఁ బరమధర్మమగును. రావణుఁడు నీవచించినట్టి వాఁడేయగుఁగాక. 'మరణాంతాని వైరాణి' యని వచించిరి. చచ్చినవారియెడఁ బగసాధించుట సాధుమతముగాదు. మనము వచ్చినకార్యము తీఱెను. ఇఁక నతని చెయిదంబులు తలఁపవలదు. అతఁడు నాకుఁ గావించిన యుపకారములో శతాంశముగూడ నీకొనర్పలేదు. అట్టి నాకే యతఁడు

బంధువైనప్పుడు నీకుఁగూడ బంధువేయని చెప్పనేల? ఎల్లచింతలు మాని యితనికి సంస్కార క్రియలొనర్పుము. ఇట్లు చేయుట నీకుఁ గీర్తికరమగు' ననెను.

విభీషణుఁడంత రావణసంస్కారక్రియలకు దొడఁగెను. ఋత్విజులు చందనకాష్ఠంబులతోఁ జితినిబేర్చి పద్మకంబులు వట్టివేళ్ళు మున్నగు సుగంధద్రవ్యములనుగూర్చి, దానిపయి తెల్లరోమంబులజింకచర్మంబును బఱచి, యంత్యేష్టిని వేదవిహితంబుగాఁజేసి, యథాశాస్త్రము పితృమేధసంస్కారమొనర్చి, చితికి నాగ్నేయదిశ వేదిని గల్పించి, యందుఁ బశ్చిమభాగంబున గార్హపత్యంబును దూర్పుదెస నాహవనీయంబును దక్షిణపార్శ్వంబున దక్షిణాగ్నిని స్థాపించి దధిమిశ్రఘృతపూర్ణ హోమపాత్రలను సంతరించి, యాశవపాదముపయి సోమలతనుదెచ్చిన శకటంబును దానితొడలనడుమ యజ్ఞార్థము వఱ్ఱుదంచు రోలునుబెట్టి, యయ్యెచోట్ల దారుపాత్రంబులను నరణిని నుత్తరారణిని రోఁకలిని నితరపాత్రలనుంచి, శ్రుతిస్మృతివిహితంబుగా ఛాగంబును వధించి హోమముగావించి దానిచర్మంబును నేతిలోఁ దడిపి రాక్షసేశ్వరుని గప్పిరి. రాక్షసులు విభీషణసహితంబుగా గంధమాల్య వివిధాంబరములతో రావణునలంకరించి దుఃఖదీనమానసులగుచుఁ జితిపయిఁ బేలాలం జల్లిరి. అంత విభీషణుఁడు మంత్రసహితంబుగా నగ్ని నొసఁగి స్నానమొనర్చి తడివస్త్రంబుతో వచ్చి ప్రేతావాహనార్థము దూర్వోదకమిశ్రిత తిలలం పుడమినుంచి సలిలదానమొనర్చి సాష్టాంగనమస్కారముచేసి రావణునిపత్నుల నాశ్వాసించి పురంబునకుఁ జనుమని వారికి బహువిధ సాంత్వ వాక్యములు పలికి వారిని సాగనంపి రామునొద్దకు వచ్చెను.

దేవాదులు భయ ముడిగి చనుట

దేవగంధర్వదానవులు యుద్ధదర్శనార్థము వచ్చియున్న వారు దిగు లుడిగి సంతోషహృదయంబులతోఁ దమతమవిమానము లెక్కి రామపరాక్రమంబును రావణఘోరవధంబును వానరయుద్ధకౌశలంబును సుగ్రీవుని మంత్రంబును లక్ష్మణుని యనురాగంబును వేనోళ్ళఁ గీర్తించుచు శుభకథలు చెప్పుకొనుచు స్వస్థానంబులకుఁ జనిరి.

రాముఁడంత మాతలిని గారవించి దేవేంద్రదత్తదివ్యరథంబును గొనిపొమ్మని సెలవిచ్చెను. మాతలి రాము ననుమతితోఁ దరలెను.

రాముఁడట్లు మాతలిని బంపి సుగ్రీవునిఁజేరి వానిని గవుంగిటఁగూర్చి, 'వానరేశ్వరా! నీసాహాయ్యంబున జయము చేకూఱె' నని పలికి 'లక్ష్మణా! ఇఁక శిబిరంబునకుఁ బోవుదము రమ్మ' ని వానిని వెంటఁ గొనిపోయెను.

విభీషణ పట్టాభిషేకము

వారట్లు శిబిరముఁ జొచ్చినంత రాముఁడు తమ్మునిజూచి, 'లక్ష్మణా, అనురక్తుఁడును మహోపకారియునైన విభీషణునకు లంకా రాజ్యాభిషేకముఁ గావింపుము. ఆమహోత్సవముఁ జూడ నువ్విళ్ళూరుదు. ఈకోరిక నాకెంతయుఁ బ్రియముగానుండె' ననెను. లక్ష్మణుఁడు వల్లెయని సముద్రజలంబులకై సువర్ణకలశంబులతో మనోవేగవంతులగు వానర ప్రముఖులను బంపెను. వారు తోడ్తోడ సాగర నీరంబులు గొనివచ్చిరి. లక్ష్మణుఁడంత విభీషణుని సింహాసనంబునఁ గూర్చుండఁబెట్టి సువర్ణఘటజలంబుల వాని నభిషేకించెను. ఆకార్యమునకు విభీషణుని మంత్రులు ననుచరులును సంతసించి యాలంకేశ్వరుని శిరంబున నక్షతలును మోదకంబులును లాజలును దివ్యపుష్పంబులును మంగళార్థముంచి పారితోషికంబు లర్పించిరి. విభీషణుఁడాకానుకలను బరిగ్రహించి తెచ్చి రామలక్ష్మణులకు సమర్పించెను. రాముఁడును విభీషణుని ప్రీత్యర్థము వానిని గ్రహించి చెంతనున్న హనుమంతునిజూచి, 'సౌమ్యా, రాక్షసరాజయిన యివ్విభీషణుని యనుమతిం బడసి లంకాపురమునకుఁ జని విజయవాక్యంబును సీతకుఁ బలికి నేను సుగ్రీవలక్ష్మణసహితంబుగాఁ గుశలముండుటయు రావణుఁడు నాచేతఁ జచ్చుటయుఁ దెలిపి ప్రతిసందేశమును గొని రమ్మ' నెను.

హనుమంతుఁడు సీతాదేవికడకుఁ బోవుట

హనుమంతుఁడావచనముఁ దలఁదాల్చి విభీషణానుమతుఁడై చని యశోకవనంబున వృక్షమూలంబున రాక్షసస్త్రీలమధ్యఁ గ్రూరగ్రహపీడితయైన రోహిణివలె సంతోషహీనయై యున్న సీతాదేవిని గాంచి తనపేరుచెప్పి నమస్కరించి నిశ్చలుఁడై సంకుచితగాత్రంబున నిలిచెను. సీతాదేవి వానిని మొదట గుఱుతింపఁజాలక కొంచెముతడవు మిన్నకుండి యెట్టకేలకు జ్ఞప్తికిఁ దెచ్చికొని సంతసించెను. హనుమంతుఁడామె ముఖలక్షణంబులనుబట్టి యామె తనయెడఁ బ్రసన్నయగుట

పరికించి, 'దేవీ! రామసుగ్రీవలక్ష్మణులు సుఖమున్నారు. రాముఁడు శత్రువులను హరించి సిద్ధార్థుఁడై తనకుశలంబును నామూలకంబుగా నీకు నందిచ్చుచున్నాఁడు. విభీషణుని సాహాయ్యంబునను వానరుల తోడ్పాటునను లక్ష్మణు నినీతిబలంబునను రాముఁడు రావణుని బరిమార్చి యిట్లు నీకుఁ జెప్పుమనెను: 'దేవీ, నీకుఁ బ్రియవార్తను బంపుచున్నాను: వినిసంతోషింపుము. ధర్మజ్ఞా, నా భాగ్యవశంబున నిందాఁక జీవించి యున్నావు. కానిచో నాశ్రమయెల్ల వ్యర్థమైయుండును. సీతా, విజయ లక్ష్మి మనపైఁ గటాక్షించెను. ఇఁక దుఃఖమెడసి స్వస్థచిత్తవగుము. శత్రుహస్తగతవైన నిన్ను విడిపింప దృఢవ్రతముఁబూని నిదురగూడ మాని మహోదధికి సేతువును నిర్మించితిని. రావణుఁడు హతుఁడయ్యెను; నామాట కొనసాగెను. లంకానగర మిప్పుడు విభీషణుని యధీన మయ్యెను. నీవిఁక స్వగృహమునం దున్నట్లుగా భావింపుము. నీసందర్శ నార్థము విభీషణుఁడు రానున్నాఁడు' అని విన్నవించెను.

సీతాదేవి యావచనంబులు విని ప్రహర్షమొంది లేచి యేమో చెప్పబోయి యానందనిరుద్ధకంఠయై తహతహపడసాగెను. హను మంతుఁ డదిచూచి, 'దేవీ, ఏమో లోలోనఁ దలంతువుగాని పలుకవు గదా' యనెను. నావుడు, 'మారుతీ! మన్నాథవిజయాకర్ణన సంతోషాతిశయము నన్నుఁ బలుకనీయదు. ఇంతప్రియవార్తను తెచ్చిన నిన్ను నభినందింపఁ దగువచనంబు లెంతయూహించినను స్ఫురింపకున్నవి. ఏదేని యమూల్యవస్తువునొసంగి నీకుఁ బ్రీతిఁ గూర్తునాయన్న నందులకుఁ దగినది కానరాదు'. అని హర్షగద్గదవచనంబులు బలికెను. హను మంతుఁడు చేదోయిఁ గూర్చి, 'భర్తృవిజయకాంక్షిణీ, ఇట్టి స్నిగ్ధవచ నంబుఁ బలుక నీకేయగును. సారవంతింబునుఁ బ్రీతిపురస్సరంబునైన నీ మాటయే చాలును. అంతకు మించిన సత్కృతిలేదు' అనెను. సీతా దేవి పరమప్రీతయై, 'హనుమంతా! ఆకాంతియోగ్యతాసన్నిధి మత్పదవత్త్వరూపవాక్యలక్షణంబులతోఁ గూడి నట్టియు విన్నంతనే హృదయంగమమై యానందమునుగూర్చునట్టి మాధుర్యగుణమును గలిగి నట్టియు గ్రహణధారణస్మరణాద్యష్టాంగబుద్ధిపూర్వకమై నట్టియు వచనంబును బలుక నీకేతగును. నీయట్టి పరమధార్మికునిఁ బడసి యయ్యనిలుఁడు నిక్కముగాఁ బుత్రవంతుఁడయ్యెను. బలశౌర్యసత్త్వ విక్రమసామర్థ్యంబులును దేజఃక్షమాధృతిస్థైర్యవినీతత్వంబులును

దయాజ్ఞానంబులును నీవలన శోభిల్లుచున్నవి. ఇది నిక్కము ; స్తుతివాక్య ముగా' దనెను. మారుతి యామెకుఁ దలతో మ్రొక్కి, తల్లీ, తొల్లి నేనిటవచ్చినప్పుడు నీచుట్టునున్నయీరాక్షసాంగనలు నిన్నాడిన కఠోర తర్జనగర్జనంబులు నాశ్రవణాంతరములందు నేఁడును మాఱుమ్రోఁయు చున్నవి. వీరికిఁ గ్రూరవధతక్క నొండు శిక్ష తోఁపదు. అనుజ్ఞయేని నాపగఁదీర్చుకొందును. పతియేదైవమని తద్వియోగశోకంబున బందియై కృశించుచున్న నీయెడ సుంతయు జాలి చూపని యీకూళలకుఁ దగు ప్రాయశ్చిత్తము గావింపక తీఱదు. ఈ వరము నాకు ననుగ్రహింపుము. మంగళస్వరూపిణీ, ఈభయంకరాకారలను బిడికిళ్ళఁ బొడిచి చేతులఁ జిదిమి కాలఁదన్ని మోకాళ్ళమోఁది కోఱలు డుల్చి చెవులు దఱిగి ముక్కులు వ్రచ్చి కేశంబులరాల్చి పట్టికొట్టి క్రూరవధగావించునందాక నాక్రోధము చల్లారదు. యశస్విని, నీకింతయెగ్గు గావించిన వీరి నూఱకపోనీయరా' దనెను. మైథిలి యామాటలువిని, 'హనుమంతా! వీరెల్ల రావణునిఁ గొలిచి యుందురు. పరసేవాపరులకు స్వాతంత్ర్యములేదు. ఇట్టివారు స్వామియాజ్ఞ నొనర్పకతీఱదు. పరాధీనుల కార్యములకుఁ గోపపడుట తగదు. కూలికిగా వీరింత యొనర్చిరే గాని నాయెడఁ బగచేసికాదు. మఱియు జీవులకు సుఖదుఃఖంబులు వారివారి పూర్వదుష్కృత ఫలంబులుగా సంప్రాప్తమగుచుండును. ప్రాప్తంబు ననుభవింపక తీఱదు. నాతొల్లిపాపంబు ననుభవించు కాలమువచ్చి నాకిట్టియిడుమలు కలిగెనని నానిశ్చయము. ఇదియునుంగాక యెవని యాజ్ఞవలన వీరు నన్నిట్లు కష్టపెట్టిరో యతఁడు సమసెనని చెప్పితివి. వానితోడ వీరిదుండగములుగూడ సమసెను. ఇఁక వీరివలన నాకు బాధలురావు. ఒకవేళ వీరు స్వతంత్రించి యట్లు నన్ను బాధించి యున్నను వీరికిఁ బ్రత్యపకారము తగదు. నిదర్శనార్థము కతయొకటి గలదు వినుము. ఒకానొక వ్యాధుఁడు వేటకై యరణ్యాంతరమున సంచరించుచుండెను. వానిని బెబ్బులి వెన్నాడి తఱిమెను. వాఁడాపులికి భయపడి చేరువనున్న చెట్టుమీఁది కెక్కెను. ఆపులి చెట్టుక్రిందికివచ్చి పారచూచి వృక్షాగ్రంబున నున్న భల్లూకమునుగాంచి 'ఋక్షమా! ఈవ్యాధుఁడు మన మృగకులమునకెల్ల శత్రువు ; వీనినిఁ బడఁద్రోయు' మనెను. నావుడు, 'వ్యాఘ్రమా, ఇతఁడు నాయున్నచోటికి వచ్చెను. అట్టివానిని ద్రోయుట ధర్మహాని'యని పలికి యది నిద్రించెను. వ్యాఘ్ర మంతట వ్యాధునిజూచి, 'వ్యాధాగ్రణీ! నిన్ను రక్షింతును ; ఈ

నిద్రించుచున్న యెలుంగును బడఁద్రోయు' మనెను. వాఁడా యెలుంగునుఁ బడఁద్రోసెను. భల్లూకమంతలో మేల్కాంచి యభ్యాసవశంబునఁ గొమ్మలను బట్టుకొని క్రిందపడదయ్యెను. అంతట వ్యాఘ్రము భల్లూకముతో, 'ఋక్షమా, నామాటవినని ఫలముఁ గంటివిగదా? ఇఁకనైనఁ గృతాపరాధునిఁ బడఁద్రోయు' మనెను. భల్లూకం బవ్వచనము విని 'వ్యాఘ్రమా, అపకారికిఁగూడ నుపకారమొనర్చుట సజ్జనలక్షణంబగు. నీమాట నాకిచ్చగింప' దనెను. అంత నవ్వ్యాఘ్రం బడియాసలుమాని చనెను. మారుతీ, సజ్జనులు వధార్హులయెడ సయితము నెనరూనవలయును. ఇది నామతము. ముఱికి తగిలినఁగదా స్నానమపేక్షింతురు? దండ్యులను గనికరించుట ధర్మశాస్త్రవిరోధమందువా? 'దుష్టాపి శరణాగతోరక్షణీయ' అని విశేషశాస్త్రముగలదు. ఆర్యులావచనంబును బాటింతురు. హింసాస్వభావులను శిక్షింపకుండుట దోషమందువా? తప్పుచేయని ప్రాణిసృష్టిలోనే గలుగదు. ప్రతివ్యక్తి యంతో యింతో దోషమొనర్చును. దోషాచరణము నైజముగానున్నది సుమా' యనెను. హనుమంతుఁడు పరమాశ్చర్యమంది, 'యశస్వినీ! నీవు రామునకు ధర్మపత్నివగుట యుక్తమేగదా; ప్రతిసందేశము ననుగ్రహింపుము; రామునొద్దకుఁ బోయెద' ననెను. నాఁడు 'వానరోత్తమా! నాపతినిఁ జూడఁగోరుదు' నని యామె చెప్పెను. 'ఆర్యా, శచీదేవి హతవైరియైన దేవేంద్రునట్లు నీవు నీరామునిఁ బూర్ణచంద్రాననుని నవశ్యము చూతు' వని హనుమంతుఁడు వచించి సాక్షాల్లక్ష్మివలెనున్న యామె యనుజ్ఞ వడసి రామునొద్దకుఁబోయి, 'రామా! ఏదేవినిమిత్తమింత ప్రయత్నమొనర్చి సేతువు గట్టి యాఫలోదయము శ్రమించితివో యాదేవిని జూడనగును. శోకాతిశయంబునఁ జిక్కి కన్నీరు గార్చిగార్చి స్రుక్కియున్న యా కళ్యాణి నీజయవృత్తాంతంబునకు సంతోషవికాసమొంది పూర్వపరిచయంబునఁజేసి నామాట నమ్మి 'కృతార్థుడైన నాపతినిని లక్ష్మణుని జూడఁగోరుదు నని పలికె' ననెను.

సీతారాముల సందర్శనము

రాముఁడు కన్నీరు నించి నిట్టూర్చి నేలఁ జూచుచుఁ 'గటా! రావణునియింట నింతకాలమున్న సీతను బరిగ్రహింతునేనిఁ దీజనిలోకాపవాదమగును. నిర్దోషురాలిని త్యజింతునేని మహాదోషము పొరయును. ఏమిసేయుదు' నని సుంత చింతించి, 'విభీషణా! నీవు చని సీతకు

శిరస్స్నానాదికములు గావింపించి దివ్యాంగరాగసమ_స్తభూషితనుగా నయ్యింతి నిటకు వెంటనే తోడ్కొని రమ్మ'ని వానిని బంపెను. విభీష ణుఁడు తనస్త్రీలను వెంటఁగొని సీతాదేవికడకుఁబోయి రామానుజ్ఞ వారివలన నామెకుఁ దెలిపెను. వైదేహి యామాట విని, 'నాయీ రూపంబుననే నాభర్తను జూడవలతు' ననెను. ఆమాట విని, 'అమ్మా! భర్తయు రాజునగువాని వచనము సేయుటొప్పు'ని వారు చెప్పిరి. ఆమె వారిమాట నంగీకరించెను.

అంత విభీషణుని స్త్రీజనంబామెకు నభ్యంగనస్నానమాచరించి యనర్ఘవస్త్రాభరణంబులు దొడిగి చీనాంబరముగప్పిన పల్లకిపయి నామె నెక్కించుకొని రామునొద్దకుఁ గొనివచ్చిరి. విభీషణుఁ డామెరాకను రామునకు నెఱిఁగించెను. రావణవధాపూర్వక సీతాసమాగమమునకుఁగా సంతోషంబును దైత్యునింట నామె యుండుటకుఁగా రోషంబును దన హృదయంబు నాక్రమించుటం జేసి ద్వైధీభావమునకుఁ జిక్కి-యున్న యా రాముఁడామాటవిని చింతాసమాధినుండి లేచి, 'రాక్షసరాజా! వైదేహి నిటుగొని ర' మ్మనెను. వేత్రహస్తులు బెత్తములెత్తి వానర భల్లూక రాక్షసుల నవ్వలకుఁదోలి దారితీయసాగిరి. ఆదండడి వాయు వేగసంక్షుభిత సాగరధ్వని ననుకరించెను. రాముఁడడి గాంచి చుఱచుఱ చూచి, 'విభీషణా! ఈకలకలమేల? వీరెల్లరు నావారేగాని పరులు గాదుగదా. స్త్రీలకు సదాచారమే యావరణమగునుగాని, గృహములు గాని, వస్త్రములుగాని, ప్రాకారములుగాని, బురఖాలుగాని, మఱి యెట్టివిగాని యావరణములు గాఁజాలవు. బంధుమరణాదిదుఃఖసమ యములందును, రాజ్యక్షోభాదివిపత్కాలములందును, రణరంగము లందును, స్వయంవర యజ్ఞ వివాహాదులందును, స్త్రీలు బరపురుషుల కంటఁ బడుట దోసముగాదు. సీత యిప్పుడు రణభూమియందుండుటయే గాక మహాకృచ్ఛ్రస్థితిలోనున్నది; మీఁదు మిక్కిలి నేను చెంత నున్నాను. ఇట్టి సందర్భమునఁ బరపురుషసందర్శనదోషమును శంకింప నేల! ఈ యలజడిమాని సీతను గొనిరమ్ము. ఆయింతి నన్ను నామిత్రు లను జూచుఁగాక' యనెను. లక్ష్మణ సుగ్రీవ హనుమంతు లావచనంబు లను విని, 'కటా! ఈమాట లనురాగరహితంబు' లని లోలోన దుఃఖం చిరి. విభీషణుఁడును జింతాపరుఁడై యెండుసేయలేక సీతాదేవిని దోడి తెచ్చెను.

సీతాదేవి లజ్జాసంకుచితాంగయై చని భర్తనుజూచి నిజచేలాంచ లంబున మోముఁ గప్పి 'ఆర్యపుత్రా!' యని తన యంతస్తాపంబును రోదన పూర్వకంబుగా వేలార్చి, చిరకాంక్షితప్రియదర్శనలాభంబునకు హర్ష విస్మయంబులను సూచించు సహజస్నేహవీక్షణంబుల నతని వంక సారించెను. సీతాదేవి కంటఁబడినంతనే రామునిహృదయాంతర్గతమైన కోపము ప్రజ్వలించెను. దాశరథి కోఱచూపుచూచి 'మంగళస్వరూపిణీ! పౌరుష ప్రతిష్ఠాపనార్థము రణమొనర్చి శత్రువధాపూర్వకంబుగా నిన్ను సాధించితిని. నాశ్రమమెల్ల ఫలించెను; నాప్రతిన కొనసాగెను; సర్వ స్వతంత్రుఁడనైతిని. నాపరోక్షంబునఁ జలచిత్తుఁడు రావణాసురుఁడు నిన్నపహరించుట నిమిత్తముగాఁ గలిగిన యవమానంబు దైవసంపాదిత మైనది పురుషప్రయత్నంబున నివారితమయ్యెను. అవమానము గలిగి నప్పుడు దానినిఁ బౌరుషబలంబునఁ దొలఁగింపలేని తేజోవిహీనునకుఁ బురుషార్థము లెవ్వియుఁ జేకూఱవు. హనుమంతుఁడు సముద్రలంఘన లంకాదహనాది శ్లాఘ్యకర్మముల వలన దనపౌరుషంబు నుద్ధరించెను. సుగ్రీవుఁడు నాకుహితముఁగోరి వానరసేనాసహితంబుగా నాకుఁ దోడ్పడి యవక్రవిక్రమముఁ జూపి పడినశ్రమయెల్ల సఫలమయ్యెను. రావణుఁ డగ్రజుఁడైనను గుణహీనుఁడగుట వలన వానిని ద్యజించి యనన్య ప్రేరితముగా నాయొద్దకు వచ్చినభక్తుని విభీషణుని ప్రయాసము పండు టయ్యె' ననెను.

రాముఁడట్లు పరుషగర్భముగాఁ బలికిన పలుకులను సీతాదేవి విని వ్యాకులాంతరంగయై జొటజొటఁ గన్నీరు నించెను. దాశరథి దుఃఖ దీనను జూచి మఱింతకోపము వహించి బొమముడివెట్టి కోఱచూపు చూచి, 'సీతా! అవమానము సంప్రాప్తమైనప్పుడు తన్నివారణార్థ మేమి చేయనగునో దానినెల్ల జేసితిని; రావణుని సంహరించితిని. సుమంగళీ! వీర్యవంతులైన మిత్రులతోడ్పాటుతో నాయొనర్చిన యీ ఘోరయుద్ధము నీకొఱకుగాదు; సదాచారస్థాపనార్థమును లోకాపవాద నివారణార్థమును మదీయ వంశకీర్తిపరిరక్షణార్థము నింతచేసితిని. ఈ సంగతి స్పష్టముగా గ్రహింపుము. సీతా! నీవు పరగృహనివాసంబునఁ జేసి సందిగ్ధస్వచారిత్రవైతివి. అట్టి నీవు నాకట్టెదుట నిలుచుట నేత్ర రోగిమ్రోల దీపముండుట గానున్నది. జనకాత్మజా! నాకు నీతోఁ బనిలేదు; దిక్కులు పదిగలవు; ఏదెస యిష్టమో యాదెసకుఁ బో వగును; ఆజ్ఞ యిచ్చితిని. సత్కుల ప్రసూతుఁడును దేజస్వియునైన

వాఁడు పరగృహోషితను సాదరంబుగా గ్రహింపఁడుగదా. నీవు రావణాంకపరిభ్రష్టవై వచ్చితివి. వానిమన్మథవికారదృష్టికిఁ బాత్రవైతివి; చెడిపోవని లోకము తలంప నవకాశమిచ్చితివి. అట్టి నిన్నుఁ గులగౌరవముఁ గోరువాఁడు మరలగ్రహించునా? అవమాన నిరశనార్థము నిన్ను సాధించితినే గాని నీయందలి యనురాగము వలనఁగాదు. సీతా! అనాలోచితముగా నిట్లాడుచున్నానని తలంపకుము. నేను విడిచినచో నీకు భరణపోషణంబు లెట్లందువా? లక్ష్మణునొద్దనో, భరతునొద్దనో, సుగ్రీవునొద్దనో, విభీషణునొద్దనో నీకెందిష్టమో యచ్చట నుండి యథాసుఖము జీవింపుము. సీతా! దివ్యరూపయు మనోహరాంగకయునైన యింతి చేఁజిక్కినప్పుడు కేవల చపలుఁడు రావణుఁడు మన్మథవశుఁడు గాకుండెనని యూదిపల్కినను నమ్ముదురా?' యని పరుసంబుగా నుడివెను.

ప్రియవచనంబుల నోదార్పఁదగిన సీతాదేవి యాకఠినోక్తులను విని గజేంద్రహస్తాభిహతిసల్లకీవిధంబున వడంకుచు నశ్రుధారలు వర్షించి కన్నీరు తుడిచికొని 'వీరాగ్రణీ! ప్రాకృతుఁడు ప్రాకృతనువలె నీవు నన్నిట్టి వినరాని పరుషంబులు పలుకనేల? నీశంకించు దోషము నా యెడఁ గలుగదు. నాశీలమే తోడుగా వచించుచున్నాను. దుష్టస్త్రీ దుర్వృత్తిని దలఁచి స్త్రీజాతినెల్ల నిందింపవచ్చునా? నన్ను నీవు నిక్కముగా నెఱుంగుదువేని నీకిట్టి శంకయే జనింపరాదు. రావణుని దేహస్పర్శము నాకుఁ దగులదాయని యందువా? వలచి వానిని నేను స్పృశింపలేదు; దైవఘటనంబున నట్లు సంభవించెను. అదియు నావివశావస్థయందుఁ గలిగెను. ఇందు నాదోషమేమియున్నది? అన్నిటికిని మనస్సు ప్రధానము. నామనస్సు నాఁడును నేఁడును నీయందే లీనమై యున్నది. ఆకూళ నాతనువును దాఁకినను నామనస్సును దాఁకజాలఁడు గదా. పిన్నతనంబునుండి యొండొరుఁగూడి యెడఁబాపు లేక మనమిరువురముఁ బెఱిఁగితిమి. ఇన్నాళ్ళచెలిమి నాస్వభావంబును నీకుఁ దెలుపనిచో నిఁక నీకు నాతత్త్వమెట్లు స్పష్టపడును? నీవే యిట్లన్నయెడల నేను హతనేగదా. ఇట్టి తలంపు నీకుఁ గలదేని నన్ను వెదకనంపుటేల? నాఁడు హనుమంతునివలన నీమనంబును దెలిపియున్నచోఁ బ్రాణసంశయమైన యీరణంబునుగావించు మహాశ్రమ నీకు దక్కియుండును; నీమిత్రులకు నింత కష్టమియ్యవలసిన యవసరమునుండదు. నరశార్దూలా! కోపమునమసరించుట యల్పఁతులకునగుఁగాని వలఁతులకుఁ

గాదు. స్త్రీజాతినెల్ల జిన్నచూపునఁ జూడకుము. వృత్తజ్ఞా! నేను జనక రాజునకు జనించుట వ్యాజమాత్రమే గాని వేఱుగాదనుట మఱచితివి; నా ధాత్రిగర్భజత్వమును బాటింపవైతివి. అగ్నిసాక్షికంబుగా నాఁడు నన్నునీవు గ్రహించుటయు విస్మృతమయ్యెను. నాభక్తిగాని నాశీలము గాని నీకుఁ దార్కాణములు గాకున్నవి' అని దుఃఖదీనస్వరంబునఁ బలికి, చెంతనున్న లక్ష్మణుని జూచి 'సౌమిత్రీ! నాయీదుఃఖమునకుఁ జితియే పరమౌషధమగును. దాని నొనగూర్పుము. వల్లభునినోట మిథ్యాపవాదమును విని జీవింపనోపను. నాభర్తయే నన్నిట్లు జనసమూహము మ్రోలఁ ద్యజించినప్పుడు మననేల? వహ్నియే నాకు శరణమగుఁ గాక' యనెను.

సీతావహ్నిప్రవేశము

లక్ష్మణుఁడు మహాదైన్యమొంది రాముని వంకఁ జూచి యాకార్యము వానికి సమ్మతమగుట తదీయాకార సూచనంబులవలన గ్రహించి యొండు పలుకనేరక చితిని బేర్పించెను. సీతాదేవి అంత నధోముఖుఁడై యున్న రామునకుఁ బ్రదక్షిణమొనర్చి భగభగమండు చున్న యగ్నిహోత్రమును జేరి దేవతలకుఁ బ్రణమిల్లి బ్రాహ్మణులకు నమస్కరించి 'నామది యెన్నఁడేనియు నాపతిని బాసి చరింపదనుట నిజమేని, నాయెడ నాభర్త శంకించుదోషము నిరవకాశమేని, నేను మనోవాక్కాయకర్మంబుల నాపతి నతిచరింపనేని, నేను శుద్ధచారిత్ర నగుదునేని, సర్వధర్మజ్ఞుఁడైన నాపతియే నాపరదైవంబుగా భావింతునేని, సూర్యచంద్రానిలంబులును దివారాత్రంబులును బ్రాతస్సాయంసంధ్యలును భూదేవియు నితరదేవతలును నాపాతివ్రత్యంబు నంగీకరింతురేని యీయగ్నిహోత్రుఁడు నన్ను రక్షించుగాత' అని వచించి చితిని వలగొని శరీరాభిమానముఁ ద్యజించి యయ్యగ్నికుండముఁ జొచ్చెను. సీతాదేవికి నందున్నవా రాబాలవృద్ధము భయాకులితులై హాహాకారము గావించిరి. ముల్లోకంబులును విషాదాశ్చర్యమగ్నములయ్యెను. స్త్రీజన రోదనము పెల్లయ్యెను. రాముఁడును బాష్పవ్యాకులాత్ముఁడయ్యెను.

దేవతలు రాముని స్తుతించుట

అంతలోన నచ్చటకుఁ బరమేష్ఠియుఁ బరమేశ్వరుఁడును యమ వరుణ ధనదేంద్రులఁ గూడి విమానారూఢులై హుటాహుటివచ్చి

రాము నెదుట నిలిచిరి. ఇంద్రాదులు చేతులెత్తి, 'రామా! హుతా శనోన్ముఖయైన సీత నిట్లుపేక్షింప నీకు దగునా? దేవాదిదేవుండవగుట మఱచితివా? ఎవనివలన సమస్తలోకములు జనించునో, ఎవనికి నుత్తమోత్తముఁడను బిరుదుగలదో, త్రికాలాబాధ్యమూర్తియై యెవఁడుండునో, యట్టి పరాత్పరుఁడవు నీవు కేవలప్రాకృతుఁడట్లు నటింపనేల?' యని పలికిరి. రాముఁ డావచనంబులను విని 'నేను మనుష్యమాత్రుండననియు దశరథాత్మజుఁడననియు భావింతునేగాని మీరన్నభావము నాకుఁగలుగదు. మీవచనమెట్లు పరమార్థమగునో యూహింపఁజాల' ననెను.

బ్రహ్మ రాముని స్తుతించుట

నాఁడు పితామహుఁడు మునుపడవచ్చి, 'రామా! ఎవ్వఁడు స్వయంప్రకాశస్వరూపుఁడై తనరునో, ఎవనికి సృష్టిస్థితిసంహారంబులు లీలామాత్రములో, అక్షరంబును సర్వమయంబును సత్యంబును నిత్యమునైన పరమాత్మయెవఁడో, పరమప్రాప్యుఁ డెవఁడో, సర్వవ్యాపియయ్యు లోకసంగ్రహణార్థ మాత్మ మాయాశక్తి నధిష్ఠించి యెవఁడు కార్యానురూపరూపంబుల నయ్యయికాలంబుల నవతరించుచుండునో, ఎవఁడు క్షరాక్షరములకన్న నుత్తముఁడో, బుద్ధ్యాదులెవనివలనఁ బ్రవర్తించునో, ఎవఁడు భూతకోటికిఁ దత్తత్కర్మానురూపఫలంబులిచ్చుచుండునో, నామరూపాతీతుఁడయ్యు నెవఁడు బహునామంబులఁ గీర్తింపఁ బడుచుండునో, ఎవనిని సర్వలోకసమాశ్రయణీయుం డనియుఁ బరమాప్తుం డనియుఁ సనకాది మహర్షులు నిరంతరము స్తుతింతురో, సర్వముఁ దానయ్యుఁ దద్భిన్నముగా నెవఁడు వెలుంగుచుండునో, వేదాత్మకుఁ డెవ్వఁడో, వేదంబులుగూడ నెవనినూహింపఁ జాలవో రాత్రిందివములెవ్వని నిమేషోన్మేషములో, ఎవ్వఁడూహాతీతుఁడగుట వలన విశ్వమూర్తిగా భావింపఁబడునో, ఎవఁడు లక్ష్మితోడఁగూడి వాగర్థంబుల క్రియ నవినాభావంబుతోఁ బ్రవర్తిల్లునో, యట్టి శ్రీమన్నారాయణమూర్తివి నీవగుట తలంపవా? దేవదేవా! జగన్నివాసా! లోకకళ్యాణార్థము లీలామానుష రూపంబుఁ దాల్చితివి. సాక్షాల్లక్ష్మీదేవి యీ సీతారూపంబున నవతరించెను. రామా! నీవచ్చినకార్యము సమాప్తమయ్యెను. నీసందర్శనంబునఁ బెక్కుఱు కడతేరిరి. నీకీర్తనస్మరణంబులు వేనవేలునకు శాశ్వత ఫలదాయకంబు లగును. నిన్ను భక్తిసేయువారి

కెందును నేగిలేదు. నీభక్తులకు నందని ఫలము గలుగదు' అని వచించెను.

అగ్నిదేవుఁడు సీతాదేవినిదెచ్చి రామునకు సమర్పించుట

అంతలోన నగ్నిదేవుఁడు మర్త్యరూపముఁ దాల్చి చితినుండి లేచి తరుణాదిత్యసంకాశయుఁ దప్తకాంచన భూషణయు రక్తాంబర ధరయు నీలకుంచిత మూర్ధజయు నక్లిష్టమాల్యాభరణయు మనస్వినియు నైన బాలారత్నంబు నొడినిడుకొని వచ్చి, 'రామా, ఇదిగో నీసతి సీతాదేవి; ఈబిడ నిర్దోషురాలు; ఈసాధ్వి మనోవాక్కాయసంకల్పాదు లెల్ల నిరంతరము నీయందే మగ్నమై యుండును. భవదన్యుని గలలోఁ గూడఁ దలంపదు ; రావణుని దుండగంబు లీసాధ్వీమణిమోల సాగవు ; అతఁడు తనరాజ్యంబు నిత్తునని ప్రలోభించెను; ప్రాణంబులు బలిగొందు నని బెదరించెను ; మఱియెన్నో యుపాయంబులు పన్నెను. అతఁ డెంత చేసినను భూపుత్రిహృదయము నీచరణధ్యానమునుండి యీమన్మాత్రము గూడఁ దొలఁగలేదు. ఈమె విశుద్ధభావయు నిష్పాపయు నగుట నీకు మాత్రము తెలియదా ? అపవాదనిరసనార్థము నీవిట్లు గావించుట మే మెఱుంగమా? ఒండుతలంపక నీ సీతను బరిగ్రహింపుము. నామాటకు నెదురాడవల'దని చెప్పెను.

రాముఁడు సీతాదేవిని బరిగ్రహించుట

రాముఁడు కన్నీరునించుచు ముహూర్తమాత్రం బాలోచించి 'సీత నిక్కముగా నిర్దోషురాలగుట నాకు స్పష్టము. అయినను రావణునింట బహుకాలముండుట వలన లోకాపవాదము తప్పదని తలంచి తన్నివార ణార్థ మీకుసుమకోమలాంగి నిట్టి కఠినపరీక్షకుఁ బ్రోత్సహించితిని. ఈ మంగళకరి యాత్మపాతివ్రత్యమును స్థాపించి నాకీర్తి నుద్ధరించెను. ఇట్లు చేయక నాయంతరాత్మయే సాక్షిగా నియ్యంతిని బరిగ్రహింతునేని లోకము నన్నుఁ గామాత్మునిగా భావించునేగాని ధర్మాత్మునిగా భావింపదు. మఱియు లోకము నాచరితెను దారుణముగాఁ గొని వ్యవహ రించును. ఇన్ని యనర్థములకు వెఱచి గుండె రాయిచేసికొని యిట్లు వర్తించితిని. జనకాత్మజకు నాచారలోప ముండునా ? సీత యనన్య హృదయయు మద్భక్తియు మచ్చిత్త పరివర్తనయు నగుట నాకుఁ దెలి యదా ? నాయర్ధాంగి యగ్నిఁ జొచ్చుట సత్యప్రతిష్ఠాపనార్థమునగునని

యెంచి యాకాంతను వారింపనైతిని. ఆత్మతేజోరక్షితయైన యాలోక కళ్యాణిని రావణుం డతివర్తింపఁగలఁడా? సముద్రము వేలాతిక్రమ మొనర్చిన నొనర్పఁగాక, వేయిమంది రావణులొక్కటయి వచ్చిన వత్తురుగాక; సీతను ధర్షింపఁజాలరు. ఈసాధ్వీమణినిఁ ముట్టుట ప్రదీపాగ్ని శిఖను ముట్టుటగును. ఈ జగన్మంగళకరి రావణుని యలంతిసిరులకు భ్రమించునా? వేయేల? నేనును నాసీతయు ననన్యులము. ఈజనకాత్మజను త్రైలోక్యవిశుద్ధ చిత్తను బరిత్యజించుట కీర్తిని గీర్తిమంతుఁడు త్యజించుటయే గదా. నాసతి సహజశుద్ధయయ్యు లోకపావనులైన మీ వచనంబులఁ జేసి శుద్ధతరయై వాసిగాంచెను. మీ మాటఁ దలఁదాల్తు'నని పలికి సీతను గౌఁగిటఁ గూర్చెను.

మహేశ్వరుఁడు రాముని గొనియాడుట

అంత మహేశ్వరుఁడు మున్నాడి 'రామా, ముజ్జగంబుల నావరించియున్న రావణభయరూప గాఢాంధకారము సమసెను; లోకంబులు నీవలన మరలఁ దేజోవంతములయ్యెను. భరతుఁడు నిలువెల్ల గన్నులుగా నిన్నుఁ బ్రతీక్షించుచున్నాఁడు; యశశ్శాలిని సీతల్లి నిన్నెదురు చూచుచున్నది; కైకేయి నీకుఁగా నెంతయుఁ బశ్చాత్తాపదీనయై యున్నది; సుమిత్రాదేవి నిన్నుఁజూడ నువ్విళ్ళూరుచున్నది. ఇఁక నీవయోధ్యకుఁజని భరతునాశ్వాసించి కౌశల్యకు నానందముఁ గూర్చి కైకేయీమనస్తాపంబును దీర్చి సుమిత్రకుఁ బ్రీతిఁ జేసి పట్టాభిషిక్తుండవై బంధువుల యుల్లంబులు పల్లవింపఁగా నిక్ష్వాకుకుల ప్రతిష్ఠాపనకరులైన బుత్త్రులఁబడసి యశ్వమేధంబులవలన సురలకు సంతుష్టిఁ గూర్చి సీతతోడఁగీర్తినిసయితము పొంది సర్వజనానందకరముగాఁ జిరకాలము రాజ్యమేలి వైకుంఠమునకుఁ దరలుము. అదిగో దశరథుఁడు మర్త్యలోకంబున నీకుఁ దండ్రిగా వెలసినవాఁడు విమానారూఢుఁడై స్వర్గంబునుండి వచ్చియున్నాఁడు. నీవలన నతఁడు కృతార్థుఁడై యింద్రలోకంబును బొందెను. నీవును సీతమ్మయుఁడు లక్ష్మణుఁడును వానికి నమస్కరింప నగు' ననెను.

దశరథసందర్శనము

రామలక్ష్మణులు వారితండ్రికి విమానశిఖరమున నున్నవానికి నమస్కరించిరి. దశరథుఁడు ప్రాణాధికుఁడైన పుత్త్రిని రాముని రెండు

చేతులఁ గూర్చి యెత్తి యంకంబునఁ జేర్చి 'నాయనా! నీవు లేనికారణంబున స్వర్లోకసుఖంబులును దేవర్షిసన్మానంబులును నాకు సంతోషకరములు గావు. పుత్త్రా, నీ వనవాసదీక్ష సాకల్యముగా నెఱవేఱెను. నిన్నుఁ జూడఁగా నాకు నేఁడు పండువగుచున్నది. నిన్ను గుట్టలకుఁ దోలుటకుఁగాఁ గైకేయి యాడినమాట లిందాఁక నన్ను మఱిమఱి యేర్చుచుండెను. ఇప్పుడు నిన్నుఁ జూచినంతనే నీహారమునుండి భాస్కరు డట్లు తద్దుఃఖమునుండి విముక్తిఁ గాంచితిని. తొల్లి యష్టావక్రుఁడు వాని తండ్రిని జనకసభయందు వందివివాదపరాజితుఁడై వందురుచున్నవాని నుద్ధరించినట్లు నీవు నన్నుఁ దరింపఁ జేసితివి. నాయనా, రావణవధార్థము దేవతలు నాఁడు నీపట్టాభిషేకమునకుఁ గారణాంతరముగా విఘ్న మొనర్చుట యిప్పుడు గ్రహించితిని. నిన్నుఁ జూచి కౌసల్య సంతోషసముజ్జీవితయగుఁగాక. ఎవరు నిన్నుఁ బట్టాభిషేకజలంబులఁ దడిసియున్నవానినిఁ జూడనోర్తురో వారెల్లరు సిద్ధార్థులుగదా. రామా, శుచియు ధర్మవ్రతుఁడునైన భరతునితోడి నీపునస్సమాగమముఁ జూడ నువ్విళ్ళూరుచును. వత్సా, దేవతలకోర్కిఁ దీర్చితివి; ఋషుల మనస్తాపంబులను జల్లార్చితివి; ఉడివోని కీర్తిగావించితివి. ఇఁకఁ బట్టాభిషిక్తుండవై తమ్ములఁగూడి చిరకాలము సుఖముండు' మనెను.

రాముఁడు దశరథునకుఁ గేలొగ్గి, 'ధర్మజ్ఞా, నాఁడు నావివాసముఁ గోరిన కైకేయికి నాగ్రహించి 'కూళా! ఆమాట మఱలఁ బలుకుదువేని నిన్ను నీకొడుకును త్యజింతు' నని శపథపూర్వకంబుగా వచించితివి. ఆశాపము కైకేయీభరతులకు సోకకుండు నట్లనుగ్రహింపు' మని ప్రార్థించెను. దశరథుఁడట్లే యనుగ్రహించి లక్ష్మణుని గవుంగిటఁ గూర్చి, 'నాయనా, నీవు సీతారాములను శుశ్రూషించి నాకు మహాప్రీతిఁ గావించితివి. ఎల్ల పురుషార్థములు నీకు సంప్రాప్తములయ్యెను. రాముఁడు నీయెడఁ బ్రసన్నుఁడగుఁగాక; నీకు యశోధర్మంబులును స్వర్గసుఖమహిమంబులును సిద్ధించుఁగాక. సుమిత్రానందవర్ధనా, రామశుశ్రూషకన్న మంగళకరమైనది నీకు మఱొండు గలుగదు. రాముఁడు సర్వలోకశుభాభిరతుఁడు. వాని నిద్దేవేంద్ర మహర్షి సిద్ధులేగాక ముల్లోకంబులును బూజించును. సౌమ్యా, అవ్యక్తము నక్షరముఁ బరమగుహ్యము వేదవేద్యమునైన యాపరబ్రహ్మము రామరూపంబున జగత్కల్యాణార్థ మవతరించెనని బ్రహ్మాదులు వచింపవింటివిగదా. సీత శ్రీమహాలక్ష్మి యనిరిగదా. అయ్యిరవురును సేవించుచు గురు

శుశ్రూషావిధానంబునకు మార్గప్రదీపకుఁడవై శాశ్వతధర్మంబును దిగంతవిశ్రాంతకీర్తిని బడిసిచెన్నారు' మని పలికి, సీతాదేవిని బల్కరించి, 'విదర్భరాజపుత్రీ, రామునివచనంబులకు నాగ్రహింపకుము. నీమేలు గోరి నీవిశుద్ధచరిత్ర లోకప్రచారమగుటకుఁగా నతఁడట్లొనర్చెను. కళ్యాణీ, పతిశుశ్రూషావిధానంబును లోకంబునకుఁ గఱపితివి. నీకుఁ దెలియనట్టియు పలుకఁ దగినట్టియు ధర్మము లేదు. అయినను గూర్మి మిన్నకుండనీయదు. నీకు రాముఁడే పరదైవత' మని వచించి వారినెల్ల వీడ్కొని యింద్రలోకమునకుఁ బోయెను.

ఇంద్రుఁడు మృతవానరుల్ను బ్రదికించుట

దేవేంద్రుఁ డంతట డాయవచ్చి, 'రామా, దశరథుఁడు పుత్రి కామేష్టియజ్ఞ మొనర్చిననాఁడు నీవు మాకొసంగిన యభయప్రదానము రావణవధారూపంబున నేఁడు మాకు సమకూరెను. మాకష్టములెల్లఁ దీఱెను. కృతకృత్యుల మైతిమి. మావలనఁ గానగుకార్యంబున్నఁ దెలుప గోరుదు' ననెను. రాముఁ డాసురేశ్వరునకు సీతాలక్ష్మణ సహితంబుగాఁ గృతాంజలియై, 'అమరాధిపా, నాయెడఁ బ్రీతుఁడవేని మన్నిమిత్తము పరాక్రమించి రణరంగంబునఁ బ్రాణంబులు గోల్పోయిన వానరులెల్లరును బునర్జీవితులగునట్లు ప్రసాదింపుము. వారట్లు పునర్జీవితులై బలపౌరుషసంపదలు గలిగి చిరాయురారోగ్యవంతులై పెద్దకాలము సుఖముందురుగాక. వారి వనభూములెల్ల నిరంతర ఫల మూలసమృద్ధములై తనరుఁగాక' అనెను. ఆమాటకు సురపతి మిగుల సంతసించి, 'వత్సా, ఇట్టి వరంబుఁగోరుట రాఘవునకే తగును. అవయవములెల్ల నుగ్గునూచమై తనువులువాసి లోకాంతరగతి నొందిన వారిని మరల బ్రతికించుట యేతన్మాత్రకార్యముగాదు. మాట తప్ప రాదు; నీకోర్కెకు నడ్డుగలుగదు. నీయిచ్ఛయగుఁ గాక' యని వచించి చనెను. వానరులు చచ్చిపడియున్నవారు దీర్ఘనిద్రనుండిమేయన లేచిరి. ఆవింతకు హతశేషులు మహాశ్చర్య మొందిరి.

అంత దేవతలెల్లరు గుమిగూడి వచ్చి, 'వీరాగ్రణీ, అయోధ్య నిన్ను నిరీక్షించుచున్నది. వానరులను వారివారి నెలవులకుఁ దరలించి యనురక్తయు దపస్వినియునైన యీసీతాదేవి నాశ్వసించి తల్లుల మన స్తాపంబులు దీర్చి శత్రుఘ్నుని సందిటఁగూర్చి భరతుని తాపసవృత్తి

నుడిపి పౌరులకు నానందసుఖంబును జేకూర్పు'మని పలికి వారిని పీడ్కొని చనిరి.

రామవిభీషణుల సంభాషణము

రాముడు లెల్లరు నాఁటిరేయి హాయిగా నిద్రించిరి. తెల్లవాఱి నంతట విభీషణుఁడువచ్చి, 'రాఘవా, స్నానీయజలంబులు సిద్ధముగా నున్నవి. అలంకారకోవిదలైన పద్మేక్షణలు వచ్చి యంగరాగవస్త్రాభరణ దివ్యగంధమాల్యాదులతో వేచియున్నారు. నన్ననుగ్రహించుటగా నివి పరిగ్రహింపు' మనెను. రాముఁడామాటవిని, 'మిత్రమా, స్నానార్థము సుగ్రీవాదులను బిలువుము. నామది యిందు లేదు. అది భరతుని కడనున్నది. చతుర్దశవర్షవ్రతము తీఱినమఱునాఁడే వానిని జేరుదు నంటిని. అట్లు చేయకున్నచో నతఁడు తనశరీరంబు నగ్నికి సమర్పింతు ననెను. అతఁడన్నంత చేయును. అట్టితమ్ముని మనంబు చేయుట ముఖ్యము. అందాఁక నాకెట్టి సుఖోపచారములు వలదు. అయోధ్య యిటకెంతో దవ్వు; మార్గమన్ననో మహాదుర్గమము; తడవులేదు; ఇప్పుడే తరలనున్నా' ననెను. విభీషణుఁ డాతలంపువిని 'పార్థివాత్మజా, ఇది యెంతపని? దీనికై చింతయేల! నేఁడే నిన్నయోధ్యానగరముఁ జేర్తుఁగదా. ఎట్లందువా? మాయగ్రజుఁడైన కుబేరునకు బుష్పకవిమానము గలదు. అది కామచారి. రావణుఁడు కుబేరుని గొల్లగొట్టి యా విమానంబును హరించి తెచ్చెను. అది యిప్పుడు లంకయందున్నది. కుబేరుఁడువచ్చి దాని నిమ్మని యడిగెను. మీకొఱకు దాని నుంచితిని. అది క్షణములో మిమ్ము మీకోరినచోటికిఁ గొనిపోవును. ఆవిషయమై విచారమే వలదు. ప్రాజ్ఞమణీ, నీయెఱుంగని యర్థము గలుగదు. భక్తుల మనంబు సేయుటకన్నఁ బ్రియతరకార్యము నీకు లేదు. నాభక్త్యాదులు నీయెడకెక్కువేని నీయనుగ్రహంబునకు నేను పాత్రుఁడనేని నాయందు నీకు నిండుమనంబు గలదేని నేఁడిందు నిలిచి నాయర్పించు పూజలను సీతాలక్ష్మణ సహితంబుగాఁ బరిగ్రహించి చనదగును. అన్నియు సిద్ధముగా నున్నవి గావునఁ గాలహరణమగు నను శంకవలదు. నాసపర్యలను ససైన్యసుహృద్గణంబుగా గ్రహింపవేడుదును. రాఘవా, నాయెడ నీకుఁగలప్రేమం జేసి నీవు నాప్రణయంబు నియ్యకొందువని నమ్మి యిట్లు విన్నవింతును. నీలాలనంబును నాభక్తియుఁగూడి యిట్లు పలుకరించుచున్నవి. నీభృత్యమాత్రుని సాహసంబును మన్నింపు'మని మహావినయముతో నుడివెను.

రాముఁ డాపలుకు లాలకించి రాక్షసవానరాదులెల్లరు విను నట్లుగా 'సౌమ్యా, నీవొసర్చిన సహాయంబువలనను రణరంగమున నాకుఁగా నీవుచూపిన పరాక్రమంబువలనను నన్నెంతో పూజించితివి. ఇంతకన్నఁ బూజలుగలవా? రాక్షసేశ్వరా, నీమాటయెన్నడును గాదనఁ జాలను. ఎవఁడు నావివాసము విని మహాదుఃఖదీనుఁడై చేతనిడినరాజ్యం బునుగూడ నువ్వెత్తుగాఁ ద్యజించి నావ్రతమును మాన్పి నన్ను మర లించు ధృఢసంకల్పంబులతోఁ జిత్రకూటమువఱకు నన్ను వెన్నాడి వెదకుచువచ్చెనో, ఎవఁడు నన్నుఁజేరి చేతులొగ్గి, 'అన్నా! అయో ధ్యకు మరలివచ్చి మమ్మెల్ల బాలింపు' మని నయవినయసాష్టాంగ ప్రణామపూర్వకంబుగాఁ బ్రార్థించెనో, ఎవ్వనిమనంబును నేను నా దీక్షార్థము నొప్పించితినో యట్టి నాతమ్ముని భరతునిఁ జూడ నాహృద యము త్వరపడుచున్నది. అదియునుగాక, కౌసల్యాసుమిత్రలును కీర్తి మతియైన కైకేయియు వసిష్ఠాదిగురుజనంబును మిత్రులును బట్టణవాసు లును నాకన్నుల మెలంగుచున్నారు. మఱియు నాచతుర్దశవర్ష వివాస వ్రతము తీఱెను. ఆమఱునాఁడే భరతుని జేరుదునంటిని. అట్లు చేయ కున్నచో భరతుఁ డన్నంతయొనర్చును. విభీషణా, నాకుఁ జన ననుజ్ఞ యిమ్ము. నీవు పుష్పకవిమానము నిచ్చుటవలననే నీవొనర్పనున్న సపర్య లెల్ల నాకు సమగ్రముగా నందెను. వేఱుతలంపక విమానమును రావించి నన్నుఁ ద్వరగాఁ దరలింపు' మని చెప్పెను.

విభీషణుఁ డొండు పలుకక విమానమును రప్పించి, 'స్వామీ, ఇదిగో విమానము. ఆజ్ఞయేమి?' అని సాదరంబుగా విన్నవించెను. రాముఁడు సుంత యాలోచించి 'విభీషణా, నాకార్యంబును సాధించినది వానరులే యని నీకుఁ జెప్పనక్కఱలేదు. లంకాపురము సురలకుఁ గూడ సాధింపరాదను ప్రతీతి ముల్లోకంబులఁ బ్రాఁకియున్నది. అట్టిదాని నివ్వానరులు సాధించిరి. ఇది యేతన్మాత్రకార్యముగాదు. వీరికిఁ దగు పన్మానము దోఁపదు. వీరినెల్లవిధంబుల బహూకరింపుము. కృతజ్ఞతా మతులుగావున వీరు నీకెంతయు బ్రీతులగుదురు. ఈసేతవలన నీ దాతృత్వమును మిత్రసంగ్రహణకారిత్వంబును దయార్ద్రత్వంబును వెల్లడి యగును. ఎల్లరకుఁ గీర్తిపాత్రుండవగుదువు. రాక్షసేశ్వరా, రాజు మహాశౌర్యవంతుఁడైన నగుఁగాక; అతఁ డౌదార్యాదిప్రీతికరగుణ విహీనుండగునేని వానినిఁ దత్సైనికులు ప్రాణమిచ్చికొలువరు. అంతియ గాదు; తఱిచూచి త్యజింతురు. ఈసంగతి నీవు చక్కఁగా గ్రహించి

వర్తింపవలయు' నని లక్ష్మణాదులమ్రోల స్నేహపురస్సరముగా నుడివెను.

అయోధ్యాగమనము

విభీషణుఁడు రామునితలంపు గ్రహించి వానరులను యథాయోగ్యముగా రత్నాదికముల సన్మానించెను. అంత రాముఁడు సీతాదేవిని లజ్జావినతయై యున్నదానిని తన కేలఁబట్టి లక్ష్మణునితోడ విమానమారోహించి, 'వానరోత్తములారా, మీరు మీమిత్రునికార్యమును సమకూర్చితిరి; ఇఁక మీమీ నెలవులకుఁ బోనగును. సుగ్రీవా, మిత్రుఁడును బంధువునగు వాఁడేమిచేయనగునో యదియెల్ల గావించితివి. ఇఁక నీసేనను వెంటఁగొని కిష్కింధకుఁబోయి సుఖముండుము. విభీషణా, నాయిచ్చిన రాక్షసరాజ్యంబును యథాన్యాయ మనుభవింపుచు సుఖముండుము. నిన్నెవ్వరు నోర్వఁజాలరు. నాపోవ ననుమతింపుము. ఇదే మిమ్మెల్లర వీడ్కొనుచున్నా' నని వారివారికిఁ దగినట్లు పలికెను.

సుగ్రీవవిభీషణాదులు కయిమోడ్పులు గావించి, 'అయోధ్యకు మేమును రాఁగోరుదుము. అనుజ్ఞ యిమ్ము. మావలన నచ్చటి నగరవనంబులకుఁగాని జనులకుఁగాని బాధగలుగనియట్లు వర్తింతుము. దశరథాత్మజా, నిన్నుఁగన్నతల్లికి మ్రొక్కి నీపట్టాభిషేకమహోత్సవమును గన్నారఁ జూచి మాతావులకుఁబోయెద' మనిరి. రాముఁ డామాట విని, 'మీయభిమతంబట్టిదేని రండు పోవుదము. సీతాలాభమువలన నాకుఁ గలిగిన ప్రియము భరతసందర్శనంబునఁ దరమై మీతోడి పురఃప్రవేశంబునఁ దమమై దనరుఁగదా. సుగ్రీవా, నీవును విభీషణుండును మీమీపరిజనముతోడ విమానమారోహింపనగు' ననెను. ఎల్లరు విమానమెక్కిరి. అది నింగికెగసి యతివేగంబున దారిపట్టెను.

రాముఁడు సీతాదేవికి మార్గాంతర విశేషంబులఁ జెప్పుట

రాముఁడట్లు చనుచు సీతావినోదార్థంబయ్యాచోట్లు చూపుచు, 'వైదేహీ, ఇదిగో లంకాపురము; అదిగో త్రికూటపర్వతము. కైలాసశిఖరంబును మెచ్చని యాపర్వతముమీఁద విశ్వకర్మ యీ లంకానగరంబును నిర్మించెను. సీతా, అదిగో రణభూమి మాంసరక్తకర్దమమై యున్న దానిని జూతువా? అందు వానరులును రాక్షసులును బెక్కురు

మడిసిరి. విశాలాక్షీ, అల్లదిగో భస్మరాశి. ఎవఁడు బ్రహ్మవర గర్వోద్ధతుఁడై లోకకంటకుఁడుగా నుండెనో యారావణుఁడు నీనిమిత్తంబున నాచేతఁజచ్చి బూడిదయైనచోటదిగో. అదిగో యిచ్చట కుంభకర్ణుఁడు నాచేత నీల్గెను. అచ్చట నీలుఁడు ప్రహస్తుని బరిమార్చెను; ఇచ్చట హనుమంతుఁడు ధూమ్రాక్షుని ద్రుంచెను. ఆచోట విద్యున్మాలి సుషేణునిచేతఁ జూర్ణమై మడిసెను. లక్ష్మణుఁడు రావణాత్మజుఁడైన యింద్రజిత్తును హరించిన తావదిగో. ఇచ్చట విరూపాక్షుని నంగదుఁడంత మొందించెను. ఇట మహాపార్శ్వమహోదరులు మడిసిరి. అకంపనుఁడిందుఁ గూలెను. ఈయెడ రాక్షసులు పెక్కురు కూలిరి. మండోదరి వేయిమంది చవతులతోడ రావణునిపైఁబడి రోదనము చేసినచోటదిగో. తలోదరీ, ఇదిగో సముద్రతీరము. సముద్రమును దాఁటిన నాటిరేయి మేమిందు వసించితిమి. నీయర్థము నీలుఁడు నిర్మించిన సేతు వదిగో చూడుము. ఈకార్యము సామాన్యులకుఁ దరముగాదు. వైదేహీ, అపారము నక్షోభమునైన యీవరుణాలయము శంఖశుక్తినిషేవితమై యెట్లు గర్జించుచున్నదో వినుము. మైథిలీ, నీకొఱకు హనుమంతుఁడు సముద్రమునుదాఁటు నప్పుడు వానివిశ్రమార్థము సాగరగర్భమునుండి తటాలునఁ బొడిచివచ్చిన మైనాకపర్వత మదిగో చూడుము. సేతునిర్మాణమునకుఁ బూర్వము సముద్రుఁడు నాకుఁ బ్రసన్నుఁడైన చోటదిగో. అల్లదిగో మహాదేవుఁడు నాకుఁ గార్యసిద్ధిని బ్రసాదించినచోటు. విభీషణుఁడు నన్ను శరణిల్లినచోటదిగో. సీతా, విచిత్రకాననరమ్యమైన యీనగరమును గంటివా? ఇదే కిష్కింధానగరము సుగ్రీవుని రాజధాని. ఇదిగో యిచ్చట వాలిని వధించితిని' అనెను.

సీతాదేవి కిష్కింధానగరంబును జూచి ప్రణయసాధ్వసంబులు పిరిగొనఁగా, 'అనఘా! సుగ్రీవాది వానరుల ప్రియురాండ్రతోడ నయోధ్యానగరముఁ బ్రవేశింపఁ గుతుకమగుచున్న' దని నుడివెను. రాముఁ డందులకు సమ్మతించి కిష్కింధానగరంబున విమానంబును నిలిపి, 'సుగ్రీవా! వానరులెల్లరుఁ దమతమభార్యలతోడ నయోధ్యకు రావలయునని సీత కోరుచున్నది. నాప్రేయసిమనంబు సేయుము; జాగువల' దనెను. సుగ్రీవుఁడు విమానము నుండి దిగి యంతఃపురమునకుఁబోయి తారను జూచి సీతాసంకల్పంబును రామునాజ్ఞను దెలిపెను. తార వెంటనే పయనమై వానరస్త్రీలకు సంగతి వినిపించెను.

వారును సీతాదర్శనకాంక్షులై వచ్చిరి. సీతాదేవి యవ్వానరాంగనల నెల్ల విమానమెక్కించెను.

అంత నవ్విమానము వాయుపథమునెట్టి ఋశ్యమూకపర్వతము చేరువకు వచ్చెను. రాముఁడు ప్రియురాలిని జూచి, 'దేవీ, కాంచన ధాతుమయమై మెఱుంగులతోడి మేఘంబుఁ క్రియఁ జెన్నారుచున్న యీ యద్రిరత్నంబును జూతువా? దీనిని ఋశ్యమూకపర్వతం బందురు. ఇందే నాకును వానరరాజు సుగ్రీవునకు మొట్టమొదట సమాగమ మయ్యెను. వాలివధను నేను ప్రతినచేసినచోటిదే. అదిగో పంపాసరోవరము. ఇందలి కాననంబు లెంతచిత్రతరములో చూడుము. ప్రేయసీ, నీవియోగంబునకుగా నేనిచ్చట నెంతో విలపించితిని. ఈసరస్తీరముననే ధర్మచారిణియైన శబరను సందర్శించితిని. ఇదిగో యిచ్చటఁ గబంధుని యోజనాయత బాహువులవానిని సంహరించితిని. విలాసినీ, ఈవట వృక్షరాజమును జూడుము. ఇచ్చటనేగదా మహాత్ముఁడైన జటాయువునకును లోకకంటకుఁడైన రావణునకును నీనిమిత్తము ఘోరయుద్ధ మయ్యెను. సీతా, అదిగో యయ్యాశ్రమమును గుర్తింతువా? అచ్చటనే గదా నాకును ఖరదూషణాదులకును బోరయ్యెను. జానకీ, ఈపర్ణశాల జ్ఞప్తియున్నదా? ఇచ్చటనే గదా పాపాత్ముఁడు రావణుఁడు నిన్ను దొంగిలికొనిపోయినది. అదిగో గోదావరీనదీమతల్లి; అల్లదిగో యగస్త్య మహర్షి యాశ్రమము; అల్లదిగో సుతీక్ష్ణమహర్షి యాశ్రమము. వైదేహీ, అదిగో శరభంగాశ్రమప్రదేశము. నాఁడు దేవేంద్రుఁడు మన కిందు సందర్శనమిచ్చుట మఱచితివా? ఇదిగో విరాధుని గూల్చినతావు. అదిగో యత్రిమహర్షి తాపసాశ్రమము. అనసూయాదేవి నిందు నీవు సందర్శించితివిగదా. అదిగో చిత్రకూటపర్వతము. భరతుఁడు నన్ను సందర్శించి రాజ్యమును గైకొనుమని ప్రార్థించినచోటదిగో. అదిగో యమునాతరంగణి.' అని చెప్పసాగెను. అంతలోన భరద్వాజాశ్రమము సమీపించెను. రాముఁ డయ్యాశ్రమంబును జూచి, 'సీతా, ఇందు నిలిచి యీతపోధనునకు నమస్కరించి తరలుద' మనెను. విమానముదిగెను. రాముఁడు పాదచారియై యాశ్రమము జొచ్చెను.

భరద్వాజమహర్షి వానిశిష్యులకు తత్త్వముబోధించుట

అత్తఱి భరద్వాజమహర్షి నిజాశ్రమంబున సుఖాసీనుఁడై చుట్టియున్న శిష్యవర్గమును సంప్రతించి యిట్లు చెప్పుచుండెను: ''వత్స

లారా, తత్త్వవిషయమును దెలియఁగోరితిరి, వినుడు. చరాచరాత్మకమైన సృష్టియెల్లఁ బుట్టుచుఁ బెరుగుచు నశించుచున్నది. ఈజననస్థితిలయంబులనుఁ గన్నారఁ బ్రతిక్షణముఁ జూచుచున్నాము. దీనింబట్టి విమర్శింపఁగా సృష్టియెల్ల నశ్వరమేగాని స్థిరము గాదని యనుభవసిద్ధమగును. ఈసృష్టి స్వాభావికమని కొందఱందురు; వీరిని నిరీశ్వరవాదులనిరి. పృథివి జలము తేజము వాయువు నాకాశము ననెడి భూతములైదు గలవనియు యీ పంచమహాభూతములు తన్మాత్రరూపంబు లొండొంటితోఁ గూడుచుండుననియు, ఆ సమ్మేళనంబున సృష్టియేర్పడుచున్నదనియు వాని కలయిక వివిధభాగములుగా నుండుననియు దానింబట్టి సృష్టియు వివిధ రూపంబులుగా నున్నదనియు ఆ పంచభూతసమ్మేళనంబు గలిగినప్పుడు సృష్టియనియు నవి యట్లు కలిసి యున్నంతకాలము స్థితియనియు నయ్యవి మరల విడివడినప్పుడు లయమనియు ఈ సమ్మేళనముతోడనే యాయారూపంబులు తమకుఁదామె వ్యాపారించుచుండుననియు అంతియగాని యారూపంబులలో జీవుఁడను నొకశక్తి ప్రవేశించి వాని నాటాడించుననుట బూటకమనియు, ఈ జననస్థిలయంబులు స్వతస్సిద్ధములు గావున వానిని నిలుపరాదనియు ఈ రహస్యమును గ్రహించి వ్యక్తులు తమయిాప్సితంబులను యథామతి ననుభవింపనగు ననియు, ఇదియే జీవితపరమావధియనియు, నిరీశ్వరమతసిద్ధాంతము. మఱియు ధర్మాధర్మంబు లనునవి యాయావ్యక్తిసంఘంబులు తమతమ సాంఘిక హితార్థమేర్పఱచికొనిన తాత్కాలిక నిబంధనములేగాని వేఱుగావనియు, ధర్మమువలనఁ బుణ్యము, నధర్మమువలనఁ బాపము నచ్చుట, అట్టి పాపపుణ్యముల ఫలము ననుభవించుట, వాని యనుభవార్థము దత్తదుచితమైన పరజన్మములు గలుగుచుండుట యను వచనంబులెల్ల బూటకములనియుఁ పాపములేదు పుణ్యమును లేదనియు పాపపుణ్యములే బూటకమనుచుండఁగాఁ దత్ఫలానుభవమునకుఁ బరజన్మములు లేవని వేఱుగాఁ జెప్పనక్కఱ లేదనియు, జీవితావధి యన్ననో తత్తద్భూతసమ్మేళన వ్యవస్థితినిబట్టి యుండుననియు కుమ్మరి కుండలు చేయునప్పుడు కొన్ని చాలకాలముండుట, కొన్ని తోడ్తోడనే పగిలిపోవుట చూడగా నిట్టి తారతమ్యము మృత్తికామర్దనాదులను బట్టియుండునట్లుగానే జీవితంబులును దన్మాత్రల సమ్మేళనవిశేషమునుబట్టి కొలఁది కాలమో, బహుకాలమో యుండుననియు అందువలన జీవితకాలమును నిర్ణయింపఁ దరము గాదనియు వారు వాదింతురు.

సేశ్వరమతవాదము

పరమాత్మ (సత్)

సృష్టియనునది కార్యమైయున్నదనియు, కార్యమునకుఁ గారణ ముండక తప్పదనియు, అభావమునుండి భావము గలుగదు కావున సృష్టికి మూలము గలదనక తీఱదనియు సేశ్వరమతమూలసూత్రము. ఈ మూలమును బరబ్రహ్మమనియుఁ బరమాత్మయనియు భగవంతుఁ డనియు నానావిధములఁ బేర్కొందురు. ఆ పరమాత్మకు రూపనామ క్రియలు లేవు. అట్లుండియు నది సర్వవ్యాపియు నవ్యయమునై శాశ్వత ముగా స్థిరముగా నుండును. అనఁగా దానికి జననవృద్ధి స్థితి పరిణామాది వికారములు లేవు. ఆ పరమాత్మ చైతన్యస్వరూపియై తేనెయందు మాధుర్యమువలె సృష్టినెల్ల వ్యాపించియుండును. తేనెనుండి మాధుర్యం బును వేఱుచేయరానట్లు పరమాత్మను సృష్టినుండి వేఱుచేయరాదు. ఈ చైతన్యము శక్తిమంతమని చెప్పకయే స్పష్టము. ఈ శక్తినే ప్రకృతి యనిరి. చైతన్యము చలనాత్మకము; అది దానికి నైజము. ఈ చలన వ్యాపారమునే కర్మమనిరి.

శక్తి (చిత్)

ఈచైతన్య శక్తియొక్క నైజకార్యమైన చలనమును దాని తీవ్ర తనుబట్టి సత్త్వమని రజస్సని తమస్సని మూఁడుగా బుద్ధిగ్రాహ్యనిమి త్తము విభజించిరి. ఈ మూఁడుగుణములు సర్వదా యాశక్తియం దిమిడి యుండును. తత్కారణంబున దానినిఁ ద్రిగుణాత్మిక యందురు.

సృష్టి - ప్రలయము

ఈ చలనవ్యాపారము చైతన్యశక్తికి నైజమైనను అది యప్పు డప్పుడు నంతర్లీనమై యుండుటయు మరలఁ జలించుటయుఁ గలదు. అది యంతర్లీనమై యున్నప్పుడు ప్రళయమనిరి. అది చలించినప్పుడు చలన వ్యాపారము కర్మమగును. కర్మముతోడ ఫలము గలుగును. ఆ ఫలమే సృష్టియనిరి.

ఈశక్తికి నిట్లు చలనాదులెప్పుడు గలుగును? ఎట్లుగలుగు? ఏలఁ గలుగు నను ప్రశ్నలు మూఁడు తప్పకవచ్చును. ఈవిచారమే వేదాంత మనిరి. ఎప్పుడుగలిగెనను ప్రశ్నకుఁ గాలనిర్ణయము చేయుట సాధ్యము

గాదు కావున అనాది యనిరి. ఎట్లుకలిగెను? ఏలకలిగెను? అను ప్రశ్నలకు జవాబుచెప్పుటకు నెవనికిఁదరముగాదు. ఎట్లుకలిగెనను ప్రశ్నకు జవాబుగా నది అతర్క్యమనియు ఏలఁ గలిగెననుదానికి జవాబుగా అది లీలయనియు వచించిరి. ప్రకృతియొక్క చలనాత్మకవ్యాపారమైన కర్మము తీవ్రము మధ్యమము మందము అని మూఁడు విధములు. ఆతారతమ్యములనుబట్టి సృష్టి వివిధరూపంబులుగా నుండును. ఆకారణముచేతనే 'గహనాకర్మణోగతి' యని పల్కిరి.

చరాచరతత్త్వము

సృష్టి యిట్లు పలువిధములుగా నున్నను పరమాత్మ యంతటను వ్యాపించియేయున్నను, ఆవరణతత్త్వమునుబట్టి వస్తువును జడమనియో చరమనియో వర్గీకరించిరి.

ఈచైతన్యశక్తి వ్యాపారమైన కర్మమొకసారి ప్రారంభమైన తర్వాత అది ప్రలయాంతము వఱకు నవిచ్ఛిన్నముగా జరుగుచుండును. ప్రళయకాలమందుఁగూడ నది బీజరూపంబుననుండి మరల సృష్ట్యారంభమునఁ బూర్వవాసనలతోఁ బ్రచురమగును.

సృష్టియెల్లను గర్మఫలమగుటవలన తదంగభూతులైన మనుష్యాదులుగూడ కర్మఫలమేయని స్పష్టము. ప్రాణులీకర్మమనెడి సుడిలో నొకసారి పడినఁ బిదప నందుండి వెలువడుట యంతసులభముగాదు. అట్లు వెలువడు వఱకుఁ దత్తత్కర్మానుభవయోగ్యములైన జన్మములు పరంపరగా వచ్చుచుండును. ఆసుడినుండి వెలువడుటయే మోక్షమగును. ఈకర్మప్రవాహమునే సంసారమనిరి. సంసారమనఁగా జనన మరణరూప చక్రమనియుఁ జెప్పవచ్చును.

పరా-జీవశక్తులు

ఈచైతన్యశక్తిని సమష్టిరూపంబునఁ బరాశక్తియనియు వ్యష్టిరూపంబున జీవశక్తియనియు మహాకాశఘటాకాశములన్నట్లు పేర్కొందురు. అనఁగా ఆవరణభేదమునుబట్టి యిట్టివిభేదమును సులభగ్రాహ్యార్థము కల్పించిరి.

ఈకర్మఫలమును ఆరబ్ధమనియు అనారబ్ధమనియు రెండుగా విభజించిరి. ఆరబ్ధమనఁగాఁ దత్కాలజన్మములో ననుభవింపవలసిన పూర్వ

కర్మఫలభాగము. అనారబ్ధమనఁగా అనుభవించినదిపోఁగా మిగిలియుండి యుత్తరోత్తరజన్మములలో ననుభవింపవలసిన పూర్వకర్మఫలభాగము. ఈప్రారబ్ధకర్మమును భోగింపక తీఱదు.

ప్రతికర్మమునకుఁ దద్రూపఫలమును దానికి ననుగుణమైన వాసనయు రెండును జనించుచుండును. ఫలము భుక్తమై నశించును. వాసనయన్ననో తద్రూపకర్మమునకు నంకురమై జన్మాంతరమందు నంతఃకరణమును వాసనారూపంబున నావరించి తత్తత్కాలంబులలో దత్తత్కర్మములకుఁ బ్రేరేపించును. ఈవాసనలు శుద్ధవాసనలనియు మలినవాసనలనియు పూర్వకర్మమును బట్టి రెండువిధములు. ఈద్వివిధవాసనలు సూక్ష్మములనియు మధ్యమములనియు గాఢములనియు మఱల మూఁడు విధములు. ప్రారబ్ధకర్మముయొక్క తీవ్రతనుబట్టి యీవిభాగము గలిగెను. సూక్ష్మవాసన లంకురించి తోడ్తోడ నశించును. అవి కార్యరూపముగాఁ బరిణమింపవు. మధ్యమవాసనలు కార్యరూపంబుగాఁ బరిణమింపనోపును. ఈమధ్యవాసనలు మంచివైనచో ఆవాసనాప్రేరణఫలములైన గార్యములును మంచివిగానే యుండును. కార్యము మంచిదైనప్పుడు దానిఫలములుగూడ మంచివై యుత్తరోత్తర యాత్మకళ్యాణమునకు సహాయపడును. అవి మలినవాసనలైనచో నవికార్యముగాఁ బరిణమించి దుష్టఫలకారులగుచు నాత్మకళ్యాణమునకు నాటంకము లగుచుండును. మలినవాసనలు కలిగినప్పుడు వానిని శాస్త్రజ్ఞానముచేతనో సజ్జనసాంగత్యముచేతనో యరికట్టి కార్యరూపమునొందకుండునట్లు చేయవచ్చుననిరి. దీనినే పురుషప్రయత్నమందురు. ఈవాసనలు గాఢమైనవగుచో వానిని మరలింప నీశ్వరుఁడు గూడ సమర్థుఁడుగాఁడు. ఆరూపమైనకార్యములును దద్రూపఫలమును సంభవింపక తప్పదు.

ఎల్లకర్మములను బ్రేరేపించునది యొకటిగలదు. దానికే క్లేశమందురు. ఈక్లేశము అవిద్యయనియు, అస్మితయనియు, రాగమనియు, ద్వేషమనియు, అభినివేశమనియుఁ బంచవిధములు.

కర్మఫలము తోడ్తోడనే యనుభవమునకు రావచ్చును; లేక కాలాంతర జన్మాంతరములందు ననుభవమునకు రావచ్చును. ఈ తారతమ్యము కర్మముయొక్క తీవ్రతనుబట్టి యుండును. సద్యఃఫలమునకు నందికేశ్వర విశ్వామిత్ర మార్కండేయాదులు దృష్టాంతము. జన్మాంతర ఫలమునకు నహుషుఁడు దృష్టాంతము.

కర్మఫలములైన సంస్కారములును తద్రూపవాసనలు నతఃకరణము నంటియుండును. ఒక్కొక్క జన్మము ఏకరూపసంస్కార ఫలముగా నుండవచ్చును. లేక, అనేక సంస్కార తద్వాసనల ఫలముగా నుండవచ్చును. ఈ రహస్యము నెఱుంగరాదు. ఏకసంస్కారతద్వాసనాఫలమైన జన్మము ఏకరాశిగా జరుగును. అనేక సంస్కార తద్వాసనాఫలమైన జన్మము పెక్కు తెఱుమార్లతోఁ గడచును.

కర్మవిపాకము జాతి ఆయువు భోగము అని మూఁడు విధములు. ఆ కారణంబున జీవునకు దేవమర్త్యతిర్యగాదిజాతి తనువులును అల్పమధ్యమ పూర్ణాయువులును వివిధరూప భోగములును గలుగుచున్నవి. ఒకజాతి తనువు వచ్చినప్పు డాజాతికి ననుగుణమైన వాసనలే వ్యవహరించును. ఆ జీవి భావికాలంబున ననుభవింపవలసిన వాసనలెల్ల నప్పుడు లీనమై యుండును. ఆ జీవి యప్పటి తనువును వదలి వేఱొక తనువును దాల్చినప్పుడు దానికి సంబంధించిన వాసనలు వ్యవహరించును.

ఈ విషయమైన రహస్యము లింక నెన్నో గలవు. అవియెల్ల ననుభవవేద్యము లగుచుండును. గాఢవాసనావృతులైన వారి గతియేమి యనవచ్చును. ఏ జీవిగాని కేవలము మలినవాసనామయముగానే యుండదు. ఏదో కొంచెము మంచివాసన గలిగియుండును. ఆ వాసన పరిమళించు తఱి వచ్చినప్పుడు చిత్తము మంచిమార్గమున నుండును. అప్పుడు వాని తలంపులును కార్యములు మంచివిగానే యుండును. అట్టి సమయంబున వానికి దైవానుగ్రహము గలిగెనేని వాని యా వాసన సత్త్వవంతమై క్రమక్రమాభివృద్ధిగాంచి తుదకు జ్ఞానయోగ్యతను గూర్చి మోక్షయోగ్యు నొనర్చును. దుర్వాసనావృతుని యెడ దైవానుగ్రహము గలుగుట విపరీతముగదా యనవచ్చును. కేవల దురాచారుఁడు సయితము భగవంతుని శరణు జొచ్చెనేని వానిని సర్వేశ్వరుఁడు తప్పక యుద్ధరించును. ఇది పరమేశ్వరుని వ్రతమై యున్నది. కావున నిట్టిశంక వలదు. శుద్ధవాసన జనింపనిదే దైవచింతనము గలుగదు. ఎప్పుడు దైవచింతనము గలుగునో యతఁడు శుద్ధవాసనాయుక్తుఁ డగుచున్నాడు. అట్టివానిని భగవంతుఁడు రక్షించుటయందు వింత యేమిగలదు? ఎంతటివాఁడైనను బ్రారబ్ధము ననుభవించియే తీఱవలయును. ప్రారబ్ధానుభవమునకు యోగ్యముగా శరీరము లాయాదేశ కాలపరిస్థితులతోఁ బొడముచుండును. ప్రారబ్ధము సుఖదుఃఖాది ద్వంద్వరూపంబున నుండును.

ఈ ద్వంద్వములు భుక్తములైగాని నశింపవు. వానిని దొలఁగఁ ద్రోయ రాదు. తొలగించుకొనవలయు ననెడి యత్నముగూడ వెఱ్ఱితనమే యగును. కావున వానిని సహించియే తీఱవలయును. ఈజ్ఞానము మొట్ట మొదట స్థిరము కావలయును. ఇది యెప్పుడు స్థిరమగునో యప్పటినుండి మనస్సు సుఖదుఃఖాదుల వంకయే తల ద్రిప్పదు. దాని ఫలమేమందురా? వీని కల్లోలము మనస్సును గలవరపెట్ట కుండును. ఇది మొదటిమెట్టు.

అట్లగునేని జపతపోదానాదులవలన ఫలమేమి? యనవచ్చును. అవి మనస్సును మరలించును. అప్పుడు భోక్తవ్యకర్మముయొక్క తీవ్రత కాన్పింపదు. అంతియగాని అవి భోక్తవ్యమును బూర్ణముగా హరింప జాలవు.

ప్రారబ్ధవిషయమై యట్టి నిశ్చయము గలుగుఁగాక. శరీరము నిరంతరము నేదో యొక కర్మమును జేయుచునే యుండును. అది దాని స్వభావము. కర్మ మెప్పుడున్నదో దాని వెంటనే తత్ఫలముండును. ఆ ఫలము ననుభవింపక తప్పదు. దానికై మరల శరీరము రాకమానదు. శరీరముతోడఁ బునః కర్మము ప్రారంభమగును. ఈ చక్రము నిలుచుట యెట్లు? అని యడుగవచ్చును. శరీరముల రాకపోకలు వట్టి కర్మముల వలనఁ గలుగుటలేదు. కర్మఫలాభిసంధివలన నవి గలుగుచున్నవి. ఫలాభిలాష యెప్పుడులేదో యప్పుడే ఫలానుభవ కారణము నశించును; అనుభవింప వలసిన ఫలమెప్పుడు లేదో యప్పుడే శరీరధారణము తప్పును. కర్మములకుఁ గారణమేమి యని విచారింపఁగాఁ గోరికయే కారణమని తేలుచున్నది. ఈ కోరికనే సంకల్పమందురు. కర్మములను జేయకుండుట సాధ్యముగాదు గావునను కర్మమునంటి ఫలముండును గావునను గర్మములను జేయుచుండియుఁ దత్ఫలము ననుభవింపకుండు మార్గమెట్లోయని యడుగవచ్చును. నిష్కామకర్మమే దీనికి నుపాయ మనిరి. ఎల్లకర్మములుఁ దొలుదొల్త సకామరూపంబుననే యుండును. కావునఁ గర్మములను జేయుచుఁ దత్ఫలము నీశ్వరార్పణ మొనర్చుచు రావలయును. ఇట్లు చేయుచురాఁగాఁ గొంతకాలమునకుఁ గర్మఫల మందే విరక్తిగలుగును. అప్పుడు ఫలకాంక్షయే యుదయింపదు. కర్మ ములు మాత్రము యథావిధి జరుగుచుండును. దీనినే యభ్యాసయోగ మందురు.

ఎప్పుడు ఒకనికి నిష్కామకర్మయోగబుద్ధి సిద్ధించునో యప్పుడు వానికి అహంకారమమకారములు నశించును. వానికర్మములెల్లఁ గేవల

లోకోపకరపరములై యుండును. ఇట్లుచేయుటకు కర్మఫలసన్యాస మందురు.

సన్యాసము కర్మఫలసన్యాసమనియు సర్వకర్మసన్యాసమనియు రెండువిధములు. కర్మఫలసన్యాసమునుగూర్చి పైనఁ జెప్పితిని. సర్వకర్మ సన్యాస మనఁగాఁ గర్మములు చేయకుండుటకాదు. అట్టిది సాధ్యమే గాదని మున్నే చెప్పితిని. మఱియది యెట్టిదనఁగా సంకల్పరహితముగాఁ గర్మములను సాగనిచ్చుట సర్వకర్మసన్యాసమనఁ బడును. ఫలసన్యాస మునకు సంకల్పముగలదు. ఇందు సంకల్పమేలేదు. వీనిరెంటికిఁ గలభేద మిదే. కర్మఫల సన్యాసియొక్క బుద్ధి కొంతకుఁగొంత ఫలదృష్టితో నుండును. ఇతనిబుద్ధి కేవలము తన్మయతనొంది యుండును. ఇట్టివానిని స్థితప్రజ్ఞుఁడందురు. ఇతఁడు విజ్ఞాని కావునఁ బ్రారబ్ధము ముగియునంత వఱకు శరీరముతోనుండి తర్వాత ముక్తుఁడగును. దీనిని విదేహముక్తి యందురు.

ముక్తియనఁగా నేమోయని యడుగవచ్చును. పరమాత్మ కేవలా నందస్వరూపము. పరమాత్మయొక్కయంశమైన జీవాత్మకూడ స్వభా వముచేతఁ గేవలానందస్వరూపమని దీని నెఱింగి యాస్థితిని స్వానుభవ సిద్ధముచేసికొనుటయే ముక్తియగును. జీవాత్మకు బంధకత్వమేలేదు. అట్లున్నను అజ్ఞానవశంబున జీవాత్మను బద్ధుఁడుగాఁ దలంతురు. ఈ భ్రాంతిపోవుటయే ముక్తి. ఇదే సేశ్వరమతసారాంశము.

నిరీశ్వరవాదులవాదము అనుభవమునకు నిలువదు. వారిమత మును మీరు కలలోఁ గూడఁ దలంపవలదు. రెండవమతమే సిద్ధాంతము. ఆ మతమును విశ్వసించి మేమెల్లరము వర్తింతుము. మాయనుభవము గూడ నిట్టి సిద్ధాంతమునే దృఢపఱచుచున్నది. మీరు నట్టి విశ్వాసము తోనే పరిశ్రమచేయనగును. తత్త్వము కేవలబుద్ధిగ్రాహ్యము గాదు. అది యింద్రియాతీతము. ఇంద్రియాతీతమైనదానిని వట్టియింద్రియము లతో నిశ్చయింప యత్నింతురు. ఇంతకన్న మౌఢ్యము లేదు. ఏవిషయ మునుగూర్చియైన మొదట విందురు. విన్నంతనే దాని ననుష్ఠింపరు. విన్నదానినిఁ గూర్చి పర్యాలోచింతురు. ఆలోచింపఁగా నిగ్గుదేలిన దానిని సాధింప యత్నింతురు. అది సిద్ధమైనంత ననుభవింతురు. ఈ నాల్గింటినే తత్త్వశాస్త్రమందు శ్రవణ మనన ధ్యాన సిద్ధులందురు. మీ కిప్పుడు శ్రవణజ్ఞానముగలదు.

ఇంకఁ దరణోపాయమునుగూర్చి వినుము. జననమరణ రూపమయిన యీసంసారము జీవునకుఁ దప్పిపోవుటయే మోక్షమనఁబడును. ఈమోక్షము ఆత్మసాక్షాత్కారమువలనఁ గలుగును. ఆత్మసాక్షాత్కారమనఁగానేమి యని యడుగవచ్చును. ఆత్మయనెడి వస్తువుదక్క మఱియొక్కటి యేదియు లేదనియు, ఆయాత్మ నాయందును నీయందును సమస్త చరాచరమందును నున్నదనియు, రూపభేదముగాన్పించుచున్నను దావన్మాత్రముననే వాని యంతరమందున్న యాత్మగూడ భేదమని భావించుట భ్రాంతియనియు, గ్రహించి యయ్యభేదతత్త్వమును స్వానుభవసిద్ధము గావించుకొనుటయే యాత్మసాక్షాత్కారమగును. ఈ యాత్మనే పరమాత్మయనియుఁ బరబ్రహ్మమనియు నానావిధములఁ బేర్కొందురు.

ఈ సాక్షాత్కారమును బడయుటకుగా నాల్గుసాధనములనుఁ జెప్పిరి. వానినే యోగములందురు. గుణస్వభావమునుబట్టి యాయా యోగము నభ్యసింపవలయును. అట్లుచేయనినాఁడు ఫలముగలుగక పోవుటయేగాక విపరీతఫలముగూడ సంభవించి పతనము గలుగును.

ఈనాల్గుయోగములలో జ్ఞానయోగము వితర్కవిచారపూర్వకమై యుండును. రాజయోగము ప్రాణబంధనపూర్వకమయి యుండును. భక్తియోగము కేవల ప్రేమపూర్వకము. కర్మయోగము కర్మఫలత్యాగరూపకము.

సర్వయోగములకుఁ జిత్తశుద్ధియుఁ జిత్తైకాగ్రతయుఁ గావలయును. ఇవి కలుగనినాఁడు యోగము ఫలింపదు. కర్మయోగమువలనఁ జిత్తశుద్ధియు రాజయోగమువలనఁ జిత్తైకాగ్రతయుఁ గలుగును. కావునఁ గర్మయోగ రాజయోగములు రెండును జ్ఞాన భక్తియోగములకు రెంటికి నంతర్భాగము లనవచ్చును. ఇట్లు విభజింపఁగా జ్ఞానభక్తియోగములు రెండుమాత్రము శేషించును. ఈరెండుఁగూడ పర్యవసానంబున నొక్కటే యగును. అయినను అనుష్ఠాన సౌకర్యార్థము వానింగూర్చి వేర్వేఱ వచింతు, వినుము.

చిత్తము ఏకాగ్రమగుటకుఁగా దానికొద్దేని యొకటి యాలంబనము వలయును. ఆలంబనము లేనిచోఁ జిత్తమొకచోట నిలువదు. అది దాని నైజము. జ్ఞానయోగమందుఁ జిత్తాలంబనమునకు అవ్యక్తము వస్తువగును: భక్తియోగమందు వ్యక్తము అనఁగా సర్వేశ్వరుని యవ

తారాదు లాలంబన మగును. అవ్యక్తమందుఁ జిత్తము నిలుపుట క్లేశతరము ; వ్యక్తమందుఁ జిత్తము నిలుపుట సులభము.

కర్మయోగమందు మఱియొక రహస్యము గలదు. కర్మయోగులు కొందఱు లోకసంగ్రహార్థమయి పాటుపడుదు మనుచు విరమరలేక శ్రమించు చుందురు. ఇది కేవల భ్రాంతిగాని యొండుగాదు. ఈశ్వరుఁడే సర్వలోకసంగ్రహ మొనర్చుచుండును. ఈ కార్యమును భగవంతుఁ డాయాయవసరములనుబట్టి స్వయముగా నవతరించియో, అధికార పురుషులను బుట్టించియో జరుపుచుండును. మనబోంట్లకెల్ల లోక కళ్యాణమునకన్న నాత్మకళ్యాణమే పరమార్థమగును. ఆత్మ కళ్యాణంబున లోకకళ్యాణము గూడ సిద్ధించిన సిద్ధింపవచ్చును. ఆత్మకళ్యాణమును సాధింపలేనివారు లోకకళ్యాణము సాధింతుమనుట యుట్టికెక్కలేనివారు స్వర్గారోహణాకై యత్నించుటగును.

అట్లగునేనిఁ బురుషుఁడు లోకోపకారకార్యమే తలంపఁగూడదని శంకింతురా? నా వచించిన దానితాత్పర్య మదిగాదు. ఆత్మకళ్యాణము వృద్ధియగుకొలఁదిఁ దత్ఫలముగా లోకకళ్యాణముగూడఁ దనంతట తానె యానుషంగికముగాఁ గలుగుచుండును. లోకోపకృతినిఁ జేయఁ దలంచుటయందు నీ సంకల్పమేమి? సృష్టినెల్ల నుద్ధరింతుఁగాక అను సంకల్పముతోఁగాని, భూతముల యెడఁగల కరుణతోఁగాని పాటుపడుదువా? లేక, సృష్టియెల్లను బ్రహ్మమేగావున సృష్టినారాధించుట బ్రహ్మము నారాధించుటయను భావముతోఁ బాటుపడుదువా? మొదటి పక్షమేని, నీ సంకల్పమునందే యహంకారదోషము గలదు. ఆదోష మున్నంతకాలము నీ సేతలు నిర్వ్యాజకములు గాఁజాలవు. సవ్యాజక కార్యములు నిష్కామకర్మములు కానేరవు. నిష్కామములు గాని కర్మములవలనఁ జిత్తవిక్షేపమగునే గాని చిత్తశుద్ధి గలుగనేరదు. నీ కర్మయోగము చిత్తశుద్ధమై యుండఁగాఁ జిత్తవిక్షేపము గలుగునాఁడు నీకు యోగభంగమగును గదా? అట్లుగాక రెండవపక్షమగునేని, నీ చరిత్ర పరమ శ్లాఘ్యమగును; నీ యోగము సమగ్రసిద్ధిని బడయును.

వత్సలారా! సంగతిని వివరించితిని. మీమీ నైజమెట్టిదో మున్ముందుగాఁ జిరపరీక్ష గావించుకొని, యందులకు ననుకూలమైన యోగము నభ్యసించి పరమార్థము నొందుఁడు.

వత్సలారా! సర్వము గుణముల కార్యమని స్వభావవాదులందురు. గుణమనఁగా స్వభావము. అది యొకవస్తువు నాశ్రయించి యుండునేగాని ప్రత్యేకించి యుండనేరదు. గుణముగలవాఁడు గుణియగును. ఈ స్వవభావాదులు చెప్పునట్టి స్వభావమునకు నాధారమైన దేదో అనగా స్వభావి (గుణి) యేదో వారు వచింపరు. ఇట్లు కప్పిపుచ్చుట సత్యముగాదు. ఈ రహస్యమును గ్రహింపక లోకులు భ్రాంతి చెందురు.

వత్సలారా! కర్మఫలము ననుభవింపక తప్పదంటిని. దానిని దప్పించుకొనుట నరులకేగాదు కేవల విష్ణ్వంశసంభూతుఁడై లోకోద్ధరణార్థ మవతరించిన శ్రీరామచంద్రుఁ డంతటివానికిఁ గూడ సాధ్యముగాలేదు. అసాధ్యములకై పరితపింపరాదు.'

ఇట్లు భరద్వాజమహర్షి పలుకుచుండఁగా రాముఁడచ్చటకువచ్చి భరద్వాజునకు నమస్కరించి, 'మహాత్మా, అయోధ్యానగరము సుభిక్షమా? మా తల్లులుసుఖమా?' యని యడిగెను. భరద్వాజుఁడు రామపునర్దర్శనంబునకు సంతసించి, 'నాయనా, నేటికిఁ బదునాల్గు సంవత్సరములనాఁడు చైత్రశుద్ధ పంచమీదివసంబున నీవయోధ్యానగరమును వదలి వనవాసమునకు దరలితివి. నిన్నటితో నీచతుర్దశవర్ష వనవాసవ్రతము సమాప్తమయ్యెను. నిన్ను మరలఁ జూడనోఁచినందుల కెంతయు సంతసింతును. రామా, సర్వముఁ దెలిసియు నన్నడుగనేల? భరతుఁడు దేహసంస్కారాదులు వదలి పంకదిగ్ధాంగుఁడై జడలువిప్పక తదేకవ్రతముతో నీపాదుకలనుముందిడి ప్రజాపాలనము చేయుచు నీరాక నిరీక్షించుచున్నాఁడు. మీవారెల్లరు సేమముగా నున్నారు. రామా, పితృవాక్యపరిపాలనార్థము కైకేయీవచనంబును తలఁ దాల్చి చేతిలోని రాజ్యంబును ద్యజించి భోగములెల్ల దృణీకరించి నారచీరెలుగట్టి కీకారణ్యంబులను వరించి సీతాలక్ష్మణసహితంబుగాఁ దరలి వన్యమూలంబుల జీవించుచుఁ గాల్నడక వచ్చిన నిన్ను నాఁడు చూచినంతనే నాకు దుఃఖము దుర్భరమయ్యెను. ఎట్టకేలకు వైరిని నిర్జించితివి; చరితార్థుఁడవైతివి; మిత్రగణబాంధవంబుగా సుఖమువచ్చితివి. నిన్నిప్పుడు జూచినంతనే నాయానందము మేరమీఱెను. రామా! నీపడినయిడుములెల్ల నాకు స్పష్టములు. అయోధ్యనుండి చైత్రశుద్ధపంచమినాఁడు తరలితివి; నాటిరేయి తమసాతీరమునఁ గడచెను; షష్ఠినాడు శృంగబేరిపురముఁ

జేరితివి; సప్తమియెల్ల వనస్పతిమూలమునఁ జనెను. అష్టమినాఁడిందు వచ్చితివి; నవమియెల్ల యమునాతీరమునఁ గడచెను; దశమినాఁడు చిత్రకూటముఁ జేరితివి. నాటిసాయాహ్నమున సుమంత్రుఁడు నీవచ్చిన రథముతోడనే నయోధ్యచేరెను. నాటిరేయి దశరథుఁడు పరలోకగతుఁ డయ్యెను. ఏకాదశినాఁడు వానికళేబరమును దైలద్రోణియందు నిక్షేపించిరి; ద్వాదశినాఁడు దూతలను భరతునికై పంపిరి. త్రయోదశీచతుర్దశు లాదూతలకు మార్గమధ్యమునఁ గడచెను. వారు పూర్ణిమ నాటిరేయి కేకయనగరముఁ జేరిరి. ప్రతిపత్తునాఁడు భరతుఁడు పయన మయ్యెను. మార్గమధ్యమున నేఁడుదినములు చనెను. అతఁడు బహుళ నవమినాఁడు సూర్యోదయముతోడ నయోధ్యఁ బ్రవేశించెను. నాఁడే దశరథునకు దహనసంస్కారములు జరిగెను. అవలఁ బదుమూఁడవనాటితో ననఁగా వైశాఖశుద్ధపంచమితో తేని శ్రాద్ధకర్మములు పూర్తియయ్యెను. దేశాచారప్రకారము షష్టినాఁడు దహనదేశశోధనముఁ గావించిరి. భరతుఁడు నీయొద్దకు రా నిశ్చయించి మార్గశోధనార్థము కర్మాంతికులను సప్తమినాఁడు తరలించెను. వారు దశమీపర్యంతము నాల్గుదినములు మార్గశోధనము గావించిరి. ఏకాదశినాఁడు భరతుఁడు బయలుదేఱెను. అతఁడు నాటిరాత్రి గంగలో విడిసి ద్వాదశినాఁడిచ్చటకు వచ్చి త్రయోదశినాఁడు నిన్నుఁ జేరెను. చతుర్దశీపౌర్ణమాసీప్రతిపత్తులు వానికి నీతోడఁ జిత్రకూటమందుఁగడచెను. వైశాఖబహుళద్వితీయనాఁడుభరతుఁ డయోధ్యకు మరలి చతుర్దశినాఁడప్పురముఁ జేరెను. నీవు వైశాఖ బహుళపంచమినాఁడు చిత్రకూటమునుండి తరలి యత్రిమహర్షి యాశ్రమముఁ జేరి యచ్చటఁ బదిసంవత్సరంబులు నొకటిన్నఱమాసము పుచ్చి తర్వాత పంచవటికిఁ జనుదెంచితివి. అట నీవనవాసవ్రత చతుర్దశవర్షములలోఁ బదమూడవయేడు గడచెను. నీవచటనుండఁగా ఋషిజనం బాత్మరక్షణార్థము నిన్ను శరణు గోరెను. వారియాజ్ఞ మేరకు ఖరదూషణాదులను సంహరించి మునులమనం బొనర్చితివి. పదునాల్గవసంవత్సరారంభమందు మారీచుఁడు రావణప్రేరితుఁడై మాయామృగముగా వచ్చి నిన్ను మోసగించెను. అదిసమయంబుగా రావణుఁడు సీతాదేవి నపహరించెను. ఆమెకై దుఃఖించుచు నామెను వెదక నారంభించితివి. వైశాఖమాసంబున నీకు సుగ్రీవునితో సఖ్యమయ్యెను. ఆషాఢంబున వాలిని వధించితివి. శ్రావణభాద్రపదంబులు ఋశ్యమూకంబున గడచెను. ఆశ్వీజంబున సైన్యోద్యోగము ఫాల్గుణశుద్ధచతుర్దశినాఁడు లంకాదహ

నము జరిగెను. మఱునాఁడు సువేలాచలమారోహించితిరి. ఆమఱునాఁడు యుద్ధమారంభ మాయెను. నాఁటిరాత్రి నాగపాశమోక్షణంబులు ద్వితీయనాఁడు ధూమ్రాక్షునివధయుఁ దృతీయంబున వజ్రదంష్ట్రుని వధయుఁ జవితినాఁడు మొదలు దశమిలోపలఁ గుంభనికుంభమకరాక్షుల వధయు, ఏకాదశి మొదలు లక్ష్మణుఁడింద్రజిత్తుతోఁ బోరి వానినిఁ ద్రయోదశినాఁడు సంహరించుటయు నయ్యెను. ఫాల్గుణామావాస్యంబున నీవు రావణుని వధించితివి. చైత్రశుద్ధప్రతిపత్తునాఁడు వానికి దహనసంస్కారాదులుజరిగెను. ద్వితీయనాఁడు విభీషణపట్టాభిషేకంబును సీతాపునఃప్రాప్తియు దేవతాప్రస్థానాదులును జరిగెను. తృతీయనాఁడు తరలి చవితినాఁడు కిష్కింధచేరి నేఁడిందువచ్చితివి. రామా, నాతపోబలంబున నాఁడుసుత నేటిదనుక నీదినవృత్తాంతమెల్ల గనుచుంటిని. వత్సా, నీవు నేఁడిందు నిలిచి నాయిచ్చునట్టి యాతిథ్యముగ్రహించి రేపకడ నయోధ్యకుఁ దరలుము. ఏదేనికోరికయున్న దెలుపనగు' ననెను. రాముఁడు వానికి శిరముతో మ్రొక్కి 'మహాత్మా, నా పోనున్న యయోధ్యామార్గమునందలి వృక్షంబులెల్ల నకాలామృతఫలవంతములై మధువులు స్రవించునట్లు ప్రసాదింపు' మని కోరెను. భరద్వాజుఁడట్లే యగుఁగాక' అనెను. ఆమాటతోడ వృక్షములెల్ల గల్పతరువులోయన సర్వకామ ఫలసమృద్ధము లయ్యెను. ఎన్నడును బూచికాచియెఱుంగని భూరుహంబులుగూడఁ బూజొంపంబులతో పండ్లగుత్తులతో నిండారెను.

రాముఁడు భరతునొద్దకు హనుమంతుని బంపుట

రాముఁడు నాఁడట నిలిచి హనుమంతుని బిలిచి, 'మారుతీ, అయోధ్యానగరంబునకుఁ జని మాతల్లులయు గురుజనాదులయు సేమము విచారించిరమ్ము. నీపోవుమార్గంబున శృంగిబేరపురము గలదు. అందు గుహుఁడను పేరి నిషాదపతి యున్నాఁడు. అతఁడు నాకు నాత్మసముఁడు. వానికి నాకుశలముఁ దెలుపుము. నాసుఖాగమంబునకు నతఁడెంతయు సంతసించును. వానివలన నయోధ్యామార్గంబును భరతునివృత్తాంతంబును నీవెఱుంగఁ గలవు. భరతునకు నాసేమము వినిచి సీతాపహరణము మొదలు నేటిదనుక జరిగిన వృత్తాంతమెల్ల వినిపించి 'రాముఁడు శత్రువర్గమును జయించి యనుత్తమ యశోవిరాజియై మహాబలశాలులైన మిత్రులతోడ వచ్చుచున్నాఁ'డని చెప్పి ఆమాటలు విన్నంతనే యతని భావంబెట్లుండునో తన్ముఖలక్షణంబులను బట్టియు దృష్టినిబట్టియు మాట

లను బట్టియు నూహించి రమ్ము. పావనీ, సర్వకాలసమృద్ధంబును హస్త్యశ్వరథసంకులంబును బిత్రుపైతామహంబును నైన రాజ్యంబు ననుభవించుచున్నదానిని వదలుట యెంతటివానికైనను గష్టమగును. భరతుఁడు దానింతకాలముగా ననుభవించుచున్న రాజ్యంబును వలచు నేని యది వానికే యగుగాక. మేమయోధ్యకు రాకమున్నే వాని హృదయము నెఱుంగుట మేలని చెప్పెను.

హనుమద్భరతుల సమావేశము

హనుమంతుఁడు కామరూపిగావున మర్త్యరూపముఁ దాల్చి విహాయసపథముఁ ద్రొక్కి గంగాయమునాసంగమంబును దాఁటి శృంగిబేరపురము జేరి గుహునిఁ జూచి, 'నిషాదేశ్వరా, నీసఖుఁడు రాముఁడు సత్యపరాక్రముఁడు సీతాలక్ష్మణసహితంబుగా భరద్వాజాశ్రమంబునకు వచ్చియున్నాఁడు. అందుండి రేపు తరలివచ్చును. తన సేమము నీకుఁ దెలుప నన్నుఁ బంపఁగా వచ్చితి' నని వానికి వచించి యందుండి వెడలి గగనమార్గంబునఁ బరశురామతీర్థమును వాలుకీ గోమతీ నదుల నతిక్రమించి సాలవనంబును గడచి యందందలి ప్రజాప్రకీర్ణగ్రామంబులను గాంచుచుఁ జనిచని స్త్రీబాలవృద్ధనిబిడమైనదియు నందనోద్యాన చైత్రరథమహామహీరుహంబులతో నిండియున్నదియునైన నందిగ్రామము చేరువనున్న వృక్షవాటిని డాసి, యచ్చట వల్కలంబులుగట్టి కృష్ణాజినోత్తరీయుఁడై జడలుదాల్చి పాదుకలు మున్నిడుకొని యాత్మానుసంధానతత్పరుఁడై ఫలమూలాద్యాహారంబులఁ జేసి కృశించియు బ్రహ్మర్షితేజంబున వెలుఁగుచుఁ గాషాయవస్త్రధారులైన మంత్రులమధ్యఁ గూర్చుండి యేదో నిరీక్షించుచున్నవాఁడువోలె నున్న భరతుని సమీపించి కయిమోడ్చి, 'రాజా, రాముఁడు తన సేమంబును దెలుపుటకుఁగా నన్నుఁ బంప నిటవచ్చితిని. నేటితో నీదుఃఖమెల్లఁ దీఱెను. అచిరకాలంబున నీవు నీయన్ననుగూడి సుఖముందువు. రాముఁడు తన భార్యయైన సీతాదేవిని లంకాధీశుఁడు రావణుఁ డపహరింపఁగా వానిని వానరసహాయంబున వధించి తనసతిని మరలఁ బడసి సర్వార్థసిద్ధుఁడై మహాబలశాలులైన మిత్రులఁగూడి వచ్చుచున్నాఁ'డని పలికెను. ఆ శుభవార్త చెవినిసోకినంతనే భరతుఁడు సంతోషవివశుఁ డయ్యెను. రాముఁడట్లు హనుమంతుని ముందుగాఁ బంపక తానేవచ్చి తటాలున భరతునికంటఁ బడియున్నచో యాకైకేయీసుతుని స్థితి యేమైయుండునో యూహింపనగును.

భరతుఁడు కొండొక తడవునకు మూర్ఛ తేఱి హనుమంతుని గవుంగిటఁగూర్చి యానందాశ్రువుల వానిని జలకమాడించి, 'సౌమ్యా! ఈ ప్రియవార్తను నాకు వినిపింపఁగా దయతో నిటవచ్చిన దేవతవో మనుష్యుఁడవో యూహింపఁజాలను. ఈ సువార్త వినిచినందులకు బ్రత్యుపకృతిగా నీకు లక్షగోవులను నూఱుగ్రామంబులను సాలంకార శుభాచారవివాహయోగ్య కన్యారత్నంబుల బదునార్గుర నిత్తును. పదు నాలుగేండ్లనాఁడు వివాసము వరించి చన్న నాయన్న మరల వచ్చు చున్నాఁడను ప్రియవార్తను విననోఁచిన నాభాగ్యమే భాగ్యము. 'బ్రదికి యున్న నూఱేండ్లకేని శుభముఁ బడయవచ్చు' ననెడి నానుడి నాయెడ నేఁడు సార్థకమయ్యెను' అని వచించి వానిని ఋష్యాసనంబునఁ గూర్చుండఁబెట్టి, 'మిత్రమా! నాయన్నకు వానరులతో నెట్లు చెలిమి యయ్యెనో వినఁగోరుదు' ననెను.

నావుడు "రాజా, వినుము. నీవు చిత్రకూటమునుండి వచ్చిన తరువాత రాముఁ డాపర్వతమును వదలి సీతాలక్ష్మణులఁగూడి దండ కారణ్యమునఁ జొచ్చెను. అచ్చట విరాధుఁడనుపేరి రక్కసుఁడు వారిని ధర్షించెను. రామలక్ష్మణులు వానిని సంహరించి తచ్ఛవంబును బూడ్చి సాయంసమయమునకు శరభంగాశ్రమముఁ చేరిరి. రాముని సందర్శించి నంతనే శరభంగ మహర్షి 'అహో! కృతార్థుఁడనైతి'నని పలికి తనువుఁ ద్యజించి దివంగతుఁ డయ్యెను. రాముఁ డయ్యాశ్రమ మునులకు నభి వాదము లర్పించి దరలి జనస్థానము చేరెను. రామాదులట నుండఁగా గొండొకనాఁడు శూర్పణఖ యనుపేరి రక్కసి రామునిజూచి తద్రూప విలాసంబులకు మోహితయై కామాతురంబున వాని నాశ్రయించెను. ఆ యవినీతకు రాముఁ డాగ్రహించి స్త్రీమాత్రురాలు గావునఁ దానిని జంపనోడి తన్నాసాశ్రవణ పుటంబులను దమ్మునివలనఁ దఱిగించెను. ఆ రక్కసి యాక్రోశించుచుఁ జని జనస్థానముననున్న తనవారికిఁ గుయ్యి డెను. అందున్న రాక్షసులు పదునాల్గువేలమంది యొక్కుమ్మడి రాముని దాఁకిరి. రాముఁ డనన్యసహాయంబుగా వారినిఁ దన్నాయకులైన ఖర దూషణాదులను మూఁడుగడియలలో రూపుమాపి దండకారణ్యతాపసి జనసంతాపంబు లుడిపెను. శూర్పణఖ తనయవమానంబును దన సోదరు లైన ఖరదూషణాదుల వధయు సహింపనోపక లంకాధిపతియైన తన యన్నకు రావణాసురునకు మొఱలిడి వానిని రామునిపయికిఁ జెలరేపెను. రావణుఁడు పగఁబూని రాముని శిక్షింప నిశ్చయించి విధానమూహించి

మారీచుఁడనుపేరి రాక్షసు నాశ్రయించెను. అతఁడెట్లకేలకు రావణుని మతము సేయువాఁడై రత్నమయ మాయామృగమై సీతాదేవీదృష్టి పథంబున విహరింపసాగెను. దేవి యాలేడిని మక్కువచేసి దానిని బట్టి తేర రాముని గోరెను. రాముఁడు ప్రియురాలికిఁ బ్రీతిఁగూర్చువాఁడై విల్లుపూని యమ్మాయామృగంబును వెంబడించెను. అది పెక్కుజిత్తులు పన్ని గుఱియాక రాముని గడుదూర మీడ్చెను. రాముఁ డెట్టకేలకుఁ గోపము వహించి శితశరంబును సంధించి తివిచి వదలెను. ఆ మృగము ప్రేటువడి 'హా! లక్ష్మణా!' యనుచు రామస్వరంబున బిట్టఱచి నీల్గెను. సీతాదేవి యాకూయివిని రామునకు నెగ్గు శంకించి భయవిహ్వలయై రామునొద్దకు లక్ష్మణుని బలవంతముగాఁ బంపి పతిలీన హృదయయై దిగులు గుడుచుచు నొంటరిగా నుండెను. ఆ సమయంబున రావణుఁడటఁ బొంచియుండి తనవ్యూహము ఫలించెనని సంతసిల్లి యంగారకుఁడు రోహిణినట్లు సీతాదేవిని ధర్షించి బలాత్కారముగా నామెనుబట్టి యెత్తుకొని గన్నమార్గముఁ ద్రొక్కెను. ఆదౌష్ట్యంబును జటాయువనుపేరి గృధ్రరాజుచూచి యోర్వలేక రావణుని గవసెను. వారికి ఘోరయుద్ధ మయ్యెను. రావణుఁడు జటాయువును బడఁగొట్టి సీతాదేవినెత్తికొని చనెను. అతఁడు చనుట ఋశ్యమూక పర్వతాగ్ర ముననుండిన వానరులు కొందఱు చూచిరి. రావణుఁడట్లు సీతాదేవి నప హరించి తన లంకానగరముఁజేరి యందామెను బందిచేసి తన్మనంబును హరింప నెన్నో మాయలు పన్నెను. ఆమె వానియెడఁ గన్నెనియు నిగిడింప దయ్యెను. అంత నతఁడామెపయిఁ గినుక వహించి యశోక వనాంతరమున నామెను బందిచేసి రాక్షసస్త్రీలను గాపుంచెను. రాముఁడు మాయామృగమును వధించి హుటాహుటిఁ దనయాశ్రమ మార్గము ద్రొక్కి మార్గమధ్యమున లక్ష్మణునిగాంచి సీతనొంటిగా వదలి వచ్చినందులకు దుఃఖించి తమ్మునితోడ నాశ్రమముచేరి యందు సీతను గానక వ్యసనవ్యగ్రాంతరంగుఁడై యామెను వెదకుచు వచ్చి మార్గాంత రంబున జటాయువును జరమావస్థనున్నవానిని జూచి తన్ముఖంబున సంగతి కొంతవిని వానికెంతయు శోకకర్షితుఁడై యాగృధ్రరాజు మీ తండ్రికిఁ జిరమిత్రమగుట వానికి సంస్కారాదులొనర్చి గోదావరీ పరిసర వనభూములు వెదకుచు నచ్చట కబంధునిగాంచి వాని వచనంబున ఋశ్యమూకపర్వతము చేరెను. అచ్చట సుగ్రీవుఁడను వానరోత్తముఁడు తన యన్నయైన వాలివలనఁ దఱుమఁబడి వలసవచ్చి యుండెను. రామ

సుగ్రీవు లందు సంధించి కలియఁ బలుకుకొనిరి. రాముఁడు సుగ్రీవునకు నభయప్రదాన మొనర్చి వాలిని సంహరించి వానరరాజ్యంబునకు సుగ్రీవుని రాజుగాఁ జేసెను. సుగ్రీవుఁడు ప్రత్యుపకారార్థము సీతాదేవిని వెదకు నిమిత్తము వానరులను గోట్లకొలఁది యెల్లదెసలకుఁ బంపెను. నేనును మఱికొందఱును వింధ్యాద్రిదిశఁ ద్రొక్కి మార్గమధ్యంబున దెన్నుగానక చిక్కి శోకవశులమై పరితపింప సాగితిమి. అచ్చటనె మాకిచ్చిన గడువెల్లఁ జనెను. అంతలోన మా యదృష్టవశంబుననోయన సంపాతి యనువాఁడు జటాయువుని యన్న మాకుఁ గాన్పించి సీతాదేవి లంకానగరంబున రావణుని యింటనున్నదని తెలిపెను. లంకకుబోవలయున్నచో శతయోజన విస్తీర్ణమైన సముద్రమును దాఁటవలయును. సముద్రమును దాటుట లంకచొచ్చుట సీతాదేవిని జూచివచ్చుట యొక్కొక్కటి కడిఁది కార్యముగాఁ దోఁచెను. మావారు శోకహతులైరి. నేను తెంపుచేసి నూఱుయోజనంబు లెగసి సముద్రముదాఁటి లంకఁజొచ్చి సీతాదేవిని సందర్శించి యభిజ్ఞానార్థము రాముఁడు నాచేతికిచ్చిపంపిన రత్నాంగుళీయకంబు నామె కర్పించి యామెకు నాయెడ విశ్వాసమును గలిగించి యామె గుఱుతుగాఁ దనపతికిమ్మని యిచ్చిన శిఖామణిని గొనివచ్చి రామునకు నొసంగితిని. రాముఁడు మైథిలీవార్తను విని జీవితాంతమును బొందినవా డమృతంబునవలె జీవించెను. రావణుని దుండగంబునకు రామునియెడ జనించిన కోప మింతనరాదు. ఆయన త్రిజగద్దహనోద్వేలప్రలయకాలాగ్నికరణి నయ్యెను. అంతట లంక మీఁదికి దాడి వెడలితిమి. నీలుఁడనుపేరి వానరుడు రామునాజ్ఞ మేరకు సముద్రమున సేతువు నిర్మించెను. వానరసైన్యమెల్ల దానివలన సముద్రము దాఁటి లంకను ముట్టడించెను. మాకును రాక్షసులకును ఘోరయుద్ధమయ్యెను. రాక్షస సేనానాయకుఁడైన ప్రహస్తుఁడు నీలునిచేత నస్తమించెను. రావణానుజుఁడైన కుంభకర్ణుని రాముఁడు స్వయముగా వధించెను. రావణాత్మజుఁడైన యింద్రజిత్తు మహామాయాబల సంపన్నుఁడు లక్ష్మణుని దాఁకి ఘోరయుద్ధమొనర్చి చచ్చెను. రాక్షసవీరులను గొందఱను సుగ్రీవాదులు మర్దించిరి. కట్టకడపట రామరావణులకు ఘోరయుద్ధమయ్యెను. రాముఁడు బ్రహ్మాస్త్రమువైచి రావణుని సంహరించెను. అంతట నింద్రయమవరుణులును నలువయు మహేశ్వరుండును స్వర్గస్థుఁడైన మీతండ్రి దశరథుఁడునువచ్చి రాముని సన్మానించి వరంబులిచ్చి చనిరి. సిద్ధచారణగంధర్వ ఋషులు వానినిఁ గీర్తించిరి. ఇంద్రవర

బలంబున వానరులు చచ్చిపడియున్నవారు పునర్జీవితులైరి. ఎల్లరము బ్రహృష్టాంతరంగులమై రామునితోడ బుష్పకవిమానంబు మీద నిష్కింధకువచ్చి యందుండి భరద్వాజాశ్రమముఁ జేరితిమి. రాముని నీవు రేపు పుష్యనక్షత్రంబున సందర్శింతు'' వనెను.

భరతుఁడు మహాసంతోషమంది కృతాంజలియై, 'అహో ! ఎన్నాళ్లకు నామనోరథ మీడేఱె'నని ప్రియవచనంబులు పలికి తమ్మునిఁ జూచి, 'శత్రుఘ్నా? అన్నగారు వచ్చుచున్నారు. సమస్త దేవాలయము లందు యథావిధి నర్చనాదులు జరుగవలయును. నగరాంతరచతుష్పథ మండపంబులను సుగంధ మాల్యాదులతో సక్రమముగా నలంకరింప వలయును. సూతవైతాళిక వాదిత్రజనంబును వేశ్యామేళంబును వివిధ మంగళవాద్య పురస్సరంబుగా నన్నగారికి నెదురేగుదురుగాక. ఈశుభ వార్తను నగరమెల్లఁ జాటింతురుగాక' యనెను.

సూర్యోదయంబులోపల నయోధ్యానందిగ్రామంబులకుఁ గల దారి చక్కచేయఁబడెను; అయోధ్యానగర వీధులెల్ల శీతజలసిక్తములై లాజాపుష్పసుగంధ వాసనలతో నిండెను; నగరము ధ్వజాలంకృతమయ్యెను; గృహంబులనెల్ల నలంకరించిరి; మార్గములందుఁ జిత్ర విచిత్ర పుష్పతోరణంబులనుగట్టి పంచవర్ణంబుల ముగ్గులుతీర్చి సుగంధంబును చల్లిరి. భద్రగజంబు ముందు నడచెను. దానివెంట సైన్యంబును దానిని వెన్నాడి మంత్రులును బ్రాహ్మణ క్షత్రియ ముఖ్యులును గురు జనంబును దరలిరి. వారిని సువాసినీ మండలం బనుగమించెను. రాజ బంధువులు కొందఱు హేమదామాభిరామంబులైన కరిణీకరులను జంట చేసి యెక్కి పయనమైరి. మహారథులు రథంబు లధిరోహించి వెడలిరి. కౌసల్యయుఁ గైకేయీ సుమిత్రలును దదితరదశరథపత్నులును బల్లకీల మీఁద జనిరి. అశ్వఖురఘట్టన ధ్వనులును రథనేమినినదంబులును భేరీ ధ్వానంబులును శంఖారావంబులునుఁ దుములమై చెలఁరేగెను. భరతుఁడు రామపాదుకలను దలనిడుకొని శుక్లమాల్యోపశోభిత శ్వేతచ్ఛత్ర చామరంబులనుగొని బయలుదేఱెను.

భరతుఁడట్లు సపరివారంబుగాఁ గొంతదవ్వుచని తటాలున నిలిచి, 'మారుతీ, కోఁతులకుఁ జిత్తచాంచల్యంబు సహజమందురు. అట్టిది నేఁడు నిన్నుఁ బైకొనదుగదా? సంశయింప నేలయందువా? ఆర్యపురుషుఁడు కానరాఁడేల? నీ చెప్పినవానరులు కామరూపు లేరీ?' యని

యడిగెను. హనుమంతుఁడు చిఱునవ్వు వహించి, 'రాజా, భరద్వాజ మహర్షి ప్రసాదంబున వృక్షజాలమెల్ల నిరంతరప్రసూన ఫలరమణీయమై మధువులు వర్షించుచున్నది. ఈసంగతి నల్లదిగో భ్రమరఝుంకారములే చాటుచున్నవి. ఋషిసత్తముఁ డావిధంబున వానరులకుఁ గావించిన విందునఁ దగిలి వారున్నారు. అవిగో వినుము వానర కోలాహలములు. కపిసైన్యము గోమతీనదిని దాఁటుచున్నట్లు దోఁచును. అల్లదిగో వాలుకీనదియందు ధూళిరేగుచున్నది; ప్లవంగులు దానిని గడచుచున్నారు. అదిగో పుష్పకవిమానము. దానియందు సీతారామలక్ష్మణులును సుగ్రీవ విభీషణులు నున్నా'రని పలికెను.

రామభరతుల సమాగమము

అంతలోన, 'రాముఁడు రాముఁ' డని పెల్లు రొదపుట్టెను. స్త్రీలయు బాలురయు యువకులయు వృద్ధులయు హర్షాతిరేక కోలాహల ధ్వనులు నింగి ముట్టెను. ఎందున్నవారందే వాహనంబులనుండి దిగి విమానమువంకఁ జూడసాగిరి. భరతుఁడు కయిమోడ్పుతో, 'అన్నా! అన్నమేరకు వచ్చి మాప్రాణంబులు రక్షించితి'వని సాష్టాంగనమస్కార మొనరించెను. అంతలోన విమానము నేలవ్రాలెను. రాముఁడు చేసేత భరతునందికొని యంకమునఁ గూర్చి కవుంగిటఁ గదియించి శిరము మూర్కొని పరమానందవశుఁ డయ్యెను. భరతుఁడు లక్ష్మణుని సంభావించి వైదేహికి నమస్కరించి సుగ్రీవజాంబవదాదులను గాఢాలింగన పూర్వకంబుగా గౌరవించి సుగ్రీవునితో, 'వానరేశ్వరా, మాకు నీ వైదవ తోఁబుట్టువవైతివి. ఉపకరించు నతఁడే మిత్రుఁడు; అపకారము కాపురుషలక్షణ' మని పలికి విభీషణుని జూచి, 'లంకాధీశ్వరా, రామునకు నీవొనర్చిన మేలింతనరాదు. ఇదంతయు మా భాగ్య' మని సామ వచనంబులు పలికెను. శత్రుఘ్నుఁడును రామలక్ష్మణులకును సీతాదేవికిని మ్రొక్కెను. రాముఁడంతట దల్లికిని సుమిత్రకునుఁ గైకేయికినిఁ దదితరమాతృవర్గంబునకును నమస్కరించి వసిష్ఠమహర్షికిఁ బ్రణమిల్లెను. పౌరులు ముకుళితహస్తులై, 'మహానుభావా! కౌసల్యానందవర్ధనా! రామా! స్వాగత' మనిరి. రాముఁడు వారినెల్ల నాదరించెను.

భరతుఁడు పాదుకలను దెచ్చి రాముని పాదంబులకుఁ దొడవి, 'రాజా! ఇల్లడగా నాయొద్దనుంచిన నీరాజ్యమిదిగో యప్పగించితిని. నీవు మరల నయోధ్యకు వచ్చి రాజగుటఁ జూడనోఁచి జన్మ సాఫల్యమొంది

తిని, నాకోర్కెల్లఁ దీఱెను. నీకోశకోష్ఠాగారంబులును బురంబును బలంబును నీమహత్త్వంబున దశగుణంబుగా వర్ధిల్లెను. వానినెల్ల నీకు మరల నప్పగించితి' నని పలికి నమస్కరించెను. భరతుని భక్తివిశేషంబునకు వానరులెల్లరు హర్షాశ్రువులు నించిరి; విభీషణునికంట నానంద బిందువులు గురిసెను.

జటావిసర్జనము

రాముఁడంతట భరతునిఁ దనయొడిలోనే కూర్చుండఁబెట్టుకొని వాని యాశ్రమమైన నందిగ్రామమునకు విమానముమీఁద సర్వసేనా సమేతంబుగాఁ బోయి యవ్వాహనంబునుండి దిగి, 'విమానరాజమా, ఇఁక నీవు నీకుబేరునిఁ జేరుము; అనుజ్ఞ యిచ్చితి' ననెను. ఆవిమానం బుత్తరాభిముఖమై చని యలకాపురము చేరెను. రాముఁడావిమానంబును బంపి నిజపురోహితునకును వసిష్ఠునకును బ్రణమిల్లి వారితోడ నుచితాసనంబులఁ గూర్చుండెను. భరతుఁడు సమీపించి కేలుమోడ్చి, 'అన్నా, నీయాజ్ఞ మీఱనోపక వృషభరాజము వహింపఁదగినభారంబును లేదూడయట్లు నీ రాజ్యభారంబును మోయరానిదాని నిన్నాళ్ళు మోసితిని. దాని నిఁక వహింపఁజాలను. రాజ్యము బహుఛిద్రమయ మగుట సహజము. దానిని సకాలంబున సంవృతంబొనర్పనిచో నది నిలువదు. ఆకార్యంబునకు నేను చాలను. శక్తిహీనుఁడు తనకుమించిన కార్యము దొరకొనుట హానియగును. దశరథమహారాజు నిజతపఃఫలంబుగా నిన్నుగాంచి పెంచి కులక్రమాగతమైనరాజ్యంబు నీచేతనుంచెను. దానిని నీవు వహింపవేని ముంగిట నాఁటిపెంచిన కల్పతరువు ఫలోదయ కాలంబున నశించినచో దానిని బెంచినవాఁ డెంతకుందునో తేఁడు నంతగా దురపిల్లును. తండ్రిమనమును నొప్పింపవలదు. మఱియు నీపట్టాభిషేకమహోత్సవంబును జూడ లోకమెల్లఁ దమకించుచున్నది. మా ప్రణయ మొప్పరికింపక నీరాజ్యము నంగీకరించి మాకోఱఁతలు దీర్చి యెంతకాలము జ్యోతిశ్చక్రముండునో భూమి యెందాఁకనుండునో యందాఁక సుస్థితముగా సమస్తభూతకళ్యాణావహముగా మమ్మెల్లఁ బాలింపు' మని వచించి కూర్చుండెను.

అంతలోన క్షౌరకులువచ్చి రామలక్ష్మణభరతశత్రుఘ్నులకు నలువురకు క్షురకర్మలు గావించిరి. రాముఁడు నాఁడరణ్యములో 'భరతుఁడు స్నానమొనర్చుదాఁక నేను నీరుముట్ట' ననిపలికెను. ఆమాటకు

సరిగా మొదట భరతుని జలకము లాడించిరి. అనంతరము లక్ష్మణ సుగ్రీవవిభీషణాదులకు మజ్జనంబు లాయెను. రాముఁడు కట్టకడపట నీరాడి జడలువిచ్చి తేజోవిరాజమానమైన సింహాసనంబు నధిష్ఠించెను. దశరథుని భార్యలు చేతులార సీతాదేవి నలంకరించిరి. కౌసల్యాదేవి పుత్రవాత్సల్యమేర్పడఁగా వానిమిత్రులైన వానరులయొక్క భార్యలను ప్రయత్నపూర్వకంబుగా నలంకరించెను. సారథి సుమంత్రుఁడంత సర్వాంగశోభితరథంబును గొనివచ్చెను. రాముఁడారథమారోహించెను. సుగ్రీవహనుమదాదులు స్నాతులై పురవిలోకనార్థము చనిరి. వానరేశ్వరుని పత్నులును మర్కటాంగనలును బట్టణంబును జూచునిమిత్త మొకవంకఁ బోయిరి.

దశరథునిమంత్రు లశోకాదులు పట్టాభిషేచనద్రవ్యములు సమకూర్చి రామునకును దన్నగరంబునకును వృద్ధికరములైన పనులెల్ల వసిష్ఠునితో సంప్రతించి యాభారము వానిపయివైచి రామునొద్దకుఁ బోయి జయజయవచనంబుల వాని నాశీర్వదించిరి. మంగళోక్తులు చెలరేఁగెను; స్వస్తికంబులు మాఱుమోఁగెను; తూర్యనినదంబులు బోరుకలఁగెను. కన్యకామణులు సువర్ణాక్షతలపళ్లెరంబులను గరపద్మంబులఁ గైకొని ముందునడచిరి; వారివెంట నాలమంద వెడలెను; దాని వెనుక బ్రాహ్మణులు మోదుకంబులఁ గొని తరలిరి.

అయోధ్యాప్రవేశము

రాముఁడు తనజనకుని మంత్రులను జేరఁబిలిచి సుగ్రీవునితోడి తన సఖ్యంబును వాయుసుతుని ప్రభావంబును వానరపరాక్రమంబులను రాక్షస బలవిశేషంబులను విభీషణశరణాగతిని వివరించుచుఁ జతురంగ బలసమేతంబుగా నయోధ్యానగరము చొచ్చెను. రామునిదర్శనమైనంతనే నగరవాసులు నిజానందంబులను దెలుపుటకుఁగా మహోన్నత ధ్వజము లెత్తిరి. రాముఁడు మహావిభవపూర్వకంబుగాఁ దనతండ్రి గృహము చొచ్చి కౌసల్యాసుమిత్రలకు మ్రొక్కి కైకేయిని సమీపించి, "తల్లీ! నీవు నన్ను వనంబునకుఁ బంపుటయు రాజ్యంబును భరతున కిప్పింపఁ దలంచుటయు ననెడి యీరెండు తలంపులందు నీవాత్సల్యం బెవ్వనియెడ మిక్కుటమో గ్రహింపఁజాలక లోకము విపరీతభావంబు నకుఁ జిక్కెను. లోకకంటకుఁడగు రావణుని నాచే సంహరింపఁ జేసి జగత్కళ్యాణమును సమకూర్చుటయే గాక నాకపారమైన యశోసంపద

నార్జించిపెట్టితివి. ఇవియెల్ల బాహ్యాభావములు. రావణసంహార మూలకంబున లోకకళ్యాణము గావించి నాకు శాశ్వతయశస్సును గూర్చుట నీ అంతరభావము. ఈఋణముఁ దీర్పఁజాలను. ఇందులకుఁ బ్రతికృతిగా నిదే నీ రాముఁడు నీకు సాష్టాంగం బొనర్చుచున్నాఁడ' ని పలికి సాగిలఁబడి నమస్కరించి, భరతుని బిలిచి, 'నాయనా, నామందిరంబున సుగ్రీవుని విడియింపు' మనెను. భరతుఁడట్లు గావించి, 'వానరేశ్వరా, రామపట్టాభిషేకార్థము దూతలను దరలింపు' మనెను. సుగ్రీవుఁడు వానరోత్తములను నల్వుర రావించి వారి చేతికి రత్నఖచితసువర్ణకలశంబులు నాలుగిచ్చి, 'మీరు నల్వురు నాల్గుదిక్కులకుఁజని నాల్గుసముద్రముల నీరముఁగొని వఱువాతనే యిచ్చట చేరవలయు' నని యాజ్ఞాపించెను. వారు వెనువెంటనే గగనమార్గముఁ బట్టిరి. జాంబవదాదులు చని యేనూఱునదులనుండి జలంబులను గొనివచ్చిరి. తెల్లవాఱులోపల సుషేణుఁడు తూర్పుసముద్రజలంబులను ఋషభుఁడు దక్షిణసముద్ర జలంబులను గవయుఁడు పశ్చిమసముద్రజలంబులను నళుఁడుత్తరసముద్ర జలంబులను దెచ్చెను. అభిషేచనపదార్థములెల్ల సిద్ధమయ్యెను.

శ్రీ రా మ ప ట్టా భి షే క ము

వసిష్ఠుఁడు బ్రాహ్మణపరివేష్టితుఁడై వచ్చి రాముని సీతాసమేతంబుగా రత్నమయపీఠిఁ గూర్చుండబెట్టి యష్టవసువు లయ్యమరేశ్వరునకు వలె వామదేవ జాబాలి కాశ్యప కాత్యాయన సుయజ్ఞ గౌతమ విజయులతోఁ గూడి ప్రసన్నసుగంధిబంధురజలంబుల నప్పురుషోత్తమునకు నభిషేకమంగళ మొనర్చెను. ఋత్విజులును గన్యకామణులును మంత్రిపౌరయోధులును గ్రమముగా రామునకు నభిషేకము లొనర్చిరి. లోకపాలురు నలువురు వసిష్ఠాహూతులై సమస్తదేవతలతోడ జనుదెంచి నేల నడుగిడరాని కారణంబున గగనతలమందే నిలిచి దివ్యౌషధిరసంబులతో రాము నభిషేకించిరి. శత్రుఘ్నుఁడు శ్వేతచ్ఛత్రంబును బట్టెను. సుగ్రీవవిభీషణు లిరుపార్శ్వంబులఁ జేరి చామరములువీఁచిరి. సమస్తరత్నరచితసహస్రకమలముక్తాహారంబును వాసవుఁడు వాయుదేవుని మూలంబున రామునకు సమర్పించెను. దేవగంధర్వులు పాడిరి ; అచ్చరలాడిరి; పుడమి సస్యవతియై శోభిల్లెను ; వృక్షములు మధురఫలంబులను గురిసెను ; నగరమెల్ల సుగంధపుష్పమనోహర మయ్యెను.

పట్టాభిషిక్తుఁడైన రాము నభినందించుటకుఁగాఁ గౌశిక యవక్రీత గార్గ్య గాలవ కణ్వాదులు పూర్వదిశనుండియు స్వస్త్యాత్రేయ నముచి ప్రముచ్యత్రి సుముఖ విముఖాదు లగస్త్యపురస్సరంబుగా దక్షిణదిశ నుండియు నృషద కవష ధౌమ్య రౌద్రేయాదులు శిష్యులతోడఁ బశ్చిమ దిశనుండియు వసిష్ఠ కశ్యప విశ్వామిత్ర గౌతమ జమదగ్ని భరద్వాజు లుత్తరదిశనుండియు వచ్చిరి. రాముఁడు వారినెల్ల యథార్హము సత్కరించెను. ఆ ఋషిపుంగవులు మహాసంతుష్టులై, 'రామా, నీరాజ్య కాలంబున రోగంబులు తలసూపకుండుఁగాక ; జీర్ణసత్త్వంబులకు సయితము మృత్యుభయము లేకుండుగాక ; మానవులు వపుష్మంతులై తన రారుదురుగాక ; నారీమణు లరోగప్రసవ లగుదురుగాక ; పర్జన్యుఁడు కాలవర్షములు వర్షించుఁగాక ; గోవు లమృతంబును బిదుకుఁగాక ; వాయువు స్పర్శసుఖముగా వీఁచుగాక ; ఈతిబాధలు లేకుండుఁగాక ; ఎల్ల ప్రాణులు హర్షాంబుధి నోలలాడుచుండుఁగాక' అని దీవించి చనిరి.

రాముఁడంతట బ్రాహ్మణులకు లక్షతురంగంబులను సవత్సకంబులుగా లక్షగోవులను నూఱాఁబోతులను ద్రింశత్కోటిహిరణ్యంబులను నానాభరణంబుల నొసంగి కాంచనమాలను సుగ్రీవునకును వైడూర్య రచితసువర్ణాంగదంబుల నంగదునకును నొసంగి యింద్రుఁడిచ్చిన ముక్తాహారంబును సీతాదేవి చేతికి నందించెను. ఆ కళ్యాణి పతిహృదయంబు నూహించి వానరుల వంకను భర్తవలనను జూడసాగెను. ఇంగితజ్ఞుఁడు రాముఁడు ప్రియురాలిని జూచి, 'దేవీ, పౌరుషంబును విక్రమంబును బుద్ధియు దదితర సుగుణంబులు నెవ్వనికి సహజాలంకారములో, ఎవనికి నీవు మిక్కిలి సంతసింతువో, యవ్వీరశిఖామణికి దీని నొసంగు' మనెను. సీతాదేవి యయ్యనర్ఘహారంబును హనుమంతునకు నిచ్చెను. వాయుసుతుఁడు చంద్రాంశుగౌరవమైన యాదివ్యహారమును దాల్చి శ్వేతాభ్రమువలనఁ బర్వతరాజు కరణి నొప్పెను. అంత రాముఁడు ద్వివిద మైంద నీలులను సత్కరించి తదితరులకు యథార్హము ప్రతిపూజలు గావించి, 'సుగ్రీవా, ఈ జాంబవదాదులు నాకొఱకుఁ బ్రాణములు త్యజించిరి. వీరినెల్లఁ బ్రీతితోఁ జూడుము. ఎన్నఁడుగాని వీరికి నీవలన విప్రియము గారా'దని పలికి వానిని వేమాఱు గవుఁగిటఁ గ్రుచ్చి, విభీషణునకు నిక్ష్వాకుకులధనమైన శ్రీరంగరాజవిమానంబునిచ్చి, 'ధర్మజ్ఞా! లంకానగరంబును ధర్మబుద్ధితోఁ బరిపాలింపుము. ఎన్నఁడును నీ హృదయంబు నధర్మమువంక మరలనీయవలదు. రాజులు బుద్ధిమంతులగుదు

లేని రాజ్యంబులు శాశ్వతములై యుండును. నీవును సుగ్రీవుండును నన్ను మఱవవలదు. నాయందు మీరు నిండుప్రీతిని నెఱపఁగోరుదు. సుఖముగాఁ బోయి రె'మ్మనెను. ఋక్షవానరరాక్షసులు రాముని మధుర వచనంబులు విని సాధువాదంబులు పలికి, 'రామా, నీబుద్ధి యవక్రము; నీవీర్యము మహాద్భుతము; నీపల్కులు మధురమధురంబు' లని ప్రశం సించిరి. హనుమంతుఁడు రామునకు సాష్టాంగమాచరించి, 'స్వామీ, నీయందు నాకు భక్త్యనురాగంబులు సుస్థిరములై యుండుఁగాక; నా చిత్తము నిన్నెడఁబాయకుండుఁగాక; నీకథ మహీతలంబున నెంతకాల ముండునో యంతకాలము నేను మనుచునుగాక; నీ చరితామృతమును శ్రవణపుటంబులఁ గ్రోలుచు సుఖముండుఁగాక' యని కోరెను. రాముఁడు నిజాసనంబునుండి లేచి, 'హనుమంతా, నీవు నాకుగా నొనర్చిన యొక్కొక్క కార్యమునకును నాప్రాణములెల్ల నర్పించినను జాలవు. నీఋణముఁ దీర్పఁ జాలను. నీకుఁ దగిన ప్రత్యుపకృతి యేదో దోఁప' దనుచుఁ దనకంఠమందుండిన చంద్రహారమును వాని కంఠంబున వైచి, 'మారుతీ, నీకోరిన కోరికలెల్ల సఫలమగును. లోకమున్నంతకాలము నాకథ యుండును; నాకథ గలంతకాలము నీవు జీవింతువుగాక; నీ కీర్తి నెల్లరు నుగ్గడింతురుగాక' అని వచించెను. వానరులా వాక్యంబులకు మహాసంతోషమొంది సారెసారెకు రామునకు మ్రొక్కిరి. సుగ్రీవవిభీష ణులు సాశ్రునేత్రులు దుఃఖసమ్మూర్ఛితులునై రాముని వీడ్కొని చనలేక చనిరి.

అట్లు రాముఁడు వారినెల్ల సాగనంపి లక్ష్మణుని బిలిచి, 'సౌమిత్రీ, మనతండ్రి నాఁడు నాకుఁ బట్టాభిషేక ప్రయత్నము గావింపఁగాఁ 'తమ్ముఁడా! నాతోడ నీవు నిష్పక్షమినిఁ బాలింపు' మని నాపల్కిన పలుకు మఱవవుగదా. ధర్మజ్ఞా! మన్వాదిపూర్వరాజర్షిలాలనంబునఁ బెంపొందినదియు మనతండ్రితాతల యాదరంబును బడసినదియునైన యీ రాజ్యమునకు నీవు యువరాజవై నాతోడ నీవుఁగూడ రాజ్యభారం బును వహింపుము'అని యాజ్ఞాగర్భమైన యనునయోక్తులు పలికెను. రాముఁ డెంత చెప్పినను లక్ష్మణుఁడు వినక, 'అన్నా, పెద్దవాఁడు భర తునకు యౌవరాజ్యాభిషేక మొనర్పు' మని రామునిఁ బ్రేరేపించెను. భరతునకు యువరాజ్యపట్టముఁ గట్టిరి. అంతట ఋషీంద్రులును రాజర్షు లును బంధుమిత్రసుహృజ్జనంబును యథాగౌరవంబు లంది తమతమ స్థానంబులకుఁ దరలిరి.

రాముఁడట్లు పట్టాభిషిక్తుఁడై రాజ్యభారమును వహించి జ్ఞాతిబంధుమిత్రవర్గంబు నెల్లవిధములఁ దనుపుచు వేదోక్తధర్మప్రతిష్ఠాపనక్రియాభిరతుఁడై శాస్త్రోక్తములైన వివిధయజ్ఞములు గావించుచుఁ బ్రజారంజనకార్యము లొనర్చుచు సర్వజనసమ్మతుఁ డయ్యెను. వాని రాజ్యమందు స్త్రీలకు వైధవ్యదుఃఖము దూరమయ్యెను; ఆధివ్యాధులు కఱవయ్యెను; దొంగతనములుగాని యాపదలుగాని కానరాకుండెను; అకాలమరణవ్యతిక్రమము లరుదయ్యెను; పరస్పరవైరంబు లస్తమితము లాయెను; దేశమెల్ల రామమయముగాఁ దోఁచెను. మేఘములు కాలవర్షములు వర్షింపసాగెను; పాడిపంటలు పెచ్చుపెరిగెను; వృక్షములు నిరంతరము ఫలపుష్పభరితములై గ్రాలెను. నాలుగు వర్ణములవారుఁ దమతమ గుణకర్మజ్ఞులై స్వధర్మపరతఁ దనరిరి. ఎల్ల యధర్మములకు మూలమైన లోభమును దత్కారణభూతమైన కామమును వలసపోయెను; నిగమాగమంబు లపార్థవిపరీతార్థప్రతిపాదన దుర్జనపీడావిముక్తములై యథార్థతేజోవిలసితములయ్యెను; శూన్యవాదములును సందిగ్ధప్రలాపంబులును కుత్సితమతంబులును సాంకర్యంబులును విప్లవప్రబోధనంబులును నెందుగానరావయ్యెను; ధర్మము నాల్గుపాదంబులఁ జరించెను; ఎల్లరును జిరాయురారోగ్యభోగభాగ్యసంపదలఁ దులఁదూగుచు నైకమత్యము గలిగి పరస్పరశ్రేయోభిలాషులై రామకథలతో దినములు పుచ్చుచు సుఖముండిరి.

యుద్ధకాండము సమాప్తము

శ్రీ దొడ్డ రామాయణము

ఉత్తర కాండము

మ॥ సిరినేనిన్ సుఖమేనిఁ బ్రాణపదయై చెన్నారు నజ్జీవితే
శ్వరి నేనిం దృజియింపనోడ రిల రాజన్యుల్ ప్రజారంజనా
ధ్వరదీక్షాపరులంచు నేర్పు నెవఁడా ధర్మవ్రతున్ సత్క్రియా
చరణావ్యగ్రమతిన్ నుతింతు నెద సాక్షాత్కార సంసిద్ధికై॥

రాముఁడట్లు పట్టాభిషిక్తుఁడై కొండొకనాఁ డపరాహ్ణంబునఁ దమ్ములంగూడి సుఖోపవిష్టుఁడై యుండఁగా నంతరిక్షమునుండి, 'సౌమ్యా, రామా, నీ యాజ్ఞప్రకారము కుబేరునొద్దకు బోయితిని. ధనదుఁడు నన్నుఁజూచి, 'విమానమా, మహాత్ముఁడైన రాముఁడు దుర్ధర్షుఁడైన రావణుని మహాదురాత్ముని బుత్రమిత్రబంధుపరివారసహితంబుగా ఘోరరణంబున నెన్నఁడు నిర్జించెనో నాఁడే నీవుఁగూడ నిర్జితమైతివి. రావణునివధ మా కెల్లరకుఁ బరమ ప్రీతికరమయ్యెను. నీ వారాఘవునిఁ జేరి తదీయ లోకసంచారంబులకుఁ బరమయోగ్య వాహనమవై వాని యొద్దనే సుఖ ముండుము. నీ విట్లు చేయుట నే నెంతయుఁ గోరుదునని చెప్పి నన్ను మరలఁ బంపెను. వాని యాజ్ఞప్రకార మిందు వచ్చితిని. నావంక తలయెత్తి చూడుము. ధనదుని శాసనముమేరకు నిన్ను మోయుచు నీయానతి యొనర్చుచు సర్వభూతంబులకు నదృశ్యంబుగాఁ జరింతు'నని పలికెను. రాముఁ డావచనంబులు విని 'విమానవరా, నీకు స్వాగతము. ధనదుఁడట్లు వచించుటంబట్టి యిఁక నీయందు వృత్తదోషము గలుగదు' అని చెప్పి లాజాపుష్ప సుగంధి ధూపంబుల నప్పుష్పకంబును బూజించి, 'సౌమ్యా, తలఁచినప్పుడు రమ్ము; ప్రకృతము యథేచ్ఛఁ జనుము. ఎందును నీకుఁ బ్రతిఘాతము గలుఁగ'దని చెప్పెను. పుష్పక విమాన మంతట రాముని వీడ్కొని చనెను.

రాముఁడంతట తమ్ములఁగూడి రాజ్యభారము వహించుచుఁ బూర్వాహ్ణంబులందు రాజకార్యంబులను యథాధర్మము శ్రద్ధాభక్తులతో నిర్వర్తించుచు మధ్యాహ్నసమయంబుల సీతాదేవితోడ నంతఃపురమందుఁ బుచ్చుచు సాయంకాలములందు దేవీద్వితీయుఁడై

యారామవిహారంబులు సలుపుచు నుండెను. సీతాదేవియుఁ బౌర్వాహ్ణి కంబులైన దేవకార్యంబులను దీర్చి తనయత్తలకెల్ల యథార్హపూజలు గావించి విచిత్రాభరణాంబరయై మధ్యాహ్న సమయంబులందుఁ బతి సేవలఁ దగిలియుండుచుండెను. రాముఁ డాకళ్యాణవతిని నిజభాగ్య దేవతనుగా మన్నించుచుండెను.

అట్లు సీతారాములొండొరుఁగూడి చిరసుఖంబులఁ జూఱ లాడుచుఁ బెద్దయుం గాలము పుచ్చిరి. ఇట్లుండఁ గొండొకనాఁడు లక్ష్మ ణుఁడు సీతారాములయొద్దకు వచ్చి నమస్కరించి, 'చిత్రకారుఁడు మనము కోరినట్లు వీధికయం దన్నగారి చరిత్రను లిఖించెను; చూడనగు'నని విన్నవించెను. రాముఁడామాట విని 'వత్సా, లక్ష్మణా, గురుజనవిరహ విధురయైన దేవిని వినోదపెట్టుటకుగా నిట్టిది సంకల్పించితిని. చిత్రకారుఁ డెంతదాఁక చిత్రించెనో గదా?' యనెను. నావుఁడు 'అన్నా, వదినె గారి యగ్నిశుద్ధిపర్యంతము చిత్రించినాఁ'డని లక్ష్మణుఁడు పలికెను. అది విని 'ఇట్టియపవాద శ్రవణహేతుభూతమైన పాపము శమించుగాఁక. పుట్టువుతోడనే పరిశుద్ధయైన సీతకుఁ బావనాంతరము లేల? తీర్థోదకం బును వహ్నియుమఱియొక దానివలనశుద్ధిఁగోరునా?లోకప్రత్యయనార్థమై నాఁడు దేవి యట్లొనర్చు టయ్యెను'అని రాముఁడు తమ్మునకుఁ బలికి, 'దేవీ, దేవయజనసంభవా, ఇది నీకు యావజ్జీవితమైన దయ్యెను. దీనికిగా వగవకుము; అనివార్య మశోచ్యము. కళ్యాణీ, కులధనులకు లోకరంజన మునకన్నఁ బ్రియతరము లేదు. అదే నాఁడు నానోట ననౌచిత్యంబును బల్కించి నీకు నగ్నిప్రవేశక్లేశమును గలిగించెను. శిరమునఁ దాల్పనైన నిసర్గసురభి ప్రసూనంబును బాదతలంబున మెట్టిన మొఱకునైతిని' అని యోదార్పుగాఁ బలికెను. సీతాదేవి పతిహృదయంబును గ్రహించి వాని మది నట్టి తలంపునుండి మరల్చునదై, 'నాథా, మీచరిత్రమునుజూత' మని చిత్రశాలకు వానిని నడిపించెను. లక్ష్మణుఁడు సీతారాముల నందు వదలి కార్యాంతరములకుఁ జనెను.

చిత్రశాలాసందర్శనము

సీతారాములు చిత్రశాలఁ జొచ్చిరి. సీతాదేవి యందొకచిత్ర మును నిర్వర్ణించి, 'ఎవరువీరు? మింట సందులేకుండునట్లుగాఁ గ్రిక్కిరిసి నిలిచి యార్యపుత్త్రుని స్తుతించుచున్నట్లగపడుచున్నా' రనెను. రాముఁ డదివిని, 'దేవీ, ఇవి సరహస్యజృంభకాస్త్రంబులు. ఇవి భృశాశ్వ

మహర్షినుండి విశ్వామిత్రునిఁజేరెను. ఆమహనీయుఁడు వీనిని నా కనుగ్రహించెను. ఈ దివ్యాస్త్రములకు నమస్కరింపుము. హిరణ్యగర్భాదిదేవతలు వేదవిహితార్థంబులను అనుష్ఠాన నియమాపాదన మూలకంబుగా సంస్థాపింపఁ దలఁచి వేనవేలువర్షంబు లుగ్రతపంబు లొనర్చిరి. వారియాత్మతేజములు తపోమయములైన యీయస్త్రముల రూపంబున సాక్షాత్కరించెను. ఇవి తప్పకుండ నీప్రసూతిని సేవించు' ననెను. సీతాదేవి 'మహాప్రసాద'మని యావచనంబును దలతో గ్రహించి యయ్యస్త్రములకు నమస్కరించెను.

అంత రాముఁ డవ్వలిచిత్రితంబును జూపి 'ఇది మిథిలావృత్తాంత' మనెను. సీతాదేవి యాచిత్రముపై దృష్టినిలిపి 'వికసన్నవనీలోత్పల శ్యామలంబును గోమలస్నిగ్ధమనోహరంబునైన దేహసౌభాగ్యముతో, నవలీలగా విఱిచిన ముక్కంటి వింటితోఁ, గాఁకటి తోడవుతో, సొబ గారుచున్న యార్యపుత్త్రుని సౌమ్యసుందరశ్రీని మానాయనగారు విస్మయ స్తిమితలోచనుఁడై చూచుచున్నాఁడు' అనెను. రాముఁడామాట నంది కొని, 'ఇదిగో చూడు మీతండ్రిగారు గౌతమశతానందుఁడను గుల పురోహితుని మున్నిడుకొని వియ్యంకులకును వసిష్ఠాదులకును బూజ లొనర్చుచున్నాఁడు. జనకులకును రఘువులకును వియ్యంబు గలుగుటకు సంతసింపనివాఁ డుండునా? ప్రేయసీ, లోకములోఁ గన్యనిచ్చు దాత యొకండును గ్రహించువాఁడు మఱియొకండును గానుండును. ఇచ్చుట యిచ్చుటకుఁ బుచ్చుకొనుటకు రెండిటికినిఁ గౌశికుఁడే కర్తయయ్యెను. ఇది వింతగదా' యనెను. సీతాదేవి చిత్తరువు వంకనే దృష్టినిలిపి 'వీరుగో మీరు నలువురును గోదాన మంగళ మాచరించి వివాహదీక్షను వహించినవారు. అహో! ఆతావుననే యాసమయముననే యిప్పు డున్నానని తలంచుచున్నా' ననెను. రాముఁడామాట విని 'ప్రేయసీ, కమనీయ కంకణాంకితంబును మూర్తిగొన్న మహోత్సవంబునునైన నీకరము శతానందునిచేత దత్తమై యేసమయంబున నన్ను హర్షాంబుధి నోలలార్చెనో యాసమయ మెన్నఁడో చన్నను బ్రకృతము నడచు చున్నట్లే నాకును మహోత్కంఠమగుచున్నదిగదా' యని పలికి యావలి చిత్తరువును జూపి, 'వీఁడుగో భగవానుఁడు పరశురాముఁడ'నెను. సీతాదేవి వానిని జూచి భయపడసాగెను. రాముఁడు వానికి నమస్కరించి 'ఇదే యయోధ్యచేరితి' మని చెప్పి కన్నీరు నించుచుఁ 'గ్రొత్తగాఁ బెండ్లాడి వచ్చిన మనలను నాయనగారును దల్లులును లాలించినయుప

లాలనంబులు మఱచినను మఱపునకు రావు. మనకీక నట్టి దినములు వచ్చునా? జానకీ! శైశవమును దాఁటుచున్నదని తెలుపుచున్నవో యననుండిన చిన్నచిన్నవియు నొండొంటికి వేఱుపడియున్నవియునైన దంతకుట్మలములతో, ముంగురులతో, ముగ్ధాలోకనములతో, సొబగారు వక్త్రమండలముఁగలిగి, లలితలలితంబులును జంద్రికాప్రాయంబులును సహజవిలాసమనోహరంబులును లాలతీమాధురంబులునైన నిజాంగకంబుల నీవు మనతల్లుల కెంతయు నింపుఁ గూర్చుచుంటివి. నాఁటిసంగతులు తలంచినంతనే నాకు వ్యసనము దుర్భరమగుచున్న' దనెను.

సీతాదేవి యావలి ప్రతిమను జూపి, 'నాథా! ఇది మంథర గదా' యనెను. రాముఁడామాట విననట్లు నటించి యావలఁ జూపుచు 'దేవీ, ఈ గారవృక్షము జ్ఞప్తియున్నదా? శృంగిబేరపురంబున నిషాద పతియైన గుహునితోడి నెయ్యమీ చెట్టుక్రిందనే గదా మనకుఁగలిగె' ననెను. మంథరాప్రస్తావము కైకేయినిందోపక్రమమునకుఁ గారణంబగు ననియు దానికి నవకాశమీయరాదనియుఁ బతియట్లు వర్తించెనని సీతాదేవి యూహించి లోలోన నవ్వి యావలిచిత్తరువును జూపుచు, 'ఇక్ష్వాకువులు ముదిమిపైకొన్ననాఁడు తమరాజ్యలక్ష్మిని బుత్త్రిలకొసఁగి జటాధారణకందమూలాశనాదిరూపమైన యేయారణ్యక వ్రతంబునుదాల్తురో యాకఠినవ్రతంబును ఆర్యపుత్త్రులు లేఁబ్రాయంబుననే ధరించిన తావిదే గదా?' యనెను. రాముఁడందులకు నేమియు మాటాడకుండెను. సీతాదేవి యవ్వలఁ జూపి 'నాథా, ఇదిగో ప్రసన్నపుణ్యసలిలభాగీరథీ భగవతి' యనెను. రాముఁడావంకఁ జూపునిలిపి 'దేవీ! భాగీరథీ! తొల్లి సగరుఁడు హయమేధయాగమును సంకల్పించి తురంగమును వదలఁగా నయ్యధ్వరాశ్వమును శక్రుఁడు హరించుటయు దానిని వెదకుటకు నతని పుత్త్రిలు దండ్రియాజ్ఞమేరకు భూతలమునెల్ల జల్లెడగాఁ ద్రవ్వుచుఁ జని చని తుదకుఁ గపిలమహర్షి కోపాగ్నిఁబడి దగ్ధులగుటయు ననంతరము భగీరథుఁడు గరుడవచనంబున బోధితుఁడై వారికెంతయుఁ జింతించి స్వశరీర క్లేశంబును దృణీకరించి కఠోరతపంబొనర్చి నిన్ను భువికిఁ గొనివచ్చి భస్మరాసులైయున్న తమతాతతండ్రులను నీతోయంబులఁ గృతార్థుల నొనర్చుటయు లోకప్రసిద్ధము. అందువలన రఘువులు నిన్ను తమకులదేవతనుగా నారాధింతురు. తల్లీ! నీవు నీకోడలైన సీతయందు నరుంధతియుం బోలె శుభంబు ననుధ్యానింతువుగాక' అని యానదికి నమస్కరించెను.

సీతాదేవియు నన్నదికి మ్రొక్కి, 'నాథా, భరద్వాజులవారు తెలిపిన చిత్రకూటమార్గమందు యమునాతీరంబుననున్న శ్యామయను పేరి మఱ్ఱివృక్షమిదిగో. ఈ ప్రదేశము జ్ఞప్తియున్నదా?' యనెను. రాముఁడావృక్షంబు నట్టేచూచి, 'ప్రేయసీ! దీనినెట్లు మఱతును? దారి నడచుటవలని ఖేదంబున సడలి నలిగి పరిమృదితమృణాళీదుర్బలంబులైన నీయంగకంబులను నాయురంబునఁ గూర్చి నాయొసంగిన విరియని బిగి కౌగిలింతలు సంహానంబుగాఁగా నెచ్చట నీవు సుఖనిద్రను గాంచితివో యాచోటు మఱచినను మఱపునకు వచ్చునా?' యనెను.

అనంతరము వింధ్యారణ్యముఖంబున విరాధునితోడి రాముని పోరాటము చిత్రింపబడి యుండెను. సీతాదేవి దానిని వదలి యవ్వలి చిత్తరువును జూపి, 'నాథా, నీచేతి విసనకఱ్ఱను నాకు గొడుగుగాఁ బట్టి యెండసోఁకకుండునట్లుగాఁ జేసి నన్ను నడిపించి తెచ్చిన యా దక్షిణారణ్యప్రవేశారంభమును జూత' మనెను. రాముఁడామెకు నయ్యాచోట్లు చూపుచు, 'ప్రేయసీ, ఇవిగో గిరినదీతటస్థవైఖానసతపోవనంబులు. ఇందు శాంతులును నాతిథేయపరములును నీవారముష్ట్యోదనులును నైన గృహమేధుల కుటీనిలయములను గంటిమి. ఈ ప్రదేశములు మఱవరావు. ఇదే జనస్థానమధ్యంబునఁ బ్రస్రవణపర్వతము. ఈకొండలరాయఁడు నీలపరిసరారణ్యముల యొత్తిడితోడి గోదావరిగుహాముఖంబుల మ్రోగించుచుండఁగా నిరంతరాసారవర్షంబులఁ గ్రక్కు గాఢమేఘములచేఁ గడుం గడు కార్కొని సొబగారుచుండును. కళ్యాణీ, ఈ పర్వతమందు లక్ష్మణుఁడు సేవించుచుండఁగా మనము హాయిగాఁ గడపిన యాసుదినంబులను స్మరింతువా? ఇచ్చటి సరసనీరను గోదావరిని దలంతువా? దాని యుపాంతప్రదేశములందలి మన విహారవర్తనంబులను స్మరింతువా? ప్రేయసీ,

"ఉ॥ ఒక్కొకకేలఁ దన్మయతకోయనఁ గౌఁగిలి చిక్కఁదిద్దుచున్
జెక్కునుజెక్కు నేర్పడని చేరిక పెంపున మెల్లమెల్లగా
నొక్కక్రమంబుగల్గక యేదోయెదో యాడటఁబక్కికొంగ్రహిన్
గ్రక్కున యామముల్ మనపరాకునఁ బోఁ దుదిముట్టె రాత్రియే॥"

అని వచించి యావలి చిత్తరువును జూపుచు, 'ప్రేయసీ, ఇది పంచవటి; ఇది శూర్పణఖ' యనెను. ఆ మాటతోడ సీతాదేవి వెలవెలనై శూర్పణఖానిమిత్తంబునఁ బూర్వము కలిగిన విరహవ్యథను

దలంచి భయభ్రాంతయై, 'కటా! ఇంతవట్టే నీ దర్శనమ'ని వ్యసనకలుష స్వరంబున నుడివెను. రాముఁడు సీతాదేవిని గాఁగిటఁగూర్చి, 'ప్రేయసీ! వియోగంబునకు వెఱచెదవు ఇది చిత్తభ్రమగదా' యనెను. సీతాదేవి విన్నయై, 'నాథా, ఏదైననుగానీ దుర్జనం బసుఖంబును గలిగించును గదా' యని బదులాడెను. ఆమాటతోడ రాముఁడును బ్రచలితాంతరంగుఁడై, 'అయ్యో! జనస్థానవృత్తాంత మిప్పుడు జరుగుచున్నదివోలె నాకుఁ దోఁచుచున్న'దని నిట్టూర్చి యావల దృష్టిసారించి 'పాపాత్ములగు రాక్షసులు మాయాకనకమృగరూపంబునఁ గావించిన వంచనావృత్తాంతమిది. ఆవెత యసురలోకసమ్మూలనంబునఁ గూడఁ జల్లారక సంక్షోభించినంతనే పేర్చుచున్నది. దేవీ! మారీచుని సంహరించివచ్చి నీవు లేని జనస్థానంబును గాంచి శోకాతిభారంబున వికలకరణుఁడనై నాగావించిన ప్రలాపంబులకు మేరయేలే' దనెను. సీతాదేవి కన్నీరు నించుచు, 'అహో! రఘుకులానందుఁడు నాకారణంబున నింతతల్లడిల్లెను గదా' యని లోలోన దుఃఖింపసాగెను. రాముని నేత్రగోళంబులనుండి బాష్పంబు ధారలుగట్టి తెగినముక్తామణిసరంబును దలపించుచు నుడ్డిపడి ప్రస్సి బిందువులై దొరలసాగెను. వాని యావేగము హృదయాంతరమున నెంత యడఁచిపెట్టినను దాగక వాని యధర నాసాపుటకంపంబు వలన స్పష్టమగుచుండెను. నిసర్గధీరప్రకృతియైన రాముఁడు గూడ నెన్నఁడో గల్గిన దానిని దలఁచి ప్రాకృతుఁడువోలె శోకించుట జూడఁగా దయితావిరహవ్యథ యెట్టివారికిని దుస్సహమని తోఁపకమానదు.

రాముఁడు నిట్టూర్చి, 'దేవీ! నాటిప్రియావియోగజనిత దుఃఖాగ్ని తీవ్రమయ్యుఁ బగఁదీర్చుకొను కోర్కెతో సహించుటయ్యెను. అది నేఁడు విపక్వమై యెదగుట్టుఁ బుండువలె సెలవాఱి మనస్సు నేర్చుచున్న'దనెను. సీతాదేవియుఁ గన్నీరు నించుచు, 'నాథా! నీవిప్పుడు చెంతనున్నను నాఁటి దుర్భరవియోగదుఃఖము తలఁపుమాత్రాననే భర్తృశూన్యనుగా నన్నుఁ జేసి నా హృదయంబును దహించుచున్న'దని గద్గదస్వనంబునఁ బలికెను.

రాముఁడంతట నవ్వలి చిత్తరువునుజూచి, 'ఇదిగో! యిది మన్వంతర పురాణగృధ్రరాజు మహానుభావుఁడు నాయన జటాయుని చరిత్ర పరాక్రమోదాహరణ'మని యందుఁ జూపునిలిపి 'నాయనా! విహంగరాజా! నీవంటి మహాతీర్థము పరమాపన్నపరిత్రాణార్థము

ప్రాణంబులను సయితము తృణీకరించు సాధువు మఱొకఁ డుండునా ?' యనెను. సీతాదేవియు 'నాయనా! నీ యపత్యస్నేహమును నిరూఢము గావించి'తని వానికి నమస్కరించెను.

అంత రాముఁడు జనస్థానంబునకుఁ బడమటఁ గుంజవంతమను పేరి దండకారణ్య భాగమున దనుకబంధనివాసమును ఋశ్యమూక పర్వతంబున మతంగముని యాశ్రమస్థానంబును శ్రమణయను సిద్ధశబరిని పంపాసరోవరంబు నొక్కటొక్కటిగాఁ జూపించి, 'దేవీ! ఈసరోవర మండలి మదకల మల్లికాక్షపక్షవ్యాధూత స్ఫుర దురుదండ పుండరీకంబు లను బ్రరూఢ నీలోత్పల మనోజ్ఞప్రదేశంబులను జక్కగాఁ జూడఁజాల నైతిని. ఏలయందువా? నా కన్నీరు నాదృక్పథము నడ్డగించెను. భావ్య బిందువునకు మధ్యకాలములో దీనిని జూచితిని. అంతమాత్రాననే దీని మనోహరత్వ మింతనరాదని నాకుఁదోఁచెను' అనెను.

సీతాదేవి యావలి ప్రతిమను జూచి 'ఈయన యామహాత్ముఁడు హనుమంతుఁడు. ఈయన రావణహృతనైన నన్ను సమాశ్వసించి నా వార్తను నీకుఁ దెలిపి నిన్ను నిలిపెను; మఱియు విభీషణునకు నీతోడ సఖ్యముఁ గూర్చెను; మూర్ఛితుని లక్ష్మణుని బ్రదికించెను; భరతునకు భ్రాతృసమాగమముఁ దెల్పి వాని ప్రాణములు నిలిపెను. చిరనిర్విణ్ణజీవ లోకము నిట్లు సముద్ధరించిన మహోపకారి మహాభాగుఁడైన యీ మారుతిఋణముఁ దీర్పఁజాల' ననెను. రాముఁ డామాట నందికొని, 'దేవీ! వీనిపరాక్రమ కారణంబునఁ గదా మనమును లోకంబును గోడు గడచి మేలుగనుటయ్యె'నని హనుమంతుని బ్రశంసించెను.

సీతాదేవి యావలిచిత్తరువును జూచుచు, 'నాథా, ఈకొండ పేరేమి? ఇందలిపూఁచిన కదంబముమీఁద నెమళ్ళు తాండవించు చున్నవి. ఇదిగో ఈచెట్టుక్రింద ననుభావసౌభాగ్య మాత్రావశిష్టమై ధూసరమైన శ్రీతోడి నిన్ను మూర్ఛితుని లక్ష్మణుఁడు పట్టుకొని వావిచ్చి యేడ్చుచున్నట్లు చిత్తరువు గానిపించుచున్నది. సంగతియేమి?' యని యడిగెను. రాముఁ డామెవంక మరలి, 'ప్రేయసీ! నీలస్నిగ్ధ నూత్నతోయవాహంబులు బొదివిన శిఖరంబులతో నొప్పుచున్న యీ పర్వతంబును మాల్యవంత మందురు. దీనిని తలంచినంతనే నీవియోగము మరల సంప్రాప్తమైనట్లు తోఁచుచున్న' దనెను. సీతాదేవి రామునివంక మరలి, 'నాథా! ఈచిత్తరువును జూడఁగా మరలఁ బ్రసన్నగంభీరవన

వీధులందు విహరింపను భాగీరథీ పవిత్రశీతలజలంబులాడను గోరికయగు చున్న'దనెను. రాముఁ డా పలుకులకెంతయు సంతసించి, 'దేవీ! నీ తలఁచినట్లే యగుఁగాక. బడలినట్లు తోఁచుచున్నది; ఈకిటికీ చెంతకుఁ బోయి కూర్చుండుద' మనెను. సీతాదేవియు, 'నాథా, బడలికవలన నిద్ర నన్నుపహరించుచున్న' దనెను. నాపుడు 'ప్రాణేశ్వరీ! శ్రమభయంబులఁ బొడమిన స్వేదబిందువులతోఁ గూడి శశికిరణంబుల తాకునఁ జెమర్చునట్టి చంద్రమణిహారంబునుబోని నీభుజలతను సంజీవంబుగా నా కంఠమునఁ జేర్చి నన్నుండనిమ్మ'నెను. సీతాదేవి యట్లే యొనర్చెను. రాముఁడు మహానందపరవశుఁడై, 'అహో! ఇది సుఖమో దుఃఖమో నిశ్చయింప జాలను; విబోధమో సుప్తియో తెలియరాకున్నది. నిద్రావస్థయగునేని సుఖసాక్షాత్కార ప్రతిభాసయుండదు. అట్టి ప్రతిభాస నాకు సమగ్రముగాఁగలదు. కాఁబట్టియిది నిద్రకాఁజాలదు. నిద్రావస్థకాకున్నను విషవ్యాప్తిఫలమై యుండునా? అట్లగునేని సుఖప్రతీతియే గలుగదుగదా? మదకార్యమా? ఏమో చెప్పఁజాలను. దేవీ! నీవు తాఁకినప్పుడెల్ల నా యింద్రియములన్నియుఁ దమవ్యాపారము నుడుగును; అంతియగాదు; ఒకవిధమైన వికారము నాచేతనను బైకొని రాట్నమువలెఁ ద్రిప్పి యున్మూలించును. ఇదిమాత్రము చెప్పఁగలను; అంతకుమించి యిది యిట్టిదని చెప్పఁజాలను' అని వచించెను.

సీతారాముల పరస్పరాంతఃకరణసాక్షికమైన యన్యోన్యానురాగము గోదావరీ వనదర్శనాదుల వలన సముద్దీపితమై గాఢాలింగనానుభావితమై వారి నిరువుర నట్లు తన్మయచిత్తుల నొనర్చెను. రాముని వచనంబులకు వైదేహి లోలోన సంతసించి, 'తమప్రసాదము స్థిరము; ఇంతకన్న మతేమున్న'దని నిజకృతజ్ఞతను దెలుపఁగా రాముఁ డా వినయోక్తికి నెంతయు నలరి, 'ప్రేయసీ! నీ మృదుభాషణములు విరహాక్లాంతమైన జీవకుసుమంబునకు వికాసమును గలిగించి యిట్లని చెప్పరాని తృప్తినిఁ బుట్టించును. అంతియగాదు. అవి శ్రవణంబులకు నమృతంబులును మనస్సునకు రసాయనంబులునై సకలేంద్రియ మోహముఁ గూర్చును'అని వచించి యామెను మెలమెల్లగాఁ గిటికీ చెంతకుఁ గొనిపోయెను. అంత వారిరువురు నచ్చటఁ గూర్చుండిరి. సీతాదేవి పరుండఁ దలఁచి యేమో వెదకసాగెను. రాముఁ డామెతలంపులు గ్రహించి, 'ప్రేయసీ! ఏమి వెదకెదవు? మన వివాహసమయమునుండి యే రామభుజము అన్యుచే ననుపాశ్రితమైనది నీకు నింటనున్నను వనాతరమం

దున్నను శైశవయౌవనంబులరెంట సుఖస్వాపకరమగునో యీ రామ భుజము నీకుఁ దలాఁపిగా నుండఁగా నొండు వెదక నేల?' అని తన బాహువును దలకడగా నిడెను.

సీతాదేవి యంత రామభుజంబును దిండుగాఁజేసి నిద్రనొందెను. రాముఁడట్లు తనయురంబున వ్రాలి నిదిరించుచున్న ప్రియురాలిపయి స్నేహార్ద్రదృష్టిని నిలిపి, 'సఖీ! నాకు గృహలక్ష్మివియు నాకన్నులకు నమృతవర్తివియునై వర్తింతువు; నీ కుసుమకోమల గాత్రస్పర్శము నా శరీరంబునకుఁ జందనచర్చకన్న నధికసుఖంబు నిచ్చును. ప్రేయసీ! నీ బాహులత నా కంఠంబునకు శిశిరమసృణమౌక్తిక సరమై కూర్చిన యానందమును జెప్ప నా తరముగాదు. జానకీ! నీవు నాకు సర్వాకార హృదయంగమవై తనరుదువుగదా. భవదీయ మెద్దియైనను నాకుఁ బ్రియమగును. నీ వియోగము మాత్రము దుస్సహము' అని తనయంతస్థమైన యనురాగమును గ్రుమ్మరింప సాగెను. సీతాదేవి నిద్రలో, 'హా! నాథా! ఎటనున్నావు: ఎటనున్నా'వని కలువరించెను. చిత్రదర్శనముచేఁ గలిగిన విరహభావన దేవికి నట్లు నిష్కారణభయముఁ గొలుపుట రాముఁడు గ్రహించి యామెను స్నేహముతోఁ బరామర్శించుచు 'సుఖదుఃఖంబులయందు రెంట నెయ్యది యేకరూపతనుండునో, సర్వావస్థలయం దేది యనుగుణమో, హృదయము విషయాటవిబడి పఱచునప్పుడు దానికి విశ్రామస్థానమేది యగునో, దినములు గడచుకొలఁది యేది పరిపక్వమై యింపుఁగూర్చునో, యేది యనురాగసారమో యా దాంపత్య భద్రసారంబు నెల్లెనియు నెంతో యాశింతురు. దానిని వర్ణింప వాక్కు చాలదుగదా' యని తలపోయుచుండెను.

దు ర్ము ఖుఁ డు

రాజులు స్వపరదేశాంతర రహస్యములను దెలిసికొనుటకుగాఁ గొందఱను నియమింతురు. అట్టివారిని వేగులనియుఁ జారులనియుఁ జెప్పుదురు. ఈచారులు ప్రచ్ఛన్న వేషంబుల దేశదేశాంతరములు తిరుగుచు నందందలి విశేషంబులను దమ తేనికి నప్పుడప్పుడే యందచేయుచుందురు. రాముని కాలమందుఁగూడ నట్టివారుండిరి. వారికెల్ల దుర్ముఖుఁడనువాఁడు ముఖ్యుఁడుగా నుండెను. దుర్ముఖుని సత్ప్రవర్తనమునుబట్టి వానిని రాముఁడు శుద్ధాంతచారిగా నియమించెను. ఆ కారణంబున

దుర్ముఖునకు రాజదర్శనము కోరినప్పుడెల్ల నిరాతంకముగాఁ గలుగుచుండెను.

దుర్ముఖుఁడు యథాపూర్వము నగరమెల్లఁ బ్రచ్ఛన్న వేషంబున సంచరించి యందలి గుసగుసలు విని

చ॥ పరమపతివ్రతామణి యపాంసులరత్నము సీతయేడ? దు
ర్భరము నవాచ్యముల్ శ్రవణదారుణఘోరము దూఱిదేడ? యే
దురితఫలంబుగాఁ గడిఁదిదూషణ మిట్టిది గల్గెనో? కటా!
యరయఁగ మండునిప్పుఁ జెదలంటెను వింతలకెల్ల వింతయై॥

ఉ॥ విన్నదివిన్నయట్లు నృపువీనులఁబల్కుట మాకువృత్తిగా
నెన్నదుటల్ రచించె విధి; నేఁడదికాదని త్రోసిపుత్తునా?
ఇన్నరనాథుచిత్తమున నింగలముల్ రగిలింప నేర్తునా?
కెవ్వొకయింత దోఁపదు మతి భ్రమణంబగు నేమి సేయుదుల్॥

అని లోలోనఁ జింతించి మఱునాఁడు రాజాంతఃపురమునకు వచ్చి సీతాద్వితీయుఁడై యున్న రామునకుఁ దనరాకను బ్రతీహారి వలన విన్నవించి యాజ్ఞపడసి లోనికిఁ జనుచు, 'అయ్యో! ఈనిర్భాగ్యునకు నింతకన్న మఱొకకొలువు దొరకదయ్యె' నని వ్యసనపడుచు డాయంబోయి, 'దేవా! జయము జయ' మనెను. రాముఁడు వానివంక మరలి, 'దుర్ముఖా! సంగతి యే'మనెను. నావుడు, 'దేవా! దేశమెల్లఁ బ్రశాంతముగానున్నది, జనులెల్ల దేవరవారిని బ్రశంసించుచున్నా' రనెను. రాముఁడామాటల నిచ్చగింపక 'దుర్ముఖా, స్తుతివచనంబులుమాని దోషమేదేని విన్నఁ జెప్పుము. దోషంబులను వెనువెంటనే సవరించుట రాజులకు విధియగును. కానిచో నట్టివి యగ్నికణము వలె రాజి భగ్గునమండి రాష్ట్రమెల్లదహించు' ననెను. దుర్ముఖుఁడు కన్నీరు నించుచుఁ జెవిజేరి యేమోచెప్పెను. రాముఁడామాటలు విని, 'అకటా! ఈవచనదంభోళి యతిఘోరముగా నాపయిఁ బ్రాలె' నని మూర్ఛిల్లి కొంతవడికిఁ దేఱి, 'అయ్యో! సీతాపరగృహావాసదూషణంబు అమానుషసులభవహ్నిప్రవేశాద్యుపాయంబులచేత నాఁడు ప్రశమితమయ్యు మరల దైవదుర్విపాకంబువలన నాలర్కవిషమువోలె నేఁడు విస్తరిల్లెను. ఈమందభాగ్యుఁడేమిచేయనగు' నని పెల్లు విలపించి సుంత విమర్శించుకొని, 'సీత మహాపతివ్రతయగుట నాకు స్పష్టము. అట్టి యనిందితచరిత్రను విడనాడుట ధర్మముగాదు. విడనాడనేని లోకాపవాదము దురుత్తరమగును. శీలభ్రంశమునకు నన్నే యుదాహరింతురు. అంతియగాదు. 'యథారాజా

తథాప్రజా' యనువచన మక్షరాక్షరముల సత్యము. మఱియుఁ బెద్దల సన్మార్గవర్తనములకన్న వారియందలి దోషలేశములను జనులు క్షణములో ననుసరింతురు. ఇది లోకసహజము. ఎల్లరను నియమింపవలసిన రాజునందే దోషమునూహింతురేని జను లుత్పథమును ద్రొక్కక మానరు. ఎల్లయనర్థములకు నేను గారణభూతుఁడ నగుదును. సులభమో, దుర్లభమో, న్యాయమో యన్యాయమో యేమైన నగుఁగాక లోకారాధనము రాజులకుఁ దీరని వ్రతము. రాజ్యప్రశాంతి కీవ్రతము పెట్టని యాఁతకట్టగా నున్నది. ఆకారణముననే నాతండ్రి యభిమతతమములైన స్వప్రాణములను బ్రాణాధికుఁడనైన నన్ను విడనాడి యీవ్రతమును సాధించెను. 'అవశ్యం పితురాచారః' అను నానుడి గలదు. ఇదియునుంగాక మాకుఁ గులగురువును బరమాప్తుఁడునైన వసిష్ఠభగవానులు ఋష్యశృంగుని యజ్ఞార్థము దప్పుచని యుండియుఁ బ్రజానురంజనము మఱవవలదని నాకు జ్ఞప్తిచేసిరి. జగత్కారణభూతుఁడైన సూర్యభగవానువంశమునజనించినట్టి మన్వాదిభూమిపాలురు చూపించిన శుద్ధచరితకు తద్వంశభవుఁడనైన నావలననే మచ్చవచ్చునేని నాయునికి కాల్పనా? అట్టి యధన్యుఁడుండ నేల?' అని నిశ్చయించుకొని నిద్రించుచున్న సీతవలను దృష్టి నిలిపి, 'దేవీ! దేవయజనసంభవా! హా! స్వజన్మానుగ్రహపవిత్రితవసుంధరా! నిమిజనకవంశనందినీ! నీకిట్టి పరిణామము గలిగెనా! ఏనీశీలమును సర్వసాక్షియైన యగ్నిదేవుఁడు ప్రకటించెనో, క్షత్త్రియుని బ్రహ్మర్షింబు నంగీకరించుటకు నిదానమైన వసిష్ఠభగవానుఁ డే నీశీలమును వేనోళ్ళఁ జాటెనో, పతిదేవతలైన నారీరత్నములకెల్ల నధిదేవతయోయన నొప్పునట్టి యరుంధతి యే నీశీలమును గూర్చి నొక్కి పల్కెనో యానీశీలమును లోకము మెచ్చదయ్యెనా? రామమయజీవితా! మహారణ్యవాసప్రియసఖీ! హా! ప్రియస్తోకభాషిణీ! ఇట్టి యవాఙ్మానసగోచరగుణగణంబులు గలిగి నిఖిలజగద్వందనీయవై శోభిల్లు నీకును నిట్టి పరిణామమా! హా! జగన్మంగళీ! నీయపాంగదృష్టిమాత్రంబున సమస్తలోకములు పావనములగును. అట్టి నీయందు జనోక్తులు మలీమసంబులయ్యెను. నీమహిమ యెక్కడ? ఈమూఢు లెక్కడ? ప్రేయసీ! నీవలన సమస్తజగము దిక్కుగలదిగానున్నది. నీవో దిక్కులేనిదానవై డిందనున్నావు. విధివిలసితమెంతవిషమమో యూహింపరా' దని లోలోనఁ జింతించి, 'దుర్ముఖా! లక్ష్మణాదులను దోడ్కొని ర'మ్మని యాజ్ఞాపించెను.

దుర్ముఖుఁడు రాముని ముఖలక్షణంబులను స్వరవిశేషంబును బరికించి 'అగ్నిపరిశుద్ధురాలును గర్భస్థిత పవిత్రరఘుకుల సంతానయునైన దేవిని దుర్జనుల దూఱునకునోడి యేలినవారేమి తలఁచితిరో' యని హీనస్వరమునఁ బలికెను. రాముఁడదివిని, 'దుర్ముఖా! పౌరజానపదులు దుర్జనులెట్లగుదురు? ఇక్ష్వాకువంశము జనులకెంతయు నభిమతము; దైవయోగంబున నిందకు సందుగలిగెను; నిందానివారణార్థము గావించిన యగ్నిశుద్ధికర్మ యేమయ్యెనందువా? ఎచ్చటనో జరిగినదాని నెవ్వరు నమ్ముదురు? జాగుసేయక నావచించినది సేయు'మని వానినిఁ బంపివైచి సీతయెడ దృష్టిని నిలిపి, 'దేవి! నీ రాముఁడు నీయెడ మహాభీభత్సకర్ముఁడును గ్రూరుఁడు నయ్యెను. ఎట్లందువా? శైశవమునుండి చేతులారఁ బోషించి పెంచిన ప్రియురాలిని, ఎల్లకూర్ములకు నన్నే యిల్లుగా నొనర్చి మదన్యమును దలంపని దానిని, నన్ను నమ్మి నాయెద నిట్లు హాయిగా నిద్రించుచున్నదానిని, దయితారత్నమును, నిన్ను సూనరి పెంపుడుశకుంతికనువలె మృత్యువునకు నిచ్చుచున్నాను. ఇంత కన్న నృశంసుఁడుండునా? దేవీ! ఈపాతకితాఁకు నీకు మైలయగు' నని సీతశిరంబునెత్తి యావలనుంచి బాహువునులాగికొని, 'ముగ్ధారత్నమా! అపూర్వకర్మచండాలుని నన్ను వదలుము. చందనమను భ్రాంతితో దుర్విపాకవిషద్రుమమును జేరితివి. అయ్యో! నాకిప్పుడు జీవలోకము తలక్రిందయ్యెను; నాజీవితప్రయోజనమెల్ల నంతరించెను; లోకమెల్ల జీర్ణారణ్యమువలె వట్టివల్లకాఁడయ్యెను; సంసారము నిస్సారముగా మాఱెను; దిక్కులేనివాఁడనైతిని. ఏమిసేయుదు? ఇఁక గతియేమి? అయ్యో! ఇట్టి విలాపము ధన్యజనసులభమగుఁగాని యీనిర్భాగ్యునకుఁ గాదు. ఏలయందురా? ఈ రాముని మేనఁ జైతన్యము వివిధదుఃఖంబుల ననుభవించుటకుఁగాఁ గూర్పఁబడెనుగాని వేఱుగాదు. అందువలననే నాప్రాణములు వజ్రకీలాయితములై యెంతఘోరవిపత్పరంపరలు వచ్చి నను నశింపక నా మర్మములనెల్ల వ్రక్కలించుచున్నవి. ఈనిర్భాగ్యునకు మరణముగూడ శరణముగాదయ్యెను. హా! తల్లీ! అరుంధతీ! సీత యెట్టిదో నీవెఱుంగుదువుగదా! నీమాటగూడ నేఁడు ప్రమాణము గాదయ్యెఁగదా! హా! వసిష్ఠవిశ్వామిత్రులారా! త్రికాలజ్ఞులు మీరిరువురుఁ గూడి మాకు ముడివెట్టితిరి. మీసంకల్పములు విధిహతుఁడైన రామునివలనఁ బొల్లుపోవుటయ్యెను. అగ్నిదేవుఁడా! పుణ్యపాపంబులకు నీవు ప్రమాణమగుదువు. నీపరీక్షగూడ వ్యర్థమయ్యెను. హా! దేవి!

భూతధాత్రీ! నీ కన్నసుతారత్నంబునకు నెట్టి మచ్చవచ్చెనో చూతువా! హా! మామా! జనకా! పితృకల్పుఁడవు నీవు నీసుతనుగూర్చి వినరాని మాటను విననోఁచితివిగదా! హా! నాయనా! నీకోడండ్రలోనెల్ల నెవ్వతెను నీవు మిక్కుటముగాఁ గూర్మి చేయుదువో యాసీతను నిరాకరించుటవలన నిన్నుఁగూడ నీరాముఁడు నిరాకరించుచున్నాఁడు. తల్లులారా! మీముద్దుకోడలి కేగతి గల్గెనో కంటిరా? హా! పరమోపకారీ, లంకాపతీ! విభీషణా! నీవు నీవారినెల్లఁ ద్యజించి పడరానియిడుమలపడి యొనర్చిన మహోపకారమెల్ల బూడిదెలోని హోమమయ్యెను. ప్రియసఖా! సుగ్రీవా! ఎవతెను మరల నన్నుఁ జేర్చుటకుఁగాఁ బ్రాణములను సయితము తృణీకరించి ప్రయాసమొందితివో యదియెల్ల నిట్లయ్యెను. హా! సౌమ్యా! ఆంజనేయా! నాఁడు నీవు సీతావృత్తాంతంబును నాకుఁ దెలిపి నాప్రాణములు నిలుపుట యీకష్టమునకేనా? హా! త్రిజటా! నీయుపకారమెల్ల నెట్లయ్యెనో చూడుము. రామహతకునివలన మీరెల్లరు నవమానితులైతిరి. ధర్మదారపరిత్యాగసాహస వ్యవసాయ నిష్ఠురుఁడైన యీపాపాత్ముఁడు మీపావననామంబుల నుచ్చరింపనైనఁ దగఁడు. ఏలయందురా? కృతఘ్నుఁడును దురాత్ముఁడునైన యీ రాముఁడు మహాత్ములైన మిమ్ముఁ జేర్కొనుటవలననే మీకుఁ బాతకము సోఁకుటగును. కృతఘ్నుఁడెట్లందురా? ఖరదూషణాదిరాక్షస వీరులతోడి పెనుపోరులందు నాయీశరీరంబునఁ గలిగిన వ్రణముల నే కాంతామణి తనగాఢాలింగనసుఖదానమిచ్చి మాన్పి మహోపకృతి యొనర్చెనో యాప్రసన్నహృదయ గావించిన యుపకారంబునకు నిట్టి యపకారమొనర్చువాఁడు కృతఘ్నుఁడుగాక మఱేమగును? ఇంతటి దురితాచరణ ధూసరస్వభావుఁడు దురాత్ముఁడుగాక యొండగునా? వేయేల? ఆదమఱచి నాయెదవ్రాలి నిదురఁగూలియున్న దానిని నిండు చూలాలిని నాసౌభాగ్యదేవతను బ్రియను బిశితాశనములకు బలిగాఁ బాఱవైచు వాఁడెట్టివాఁడో యూహింపరాదా?' అని పలువిధంబుల దురపిల్లి సీతాపాదపద్మంబులను శిరముతోఁ దాఁకి, 'దేవీ! ఇదిగో రాముఁడు తనశిరముతో నీచరణాబ్జములను గడసారి తాఁకుచున్నాఁడు' అని యొండు రెండడుగులు చని నిలిచి,

ఉ॥ కలికినిఁబాయ దూఱు సమకట్టు నితాంతపువెయ్య మన్ననో
బలిమిని నడ్డగించి యొకపాదము నేనియు సాగనీయ, దు
ర్వ్యాలగతియయ్యె నాకు నిపు డేక్రియ నింకఁ జరింతు, నక్కటా!
తలఁపునుగూడ నన్నెడసి తారె నిదేమి విచిత్రమో గదా!

అని కొంతవడిఁ బెనఁగి యెట్టకేలకు వినిశ్చితాత్ముఁడై, 'వసుంధరా దేవీ! జనకరఘువంశంబులకు రెంటికి నేకళ్యాణి సర్వమంగళకరమైతనరారునో యేపతివ్రతామణి పుణ్యశీలము వీతిహోత్రాదులవలనఁ గూడ స్థాపితమయ్యెనో, ఏ మాన్యచరిత దేవయజనపుణ్యభూమియందుఁ బుట్టువుఁ గాంచెనో యట్టి సుగుణరాశిని నీ ప్రియసుతను నీకే యర్పించుచున్నాఁడ'నని వచించి యందుండి నిర్గమించి ద్వారమునొద్దకుఁ బోయెను.

రాముఁ డాత్మనిశ్చయంబును లక్ష్మణునకుఁ దెలుపుట

లక్ష్మణాదులు దుర్ముఖుని పిలుపు విని వచ్చి యత్తఱి ద్వారము దగ్గఱ వేచియుండిరి. రాముఁడు వారినిఁజూచి కన్నీరు నించుచుఁ సంగతి యెల్ల వారికి వినిపించి 'తమ్ముఁడా! లక్ష్మణా! వేఱు తలంపక రథము మీఁద సీతను గొనిపోయి భాగీరథీతటంబున వదలి రమ్ము. నాయనా! సీతయందు దోషమును శంకించి యిట్లు చేయుటగాదు. జానకి యాజన్మపరిశుద్ధురాలగుట నేనెఱుంగుదును. ఈసంగతి తెలిసియున్నను లోకమునకు వెఱచి నాఁడాకుసుమకోమలాంగి వహ్నిశుద్ధియై తన పాతివ్రత్యమును స్థాపించుదనుక నేను గ్రహింపనైతిని. ఇదియెల్ల నీవు కన్నారఁ జూచియే యున్నావు. ఆ పరీక్షగూడ నేఁడు పనికిరాదయ్యెను. వట్టి దూఱువలని భయమింత తెంపు సేయదందువా? సతీపతుల వియోగమునకు మొత్తముమీఁదఁ బరస్పరానురాగ విశ్లేషమె కారణమగును. మాయిరువురయందు నట్టిదానికి నవకాశమే గలుగదు. సీతకై మనము పడినపాట్లవలననే యీ కాంతామణియందు నాకుఁ గల యనురాగ విశేషము స్పష్టమగును. సీత సర్వసుఖములను ద్యజించి నాతోడఁ గాంతారములు దాఁటి మెనలేని యిడుమలు గుడిచి బందియై నిరశనవ్రతమూని ప్రాణత్యాగమునకు సమకట్టి నావచ్చుట విని జీవముల నిలువఁబెట్టి తుదకు దైవయోగంబున నన్ను మరలఁబొంది సంతసించుటవలననే యీయింతికి నాయెడఁగల యవ్యాజానురాగము విదితమగును. మాకు నొండొరులయెడఁ బ్రేమ కలదో లేదో యనుటకు నింతకన్న నిదర్శనములు వలయునా? వాక్కునెడఁబోలె స్త్రీలయెడలఁగూడ దోషారోపణము నిష్కారణముగాఁ గలుగుచుండుననియు, లోకము సహస్రముఖ పిశాచమనియు దానినోరు మూయరాదనియు మూఢలోకనిందను బెద్దచేసి యర్థాంగిని ద్యజించుట ధర్మముగాదనియు నీవు తలంచుచున్నట్లు నీ చూడ్కులవలన నూహింతును. వత్సా! వినుము. తగవు

తగములను జనులు సాధారణముగా విచారింపరు. పెద్దలను బ్రమాణముగా గ్రహింతురు. పెద్దలేదిచేసినఁ దాము నదే చేయుదురు. పెద్దల ప్రమాదములను గూడ వారు ప్రమాణబుద్ధితో స్వీకరింతురు. ప్రజకు ఱేఁడు పెద్దలలోఁ బెద్దయగును. వానిచర్య రాజ్యమునకెల్లఁ బ్రమాణమగును. రాజవర్తనము తీవ్రాసిధారావ్రతచర్యకన్నఁ గష్టతరమై యుండును. కావున రాజు నిరంతరము మెలఁకువతో వర్తించుచు గోరంత ప్రమాదమునకుఁ గూడ నెడ మీయకుండవలయును. సీతయెడ దూఱుజనించెను. ఏల జనించెనో జనులనే యడుగవలయును. దూఱు పడినదానిని నేను గ్రహింతునేని ప్రజలెల్ల నిట్టిపట్ల నన్నే ప్రమాణముగా గ్రహింతురు. కల్లనిజములు విచారింపరు. అవిచారితముగా నింద్యములను గ్రహించుట వలనఁ గులటలకు సర్వస్వాతంత్ర్య మిచ్చుటగును. అందువలవ వర్ణసాంకర్యాది వివిధానర్థములు పొరయును. పతివ్రతను ద్యజించుట పాతకము గాదా యనియందువా? లోకముకొఱకెట్టి త్యాగ మవసరమగును. పెద్దలచరిత్ర విచారింపుము. వారు సమయము వచ్చినప్పుడు తమ ప్రాణములనుగూడఁ ద్యజించి లోకమునకు సన్మార్గదీపకులై వెలసిరి. అట్టివారి త్యాగప్రభావముచేతనే లోకము కొంతకుఁగొంత నివాసయోగ్యమై యున్నది. కావున ఱేఁడు తనప్రజయందు విపరీతబుద్ధి జనింపకుండునట్లు వర్తింపవలయును. లోకమంత గ్రుడ్డిగా వర్తించునాయని శంకింతువా? చరాచరసమస్తలోకము ప్రకృతి పరిణామముగాని వేఱుగాదు. ప్రకృతియన్ననో త్రిగుణాత్మికమై యున్నది. అందు సత్త్వము రాగద్వేష రహితమై నిర్మలముగా నుండును. రజస్తమస్సులు రాగద్వేషప్రపూరితములై యుండును. రాగద్వేషములు తాత్కాలిక ప్రయోజనమును బాటించునేగాని దీర్ఘవిచారము చేయవు. సత్త్వప్రధానములు లోకమందు మిక్కిలి యరుదుగా నుండును. జగమెల్లఁ బ్రాయికముగా రజస్తమోగుణములచేతనే నిండి యుండును. ఈరెండు గుణములకు వివేచన తక్కువగావునను దాత్కాలిక స్వార్థపరములై యవియుండును గావునను జ్ఞానులు వానికి హద్దులు నియమించిరి. ఆ గుణములు తమ హద్దుల నతిక్రమింపకుండునట్లు వానిపయిఁ గాపుదారినుంచిరి. ఆ కాపుదారినే రాజందురు. రాజులు రాజసికతామసికులకొఱకేగాని సాత్త్వికులకొఱకుఁ గాదు. సాత్త్వికులు నియతేంద్రియవ్యాపారులై యుందురు. ఇది వారికి స్వాభావికము. అందువలన వారి నొకరు నియమింపఁ బనిలేదు. రాజులు రాజసికతామసికులు గావునను

రాజసిక తామసికులు ప్రపంచమందు బహుసంఖ్యాకులై యుందురు గావునను వారిగుణములు స్వభావముచేతనే నిరంతరము రగులుచు సముద్రతరంగములవలెఁ బైఁపయిఁ బొరలుచు గార్చిచ్చువలెఁ జేరువ నున్న దానినెల్ల గ్రసించుచుండును గావునను, పాలకులు వారిద్రోహాల మహాజాగరూకులై వర్తింపవలయును. పరాకులుగూడ రాజసతామసికులు విమర్శింపరు. ఎన్నడును వారిబుద్ధికి విశృంఖలత్వము గలుగరాదు. వారితోడి వ్యవహారము నిప్పుతోడి చెర్లాటమనవచ్చును. కావున తేఁడేవగఁగూడ సచ్ఛీలత్వములందు విపరీతబుద్ధికి నవకాశమీయ రాదు. ఇదియును గాక యిక్ష్వాకువంశము తొలినుండి యెట్టిమచ్చఁ గానదు. ఆవంశముపయి జనులకుఁ బ్రేమగౌరవంబు లత్యధికములు. అట్టివంశమునకు నావలనఁ గళంకమగుటఁగాని దానియెడ జనులకు నసూయ పొడముటగాని తగదు. ఇవియెల్లఁ దలపోసి యాత్మసుఖంబును నిరసించి ప్రాణంపుఁ బ్రాణంబును గోలుపోవ నిశ్చయించితిని. రాజ్య మెల్ల నాశనముచేయుటకన్న నేనొక్కరుఁడఁ గ్లేశపడుట మేలు. సుఖ దుఃఖములు మరుమరీచికలవంటివి. ఎఱుకగలవారు సుఖదుఃఖములకు బందిగారు. నాతలఁపు దారుణముగా భావింతువా? ఒండువిధమున నేను వర్తించినచో లోకమునకు గలకాల మావరించుముప్పు నూహింతువేని తలఁపు క్రూరమైనది కానిది నీకే విదితమగును. నిరపరాధినియైన సీత నిట్లు కడగండ్లు గుడుపవచ్చునా? యని శంకింతువు గాఁబోలు. సీత నిర్దోషురాలగుట ముమ్మాటికి సత్యము. నాకార్యము సీతను వెతలఁ ద్రోయుననుటయు నిజము. అయినను సీత మహావిజ్ఞురాలుగాని యొండు గాదు. ఆ యింతికి నాతత్త్వము తేటతెల్లము. తాత్కాలికవియోగ క్లేశ మాచానకు నొకకొంతవగను మొదటఁ గలిగింపకమానదు. అయి నను గాలక్రమమున నయ్యింతి నిజమును గ్రహించి శాంతివడయును. లక్ష్మణా! తత్త్వమెల్ల దాఁపక చెప్పితిని. ఇఁకనీవు మాఱాడక నామాట సేయు' మని తన మందిరమునకుఁ జనెను.

సీతావివాసము

లక్ష్మణుఁ డంతట జని రథంబునాయత్తపఱిచి తెచ్చి యాచిత్ర శాలాద్వారమున నిలిపి లోనికిఁజని యప్పుడే మేల్కాంచిన సీతాదేవికి నమస్కరించి, 'రథమాయత్తముగానున్నది; నదీవనగిరులను విలోకింపఁ దరలనగు' ననెను. సీతాదేవి యావచనము విని నామనోహరుఁడు నా

కోర్కెను వెనువెంటనే తీర్పసనుగ్రహించెనని లోలోన సంతసించి మునిపత్నులకు నిచ్చుటకుగా నమూల్యవస్త్రాభరణంబులను గైకొని రఘుకుల దేవతలకు నమస్కరించి గర్భభారమున నడవలేక నడచి పోయి తేరెక్కెను. రథము వెంటనే తరలెను.

రథము కదలినంతనే యశుభములు పెక్కులయ్యెను. సీతాదేవి యాదుర్నిమిత్తములను బరికించి, 'సౌమిత్రీ! దుశ్శకునములు గానవచ్చుచున్నవి. నయన మదురుచున్నది, గాత్ర ముత్కంప మందుచున్నది; హృదయ మస్వస్థను బొఱయుచున్నది; ఔత్సుక్యము సన్నగిల్లెను; మిక్కుటమైన యధృతి పైకొనెను; పుడమియెల్ల శూన్యముగాఁ దోఁచుచున్నది. ఈ విపరీతము లేలకో తెలియరాదు. ఏది ఎట్లున్నను మీయన్నగారికి శుభమగుఁగాక; నాయత్తలు మున్నగువారికి సుఖమగుఁగాక; పౌర జానపద సమస్తప్రాణులకుఁ గుశలమగుఁగాక' అనుచు నంజలిపూర్వకముగా దేవతలను బ్రార్థించెను. ఆమాటలకు లక్ష్మణుని హృదయము దుఃఖోద్వేగంబునఁ బొగిలి లోలోన సురియ సాగెను. అతఁడు వెలికిమాత్రము ధైర్యము వహించి శిరముతోఁడ నామెకు నమస్కరించి 'శివమగుఁగాక' అనెను.

రథము గోమతీతీరమందలి యాశ్రమప్రదేశములఁ జేరెను. ఆ రాత్రి వారందుగడపిరి. లక్ష్మణుఁడు వఱువాత లేచి సారథిని మేల్కొలిపి, 'సుమంత్రా! రథముఁ ద్వరగాఁ బన్నుము; ఎల్లేని నేఁడు భాగీరథీజలంబులను సేవింపవలయు' ననెను. సుమంత్రుఁడు క్షణములో రథమాయత్తమొనర్చెను. సీతాలక్ష్మణులు రథమారోహించుటే తడవుగా హయంబులు మింటఁబర్వెను. వారు పాపవినాశనియైన గంగానదిని జేరిరి. ఆపూఁట యటఁ గడచెను.

లక్ష్మణ విలాపము

అనంతరము లక్ష్మణుఁడు సీతాదేవికడకువచ్చి యెలుగెత్తి యేడువసాగెను. ఆమె యాయపూర్వమునకు వింతయు విహ్వలతను జెంది "ధర్మజ్ఞా! విలపింపనేల? నాకుఁ జిరాభిలషితమైన జాహ్నవీతీరమును జేరితిమి. ఈ హర్షకాలంబున నాకు విషాదమును గలిగింతువేల? రామపార్శ్వమును వదలి రెండుతాత్రులుండుటకుఁగా శోకింతువా? నాదయితుఁడు నాకు జీవితాధికుఁడు; వానిని వదలియుండుట నాకుమాత్రము

కష్టమేగదా. అయినను మహాత్ములసందర్శన లాభమునుగోరి యిందు వచ్చితిని గావున నొండురెండునాళ్ళ వియోగమును సహింపకఁ దీఱదు. బేలతనము వలదు. గంగను దాటించి తాపసజనసందర్శనభాగ్యమును నాకుఁ జేకూర్పుము. ఆమహర్షులకు నమస్కరించి యందొకరాత్రి పుచ్చి మరలఁ బురమునకుఁ జనుదము. నా ప్రియునిచూచుతమకము నన్నుఁ గూడఁ ద్వరించుచున్న' దనెను.

లక్ష్మణుఁడు తనదుఃఖము నడచిపెట్టి పడవను సిద్ధపఱపించి సీతాదేవి నందెక్కించి తానెక్కి సారథియైనసుమంత్రునితో రథమచ్చటనే యుంచుమనిచెప్పి దుఃఖనిహతుఁడై యుండెను. పడవ యావలగట్టు చేరెను. లక్ష్మణుఁడు పడవనుండి తానుదిగి సీతాదేవిని దించి కన్నీరు నించుచుఁ బ్రాంజలియొనర్చి, 'నాయెదలో మహాశల్యము నాటెను. ఇప్పుడు నాకుఁ జావుగల్గినచో యెంతో మేలగును. ఇంతటి లోకనిందిత కార్యమందు నియోగింపఁదగదు, తల్లీ! నాయెడఁ బ్రసన్నవగుము. నాయందుఁ బాపమారోపింపవలదు' అని దండప్రణామమొనర్చి విలపింపఁ దొడఁగెను. సీతాదేవి మహాసంవిగ్నచిత్తయై 'లక్ష్మణా! నీచర్య యూహింప రాకున్నది. సంగతియేమి? జేనియాజ్ఞఁ దలఁచి దుఃఖంతువా? వారియాజ్ఞ యేమోచెప్పుము. ఆజ్ఞాపించుచున్నా' నని సుంత తీవ్రముగా నడిగెను. సౌమిత్రి దీనహృదయుఁడై తలవంచి, 'జనకాత్మజా! పురజనపదములందు నిన్నుఁ గూర్చియున్న మహాదారుణాపవాదమును రాముఁడు విని సంతప్తహృదయుఁడై నన్నుఁ బిలిచి సంగతి తెలిపి యంతఃపురమునకుఁ బోయెను. దేవీ! జేనియెదఁ జిచ్చురగిల్చిన మాటలను నేను నీమ్రోలఁ బలుకరాదు. వేయేల? రాజువలనఁ ద్యజింపఁ బడితివి. దీనికెల్లఁ బౌరాపవాదభీతియేగాని వేఱుగాదు. ఒండు తలంపవలదు. ఆశ్రమాంతములందు నిన్నుఁ బాఱవైచిపోవు మహాపాతకము నానొసఁట వ్రాసియున్నది. కఠోరగర్భగుర్వికి నీకిట్టి దారుణ రాజశాసనమును దెలుప వెఱతును. ఈజాహ్నవీతీరంబున మహాపుణ్యావంతమును రమణీయతరంబునైన బ్రహ్మర్షి తపోవనముగలదు. అందు మాతండ్రికి నిష్టుఁడును సఖుఁడును యశశ్శాలియు మీఁదుమిక్కిలి విప్రుఁడునైన మునిపుంగవుఁడు వాల్మీకిమహర్షి గలఁడు. ఆమహాత్ముని పాదచ్ఛాయఁ జేరి యుపవాసపరైకాగ్రవై రాముని హృదయమందు నిలిపి పతివ్రతాధర్మమందు నిలిచి సుఖముండుము. దేవీ! ఇట్లుచేయుదువేని నీకు మహాశ్రేయమగు' ననెను.

వైదేహి యాదారుణవచనంబులు విని విషాదవివశయై ముహూర్త
కాలము సంజ్ఞ తప్పియుండి తేఱి కన్నీరు నించుచు, "లక్ష్మణా!
నాయీ శరీరము దుఃఖములకొఱకే నిర్మింపఁబడెను. తొల్లి నేను మహా
పాపములొనర్చితినో పత్నీవియోగ మొనర్చితినో గావలయును. ఒండుచో
నీజన్మంబున నాకు శుద్ధసమాచారకు రాజపత్నికి నిట్టి నిందాబహిష్కార
ములు గలుగునా? సౌమిత్రీ! పూర్వము దుఃఖమెంతపైకొన్నను రామ
పాదానువర్తిని గావున నాయెడరునడఁచి వనవాసమోర్చితిని. ఇప్పుడు
విజనీకృతనైతిని; ఆశ్రమవాసమెట్లొనర్పనేర్తు? ఎవరికో యిట్టియెగ్గు
నేనొనర్చితిని; దానిఫలము నాకిప్పుడు సంప్రాప్తమయ్యెను. సౌమిత్రీ!
రాజవంశంబునకును నాభర్తకును దలవంపుతెచ్చిన నేనిట్లు జీవించుట
కన్న జాహ్నవీతోయంబులకుఁ బ్రాణంబు లర్పించుట మేలగును.
సౌమిత్రీ! రాజాజ్ఞ యొనర్చితివి; ఇఁకఁ జనుము. నేను నాయత్తల
పాదములకుఁ దలతో మ్రొక్కితినని వారికిఁ జెప్పుము. 'రఘుకులదీపికా!
నీవు ధర్మవత్సలుఁడవగుట లోకవిశ్రుతము; నీసీత పరిశుద్ధచరితయగుట
నీకు స్పష్టము; మఱియు నీసతికి నీయెడఁ బరాభక్తిహితంబులుండుట
నీకుఁ గ్రొత్తగాదు. అట్టినీవలననే యపకీర్తిభయంబునఁ ద్యజింపఁబడి
తిని; ఇట్టి యపవాదము సంభవించినప్పుడు నా విన్నవించునది యేమి
యుండును? నీవే నాకుగతి; స్వామీ! నీవు నీ తమ్ములయందెట్లో పౌర
జానపదులయందు నట్లే యుండవలయును. ఇదే నీకుఁ బరమధర్మము.
ఇంతకన్న కీర్తియొండులేదు. పౌరజనులు ధర్మవంతులైనజాలును. నేను
నాశరీరజీవితంబులకు శోకించుటలేదు. స్త్రీకిఁ బతియే దైవమును బంధు
వును గురువును బ్రాణాధికుఁడు నగుఁ గావున వానికై పత్ని యెంతైనను
సహించుటొప్పు' నని నావిన్నపంబుగా రామునకుఁ దెలుపుము. నావంకఁ
జూడు" మనెను.

లక్ష్మణుఁ డామెకుఁ బ్రదక్షిణదండ ప్రణామంబు లాచరించి బిట్టే
డ్చుచుఁ 'దల్లీ! నీరూపమెట్టిదో యిందాఁక నేనెన్నఁడుగాని జూచి
యెఱుంగను. నీ చరణాబ్జములందే నాదృష్టి యుండును. నా వచించిన
విషాదవార్త వలన నీరూపము క్షణములో మాఱియుండును. ఇందులకు
సందియములేదు. అయినను రామరహితయై వనంబుననున్న నిన్నిప్పుడు
చూడనేర' నని మరల నమస్కరించి శోకభారసమన్వితుఁడై పడవ
యెక్కి యుత్తరతీరముజేరి పడవనుండి దిగి పిచ్చివాఁడువోలె సారె
సారెకుఁ దిరిగి తిరిగి చూచుచుఁ బోయెను.

వా ల్మీ కి యా శ్ర మ ము

సీతాదేవి యట్లు పతివలనఁ బరిత్యక్తయై యచ్చోటఁబడి తన దౌర్భాగ్యమును దలఁచితలఁచి వెక్కి వెక్కి యేడువసాగెను. అత్తఱి మునిబాలకులు కొందఱు పుష్పాదులకుఁగా నచ్చటకువచ్చియుండి యామె రోదనంబును విని యటకుఁబోయి పూర్ణగర్భవతినందుఁ గాంచి వడివడి నాశ్రమంబునకుఁ జని దమగురువునకు మ్రొక్కి, 'స్వామీ! ఎవతుక యో రాజపత్ని మనయాశ్రమ వనాంతమున మహారోదన మొనర్చుచున్నది. ఆమె స్వర్గచ్యుతిఁగాంచిన దేవతయో లక్ష్మియోయనఁ దోఁచును. ఆ పేశలాంగి యిట్టి దుఃఖశోకములకుఁ దగినదిగాదు. నదీతీరమున నొంటిగా ననాథస్త్రీవలె దీనయై యున్నది. మనుష్యాంగనగా నెంతమాత్రముఁ దోఁపదు. ఆమెకు దిక్కున్నట్లు దోఁపదు. ఆమెను జూచినంతనే మా గుండియలు నీరయ్యెను. మీరే యామెకు దిక్కు కానగు'నని విన్న వించిరి. ఆ మాని యాబాలకులనువిని యంతర్ముఖుఁడై సంగతియెల్ల గ్రహించి సీతాదేవి పడియున్నచోటికివచ్చి దుఃఖదీనయైయున్న యామెనుజూచి, 'జనకరాజసుతా! రామపత్నీ! స్వాగతము. నీవు పతి వ్రతామణివగుట త్రిజగద్విశ్రుతము; నీవిందువచ్చిన కారణమును దపో బలంబునఁ గంటిని. పట్టీ! నీయందెట్టి పాపమునులేదు. అమ్మా! వగవ వలదు. జన్మాంతర కర్మమువలన నీకిప్పుడీయాపద గలిగెను. ఎవరికినిఁ గర్మఫలము తప్పదు. తొల్లి సురాసురులకు యుద్ధము పొడమెను. సురలు విజృంభించిరి. అసురులు దిక్కుదోఁపక తమగురువైన శుక్రుని శరణు గోరి చనిరి. అత్తఱి శుక్రుఁడు మృతసంజీవినిని సంపాదింపఁగోరి తీవ్ర తపం బాచరించుచుండెను. అసురులట్లు రాఁగా శుక్రునితల్లి సంగతివిని వారికి శరణొసంగెను. అందులకై శ్రీమహావిష్ణువు మహాగ్రహమొంది 'దుష్టులకు శరణిచ్చితివి గావున నిన్ను వధింపక మాన'నిపల్కి చక్రము ప్రయోగించెను. దాని తాకునకు నామె యసువులు దొఱఁగెను.

'స్త్రీమాత్రురాలిని వధింపరాదను సంగతిగూడఁ దలపోయక నాకుఁ బత్నీవియోగమును గలిగించితివి గావున నీకు నట్లే యగుఁగాక' అని యామె భర్త భృగుఁడు శపించెను. ఆశాపఫలముగా నిప్పుడు నీకును నీభర్తకును వియోగదుఃఖము సంభవించెను. అమ్మా! ఒకరిసంగతి యేల? నాకత వినుము.

వాల్మీకి చరిత్ర

'పక్షీ! పూర్వము పంపాతీరమున శంఖుఁడను పేరి మునియొకఁడుండెను. అతఁడు పెద్దకాలము తపమాచరించి సిద్ధిఁగాంచి గోదావరీతోయంబులఁ గృతావగాహుఁడై తత్సమీపారణ్యమునఁబడి చనుచుండెను. అది వైశాఖమాసము ; మిట్టమధ్యాహ్న మయ్యెను ; వేఁడి వెలుఁగు మిడిమిడి వెలుఁగుచుండెను. శంఖుఁ డాయెండవేఁడిమి సహింపలేక యొకచెట్టునీడఁ జేరెను. అంతలోఁ గిరాతుఁడొకఁడు ధనుర్ఖడ్గములు దాల్చి రెండవ యముఁడువోలె నచ్చటికివచ్చి శంఖుని బెదరించి వాని సర్వస్వమును హరించి యతని నందుండి గెంటించెను. శంఖుఁడు గత్యంతరము గానక మరల నెండలోఁబడి కాలియున్న యిసుముమీఁద నాలుగడుగులు పెట్టుచుఁ బాదములు పురపురఁ బొక్కఁగా సహింపలేక చేరువనున్న పచ్చికమీఁద సుంత నిలుచుచుఁ గిరాతుని భయంబున మరల దారిపట్టి నాలుగడుగులు పెట్టుచు నంతలో మరలఁ గాళ్ళు కాలఁగా వస్త్రమును బఱచి దానిపయిఁ గొంచెమాగుచు, 'హా! దైవమా!' యని వ్యసనపడుచుండెను. వాని దురవస్థకు శిలాకఠినహృదయుఁడైన యాకిరాతునకుఁగూడ జాలియయ్యెను. వాఁడంతట శంఖునికడకువచ్చి తానపహరించిన వాని పాదరక్షలు వానికిచ్చి పొమ్మనెను. శంఖుఁడందులకు సంతసించి, 'వనచరా, నీపూర్వపుణ్యవిశేషంబున నీకీ యుపకారబుద్ధి యింతమాత్రమేని యుదయించె' నని పలికి వానిని దీవించెను. ఆకిరాతుఁడామాట విని, 'అయ్యా! నా పూర్వవృత్తాంతమును సవిస్తరముగాఁ దెలుపు'మని యాశంఖు నడిగెను. నావుఁడు, 'ఓయీ, ఎండవలని బాధ సహింపరాకున్నది. ఎందేనిఁ గొంచెము నీడయు నీరును గలచోటికిఁ జని సావకాశముగా నీయడిగిన యర్థంబుఁ జెప్పెదు'నని శంఖుఁడు వచించెను. తత్సమీపంబున ఫలసమృద్ధమైన కపిత్థవనంబును దానిమధ్య నిర్మలజలాశయంబు నుండెను. ఆకిరాతుఁడు శంఖుఁ నచ్చటకుఁ దోడ్కొని పోయెను. ఆమునిపుంగవుఁడు నీరాడి మాధ్యాహ్నికకార్యంబులు దీర్చి యించుక విశ్రమించెను. అంతలోన నక్కిరాతుఁడు పండిన పండ్లుకొన్ని తెచ్చి శంఖున కిచ్చెను. అతఁడు సేదతేఱి తరుమూలంబునఁ గూర్చుండి యిట్లనియెను.

'ఓయీ, పూర్వము నీవు బ్రాహ్మణజాతియందు శ్రీవత్సగోత్రంబున స్తంభుఁడనుపేర జన్మించి శాకలగ్రామమున నివసించుచు వేద

వేదాంగములెల్లఁ బారాయణ మొనర్చితివి. కొండొక కాలంబునకు నీకు దుర్జనసహవాస మయ్యెను. తత్ఫలముగా నీవు పాపమార్గముఁ ద్రొక్కి మహాపాతకియైన యొకానొక వేశ్యాంగనను వలచి దానివలలోఁ జిక్కి స్వధర్మకర్మములకు దూరుఁడవై కాంతిమయి యనుపేరి నీయిల్లాలినిఁ బరమ సాధ్వియు మహా సౌందర్యవతియునైన దాని నుపేక్షించి యథేచ్ఛ విహరింపసాగితివి. నీభార్య సాధ్విగావున నీ యనాదరణము నోర్చి నీపెట్టు బాధలను సహించుచు నీకును నీయుంపుడుగత్తెకును సర్వశుశ్రూషలు చేయుచుండెను. ఇట్లుండఁగా నొకనాఁడు నీవు జిహ్వా చాపల్యంబునఁజేసి బత్తెపెరుగుతో మొల్లంగియు నూఁబిండితో ననుములును గలిపివండిన భక్ష్యములను భక్షించితివి. తత్ఫలముగా నీకు వాంతి విరేచనములు గలిగెను. అంతియగాదు; క్రమక్రమముగా మహావ్యాధిగ్రస్తుఁడవైతివి. నీవు రోగపీడితుఁడవైనంతనే యా వేశ్యాంగన నిన్నుఁ ద్యజించి యన్యుని గూడెను. అది నీసొమ్మెల్ల హరించి నీయిల్లు గుల్ల చేసెను గావున నీయొద్ద చికిత్సార్థమొక్క కాసుగూడ లేదయ్యెను. ఎప్పుడు కష్టములు పైకొనెనో యప్పుడు నీకు యథార్థస్థితి స్పష్టమయ్యెను. అంతట నీవు నీపత్నిని డాయఁబిలిచి, 'సాధ్వీ! కామాంధుఁడనై నేను నీకొనర్చిన యవినీతిఫలం బనుభవమునకు వచ్చెను. ఈచెనఁటిని మన్నింపు'మని యామెను వేఁడితివి. కాంతిమయి నిన్నెంతయు నూరార్చి, 'నాథా! జీవులు తమప్రాకృత కర్మఫలంబు ననుభవింపక తీఱదు. నా యీక్లేశములకు నీవు కారణముగావు; వగవవల'దని చెప్పి యామె నీకు మలమూత్రములు గడుగుచు నీ వ్రణములలోని పురుగులను దీసివేయుచు మహాభక్తితో నీకు సమస్తోపచారములు గావించుచుండెను. వేయేల? నీకుగా నీసతి నిద్రాహారంబులను మానెను. అంతియగాదు. నీకుగా నామె మ్రొక్కని దైవమే లేదు.

ఇట్లుండఁగా వైశాఖమాసము వచ్చెను. అప్పుడొకనాఁడు దేవలుఁడను పేరి ముని యెండవేడిమికి డస్సి నీయింటికి నతిథియై వచ్చెను. పతియాజ్ఞ లేక యతిథిని సత్కరింపరాదు గావున నీభార్య నీ తావునకు వచ్చి సంగతి తెలిపి యనుజ్ఞ వేఁడెను. నీవు సమ్మతించితివి. కాంతిమయి యామునికి నాతిథ్యమొసఁగి వానిపాదములు గడిగి యా పుణ్యోదకంబులను బరమౌషధంబుగా నీకొసఁగెను. దేవలుఁడు నాఁడెల్ల నీ యింట నుండి మఱునాఁడు చనెను.

కొన్నాళ్ళకు నీకు సన్నిపాత మావరించెను. నీభార్య నోరు తెరచి యౌషధమును లోనికిఁ బోయుచుండెను. నీవు తెలివితప్పియుండి యామె వ్రేలిని గటుక్కున గొఱికితివి. అదితునిగి నీకుత్తుకకు నడ్డుపడెను. ఊపి రాడక నీవు గిజగిజతల్లడిల్లి ప్రాణములు వదలితివి. కాంతిమయి తనచేతి కంకణమును శేషించియున్న దానిని విక్రయించి యాధనముతో నీకు దహనక్రియలు సలిపి నీతోడ సహగమనమొనర్చి శాశ్వతపదవిఁ జేరెను. కాంతిమయి నీకింత సేవలుచేసినను నీవు నీయవసానకాలంబున నీకింతటి వెతలు తెచ్చిపెట్టిన యా వెలయాలినే తలంచుచుఁ బ్రాణములు విడిచితివి. ఆ కారణంబున నిప్పుడు నీవు రత్నాకరుఁడను పేరి కిరాతుఁడవుగా జన్మించితివి. నాఁడు దేవలుని యాతిథ్యమునకు నంగీకరించిన సుకృతఫలముగా నిప్పుడు నీకీపాటి ధర్మబుద్ధియేని జనించెను. ఆ మహాత్ముని పాదోదకమును గ్రోలిన పుణ్యకారణంబున నిప్పుడు నాతోడి సమావేశమును నీ పూర్వచరిత్ర వినుకోర్కియు నీకయ్యెను. నాఁడు నీవు నీపాన్పుపయిఁ బ్రాణంబులను వదలిన కారణంబున నీకీజన్మంబున భూతలశయనము చొప్పడెను. ఆ వేశ్య నీకిప్పుడు భార్యయయ్యెను.

ఇఁక నీభావిగతిని వినుము. ఒకానొక సరస్తీరంబునఁ గృణుండను మహాముని మహోగ్రతపంబొనర్చుచుండును. వానికన్నులనుండి వీర్యము పొంగును. ఆవీర్యమును నాగకన్య యోర్తు ఋతుకాలంబున భుజించును. దానిగర్భంబున నీవు జనించి వ్యాధవృత్తి నవలంబింతువు. వైశాఖమాసంబున నీవు నాకుఁ బాదరక్షలు దానమిచ్చినఫలంబుగా నుత్తరజన్మంబున నీకు సప్తమహర్షులతో సమావేశమగును. ఆమహనీయులవలన నుపదేశమంది నీవప్పుడు కఠోరతపంబొనర్చి వాల్మీకినాఁబరగి లోకోత్తరకార్యమొనర్తువు.'

పట్టీ! దేవలుఁడు చెప్పినట్లుగా నేనీజన్మంబునఁ గిరాతుఁడనై వ్యాధమార్గమవలంబించి యుంటివి. నాకు శూద్రాంగనతోడఁ దగులాటమయ్యెను. మాయిరువురకుఁ బెక్కుమంది బిడ్డలు గలిగిరి. వారిపోషణార్థము తెరవులు గొట్టుచుంటిని. ఒకనాఁడు ద్రవ్యాపహారణార్థము యథాప్రకారము దారిఁగాచి యుండఁగా ఋషులేడుగురాదారిని వచ్చిరి. నా చేతి గండ్రగొడ్డలిని ఝళిపించి వారిని బెదరించి నిలునిలుమంటిని. వారట్లే నిలిచి నన్ను దగ్గఱకు రానిచ్చి 'బ్రాహ్మణాధమా! ఇంత యాయాసమేలరా?' యనిరి. కలరూపువారికిఁ దెలిపితిని. వారు నవ్వి 'కిరాతా! నీవిట్లు తెరవులకొట్టి కొనుపోవు ద్రవ్యమును నీయాలుబిడ్డ

లనుభవించుచున్నారుగదా. చౌర్యము మహాపాతకములలో నొకటి యగుట విందువుగదా. నీచౌర్యమువలన నీకుఁ బాతకము తప్పదుగదా. ఆపాతకములో నీయాలుబిడ్డలేమేనిఁ బాల్గొందురా? ఆసంగతిని విచారించితివా? ఇప్పటికి విచారింపవేని నింతనైనను నీవు వారికడకుఁ బోయి వారిని వేర్వేఱఁ బిలిచి యడిగిరమ్ము. నీవచ్చుదాక మేమిందే యుందుము; కాలుగూడఁగదలింపము ; కదలినచో మాకుఁ బంచమహాపాతకమగును' అనిరి.

నేను వారిని నమ్మి యింటికిఁ బోయి నాభార్యాపుత్రులను బిలిచి ప్రత్యేకముగా నొక్కరొక్కరిని మునులుచెప్పినట్లడిగితిని. వారొక్కరొక్కరు మమ్ములను బోషించు భారము నీతలమీఁదనున్నది. ఎట్లు సంపాదించుచున్నావో మాకుఁదెలియదు. నీకర్మములఫలముతో మాకు జోలిలేదు. పాపకర్మములొనర్చి మమ్ముఁ బోషింపుమని మేము కోరితిమా?' యని పలికిరి. నేను వెంటనే మరలి యామునిపుంగవులకడకు వచ్చి సంగతియెల్ల వారికి వినిచి నాచేతిధనుర్బాణకుఠారంబులను గ్రిందవైచి వారిపాదములఁ బడితిని. వారు నాయెడఁ బ్రసన్నులై తమసంగతిని దెలిపి,

"మ॥ ఖలునిన్ సజ్జనుఁగాఁగ మూర్ఖజను సంఖ్యావంతునింగాఁగ, దా
యల సన్మిత్రులఁగా, నగోచరముఁ బ్రత్యక్షంబుగాఁ, బ్రాణహృ
త్కలనంబైనమహావిషం బమృతముంగాఁ, జేయుసత్కర్మ ము
జ్జ్వలనిష్ఠానిధివై భజింపుము వయస్యా వాంఛితార్థాప్తికిన్."

మఱియు దానిదానిఋతువులో ఆయావృక్షము ఫలమిచ్చునట్లు కర్మములును వానివాని కాలము వచ్చినప్పుడు ఫలంబునొసంగుచుండును. శుభమును గోరువాఁడు పుణ్యకర్మములనే చేయుచుండవలయును. పురాకృతపుణ్యంబు లాపదలనుండి రక్షించును. ఎల్లశుభములలో నాత్మకళ్యాణముత్తమోత్తమము. కావున నాత్మకళ్యాణార్థము నీకు భగవన్నామము నుపదేశించుచున్నాను. దానిని సంస్మరించి కృతార్థుఁడవగుము' అని చెప్పి రామనామము నుపదేశించిరి. అప్పుడు నాకు నోరుతిరుగక రామనామంబును వ్యత్యస్తాక్షరముగా మహానిష్ఠతోస్మరించుచు బాహ్యప్రపంచమును మఱచి తపంబొనర్చితిని. నాపయిఁ బుట్టలు పెరిగెను.

ఇట్లు పెద్దకాలము చనఁగా సప్తమహర్షులు తిరిగివచ్చి నన్ను లేచి రమ్మనిరి. పుట్టనుండి వెడలివచ్చితిని. వల్మీకమునుండి వెడలిన కారణంబున నన్ను వాల్మీకి యనిరి.

అంతట నేను చిత్రకూటముఁ జేరితిని. నేనచ్చటనుండఁగా నీవును రామలక్ష్మణులు నచ్చటకు వచ్చితిరి. పుత్త్రీ! ఇది జ్ఞప్తియున్నదా? తర్వాత నాయాశ్రమము నిత్తమసానదీతీరమున నేర్పఱచికొంటిని. ఇచ్చటకు నారదమహర్షి యొకనాఁడు వచ్చెను. ఆ మహాత్ముఁడు నా యిచ్చిన యతిథిపూజ లనుగ్రహించి సంతతడవుండెను. పెక్కువిష యములనుగూర్చి సల్లాపించితిమి. సందర్భవశంబున రాజులఁగూర్చి ప్రస్తావమయ్యెను. భూలోకములోనున్న రాజులందఱిలో నెవఁడు గుణ వంతుఁడును వీర్యవంతుఁడునై ధర్మమెఱిఁగి సత్యముబాయక దృఢవ్రత సద్వంశాచారసంపదఁ గలిగి సర్వభూతహితబుద్ధియు బ్రియదర్శనత్వము ననెడి దివ్యభూషణములను ధరించి ధీరుఁడును జితక్రోధియు ద్యుతిమంతుఁ డును సహనశీలియునై తనరారుచుండునో, ఎవని కోపమునకు దేవతలు సయితము బెగ్గడిల్లుదురో యట్టి రాజసింహునిఁ జెప్పుమంటిని. నారద మహర్షి యట్టే యోచించి, 'మునిసత్తమా, నీవచించినగుణము లెల్ల నొక్క మనుష్యమాత్రునియం దుండుట మహాదుర్లభము. అమానుష మూర్తికిమాత్రమే యవి తగును. అయోధ్యాపతి దశరథరాముఁడు గలఁడు. వానియందు నీవచించిన గుణములేగాక మఱికొన్ని విశేషాంశ ములు గూడఁగలవు. వేయేల? ఎల్లకళ్యాణ గుణములు మూర్తీభవించి యారూపంబున నవతరించెనని నిస్సంశయముగాఁ జెప్పవచ్చును. వాని యాకారము తద్గుణములకుఁ దగినట్లేయున్నది. నిగనిగలాడు శ్యామల వర్ణమును సమవిభక్తాంగములును గలిగి విపులాంసములతో దీర్చిదిద్ది నట్టి శిరస్సుతో శుభలక్షణలక్షితలలాటముతో నమ్మంగళమూర్తి విరా జిలుచుండును. వానినేత్రంబులకు నరవిందములు దీటురావు; వాని గ్రీవమునకు శంఖమును బోల్చినఁ బోల్చవచ్చును. ఆజానుదీర్ఘబాహు వులు నున్నతగండభాగములు వానికిఁ బెట్టని భూషణములు. ఆకారము నకుఁ దగినప్రజ్ఞయుఁ బ్రజ్ఞకుఁదగిన శాస్త్రజ్ఞానము, జ్ఞానమునకుఁ దగిన యారంభముఁ బ్రారంభంబునకుఁ దగిన ఫలసిద్ధియు వానియందే గాన వలయును. అతఁడెఱుంగని ధర్మము గలుగదు; ఆర్తత్రాణము వానికి దీక్షగా నున్నది. వాని సంకల్పములెల్ల నాత్మలాభార్థముగాక పరోప కారార్థమై యుండును. బొంకుటగాని యాడినమాట తప్పుటగాని యతఁ డెఱుంగఁడు. ఇంతటివాఁడయ్యు నతఁడు నిగర్వమూర్తియై తనరారును. సమదర్శియన్న వానినే చెప్పవలయును. అతఁ డిక్ష్వాకువంశమున దశ రథ మహారాజునకుఁ బట్టమహిషియైన కౌసల్యాదేవియందు జనించి లోకారాధన మొనర్చుచున్నాఁడు' అని చెప్పి నాసత్కృతులంది చనెను.

అమ్మా! రాముఁడంతటివాఁడు గాని యేతన్మాత్రుఁడు గాఁడు. ఆయన నిన్నిట్లు సేయుట దయమాలిగాదు. నీవియోగము వానికెంతో దుస్సహమై యుండును. అయినను బురుషకారమునకన్న దైవము బలీయము.

'చ॥ గురుఁడు గురుండు, వాలుశరకోటి, సుపర్వులు వాహినీపతుల్,
సురభవనంబు గోట, మధుసూదనుఁడుణ్ సయిదోడు, దంతి ది
క్కరిపతిగాఁగ నొప్పుబలఘాతియు దాయలకోడెనాజిలో;
శరణము దైవమే; పురుషశక్తి నిరర్థకమెన్నిభంగులణ్.'

అని పెద్దలు వచించిరి. కావున రామునియందు నీవు వైమనస్యము జెందవలదు. అమ్మా! నాయాశ్రమసమీపంబునఁ దపోవ్రతలు గలరు; వారు నిన్ను సర్వవిధములఁ గాపాడుదురు. భయసంశయములు మాని నావెంట రమ్ము. నీవచ్చుట నీస్వగృహంబునవలె సుఖముందు'వని పితృ వాత్సల్యముతో వచించెను.

సీతాదేవి యమ్మునివచనంబులకుఁ బరమాద్భుతమంది వానికి సాష్టాంగ మొనర్చెను. వాల్మీకియంతట నామెను మెలమెల్లగాఁ దన యాశ్రమమునకుఁ గొనిపోయెను. అంతలో మునిపత్నులు వచ్చి వానికి నమస్కరించిరి. వాల్మీకి వారికి సీతాదేవి నప్పగించి, 'ఈమె రామపత్ని సీతాదేవి దశరథునికోడలు జనకుని పుత్త్రిక మహాపరిశుద్ధచరిత్ర; కారణాంతరమునఁ బతిపరిత్యక్తయై యీమె యిందువచ్చెను. ఈమెను బుత్త్రికనువలెఁ బోషించుభారమును వహించితిని. మీకు నాయెడ గౌరవము గలదేని మీరెల్లరు నీమెయెడలఁ బరమస్నేహ వాత్సల్యంబుల నెఱపుచు నీమెను సర్వవిధంబులఁ బోషింపనగు'నని చెప్పి జానకిని బుజ్జగించి తన యాశ్రమాంతరముఁ జొచ్చెను.

లక్ష్మణుఁ డీవలిగట్టునుండి సీతదురవస్థయెల్లఁ జూచి దుఃఖదీనాత్ముఁడై సారథితో, 'సుమంత్రా! రామునకుఁ గలిగిన సీతాసంతాప దుఃఖ మింతనరాదు. ఇంతకన్న దుఃఖతరమైనది వానికిఁ గలుగఁబోదు. ధర్మజ్ఞుఁడును సత్యసంధుఁడునైన రామునకుఁ బతివ్రతామణియుఁ బ్రియురాలునైన తనపత్నితో నిట్లు వియోగము సంభవించుట దైవఘటితము గాని వేఱుగాదు. దైవము దురతిక్రమమగుట నేఁడు గ్రహించితిని. దేవాసురగంధర్వరాక్షసేశ్వరులను గూడఁ గొనగోటఁ జిమ్మివైచిన మహాపరాక్రమశాలి సయితము దైవగతికి లోఁబడెనుగదా. సుమంత్రా!

నాటి చతుర్దశవనవాసము ప్రియాసహచర్యమునఁ జేసి రామునకు నంతకష్టముగాదు. నేఁడు ప్రియనుఁ బాసి యాయన యుంకుటయ్యెను. ప్రాణములను హరింప నిట్టి దుఃఖమొక్కటే చాలును. దీనికిఁ దోడుగా మహాపవాదము సంభవిల్లెను. ఇఁక నాయన్న తెఱఁగు చెప్పవలయునా?' అని యెలుగెత్తి యేడ్చెను.

సుమంత్రుఁడు రాముని కాలనిర్ణయము తెలుపుట

సుమంత్రుఁడు వానిపరిదేవనంబులను విని, 'సౌమిత్రీ! సీతా రాములకైన యీవియోగమును గూర్చి నీవు సంతాపపడవలదు. కాలము వచ్చినప్పుడు మీకును మీయన్నకును సయితము వియోగము గలుగును. ఈసంగతిని గాలజ్ఞులు పూర్వమే వచించిరి. ఈసంగతి యెఱింగియు రాజాజ్ఞఁ జేసి యెందుఁ బలుకనైతిని. నేఁడు నీదుఃఖమును జూచి యోర్వలేక గుట్టుఁ జెప్పుచున్నాను. అత్రిమహర్షి సుతుఁడు దుర్వాసమహర్షి వసిష్ఠాశ్రమమున నొకవర్షముండెను. అప్పుడు దశరథ మహారాజు గురుసందర్శనార్థ మయ్యాశ్రమమునకుఁ బోయెను. వారు ముప్వురు పెక్కువిషయములఁ గూర్చి ముచ్చటించుకొనిరి. అంతలో మధ్యాహ్నమయ్యెను. దశరథుఁడు దుర్వాసునకు మ్రొక్కి, 'మహాత్మా, నావంశ మెంతకాలముండును? నాపుత్త్రులకు రామలక్ష్మణులకు నాయుః ప్రమాణ మెంత? రామునకు నెంతిసంతానము గలుగును? వారి యాయుఃప్రమాణమేమి?' యని ప్రార్థించెను. దుర్వాసమహర్షి సుంత ధ్యానగతుఁడై, 'రాజేంద్రా, తొల్లి దేవాసురయుద్ధమప్పుడు దైత్యులు సురనిర్జితులై భృగుపత్ని నాశ్రయించిరి. ఆమె వారికి నభయమిచ్చెను. వారచ్చట సుఖముండిరి. విష్ణువందులకు మహాక్రుద్ధుఁడై చక్రమును బ్రయోగించెను. అది యామెతల ద్రుంచెను. భృగుమహర్షి తనపత్ని మరణంబునకు నాగ్రహించి, 'జనార్దనా! క్రోధమూర్ఛితుఁడవై స్త్రీ యని వెఱవక నాపత్ని నిజంపితివి గావున నీవు మనుష్యలోకంబునఁ బుట్టి యచ్చట బహుకాలము పత్నీవియోగదుఃఖము ననుభవింతువు గాక' అని శపించి యంతలోఁ దన వేగిరపాటునకుఁ బశ్చాత్తాపమంది విష్ణువు నారాధించెను. వైకుంఠుఁడు భక్తవత్సలుఁడు గావున భృగు మహర్షికి నభయమిచ్చి, 'మునీంద్రా, లోకముల మేలుకొఱకు నీ శాపంబును గ్రహించుచున్నాను' అని వచించెను. దశరథా, ఆశాపము మేరకు విష్ణువిప్పుడు నీకు రాముఁడను పేరి పుత్త్రుఁడుగా జనించెను.

రాముఁడయోధ్యాపతియై దీర్ఘకాలముండి బ్రహ్మలోకమునకుఁ బోవును. అతఁడు పెక్కుహయమేధయాగము లొనర్చి యనేకరాజవంశంబులను స్థాపించును. వానికి సీతయందు సుతులిద్దఱు జనింతురు. వారికిఁ బట్టముఁ గట్టుదురు' అని చెప్పెను. ఈసంగతి యచ్చటి మునులు చెప్పగావింటిని. విధివిధానమిట్లుండగా సీతారాములకుఁగా దుఃఖింపనేల?' యని వాని నూరార్చెను.

లక్ష్మణుఁడు రాము నాశ్వాసించుట

అంత లక్ష్మణసుమంత్రులు తరలి సూర్యాస్తమయకాలమునకుఁ గేశిపురముఁజేరి యారాత్రి యందుగడపి తెల్లవాఱి బయలుదేఱి మధ్యాహ్నమునకు నయోధ్యఁ జేరిరి. నగరమును జూచినంతనే లక్ష్మణుని దుఃఖము పొరలెను. 'అయ్యో! రామునకు నేనేమని చెప్పుదు' నను వంత వానికి దుర్భరమయ్యెను. లక్ష్మణుఁడు తన వ్యసనమునెల్ల లోలోన నణఁచిపెట్టి రామమందిరముఖద్వారంబున రథంబునుండి దిగి దీనాస్యుఁడై లోనికిఁ జని యట నుచితాసనంబునం గూర్చుండి దీనుఁడై యున్న యన్నకు మ్రొక్కి, 'ఆజ్ఞ నెఱవేర్చితిని. కాలగతి యిట్లున్నది. అనివార్యమశోచ్యము. వృద్ధి క్షయములును సంయోగవియోగములును జననమరణంబు లవినాభావంబులు. ఇవి తప్పని సరణులుగావున నెఱుకగలవారు భార్యాపుత్త్రమిత్ర ధనాదులందు విశేషంబుగా మమకారము సేయరు. అన్నా! నీవు లోకములనెల్ల శాసింపనేర్తువు. అట్టి నీవే నీ మనస్సును విచ్చలవిడి వదలిన నన్యులసంగతి జెప్పనేల? అపవాదంబునకు వెఱచి ప్రాణంపుఁ బ్రాణమైన సీతాదేవిని ద్యజించితివి. అట్లుచేసి యిట్లు దుఃఖింతువేని నిది యంతకన్న పెద్దయపవాదమగును. ధైర్యమును వహింపు' మని నయవినయ పూర్వకముగా విన్నవించెను.

రాముఁడు మహాప్రీతుఁడై, 'లక్ష్మణా! నీపలుకులు సత్యములు; నీ ప్రబోధనమునకుఁ బరితోషించితిని; నీ రుచిరోక్తులచేత ధైర్యముఁ బడసితిని; సంతాపమెల్ల నిరాకృతమయ్యెను; అనుసీతుండనైతిని. సౌమ్యా! మనస్సు ననువర్తించు నీవంటిబంధు విశాలములో దొరకుట మిక్కిలి దుర్లభము. తమ్ముఁడా! నాల్గుదినములుగా రాజ్యకార్యముల సంగతియే తలంపనైతిని. ఇందులకెంతయుఁ బరితాపమగుచున్నది. రాజు ప్రతిదినము సక్రమముగాఁ బౌరకార్యములను జరుపఁడేని యతఁడు

నరకము పొలగును. నృగమహారాజంతటి సత్యసంధుఁడు ఫిర్యాదు కొఱకుఁ దనయొద్దకువచ్చిన బ్రాహ్మణులకు వెంటనే దర్శనమీయని కారణంబున మహాపదఁ జెందెనని విందుము. రాజెన్నఁడును బరాకు చెందరాదు. మంత్రిపురోహితులకు హెచ్చరికచేసి కార్యార్థులఁ బిలువ నంపు' మనెను. లక్ష్మణుఁడట్లే యొనర్చెను. మఱునాటినుండి రాజ్య కార్యములు యథావిధి జరుగసాగెను.

ల వ ణా సు రుఁ డు

ఇట్లుండ నొకనాఁడు రాముఁడు ప్రాతఃకాలక్రియలు తీర్చి సభకు వచ్చినంతనే సుమంత్రుఁ డతని డాయవచ్చి 'యమునాతీర మహర్షులు భార్గవచ్యవనాది మునీంద్ర పురస్కృతులై భవద్దర్శనార్థమువచ్చి ద్వార మున నున్నా'రని తెలిపెను. రాముఁ డామాటతోడ లేచి ద్వారము దగ్గఱకుఁ బోయి వారిని యథావిధి నర్చించెను. ఆ మహర్షులును సర్వ తీర్థాంబు పూర్ణములైన తమ కలశములలోని జలంబును రాముని శిరమునఁ బ్రోక్షించి ఫలమూలాద్యుపహారంబులిచ్చి వానిని దీవించిరి. రాముఁడు వారినిఁ దోడితెచ్చి యర్హాసనంబులఁ గూర్చుండఁబెట్టి, 'మహ ర్షులు వచ్చినకార్యము నానతీయనగును. ఋషులమతంబుఁ జేయుట కన్న బరమధర్మము నాకుఁ గలుగదు'అని విన్నవింపఁగా నమ్మహర్షులు మహాహ్లాదమొందిరి. అంత చ్యవనమహర్షి తక్కినవారిని బురస్కరించు కొని, 'రామా, ఇక్ష్వాకులకుఁ దగినట్లు వచించితివి. భయార్తులమై యిందువచ్చితిమి. తొల్లి లోలాపుత్త్రుఁడు మధుఁడనుపేరి మహాసురుఁ డుండెను. అతఁడు రాక్షసుఁడయ్యు ధర్మబుద్ధిఁ జరించు చుండెను. ఆ కారణంబున వానిని సురలును భూసురులును బ్రశంసించు చుండిరి. వాఁడు శివునిఁగూర్చి పెక్కు సంవత్సరములు ఘోరతపం బొనర్చి వానిని మెప్పించి యా మహాదేవునివలన శూలమొందు పడసెను. నిటలాక్షుఁడు వానికి శూలంబనుగ్రహించుచు, 'అసురోత్తమా, ఎందాక నీవు ధర్మ మార్గమును దొలఁగకుందువో యందాక యీ శూలము నీచేఁ బ్రయు క్తమై నీ వైరులను దునుమాడి మరల నిన్నుఁ జేరుచుండును. ధర్మవ్యతి క్రమ మొనర్తువేని యిదినిన్ను వీడి నన్నుఁజేరు'నని పలికెను. మధుఁడా వరంబునకు సంతసించి ముక్కంటికి సాగిలఁబడి మ్రొక్కి, 'దయానిధీ, మావంశ మెంతకాలముండునో యంతకాల మీ శూలము మమ్మొడఁ బాయకుండునట్లు వరమనుగ్రహింపు'మని కోరెను. కపర్ది వాని

ప్రణయమాకర్ణించి, 'అవర మీయరాదు; భక్తునికోరిక వృథసేయరాదు. నీయనంతరము నీసుతుఁ డొకఁడు దీనిని ధరించి మహాకీర్తిఁ గాంచును. ఈశూలము వాని కరస్థమైయున్నప్పుడు వాని నెవ్వరును జయింపఁజాలరు. వాఁడెన్నడేనియు శూలవిహీనముగాఁ బోరవలఁ జనునేని వాఁడుతప్పక వైరివలన నిహతుఁ డగును. ఇది మమ్మొఁజేరు' నని వానిని వీడ్కొనెను.

''మధుఁడు రావణుని చెల్లెలైన కుంభీనసయను దానిని బెండ్లాడి యా యింతివలన లవణుఁడనుపేరి పుత్త్రునిఁ గాంచెను. ఆ లవణుఁడు పుట్టువుదొట్టి దుష్టాత్ముఁడై పాపంబులకు వెఱవక చరింపసాగెను. మధుఁడు తన కొడుకునకు నెంతయు నేవగించి యా శూలమును వాని కొసంగి దానిసంగతి తెలిపి వానికిఁ బట్టముఁగట్టి తాను మనస్తాపము దీరనోయన వార్థిఁజొచ్చెను. లవణుఁడు శూలప్రభావంబునకు గర్వించి కన్నుగానక లోకములనెల్ల గాఱించుచున్నాఁడు. వాని బాధకుఁ గులాంగనలు వెఱచి ప్రాణత్యాగ మొనర్చుచున్నారు. లవణునివలన మాబోటి తాపసులు కుడుచుచున్న యిడుమ లిట్టివనరావు. రామా, నీవే మాకుగతియని యింపు వచ్చితిమి. భయార్తుల నెందఱనో కాచితివి. లోకవిద్రావణుఁడైన రావణుని వధించి జగంబులకు మేలుకూర్చితివని విని యిందు వచ్చితిమి. ఆ రాక్షసాధముని వలని భయం బుడిపి మమ్ము రక్షింపు'' మనిరి.

రాముఁడు వారిప్రణయంబును విని కృతాంజలియై, 'ఋషిసత్తములారా, మీకుఁగా నెంతయు వ్యసనమయ్యెడు. రావణునితోడ రాక్షసబాధలెల్ల సమసెనని తలంచితిని. మరల నిద్దురాత్ముఁడు తల సూపెను. ఈకూళ యెందుండును? ఇతని యాహార వ్యవహారము లేమి?' యని మహావినయముతో నడిగెను. 'రామా, లవణాసురుఁడు మధువనంబున వసించుచుండును. కంటఁబడిన సత్త్వమునెల్ల నతఁడు దిగ మ్రింగును. తాపసుల మాంసమున్న నతనికి మృష్టాన్నమగును. అతఁడు నిరంతరము రౌద్రమూర్తియై వ్యవహరించుచుండును. సింహ వ్యాఘ్ర మృగ ద్వీప మనుష్యాదులు వేలకొలఁదియైనఁగాని వానికి నొక్క పూటకుఁ జాలవు. వానిమండగ మింతనరా'దని చెప్పిరి. రాముఁడు సుంత తలపోసి 'మహాత్ములారా, ఇఁక మీ భయంబుల మానుఁడు. ఆ యసురాధముని వధింతు'నని ప్రతిజ్ఞాపూర్వకముగాఁ బలికి వారికి నభయ దానమిచ్చి, తమ్ములవంకఁ జూచి 'మీలో నెవరు లవణాసురుని వధించి

వత్తు'రనెను. భరతుఁడులేచి 'అన్నా! అనుజ్ఞయిమ్ము, నేను పోయి వానిని వధించి వత్తు'ననెను. శత్రుఘ్నుఁడు వానికి నడ్డమువచ్చి 'అన్నా! భరతుఁడు మిమ్ముఁబాసి జటావల్కలధారియై శాఖాహారవ్రతమూని పదునాలుగేండ్లు గడపెను. ఇంతలోన వానికి మీా యెడఁబాపు దగదు. నేను చని లవణాసురు నుక్కడించి వత్తును; అనుజ్ఞ యిమ్ము'ని నమస్కరించెను.

శత్రుఘ్ననకు మధురాజ్య పట్టాభిషేకము గావించుట

రాముఁడు శత్రుఘ్ననకు సంతసించి, 'వత్సా, నీయిచ్ఛ సేయుము. నీవు శూరుఁడవును కృతాస్త్రుఁడవును సమర్థుఁడవు నగుట యెఱుంగుదు. వైరిని సంహరించి తద్రాజ్యంబునకుఁ దగిన వానిని రాజుగా నియమింపవలయును. ఒండుచో బాతకమగును. తమ్ముఁడా, నీవు చని లవణాసురుని ద్రుంచి వానిరాజ్యంబును ధర్మమార్గంబునఁ బాలింపుము. నామాట జవదాటరాదు. ఇదిగో యిప్పుడే వసిష్ఠాది మహాత్ములు వచ్చి నీకు మధురాజ్యపట్టాభిషేకంబును సమంత్రకంబుగా నొనర్తు' రనెను. శత్రుఘ్నుఁ డావచనంబులు విని, 'కటా! నా దుడుసు దనమునకుఁ దగు శిక్ష యయ్యెను. పెద్దవానికి నడ్డుపోరాదనిరి. అది నడిచేయని దోషమునకుఁ బరిహారముగా నాకీశిక్ష విధింపఁబడెను. కాదందునేని రెండవనేరమగును. దానికెంతటిదండన గలుగునో తెలియదు' అని లోలోనఁ జింతించి, 'అన్నా, నాయజ్ఞానంబును సైరింపుము. పెద్దవానినిఁ గాదని రాజ్యమేలుట పిన్నవానికిఁ దగదు. ఈ యధర్మమునుండి నన్ను రక్షింపు' మని గోణగసాగెను. రాముఁడు వాని తలఁపులు గ్రహించి, 'శత్రుఘ్నా, నీకు సంతసించితిని; వెఱవవలదు'ని చెప్పి యభిషేకకార్యము నాజ్ఞాపించెను. క్షణములో నభిషేచనద్రవ్యమ్ములు చేరెను. వసిష్ఠాదిపురోహితులును నిగమాంతవేత్తలైన ఋత్విజులును గూడిరి. శత్రుఘ్ననకు మధురాజ్యపట్టాభిషేకమంగళము సమాప్తమయ్యెను. పౌరజానపదులసంతోషములు వెల్లివిరిసెను. కౌసల్యా కైకేయి సుమిత్రలును దదితరరాజస్త్రీలు గుమారుని దీవించిరి. యమునాతీర ఋషుల సంతాపములు చల్లారెను.

లవణాసురునిమీదికి శత్రుఘ్నునిబంపుట

రాముఁడంతట శత్రుఘ్నుని నంకమునఁగూర్చి దివ్యశరంబొండు వానికిచ్చి, 'నాయనా, పరమేష్ఠి తొల్లి యీాయస్త్రంబును నిర్మించెను.

దీనిచేత మధుకైటభులు కూలిరి. ఇది నాకు లభించెను. ఇట్టి శరోత్తమము చేతనుండియు రావణునితో నంతేఁగాఁ బోరాడవలసివచ్చెను. కారణమేమందువా? దీనిని బ్రయోగింతునేని రావణుఁడు బ్రుంగుట నిజము. అంతతో నిలువదు; సమస్తభూతంబులకు మహోపద్రవమగును. అందులకు వెఱచి దీనిని దశకంథరునిపయిఁ బ్రయోగింపనైతిని. ఇది నీకు గల్గుటవలన లవణసంహార మొకవిషయమేగాదు' అని చెప్పి తత్ప్రయోగసంహారము లుపదేశించి, 'వత్సా, లవణునియొద్ద శివదత్తమైన మహాశూలముగలదు. ఆయాయుధము వానిచేతనున్నంతకాలము వానిని జయింపరాదు. వాఁడాహారార్థము వనములఁ గ్రుమ్మరు నప్పుడు శూలంబు నింటనుంచి చనును. అట్టితఱి వేచి వానినెదిరించినచో నీకు జయము తప్పక సిద్ధించును. యుద్ధమునకుఁగా నీవు వచ్చియుండుట యేమాత్రము తెలిసినను వాఁడు శూలము నేమఱియుండఁడు. శూలధారియైన లవణుని డీకొన్న వైరికిఁ జావునిక్కము. ఈరహస్యములనెల్ల మఱవక వానితోఁ బోరుము. వాఁడు వనాంతరమునుండి శూలనిరాకృతుఁడుగా వచ్చునప్పుడు పురబహిర్భాగంబున వానిని నీవు మార్కొనవచ్చును. వాఁడు నీశరంబులకు నొగులవచ్చును. అట్టిసమయంబున వాఁడు శూలార్థము నిన్నేమఱించి పురముఁ జొఱఁ బ్రయత్నించును. అప్పుడు నీవు ద్వారముననిలిచి వానినడ్డగించి తత్పురప్రవేశంబునకు నెడమీయక వానితో యుద్ధమొనర్పుము. నాయనా, శితికంఠుని శూలప్రభావంబును వైరిరహస్యంబును నీకార్యక్రమమును జక్కఁగా వింటివిగదా. నాల్గువేలగుఱ్ఱములను రెండువేలరథంబులను వేయిగజంబులను బదివేలభటులను నటనర్తకులను వెంటఁగొని పర్యాప్తధనవాహనుండవై తరలుము. ఎల్లవిధముల నీసేనాబలంబును సంతస పెట్టుచుండుము. నిడుదపయనంబులు కూడదు; మండువేసవిలో దండును నడపింపవలదు. విడిసినచోట్లనెల్ల నీవు స్వయముగా నీసేనను జక్కఁగా విచారింపుము. నీపోవుమార్గమందు నీసేనవలన నెవ్వరికిని బాధ కలుగరాదు. జాహ్నవీనదిని దాఁటి నంతనే దాని యావలిగట్టున సేననెల్ల విడిసి యొంటరిగా నీవు చని మధువనము జొచ్చి పొంచియుండి లవణుఁడు కంటఁబడినంతనే వాని నడ్డగించి సంహరింపు' మని చెప్పి వానికి బోవ ననుజ్ఞ యిచ్చెను.

కల్మాషపాదుని చరిత్ర

శత్రుఘ్నుఁడు తల్లులకు మ్రొక్కి రామునకుఁ బ్రదక్షిణనమస్కారంబు లొనర్చి భరతలక్ష్మణులకు నెఱిగి వసిష్ఠునివలగొని సర్వ

సేనాసమేతముగా బయలుదేఱి మూఁడునాళ్ళలో సురనదిని జేరి దాని యవ్వలితీరంబున సేనను విడిసి యొంటిగాఁ జని వాల్మీకిమహర్షిని సందర్శించి తావచ్చినకార్యముఁ దెలిపి, 'మహాత్మా, ఈ రేయి యిందుఁ గడప ననుజ్ఞ వేడుదు' ననెను. వాల్మీకిమహర్షి యామాటకు నవ్వి, 'నాయనా, పెఱవాఁడవట్లు జంకనేల? రాఘవులకు నాయాశ్రమము స్వగృహముగదా?' యని యర్ఘ్యపాద్యాదులనిప్పించి ఫలమూల భోజనంబు లారగింపఁబెట్టి వాని నెంతయు నాదరించెను. శత్రుఘ్నుఁడు మార్గశ్రమము దీఱినంతట నమ్మునిపుంగవునిఁజేరి, 'మహాత్మా, ఈ వన మందెల్లెడల యూపస్తంభములున్నవి. ఇది యొకప్పుడు యజనభూమిఁయై యుండనోపు. ఇందెవ్వరు మఖంబు లొనర్చిరో?' యనెను. నావుడు, 'వత్సా, మీవంశమువాఁడు సుదాసుఁడను పేరి రాజొకఁడుండెను. వానికి వీరసహుఁడను పుత్త్రుఁడు కలిగెను. వానికి బాల్యముదొట్టి వేఁట యం దభిరుచి మెండుగానుండెను. ఒకనాఁడతఁడు మృగయార్థము వన మునకుఁజనెను. అప్పుడు రాక్షసులిద్దఱు బెబ్బులుల రూపుదాల్చి వనాం తరమెల్లఁ జీకాకుపఱచి కంటఁబడినమృగములనెల్లఁ బట్టి మ్రింగు చుండిరి. వారి కతన వనమెల్ల నిర్మృగమయ్యెను. వీరసహుఁడు వన మెల్లఁ గ్రుమ్మరి యెందు నొక్క జంతువునైనను గానక యాగ్రహ మూర్తియై వచ్చుచుండఁగా నబ్బెబ్బులు లెదురయ్యెను. ఆ రాజసింహుఁ డందొకదానినిఁ గోలవైచిత్రోసి తనకోపమును జల్లార్చుకొనెను. రెండవ పులి సయిదోడు పాటునకు వ్యాకులమంది నిజరూపంబును దాల్చి, 'రాజా! నిర్నిమిత్తమే నామిత్రుని జంపితివి. ఇందులకు బ్రతిక్రియ యొనర్తుఁజూడు' మని పలికి యచ్చోటనే యంతర్హితుఁడయ్యెను. వీర సహుఁడు భయంబంది సంగతియెల్ల వశిష్ఠునకు విన్నవించి వాని యుప దేశమున నిచ్చటఁ గ్రతుశాలలు నిర్మించి యశ్వమేధయాగ మొనర్చెను. అయ్యసురుఁడు పూర్వవైరము మదినిడి యజ్ఞావసానకాలంబున వసిష్ఠ రూపంబున నచ్చటకు వచ్చి, 'మాంసభోజనముపయిఁ గోరికయయ్యెను; శీఘ్రముగా దానిని తెప్పించి యిమ్ము; ఒంకు విచారింపవలదు; మరల వత్తు' నని చెప్పిపోయెను. సౌదాసుఁడది యెల్ల నిక్కముగాఁ దలఁచి తన వంటవానినిఁ బిలువనంపెను. రాక్షసుఁడు సూదకరూపంబున వచ్చెను. రాజు వానికి సంగతిఁ దెలిపి 'గురువులవారికిఁ బరితోషమగునట్లుగా సామిషహావిష్యస్వాదుభోజనంబును దయారుచేసి శీఘ్రముగాఁ గొనిర' మ్మనెను. ఆ వంటవాఁడు చిత్తమని చెప్పి చని మనుష్యమాంసమును వండి

తెచ్చెను. అంతలోన నిక్కమైన వశిష్ఠుఁడు వచ్చెను. రాజు వానికిఁ దనభార్యయైన మదయంతిచేత నమ్మనుష్యమాంసమిశ్రభోజనంబును బెట్టించెను. ఆ యన్నము నరమాంసమిశ్రమగుట వశిష్ఠుఁడు గ్రహించి క్రోధావిష్టుఁడై, 'ఇట్టి భోజనముఁబెట్టితివి గావున నీవు నిట్టిదే తినువాఁడ వగు'మని శపించెను. సౌదాసుఁడందులకు మహాగ్రహమొంది, 'అయ్యా! నీకోరినది వంటవానికిఁ దెలిపితిని. వాఁడేమిచేసెనో నాకుఁ దెలియదు. నిష్కారణముగా నన్ను శపింపనగునా?' యని పలికి ప్రతిశాప మిచ్చుటకుఁగా హస్తతలంబున నీరు పుచ్చుకొనెను. మదయంతి యడ్డు పడి, 'నాథా! వసిష్ఠభగవానులు మనకుఁ గులగురువు: మీఁదుమిక్కిలి దేవతుల్యుఁడు. వానికిఁ బ్రతిశాప మీయరా' దని వానిని వారించెను. సౌదాసుఁడు భార్యమాట విని తనచేతి యుదకంబునుఁ దేజోబలసమన్వితమైన దానిని నిజచరణాగ్రమున విడిచెను. ఆ నీరుపడి వానిపాదంబులు గర్బురభావమొందెను. నాఁడుసుత వానినిఁ గల్మాషపాదుఁడనిరి. వసిష్ఠుఁడు యోగదృష్టివలన నిజము గ్రహించి జాలినొంది, 'రాజా! నా వచనము పొల్లుపోదు; నీవు నిర్దోషివగుట గ్రహించితిని. పదురెండు సంవత్సరములనాటికి నీవు శాపవిముక్తిఁగాంచి సుఖముందువు. జరిగిన దానికి వగవ వలద' ని చెప్పి చనెను. సౌదాసుఁడు భార్యతోడఁ బదురెండుసంవత్సరములు శాపఫలమనుభవించి యనంతరము యథాపూర్వము రాజయి సుఖముండెను. వత్సా! సౌదాసుని నాటి యజ్ఞరూపంబులిందు నేటికినున్న'' వనెను. శత్రుఘ్నుఁడా కత విని విస్మయపడి యారేయి యందుఁ గడపెను.

కుశలవ జననము

నాటిరేయి సీతాదేవికిఁ బుత్త్రులిరువు రుదయించిరి. అర్ధరాత్రంబున మునిదారకులు వచ్చి యాసంగతి వాల్మీకికి వినిచి, 'స్వామీ! శిశువులకు భూతవినాశినీరక్షఁ గృపసేయు' మనిరి. వాల్మీకిమహర్షి వారి వెంటఁ జని బాలచంద్రులవలెనున్న యానిసువులను జూచి సంతసించి కుశలవంబులతో వారికి రక్షఁగట్టి కుశను (దర్భాగ్రభాగంబును) రక్షగాఁ గట్టిన యతఁడు కుశుఁడనియు, లవమును (దర్భమొదటిభాగంబును) రక్షగాగట్టినవాఁడు లవుఁడనియు బేర్కొనఁబడుచు ఖ్యాతియుక్తులై విలసిల్లుదురని పలికి తన కుటీరంబునకుఁ జని సీతాదేవి పుత్త్రద్వయమును గాంచుట శత్రుఘ్నునకుఁ దెలిపెను. శత్రుఘ్నుఁడు సుమహత్ప్రియమైన యావార్తకుఁ బరమానందమొందెను.

శత్రుఘ్నుఁడు తెల్లవాఱినంతనే పూర్వాహ్ణక్రియలొనర్చి వాల్మీకిని యథోచితంబుగా వీడ్కొని పశ్చాన్ముఖంబుగాఁ దరలి యేడు నాళ్ళు నడిచి యమునాతీరముఁ జేరి యానదీతోయములాడి యందలి ఋషులఁగూడి పగలెల్లఁగడపి రాత్రియైనంతనే చ్యవనమహర్షిని సమీపించి 'మహాత్మా, నాఁడు లవణునిగూర్చి ఋషులెల్లరు నాయన్నగ్రామోల నంతగా వచించిరి. ఆయసురాధముఁ డెవరెవరితోఁ బోరెనో, ఎవరెవరు వాని శూలంబున మడిసిరో వినఁగోరుదు' ననెను. నావుడు "వత్సా. లవణుని వలనఁ జచ్చినరాజు లిందఱనరాదు. ఎల్లరసంగతియేల? అందొక్కనిఁ జెప్పెద వినుము. తొల్లి యవనాశ్వుఁడనుపేరిరాజు మహాసత్త్వశాలి యయోధ్యాపతి యుండెను. వానికి మాంధాతయనుపేరి సుతుఁడు లోకవిశ్రుతుఁడు జనించెను. అతఁడు రాజులనెల్ల నోర్చి దేవలోకజిగీషార్థియై సురరాజుమీఁదికి వెడలఁగా నయ్యనిమిషాధినాథుఁడు వాని సంకల్పమెఱిఁగి 'అహో! ఇతఁడు మహాబలపరాక్రమసంపన్నుఁడు; వీని నోడించుటకడిఁదికార్యము; ఉపాయాంతరమున నితనికావరము నడంపనగు' నని తలపోసి వానికి నెదురుగావచ్చి 'రాజేంద్రా! నీవు మేటి శూరుండవగుట యెఱుంగుదుము. సురరాజ్యవిజయార్థము నీవు వచ్చుటయు గ్రహించితిని. నరలోకరాజులనెల్ల నోర్చిగదా యనంతరము దేవలోకము పయి దండు వెడలనగు' ననెను. మాంధాత యింద్రుని భావమును గ్రహించి 'సురేశ్వరా! పృథ్వీపతులలో నన్నెదిరించు మగఁడు లేఁడు. ఎదిరించినవారినెల్ల నోడించి యిందువచ్చితి' ననెను. పాకశాసనుఁడామాట విని, 'రాజేంద్రా, మధువనమందు లవణాసురుఁడు గలఁడు. వాఁడు నీయాజ్ఞకు లోఁబడెనా?' యని యడిగెను. మాంధాత యామాటతోడఁ దల్లవాల్చి మాటాడక మరలి మధువనముఁ జేరి యొకయెడ దండు నిలిపి తనరాకను దూతముఖంబున లవణునకుఁ దెలిపెను. ఆరక్షోవీరుఁడు కటకటంపడి వచ్చిన యాదూతను సంహరించెను. మాంధాత తనదూతరాకకుఁగా దడవు నిరీక్షించి తానే పోయి లవణునిపయి శరంబులఁ గురిసెను. లవణుఁడు నవ్వి తనచేతి శూలంబును విసరెను. దాని తాకునకు మాంధాత సబలంబుగా భస్మమయ్యెను. వత్సా! శత్రఘ్నా! లవణునిచేతి శూలబల మంతటి యప్రమేయముగావున రాముఁడు నీకన్ని హెచ్చరికలు వచించెను. నీవు రేపకడ లవణుని దప్పక చంపుదువు. వాఁడు బలహీనుఁడుగానుండుట చూచి పోరునకుఁ గడంగుము. నీ యీకార్యము లోకమంగళకరమగు" నని చ్యవనమహర్షి వచించెను.

శత్రుఘ్నుఁడు ప్రభాతమున లేచి యాహ్నికంబులు తీర్చి మునిజన దీవనలంది సాయుధుఁడై తరలి యమునానదిని దాఁటి మధుపుర ద్వారముఁజేరి లవణాసురుని వేచియుండెను. ఆరక్షోవీరుఁడు మధ్యాహ్న వేళకు వనాంతరమునుండి వివిధమృగశవంబులను గొని పురద్వారమునకు వచ్చి శత్రుఘ్నునిజూచి, 'ఎవఁడవురా నీవు? కాలము తీఱి వచ్చితివా? నాయీనాటి భోజనంబునకు నరమాంసము కొదువగానుండెను. ఆకొఱతయుఁ దీఱెఁబో. దుర్మతీ! కన్నుఁగానక వచ్చితివా? అన్య ప్రేరణంబున వచ్చితివా?' యని మిక్కిలి యెల్లిదముగాఁ బల్కెను. ఆమాటలకు శత్రుఘ్నుని కన్నులెఱ్ఱనయ్యెను; వాని నిలువెల్లనుఁ దేజఃకాంతులఁ గురియసాగెను. రాఘవుఁడట్లు మహాక్రుద్ధుఁడై, 'దుర్మతీ! ప్రల్లదములేల? దశరథసూనుండును రాముని యనుజుండునైన శత్రుఘ్నుఁడు నీతోడి ద్వంద్వయుద్ధమునకు వచ్చెనని యెఱుంగుము. సర్వ ప్రాణులకుఁ బ్రాణగొడ్డమవైన నీవు నేటితో నాచేత నంతరింపనున్నావని గ్రహింపు' మని పరాక్రమభీకరంబుగాఁ బలికెను.

లవణాసురుఁడు గోపకషాయలోచనుఁడై 'సరిసరి! స్త్రీకారణంబున నామాతులుని రావణుని జంపిన రాముని తమ్ముఁడవా? పెద్ద కాలముగా నున్న నాకోర్కి నేఁడు దీఱుటయ్యెను. రావణకులక్షయ మొనర్చి నీయన్న మాయెల్లరకుఁ దీఱని తలవంపుఁ గూర్చెను. ఆ మచ్చ నేటితో మాయనున్నది. ముహూర్తముండుము; ఇదిగో యిప్పుడేవచ్చి నీకోరిన యుద్ధమొసంగుదు'నని పలుకుచు లోనికిఁ జన నుంకించెను. శత్రుఘ్నుఁడు వాని నడ్డగించి, 'ఓరీ! నిశాచరా! ఎచ్చటకుఁ బోయెదవు? దొరకక దొరకక నేఁడు యదృచ్ఛగా దొరికితివి. నిన్ను విడుచుటలేదు. అట్లు విడుతునేని మందమతి నగుదును. రా రమ్మ'నెను. లవణాసురుఁడు తటాలున నిలిచి వైరి నెదుర్కొని యదల్చి చేరువనున్న మహావృక్షంబును బెకలించి యాభూరుహంబు నతనిపయి వైచెను. శత్రుఘ్నుఁడాభూరుహంబును నూఱుతునియలు గావించెను. లవణాసురుఁడు నిజోద్యమము వృథయగుటకు నెంతయు సంతాపాగ్రహములొంది పెక్కుపాదపంబులను జేసేతఁ బెకలించి యెదిరిపైఁ బడవేసెను. శత్రుఘ్నుఁడా వృక్షములనుగూడ నందందే ఖండించి యసుర వీరునిమీఁద నంపవానఁ గురిసెను. లవణుఁ డాశరహతులకు వికవిక నవ్వి మహోన్నతధరారుహంబు నొం డున్మూలించి గైకొని దుర్దాంత రయంబున దానిని విసరి వైరిశిరము దాకనేసెను. శత్రుఘ్నుఁడు ప్రేటు

పడి మూర్ఛనొందెను. అతని పాటుఁగాంచి ఋషులును దేవగంధర్వాప్స రసలును బెగడొంది హాహాకారము లొనర్చిరి. శత్రుఘ్నుఁడు హతుఁ డయ్యెనని లవణుఁడు భావించి శూలముమాటఁ దలంపక యాదమఱచి యొక్కెడఁ గూర్చుండి తాను దెచ్చిన మృగంబులను హాయిగా మెక్క సాగెను.

శత్రుఘ్నుఁడు కొంతవడికిఁ దేఱి లేచి సాయుధుఁడై పురద్వార మున నిలిచి దివ్యము నమోఘంబును యుగాంత కాలాగ్ని దీప్తమునైన శరంబును బూనెను. అదిచూచి భూతంబులెల్ల బిట్టులికి పరమేష్ఠిని జేరి, 'దేవేశా! శరణు, శరణు. యుగక్షయకాలము సంప్రాప్తమయ్యెను. దేవతలకును లోకంబులకును గాలముతీఱె' నని మొఱపెట్టిరి.

పితామహుఁడు వారిని విని సంగతి యేమన, 'దేవా! లవణా సుర వధార్థము శత్రుఘ్నుఁడు మహాశరమును బూనెను. దాని తేజస్సు నకు మేమెల్లరముఁ గలగుండుపడి రక్షణార్థమిందు వచ్చితి'మని వారు విన్నవించిరి. నలువ వారిభయంబు లుడిపి 'మీరుచని విష్ణుతేజోమయు మైన యాశరంబు లవణుని హరించుటఁ జూడు'మని వారిని బంపెను. వారు మరలివచ్చి చదలఁగూడి తచ్ఛరప్రభావవిలోకనోత్సుకులై యుండిరి. శత్రుఘ్నుఁడు సింహనాదమొనర్చి లవణాసురునిఁ బోరునకుఁ జీరెను. ఆ యసురవీరుఁడు క్రోధమూర్ఛితుఁడై వానిని దాఁకెను. శత్రుఘ్నుఁ డాదివ్యశరమును సంధించి యాకర్ణాంతము దివిచి లవణా సురు పేరురము గుఱిచేసి యేసెను. ఆ బాణము జ్వాలలు గ్రక్కుచు మహోగ్రాకృతిఁ జని వైరియురంబును వ్రీల్చి దుస్సి రసాతలముఁజొచ్చి మరలఁ దూణీరముఁజేరెను. వజ్రహతికి మహాశైలమట్లు తద్బాణహతికి లవణుఁడు దొర్లెను. వాఁడుపడుటే తడవుగాఁ దదీయశూలము దేవ తాదుల సమక్షంబున ఱివ్వునఁ నెగచిచని రుద్రునిఁ జేరెను.

అంత ఋష్యాదులు శత్రుఘ్నుని డాయవచ్చి, 'రాఘవా, నీవలన మాదిగులెల్లను నేటితోదీఱె' నని వానిని వేవిధంబులఁ బ్రస్తుతించి దీవించి, 'వత్సా, ఈమధుపురంబును నీవు తోడ్తోడఁ బ్రవేసింపు' మని పలికిరి. శత్రుఘ్నుఁడు వారిని నమస్కరించి వీడ్కొని నిజసైన్యమున్న యెడకుఁబోయి రామునకు సంగతి వినిపించుటకుఁగా వాయువేగవంతుల నయోధ్యకుఁ దరలించి తాను మధుపురముఁ జొచ్చెను. శత్రుఘ్నుఁ డందుఁ గాలిడినంతనే యాపురమెల్ల నూత్నశోభను వహించెను.

వాల్మీకికి బ్రహ్మ ప్రత్యక్షమగుట

అట వాల్మీకిమహర్షి కుశలవ జననానంతరము కొండొకనాఁడు మధ్యాహ్న స్నానార్థము శిష్యులఁగూడి తమసానదికిఁ బోవుచు మార్గ మధ్యమున వ్యాధునొకనిఁ జూచెను. ఆకిరాతుఁడు జంటనున్న క్రౌంచ పక్షులలో నొక దానిని ఋషిచూచుచుండగనే యేసెను. ఆపక్షి శర విద్ధమై నెత్తుట జొత్తిల్లుచు నేలఁద్రెళ్ళి ఱెక్కలు విదిర్చి గిజగిజలాడి ప్రాణంబులఁ దొఱగెను. రెండవపక్షి దానికై యెక్కు పెట్టున విలపింప సాగెను. వాల్మీకిమహర్షి యదియెల్లఁ గన్నారఁజూచి కడుఁగడు జాలి నొందెను. వాని యంతస్తాపము పొరలి బహిర్గతమయ్యెనో యనఁ దన్ముఖంబునుండి యప్రయత్నముగా,

'మానిషాద! ప్రతిష్ఠాంత్వమగమ శ్శాశ్వతీ స్సమాః,
యత్క్రౌంచమిధునా దేక మవధీః కామమోహితమ్॥'

అనుశ్లోకము వెలువడెను. ఆఋషిచంద్రుఁ డందులకు మహాశ్చర్యమంది జలకమాడి యాశ్రమమునుజేరి యావింతనే తలఁచు చుండెను.

అత్తఱి బ్రహ్మ వానియెదుటఁ దోఁచి 'మునిచంద్రమా, వింత వలదు. నీవు వాగ్బ్రహ్మమందుఁ బ్రబుద్ధుండ వైతివి. నాతలంపుననే వాగ్దేవి యసంకీర్ణయైన యనుష్టుప్ఛందోరూపంబున నిట్లు నీయందావిర్భ వించెను. ఇఁక నీవు రామచరిత్రంబును సమగ్రముగా వర్ణింపుము. నీ వచనం బనృతరహితమై నూత్నఛందోబద్ధమై వేదప్రమాణంబుఁ బడయును. నీ ప్రతిభాచక్షుస్సు అలౌకికసంస్కారోపహితంబును నప్రతి బద్ధముఁ గావున రహస్యార్థములు సయితము నీకు స్ఫురించును. నా వర బలంబునంజేసి యాదికవివైతి' వని పలికి యంతర్ధానమొందెను. అంతట నమ్మహర్షి వాగ్బ్రహ్మపరిణామమైన రామాయణంబును రచింపఁ దొడఁగెను.

ఆదికావ్యమైన యీరామాయణంబు సంపూర్ణావస్థకు వచ్చు నంతటికిఁ గుశలవులు విద్యాభ్యాసయుక్తవయస్కులైరి. ఆమహర్షి వారికిఁ దనకృతినిఁ దాళలయగాన పూర్వకముగా వాచోవిధేయము చేసెను. వారాగ్రంథమును జక్కగా వల్లించి తదాశ్రమమునకువచ్చు చుండు మహర్షులమ్రోలఁ బాడుచు వారికి నింద్రియతర్పణ మొనర్చుచు నుండిరి.

వాల్మీకి శత్రుఘ్నులు

శత్రుఘ్నుఁడు మధుపురం బధిష్ఠించి పదురెండుసంవత్సరంబులు రాజ్యమేలి యంతట రామసందర్శనంబును గోరి రాజ్యమును మంత్రి పురోహితాదులకు నప్పగించి కొలఁది పరివారముతోఁ దరలి మార్గమధ్యముననున్న వాల్మీకిమహర్షిని సందర్శించి వానికి నతిథియై నాఁడందు నిలిచెను. వాల్మీకియు రాఘవుని సగౌరవంబుగా సత్కరించి పెక్కుకతలు వినిచి, 'రాఘవా! లవణాసురుని జంపి మహోదుష్కరకార్య మొనర్చితివి. ఆకూళవలన మడిసిన రాజన్యు లిందఱనరాదు. అట్టి దురాత్ముని నీవు లీలామాత్రముగా గెడపి జగంబుల భయం బుడిపితివి. నీ తేజోవిశేషంబున లోకంబులకుఁ బ్రశాంతి గూరెను. రావణునివధకు మహాప్రయత్నం బవసరమయ్యెను; ఎట్టి ప్రయత్నము లేకయే యవలీలగా నిట్టి సుమహత్కార్యంబు నీవొనర్చుటయ్యెను. ఆకూళ చచ్చుటం జేసి దేవతలకును మాబోంట్లకునుఁ బరమప్రీతి యొదవెను. అంతియగాదు. ఎల్లభూతంబులుగూడి సంతసించుటయ్యెను. వీరాగ్రణీ, మీయుద్ధంబును నేను వాసవసభనుండి సమగ్రముగాజూచితిని. వత్సా, నీకై యెంతయుఁ బ్రీతి నాయెదనయ్యెను. శిరమును మూర్కొనుట స్నేహముయొక్క పరమావధి యగు' నని పలికి వానితల మూర్కొనెను. అంతలోన భోజనసమయమయ్యెను. ఎల్లరు భుజించి హాయిగాఁ గూర్చుండిరి.

వారట్లు సుఖాసీనులై యుండఁగాఁ గుశలవు లచ్చటకు వచ్చి రామచరిత్రంబును దంత్రీలయసమాయుక్తముగాఁ ద్రిస్థానకరణాన్వితముగాఁ బాడిరి. లక్షణోపేతమును సమతాల సమన్వితంబునైన వారి గానము మధుర మధురమై యెల్లరయుల్లంబులఁ గొల్లగొనెను. రామకథయెల్ల శత్రుఘ్నునకుఁ దనకన్నులయెదుర నప్పుడు జరుగుచున్నట్లయ్యెను. అతఁడు బాష్పలోచనుఁడై మైమఱచి తెలివొంది సారెసారెకు నిట్టూర్పసాగెను. శత్రుఘ్నుని యనుచరులు గీతిసంపదకుఁ దలలు వ్రాల్చి భళిభళియనుచుఁ దొల్లిటియుద్ధంబు నప్పుడు విని స్వప్నము ననుభవించుచున్నామోయని తలంచి గాయకులెవ్వరో తెలియఁగోరిరి. శత్రుఘ్నుఁడు వారిమాటవిని 'ఈ మహర్షియాశ్రమంబున వింతలెన్నో గలవు. ఇవి తెలియ మముబోంట్లకుగా' దని వారికి సమాధానముచెప్పి నాఁడందు పుచ్చి తెల్లవాఱి పౌర్వాహ్ణికక్రియలుతీర్చి మహర్షికిఁ బ్రాజంలియై, 'మహాత్మా, రామసందర్శనలాలస పెల్లిదముగా నున్నది. తరల ననుజ్ఞ

గోరుదు' ననెను. వాల్మీకి వానినిఁ గవుంగిటఁగూర్చి దీవించి సాగనంపెను.

రామశత్రుఘ్నులు

శత్రుఘ్నుఁడట్లు వాల్మీకిని వీడ్కొని రథారూఢుఁడై వడివడిఁజని యయోధ్యానగరముఁజేరి నగరుజొచ్చి మంత్రులనడుమఁ గొలువున్న యన్నకు సాష్టాంగ మొనర్చి, 'మీయాజ్ఞ నెరవేర్చితిని. అన్నా, నిన్ను వదలి పదురెండేండ్లు చనెను. ఇకఁ నిన్నువిడిచి యుండఁజాలను; నాయెడఁ బ్రసన్నుఁడవగుము. ఈద్వాదశవర్ష ప్రవాసము నాకుఁ దల్లినిబాసిన బిడ్డకువలెఁ గడచె' ననెను. రాముఁడు వానిని లేవఁదీసి యంకమునఁ గూర్చి 'నాయనా, రాజులకు విప్రవాసములు గలుగుచుండును. క్షత్రధర్మమును మనము దాఁటరాదు. ప్రజాపరిపాలనము మనకు విధియైయున్నది. అందులకు వెఱవరాదు. నిన్నుఁబాసియుంట మాకుఁగూడ నొప్పియేగదా. అయిన నేమి సేయనగు? అనివార్య మశోచ్యము. మధునగర మంతదూరముగాదు. ఇచ్చవచ్చినప్పు డిందు నీవు వచ్చుచుఁబోవుచు నుండనగును. వేఱుతలంపవలదు. ఏడురాత్రంబు లిందుండి మరల నీరాజ్యంబునకుఁ జనుము. రాజులకు రాజ్యపాలనముకన్న మించిన ధర్మములేదు. ఎవరుగాని స్వధర్మంబునకు భంగకరముగా నడవరాదుగదా' యనెను. శత్రుఘ్నుఁడు దీనాస్యుఁడై యేడురాత్రు లందుఁబుచ్చి మరల మధుపురికిఁ జనెను.

బ్రాహ్మణుఁడు మృతబాలకునిఁగొని రామునొద్దకువచ్చుట

అనంతరము కొండొకనాఁడు బ్రాహ్మణుఁ డొకఁడు మృతబాలకునెత్తుకొని యయోధ్యానగరరాజద్వారంబునకు వచ్చి, 'హా! పుత్రా! మమ్మువదలి పోయితివా? కటా! దేహాంతరమున నేనెంత పాప మొనర్చితినో తెలియరాదు. కానకగన్న పుత్రుని నిన్నుఁ దటాలునఁ గోలుపోవు దౌర్భాగ్యం బూరకగలుగదు. అయ్యో! నీకింకనుఁ బంచవర్షములేనియు నిండవు. అకాలమృత్యువు నిన్ను మ్రింగి నా కడుపులోఁ జల్లారని నిప్పురగిల్చెను. ఇఁకనీతల్లి మనఁబోదు; నీశోకము నన్ను హరించును. నాయనా! అనృతంబును దలంచిగాని యాడిగాని యెఱుంగను; చలిచీమకుఁగూడ నపకారంబొనర్పను. తుదకిట్టిచేటు పాలైతిని. పితృకార్యముల నిర్వర్తింపనుండు సుతుఁడే ముందుగాఁ

జచ్చుట యేరాజుకాలమందుఁ గలుగదు. అట్లు విన్నదియుఁ గన్న దియుఁ లేదు. ఇట్టి యీఘోరదర్శనము రామరాజ్యమందు నేఁడు సంభ వించెను. ఇదంతయు రాముని దుష్కృతఫలముగాని వేఱుగాదు. హా! రామా! నీవు జీవించియుండఁగనే నాసుతుని మృత్యువు గ్రసించెను. ఈసుతశోకంబున నేనును నాపత్నియు నీద్వారమందే ప్రాణంబులఁ దొఱఁగుదుము. రామా! బ్రహ్మహత్యను మూటఁగట్టుకొని తమ్ములఁ గూడి దీర్ఘకాలము సుఖముండుము. నీతోడ నైక్ష్వాకురాజ్య మనాథ గతి నొందెను. రాజు ధర్మాతిక్రముఁడైనఁ దద్దోషము ప్రజలఁ బొరయు నందురు. తేనివృత్తము సరియైనది గాకున్నను వాని రాష్ట్రజను లకార్యము లొనర్చినను దత్పాపము రాష్ట్రమునెల్ల వేవిధంబుల భయా క్రాంత మొనర్చును. ఈరెంట నేదోయొకటి గలుగకున్న నాకొడుకు నకు నకాలమరణంబును నాకు సుతశోకంబును గలుగనేర' వని పెల్లు రోదన మొనర్పసాగెను.

రాముఁ డాపరివేదనంబులను విని దుఃఖసంతప్తుఁడై మంత్రులను వసిష్ఠాది మహర్షులను నిగమవేత్తలను దమ్ములను బిలిపించెను. మంత్రు లెనమండ్రుగురుఁ జేరిరి. తమ్ములు వచ్చిరి. మార్కండేయ మౌద్గల్య కాశ్యప కాత్యాయన జాబాలి గౌతమ నారదులు సమావేశమైరి. వసిష్ఠ వామదేవాదు లరుదెంచిరి.

బ్రాహ్మణబాలకుని యకాలమరణ విచారము

అట్లువచ్చిన మహర్షులకు రాముఁడు కృతాంజలియై సంగతియెల్ల వారికి వినిపించెను. నారదుఁడు వృత్తాంతమంతయు విని, 'ధర్మగ్లాని వలన విపరీతంబులు గలుగుచుండును. ప్రాణు లెంతకాలము స్వధర్మంబున నుందురో యంతకాల మిట్టియరిష్టములు గలుగఁజాలవు. ఈపరమతత్త్వ రహస్యము యుక్తివాదమునకు నందదు. ప్రాణులకుఁ బ్రారబ్ధకర్మాను భవయోగ్యముగాఁ దనువులు గలుగును. కర్మము గుణానుగుణముగా నుండును. గుణములనుబట్టి కర్మరూపమైన యుక్తధర్మమును నిర్ణయించిరి. ఈనిర్ణయము దేశకాలపరిస్థితులనుబట్టిగూడ నుండును. కాలమును కృత యుగమని త్రేతాయుగమని ద్వాపరయుగమని కలియుగమని నాల్గుగా విభజించి పల్కిరి. అందుఁ గృతయుగమందుఁ దపోరూపకర్మము బ్రాహ్మణులకు మాత్రమే ధర్మమై యుండును. త్రేతయందు క్షత్రియులు గూడ నందులకు నధికారులై తత్తపోమహిమంబునఁ బ్రజలను బ్రోచు

టయ్యెను. మఱియు ధర్మమునకు నాల్గుపాదములు గలవు. అది కృత యుగంబున నాల్గుకాళ్ళఁ జరించుచుండును. త్రేతయందు సత్యమనెడి పాదము తెగి ధర్మము ముక్కాల వర్తించును. సత్యము సన్నగిల్లుటఁ జేసి యధర్మదేవత మునుగాలిడును. అధర్మదేవత తలసూపినంతనే తేజస్సు మందగించును. ద్వాపరంబున ధర్మము ద్విపాదిగా నుండును. ఆయుగం బున వైశ్యులు తపం బొనర్తురు. కలియుగంబున ధర్మ మేకపాదంబున నుండును. అప్పుడు శూద్రులుగూడఁ దాపసులగుదురు. ధర్మవైపరీత్యం బునఁ జేసి కలికాలంబునఁ గలుగు వింతల నూహింపరాకుండును. త్రేత యైన యిక్కాలంబున నీరాజ్యమందు శూద్రుఁడెవఁడో తెంపుచేసి తపంబొనర్చు చున్నాఁడు. అట్టి యధర్మాచరణఫలంబుగా నిట్టి యకాల మరణము గలిగెను. ఒండగునేని యిట్టిఘోరఫలము గలుగనేరదు. ఏ రాజ్యమందు ధర్మగ్లానియొండె నకార్యాచరణమొండెఁ బ్రవర్తిల్లునో యారాజ్యము తప్పక నశించును; దాని ఱేఁడును నరకముపాలగును. ఇది పరమ సత్యము. ముప్పురాకమున్న మేలుకొనుము. తడవుసేయక శూద్రతపస్వి యెందున్నను వెదకి వానిని సంహరించి నిన్నును నీరాజ్యం బును రక్షించుకొనుము. ఇది హింసకానేరదు. ఈ పని సేయుదువేని ధర్మము వర్ధిల్లును. ధర్మముతోడ నాయువు పెంపుచెందును. తత్ఫలముగాఁ జచ్చినబాలుఁడు మరల జీవించును' అని వచించెను.

అంత నందొకఁడు లేచి, 'మహాత్మా, నీవు త్రికాలవేదివగుట లోకప్రసిద్ధము. నీ వెఱుంగని యర్థంబు గలుగదు. జీవితసాఫల్యంబునకు ధర్మాచరణమునకన్న నుత్తమోత్తమ మార్గము లేదనుట సత్యము. అయినను నాకొక్క సంశయము గలిగెడు. సాహసించి యడుగుదును. నాయీ యవినీతి సైరింపనగును. మోక్షము సర్వప్రాణులకుఁ బరమ ప్రాప్యము. దానిని బడయుటకు నెల్లరు నర్హులు. దత్ప్రాప్తికిఁ జిత్త శుద్ధి ముఖ్యము. మనోనిగ్రహమునఁగాని చిత్తశుద్ధి గలుగదు. మనో నిగ్రహము తపస్సువలనఁ జేకూఱు నందురు. కావునఁ దపస్సు సర్వ జనులకు ననుష్ఠేయమేయని చెప్పకయే స్పష్టమగుచున్నది. మోక్షము బ్రాహ్మణాది వర్ణత్రయమునకే యని వచింతురేని తపోనుష్ఠానమునకు వర్ణవ్యవస్థ గలుగును. అట్టినియతిని జెప్పరైరి. మఱియు మోక్షము పరమేశ్వరానుగ్రహంబున సంప్రాప్తమగును. సర్వేశ్వరుఁడు బ్రాహ్మ ణాది వర్ణత్రయమునకే మోక్షము నిచ్చువాఁడగునేని వానికి రాగద్వేష వైషమ్యములు గలవనక తప్పదు. భగవంతుఁడు సర్వగుణాతీతుఁడని

పెద్దలువచించిరి. మర్త్యులకేగాక చతుష్పాత్తులకుఁగూడఁ బరమేశ్వరుఁడు మోక్షంబనుగ్రహించెనని విందుము. నా యీ తలఁపుఁజిక్కును దీర్ప వేఁడుచు' ననెను.

వసిష్ఠుఁడంత లేచి, "మిత్రమా, శూద్రులకు మోక్షము లేదనుట గాదు. మోక్షము నీవన్నట్లు సర్వప్రాణులకుఁ బ్రాప్యమే యగును. అందులకుఁ గొందఱు తగుదురు, కొందఱు తగరను జాతిమతవ్యవస్థ లేదు. మోక్షము సర్వప్రాణిప్రాప్యమైనను దత్సంపాదనమార్గము వారివారి గుణంబులనుబట్టి భేదించుచుండును. అన్నిరోగములకు నేకమూలికా ప్రయోగము కానట్లు సర్వజనులకు నొక్కమార్గము సరిపడదు. మోక్షమునకుఁ జిత్తైకాగ్ర్యము ప్రధానమని నీవే సూచించితివి. చిత్తము త్రిగుణాత్మికమై యుండును. అందు సత్త్వగుణము నిశ్చలస్థితిని గూర్చును. రజస్తమస్సులు మహాసంచలనంబు నొదవించును. సంచలనంబు నశింప వలయునన్నచో రజస్తమస్సుల నడఁచిపెట్టవలయును. అడఁచిపెట్టుట హఠాత్తుగాఁ జేయరాదు; క్రమక్రమముగా సాధింపవలయును. రజస్తమస్సులకు సంచలనరూపకర్మము నైజముగావునఁ దన్మార్గమునే యనుష్ఠించి క్రమక్రమముగా నకర్మ వికర్మములను విడనాడుచు సుకర్మము లాచరించుచు ఫలాభిసంధిమానుచు వచ్చినచో రజస్తమస్సుల దుందుడుకులు సమసిపోయి సత్త్వగుణములు పెంపొందును. సత్త్వగుణాభివృద్ధితోడ మనోనిశ్చలత్వము కొంతకుఁగొంత సిద్ధించును. దానిని మఱి మఱి పెంపుచేయుటకుఁ దపస్సు మహోత్తమ సాధనమగును. అట్టిస్థితి కలుగుటకుఁ బూర్వము తపోవ్రతము ఫలకారి కానేరదు. శాస్త్రవిధి నుల్లంఘించి కేవలము స్వేచ్ఛాప్రేరితుఁడై వర్తించువానికి సిద్ధిగాని సుఖముగాని యుత్తమగతిగాని గలుగదు. ఇది శాస్త్రవచనము. మిత్రమా! ఎట్టిస్థితికి వచ్చినప్పుడు తపస్సు సహకారియగునో గ్రహించితివా? శూద్రులకుఁ దపస్సు కూడదనుటకుఁ గారణము వినుము. ఎవని యందుఁ దమోగుణ మత్యంతముగా నుండునో వానిని శూద్రుఁడందురు. చాతుర్వర్ణ్యవ్యవస్థ మనుష్యులందేగాదు, జంగమ స్థావరములందును గలదు. తమోగుణంబునకుఁ దపస్సు కానిమార్గమని మున్నే తెలిపితిని. ఎవనికేది కూడునో దాని ననుష్ఠించుట వానికి ధర్మమగును. కూడని దానిని జేయుట యధర్మమగును. శూద్రుఁడు తన తత్త్వంబునకుఁ గూడని త్రోవ త్రొక్కుట యుత్పథమగును. ధర్మవ్యతిరేకంబునంజేసి యూహింపరాని యెగ్గులొడమును. ప్రజలను ధర్మమార్గంబున నడపిం

చుట రాజులకు విధియైయున్నది. ఈ రాజధర్మంబు నొప్పరికించు తేఁడు చేటొందక మానఁడు.

'మిత్రమా! మఱియొక రహస్యము వినుము. ఈజాతివిభేదము లెల్ల నుపాధులకేగాని యాత్మకుఁగావు. ఆత్మయన్నచో సర్వగుణాతీతమును నిర్లిప్తమునునై నిఖిలోపాధులందు నేకరాశినుండును. ఉపాధి యెంత స్వచ్ఛముగానుండునో యాత్మప్రకాశమంత తేజోవంతమై యుండును. ఆత్మప్రకాశము పూర్ణముగాఁ బ్రసరింపవలయునన్నచో నుపాధిని మహా నిర్మలవంతముగా నుంచవలయును. ఉపాధులు గుణములను బట్టి యుండును; గుణములు పూర్వకర్మానుసారముగా వచ్చును. ఉపాధిని బరిశుభ్ర మొనర్పవలయుననఁగా నయ్యుపాధికి మూలమైనగుణమును బరిశుభ్రపఱచుట యగును. ఈగుణశుద్ధి యన్ననో యాహారవ్యవహార ములవలనఁ గలుగును. తమోగుణము రజోగుణముగా మార్పుచెంద వలయునన్నచో నందులకుఁ దగిన యాహారవ్యవహారములుగలవు. రజోగుణము సత్త్వగుణముగా మారుటకుఁ దదుపయుక్తము లైన యాహారవ్యవహారములు గలవు. మొదటిదానికి యోగ్యములైనవి రెండవదానికిఁ గూడవు. అట్లే రెండవదానికి యోగ్యములైనవి మొదటి దానికిఁ దగవు. ఈమర్మ మెఱుంగక యెవఁడేని మొదటి తరగతికిఁ జేరిన వాఁడు రెండవతరగతికి నియమించిన యాహారవ్యవహారముల ననుష్ఠించు నేని వానియనుష్ఠానము స్వభావవిరుద్ధమైయుండును గావునఁ గోరినఫలము రాకపోవుటయేగాక విపరీతఫలముగూడ వచ్చును. అట్టివాఁడు స్వధర్మ విరుద్ధాచారపరుఁ డనఁబడును. అట్టి నడత వానికి మేలుచేయుటకు బదులుగాఁ గీడుసేయును. గనుక యెఱుకగలవారు వాని నట్టి యుత్పథము నుండి మాన్పి యుక్తమార్గమున వర్తింపఁజేయనగును. ప్రజలను వారి వారిధర్మములందు వర్తింపఁజేయుభారము రాజుపయి మోపిరి. అందు వలన రాజు తనధర్మమును విధివిహితముగా నెఱవేర్పక తీఱదు. ఎచ్చట తమోగుణము ప్రధానమైయుండునో యచ్చట శూద్రత్వముండునని మున్నే చెప్పితిని. శూద్రునకుఁ దపస్సు హితముగాదని నిషేధించిరి. నిషిద్ధమార్గమును ద్రొక్కినప్పుడు వానిని శిక్షింపక తప్పదు. ఈశిక్ష వానిమేలునకే యగునుగాని యొండుగాదు.

''అట్లగునేని శూద్రునకు మోక్షార్హస్థితి యెట్లుగలుగునని ప్రశ్నింపవచ్చును. ఏదియైనను సక్రమాభివృద్ధిఁ జెందవలయును. అది స్వభావానుసారమగును. శూద్రునందుఁ దమస్సు ప్రధానము గావున

దానిని మొదట రజస్సుగా మార్చుకొనుమార్గమనుష్ఠించి రజస్సును తర్వాత సత్త్వముగా మార్పయత్నింప వలయును. అందులకు నొక జన్మము చాలదుగదా యనవచ్చును. అందులకుఁ గాలనియతిని నిర్ణయింపఁ దరముగాదు. ఈమార్పులెల్ల నొక్కజన్మములోనే కానగును, లేక వేనవేలు జన్మములకుఁగూడ సిద్ధింపకుండ వచ్చును. అదంతయుఁ బ్రయత్నద్రఢిమనుబట్టి యుండును.

తమస్సు రజస్సుగా మారుటకుఁ గర్మయోగమును బరమసాధనముగా గ్రహించిరి. అది వారిస్వభావమునకు సరియైయున్నది. తమోగుణవంతుఁ డామార్గమును ద్రొక్కక వేఱుమార్గమును ద్రొక్కినప్పుడు తాఁడు మిన్నకుండునేని తమోగుణవంతుఁడు చెడుటయేగాక వాఁడు పరులకు నపమార్గదర్శియగును. జనులొకరినిజూచి యొకరు వర్తించుచుందురేగాని ప్రతివిషయంబును బరామర్శించి వర్తింపరు. ఇది లోకసహజము.''

నావుడు, 'మహాత్మా, శూద్రాది నీచయోనులందు జనించియు నుగ్రతపంబులొనర్చి మహర్షులైన వారెందఱో గలరు. జాతియేప్రధానమగునేని అట్టి మహర్షులుగూడ స్వజాతిధర్మవ్యతిక్రమ మొనర్చిన వారే యగుదురుగదా. వారిని శిక్షింపరేల? ఏజాతిలోఁ బుట్టినను గుణము ప్రధానమగుచున్నదనియు, సత్త్వగుణ ప్రధానులెల్లరుఁ దపస్సునకు యోగ్యులగుదురనియు దీనివలన స్పష్టమగుచున్నది. మఱియు సత్త్వగుణప్రధానుఁడు గానివాఁడు తపస్సునకే యత్నింపఁడనియుఁ జెప్పవగును' అని యతఁడడిగెను.

వసిష్ఠుఁడు :—మిత్రమా, తపోపరులెల్లరు సత్త్వగుణప్రధానులే యనియనరాదు. రావణాదులు ఘోరతపంబొనర్పలేదా? వారిని సత్త్వగుణప్రధానులని చెప్పఁగలవా? వారిచరిత్రయెల్లఁ దద్విపరీతంబును దెల్పుచున్నదిగదా; సంగతి వినుము. తపస్సుగూడ గుణములనుబట్టి త్రివిధమగును. తత్ఫలము గూడ నట్లే త్రివిధమగును. తపస్సునకు ముఖ్యాంగము మనోనిశ్చలత్వము. ఇది సాత్త్వికరాజస తామసికులకు ముగ్గురకును గలుగవచ్చును. అది తాఁబూనిన కార్యంబును బట్టుదలతో సాధించుటకుఁ దోడ్పడును. అంతమాత్రాననే తనియరాదు. ఎవని తపస్సు శాస్త్రవిరుద్ధంబును ఘోరంబునై తనశరీరంబునేగాక యంతశ్శరీరస్థుఁ

డైన భగవంతునిగూడఁ గృశింపఁ జేయునో వాని తపస్సు అసురమైన తపస్సగును. అట్టిది యాత్మకళ్యాణసిద్ధికిఁ దగదు. ఆత్మహితముఁగోరువాఁడు కార్యాకార్యవ్యవస్థితి యందు శాస్త్రంబును బ్రమాణంబుగా గ్రహించి శాస్త్రవిధానోక్తమైన కర్మమునే చేయవలయును. శాస్త్రంబు ధర్మంబును విధించును. ధర్మముయొక్క ముఖ్యోద్దేశము ప్రజాధారణమే గావునను బ్రజల యందు గుణంబునుబట్టి తారతమ్యము గలదు గావునను వాని నెల్ల విమర్శించి యుత్తమమిూఁదఁ బ్రజాధారణకు ననుకూలంబుగా ధర్మంబులను శాస్త్రము విధించుచున్నది. ఆవిధానంబు నెఱిఁగి వర్తించువారు శుభంబునొందుదురు. ఎల్లరకు శుభం బొనఁ గూర్చుటకే శాస్త్రమున్నదని మఱువరాదు.

మిత్రమా, మఱియొకమాటగూడ గలదు. జీవులు శాపాది కారణంబులఁజేసి శూద్రతిర్యగాదియోనులందు జనించుటయు నుత్తమగుణ యోగ్యసాధనంబుల ననుష్ఠించుటయు ముక్తిఁబడయుటయుఁ గలదు. ఇట్టివెల్ల విశేషాంశములగును. వానిని నిదర్శనంబులుగాఁగొని స్వభావ స్వధర్మవిరుద్ధముగా వర్తింపరాదు. ఈరహస్యములెల్ల స్థూలబుద్ధికి గోచరింపవు. ఎవనియందుఁ దగుసాధనసంపత్తియుండునో వానికిట్టి వన్నియుఁ గరతలామలకములగును. భూతదర్పణమునకు గోచరించు సూక్ష్మార్థములు పట్టిగాజుపెంకునకుఁ దెలియవుగదా. కొందఱు కేవలాహంకారాంధులగు వారింతమాత్రము తలపోయక కంటికిఁ గానరానట్టియు యుక్తికి నందనట్టియు విషయంబులను తత్త్వార్థదర్శనులు ప్రతిపాదించినవానిని గల్లలని వచింతురు. ఇట్టివారిని మిథ్యాచార్యులందురు. వారిని నమ్మినచో గ్రుడ్డివానిని నమ్మిన గ్రుడ్డివానిగతి తప్పదు'' అని వివరించెను. ఆవచనంబులను సభలోని మహాసీయులెల్లరు సత్యము సత్యమనిరి.

శంబూకుఁడు

అంత రాముఁడు లక్ష్మణునిజూచి, 'తమ్ముఁడా, నీవు వెంటనే పోయి ద్వారమందున్న యాబ్రాహ్మణునోదార్చి యాబాలుని కళేబరంబును దైలద్రోణియందు పెట్టించి యుచిత సుగంధద్రవ్యములగూర్చి పదిలపఱచి రమ్ము' అని చెప్పి విమానరాజంబును సంస్మరించెను. ఆ విమానము తలఁపుతోడవచ్చి మ్రోలనిలిచెను. రాముఁడంతట నందున్న

మహర్షులకు మ్రొక్కి వారినిఁ దగుమర్యాదలతో వీడ్కొని రాజకార్యము లందు భరతలక్ష్మణులను నియమించి ధనుస్తూణీరాదిసంపన్నుఁడై విమాన మెక్కి తూర్పుదెసఁబట్టిపోయి యందుండి యుత్తరాభిముఖుఁడై హిమవంతము మెట్టి యచ్చటనుండి దక్షిణదిశఁద్రొక్కి చనిచని శైలపర్వతోత్తరతటంబున మహాసరోవరము చేరువఁ దలక్రిందుగా ఘోరతపంబొనర్చుచున్న యొక తాపసినిజూచి డాయఁబోయి, 'తపోవ్రతా, దశరథరాముఁడు నిన్నడుగుచున్నాఁడు. ఏ యర్థంబునుగోరి తపంబొనర్తువు ? స్వర్గమును వరింతువా ? అపూర్వవరంబులను గోరుదువా ? ఎవనిఁగూర్చి తపంబొనర్తువు ? నీ వెవ్వండవో నిజము చెప్పు' మని యడిగెను. ఆతపోవ్రతుఁడు లేచి రామునకు మ్రొక్కి, 'దేవా ! నా పేరు శంబూకుఁడందురు. శూద్రయోనియందు జనించితిని. సశరీర దేవత్వంబునుగోరి తపంబొనర్చుచున్నాను' అని వినయమధురంబుగా నుడివెను.

రాముఁడంతట నొఱనుండి కత్తిదూసి కుడిచేతఁబూని, 'కుడిభుజమా ! జాగువలదు, మృత్యుఁడైన విప్రబాలకుఁడు జీవించుకొఱకు ఋషీంద్రుల యాజ్ఞ ప్రకారము శూద్రమునిమీఁద కృపాణమును వదలుము, జాలియందువా ? అయ్యో ! దుర్భరగర్భఖిన్నయైన దయితను గుట్టలకుఁ దోలిన రామునకును జాలికినిఁ గడుదూరము. అట్టి రాముని గాత్రమవైన నీకునుజాలియా ?' యనుచు ఖడ్గమును విసరెను. ఆ కృపాణము శూద్రముని కంఠమును ద్రెంచివైచెను. ఆముని శరీరము నుండి దివ్యపురుషుఁడొకఁడు లేచి, 'స్వామీ ! సాష్టాంగము. నీవు దండధారివై యమునినుండి నిర్భయమిచ్చిన యావిప్రశిశువు జీవించెను. నాకును శుభంబు చేకూఱెను. ఇదిగో శంబూకుఁడు నీ చరణరాజీవంబులకు మ్రొక్కఁజేర్చుచున్నాఁడు. సాధుజనసంగంబువలనఁ జావుగల్గినను భవతారకంబగుఁగదా' యనెను.

రాముఁ డంతట, 'శంబూకా ! దండ్యులను దండించుట కేవల ధర్మసంస్థాపనార్థముగాని మత్సరార్థముగాదు. నీవు నీయుపాధికిఁ దగని కర్మంబు ననుష్ఠించి యన్యులకుఁ బెడదారిం జూపుటజేసి దండ్యుఁడవైతివి. నీ దోషము రాజదండనంబున సమసెను. నీవొనర్చిన మహోగ్ర తపస్సు వృథవోదు. ఎందు నిర్భరానందమోదంబులు నిండుకొని యుండునో, పుణ్యసంపద లెందు నిరవైయుండునో, దేనినిగోరి నీవింతగాఁ

దపంబొనర్చితివో యా వైరాజకనామలోకంబులు తేజోమయములైనవి నీకుఁ జిరకాలోపభోగ్యములగుఁ గాక' అని వచించెను. శంబూకుఁడు కేలుఁగూర్చి, 'స్వామీ! ఈ మహిమ మీ ప్రసాదంబునకు ఫలముగాని తపస్సునకుఁ గాదు. అయిన నట్లనరాదు. తపస్సే నాకు మహోపకార మొనర్చెను. ఎట్లందువా?

"చ॥ వెదకుదు రెల్లవారలు భువిన్ నిను భూతపతిన్ శరణ్యునిన్,
వెదకుచు నన్ను దుర్వ్రతలు నీవరుదెంచితి నాఱులామడల్
ఇదియె తపఃప్రభావము మహిమ్మము; గాక యయోధ్యనుండియున్
బదమిడుదేల వెండియును భానుకులాగ్రణి! దండకాటవిన్ ?"

కావున దేవా! సత్కర్మము శుభంబుల నీయకమాన' దనెను.

రాముఁడామాట విని, 'ఏమి? ఇది దండకారణ్యమా?' యని సాశ్చర్యముగాఁ గలయఁ దిలకించి 'అవిగో పలాశనీరంధ్రమై చీఁకట్లు గ్రక్కుచున్న యా ప్రదేశంబులును దురాలోకరూక్షములైన యీ విశంకట స్థలంబులును నీటి యురవడులచేత దిక్కులు మాఱు మ్రోయించుచున్న యీ సెలయేళ్ళను, దీర్థములతో నాశ్రమంబులతో గిరులతో నదులతోఁ గూడిన యీ గర్భకాంతారంబులునుఁ దొల్లి నాకుఁ జిరపరిచితంబులుగాఁ దోఁచుచున్నవి సుమా' యని పలికెను. శంబూకుఁ డామాటనందుకొని, 'దేవా! ఖరదూషణాది రాక్షసులను బదునాల్గువేలను దేవరవారు సంహరించిన చోటిదిగో. ఈ జనస్థానము రాక్షసశూన్యమగు కారణంబున మముబోఁటి భీరు జనులకుఁగూడ నిర్భయసంచారము కలిగెను. దేవా! ఈజనస్థాన పర్యంత దీర్ఘారణ్యంబు లందలి వినోదంబులు దేవరవారి కటాక్ష వీక్షణంబునకుఁ బాత్రమై యున్నవి. కొన్నిచోట్లు నిష్కూజస్థిమితంబులై భయాశ్చర్యంబులను బుట్టించును; కొన్నితావులు ప్రోచ్చండ సత్త్వధ్వని భీమణములై వెఱ గందఁజేయును; కొన్నియెడలు గాఢనిద్రాగత దీర్ఘాయత సర్పశ్వాస విషాగ్ని సందీప్తములై నయనంబులకు మిఱుమిట్లు గొల్పును; లోపల నెందో మినుకుమినుకు లాడుచున్న నీటిపడియలతోడి లోయలను జూడక తీఱదు; దప్పిచేత బెండువాఱి యొండు మార్గముఁ గానక మైమఱచి నిద్రించుచున్న కొండశిలల చెమ్మటలఁ ద్రాగుచున్న తొండ లతో నిండియున్న ప్రదేశములు కొన్నిగలవు. ఇట్లు నిర్మానుషత్వ నిర్జలత్వ భయానకత్వములైన యీ ప్రదేశంబులను క్షణవినోదముగాఁ జూడనగు' ననెను.

రాముఁ డాయాచోట్లను జూచి, 'ఈతావులను జూచినంతనే మాయాకురంగ వంచనమును సీతాపహరణము మున్నగు నాటివృత్తాంతములెల్ల దర్శనానుభవములు రెండు నొక్కసారిగా నాకు మరల నగుచున్నవి. ఆ రామప్రియమైన నా ప్రియను వైదేహిని గూడి యీ కాంతారములెల్ల నే ననుభవించినవే గదా. ఇంతకన్న నాకు భయకారణమేమి గలదు?' అని కన్నీరునించి,

"కం॥ తేనియతావి గుబుల్కొను
కానల సీతోడనుండుఁ గాపురమనుచున్
దాను విహరించె జానకి
హా! నెయ్యంబట్టిదౌర యబలకు నాపై॥"

కటా! అట్టి యవాఙ్మానస గోచరప్రణయముగలదానిని గూడ నేను ప్రమాణీకరింపనైతిని. నాతోడ నున్నంతనే యాచెలికి వనవాసదుఃఖానుభవమెట్లు తీఱునందురా? ఏది యెవనికిఁ బ్రియజనమగునో యది వానికెంతో వింతద్రవ్యమగును. అది స్వయముగా నేమియుఁ జేయకున్నను దత్సాన్నిధ్యమాత్రముననే మనస్సంతాపములెల్లఁ దీఱుచుండును. ఇది లోకసహజమేగదా' అని తలపోయసాగెను.

శంబూకుఁడు మరల రామునిఁ బల్కరించి, 'దేవా! నిర్జలత్వాదులను జేసి దురాసదములై యీదక్షిణారణ్యములనుఁ జూచుక్లేశము చాలును. మదకల మయూరకంఠకోమల కాంతిని నిరసించి వెలుంగుచున్న పర్వతములతోనిండి, యెడతెంపులేమి నల్లనినీడలఁ గ్రమ్ముచున్న లేఁతవృక్షంబుల గుబురులచే నలంకృతములై బెదరొందని పెక్కుతెగల జింకకదుపులచే శోభించుచుఁ బ్రశాంతగంభీరములై యున్న యీజనస్థానమధ్యమారణ్యముల నిఁక సందర్శింపనగును. ఇందు సమద శకుంతక్రాంత వానీరపుష్ప సురభి శీత స్వచ్ఛ తోయంబులతో నిండి ఫలభర పరిణామశ్యామజంబూని కుజంబులవలని యడ్డంకులకు రొదచేయుచున్న నదులెన్నో యున్నవి. మఱియు నిందలి గుహాంతరములనున్న గొదమ యెలుంగుల యంబూకృతములు ప్రతిస్రోతలవలనఁ బెంపు చెంది వినోదముఁ గూర్చుచుండును. మఱియు నేనుఁగుగున్నలు చీల్చుటంజేసి చెదరి యిందుగుగ్గంధులోద్భునట్టి గంధంబులు శిశిరకటుకషాయములై యిచ్చట నెంతో మనోహరముగానుండు' ననెను.

రాముఁడు కన్నీరు నడఁచికొని, 'అయ్యో, వైదేహీ విరహాతురుఁడనైన నాకుఁ బరిచితప్రదేశ పరిభ్రమణంబున శోకముద్దీపితమై

వెలువడకమానదు. ఇది యన్యు లెఱుంగనేల?' యని లోలోనఁ దల పోసి, 'శంబూకా! నీదారులు శుభములగుఁగాక! దేవయానంబునఁ బుణ్యలోకంబునకుఁ బొమ్మనెను. శంబూకుఁడు రాముని తలంపు గ్రహించి, 'స్వామీ! పురాతన బ్రహ్మవాదినియైన యగస్త్యమహర్షికి మ్రొక్కి శాశ్వతపదంబునకుఁ బోయెదను. పూజ్యపూజావ్యతిక్రమములు శ్రేయస్కులకుఁ బ్రతిబంధకములగుఁ గదా' యని పలికి వానిని వీడ్కొనెను.

ఏకాంతమునకు నవకాశము గలిగినంతనే రాముని యంతస్తాపము పొంగి పొరలసాగెను. ఆరాజసింహుఁ డాయాచోట్లు చూచుచుఁ, 'కటా! దయితా విరహవ్యథా దగ్ధుని నన్ను పూర్వానుభూతమైన యీకాననము మఱింత కలంచుచున్నది. ఎచ్చట మేము వ్రతానుష్ఠానమునఁ జేసి యారణ్యకులమును గృహస్థోచితాతిథిపూజాద్యాచరణంబునఁ జేసి గృహిణులమునునై వానప్రస్థ గృహమేధుల ధర్మంబుల రెంటి నొక్కచోటనే యనుష్ఠించుచు సాంసారిక సుఖరసజ్ఞులమై చిరకాలము వసించితిమో యాచోటునే మరల నేనొంటరిగాఁ జూచుటయ్యెను. ఇంతకన్న దుఃఖతరము గలదా? ఏశిఖరంబులు మదమయూరకేకారవంబుల మాఱుమ్రోగుచుండెనో, ఏవనములు మంజువంజులతా మనోహరంబులును మత్తహరిణ విహారశోభావంతములునునై యుండెనో, ఏ సరిత్తటంబులు నీప నిచులసాంద్రములై చూడఁజూడ ముచ్చటలు గలిగించుచుండెనో, యాశిఖరంబులు నవ్వనంబులుఁ దన్నదీతటంబులు నివేగదా. ఇంతదవ్వునకుఁ గూడ నేది మేఘమాలవలెఁ గానవచ్చుచున్నదో, దేనిచెంత గోదావరి ప్రవహించుచున్నదో యాప్రస్రవణగిరి యల్లదే గదా. ఆగిరిశిఖరంబున గృధ్రరాజు నివసించుచుండెను; దానియధః ప్రదేశంబున నున్న పర్ణశాలలందు మేము సౌధాంతరంబులందు కంటె మిక్కుటముగా సుఖములను జూఱకొనుచుంటిమి. గోదావరీతటద్వయంబున నేచియున్న భూరుహంబుల శ్యామలశ్రీ తజ్జలంబులను బ్రతిబింబరూపంబునఁ బ్రవేశించి యావృక్షస్థంబులైన శకునంబుల రుతంబులనెడి మృదుమధుర వచనంబులను బల్కుచున్నదోయనఁ దోచుచు నాఁడు మాకుఁ గూర్చిన యమందానందము మఱచినను మఱువరాదు. ఇదిగో పంచవటి; ఈప్రదేశములు చిరనివాసముచేత మా వివిధ విస్రంభాతిప్రసంగంబులకు సాక్షులుగానుండెను. అల్లదే కదా నాప్రియురాలి ప్రియసఖి వాసంతి నివసించుచుండినచోటు! కటా! ఈదైవహతునకు

నెంత దాపరించెను? చిరానుభూతములైన యీయభిమతప్రదేశంబులను మరల సందర్శించుటచేత నాశోకము చిరకాలాంత స్తంభితమై యున్నది. బహుకాలముగా శరీరాంతర్గతమై ప్రతిక్రియలేమి నశింపక దాగియుండి హఠాత్తుగా రేఁగి యంగప్రత్యంగములను వ్యాపించు దుర్విషమువోలె, దెబ్బతగులుటవలన గదలియేర్చు శల్య శకలము క్రియ, గ్రంధిగానుండి తటాలునఁబగిలిన హృదయవ్రణము మాడ్కి క్రొత్తవెతలఁ గూర్చి నన్నెంతయు వివశునొనర్చుచున్నది. ఏమి సేయుదు? ఏమైననగుఁగాక; పూర్వమిత్రములైన యీ భూప్రదేశంబులను జూడక పోరాదు' అని కృతనిశ్చయుఁడై కొంతవడి నందందు సంచరించి, 'అహో! ఎచ్చట తొల్లి నీరుపాఱుదలలుండెనో యచ్చట లంక లేర్పడెను; వృక్షవిరళంబులుగానున్న తావులు తరుసాంద్రంబులుగాను దరుసాంద్రంబులుగానున్న యెడలు వృక్షవిరళంబులుగానునై పరివర్తనయోగ ప్రభావంబును జాటుచున్నవి. వనమెల్ల నాటిదిగాక నూత్నముగాఁ దోఁచుచున్నది. అచలములనుబట్టి దీనిని గుర్తింపనయ్యెఁగాని యొంటగుర్తింపరాదు. అహో! భూమి సన్నివేశము నిలుకడలేనిది సుమా!' అని యొండు రెండడుగులుపెట్టి 'కటా! ఇందుండి పోవ నెంతయత్నించినను బంచవటీ స్నేహము నాకాలిని గదలనీయకున్నది. స్నేహబల మెంతనవచ్చు? అయ్యో! ప్రియతోడ నాకిచ్చట స్వగృహమువలె దినములు గడచుచుండెను; ఇక్కడి కతలకు మాకుఁ బ్రొద్దు చాలకుండెను; ప్రియురాలి సహచర్యమే నాటి నాసుఖసంతోషాదులకెల్ల మూలమై యుండెను. అట్టి ప్రియతమను బుద్ధిపూర్వకముగా వర్జించి సహచరీవిరహవిధురుఁడై యున్న యీకృతఘ్నుఁడు రాముఁడీపంచవటిని మరలఁ జూచుటెట్లో చూడకయే పోవుటెట్లో తోఁపదు. దీనిని సందర్శింతునేని నాటిసంగతులు తలసూపి నన్ను దురంతర దుఃఖసముద్రమునఁ ద్రోయక మానవు. అట్లని మరలుదునేని నాకు నాఁడు సంతోషంబును గూర్చిన వానినెల్ల ననాదరించిన కృతఘ్నుఁడ నగుదు' నని డోలాయమాన మానసుఁడై ముందుచనక మరలక యట్లే నిలిచెను.

రాముఁడు శంబూకవధార్థము వచ్చుట పంచవటిని మరలఁ జూచుట వాల్మీకిమహర్షి యోగదృష్టివలన నెఱిఁగి, 'రాముఁడు రాజధాని యందున్నప్పుడు లోకాభ్యుదయవ్యాపారములఁ దగిలియుండెను. ఆ కారణంబున గలుగునట్టి చిత్తవ్యాసంగములు సీతావియోగక్లేశంబు

నకు నంతగా నెడమీయవు. అతఁ డిప్పుడట్టి వ్యాసంగములులేక శోక మాత్రద్వితీయుఁడై పంచవటిని బ్రవేశించును. అట్టి ప్రవేశము వానికి మహానర్థకారియగును. అతఁడెంత ధీరుఁడైనను వాని యంతశ్శోక మిట్టి యవస్థయందు సంక్షోభించి విస్తరిల్లకమానదు. ఆకారణంబున నడు గడుగునను మహాప్రమాద కారణములు వానికిఁ గలుగు' నని తలపోసి వానికి రానున్న యాపదల నివారణమును మున్నుగా సంకల్పించి సీతాప్రియసఖియైన వాసంతిని రప్పించి యామెకు సంగతియెల్ల వివ రించి, 'అమ్మా! నీవు సీతవెంటనుండి యీకార్యమును జేయవలయు' నని వచించి, వైదేహియొద్దకుఁజని 'అమ్మా! చిరంజీవులకుఁ గుశలవు లకుఁ బండ్రెండవయేటి సంఖ్యాకమంగళగ్రంథి సలుపవలయును. అందు లకు ముందుగా నీవు నీపురాణశ్వశురుని రాజర్షి జనకుని సూర్యభగవా నుని స్వయముగా నీచేతితోఁ గోసిన పూవులతోఁ బూజింపుము. మా ప్రభావంబున వనదేవతలకుఁగూడ నీవు కనఁబడవనఁగా మనుష్యుల సంగతి వేఱ చెప్పవలయునా? నీప్రియసఖి వాసంతి నీకుఁ దోడుగా నుండు'నని చెప్పి చనెను.

సీతాదేవి యమ్మునివచనంబులఁ దలదాల్చి పుష్పాపచయార్థము వనమునకు దరలెను. పాలి క్రుస్సినచెక్కుడోయితో విలోలకబరీభర ముతోనున్న యాదేవి మూర్తీభవించిన కరుణరసమో తనువుదాల్చిన విరహవ్యథయో యన నుండఁ జూచి వాసంతి కడుంగడు ఖిన్నయై, 'కటా! తొడిమనుండి గిల్లివైచిన కెంజిగురాకుఁ బోలు నీమెశరీరంబును నిసర్గసుకుమారమైనదానిని రామాంకవిశ్లేషరూప దారుణదీర్ఘశోకము హృదయ కుసుమశోషియైనది మొగలిరేకును శరత్కాల ఘర్మమట్లు శుష్కింపఁజేయుచున్న' దని పరితాపపడుచు నామె వెంటఁ జనెను. వారట్లు పోయి వనముఁ జొచ్చి పూవులు కోయసాగిరి.

అంతలోన, 'విమానరాజా! ఇటనే యుండు' మను వాక్యము చెవిఁబడెను. సీతాదేవి యాధ్వనిని విని భయసంభ్రమోల్లాసంబులంది 'సఖీ! జలభరితమేఘగర్జనవలె గంభీరమాంసలమైన యీభారతీనిర్ఘోష మెక్కడిది? కర్ణవివరంబులను నించుచు మందభాగినికి నాకుఁగూడ దోడ్తోడ నూఱటఁగలిగించుచున్న' దన వాసంతి యామెను జూచి, 'అమ్మా! ఈధ్వని యెందుండి వచ్చెనో తెలియదు; అవ్యక్తముగా నున్నది. నీవు విపత్సముద్రములో మునిఁగి యుండియు మేఘగర్జనంబు

నకు మయూరివోలె నిట్టిధ్వనికిఁ జకితోత్కంఠితవగుచున్నావు. ఇదేమో వింతగానున్న' దనెను. నావుడు, 'సఖీ! అవ్యక్తమనవలదు. స్వరసంయోగముచేత నానవాలుపట్టితిని, ఆర్యపుత్త్రుఁడే పలుకుచున్నా' డని సీతాదేవి సమాధానము చెప్పెను. వాసంతి యా మాట విని, 'చెలీ! మఱచితి; శూద్రుఁడొకఁడు తపంబాచరించుట తెలిసి వానిని శిక్షించుటకై యైక్ష్వాకుఁడు రాజు జనస్థానమునకు వచ్చినాఁడని వింటి' వనెను. సీతాదేవి సుంత ప్రసన్నహృదయయై, 'ఆరాజు రాజధర్మమందుఁ గొఱవడనివాఁడు సుమా! అందువలననే వానికి నాతోడ గృహస్థధర్మము పోయినను రాజధర్మము మాత్రము వదల' దనెను. అంతలోన మరల,

> "ఉ॥ ఎచ్చటనాకుఁ బక్షిమృగవృక్షము లొక్కటఁ జుట్టలయ్యెనో,
> ఎచ్చట సీతఁగూడి చిర మింపొదవన్ సుఖవాసముంటినో,
> యచ్చటి నిర్ఝరుల్ గుహలు నాదటఁ బూర్వపునెయ్య మొప్పగా
> హెచ్చినహార్మి రమ్మని యదే ననుఁ బిల్చెడుమాడ్కిఁ దోఁచెడిన్ ॥"

అను వాక్యము వినవచ్చెను. సీతాదేవి యావంక దృష్టి సారించి 'హా! ఈయనశరీరము ప్రభాతచంద్రమండలమువలె వెల్లనై కృశించి దుర్బలమై గుర్తింపకాకున్నది. గంభీరానుభావమాత్రముచేత వీనిని గుర్తింపనగును. ఆర్యపుత్త్రుఁడే' యనివాసంతిని కౌఁగలించుకొని మూర్ఛిల్లెను. వాసంతి యామెను దేర్చి యోదార్ప సాగెను.

రాముఁడు పంచవటిని సంబోధించి, 'కటా! అంతర్లీనమైన నా దుఃఖాగ్ని నీ దర్శనముచేత నుద్దీపితమై విశృంఖలముగా మండసాగెను. ఈ యగ్ని మంటలకుఁ బూర్వముపొడము పొగయో యన నిదే మూర్ఛ నన్నుఁబైకొనుచున్నది. హా! ప్రియా! జానకీ! దండకారణ్యావాసప్రియసఖీ! హా! విదేహరాజపుత్త్రీ! అనురక్తవును బరిశుద్ధవునైన నిన్ను నిష్కారణముగా వదలిన ఫలమయ్యె' నని మూర్ఛనొందెను. సీతాదేవి మూర్ఛాగతుని దనపతిని గాంచి, 'అయ్యో! అయ్యో! ఈమందభాగ్యను బేర్కొని యార్యపుత్త్రుఁడు నీలోత్పలములఁబోని తనకందోయిని మూసి నిరుత్సాహనిస్సహుఁడై పట్టినేలఁ జాపకట్టగఁ బడెను. చెలీ! చెలీ! కావుము, కావుము; ఆర్యపుత్త్రుని బ్రతికింపు' మని వాసంతిపాదములపై వ్రాలెను. ఆమె సీతాదేవిని జేతులఁగూర్చి లేవనెత్తి, 'కళ్యాణీ! రాముఁడు నీకేగాదు. సర్వజగత్తునకుఁగూడ పతియగును. వీని సంజీవనము నీకువలె లోకములకుఁ గూడఁ బ్రాణదానమగును. వీని బ్రతుకు నీచేతిలోనున్నది. ఎట్లందువా? నీపాణిసంస్పర్శయే

వీనికి సంజీవనము. ఇతరోపాయముల నంతగా నమ్మరా' దనెను. సీతాదేవి యాసలహాను విని, 'చెలీ! వివాసితనైన నాతాఁకునకు నార్యపుత్రుఁ డలుగునోయని జంకగుచున్నది. ఏమైననగుఁగాక. నీమాట సేయుదును. ఆపదలందిట్లు మీానమేషము లెంచరా' దని పలికి పోయి రాముని తన హస్తముచేత హృదయలలాటాదిప్రదేశములందు నివిరెను. ఆతాఁకుడుచేత రాముఁడు మూర్ఛ తేఱి యాహ్లాదముతో నుచ్ఛ్వసిల్లుచు లేచెను. సీతాదేవి యట్లులేచిన రాముని జూచి 'త్రైలోక్యనాథునకు మరల జీవితము వచ్చె' నని లోలోన సంతసించెను.

రాముఁ డాస్పర్శసుఖంబును దలఁచుచు, 'అకస్మాత్తుగా నాకిట్టులుజ్జీవనముఁ గలిగించినదేదో యూహింపరాకున్నది. హరిచందనకిసలయంబులను దెచ్చి తద్రసంబును దీసి నాశరీరంబునకు రాసిరో, చంద్రకిరణాంకురంబులను బిండి యారసంబున నన్నుదడిపిరో, నిరంతరదుఃఖాగ్ని నెరియుచున్న నాజీవితవృక్షంబునకుఁ బరితర్పణంబుగా సంజీవనౌషధిరసంబును సంతరించి హృదయంబున నలఁదిరో తెలియరాదు. ఈ స్పర్శము నిక్కముగా నాకుఁ బూర్వానుభూతమేగాని క్రొత్తదిగాదు. ఈతాఁకు డొకప్రక్క జీవనంబు నొకప్రక్క మోహకంబును రెంటిని నొక్కసారిగా గలిగించుచున్నది. అహో! ఈతాఁకు విరహవ్యథాజనితమైన నామూర్ఛను దొలగించి యందుకు మాఱుగా నానందజడత్వమును గూర్చెను. సంజీవనౌషధిరసాదులకు నీపాటిశక్తి గలుగదు. అవి విరహజ్వరాతురులయెడ నుపయోగింపవు. ఇది యేదో విలక్షణమై యూహింపరాకున్నది' అని పలికి యేమో యాలోచింపసాగెను. సీతాదేవి భయదైన్యంబులకుఁ జిక్కి సుంత యోసరిలి, 'దర్శనమైనను గలుగదని నిరాసచెందిన నాకు స్పర్శభాగ్యము చేకూఱెను. ఇదే నాకు బహుతరము సుమా' యని తలంచెను.

రాముఁడు లేచి కూర్చుండి 'సీతాదేవి తన తాఁకుడుగాక యొండు గతి నాకుఁ గలుగదని యెంచి నాపయి వాత్సల్యముచే నన్ను నిశ్చయముగా ననుగ్రహించెను గావలయు; కానీ పరికించెద' నని నలువలనులు చూడఁ జొచ్చెను. సీతాదేవి భయవిహ్వలయై, 'అయ్యో! అయ్యో! ఆర్యపుత్రుడు నన్ను వెదకునా యేమి? ఏమిచేయుదు? వాసంతీ! ఆవలికేగుదము. నన్నుఁ గనుక చూచెనా అంగీకృతముగాని నా సన్నిధానమునకై మహారాజు మిక్కిలి కోపించును. దయితుఁడు గదా యని యందువుగాఁబోలు. దయితుఁడైనను మహారాజు దండధారితనముచేత

ననతిలంఘ్యశాసనుఁడు గదా. ఇంత జనాపవాదమున్నను నాచారిత్రము వానికి స్పష్టము గావున నాపయి నింతవఱకు వానికిఁ గోపము గలుగదు. ఇంతతో నుందునేని కాలాంతరముననైనను నాకు సమాగమప్రసక్తికి నవకాశముందును. ఇప్పుడు వాని కంటబడుదునేని వానియాజ్ఞ నతిక్ర మించినదాన నగుదు; వానికిగోపము తప్పక వచ్చును. ఆవల నాకెట్టి ప్రత్యాశకు నవకాశముండ' దని మెల్లగా నడుగఁగా వాసంతి యామె భయమును గ్రహించి, 'చెలీ! మహర్షిప్రభావంబునఁ జేసి వనదేవతలకు సయితము నీవు కనఁబడవు. వట్టి శంకలకుఁ జిక్కి గ్రోటుపాటు చెంద వలదని ధైర్యము పలికెను.

రాముఁడట్లు నల్దెసలు చూచి, 'ప్రాణేశ్వరీ! జానకీ! రమ్ము, నన్ను సంభావింపవా?' అని నోరారఁ బిలిచెను. సీతాదేవి శోక గద్గదయై 'ఆర్యపుత్రా! ఈపలు కీవృత్తాంతమునకు సరిపడదుగదా. నేను నీకుఁ బ్రియనగుట నిజమేని నాయెడ నిట్టిదారుణ మూనుదువా?' అని కన్నీరు నించి, 'కటా! నా హృదయము వజ్రమయమనుటకు వేఱు నిదర్శనమేల? జన్మాంతరమందయినను గలుగునని తలంపరాని దుర్లభ దర్శనము నాకొసంగెను; ఈమందభాగ్యపయిఁ గల తనవాత్సల్య మాపలుకులే చాటుచున్నవి. ఇట్టి వానిఁ గూర్చి యిట్లాడునది వజ్ర హృదయగాక మఱేమగును? త్యజింపఁ బడినట్టి నాకిది యుచితమే యందురా? నే నీయనహృదయము నెఱుంగుదును; ఈయన నాహృద యము నెఱుంగును. మామనంబులు పరస్పరానురాగబద్ధములై యున్నవి. దంపతులకుఁ బరస్పరానురాగమే గదా జీవిత నిబంధనము. అందు వల ననే యిందాక జీవింపనోఁచితిమి. ఇంట్లుండియు నాహృదయమందు దయారసమెల్ల నిత్తఱి నింకినట్లాయె' నని లోలోనఁ బరితపించి, 'చెలీ! వాసంతీ! అట్లు నిష్కారణముగాఁ బరిత్యజించియు నీయన యివ్విధముగాఁ గనబడినంతనే నాహృదయ మేదశనొందెనో యెఱుంగలేకున్నా' నని నిట్టూర్చెను. వాసంతి సీతను గరమునబట్టి 'సఖీ! అంత మందమతినిగా నన్ను భావించితివా? ఇంతలోననే సమాగమమగునని తెలియమిం జేసి నీహృదయము పైకి నుదాసీనము వహించియుండుట 'ఈభారతీ నిర్ఘోష మెక్కడిది?' అని నీవన్నప్పుడే గ్రహించితిని. అకారణ పరిత్యాగ రూపమైన విప్రియమొనర్చుటవలన లోలోనఁ బెఱుగుచున్న నీరోషము 'ఆరాజు రాజధర్మంబునఁ గొఱవడఁడు' అనుటవలనఁ దెలిసెను. చిరతర విరహాగ్నికి గ్రుగ్గుచుండిన నీమనంబు తటాలున సంఘటించిన ప్రియ

సమాలోకనాదులవలన నుత్తంభితమై పూర్వకాలుష్యమెడసి ప్రణ యోన్ముఖయగుట 'ఆర్యపుత్త్రుఁడే' అని నీవు మూర్ఛిల్లుటవలన వెల్లడి యయ్యెను. దయితుని విరహాఖేదవ్యంజకములైన ప్రలాప మూర్ఛాద్యనుభావంబులు నీప్రణయంబును గాఢకరుణంబుగా మార్చుట 'ఆర్యపుత్త్రుని బ్రదికింపు' మని నీవన్నమాట విశదపఱచెను. నీ మనంబు దయితవిషయికస్థాయి రతిరూప భావంబునఁ జేసి నీప్రేమ కరఁగి లీన మగుట 'నేనీయన హృదయంబు నెఱుంగుదు' ననుట వలన స్పష్ట మయ్యెను. ఇట్లు తాటస్థ్యముగానుండి లోలోనఁ గలుషించుచుఁ దటాలున నుత్తంభనమొంది యెట్టకేలకుఁ గరణమునకుఁ జక్కి నీవు పరితపించుచున్నావు. నా యూహ సరియేనా?' అనెను. సీతాదేవి తల వ్రాల్చి మిన్నకుండెను.

వాసంతి యంతట రాముని యెదుటఁబడి 'దేవా! జయ' మనెను. రాముఁ డామెను నిరూపించి 'అహో! దేవికిఁ బ్రియసఖి వాసంతియా! ఎందుండి వచ్చితి?' వనెను. 'దేవరవారు పంచవటికి వచ్చుట విని గోదావరినుండి జటాయు శిఖరమునకు దక్షిణమున సీతాతీర్థము మీఁదుగా నిందు వచ్చితి' నని యామె బదులు చెప్పెను. రాముఁడామాటలువిని, 'అయ్యో! ఈకథోద్ఘాతములు గుండియలను వ్రీల్చు' నని నిట్టూర్చెను. వాసంతి యంతతో నూఱకుండక, 'దేవరవారింత దవ్వువచ్చియుఁ బూర్వపరిచితస్థలంబులను జూడకయే పోవుదురా' యని యడుగఁగా, 'సఖి! వాసంతీ! చూచుటెట్లో చూడకపోవుటెట్లో నిశ్చయింపఁజాలకుంటిని. నాతలఁపుచిక్కి నీవు వచ్చుటవలనఁ దీఱెను. నీకోరినట్లే చేసెద' ననెను. రాముఁడు ముందు వానివెనుక వాసంతీసీతయుఁ దరలిరి.

వారట్లు తరలి గోదావరీనదిని డాసిరి. రాముఁడానదీమతల్లికి నమస్కరించెను. అత్తఱిఁ దన్నదీనీరములనుండి గున్నయేనుఁగు పెంటితోడ వెలువడి వారికెదురయ్యెను. వాసంతి యాకలభమును జూపి, 'దేవా! దేవి పుత్త్రకుఁడు వధూద్వితీయుఁడై వచ్చుచున్నాఁడు ఇతని గుర్తింతురా?' యని పలికెను. రాముఁ డాకరటినిగాంచి సీతను దలంచి, 'దేవీ! నీపుణ్యము దొడ్డది. ఏకలభ మప్పుడప్పుడే మొలచుచున్న బిసకిసలయములఁబోని దంతాంకురంబులతో నీకర్ణావతంసలవలీపల్లవంబులను మేసెనో, యా నీ గారాపుఁ గొమరుఁడు తరుణుఁడై దాంపత్యకళ్యాణ మొందెనుగదా' యని వచించెను. వాసంతిమాటనందుకొని,

'వాసంతీ! పుత్త్రికుఁడు కాంతానువర్తనచాతుర్యమును నేర్చినాఁడు. ఎట్లందువా? లేఁదామరతూండ్లను లీలార్థమోాయన విఱిసి ప్రియురాలి నోటఁ బెట్టుచుఁ దుండాగ్రంబునఁ గనుల గంధబంధురతోయంబులెత్తి త్రావనిచ్చుచుఁ దుంపురులను జల్లగాఁ బైనఁజల్లుచున్నాఁడు, ఇదియొక విశేషముగాదు. యౌవనమిట్టిసేతల నెల్లప్రాణులచేతఁ జేయించును. సనాళముగాఁ బద్మపత్రమును గైకొని దానినిఁ బ్రియురాలికి గొడుగుగాఁ బట్టుచున్న యీవిదగ్ధలీలావిడంబనము విశేషము సుమా' యనెను.

సీతాదేవి వాసంతినిజీరి, 'చెలీ! ఈగజపుత్త్రకుని గాంచినంతనే నా పుత్త్రకులు తలంపునకు వచ్చుచున్నారు. ఈ షద్విరళంబులును గోమలంబులునైన దంతములచేతఁ దనరారు చెక్కిళ్ళతోను ముగ్ధకాకలీ విహసితానుబద్ధముతోను గూకటిముడులతోను సొబగారుచున్న నా కన్నసుతుల నిర్మలముఖ పుండరీక యుగలంబు నార్యపుత్త్రుఁడు ముద్దు గొనఁగాఁ జూచుకల్మి నాకుఁ గలుగదయ్యెనే? కటా!' అని కన్నీరు నించెను. వాసంతి యామెను సందిటఁగూర్చి, 'అమ్మా! దైవానుగ్రహమున నీకోర్కె లీడేఱుఁగాక' యని యోదార్చెను. సీతాదేవి యంతతోఁ దన మనస్తాపంబును దాచుకొనక, 'అమ్మా! పుత్త్రిస్మరణచే స్తనములుచేఁపి వారి తండ్రి సన్నిధానంబున నేను క్షణము సేపు సంసారిణి నైతి'ననెను. వాసంతి చిఱునవ్వుదాల్చి, 'సఖీ! ఇందుల కేమందుము. కానుపుగదా స్నేహప్రకర్షమునకుఁ బరమావధి. ఇది తల్లిదండ్రులకు నుత్కృష్టమైన పరస్పరసంశ్లేషణము; ప్రణయపరిణామ హేతువులన్నిటిలో నిది ముఖ్యమైనది; దంపతుల యంతఃకరణస్నేహ రసము పుంజీకృతమై యానందగ్రంథిగాఁ బరిణమించును; ఆగ్రంథినే యపత్యమందు'రని వచించి యామె సంతాపోత్కటమును గొంత శాంత పఱచి రామునిఁ జేరబోయి, 'అదిగో! మదోద్ధతనృత్యముఁ జాలించి కదంబాగ్రమెక్కి వర్షోదంబున మొలచి సొబగారుచున్న చంచలపింఛము విచ్చి శిఖండకమను మణిమకుటమును దాల్చి వధూసఖుడై కూయు చున్న యా నెమలిని జూతువా?' యని వానితోఁ బలికెను.

రాముఁ డానెమలి వంక దృష్టిసారించి, 'సఖీ! చూచుచున్నాను. స్వాతార కామండలీకరణసంకేతముచేత భ్రమణములను జూపుటలయాను గుణచరణన్యాసశిక్షార్థము భ్రూనటనంబు చతురతమిాఱఁ బ్రచలించు టయే భూషణంబుగాఁ గరకిసలయతాళమువైచి యేముగ్ధ నృత్యము

నేర్పుచుండెనో యట్టి నిన్ను నాకన్నపుత్త్రినివలె నిండుమనంబున స్మరింతు'నని పలికి, 'పూచిపూవని యీ కదంబమును దేవి పెంచెను. ఈ మయూరము దీనినే స్వజనముగాఁ దలఁచి ప్రమోదమందుచున్నది. దేవీస్మరణము లేనిచోఁ దత్పోషితమైన యీ వృక్షమేలప్రియమగును? అహో! తిర్యగ్జంతువులు గూడ పరిచయము ననుసరించును గదా' యనెను. వాసంతి యంతట రాముని సంబోధించి, 'ఇదిగో యీ కదలీ వనము మధ్య శిలాతలము; ఇది దేవితోడి నీ శయనభాగ్యము ననుభవించెను. ఇందుండి దేవి హరిణకములకుఁ దృణ మొసంగుచుండెను. ఆ కారణమున నవి యీచోటు వాయవు. దీనిపయి సుంత కూర్చుండుదువుగాక' యనెను.

ఆరాతిన్నెను దలంచినంతనే రాముని దుఃఖము వెల్లివిరిసెను. అతఁడు నిట్టూర్చి 'దీనిని నేను చూడనోప'నని యొండెడ నేడ్చుచు గూర్చుండెను. సీతాదేవి హృదయేశుని యవస్థఁజూచి, 'సఖి! వాసంతీ! ఆర్యపుత్త్రినకును నాకును నీవీప్రదేశమునుజూపి మామనంబులందు నిప్పుఁ జొనిపితివిగదా. కటా! అతఁడే యార్యపుత్త్రుఁడు; అదే పంచవటీవనము; నీవే యా ప్రియసఖివి వాసంతివి; అవే నానావిస్రంభసాక్షులైన గోదావరీకాననోద్దేశములు; జాతినిర్విశేషములైన మృగపక్షిపాదములు నవే. ఇవియెల్ల మందభాగ్యకు నాకు మఱి యగపడుచునే యున్నను ఇవియెల్ల లేనట్లే యయ్యెను. ఏవి తొల్లి యానందదాయకము లయ్యెనో యవే యిప్పుడిట్లు దుఃఖకరములగుటఁ జూడఁగా నిదియెల్ల వస్తుధర్మముగాదనియు దశావిశేషనియమితమనియు స్పష్టమయ్యెను. జీవలోకమునకు దశాపరిణామమిట్టిదిగా నున్న'దని వ్యధితాంతరంగయయ్యెను.

వాసంతి యామెకు నూఱటఁబల్కి, 'సఖి! సీతా! నీలోత్పలపత్త్రలావణ్యమును మెచ్చని యంగములసౌరు పసమీఱుచుండఁగా నిరంతరము నీ చెంత మెలంగుచున్నను నీ కెపఁడెప్పుడును క్రొత్తవాఁడేయై నీనయనంబులకు నుత్సవము చేయుచుండునో యారాముఁడిప్పుడు వెల్లవాఱి వికలాంగకుఁడును మహాదుర్బలుఁడునై యతఁడే యీతఁడని గుర్తింపరాకున్నను నేత్రపర్వముగా నున్నాఁడు. వానిని జూడవా యే?'మనెను. సీతాదేవి యామాటతోడఁ గన్నీరు జొటజొటఁగార్చి, 'హా! దైవమా! నేను లేక యాయనయు ఆయన లేక

నేనును అని యెవరును దలంపరుగదా. అట్టిమాకు విధిఘటన మిట్ల య్యెను. ఈయన దర్శనము ముహూ ర్తమాత్రమైనను జన్మాంతరము నందుఁబోలె సంప్రా ప్తమయ్యెను. తనివిదీఱఁ జూతమన్న బాష్పంబు లడ్డగించుచున్నవి. అయినను వత్సలుని నాకన్నీటి బిందువులు రాలు నప్పు డెప్పుడెప్పుడు సందుగలుగునో యప్పుడెల్లఁ జూచుచున్నా' ననెను. వాసంతి యీ పలుకులువిని, 'అహో! జీవితేశ్వరుఁడు నిష్కా రణముగా నిరాకరించెనను తాపము లోలోన రగులుచున్నను వానియం దీమె యెంతయుఁ బ్రగుణాంతఃకరణయై యున్నది. ఇంత సరళహృద యకు నిట్టి దశావిపర్యాస మయ్యెఁగదా' యని పరితపించి సీతను సందిటఁగూర్చి, 'వత్సా! ఆనంద శోకాశ్రువులను వర్షించుచున్నదియు వెల్లనై చూడఁజూడ నందమగుచున్నదియు నైన నీదృష్టి దయితుని గాంచు పెందమిచేత విచ్చి తెప్పవాల్పుగానక యంతర్గతప్రణయరసం బును దుగ్ధకుల్యవలె నీజీవితేశ్వరుని జలకమార్చుఁగాక' యని యోదార్చు పలికి రాముని డాయఁబోయి, 'తరువులారా! రామదేవుఁడు స్వీయ ముగా మరల మనవనమునకు నరుదెంచెను గావున ఫలప్రసూనసహితం బుగాఁ దేనియ లర్ఘ్యమిత్తురుగాత; వనానిలములారా! వికసిత కమల సౌరభప్రచురంబుగా వీతురుగాత; శకుంతములారా! మీసంతోషం బులు వెల్లివిరియగా నెలుఁగెత్తి యవ్యక్తమధుర గానంబులు పాడుదురు గాక' యనెను.

రాముఁడు తలయూచి 'సఖీ! వాసంతీ! ఇటఁ గూర్చుండు' మనెను. ఆమె యట్లు గావించి కన్నీరు నించుచు, 'మహారాజా! కుమార లక్ష్మణునకుఁ గుశలమా?' యని యడిగెను. రాముని హృదయ మెందో యుండెను గావున నతనికామాట వినరాదయ్యెను. ఆయన యచ్చటి తరు శకుని కురంగములను జూచుచుఁ, 'గటా! ప్రియురాలు స్వీయ ముగా జలనీవార తృణంబులు సంతరించి తెచ్చి కమలకోమలములైన తన హస్తములతో నొసఁగి పెంచిన మిమ్ముఁ గాంచినంతనే శిలా కాఠిన్యమును మెచ్చని నా హృదయము కరఁగి యనిర్వాచనీయమైన వికారము నన్ను పైకొనుచున్న' దనెను. వాసంతి యంతతో నూఱ కుండక, 'మహారాజా, నామాట వినరాదా? కుమార లక్ష్మణునికిఁ గుశలమా?' యని మరల నడిగెను. రాముఁ డావచనము విని 'అహో! మహారాజా యనుచున్నది. ఎంత ప్రేమలేని పిలుపిది. సౌమిత్రిని గూర్చిన యీామెవాక్యము సబాష్పగద్గదాక్షరముగా నున్నది. దీనిం

బట్టి యీమెకు సీతవృత్తాంతము తెలిసియుండనోపు' అని యాత్మగత మునఁ దలపోసి, 'అవును, కుశలము కుమారునికి' అని యేడువసాగెను. వాసంతి యది సందుచేసుకొని, 'దేవా! ఏమందు? ఎంత క్రూరుఁడ వైతివి? 'నీవే నాజీవితమవు, నీవే నా ద్వితీయహృదయంబవు, నీవే నా నేత్రకౌముదివి, నీవే నా యంగకంబులకు నమృతంబవు' అని యేబేలకు నూర్లాఖ్లగా నిచ్చకములు నమ్మపలికితివో యాముగ్ధకుఁ గఠోరగర్భ భరాలసకు నెట్టకేల కేమి గావించితివి? తలంపునఁగూడఁ దగని యింత దారుణ మొనర్పఁగా నీమది యెట్లోర్చె'నని వచించి దుఃఖవిశేషంబున మూర్ఛిల్లెను.

రాముఁ డామెను సమాశ్వసించి, 'సఖీ! లోకమంగీకరింపనందున నింతయయ్యెను. లోకమంగీకరింపనందులకుఁ గారణమేమందువా? అది లోకమునకే యెఱుక; నాకు లవమాత్రముగూడ తెలియదు. నాప్రియు రాలు పరమసాధ్వియని తెలిసియు నొండుపాయము గాకన పరిత్యాగ పాతకము నొడికట్టితి' నని దుఃఖగద్గదస్వరమునఁ బలికెను. నావుడు, 'ఓయికఠోరా! యశమొకటే నీకుఁ బ్రియముగదా? నీయీ కార్యము వలన నీకు నిష్టసిద్ధియయ్యెనా? ఆపన్నసత్వయై పతియే దేవతగాఁ గొల్చు చున్న ప్రాణసమానురాలిని నిష్కారణముగా గుట్టలకుఁదోలుటవలనఁ గలుగు నపకీర్తికన్న ఘోరతరమైనది గలదా? నీయీసేఁత పామునకు వెఱచి పులినోటదూఱుటగాదా? శరారుమృగసంచారభయంకరమైన ఘోరాటవిలో దానిగతి యేమయ్యెనో నీవేమిగాఁ దలఁతువో చెప్పె దవా?' యని వాసంతి యెత్తిపొడిచినట్లు పలికెను. ఆహృదయ విదారణ వచనంబులను రాముఁడు విని, 'సఖీ! ఏమో యనుకొనుటేల? భీత కురంగశాబచపలనేత్ర, కఠోరగర్భభరాలస, జ్యోత్స్నామయి, మృణాళ ముగ్ధగాత్రవల్లి, యబలారత్నము మాంసాశనజంతువులపాలయ్యె' నని బలికి, 'హా! ప్రేయసీ! జానకీ! ఎచటనున్నావు?' అని పిలిచి, 'కట్టా! భయవేగము హృదయంబును వ్రీల్చునేగాని రెండుగాఁ జేయదు; మోహమన్ననో తనువును సొమ్మసిలఁజేయునేగాని చైతన్యమునంటదు. అంతస్సంతాపమన్ననో దేహమునెల్ల గాల్చునేగాని బూడిదగాఁ జేయదు; దైవమన్ననో మర్మములను బ్రహరించునేగాని యాయువును గొనదు. ఈపాపి యిట్టిచిత్రవధకుఁ బాత్రమయ్యెను. అయ్యో! దుర్భాగ ధేయోచితమైన మరణమేనియు నాకురాకున్నది. ఏమిసేయుదు? —పౌర జనపదులారా! దేవి నాయింటనుండుట మీకు సరిపడదాయెను.

మీఁకుగా నా జీవితేశ్వరిని దృణమువలె శూన్యాటవిలోఁ ద్యజించి నా దుఃఖము నెదలోఁ బూడ్చియుంటిని. ఇప్పుడిచ్చటి చిరపరిచిత భావములు నాహృదయమును గలంపసాగెను. రోదనమే శరణమగుచున్నది. ఇది యేని సహింపరా' దని వాపిచ్చి యేడువఁజొచ్చెను.

వాసంతి వానిదుఃఖము నోర్వలేక, 'దేవా! కడచినదానికై శోకించి ఫలములేదు; తాల్మి వహింపు' మనెను. రాముఁడదివిని, 'సఖీ! దేవి పాడుపెట్టి చన్నట్టి యీవసుధకుఁ బదురెండవయేడు ప్రాప్తమయ్యెను. సీత లేదనెడిమాట కలిగెనేగాని రాముఁడు లేఁడనుమాట కలుగదయ్యెను. హృదయాంతరమున వడ్డముగా నాటిన యలాతశల్యమట్లు సవిషదంశమట్లు శోకశల్యము నాహృదయమర్మములను గోరాడుచున్నను నేను సహింపలేదా? నాయంతఃకరణము నించుకేని చలింపనీయక యిందాక స్తంభించుకొనియుంటిని. పూర్వానుభూతములైన యాయా ప్రియవస్తువులను జూడఁగా నాకిప్పుడీయుప్పెన గలిగెను. క్షుభితేంద్రియముల విజృంభణము నడఁచుటకై నాయొనర్చు ప్రయత్నములెల్ల నాయంతస్థమై యిట్టిదని వచింపరాకయున్న చేతోవికారమువలనఁ ద్రోపాడఁబడుచు మహోద్దామవేగ ఝరీహతికి సైకతసేతువట్లగుచున్నవి' అని నిట్టూర్చెను. వాసంతి యంతతోఁ జాలింపక, 'దేవా! సీత గోదావరికిఁజని యందలి హంసమిథునంబుల విహార విభ్రమంబులకుఁ దవిలి యాసైకతస్థలంబుల సుంత తామసింపగా దన్మార్గమును నీరీక్షించుచు నీవీ లతాగృహమందుండుటయు, ఆపూఁబోఁడి తిరిగివచ్చుచు నిన్ను దుర్మనాయితునిగాఁ జూచి భీతయై కమలముకుళంబునుబోని ప్రణామాంజలి నీకుఁ గావించుటయు మఱచితివా?' యనెను. రాముఁడామాట తోడ వెల్లనై 'చండీ! జానకీ! ఇటనట నాయంతర్నయనంబునకుఁ గనఁబడుచునే యున్నావు. నాపయి జాలిఁ గొనవేమి? దేవీ! నీపునః ప్రాప్తి గలుగునెడి యాశచేఁ గట్టబడి యిన్నాళ్ళు నిలిచియుండిన నా హృదయము నీసమాగమవిలంబముచేత వ్రీలుచున్నది; అంగప్రత్యంగబంధనములెల్ల సడలుచున్నవి; విశ్వమెల్ల శూన్యముగాఁ దోఁచుచున్నది; అవిరళజ్వాలలు లోనెల్ల దహించుచున్నవి; నాయంతరాత్మ యన్ననో విహ్వలత్వమొంది పెంజీఁకటిలో మునిఁగి నట్లయ్యెను. మోహము బాహ్యాభ్యంతరములనెల్ల వ్యాపించెను; ప్రతిక్రియదోఁపని మందభాగ్యుఁడనైతిని; ఈవైశసముదాటుటెట్లోగదా' యని మూర్ఛిల్లెను.

రాముని దురవస్థనుగాంచి సీతాదేవియు, 'హా! ఆర్యపుత్త్రా! ఈమందభాగ్యనుగూర్చి సకలజీవలోకమంగళాధారభూతునికి నీకు సారె సారెకుఁ బ్రాణసందేహదారుణమైన దశాపరిణామము గలుగుచున్నది. హా! చెడితి' నని మూర్ఛ నొందెను. వాసంతి సీతాదేవిని మూర్ఛ దేర్చి, 'సఖీ! జాగువలదు; నీజీవితేశ్వరుని సంభావింపు' మనెను. వైదేహి వడివడిగా సమీపించి తనహస్తతలముచేత రాముని హృదయ లలాట స్థలములు స్పృశించెను. రాముఁడు మెల్లగా స్పృహవడసి యానందనిమీలితాక్షుఁడై, 'అహో! నాయంతర్బహిశ్శరీరధాతువుల నెల్ల సుధామయలేపములఁ జిక్కనలఁదిరో యనఁగా సంస్పర్శము తటా లున నాకుఁ బ్రాణములొసఁగి యానందమును గూర్చినట్లే కూర్చి వైచిత్ర్యమును గలిగించెను. సఖీ! వర్ధిల్లుము; జానకిదొరకెను; సంతో షము; సంతోషము; అన్యులతాకుడువలన నిట్టిసుఖోదయము గలు గదు. నాసతి యెక్కడ నున్నదందువా? ఇదే యెదురనే యున్నది. నిమీలితాక్షుఁడను గావున నేను జూడలేకున్నాను; నీవేల చూచుట లేదు?' అని పలికెను.

నాపుడు వాసంతి, 'దేవా! ప్రియసఖిదుఃఖదగ్ధను నన్నిట్లేల మర్మచ్ఛేదదారుణములైన ప్రలాపములచేత మరల దహించెద' వనెను. సీతాదేవి పతిమాటలువిని 'నాసంతాపము దీర్ఘదారుణమై యున్నను దానిని క్షణములోఁ బోనడఁచుచున్నట్టిదియుఁ జిరసద్భావసౌమ్యశీతల మైనట్టిదియునైన యార్యపుత్త్రుని స్పర్శచేత నాహస్తము వజ్రలేప నద్ధమువోలెఁ జెమర్చుచుఁ గీలెడలినట్లు తడఁబడుచు వశముతప్పి వడఁకు చున్నది. ఏమిసేయుదు' నని తలపోయసాగెను. రాముఁడు వాసంతిని విని, 'సఖీ! నావి ప్రలాపములుగావు; పూర్వము కళ్యాణసమయమందు గంకణధరమైన యేకరపల్లవంబును వహ్నిసాక్షికంబుగా గ్రహించు భాగ్యము నాకుఁ గల్గెనో, అమృతమువలె నాప్యాయకమునుగూర్చి యేహస్తమురొయొక్క సంస్పర్శము నన్నానందవార్ధి నోలార్చునో, వర్షో పలమునకన్న మధురమును లవలీకందలమునకన్నఁ గోమలమునైన దేని సంస్పర్శము నాకుఁ బూర్వపరిచితమో యా పాణిపల్లవము నాకిప్పుడు పేదకుఁ బెన్నిధివలె లభించెను. ఆనందనిమీలితాక్షుఁడను గావున నేను నా సఖినిఁ జూడఁజాలకున్నాను. స్పర్శసుఖమునుబట్టి యిట్లు నిర్వచింతు' వనెను. సీతాదేవి యా పలుకు లాలకించి, 'ఈ ప్రణయముచేత నాపరి త్యాగశల్యమున్మూలితమయ్యెను. ఆర్యపుత్త్రుని స్పర్శచేత మోహిత

నైతిని. ప్రమాదము సంభవించె' నని వెఱఁగుపడసాగెను. రాముఁడు వాసంతిని సంబోధించి, 'ఆనందనిమీలితేంద్రియుఁడను ఉత్కంఠాపరాధీనుఁడను గావున సతీకరమును బట్టుకొనలేకున్నాను. నీవు నీప్రియసఖినించుక సేపు పట్టుకొను' మనెను. ఆమాటతోడ సీతాదేవి తనకరమును వడిగా లాగికొని యావలకుఁ జనెను. రాముఁడు దుఃఖదీనుఁడై, 'అయ్యో! వడఁకును జెమరునుగల నాచేతినుండి యట్టిదశలందేయున్న నీకరమును దటాలునఁ జాఱతీసికొని పోయితివా? వైదేహీ! ఇంతకటిక మేల?' యని వెచ్చనూర్చెను. సీతాదేవి యవల్వ నిలిచి రామునందు దృష్టి నిలిపి, 'అయ్యో! ఆర్యపుత్త్రునినయనంబులు సహజస్థితికిరాక నిశ్చలంబులై విషయగ్రహణశక్తి లేకయున్నవి. ఆయన యింతవఱకుఁ గుదుటపడఁడు' అని చింతించి, 'నాథా! ఈదశలోనున్న నిన్నుఁ జూచుచుఁ బ్రాణములు ధరించియున్న యీసీత కఠినాత్మురాలుగాక యొండగునా?' అని కన్నీరునించెను. రాముఁడు చేతులు చాపి 'దేవీ! ఎచట నున్నావు? అనుగ్రహింపుము; ఈ దశలోనున్న నన్ను విడనాడుట నీకుఁ దగదు' అని జాలివోడమఁబలికెను. సీతాదేవి యదివిని, 'ఆర్యపుత్త్రా! ఈపలుకు విపరీతముగదా' యని వెచ్చనూర్చెను. వాసంతి రామునిఁ బల్కరించి 'అనుగ్రహింపుము, అనుగ్రహింపుము. మితిమీఱిన విప్రలంభము పాలైతివి. నీవే నిన్ను లోకోత్తరధైర్యముచేత నిలువరించుకొనుము. నాప్రియసఖి యిటలేదు. కాననకు నప్పగించినది యిటేల నుండు' ననెను. రాముఁడు తలయూచి 'వాసంతీ! నీమాట నిజము; నాప్రియ యిటలేదు; ఉన్నచో నీకగపడదా? కలఁగంటేఁ గాబోలు. కలఁగనుటకు నిద్రయుండవలయును. రాముఁడు నిద్రకెన్నఁడో పగయయ్యెను. ఇదంతయు నిరంతర సంకల్ప పరంపరా పరికల్పితచిత్తభ్రమగాని యొండుగాదు. భ్రమాశక్తి యింతనరాదు. అది సర్వదా నన్ను వెంబడించుచునే యున్న' దనెను.

వానియవస్థ మితిమీఱుట వాసంతి పరికించి తన్మనంబు నన్యాంబులకు మరలింపఁదలఁచి, 'దేవా, రావణుని యుక్కురథంబు జటాయువు తుత్తునియలొనర్చినది యిదిగో. జటాయువుఱెక్కలను మునుముట్టఁ దునిచి భీతయైయున్న సీతనుగొని విద్యుత్తుతోడియంబరమువలె రావణుఁడు వినువీథిఁద్రొక్కిన దిచ్చటనే' యని యాతావులు జూపించెను. రాముఁడామాటతోడ లేచి, 'ఆ! పాపాత్మా! ఎటకేగెద'వని కత్తి దూసి వెంబడించువాఁడువోలెఁ బఱుతెంపసాగెను. వాసంతి వానికి

నడ్డము నిలిచి, 'దేవా! ఎన్నఁడో చంపఁబడిన వానివయి నీయలుక యింకను జల్లారదా?' యనెను. రాముఁడు నెమ్మది వహించి, 'సఖీ! ఇప్పుడు నిక్కముగాఁ బ్రలాపమే చేసితిని. ఏలయందువా? నాటి నా సీతావిరహవ్యథకు రిపుసంహారమనెడి యవధియుండెను. మఱియు వానరప్రేషణ సేతుబంధనాదులును గుంభకర్ణ మేఘనాథాది వైరివీర విమర్దనంబున లోకంబునకు మహాద్భుతరచనంబుఁ గూర్చుటయును దద్విరహవ్యథను సహించుటకు నాకుఁ గొంతకుఁగొంత సాధనము లయ్యెను. ఇప్పటి యీవిరహవ్యథకు దరి గాన్పింపదు; ప్రతిక్రియయుఁ దోఁపదు. ఇట్టిస్థితిలోఁ బ్రలాపములకన్న వేఱుమార్గమేమున్నది? ఎచ్చట సుగ్రీవుని చెల్మి వ్యర్థమో వానరపుంగవులశక్తి యెచ్చట నుప యోగింపదో, జాంబవంతుని తెలివితేఁటలెచ్చటఁ బ్రకాశింపవో, వాయు పుత్త్రుని వేగమెందుఁ బనికిరాదో, ఎచటకు నలుండుగూడ దారిచూప లేఁడో లక్ష్మణునిబాణములెందు సాగవో యచ్చట నాకు గత్యంతర మేమిగలదు? ఇందఱి సాహాయ్యంబున నాఁటి నావిరహవ్యథకు నంతము గలిగెను. ఇప్పుడా సాధనంబు లేవియు నుపయోగింపవు. సఖీ! వాసంతీ! ఈస్థితిలోనున్న రాముని జూచుట సఖులకు దుఃఖముననే గాని వేఱుగాదు. ఇట్లింతసేపు నిన్నేడిపింతును? నాకుఁ బోవ ననుజ్ఞ యిమ్ము. అశ్వమేధయాగమును సంకల్పించిరి. సహధర్మచారిణి యెవతె యని శంకింపవలదు. బంగారపుసీతాప్రతిమను సహధర్మచారిణిగాఁగొని యాక్రతువొనర్తును. ఆప్రతిమను జూచుచునైనను నానేత్రము కొంత తాల్మి నొందుఁగాక' యని పలికి వాసంతిని వీడ్కొని విమానరాజ మెక్కెను.

రాముఁడు తనవిరహవ్యథ నిరవధి నిష్ప్రతిక్రియ నున్నప్పుఁడే సీతాదేవి ప్రాణములు నిలువున నెగచెను. అశ్వమేధయాగంబును సంకల్పించిరని వానినోట వచ్చినంతనే యామె మృతిప్రాయగాఁ దోఁ చెను. సీతాప్రతిమ సహధర్మచారిణియగునన్నంతనే యామెమనస్సు కుదుటనొందెను. ధన్యనైతినని యామె భావించెను. రాముఁడు తాఁ బోయెదనన్నంతనే యామెవగ యుప్పెనవలెఁ బొంగెను. వాసంతి యామె నోదార్చి 'చెలీ! నీదృష్టి నీప్రాణనాథుని వెంబడించుచున్నది. ఇఁక మరలుము. తడవయ్యెను; పుత్త్రకుల వర్షవర్ధనమంగళములను నెఱవేర్చుటకుగా మహర్షి మనలను నిరీక్షించుచుండు' ననెను. సీతా దేవి యావాక్యములవలనఁ బ్రబోధితయై 'అపూర్వపుణ్యముచేత

దర్శనమిచ్చిన నీచరణకమలములకు నమస్కార' మని లోలోన రామునకు మ్రొక్కి యావంకనుండి మనంబును ద్రిప్పలేకత్రిప్పి 'మేఘాంతరమందుఁ బూర్ణిమాచంద్రదర్శన మెంతసేపుగలుగు' నని చింతించుచు వాసంతి ననుసరించి యాశ్రమమార్గము పెట్టెను.

అ శ్వ మే ధ యా గ ము

రాముఁ డయోధ్యానగరముఁ జేరినంతనే యశ్వమేధయాగంబునకుఁ దొడఁగిరి. నానాదేశాధీశులకు సందేశము నందజేసిరి. వానరరాజయిన సుగ్రీవునకు నంగదజాంబవన్నీలాది సకలకపివారంబునకు దూతలను దరలించిరి. లంకాపతిని విభీషణుని సబాంధవంబుగా రమ్మని పిలుపు పంపిరి. కేకయవిదేహాధిపులను ముఖ్యప్రియబంధువులను దోడ్కొని రా సందేశహారులను బంపిరి. వివిధదేశద్విజులకును నాశ్రమవాసులైన ఋషులకును వార్తనందించిరి. కవిగాయక విదూషకులను వీణావాద్య ప్రవణులను నర్తకులను రప్పించిరి. దేశమెల్లెడలఁ జాటఁబంచిరి.

అట్లు యాగమునుగూర్చి యథోచితప్రచారముఁ గావించి నైమిశారణ్యమున గోమతీతీరంబున విరివియైన మఖశాలలను శాస్త్రరీతి నిర్మించి నాలుగు వర్ణములవారికిఁ దగువిడుదు లేర్పాటుచేసి యుగ్రాణములను పాకశాలలను స్నానభోజనశాలలను గజరథతురగశాలలను గట్టించి యందందుఁ జలువ చప్పరములను జలివిందలను గూర్చి విపణివీథులు తీర్చి దధిఘృతతైలంబులను మధుగుడశర్కరలను వివిధఫలమూలశాఖపదార్థంబులను బుష్కలముగా సంతరించిరి.

అంతలోన శత్రుఘ్నుఁడు వచ్చెను. పౌరులు నిష్టబాంధవులు నంతఃపురకాంతలును రాజమాతయు భటాదులును సువర్ణసీతా ప్రతిమయు యాగశాలఁ జేరెను. 'రాముఁడు చతురబ్ధిపరీతమేదినీవలయంబునకు నేకచ్ఛత్రాధిపతియై యశ్వమేధంబును జేయుచుఁ దల్లక్షణంబుగా నిత్తురంగంబును వదలెను. ధీరులు గల్గినచో దీనిని బట్టవచ్చు' ననెడి యక్షరంబులను సువర్ణపటముపయిఁ జెక్కించి యాపటము నాకశుభలక్షణలక్షిత వాజిరత్నము ముఖంబునఁ గట్టి ససైన్యముగా దానిని వదలిరి. లక్ష్మణుఁడా హయము వెంటఁ దరలెను.

ఆయజ్ఞాశ్వం బెల్లదేశములందు నిరాతంకముగా సంచరించి యేడాదికి యజ్ఞభూమిచేరెను. అంతలోన నానాదేశాధీశులును వన

సీమలనుండి ఋషులును పురపురాంతరములనుండి బ్రాహ్మణులును సర్వశాస్త్రవేత్తలు నరుదెంచిరి. లంకనుండి విభీషణుడును గిష్కింధనుండి సుగ్రీవుఁడును బంధుమిత్రపరివారముతోడ వచ్చిరి. మిథిలాధిపుఁడును గేకయరాజును జేరిరి.

రాముఁడంతట బ్రాహ్మణక్షత్రియులను బూజించుటకుఁగా భరతుని నియమించి యాగార్హవస్తువులనందించుటకుగా శత్రుఘ్ను నాజ్ఞాపించి యడిగినవారికి నడిగిన టిష్టార్థములొసంగ సుగ్రీవు నేర్పాటుచేసి క్రతురక్షణార్థము విభీషణుని నిలిపి, 'హనుమంతా, ఏదియుఁ గొదువ కాకుండునట్లు తెచ్చియిచ్చు భారము నీ' దని వాయుసుతునకుఁ దెలిపి వసిష్ఠాది మునిముఖ్యుల సమ్మతి నంది యాగశాలఁ బ్రవేశించి దీక్ష వహించెను.

"ఉ॥ ఈమఖవైభవంబునకు నెంతయు సంతసముప్పతిల్లె నా
రా మనుబ్రహ్మచేసిన మహాధ్వరమున్ మఘవంతుయజ్ఞమున్
సోమునియాగమున్ దపననూనుహవం బుదధీశుహోమ మీ
రాముని యశ్వమేధమఖరాజముతోఁ బ్రతిసేయవచ్చునే॥"

అను ప్రస్తుతివచనంబులు చేలరేగెను. ఎల్లరుఁ దమతమ కార్యములం దప్రమత్తులై యుండిరి.

అత్తఱి వాల్మీకిమహర్షి యాగమునుజూచుకౌతుకంబున శిష్యులతోడ వచ్చెను. రాముఁడు వానికి నమస్కరించి, 'మునివర్యా! మీ రాకవలన నామఖము ఫలించెను. మీపాదధూళిసోఁకి క్రతుశాల పావనమయ్యెను. నాయెడ వాత్సల్యముగలదేని క్రతుసమాప్తిపర్యంతము మీరిందేయుండ వేడుదు' ననెను. వాల్మీకి వానిప్రణయము నంగీకరించెను.

ఆఋషిసత్తముఁ డట్లు నిలిచి కుశలవులను బిలిచి,

"చ॥ ప్రవణతమీఱ మీరు కవపాయక రామకథాప్రపంచ మీ
యవనిపురీపుర్వ్యకూటమున నధ్వరశాలల మానులున్నచో
ట్ల విపణివీథులన్ వనములన్ బహురాజసభాంతరంబులన్
గవిజనసన్నిధిన్ జదువఁగావలయున్ జనులందఱున్ వినన్॥"

"చ॥ స్వరములుఁ దాళముల్ లయలు సారపుమాటుకోలంబు లేర్పడన్
జిరముగ మీరు నారదుఁడుచేసినశిక్ష ఫలింప నింక మీ
రిరువురు వీణెఁబూని దిన మిర్వదిసర్గలలెక్క రాఘవే
శ్వరుసభఁబాడుఁ డవ్విభునిచారుచరిత్రము సభ్యు లౌననన్॥"

"మ॥ ఫలమాలాశనులై ధనేచ్ఛవహియింపన్ బోక రామాయణం
బెలమిన్ రేపటినుండియున్ దొరకొనం డెవ్వారు మీరంచుఁ గే
వలమైత్రిన్ రఘుభర్త మిమ్మడిగినన్ వాల్మీకిమానీంద్రు శి
ష్యుల మంచున్ వచియింపుఁ డవ్విభుని పెంచుం డాత్మలోఁ దండ్రిగాన్॥"

రామాయణగానము

ఆ॥ వె॥ జననకొఱకుండుఁ జదువు నేర్పినవాఁడు,
కొలఁది ప్రజకునకును గూర్చుతండ్రి ;
ఎల్లప్రజకుఁ దాఁడు చెల్లును తండ్రియై
భరణరక్షణాది భావ్యసరణి ! ॥

అని చెప్పి పంపెను.

కుశలవులు గురునాజ్ఞఁ దలఁదాల్చి మఱునాఁడు రేపకడలేచి ప్రాతఃకాలకృత్యములు దీర్చి వీణెలు గైకొని మునీంద్రులసన్నిధియందును రాజులయెదుటను దేవాలయములప్రోలను బేరిపేటలందును గావ్యము ననుదినము పాడుచు నొకనాఁడు సమయముచూచి యజ్ఞశాలఁ బ్రవేశించి కవఁగూడి విపంచికబూని రాగతాళలయాసమంచితంబుగా మృదుమధురస్వనంబునఁ బాడిరి. సభాస్థలియున్న పండితులు పాండిత్యంబునకును బౌరాణికులు పురాణవైఖరికిని శబ్దవేత్తలు పదసౌష్ఠవంబునకును స్వరలక్షణజ్ఞులు సుస్వరసంపదకును గాంధర్వవిద్యాపారంగతులు గానవిశేషంబునకును వైయ్యాకరణులు పాదాక్షర సమాసనిర్మాణకౌశలంబునకును ఛందోవేత్తలపూర్వమైన యనుష్టుప్ఛందంబునకును గావ్యవిదులు కావ్యనిర్మాణంబునకును లక్షణజ్ఞు లౌచితీపోషణంబునకును రసజ్ఞులు కావ్యరసంబునకును నీతిజ్ఞులు నీతిరక్షణంబునకును దలలూచి విస్మయమంది చిత్తంబు లందే నిలకడచెందఁగాఁ జూడ్కులు ఱెప్పపాట్లను మానఁగాఁ జిత్తరువులవలె నైరి. వారియాలాపగతి క్రతునిష్ఠనున్న రాముని చిత్తంబును గూడ హరించెను. ఆతఁడు నాటియజ్ఞకార్యములుదీర్చి మధ్యాహ్నమునఁ గొలువుదీఱి యాకుమారగాయకులనుఁ జేరఁ బిలిచి తన సమీపంబునఁ గూర్చుండఁబెట్టెను. వారిరువును రామునకు బింబప్రతిబింబ సామ్యమునఁ దోఁచిరి.

"ఉ॥ ఈముఖకాంతు లీనగవు లీకనుదామర లీయెలుంగు లీ
చామనచాయ లీయెగుభుజంబుల పొంకము లీయురంబు లీ
కోమలమూర్తు లీవచనగుంభనలున్ గనుగొన్న గట్టిగా
రామునిలీల మించి రభిరామశరీరులౌ వీరలెవ్వరో ?"

"ఉ॥ హారకిరీటకుండల భుజాంగదవస్త్ర సుగంధమాల్యముల్
వీరు ధరింప కీజటిలవేషము లేటికిఁ దాల్చిరో? శుభా
కారవిలాససంపదలఁ గంతుజయంతుల ధిక్కరించి నా
రే ఋషిపుత్త్రిలో? ఋషులకెక్కడి వీమహనీయ రూపముల్॥"

అని సభ్యులు గుసగుసలాడసాగిరి. ఆ ధ్వని సభాంతరమెల్లఁ గప్పెను. లక్ష్మణుఁడు చేసన్నచేత సద్దునెల్ల నడఁచెను. ఆబాలగాయకు లంతట సారెలు చక్కదిద్ది మేళవించి రామాయణమందలి మొదటి యిరువదిసర్గలుఁ బాడిరి.

"చ॥ స్వరము లయారె, మేలు శ్రుతి, బాగురె మూర్ఛన కంపితంబు బా
పురె, బళిరయ్యతాల్, నెఱసెఁబో నెఱమీటుకులంబుదాయి, య
ద్దిరస్ఫురితంబు, లమ్మ నునుదేనియలొల్కెడు ముద్దుపాట, నేఁ
డిరవుననచ్చెఁగాదె సకలేంద్రియతర్పణ మద్భుతంబుగాన్॥"

అని పలుభంగులఁ గొనియాడిరి. రాముఁడును వారిగానమునకు మెచ్చి, 'భరతా! వీరికిఁ బదివేలవరాలిమ్ము; మఱి యేదికోరిన దాని నెల్ల నొసంగు' మనెను. ఆగాయకులందునకుఁ జెఱునవ్వు దాల్చి కరములు మోడ్చి, 'రాజేంద్రా! కందమూలములు తిని కానలలోఁ దాపసవృత్తినుండు మాకు సువర్ణములేల? మఱి యొండేల?' యనిరి. రాముఁడు దరహాస కందళితవదనారవిందుఁడై, 'ఈకృతినెవ్వరు రచించిరి? దీనికిఁ బ్రమాణమేమి? ఇది యెవ్వరి చరిత్ర? దీనిని మీరెవ్వరి వలన నేర్చితి' రని యడిగెను. నావుడు, 'రాజేంద్రా, వాల్మీకిభగవానుఁడు దీనిని రచించెను. దీనిని రామాయణమందురు. ఇది మీకతయే సుమా. ఈగ్రంథ మిరువదినాల్గువేలు. ఇం దేనూఱుసర్గలు గలవు. గ్రంథమునెల్ల సప్తకాండముగా విభజించెను. అందు మొదటి యాఱు కాండములు పట్టాభిషేకముతోఁ బూర్తియగును. ఆవలికత నుత్తర కాండమునఁ బొందు పఱచెను. ఆఋషివలననే మేము దీనిని షట్కాండ పర్యంతము నేర్చితిమి. మఖనిష్టాశ్రమ చనునట్లుగాఁ బ్రతిదినము కొంతసేపు మీరు దీనిని విన్నచో మానేర్చినవిద్య సఫలమగు' నని వారు చెప్పిరి. రాముఁడందులకు సంతసించి వారి యిచ్చ సేయుదు నని పలికి నాఁడు కొలువు చాలించెను.

అది మొదలు ప్రతిదినము మధ్యాహ్నము వారిగానము సాగుచుండెను. తాలలయోపపన్నమును సర్గాన్వితమును స్వరశబ్దయుక్తమును తంత్రీలయవ్యంజనయోగసహితంబునైన యాగానంబును రాముఁడు

విని. వారిని నింపాదిగాఁ జూచి, 'వీరియందు జానకీలక్షణములు తోఁచు చున్నవి. సీతాదేవి కవలఁగాంచెనని వింటిని. వీరు వారుగానుందురా?' యని తలఁపసాగెను. ఆతలఁపుతోడ సీతాదేవి వానిహృదయదర్పణంబునఁ బ్రతిఫలించెను.

"చ॥ జడలు ధరించి కృష్ణమృగచర్మములున్ బలునారచీరలున్
గొడుకులఁ దాఁ గట్టుకొని కూరలఁగాయల త్రుంచుమాన్పుచున్
గుడికొనువంత రేవగలఁ గుందుచు నెంత యలంగియున్నదో
యడవులలోన సీత యకటా! యిఁకఁ జూడక యెటుతాళుదున్॥"

'అయ్యో! నాతలంపు నెఱవేఱుటెట్లు?' అని రాముఁడు పెద్దయుండలవోసి, 'వైదేహి వచ్చి సభాంతరాళమున బాసచేసి తన శుద్ధినిఁ బ్రతిష్ఠించి వీరు నావలనఁ దానుగన్న కూనలని యెఱింగింప కున్నచోఁ బ్రజలు నమ్మరు. అందాక వీరిని నేను గ్రహింపరా' దని నిశ్చయించి శుద్ధసమాచారులైన దూతలను రావించి, 'మీరు వాల్మీకి భగవానుని యంతికంబునకుఁజని, 'మునీంద్రా! సీత శుద్ధచరిత్రయు సాధ్వియు నగుట యెఱుంగుదును. అయినను లోకనిందకు వెఱచి యా సతిని వదలవలసివచ్చెను. ఆయింతివచ్చి యీసభామధ్యంబు నిల్చి యెల్లరకుఁ బ్రత్యయంబగునట్లుగా శపథంబొనర్చుట యుక్తముగాఁ దోఁచుచున్న' దని వానికి నావిన్నపముగాఁ దెలిపి యామహానీయుఁ డేమనునో సీతామనోగత మెట్లుండునో యెఱిఁగి రమ్మనెను. దూతలాపరమాద్భుతవచనంబులు విని వాల్మీకిమునిపుంగవునొద్దకుఁ దరలిరి.

వాల్మీకిమహర్షి దూతలముఖంబున రామునితలంపు నెఱిఁగి యట్లే యఁగుగాక అని చెప్పి పంపెను. దూతలు వచ్చి సంగతియెల్ల ఱేనికిఁ దెలిపిరి. రాముఁడంతట నందున్నరాజులను ఋషులను జూచి, 'రేపు సీత యిందువచ్చి, సభాంతరాళమున శపథము చేయనున్నది. ఎల్లరు వచ్చి విననగును' అనెను. ఆమాటతోడ నందున్నవారెల్లరు నివ్వెఱఁ గంది, 'రామా! నీకే తగు' ననిరి. నాఁటికి సభ ముగిసెను.

సీతా పాతివ్రత్య పరీక్ష

మఱునాఁడు రాముఁడు యథాకాలమున యజ్ఞవాటిఁ బ్రవేశించెను. వసిష్ఠ వామదేవ జాబాలి కాశ్యప విశ్వామిత్ర పులస్త్య శక్తి భార్గవ వామన మార్కండేయ మౌద్గల్య గర్గ చ్యవన శతానంద

భరద్వాజ నారద పర్వత గౌతమ కాత్యాయన సుయజ్ఞాగస్త్యప్రముఖు లైన మహర్షులును విభీషణాది రాక్షసులును విదర్భేశ్వర కేకయరాజ ప్రముఖ బాంధవులును మంత్రులును మిత్రులును జేరిరి. నాల్గువర్ణముల వారు కోట్లకొలఁదిగా స్త్రీలును బురుషులును గూడిరి.

అంతఁ గొంతవడికి వాల్మీకి మహర్షి వచ్చెను. అమ్మునివరేణ్యుని వెంట నలువవెంట శ్రుతివలె నొకకాంతామణి కృతాంజలియు బాష్ప కంఠయునై తలవ్రాల్చి వచ్చెను. ఆ దేవిని శోకవ్యాకులేంద్రియను జూచినంతనే సభాస్థలమున హాలహాలాశబ్దములు చెలరేఁగెను. 'మేలు మేలు రామా' యని కొందఱనిరి. 'బళిబళీ దేవీ వైదర్భీ'యని మఱి కొందఱు పలికిరి.

వాల్మీకిమహర్షి యట్లువచ్చి సభామధ్యంబున నిలిచి, 'రామా! ఏ శీలవతీపాతివ్రత్యము నిష్కలంకమో, ఏశుద్ధచిత్త ధర్మమార్గమునుండి యావంతయుఁ దొలఁగదో, లోకాపవాదభయంబునఁజేసి నీవలన నే కఠోరగర్భ నాయాశ్రమాంత ప్రదేశంబునఁ ద్యజింపఁబడెనో, యాయీ సీత మహావ్రత లోకాపవాద భీతునకు నీకుఁ బ్రత్యయ మీయనున్నది. అనుజ్ఞఁ గోరుదు. ఈకవ లిద్దఱు నీసుతులు; సత్యము పలుకుచున్నాను. రామా! నేను ప్రచేతసునకు దశమపుత్త్రుండను; నానోటఁ గల్లరాదు. బొంకుదునేని నాతపమిన్నియేండ్లుగా జేసినది వ్యర్థమగుఁగాక. ఈమైథిలి మనోవాక్కాయ కర్మంబుల నెట్టిపాపంబు నొనర్పదు. రామా! పంచ భూతంబులు సాక్షిగా నాయంతరాత్మ సాక్షిగాఁ జెప్పుచున్నాను. సీత యాగర్భపరిశుద్ధురాలుగాని వేఱుగా' దనెను.

రాముఁ డావచనంబులు విని చేదోయిగూర్చి సీతపయి దృష్టి నిలిపి, 'మహాభాగా! మీపలుకులు సత్యములు. మీవచనమే నాకుఁ బ్రత్యయము. ఈ సీత తొల్లి దేవతలమ్రోల వహ్నిప్రవేశ పూర్వక ముగాఁ దన పాతివ్రత్యమును బ్రకటించెను. అంత నేనియ్యంతిని గయి కొంటిని. ఇంటికి వచ్చినతరువాత లోకాపవాదము మోయరానిది తల యెత్తి మైథిలికి నాకు దవ్వుకల్పించెను. సీత యెట్టిపాప మెఱుంగదని తెలిసియు లోకమునకు వెఱచి యాకాంతను ద్యజించితిని. నాయీతప్పు క్షమియింప వేఁడుదును. ఈబాలురు నాపుత్త్రులని యెఱుంగుదును. మనము వేయిపల్కులకన్న సీత యొక్కమాట పల్కెనేని యది జను లకుఁ దప్పని ప్రత్యయమగునని తోఁచుచున్న' దనెను.

సీతాశపథవృత్తాంతము విని మహేంద్రాది దేవతలు బ్రహ్మపుర స్సరముగా వచ్చిరి. ఆదిత్య వసురుద్రాశ్విని దేవతలు సిద్ధసాధ్యనాగ సువర్ణ గంధర్వ మరుత్తాదులును నింగిఁబర్విరి. వారినెల్ల రాముఁడు చూచి, 'మహాత్ములారా! ఋషివాక్యమే నాకుఁజాలును. ప్రజలంత మాత్రాననే తనివి చెందునట్లులేదు. వైదేహి నిజశుద్ధినిగూర్చి స్వయ ముగాఁ బలుకుట మేలుగాఁ దలఁతు'నని మరల వచించెను.

సీతాదేవిని భూదేవి తనలోనికిఁ గొనిపోవుట

వాయువు దివ్యగంధమనోహరముగా వీచి యాజనసమూహ మును బరమాహ్లాదపరవశ మొనర్చెను. అంచిత్యమైన నాఁటి యా యద్భుతంబునకు సామాజికులు నిర్నిమేషులైరి. అంతఁ గాషాయవస్త్ర యగు సీతాదేవి వారిముందర నిలిచి చేదోయిఁగూర్చి యధోముఖయై,

"శా॥ రామస్వామిపదాంబుజంబు లెద నారాధింతు నేనిన్ సదా
రామాజ్ఞన్ జరియింతు నేని దనుజాగ్రత్స్వప్న సుప్త్యాదులన్
రాముం దప్పనిదాననాటయు యథార్థంబేని నాతల్లి యో
భూమీ! యీయెడఁ ద్రోవఁజూపి నను గొంపోవమ్మ నీలోనికిన్॥"

అని విస్పష్టాక్షరముల వచించెను. ఆమె శపథంబునకుఁ బురంద రాది బృందారకులు మహాశ్చర్యమొందిరి ; ఋషిపుంగవులు పరమా ద్భుతవశులైరి. నరవానరనిశాచర ప్రముఖనిఖిలజనంబులను శోక దైన్యంబులు పైకొనెను. ఆమాటతోడ 'శతకోటిశతకోటిఘోషంబో, సంవర్తసమయసముదితజలంధరసంఘసంఘర్షణోజ్జాత జాతస్ఫీత నినా దంబో, ప్రళయవేళాభయంకరఫణీశ్వరాభ్రంకషదంష్ట్రాంకురఘోరముఖ సహస్ర మోముచ్యమాన విస్ఫురత్కీలికీలికాజాలక దవానుకూల విశాలభూత్కారవిరావంబో, యనల్పకల్పాంతకాలకంఠకాల దిక్కూల ముద్రజ ధక్కాధమధమత్కారంబో, బ్రహ్మాండ కరండ ఖండనోద్దండ తాఖండ తరావరణ వరుణాలయోత్తుంగ జంఘాలతరంగ సంఘాత ఘుమఘుమార్భటియో' యనునట్టి దీర్ఘనిర్ఘోషంబు తత్సభామధ్యరత్న రత్నగర్భంబునుండి వెలువడెను. ఆధ్వనితోడ సీతాదేవి కట్టెదుట ధరాతలంబు బిట్టులుసి పటిల్లునఁబగిలి మహాభీలబిలంబొకటియేర్పడెను. ఆబిలంబునుండి నవరత్నమణిమసృణఘృణివిసరంబులు వెల్లివిరిసెను. ఆ కాంతుల వెనువెంట దివ్యసింహాసనంబును మోసికొని నాగకుమారులు దివ్యదేహులు వెడలివచ్చిరి. వారివెంట నొక్కదివ్యాంగన యుద్భవిల్లి

వచ్చి సీతాదేవిని గ్రుచ్చి కవుంగలించి కన్నీరు దుడిచి, 'తల్లీ! వగవవలదు; దైవగతి యెవ్వనికిఁ దప్పదు; ఊరడిల్లు' మని పలికి యామెను తత్సింహాసనంబునఁ గూర్చుండబెట్టుకొని రసాతలము సొచ్చెను. అట్లు చనుచున్న సీతాదేవిపయిఁ బుష్పవృష్టి గురిసెను. దేవతలు సాధువాక్యంబులఁ బలికిరి. 'అహో! సీతాదేవి శీలమేమనవచ్చు' నని సభాగతులెల్లరు విస్మయమందిరి. ఒక్కముహూర్తము జగమెల్ల సంమోహితమై నట్లుఁడెను.

రాముని విలాపము

సీతాదేవి యట్లుచనుట రాముఁడు చూచి బాష్పవ్యాకులలోచనుండును, దీనచిత్తుఁడునై తలవంచి దండకాష్టము నండగొని పెల్లిదంబుగ నేడ్చి,

"మ॥ జననిందంబడలేక నిన్నుఁ గఠినస్వాంతంబుతోఁ గాననం
బునఁ ద్రోయించినతప్పుచాలక జగంబుల్ చూచి శోకింపఁ గ్రిం
చునిచందంబున రచ్చఁబెట్టితినటంచున్ డాఁగి పోనేల? సాం
పున నేఁడింకొకసారి నీ నగు మొగంబున్ జూపవే? జానకీ॥"

"మ॥ అకటా! నీవు పతివ్రతామణివి నాయందెంతయుంకూర్మిఁ బా
యక వర్తింతు వటంచు నమ్మితిఁగదే యార్వాంబె నీవున్నచో
టికి నన్నుంగొనిపోక నిర్దయత నొంటిన్ డించిపోవం; దలం
పకు నా నేరము లిందువచ్చి నిలవే మాటాడవే? కోమలీ॥"

"మ॥ సదనంబుం బెడఁబాసి నీవు బహువర్షంబుల్ వనక్షోణిఁ జెం
ది దురంతవ్యథలొంద నిన్ను నమర క్తీంగూడి వర్తింపఁగా
నిది మేలైనయుపాయ మంచు శపథంబేగోరితిన్ గాని నీ
హృదయంబించు కెఱింగినన్ దలఁతునే యీమాట ప్రాణేశ్వరీ!॥"

"చ॥ అదరెడుచిచ్చుఁ జొచ్చుతఱి నాదట నూరకచూచునాఁటి ని
ల్కడయును గానఁద్రోచిచిరకాలము తాళినబెట్టిదంబు నా
యెడఁగని వంతలన్ వినివి యీతని కెక్కడి మోహమంచు ని
ప్పుడమి నడంగి మాయమయి పోయితివేమె? పతివ్రతామణీ!॥"

"ఉ॥ కన్నుల సారెకున్ దొరఁగు కజ్జలసమ్మిళితాశ్రుధారతో
విన్నఁదనంబుతో మిగుల వెచ్చనియూర్పుల వాడుమోవితోఁ
జిన్నిమొగంబు వంచి బలుసిగ్గునఁ గేల్గవమోడ్చి యిందు ని
ల్చున్ననినున్ దలంచుకొన నూహ గలంగెఁగదే వధూమణీ॥"

"అయ్యో! జానకీ! వాల్మీకిమహర్షి యాశ్రమంబును జెందితివనియు నట సుఖముందువనియు నిన్ను నీసుతులతోడ నెప్పటికైనను

జూడ నోతుననియుఁ బేరాసనుంటిని. నాయాసలెల్ల క్షణములో నిరాశలయ్యెను. వైదేహీ! పాణిగ్రహణమునాఁటనుండి నీవే నాజీవనమని యెంచితిని. నాకూర్మిదేవతవుగా నిన్ను బాలించితిని; నీతోడిదే నాకు లోకముగానుంటిని. అట్టి నీవల్లభు నిట్లాఱడిచేసి చన నీమది యెట్లొప్పెనో గదా?

"సీ॥ దర్పించి పరమేశుధన్వంబు విఱుచుట
నీనిమిత్తమెకదా నీలవేణి!
యెలమితోఁగపిరాజు చెలిమిపాటించుట
నీకోసమేగదా నీరజాక్షి!
విబుధేంద్రసుతుఁ బొంచివ్రేసి నిర్జించుట
నీకొఱకేగదా నిర్మలాంగి!
క్రోధించి సాగరక్షోభంబుసేయుట
నీపనికేగదా నీతినిలయ!

గీ॥ బ్రహ్మకులజునిఁ బౌలస్త్యపతిఁ గెలుచుట
నిన్నుఁగైకొంటకేగదా వన్నెలాడి!
యకట! యవియెల్ల నెంచక నొకటిరెండు
తప్పులకు నన్ను నెడఁబాయఁ దగునె నీకు?"

'ప్రేయసీ! నీమేలునకుఁగా నీసుతులమేలునకుఁగా లోకంబుల మేలునకుఁగా నేనీనాటకంబు నాడవలసివచ్చెను. అంతియగాని నిన్నుఁ జిన్నపుచ్చుటకుఁగాను. ఈ రహస్యంబు నెఱుంగక నీవిట్లు వేఱుగాఁ దలఁచి యింత కటికతనమూనుదువని యెన్నఁడు నూహింపనైతిని. కళ్యాణీ! నీవులేని రాముఁడుండునా? నీవులేనిలోకము నాకు మహాతిమిరకూపముగదా. ఈచీఁకటిగుహలో నేనుపడియుండఁ జాలను' అని బహుభంగులఁ బరితపించి, భూదేవిని దలఁచి 'వసుమతీ! నాయెట్టయెదుట నీవింత దుండగమొనర్తువా? నీవలన నాకును నాసీతకును దవ్వయ్యెఁగదా! అహో! ప్రియావియోగంబొనర్చి యభూతపూర్వమైన శోకంబును నాయెదఁ జొన్పితివి. వసుంధరా! దాటరాని మహాసాగరంబును దాఁటి చొఱరాని లంకఁజొచ్చి గెడపరానివైరిని గెడపి సీతను సాధించి తెచ్చిన నాకు నీగర్భంబునుండి యాచెలువనుఁ దెచ్చుట యొకకార్యమా?' అని పలికి సభాస్తారులవంక మరలి,

"చ॥ దురుసున నామదిం గినుక దోఁపక ముందర సీతఁదెచ్చి యి
దరణియొసంగినన్ బ్రతుకుఁ దక్కెన మామకచాపముక్తని
ష్ఠుర విశిఖప్రతానములఁ జూర్ణముచేసి యజాండమెల్ల నా
వరణపయోధిలోఁ గలిపివైచెద నొక్కక్షణంబులోపలన్॥"

అని గర్భనిర్భేదంబుగా వచించెను. రోషవశంబునం జేసి వాని పెదవులదరసాగెను; దృక్కోణంబుల నగ్నికణంబు లురలెను; గటతటంబులు చలించెను; నాసాపుటంబుల నుచ్ఛ్వాసనంబులు పిక్కటిల్లెను; భ్రుకుటి మహావికటమై ఘటిల్లెను; దంతంబులఁ బటపటార్భటు లుప్పతిల్లెను; మోము చేవురించెను; నిమ్మేనఁ జిఱుచెమ్మటలు గప్పెను. రాముఁడట్లు కోపోద్దీపితమూర్తియై 'పంచభూత విలయ సమయ సముద్దండ తాండవ క్రీడా ప్రపంచ చండీశ్వర విశ్వాభయంకర కరణపార దృశ్యశశ్వద్వీరరసం' బాకారంబుఁ గొన్న చందంబునఁ జూపట్టుచుఁ బుడమిపయి దృష్టిసారించి 'జడమతీ! అలతినిగా నన్నుఁ దలంచి సీతను లోఁగొన్న నీయహంకారమునకుఁ బ్రతిక్రియగా నిన్ను ధూళీఫాళీకరించి సమస్తమును జలమయమొనర్తు నిదిగో చూడు' మనుచుఁ జెంతనున్న లక్ష్మణునిచేతి శరాసనంబునొడిసి పుచ్చుకొని యెక్కువెట్టి నారిసారించెను. ఆ జ్యానిర్ఘాతధ్వనికి దిక్కులు పీఁటలవాఱి వ్రక్కలయ్యెను; ఉడువ్రజంబు జలజల రాలఁజొచ్చెను; సాగరంబులు పంకిలంబులయ్యెను; రసాతలవాసులు భయవిహ్వలులైరి.

బ్రహ్మ రామునకు శాంతిని గూర్చుట

పంకజాసనుఁడది గాంచి ప్రలయంబుగని వెఱచి హుటాహుటి దేవర్షి బ్రహ్మర్షి గణసమేతుఁడై వచ్చి, 'రామా! రామా! ఇది తగునా? ఆగ్రహంబునఁ జేసి నీజన్మంబు వైష్ణవంబగుట మఱచితివా? సీతాదేవి యెందో పోయెనను భ్రమయేల? ఆ పరమసాధ్వి నీయాశ్రయ తపోబలంబున నాకలోకముచేరి స్వర్గమందలి నీపునస్సమాగమంబును నిరీక్షించుచు సుఖమున్నది. రామా! వాల్మీకిమహర్షి నీచరిత్రమును సుఖదుఃఖోపసేవనమైన దానిని జన్మప్రభృతి యవతారాంతముగా రచించెను. నేను దానిని తొల్లి సురలతోడ వింటివి. నీవును దానిని కొంత వింటివి. సాకల్యంబుగా దానిని విన ననుగ్రహింపుము. అట్లే మాటయిచ్చితివి. అందు నుత్తరకాండము,

"శా॥ సారప్రజ్ఞ ఘటించు శ్రోతల కభీష్టంబుల్ ప్రసాదించు భా
గీరథ్యాపగఁబోలి పంకమడచున్ గీర్వాణినీపాదమం
జీరస్ఫారమృదుధ్వనిన్ జెవులకున్ జేకూర్చునుల్లాసమీ
శ్రీరామాయణమాదికావ్యము సుమీ సీతామనోవల్లభా!॥"

అనిపలికి సురలతోడ నంతర్హితుఁ డయ్యెను.

రాముఁడంతఁ గోపముడిగి లక్ష్మణునిచేతికి విల్లందించి వాల్మీకి మహర్షి వంక మరలి, 'మునీంద్రా! నీకావ్యమును విన ఋష్యాదులు కుతూహలులై యున్నారు. రేపకడనుండి దానిని సాంతముగ వినుదు' మని చెప్పి కొలువు సాలించి పుత్త్రులను వెంటఁగొని పర్ణశాలకుఁ బోయెను.

మఱుసటిదినమునుండి కావ్యగానము కొనసాగి యజ్ఞసమాప్త మునకుఁ బూర్తియయ్యెను. ఈ కార్యములిట్లు జరుగుచున్నను రాముని హృదయము సీత నంటియుండుటంజేసి వానికి జగమెల్ల శూన్యముగా దోఁచెను. వానికిని శాంతికినిఁ గడుదూరమయ్యెను. రాముఁడెట్లో యజ్ఞ పరిసమాప్తిఁ గావించి యెల్లరను మర్యాదలతోడఁ బంపివైచి హృద యస్థ సీతారూప ద్వితీయుఁడై పుత్త్రులతోడ నయోధ్యఁజేరి కర్మక్రతువు లందెల్ల సీతాసువర్ణవిగ్రహంబును జెంతనుంచుకొని యాకార్యములు జరుపుచు రాజ్యమేలుచుండెను.

భరతుని పుత్త్రులకు గంధర్వరాజ్యపట్టాభిషేక మొనర్చుట

ఇట్లు కొన్నాళ్ళుచనఁ గొండొకదివసంబునఁ గేకయరాజునొద్ద నుండి గార్గమహర్షి యనర్ఘపారితోషికములతోడ వచ్చి తనరాక యెఱింగించెను. రాముఁ డమ్మహర్షికి నెదురేగి వానిని సముచిత సత్కార ములతోడఁ గొనివచ్చి సుఖాసీనుని గావించి వానిరాకకుఁ గారణమడి గెను. ఆతాపసియు వాని వినయంబునకు సంతసించి, '' 'రామా! సింధూ నదికి నుభయతటంబుల గంధర్వదేశము గలదు. అది ఫలమూలాభి రామమైయుండును. ఆ దేశంబును రణకోవిదులైన గంధర్వులు రక్షించు చుందురు. వారు శైలూషసుతులు మూఁడుకోట్లు గలరు. వారివలని బాధ యింతనరాదు. వారి సంహారంబునఁగాని ప్రజలకుఁ బ్రాణమాన ములు దక్కవు. ఈ కార్యమునకు నితరులు చాలరు. నీవు వారిని సంహరించి తద్రాజ్యంబునందు నీసుతులలో నొకని నిలిపి యశఃకీర్తులఁ బడయుము. నేను నీమేలు గోరువాఁడనేగాని యొండు గాదుగదా!' అని నీ మేనమామ కేకయరాజు నీకుఁ దెలుపుటకు నన్ను పంపెను. కర్తవ్య మూహింపు'' మనెను.

రాముఁడదివిని, 'మహాత్మా! మీయిష్ట మొనర్తు'నని పలికి భరతుని తత్పుత్త్రయుగంబుతోడ రావించి యాకూనలకుఁ దద్రాజ్యాభి

షేక మప్పుడే గావించి యయ్యిరువురను భరతునితోడ ససైన్యముగాఁ దరలించెను. వారు నెల పదునైదు దినములకుఁ గేకయరాజ్యము చేరిరి.

భరతుఁడట్లు వచ్చుట యుధాజిత్తు విని మహాప్రీతినొంది పెక్కు వేల బలముతో వానికిఁ దోడయ్యెను. వారిరువురు నట్లు మహాబల సమేతులై గంధర్వదేశముఁ జొచ్చిరి. గంధర్వులును వారిరాకవిని సముచిత బలంబులఁ గూర్చుకొని వారిని దాఁకిరి. ఇరుబలంబులకు రోమ హర్షంబుగాఁ దుములయుద్ధ మయ్యెను. ఏడు దినములు గడచెను. రుధిరంబులు వాహినులుగట్టి రణక్షోణినుండి ప్రవహింపసాగెను. ఎవరి కిని జయాపజయంబులు గలుగవు. అంతట భరతుఁడు మహాకోపోగ్ర మూర్తియై యత్యంత దారుణమైన సంవర్తనామక కాలాస్త్రంబును సంధించి యాకర్ణాంతముఁ దివిచి గంధర్వులపై నేసెను. గంధర్వులెల్లరుఁ గాలపాశబద్ధులై యెచ్చటివారచ్చటనే పడి క్షణములో మడిసిరి.

భరతుఁడంతట గంధర్వ రాజ్యంబును స్వైవశ మొనర్చుకొని యందుఁ దన పుత్త్రులపేర దక్షశిలాపుష్కరావతులను పేరి దివ్య పురంబులను రెంటి నిర్మించి తక్షశిలయందు దక్షుఁడను తన పెద్దకుమారు నినిఁ బుష్కరావతియందుఁ బుష్కరుఁడను తన రెండవ తనయుని నిలిపి ధనధాన్య వస్తువాహన సైన్యంబులను సమృద్ధముగాఁ గూర్చి పంచ వర్షంబు లందుండి సుతులను వీడ్కొని రామునికడకు వచ్చి సంగతి యెల్ల వానికి విన్నవించెను.

రాముఁడు లక్ష్మణపుత్త్రులను గారువధ చంద్రకాంతదేశంబులకు బట్టాభిషేక మొనర్చుట

రాముఁడును బరమామోదమంది లక్ష్మణునితో, 'సౌమిత్రీ! నీ సుతు లంగద చంద్రకేతువులు రాజ్యభారము వహింప సమర్థులై యున్నారు. వారికిఁదగు రాజ్యములేవో యూహింపరాకున్న' వనెను. భరతుఁడామాట నందుకొని కేలుమోడ్చి, 'అన్నా, కారువధదేశము మహా రమణీయమును నిరామయమునై యుండును. ఆ రాజ్యము నంగదునకుఁ గట్టనగును. మఱియుఁ జంద్రకాంతదేశమునకుఁ జంద్ర కేతువును బతిగాఁ జేయుటొప్పు' నని విన్నవించెను. రాముఁ డా మాటను బాటించి శుభముహూర్తంబున నయ్యిరువురు పుత్త్రుల నయ్యారాజ్యంబులకు నభిషిక్తులనుగా నొనర్చి యంగదుని వాని రాజ్య

మందు నిలిపివచ్చుటకుగా లక్ష్మణునిని, జంద్రకేతువును వానిరాజ్యమందు నిలిపివచ్చుటకుగాభరతునిని దగు సైన్యముతోఁ బంపెను. వారట్లాయా దేశంబులకుఁ జని వాని నాక్రమించి సుతుల నందందు నిలిపి యేడాదిపా టచ్చనే యుండి మరలివచ్చిరి.

రా మ య ము ల స మా వే శ ము

ఇట్లు కొంత కాలము గడచిన తర్వాత కొండొకనాఁడు తాపసి యొకఁడు రాజద్వారము నొద్దకువచ్చి యందున్న లక్ష్మణునిఁ జూచి 'రామునితోఁ బనిగలిగి వచ్చితిని. నా రాకను వానికి నెఱింగింపు'మనెను. లక్ష్మణుఁడు వెంటనేచని యా సంగతి నన్నకు విన్నవించి యాజ్ఞవడసి యత్తాపసినిఁ బ్రవేశపెట్టెను. రాముఁడా ఋషిసత్తమునకు నర్ఘ్యాది పూజలొనర్చి కుశలమారసి దివ్యకాంచనాసనంబు నిచ్చి, 'మహాత్మా! నీవువచ్చిన యర్థము దెలుపవేఁడుదు' ననెను. ఆ తాపసియు రాముని దీవించి 'వత్సా! నావచ్చినయర్థంబు నేకాంతముగా నీకుఁ దెలుపనగును. మనమిరువురముఁ దక్క యన్యులిందుండరాదు. ఏకాంతముగా మనము సంభాషించునప్పు డిచ్చటకు నెవండు వచ్చినను వానిని దప్పక వధింతు నని బాసచేసినఁగాని నావచ్చిన యర్థమును దెలుప' ననెను. రాముఁ డట్లే ప్రతిజ్ఞచేసి 'లక్ష్మణా! నీవు ద్వారమందుండి యెవ్వరిని లోనికి రానీయవలదు. కాదని వచ్చినవాఁడు వధ్యుఁడగు'నని కట్టడిగావించి వానిని బంపెను.

అంత నత్తాపసి సమీపించి, "రామా! పితామహుని యాదేశ మున నంతకుఁడనైన నేనిమ్ముని వేషంబున నిందువచ్చితిని. ఆ పితా మహుఁడు నా ముఖంబున నిన్నిట్లు ప్రబోధించుచున్నాఁడు : 'నీవు శ్రీమహావిష్ణువుగాని వేఱుగాదు. తొల్లి నీవు క్షీరసాగరంబున సర్పరాజు పయి శయనించి యోగనిద్రనుండఁగా నీ నాభికమలంబునుండి నేను పుట్టితిని. నీ కర్ణరంధ్రంబుల నుండి మధుకైటభులు జన్మించి మహో పద్రవము చేయసాగిరి. అయ్యిరువురను ద్రుంచి వారి యెమ్ములచేత భూధరంబులను వారి మెదడుచేత ధాత్రీతలంబును గల్పించి లోకాధి పత్యమునకు నన్ను నియమించితివి. దుష్టశిక్షణ శిష్టరక్షణంబు నీవ్రతమై యున్నది. రావణాసురుఁడు జన్మించి ముల్లోకంబుల వెతలఁబెట్టసాగెను. వానిబాధ లోర్వలేక సురలు నిన్నుఁ బ్రార్థించిరి. దేవతల ప్రణయం బంగీకరించి దశరథాత్మజుండవై యవతరించి దశకంఠుని బరిమార్చి

లోకంబులచెట్టుఁ దీర్చితివి. పదునొకండువేలయేండ్లు ధాత్రీతలంబును యథాశాస్త్రము పరిపాలించితివి. రాజ్యేచ్ఛ యింకను గలదేని నీవిందే యుండనగును. ఒండుచో నిజధామంబునకు వేంచేయ నగును. ఇట్లు హెచ్చరిక చేయుచున్నాను'—రామా! ఇవి పితామహుని వచనంబులు. మీచిత్త'' మనెను. రాముఁ డావచనంబులు సాకల్యంబుగా విని చిఱునవ్వుదాల్చి 'అంతకా! నావచ్చిన కార్యములెల్లఁ దీఱెను. ఇఁక నాకిచ్చటఁ బనిలేదు. వైకుంఠంబునకు వచ్చెద'' ననెను.

దుర్వాసమహర్షి రామసందర్శనార్థము వచ్చుట

వారట్లు సంభాషించుచుండఁగా దుర్వాసమహర్షి రామసందర్శనార్థియైవచ్చి వాకిటనున్న లక్ష్మణునిజూచి, 'సౌమిత్రీ! రాముని శీఘ్రముగా సందర్శింపవలసి వచ్చితిని. నారాక వానికి దోడ్తోడఁ దెలుపు' మనెను. లక్ష్మణుఁడదివిని చేరోయి కూర్చి, 'మహాత్మా! రాముఁ డేకాంతమున నున్నాఁడు. ఇప్పు డచ్చటకుఁ బోఁజనదు. మీవచ్చిన కార్యముఁ దెలుపవేఁడుదు' ననెను. దుర్వాసుఁ డామాటలకుఁ గ్రోధకలుషీకృతచిత్తుఁడై లక్ష్మణుని జుఱచుటఁ జూచుచు, 'ఏమీ!

''చ॥ నను నిలుపన్ పితామహజనార్దన శంభులకైన శక్తి లే
దనఁగ నొకండు శక్తుఁడె? నృపాగ్రణి, నీవు మదాగమంబుఁ దె
ల్పని పని నిక్కమేని హితబాంధవ మంత్రులతోఁ ధనంబుతోఁ
దనయులతో మిముం గినిసి దగ్ధులుగా శపియింతు నిత్తఱిన్ ॥''

అని పరుసంబుగాఁ బలికెను. లక్ష్మణుఁడు వానికోపవచనంబులు విని, 'కటా! ఏమిచేయుదు? ఈ రుసి చండకోపనుఁడగుట లోకవిదితము. ఇతఁడన్నంత సేయును. అన్నగారి కట్టడి దాఁటరాదు. అచ్చటకుఁ బోవుదునేని నాకుఁ జావు సిద్ధము. పోకున్నచో నాకారణంబున మాకుల మెల్ల వీనిశాపదగ్ధమగును. ఇందఱ వినాశంబునకు నేను కారణమగుట కన్న నాయొక్కనిప్రాణము పోయినను మేలేగదా' యని తలపోసి రాముని డాయఁబోయి వానికి దుర్వాసాగమనంబును విన్నవించెను.

రాముఁడంతటఁ దనలో నేకాంతముననున్న మాయాతాపసిని గాలుని వీడ్కొని దుర్వాసమహర్షికి నెదురేగి కృతాంజలియై మర్యాదలతో వానిని దోడితెచ్చి, 'మునీంద్రా! మీవచ్చినకార్యము నాజ్ఞాపింపుఁ' డని సవినయంబుగా విన్నవించెను. దుర్వాసుఁడును రామునకు

మెచ్చి, 'ధర్మవత్సలా! నేను సహస్రవర్ష తపస్సును బొనర్చితిని. అది నేటితో సమాప్తమయ్యెను. భోజనార్థినై యిందు వచ్చితిని. ఏదిసిద్ధమో యది భుజింపఁబెట్టు' మనెను. రాముఁడతఁడు కోరినట్లు యథాసిద్ధము భోజన మిడెను. ఆతాపసి యది కుడిచి సంతృప్తుఁడై రాముని సంభావించి నిజాశ్రమమునకుఁ బోయెను.

లక్ష్మణుని విసర్జించుట

రాముఁడట్లు దుర్వాసమహర్షిని సాగనంపి వచ్చి కాలునివచనంబులు తలంచి మహాదుఃఖసంతప్తుఁడై తలవ్రాల్చి, 'అకటా! కాలుఁడేలవచ్చెనో? వానికి నేనట్టి తీవ్రప్రతిజ్ఞ యేలఁగావించితినో! ఇంతలోన దుర్వాసుఁడేల వచ్చెనో? అయ్యో! ఏమిసేయుదు? ఎవఁడు తన సౌఖ్యంబులనెల్ల వర్జించి నారచీరెలుగట్టి నావెంట గహనసీమలకు వచ్చెనో, ఎవఁడు నాకుఁగా నిద్రాహారములుమాని పదునాలుగేండ్లు త్రిశుద్ధికి నమూల్యసేవలు మా కొనర్చెనో, ఎవఁడు నన్ను సీతాదేవీ వియోగదుఃఖసాగరంబునఁబడి పరితపించుచుండినవానిని సర్వవిధములఁ దేర్చెనో, ఎవఁడు నాకుఁగాఁ బ్రాణములను దెగించి ఘోరాసురఖండనోద్యుక్తుఁడై నిజభుజాదర్పమెల్ల వ్యయించెనో, ఎవఁడు నాచిత్తవృత్తమెఱిఁగి నాయాజ్ఞలను గనుసన్నలఁ జేయుచు సర్వావస్థలందు నాకు మహోపకార మొనర్చుచుండునో, యట్టి యాప్తునిఁ బరమవిశ్వాసినిఁ బరోపకారపరాయణుని సత్యవ్రతుని గూర్మితమ్మునిఁ బ్రతిజ్ఞకుఁగా నెట్లు బలిపెట్టనోర్తు? కటా! తుదకు దైవమెంతయొనర్చె?' నని లోలోన వగచి వగచి,

"చ॥ అలుకవహించి యత్రికొడుకౌఁకటి పెల్లనరేఁగి యందఱన్
బొలియఁగ దిట్టిపోయినను బోదుమె నెమ్మది నాత్మహానికిన్
దలఁకక యేలవచ్చితివి నాయెడకున్ సడికోర్చి నిన్ను ని
ర్మలు నెడఁబాసి యొంటి నిఁకఁ బ్రాణము లెట్లు ధరింతుఁ దమ్ముఁడా!"

అని వావిచ్చి యేడ్చెను.

లక్ష్మణుఁడు రామసంతాపకారణంబు గ్రహించి, 'అన్నా! నాకుఁగా సంతాపపడవలదు. కాలగతి యీవిధముగాఁ బూర్వనిర్మాణబద్ధమై యున్నది. దీనినిఁ దొలఁగఁదరము గాదు. వెఱవక నీప్రతినఁ గాపాడుము. ప్రతిజ్ఞాభంగమున నరకపతనమగును. నీకు నాయెడ నిక్కమైన ప్రేమ గలదేని నేను నీకెంతయు ననుగ్రాహ్యుఁడనేని జంకుకొలం

కులు మాని నన్ను వధించి ధర్మమును గాపాడు' మని దోయిలొగ్గి విన్నవించెను.

రాముఁడామాటలకుఁ బ్రచలితేంద్రియుఁడై మంత్రిపురోహితులను రావించి సంగతియెల్ల వారికి వినిపించెను. వారును వృత్తాంతమెల్ల విని మాటాడనోపక తలవ్రాల్చి మిన్నకుండిరి. అంతలోన వసిష్ఠమహర్షి వచ్చెను. వానికి రాముఁడు సంగతియెల్లఁ దెలిపెను. ఆఋషీంద్రుఁడు సుంత ధ్యానగతుఁడైయుండి తలయూఁపి, 'రామా! కాలమెవ్వారికినిఁ గడువరాదు. అనివార్య మశోచ్యము. ప్రతిజ్ఞాభంగము చేయరాదు. 'యథారాజా తథాప్రజా' యన వినమా? మాట తప్పినచో ధర్మము విలయంబందును. ధర్మము లుప్తమైనచో ముల్లోకంబులును సచరాచరంబుగా నశించును. రామా! లోకంబుల మేలుకొఱకు నీవు నీ ప్రాణంపుఁ బ్రాణంబును సీతాదేవిని ద్యజించితివి. లోకాభ్యుదయార్థము నీవు వచ్చితివి. నీవచ్చిన యర్థంబునకుఁ గించిన్మాత్రముగూడ భంగము గారాదు. లక్ష్మణునియందు నీప్రేమ మూర్తీభవించియుండుట జగద్విదితము. అట్టివానినిగూడ నీవు ధర్మప్రతిష్ఠాపనవిషయంబున జీరికిఁగొనవైతివన్నచో దీనిఫలమెంతకాల మెన్నివిధముల వ్యాపించునో యూహింపుము, ఎట్లు విచారించినను ధర్మస్థాపనమే ప్రధానము. దానికిఁగాఁ ద్యజింపరానిది కలుగదు. ఈసంగతి నీకుఁ జెప్పవలయునా?' అని యూనిపల్కెను.

ఎట్టకేనికి రాముఁడు తెంపుచేసి, 'తమ్ముఁడా! తత్త్వపరీక్షార్థము క్లిష్టపరిస్థితులు గలుగు నందురు. అది నేఁడు నాకే సంప్రాప్తమయ్యెను. ధర్మ విపర్యయము కాఁగూడదు గావునఁ దదర్థము నిన్నుఁగూడఁ ద్యజించుచున్నాను. సాధువులయెడఁ ద్యాగము వధతో సాటియగు' ననెను. లక్ష్మణుఁడంత రామునిపాదంబులకు మ్రొక్కి యింటికిఁగూడ చనక యందుండి వెడలి సరయూనదిని జేరి యాజలంబులఁ గ్రుంకెను. దేవతలు పుష్పవృష్టిని గురిసి లక్ష్మణుని సశరీరంబుగా దివికిఁ గొని పోయిరి. అందలి ఋషులు లక్ష్మణునిగాంచి వారియొక్క చతుర్థాంశము వచ్చెనని హర్షించి వానిని బూజించిరి.

కుశలవ పట్టాభిషేకము

రాముఁడట్లు లక్ష్మణుని విసర్జించి దుఃఖశోకసమన్వితుఁడై మంత్రి పురోహితులనుజూచి, 'ధర్మవత్సలుఁడైన భరతుని రాజ్యమందు

నిలిపి నేను వనమునకుఁ దరలుచున్నా' ననెను. ఆ మాటవిని ప్రకృతివర్గ మెల్లఁ దహతహపడి వానికిఁ దలతో మ్రొక్కి! నేలవ్రాలి గతప్రాణులు వలె నయ్యెను. భరతుఁడును బ్రజ్ఞదప్పి కొండొకవడికిఁ దేరి, 'అన్నా! నిన్నుఁగాదని రాజ్యమును నేనెంతమాత్రము నొల్లను. సత్యపూర్వక ముగాఁ బ్రమాణము చేయుచున్నాను. ఈ కుశలవులకుఁ బట్టముఁ గట్టుము. కుశుఁడు కోసలరాజ్యంబునకును లవుఁ డుత్తరకోసల రాజ్యంబు నకు నధిపతు లగుదురుగాక. శత్రుఘ్నునికిగా దూతలు తరలుగాక' అని విన్నవించెను.

భరతుని వచనంబులకుఁ బ్రజలు దిగాఱుపడిరి. వసిష్ఠుఁడు రాముని జూచి, 'వత్సా! రామా! నీ వచనంబులకుఁ బ్రజలెట్లయిరో చూతువా? వీరి యభీష్టమొనర్చుట యెల్లవిధముల నీకగును. ఎన్నఁడుగాని నీవు ప్రజకు నప్రియంబొనర్ప' వనెను. రాముఁ డామాటతోడ లేచి నిలిచి, 'పౌరులారా! రాజ్యపరిపాలనము మీయభ్యుదయార్థమేగాని యాత్మ సౌఖ్యార్థముగాదు. మీకుఁ గానికార్యమును రాజు సేయరాదు. మీ మతమేమో తెలుపనగు' ననెను. ప్రజలెల్లరుఁ జేతులమోడ్చి, 'స్వామీ! ఇంతకాలము మమ్మెల్లరను సుతప్రీతితోఁ బ్రోచితివి. ఇప్పుడు మమ్ము వదలి పోఁజెల్లునా? నీవు లేనినాఁడు మాగతి తండ్రిలేని బిడ్డలగతియగుఁ గదా. మీ నిశ్చయము మాఱదేని మీ వెంట మేమును వత్తుము. ఈ వరమును మాకుఁ బ్రసాదింపుము. తపోవనంబులు దూఱుదువుగాక; పర్వతాంతరముల వసింతువుగాక; నదులు చొత్తువుగాక; నీవెచ్చటకుఁ జన్నను నీవెంట మేముందుము. మాకెల్లరకు సర్వార్థముల నీవే యీశ్వరుఁడవు. అట్టి నిన్ను మేమువదలి జీవింపఁజాలము. రాజా! ఇదే మా పరమాభీష్టము. ఈవరము ననుగ్రహింపు'మని యేకగ్రీవమునఁ బలికిరి.

రాముఁ డాపౌరులదృఢభక్తికి నెంతయు నలరి తనకర్తవ్యంబును నిశ్చయించుకొని కుశునిఁ గోసలదేశంబునకును లవుని నుత్తరకోసల దేశంబునకును బట్టాభిషేక మొనర్చెను.

అంత రాముఁడు తనసుతులను, లక్ష్మణ భరత శత్రుఘ్నుల పుత్త్రులను రావించి వారినెల్లరను గాఢాలింగనపురస్సరంబుగా దీవించి, 'కన్నలారా! జనకులు తమతనయులకుఁగాఁ జేయవలసిన విధ్యుక్త ధర్మంబులనెల్ల నెఱవేర్చితిమి. ఇఁక మీరు మీ జీవితభారంబును స్వయ

ముగా వహింపఁ దఱియయ్యెను. మీకుఁ గఱపనైన విశేషంబులు లేవు. అయిన నొండురెండు మాటలు చెప్పెదు వినుఁడు.

రుద్రమాల

"క॥ మతిఁదలఁపఁగ సంసారం
బతిచంచల మెండమావు లట్టుల సంప
త్ప్రతతు లతిక్షణికంబులు
గతకాలము మేలు వచ్చుకాలముకంటెన్ ॥" 1

"క॥ ఎట్టి విశిష్టకులంబునఁ
బుట్టియు సదసద్వివేకములు గల్గియు మున్
గట్టినకర్మఫలంబులు
నెట్టన భోగింపకుండ నేరరు మనుజుల్ ॥" 2

క॥ ఆదిని సంయోగవియో
గాదిద్వంద్వములు దేహియగువానికి సం
పాదిల్లక తక్కవు పూ
ర్వోదయకర్మమున నెట్టి యోగికినైనన్ ॥ 3

"చ॥ విమలమెయి యన్యమో పురుషవృత్తమెఱుంగుచునుండుఁ జూపె వే
దములును బంచభూతములు ధర్మవు సంధ్యలు నంతరాత్మయున్
యముఁడును జంద్రసూర్యులు నహంబును రాత్రియు నన్మహాపదా
ర్థము లివియుండఁగా నరుఁడు దక్కొన నేర్చునె తన్నుమ్రుచ్చిలన్ ॥" 4

క॥ ఎఱుకగలవారిచరితలు
గఱచుచు సజ్జనులగోష్ఠిఁ గదలక ధర్మం
బెఱుఁగుచు నెఱిఁగినదానిని
మఱవ కనుష్ఠించునది సమంజసబుద్ధిన్ ॥ 5

క॥ ఇచ్చునది ధనము పాత్రున
కచ్చుగ నొరు వేఁడకుండునది యభిముఖులై
వచ్చినయాశారుల వృథ
పుచ్చక చేయునది సర్వ భూతప్రీతిన్ ॥ 6

క॥ మనమునకుఁ బ్రియంబును హిత
మును బథ్యముఁ దథ్యమును నమోఘము మధురం
బును బరిమితమును నగుపలు
కొనరఁగఁ బలుకునది ధర్మయుతముగ సభలన్ ॥ 7

తే॥ మదను గామంబు క్రోధంబు మత్సరంబు
లోభమును మోహమును నను లోనిసహజ
వైరివర్గంబు నొడిచినవాఁడ యొడుచు
నశ్రమంబున నెలుపలి యహితతతుల ॥ 8

ఆ॥ సర్వభూతదయయు సత్యవాక్యమునను
ముత్తమంబు ధర్మవొండెయుంగ
నొరుల నొప్పికోడ కుపతాపమొనరించు
నదియ కడు నధర్మ మనిరి బుధులు॥ 9

ఆ॥ వేదవిహితవిధుల నాదరించుటయూర్ధ్వ
గతికిఁజెరువు విధులఁగడచి యొందు
నాఁగఁబడినవాని లోఁగకచేయుట
యధమగతికి మార్గమనిరి మునులు॥ 10

క॥ ఆపదయైనను ధర్మవ
ప్రాపుగరక్షింపవలయుఁ బరమార్థము ధ
ర్మాపాయ మధార్మికులకు
నాపద జన్మాంతరమున నను గతమగుటన్॥ 11

అట్లు హితంబుఁగ అపి,

"ఉ॥ ఆశ్రితపోషణంబున సమంచితశీలమునన్ మనీషి వి
ద్యాశ్రమత త్త్వవిత్త్వమున దానగుణాభిరతిన్ సమస్త వ
ర్ణాశ్రమధర్మరక్షణమహామహిమన్ మహినొప్పి సర్వలో
కాశ్రయులై దనర్పుమిఁక సత్యకలంక చరిత్రసంపదన్॥"

అని దీవించి సముచిత రథగజాశ్వసేనా కనకవస్తుసమేతంబుగా నిష్టజనంబుతోడ వారిని దత్తరాజ్యంబులకు బుచ్చి శత్రుఘ్నునికొఱకు దూతలను బంపెను.

మ హా ప్ర స్థా ని క ము

ఆదూతలు తరలి మధురాపురమార్గముఁబట్టి మార్గమధ్యంబున నుంతసేపుఁగూడఁ గాలూనక మూఁడహోరాత్రములు నడచి మధురాపురముచేరి శత్రుఘ్నుని సందర్శించి యుదంతమెల్ల వానికిఁ దెలిపి, 'రఘువీరా! రాముఁడు నిన్ను వెంటంగొని రమ్మనె' ననిరి. శత్రుఘ్నుఁడు సంగతియెల్ల విని కులక్షయ ముపస్థితమయ్యెనని గ్రహించి ప్రకృతివర్గంబును గాంచనుఁడను పేరి పురోహితుని రావించి వృత్తాంతమెల్ల వారికిఁ దెలిపి తన రాజ్యంబును విభజించి సుబాహువనుపేరి తన పెద్ద కొడుకునకు మధురరాజ్యంబును శత్రుఘ్నాతియనుపేరి తన రెండవసుతునకు వైదిశదేశంబు నిచ్చి హితంబులు పలికి రథమెక్కి యొంటిగా నయోధ్యకుఁ దరలివచ్చి యచ్చట మునులమధ్యఁ బావకుఁడువలెఁ దేజరిల్లుచున్న రాముని సందర్శించి వాని చరణంబులకు నమస్కరించి ప్రాంజలియై, 'అన్నా! నిన్ను వెంబడింపవచ్చితి' ననెను.

అంతలోన రామస్వర్గారోహణవార్త దేశమెల్లఁ బ్రాకెను. కామరూపులైన వానరులును ఋక్షరాక్షసులును వేలకొలఁది సుగ్రీవుని బురస్కరించుకొని వచ్చిరి. దేవపుత్త్రులును గంధర్వాదులును జేరిరి. అంత సుగ్రీవుఁడు విధిపూర్వకముగా రామునకు నమస్కరించి, 'స్వామీ! వానరరాజ్యంబు నంగదునకుఁ గట్టి నేనును మీవెంట రానిశ్చయించితి' ననెను. రాముఁడామాట విని, 'సఖా! సుగ్రీవా! నామాట వినుము. నీ తలఁపు మానుము. నేను నిన్ను వదలుటగాదు. కుశాగ్రబుద్ధికిఁ బెక్కులు చెప్పనేల?' యని వానిని నూరార్పులు పలికి, విభీషణుని వంకమరలి, 'మిత్రమా! విభీషణా! ప్రజ యెంతకాలముండునో యంత కాలము నీవు లంకాపట్టణంబును ధర్మయుక్తముగాఁ బరిపాలించుచు నుండుము. సూర్యచంద్రు లెందాక నుందురో నాచరిత్ర లోకమందెంత కాలముండునో యంతకాలము నీవు నీ రాజ్యము నేలుచుందువు. వేఱు తలంపవలదు; మాఱాడవలదు. మఱియు జగన్నాథుఁడును సర్వదేవ నమస్కృతుండును మా యిక్ష్వాకువులకుఁ గులదైవంబునునైన శ్రీరంగ నాథునిఁ ద్రిశుద్ధికి నారాధింపుచుండు'మని చెప్పి, హనుమంతుని బిలిచి 'హరీశ్వరా! ఎందాక నా చరిత్ర ధరాతలంబుననుండునో యందాక నీవు ధ్రువంబున నుందు' వనెను. నావుడు మారుతి కేలొగ్గి, 'స్వామీ! మీయాజ్ఞఁ దలఁదాల్తు' ననెను. అంతట రాముఁడు జాంబవంతునిని మైందద్వివిదులను సంబోధించి, 'కలికాలమువచ్చు నందాక సుఖముగా జీవించియుండు'రని చెప్పి వారినెల్ల వీడ్కొనెను.

తెల్లవాఱినంత రాముఁడు వసిష్ఠుని రావించి, 'గురూత్తమా! అగ్నిహోత్రము ద్విజసహితంబుగా మున్నాడ నగు' ననెను. వసిష్ఠుఁ డట్లే మహాప్రస్థానికమును విధిపూర్వకముగాఁ గావించెను. రాముఁడు సూక్ష్మాంబరము గట్టి గృహమునుండి వెడలెను. వాని దక్షిణపార్శ్వం బున శ్రీదేవియు సవ్యంబున హ్రీదేవియు ముందుభాగంబున వ్యవసా యాంగనయు నడచిరి. ఆయుధంబులు రూపుదాల్చి రాము నను గమించెను. ఋషులును మహీసురులును వెంబడించిరి. అంతఃపుర స్త్రీలు సవృద్ధబాలదాసీదాసంబుగాఁ దరలిరి. భరతశత్రుఘ్నులును దదీయులతోడ నడచిరి. రామునిఁగడసారి చూపిదే యని రాజ్యమెల్ల పయిఁబయిఁబడి వెల్లివిరిసెను.

అట్లు రాముఁడు హృష్టపుష్టజనావృతుఁడై యధ్యర్ధయోజన దూరము చని పశ్చిమవాహినియైన సరయూనదిఁ జేరెను. అంతలోన

బ్రహ్మయు దేవర్షిగణసమావృతుఁడై వచ్చెను. వారివిమానముల దివ్య తేజస్సు మిన్నెల్ల నావరించి మిఱుమిట్లు గొల్పసాగెను. వాయువు సుఖప్రదముగా వీచెను; పుష్పవృష్టి గురిసెను; తూర్యములు చెల రేగెను; గంధర్వగానంబు లుప్పతిల్లెను.

బ్రహ్మ యంతరిక్షగతుఁడై, 'శుభము. మహాత్మా! సర్వలోక శరణ్యా! లోకానుగ్రహార్థము నీవు నీయిచ్ఛానురూప శరీరంబులు దాల్తువు. నీలీలలు పరమాద్భుతంబులు. అచింత్యము మహాద్భుతము నక్షయము సర్వసంగ్రహమునైన నీతత్త్వము నెఱుంగ సాధ్యముగాదు. నిన్ను నీమాయతప్ప యొరులెఱుంగజాలరు. నీవచ్చినకార్యము సమాప్త మయ్యెను. ఇఁక నీవు సశరీరంబుగా ననుజులతోడ నీవైష్ణవతేజంబును బ్రవేశింపవేఁడుదు' నని ప్రార్థించెను. అంత రాముఁడు సరయూజలం బులఁజొచ్చెను. వానివెంట భరతాదులు నట్లేగావించిరి. సాధువచనం బులుమాఱుమ్రోసెను. అట్లు శ్రీరామమహాప్రస్థానికము సంపూర్ణ మయ్యెను.

రాముఁడట్లు తనవైష్ణవతేజంబుఁ జొచ్చి శ్రీమహావిష్ణువై వెలసి బ్రహ్మనుజీరి, 'పితామహా! ఈజనులెల్లరు స్నేహవశంబున నావెంట వచ్చిరి. నాకుఁగా త్యక్తాత్ములై వచ్చిన యీమహాభక్తులు పూజ్యులు గాని యేతన్మాత్రులుగారు' అని తన తలంపును సూచించెను. బ్రహ్మ తద్వచనంబులాకర్ణించి, 'స్వామీ! వీరికెల్లరకు సాంతానికలోకంబులు గలుగుఁగాక. వేయేల! మనుష్యులేగాదు తిర్యగ్జంతువులైనను నిన్ను భక్తితో సంస్మరించుచుఁ బ్రాణంబులు వదలు నేని బ్రహ్మగుణయుక్తులై బ్రహ్మలోకంబును బడయుదురు' అని వచించెను.

వానరులు వారివారి యంశములు చొచ్చిరి. సుగ్రీవుఁడు సూర్య మండలముఁ బ్రవేశించెను. తదితరులు సరయూతోయంబులఁ జొచ్చిన వారు తమశరీరంబులనుఁ బాసి స్వర్గమునొందిరి. నాఁడుసుత సరయూ జలంబులును మహాపవిత్రతఁ గాంచెను.

ఉత్తరకాండము సమాప్తము

ఇట్లు రామాయణము సంపూర్ణమయ్యెను. బ్రహ్మప్రేరణముచేత వాల్మీకి మహర్షి వచించిన యీమహాకావ్యమును జదివినను విన్నను బాపము నశించి యాయురారోగ్య మహదైశ్వర్యంబులు సమకూఱు ననగా దానితత్త్వము ననుష్ఠించు వారిసంగతి వేఱ చెప్పవలయునా? ఈరామాయణము గాయత్రిస్వరూపముగావున దీని మహాత్మ్య మనిర్వచనీయము.

చ॥ మృదుకలవాణి యర్థవతి యిద్ధచరిత్ర మనోజ్ఞభావ య
భ్యుదయ లసద్రసాత్మక సముజ్జ్వలలక్షణరీతిరమ్య సౌ
హృద నిఖిలాంగసుందరి యిదే కృతికన్య యలౌకికప్రియం
వద సకలాంధ్రమండలికి వత్సలయై తనరారుఁ గావుతన్॥

స్వస్తి ప్రజాభ్యః పరిపాలయన్తాం న్యాయ్యేన మార్గేణ మహీంమహీశాః
గోబ్రాహ్మణేభ్యః శుభమస్తు నిత్యం లోకా స్సమస్తా స్సుఖినోభవన్తు॥ 1

కాలే వర్షతు పర్జన్యః పృథివీ సస్యశాలినీ,
దేశోఽయం క్షోభరహితో బ్రాహ్మణాస్సన్తు నిర్భయాః॥ 2

అపుత్రాః పుత్త్రిణ స్సన్తు పుత్త్రిణ స్సన్తుపౌత్త్రిణః
అధనా స్సధనాస్సన్తు జీవంతు శరదాం శతమ్॥ 3

రామాయ రామభద్రాయ రామచంద్రాయ వేధసే।
రఘునాథాయ నాథాయ సీతాయాఃపతయే నమః॥ 4

సీ॥ అకలంక చిట్టిపాలకగోత్రజాతుండు
దొడ్డాన్వయమునఁ బేర్వడ్డవాఁడు
ఆంధ్రభూపాలసౌహార్ద సంపన్నుండు
కావలీ పౌరాగ్రగణ్యమూర్తి
పేరయరెడ్డికిఁ బేర్మిరామాంబకుఁ
నాఱవకొన్పు రెండవసుతుండు
సంస్కృతాంధ్రాంగల శారదాపదసేవి
పండితకవిచంద్రభావితుండు

తే॥ ప్రథిత వేంకటరామాఖ్యఁ బరఁగువాఁడు
బాలికాబాలవృద్ధసంభావ్యమగుచు
నాంధ్రవాణికిఁ గంఠమాల్యంబుగాఁగ
రామచరితంబు వివరించి వ్రాసె నిట్లు॥

మ॥ పదియుం దొమ్మిదినూర్లు ముప్పదియు నాపై నేడువర్షంబులున్
గదురన్ హూణశకంబునందుఁ ద్రిజగత్కల్యాణికిం దేవికిన్
బదిలంబై విజయాఖ్యనొప్పు దశమిన్ భావ్యంబుగా నీకృతిన్
దుదిముట్టించితి నైదుయేండ్లశ్రమయుం దోఁచెన్ ఫలశ్రీకమై॥

తే॥గీ॥ ముద్రితంబయ్యె శ్రీరామభద్రు చరిత
కృష్ణజీవిత విరచనా కృషియు నిండె
నస్మదీయజననవర్ష మైనయట్టి
విక్రమంబున శ్రీమహావిజయదశమి॥

యూనివర్సిటీ ప్రెస్, తెనాలి